

ISSN 2010-7498

KASB-HUNAR TA'LIMI

ILMIY-USLUBIY, AMALIY, MA'RIFIY JURNAL

2023
1-son

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2023-yil, 1-son

Muassislar:

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi,
Pedagogik innovatsiyalar, professional ta'lim
boshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti

Bosh muharrir: Z.Y.XUDAYBERDIYEV

Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

M.XOLMUXAMEDOV, R.X.JO'RAYEV,

A.Q.JALALOV, A.R.XODJABAYEV

J.SH.SHOSALIMOV, A.NABIYEV,

A.A.HASANOV, H.SIROJIDDINOV,

K.M.GULYAMOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani

Universitet ko'chasi, 2-uy

Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul

H.Sirojiddinov

Sahifalovchi:

I.Sirojiddinov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi
va egasiga qaytarilmaydi.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 31.01.2023-yil.

Bichimi 60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 60 nusxa.

Buyurtma "PROFIEDUPRESS" MChJ

bosmaxonasida chop etildi.

Korxonaning manzili: Toshkent shahri, Sirg'ali tumani,

Yangi Sirg'ali ko'chasi, 18-uy

МУНДАРИЖА

Шойкулов Б. Профессионал таълим – натижалар ва Режалар	3
Eshmirzayev G'.Y. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda axborot-texnologik kompetentligini	8
Ro'ziboyeva I. Muhandislik grafikasi fanlariga oid zamonaviy adabiyotlar yaratish metodikasi	11
Raxmanova M.Y. Oliy ta'lim muassasalarida b'ulajak u'kituvchilari- ning u'quv va kognitiv kompetentsiyasini takomillashtirish peda- gogik muammo sifatida.....	16
Raximqulova M.B. Boshlang'ich ta'limda o'qituvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishda xalqaro tadqiqotlar va triz texnologiyasining ahamiyati	23
Nurmanova D.J. Xorij tajribalari asosida sinf jamoasini boshqarish usullari	28
Kodirova N.M. 6-7 B'ulajak tarix fani u'kituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishning modeli.....	32
Raximov X.Y. Tasviriy san'at orqali b'ulajak u'kituvchilarni san'at- shunoslik asosida kasbiy Kompetentsiyasini rivojlantirish.....	38
Muxitdinova M.L. Badiiy bezash ishlarida amaliy san'atning o'rni	43
Xamidova M.Y. Maktabgacha e'shda e'ziti shida nuqsonga b'ulgan bo- lalar ta'limida oila bilan hamkorlik tadbirlarining tashkil e'ti- lihi	46
Shukurova H.S. O'qituvchilarning nutqini o'stirishda ta'limiy o'yinlarning ahamiyati.....	53
Suyumov J.Yu. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirishda kompyuter imitatsion modellarning ahamiyati.....	57
Mo'minova Z.I. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tinglash qobiliyatini shakllantirishning o'ziga xos mezonlari	62
Obidov J.G'. Texnologik determinizm konsepsiyasi va innovatsion texnologiyalar asosida texnika fanlarini o'qitish metodikasi.....	67
Boymirov Sh.T., Pardayeva K.Z., Tursunov Sh.T. O'qituvchilarda fizika tasavvurlarni shakllantirishning nazariy asoslari	73
Eshqobilov E.M. Jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi talabalarining mustaqil ta'limini to'g'ri tashkil etish hozir va kelajakning zarurati.	78
Hoshimov I.X. Oliy ta'lim muassasalarida o'z-o'zini qadriyatini aniqlash va ilmiy-uslubiy jihatdan kasbga yo'naltirishni qo'llab-quvvatlash bo'yicha metodologik tadqiqotlar	83
Xujamberdiyeva Sh.K. Maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishga doir faoliyatni tashkil etishda tarbiyachi mahorati ..	90
Nurmanov A.T., Karimova Z.O. Лингвокультураология как междис- циплинарное научное направление в современном гуманитарном знании	96
Qurbonova Z.A. Ta'lim oluvchilarni oilaviy Muносибатларга tay- erlashning pedagogik shart – sharoitlari.....	99
Fayzieva M. Экспериментал tadqiqotlarda psixologik himoya me- hanizmitiziminitaxlili.....	102
Gulyamov K.M., Iqromov M.X. Oliy ta'lim muassasalarida kasbiy tayyorgarlash jarayonida b'ulajak pedagog-rassomlarni badi- iy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish.....	108
Hasanova S.F. "O'quv lug'ati" va "o'quv lug'atchiligi" tushunchalari, ularning umumiy tasniflari	115
Muxudov P.M. Профессионал таълимда u'kituvchining metodik kom- petentligi masalasi	120
Tadjiyeva G.I. Bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachisining bolalar fiziologiyasiga doir bilimlarini rivojlantirishning pedagogik asoslari... ..	124
Qarshiyeva Z.Sh. Bo'lajak o'qituvchining refleksiv pozitsiyasini rivojlantirish modeli	128
Sharipov Z.M. O'zga tilli guruhlarda o'zbek tili o'qitish metodikasi..	132
Baratova Y.A. Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarda umumiy muhim kompetensiyalarni rivojlantirishda oila, mahalla va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorligi	136
Hudaynazarov Sh.A. Klasterli yondashuv asosida oliy harbiy ta'lim muassasasi kursantlarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish	140
Mamanbiyeva Sh.Sh. Xorijliklarning chet tilini o'rganishida online platformaning ahamiyati	145

Mamatova Z.X. Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalar: informatika fanini o'qitishda didatik o'yin texnologiyalaridan foydalanib mashg'ulotlarni tashkillash	150
Begisheva N.R. Pedagogik diagnostika boshlang'ich sinf o'quvchilarini savodxonligini oshirish omilidir	157
Saidova M.J., Boymurodova Z.B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematik savodxonligini rivojlantirish imkoniyatlari	162
Собирова М.Р. Мактабда геометрияни физика билан синхрон ва асинхрон боғлаб ўқитишда мактаблараро олимпиадаларни ташкил этиш	167
Нигматуллина Д.М. Применение инновационных технологий и методов в развитии речи и мышления старших дошкольников.	173
Хасанова С. Замонавий информатика ўқув курсини тузишдаги асосий концептуал ёндашувлар	177
Агирова М.Л. Хорижий тилни o'qitish orqali inson tafakkurini rivojlantirish	183
Sobirov S.T. Badiiy adabiyotlarga illyustratsiyalar ishlashning an'analari (tarbiyaklasteriasosida).....	187
Narbekov N.N. Talabalarni innovatsion muhandislik faoliyatga tayyorlashda faoliyat turlari.....	192
Таджибаева Р.М. Таълим жараёнларида рақамли технологиялардан фойдаланиш.....	197
Султанов Е.К. Аграр соҳаси олий таълим муассасалари ўқитувчиларининг агропедагогик компетенцияси.....	203
Kushakova G. Gender tengligi tushunchasining pedagogik mazmuni .	208
Malikov K.G. Yordamchi to'g'ri burchakli proektsiyalash usulidan foydalanib standart aksonometriya parametrlarini aniqlash	213
Xolmatova F.M. Tasviriy san'atning inson ma'naviyatini rivojlantirishdagi ahamiyati.....	219
Mamatov D.N. Raqamli texnologiyalar muhitida ta'limda korporativ hamkorlik jarayonlarini pedagogik loyihalashtirish mazmuni va modeli.....	229
Холматова З.А. Таълим тизимида фаолият юритаётган педагог кадрларнинг компетентлигини оширишда педагогик диагностикадан фойдаланиш афзалликлари	230
Санақулов С.И., Бобожонов Д.Ў. Ўқувчиларда “юмшок” кўникмалар (soft skills) шакллантиришнинг замонавий метод ва услублари	234
Rahmonqulova H.S. “Oliy ta'lim tashkilotlarida talabalarning kognitiv mustaqilligini takomillashtirish”	241
Mavlonbek A.D. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirishda pirls xalqaro tadqiqot topshiriqlarining ahamiyati	245
Kudratova A.I. Funktsional savodxonlikni shakllantirishda o'qituvchi kasbiy kompetentligi	252
Abdullayev M.D. O'zbekistonda geografiya ta'limi metodikasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar tahlili	259
Сиддиқов И.Б. Бўлажак тарих ўқитувчиларида информацион-аналитик компетентликни ривожлантиришнинг педагогик-психологик хусусиятлари ва омиллари	264
Кобилова Ш.Х. Инклюзив таълим шароитида ўқувчилар мотивини хавфсиз ҳаётга мувофиқлаштиришнинг педагогик-психологик омиллари.....	269
Nurullayev U.A. Texnika oliy ta'lim muassasalarida muhandislik kompetentsiyalarini rivojlantirishning kontseptual asoslari.....	275
Xalimov M.K., Shokirova Sh.O. Talabalar mustaqil ta'lim faoliyatining tashkiliy masalalari.....	282
Saidova M.J., Qandimova N.R. Boshlang'ich sinf o'quvchisining nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda xalqaro baholashning o'rni.....	288
Eronqulova X.X. Oilada va maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning ishchanlik malakalarini rivojlantirish yo'llari.....	294
Azamov J.M. O'zbekistonda oliy ta'lim muassasalari boshqaruviga yangicha tamoyillarni joriy qilish zarurati va imkoniyatlari.....	302
Норқулов Ҳ. Д. Миллий кадрлар асосида ўсмирларни оилага тайёрлашнинг ўзига хос хусусиятлари.....	307

ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ – НАТИЖАЛАР ВА РЕЖАЛАР

БАХТИЁР ШОЙҚУЛОВ

Педагогик инновациялар, профессионал таълим бошқарув ҳамда педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институти директор ўринбосари

Бугунги кунда замонавий Ўзбекистонда фаолиятнинг барча жабҳаларида: ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маърифий ҳамда таълим соҳаларда жиддий ўзгаришлар рўй бермоқда.

Таълимнинг асосий мақсади – кучли рақобат шароитида ижодкорлик ва ижтимоий фаолликка қодир, жисмонан соғлом ва ватанпарвар фуқаролик фазилатларига эга бўлган касбий ва ижтимоий баркамол шахсни шакллантириш.

Илм-фаннинг мана шу улкан ва ноёб асосига таяниб, юртимизда замонавий билим ва юксак маънавий ахлоқий фазилатларга эга, мустақил фикрлайдиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёнини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш устувор вазифалардан бирига айланди. Мамлакат келажаги барча соҳаларда билимли инсонларга боғлиқ. Шу боис охириги беш йилда таълим сифатини яхшилаш, ўқитувчиларнинг жамиятдаги мавқеини юксалтириш, билим ва тафаккурини юксалтириш бўйича муҳим чора-тадбирлар амалга оширилди.

Хусусан, профессионал таълим муассасаларининг бошқарув ҳамда педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини оширишга катта эътибор қаратилмоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 февралдаги “Профессионал таълим муассасаларининг бошқарув ҳамда педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбир-

лари тўғрисида”ги 106-сон қарори билан “Ҳаёт давомида таълим олиш” тамойили асосида бошқарув ҳамда педагог кадрларнинг узлуксиз малакасини ошириш, шунингдек, таълимнинг мақсади ва вазифалари, мазмунидан келиб чиққан ҳолда ўқув жараёнини ташкил қилиш, таълим дастурларини инновацион ёндашувлар асосида доимий янгилаб бориш, ишлаб чиқариш таълими усталарининг касбий эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган малака ошириш шакллари мустақил танлаш ва ўзлаштириш имкониятлари яратилди.

Жорий йилда Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг буйруғига асосан Педагогик инновациялар, касб-ҳунар таълими бошқарув ҳамда педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институти (Институт), унинг 3 та ҳудудий факультетлари ҳамда ОТМ ҳузуридаги 20 та қайта тайёрлаш ва малака ошириш марказларида жами 8691 нафар раҳбар ва педагог ходимлар малакасини ошириш режаси берилган бўлиб, шундан жорий йилда ушбу режа 96 фоизга бажарилди. Шунингдек, Институтда 13 тоифа бўйича йиллик малака ошириш режаси 4916 нафар бўлиб, йил давомида 4752 нафар раҳбар ва педагог ходимлар малака оширди. Бу йиллик режага нисбатан 97% ни ташкил этди. Зеро, Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, бизга замонавий илм ҳамда яна бир бор илм, тарбия ва яна бир бор тарбия керак. Мамлакат келажаги, барча соҳа ва лойиҳалар муваффақи-

яти билимли инсонларга боғлиқ. Бугунги ҳамда эртанги кунимизни, ёшларимиз тақдирини ҳал қиладиган юксак малакали муаллим ва мураббийлар, профессор-ўқитувчилар, ҳақиқий зиёлилар керак.

Шу ўринда Институтда илмий салоҳият 57 % ни ташкил этиб, асосий ва ўриндошлик асосида жами 43 нафар профессор-ўқитувчилар фаолият олиб бормоқда.

Профессионал таълим тизими бўйича малака ошириш курсларида ўқиётган раҳбар ходимларнинг касбий компетенцияларининг ривожланиши, албатта, ўтиладиган фан модулларининг муҳимлиги ва сифатига бевосита боғлиқ. Шунга кўра, малака ошириш курслари тингловчиларига ўтиладиган ўқув модуллари профессионал таълим тизими эҳтиёжлари ва иқтисодиётнинг ривожланишидан келиб чиққан ҳолда такомиллаштириб борилади. Хусусан, жорий йилнинг ўқув режаларига ўнлаб янги модуллар (Меҳнат, хўжалик ҳуқуқи ва комплаенс назорати, Профессионал таълимда халқаро тажрибалар, Таълим хизматлари маркетинги ва меҳнат бозори, Тизимли таҳлил ва қарорларни қабул қилиш, Инсон капитали, Раҳбарнинг Soft skills компетенцияларини ривожлантириш ва бошқалар) киритилиб, улар асосида малака ошириш жараёнлари ташкил этилди.

Барча соҳада бўлгани каби ўқув жараёнига ҳам халқаро таълим стандартларини жорий этиш ниҳоятда долзарб масала ҳисобланади. Чунки бусиз таълимда тараққиёт бўлмаслиги аниқ. Шу боис мамлакатимизда профессионал таълим тизимига катта эътибор қаратилаётгани натижасида ушбу соҳада салмоқли ишлар амалга оширилмоқда.

Уларнинг барқарор ва самарали ишлашида эса қабул қилинган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар айни муддао бўлди. Эътиборлиси, охирги уч-тўрт йил ичида қабул қилинган бир неча қарор ва фармонлар

профессионал таълим ривожига хизмат қилмоқда. Бугун жадал суръатлар билан ривожланиб бораётган янги Ўзбекистонни замонавий билимга эга, мустақил фикрлайдиган, илмий-инновацион салоҳиятли кадрларсиз тасаввур қилиш қийин. Шунга кўра, касб-ҳунар таълими тизимини тубдан ислоҳ қилиш, яъни профессионал таълим дастурлари ЮНЕСКО ташкилоти томонидан қабул қилинган Таълимнинг халқаро стандарт таснифлагичи (ТХСТ) даражалари билан уйғунлаштириш, ўқув жараёнига Ўзбекистоннинг Миллий квалификация тизимини жорий этиш, профессионал таълим тизимини илғор хорижий тажрибалар асосида такомиллаштириш, бошланғич, ўрта ва ўрта махсус профессионал таълим босқичларини жорий қилиш орқали меҳнат бозори учун малакали ва рақобатбардош кадрлар тайёрлаш муҳим аҳамият касб этади.

Профессионал таълимнинг таълим дастурларини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш бўйича ишчи гуруҳларга 1284 нафар мутахассислар жалб қилиниб, учинчи даражадаги 103 та, тўртинчи даражадаги 125 та, бешинчи даражадаги 92 та касб ва мутахассисликлар бўйича, шунингдек “Worldskills” стандартлари асосида 15 та, дуал таълим йўналишидаги 66 та касблар бўйича таълим дастурлари ишлаб чиқилди ва амалиётга жорий этилди.

Ўқув-методик бирлашмаларда 55 номдаги ўқув қўлланмалар, 25 номдаги ўқув-методик тавсиялар, 480 та ўқитиш материаллари тўпламлари белгиланган тартибда муҳокамадан ўтказилиб, институтнинг edu.profedu.uz порталига жойлаштирилди.

Бу жараёнга иш берувчиларни кенг жалб қилиш, профессионал таълим муассасалари ўқувчиларига иқтисодиёт ва жамият эҳтиёжларига мос равишда касб-ҳунар таълимини бериш, меҳнат бо-

зоридаги ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларга мослашувчан муносабатда бўлиш, ўқув жараёни ва ўқитиш технологиясини ўзгартириш, иқтисодиёт тармоқлари эҳтиёжлари ва меҳнат унумдорлиги учун малакали кадрларни тайёрлаш сифатини ошириш, моддий-техника базасидан фойдаланган ҳолда касб-хунарга тайёрлаш (кадрлар тайёрлаш) тизимини ривожлантириш, таълим муассасаларининг бюджетдан ташқари фаолиятини ривожлантириш каби ишларни жадал амалга оширишни тақозо этди.

Хорижий ҳамкорлик ишлари

Педагогик инновациялар институт профессор-ўқитувчилари ва мутахассислари томонидан хорижий ва миллий илмий инновацион лойиҳа ва грантларни жалб этиш ва амалга ошириш, шартнома асосида таълим хизматларини кўрсатиш бўйича муайян ишлар бажарилиб келинмоқда. Педагогик инновациялар институти хорижий – Россия Халқлар дўстлиги университети (РУДН), Россия Федерацияси профессионал таълимини ривожлантириш институти (ИРПО), Беларуссия Республикаси профессионал таълим институти (РИПО), Немис Халқ Университетлари ассоциацияси (DVV), Германия халқаро ҳамкорлик жамияти (GIZ), “Sparkassenstiftung” Германия халқаро ҳамкорлик фонди, Британиянинг “Pearson Education Limited” таълим, нашр ва баҳолаш хизмати, Швецариянинг “SustainableSkills”, ЮНЕСКО каби олий таълим муассасалари ҳамда лойиҳа доирасидаги ташкилотлар билан имзоланган ҳамкорлик шартномалари асосида профессионал таълим тизимини ривожлантириш бўйича бир қатор ишлар амалга оширилди.

Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлиги грантлари, хорижий ва миллий таълим ҳамда илмий инновацион лойиҳа ва грантларни жалб

этиш ва амалга ошириш, пуллик таълим хизматлари кўрсатиш ҳисобидан

2022 йилда Институтнинг бюджетдан ташқари ҳисоб рақамига 3,1 млрд. сўмдан ортиқ ҳамда 60 минг евро маблағ жалб этилди.

Илмий тадқиқот ишлари

Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, тараққиётнинг тамал тоши ҳам, мамлакатни қудратли, миллатни буюк қиладиган куч ҳам илм-фан, таълим ва тарбиядир. Ўзбекистонда таълим тизимини комплекс ривожлантириш, малакали кадрлар тайёрлаш мақсадларига катта куч ва маблағлар йўналтирилаётгани, изланиш ва тадқиқотлар олиб борилаётгани сабаби ҳам шунда.

Институтда 15 нафар таянч докторантлар, 2 нафар докторантлар ҳамда 68 нафар мустақил изланувчилар (55 нафар PhD, 13 нафар DSc) – жами

85 нафар тадқиқотчилар илмий-тадқиқот ишларини олиб боришмоқда.

Институтда DSc.03/30.12.2019. Ped.48.01 рақамли Илмий кенгаш фаолияти йўлга қўйилган бўлиб, 13.00.05 – Касб-хунар таълими назарияси ва методикаси ихтисослигида 2022 йил январь-декабрь ойларида 15 та PhD ва

4 та DSc илмий даражасини олиш учун диссертациялар ҳимоя қилинди. Шунингдек, 6 нафар тадқиқотчилар Илмий кенгаш ҳузуридаги илмий семинардан муваффиқиятли ўтиб, диссертация ҳимояси учун ОАКга маълумотлар юборилди.

2022 йил мобайнида 26 та (шундан 4 таси DSc) илмий тадқиқотларнинг натижаларини профессионал таълим ҳамда олий таълим тизимида, шунингдек, малака ошириш жараёнида амалиётга жорий этилган.

2022 йил мобайнида институт илмий тадқиқотчилар (докторант ва мустақил изланувчилар) томонидан жами 30 номда услубий қўлланма,

31 номда ўқув қўлланма, 6 номда дарсликлар яратилган. 42 та электрон дастурларга муаллифлик гувоҳномалари олинган. Шунингдек, 215 та илмий мақолалар (шундан хорижда 89 та), 129 та тезис материаллари (шундан хорижда 69 та) чоп этилган. Web of Science, Scopus, Science Direct базаларида 14 та мақолалар чоп этилган. Бугунги кунда 10 нафар тадқиқотчилар турли хил лойиҳаларда илмий тадқиқот ишларини олиб боришмоқда.

Рақамлаштириш

Бугун мамлакатимиз илғор, ривожланган давлатлар сафидан мустаҳкам ўрин эгаллашни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. Кейинги йилларда Ўзбекистоннинг жадал ривожланиши дунё ҳамжамияти томонидан эътироф этилмоқда.

Давлат раҳбари Олий Мажлисга 2020 йилги Мурожаатномасида “Тараққиётга эришиш учун рақамли билимлар ва замонавий ахборот технологияларини эгаллашимиз зарур ва шарт. Бу бизга юксалишнинг энг қисқа йўлидан бориш имкониятини беради”, дея таъкидлаб, келаси беш йил ичида рақамли иқтисодиётга ўтиш вазифасини қатъий мақсад сифатида белгилаб берганди. Глобал пандемия бошланиши билан рақамли технологияларнинг роли сезиларли даражада ўсди, бу эса рақамли трансформациянинг, айниқса, ривожланаётган мамлакатлар, жумладан, Ўзбекистон учун муҳимлигини кўрсатди.

Ҳақиқатан ҳам, рақамли трансформация жамиятни янада модернизация қилиш ва миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш салоҳиятига эга. Шунуқтаи назардан, амалга оширилаётган ислохотлар, шунингдек, Янги Ўзбекистоннинг келгуси беш йилга мўлжалланган Тараққиёт стратегияси доирасида барча асосий соҳаларни рақамлаштириш ҳамда мамлакатда ҳақиқий ахборот жамиятини барпо этишга алоҳида эътибор қаратил-

моқда. Хусусан, бугунги кунда профессионал таълим тизимини рақамлаштириш борасида Институтда <http://edu.profedu.uz>– методик таъминлаш платформаси, <http://my.moqt.uz>– малака ошириш ягона ахборот таълим портали, <https://cgtvet.uz>– масофавий таълим платформаси ва <http://profedu.uz>–профессионал таълим тизими раҳбар ва педагог кадрлари учун масофадан малака ошириш ва қайта тайёрлаш платформаси яратилди.

Биргина <http://edu.profedu.uz>– методик таъминлаш платформасига 2021 йилда 500 та ва 2022 йилда 301 та касб ва мутухасисликларнинг ўқув-меъёрий ҳужжатлари, 438 та ўқув адабиётлар, 355 та ўқитиш материаллари тўплами,

103 та қисқа муддатли курс дастурлари, 15 та видео материаллар ва 8 та методик қўлланмалар жойлаштирилган бўлиб, улар 15 977 нафар педагогларга методик ёрдам кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2022 йил декабрь ойидаги Мурожаатномасида 2023 йил юртимизда “Инсонга эътибор ва сифатли таълим йили” деб ном берилиши, таълим сифатини ошириш – Янги Ўзбекистон тараққиётининг яқкаю ягона тўғри йўли эканликларини таъкидланиши бежизга эмас.

“Нажот– таълимда, нажот – тарбияда, нажот – билимда. Чунки барча эзгумақсадларга билимватарбиятуфайли эришилади”. Албатта ютуқлар ўзимизники. Аммо олдимизда турган устувор вазифалар ҳам кам эмас. Бинобарин, бугун замон шиддат билан ўзгариб, барча соҳалар қатори таълим тизими олдига ҳам ўта долзарб ва мураккаб вазифаларни қўймоқда. Жумладан, таълим сифатини янада ошириш борасида хусусан, бошқарув ҳамда педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш, ўқув-меъёрий ҳужжатларни

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA AXBOROT-TEXNOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

G‘ULOMJON YUSUPOVICH ESHMIRZAYEV

Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf oqituvchilarini ta‘lim sifatni oshirishda ta‘limi jarayonini samarali tashkil etish va boshqarishga yordam beradigan axborot texnologiyalaridan keng foydalanish, o‘qituvchilarning axborot texnalagiyalarida yaxshiroq ishlashiga olib keladi.

Kalit so‘zlar: axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, axborotlashtirish, internet, kompetensiyasi, mediasavodxonlik, mediata‘lim.

Annotatsiya. В данной статье широкое использование информационных технологий, которые помогают эффективно организовать и управлять учебным процессом будущих учителей начальных классов в повышении качества образования, приводит к более качественной работе учителей информационных технологий.

Abstract. In this article, the wide use of information technologies, which helps to effectively organize and manage the educational process of future elementary school teachers, leads to better work of teachers in information technologies.

Key words: information and communication technologies, informatization, Internet, media literacy, media education

Bugungi globallashuv va axborot asrida uzluksiz ta‘limning har bir bosqichida mamlakat taqdiri har jihatdan mukammal bilim va dunyoqarashga ega, raqobatbardosh va malakali kadrlar tayyorlash ishiga dolzarb masala sifatida qaralmoqda. Bu esa bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarining kasbiy kompetentliklarini samarali shakllantirish uchun zamonaviy sharoitlarda mazkur jarayonga ko‘proq ta‘sir etuvchi omillarni aniqlash va bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilari kasbiy kompetentliklarining shakllanishini tahminlovchi pedagogik shart-sharoitlarni aniqlashda ularni inobatga olish zarurdir.[4]

Entsiklopedik lug‘atda omil “biror-bir jarayon rivojiga ta‘sir etuvchi sabab, harakatlantiruvchi kuch” sifatida ta‘riflanadi. [2] O‘tkazilgan tahlillar psixologik-pedagogik tadqiqotlarda omillarga ko‘proq quyidagilar kiritilishi to‘g‘risidagi xulosaga kelish imkonini beradi:

- ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, insonning faoliyati kechadigan muhit;
- mazkur faoliyat turining ahamiyati va zarurati to‘g‘risida sotsiumning fikri;
- kasbiy faoliyatda zarur bo‘gan insonning biror-bir sifatlarining shakllanishi jarayoniga ta‘sir ko‘rsatuvchi uning psixologik xususiyatlari.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotlar jarayonida oliy ta‘lim muassasasida bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchisining kasbiy kompetentligini shakllantirish jarayoniga ta‘sir ko‘rsatuvchi ikki guruh omillar aniqlandi:

- ijtimoiy-pedagogik omillar (zamonaviy ijtimoiy sharoitlar bilan tavsiflanadi – ijtimoiy aspekt, oliy ta‘lim muassasasida tarbiyaviy-ta‘limiy jarayonni tashkil etish - pedagogik aspekt);
- psixologik-pedagogik omillar (bo‘ajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchisining sub‘ektiv xususiyatlari va shaxsining

kasbiy muhim sifatlari bilan tavsiflanadi - psixologik aspekt, uning bilimlari, ko'nikma va malakalari bilan - pedagogik aspekt).

A. Ye. Dmitriev va M. R. Levov ta'kidlashlaricha, maktabning dastlabki, boshlang'ich bosqichi bola shaxsini, uning qobiliyatlarini rivojlantiradi, uni muloqotga, ona tiliga, o'qishga, axloqiy, estetik, jismoniy madaniyat asoslarini o'rgatadi, tizimli mehnat odatini shakllantiradi. Bolalar tabiat, jamiyat, inson va uning mehnati to'g'risidagi umumiy tasavvurlarni, dunyoqarash asoslarini egallaydilar. Boshlang'ich maktabda ta'lim oluvchilar o'qish, yozishning zarur ko'nikma va malakalarini egallaydilar, atrofdagi olamni kuzatish, o'chash va hisoblashga o'rganadilar, mantiqiy eslab qolish usullarini, nazariy tafakkur elementlarini, nutq va xulq madaniyati, shaxsiy gigiena va sog'lom turmush tarzi asoslarini egallaydilar. Bolalarda dastlabki qadriyatli yo'nalishlar yuzaga keladi, o'qish motivi shakllanadi, bilimlar, ma'naviy qadriyatlarga mehr singdiriladi. Har bir o'qituvchi mazkur sharoitlarda ishlash, bunday vazifalarni bajarishga tayyorlangan bo'ishi kerak. U shuningdek, zamonaviy bolani, uning ehtiyojlari, qiziqishlarini bilishi, bolalarni va ularning rivojlanish shart-sharoitlarini o'rganishning zamonaviy metodlarini egallagan bo'ishi kerak.

Tahlil natijalari. Shunday qilib, bo'ajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari kasbiy kompetentligining shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-pedagogik omillar guruhidagi ijtimoiy aspekt quyidagi omillarni belgilaydi:

– zamonaviy jamiyatda boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining mavqei (jamiyat tomonidan har bir inson hayotida ta'limning boshlang'ich bosqichining ahamiyatining tushunilishi, pedagogga “birinchi ustoz” ijtimoiy rolini belgilash);

– jamiyat tomonidan boshlang'ich

ta'lim o'qituvchisi kasbiga talablar qo'yilishi; – kasbiy va shaxsiy o'sish imkoniyatlari (pedagogik faoliyatda kasbiy o'sish, pedagogik faoliyatda professionallikka va uning oliy bosqichi – pedagogik mahoratga erishish).

Zamonaviy sharoitlarda kasbiy ta'limda «rivojlantiruvchi ta'lim muhiti» fenomeni alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Jumladan, bo'lajak boshlang'ich sinflar o'qituvchilarining davlat ta'lim standartida talabalarning axborot texnologiyalari sohasidagi tayyorgarlik darajasida shu yoki qo'yilgan talablar yo'q, mazkur o'quv fani mustaqil tarzda yoki biror bir boshqa predmet doirasida ajratilmagan ham. Axborot texnologiyalari kiritilishi mumkin bo'lgan o'quv fanlari: “Ta'limda axborot texnologiyalar”, “Boshlang'ich sinflarda axborot texnologiyalar”ni o'rganish nazarda tutilgan bo'ib, ularning mazmuni juda boy va ATning o'zini to'g'ridan-to'g'ri o'rganilishini ko'zda tutmaydi. Shuning uchun bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisini AT sohasida tayyorlash asosan, milliy-huquqiy komponent doirasida ayrim pedagogika universitetlari va oliy o'quv yurtlarining imkoniyatlari darajasida olib borishda va ular jiddiy farq qilish mumkin. [6]

Britaniyalik psixolog D. Raven, zamonaviy jamiyatda kompetentlik muammosini o'rganib, kompetentlik va xulq, kompetentlik va qobiliyatlar, kompetentlik va rivojlantiruvchi muhit, kompetentlik va qadriyatlarning o'zaro aloqadorligiga e'tibor qaratadi. Muallif kompetentlikni shakllantirish uchun muhit katta ahamiyatga ega deb hisoblaydi.

S.I.Ojegov lug'atida muhit quyidagicha talqin etiladi:

– makonni to'diruvchi modda, shuningdek nimanidir o'rab turuvchi jismlar;

– insoniyat jamiyati, tashkilotlar faoliyati kechadigan atrof, tabiiy sharoitlar yig'indisi;

Rus tili akademik lug'atida esa muhit quyidagicha talqin etiladi:

– muayyan organizmning hayot faoliyati kechadigan tabiiy va ijtimoiy sharoitlar yig'indisi;

– inson hayoti kechadigan ijtimoiy-maishiy shart-sharoit;

Ta'riflar tahlili ko'rsatishicha, "muhit" tushunchasi inson hayot faoliyati kechadigan makon, atrof, sharoitlar toifalari orqali ochib beriladi. Demak, mohiyatan, inson hayot faoliyatiga ta'sir ko'rsatuvchi omil hisoblanadi.

V. A. Levinning tadqiqotlarida ta'lim muhiti deganda belgilangan namuna bo'yicha shaxsning shakllanishiga ta'sirlar va sharoitlar tizimi, shuningdek uni rivojlantirish uchun ijtimoiy va fazoviy-predmetli atrofda mavjud bo'gan imkoniyatlar tushuniladi.

Yuqoridagi ta'rifdan ko'rinib turganidek, oliy ta'lim muassasasida ta'lim muhiti – bu bo'ajak mutaxassislarining kasbiy kompetentligining shakllanishiga ta'sir etuvchi o'quv-tarbiyaviy jarayonning ajralmas qismidir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirishga psixologik-pedagogik omillarning ta'siri ko'p jihatdan shaxsning o'zi, insonning o'ziga talablari tizimiga bog'liq hisoblanadi. Bu o'z kasbini tanlashdan qoniqish, zamonaviy boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi to'g'risidagi tasavvurlar va mazkur tasavvurlarga mos bo'lishga intilish, motivasiyalarda ifodalanadi. Shunday qilib aytadigan bo'lsak, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari axborot texnologiyalaridan foydalanishining asosiy komponentlaridan foydalanish ularning kelajakdagi faoliyatlarida kutilayotgan va talab etilayotgan natijani beradi.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Aripov A.N. va boshqalar. Axborot-kommunikasiya texnologiyalari izohli lug'ati. – Toshkent, 2004. – 26 b
2. Falsafa qomusiy lug'at. – Toshkent: «Sharq», 2004. – 40 b
3. Ismatullaevna, M. D., & Yusupovich, E. G. (2019). THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN THE EDUCATIONAL PROCESS. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12).
4. Eshmirzaev, G. (2021). Talabalar kompetentligini rivojlantirishda innavatsion texnologiyalardan foydalanish. Jizzax-2021
5. Eshmirzaev, G. (2021). Boshlang'ich sinflarni o'qitishda elektron darsliklarni o'rni. Innovations in primary education, 2(Arxiv№ 4).
6. Eshmirzaev G.Yu. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda axborot-texnologik kompetentligining o'rni va roli. Namdu axborotnomasi: 11 son. 2022 yil

MUHANDISLIK GRAFIKASI FANLARIGA OID ZAMONAVIY ADABIYOTLAR YARATISH METODIKASI

RO'ZIBOYEVA IRODA

Shaxrisabz davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada muhandislik grafikasi fanlaridan zamonaviy elektron darslik va o'quv qo'llanma yaratishga qo'yiladigan talablar va yaratish usullari yoritilgan.

Kalit so'zlar. Zamonaviy adabiyot, elektron qo'llanma, multimedia, muhandislik grafikasi.

Аннотация. В данной статье освещаются требования и методы создания современного электронного учебника и учебного пособия по дисциплинам инженерной графики.

Ключевые слова. Современная литература, электронное руководство, мультимедиа, инженерная графика.

Annotation. This article covers the requirements and methods of creating a modern electronic textbook and tutorial on engineering graphics.

Keywords. Modern literature, electronic manual, multimedia, engineering graphics.

Talabalar fazoviy tasavvurini multimediali kompyuter texnologiyalari asosida rivojlantirish bo'yicha yetarlicha ishlar olib borilmaganligi ilmiy izlanish va tahlillarda namoyon bo'ldi. Muhandislik grafikasi fanlarini o'qitish jarayonida multimediali elektron darslikdan foydalanish bo'yicha ilmiy asoslangan metodika ishlab chiqilmagan. Ta'lim jarayonini tashkil etishda metodik ta'minot muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari uchun elektron o'quv nashrlar aniq namunaviy model tasdiqlovchi to'rtta kriteriyali guruh nashrlarni o'z ichiga oladi:

- dasturiy-metodik (o'quv reja va o'quv dasturlar);

- o'quv-metodik (metodik ko'rsatma, qo'llanma, o'qitiladigan o'quv fanlari tarkibidagi materiallar metodikasi, o'quv kursi, kurs ishi va diplom ishlari bajarish);

- o'rgatuvchi (darslik, o'quv qo'llanma, ma'ruza matni, ma'ruza konspektlari);

- yordamchi (tajribalar, masala va mashqlar to'plami, darslik, o'quv adabiyoti) va boshqalar.

Zamonaviy axborot texnologiyalari ushbu talabalarga beshinchi guruhni qo'shish inkonini beradi:

- nazorat qiluvchi (test dasturlari, ma'lumotlar bazasi) [1].

Grafik dasturlar va multimediali electron darsliklardan foydalanib muhandislik grafikasi fanlaridan dars jarayonini tashkil etish an'anaviy usullarda dars o'tishga nisbatan bir necha afzalliklarga ega:

- darsning sifati oshadi;

- fan yoki mavzu bo'yicha berilayotgan ma'lumotlar zamonaviy ko'rinishga ega bo'ladi;

- fandagi masalalar yechimlari talabalar ko'z o'ngida kompyuter imkoniyatlari yordamida bajariladi;

- buyumning modellari uch o'lchamli grafika yordamida bajarilishi va ularni turli tomonlaridan ko'rish imkoniyati;

- detallarga qirqimlar berilishi va ularni standart talablariga binoan rasmiylashtirilishi;

- qisqa vaqt ichida mavzuni tushuntirish imkonining mavjudligi;

- mashg'ulotlarni o'tishda yordamchi vosita sifatida foydalanish imkonining mavjudligi.

“Darslik – davlat ta'lim standarti, fanning o'quv dasturi, metodikasi va didaktik talablari asosida belgilangan, muayyan o'quv fanining mavzulari to'liq yoritilgan, tegishli

fan asoslarini mukammal o'zlashtirilishiga qaratilgan hamda turdosh ta'lim yo'nalishlarida foydalanish inkoniyatlari hisobga olingan nashr", deb ta'riflangan [2].

Zamonaviy darslik quyidagi sifatga ega bo'lishi kerak:

- ta'lim oluvchilarni faol bo'lishga va tanqidiy fikrlashga undashi;

- faqat nazariy ma'lumot berish bilan cheklanmasligi;

- amaliy ko'nikmalarini shakllantiruvchi muammoli savollar, loyihalar, mashqlar va ijodiy topshiriqlarning berilishi;

- ta'lim oluvchi bilimni o'zi baholay olishi, mustqal ta'lim olish uchun imkoniyat yaratilishi;

- o'quv materiali aniq maqsad va vazifalarga yo'naltirilgan bo'lishi;

- mazmun dalillardan-amaliy qo'llashga, abstract-ilmiy bilimdan-aniiq kasbiy bilimga, bilimdan-amaliy ko'nikma va kompetensiyani shakllantirishga o'tishni ta'minlashi;

- o'quv materiali tushunarli, mantiqiy va tizimli bayon etilishi, muhim ma'lumotlar ajratib ko'rsatilishi;

- milliy xususiyatlar hisobga olinishi;

- topshiriqlar va vazifalar keng ko'lamli ta'lim oluvchilar bajaradigan amaliy ishlarni juftlikda yoki kichik guruhlarda tashkil etish imkoniyatini berishi;

- harakatdagi jarayonlarni va boshqa jarayonlarni ko'rsatuvchi video materiallarga ega bo'lishi va h.k. [3].

Zamonaviy ta'limda raqamli pedagogik texnologiyalarga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Bu ehtiyoj darsliklarning yangi avlodini yaratish amaliyotiga ham aniiq didaktik talablar qo'ymoqda. Shunday talablardan biri visual vositalardan foydalanish imkoniyatini taqdim etishi bilan bog'liq.

Zamonaviy darslik yaratishning talablaridan kelib chiqqan holda, multimediali elektron darslik yaratish zaruriyatini ham yuqoridagi sifatlarni inobatga olish va ta'lim jarayonlariga nafaqat zamonaviy

darsliklar, ularga qo'shimcha ravishda multimediali elektron darsliklarni ham joriy etish imkoniyatlarini yaratish zarur. An'anaviy usulda barchani e'tiborini birdek doskaga qaratish mushkul. Multimediali elektron darslikda rejadagi mavzular bo'yicha ma'ruzalar elektron variantda tasvirlar rangli, animatsiyalar bilan boyitilgan, videodarsliklar, intellektual kompyuter o'yini, trenajorlar, virtual detal modellari talaba diqqatini bevosita o'ziga jalb qiladi. Talabalar mavzular bo'yicha fazoviy tasavvuri rivojlanib, o'zlashtirishda boyitilgan ma'ruzalarni yuqoridagi vositalar bilan uyg'unlikda o'zlashtiradilar.

Bugungi kunda kompyuterdagi axborotlar majmuasi zamonaviy tilde multimedia axboroti deb ham ataladi. Muhandislik grafikasi fanlaridan yaratiladigan multimediali elektron darslikka qo'yiladigan talablardan biri ham aynan multimedia axborot tizimiga yo'naltirilgan bo'lishligidir.

Elektron darslik – bu o'rganuvchining dasturiy majmuasi bo'lib, barcha o'quv jarayonini didaktik sikli: nazariy ma'lumotlar, o'quv faoliyatida shug'ullanish va bilim darajasini nazorat qilish hamda axborotli qidirish tizimini mavjudligi bilan boshqa darsliklardan ajralib turadi.

Rangli kompyuter animatsiyasidan foydalanish yuqori sifatli grafika, videofragmentlar, sxemalar, formulalar, o'rganilayotgan fan mavzulari ketma-ket taqdimot ko'rinishida gavdalanishi yoki tarmoqlanuvchi dinamik zanjir shaklida bog'langanligi, kerakli ma'lumotlarni ajratib olish va taqdim etish jarayonlarini boshqarish imkoniyatlari yaratiladi.

Multimediali elektron darslikning bosma darslikdan eng asosiy farqi shundaki, unda matnli, nutqli, gipertekstli, ovozli videoli, o'yinli, testli, mashq qiluvchi (trenajor), 2D va 3D grafikali, rangli tasvirlar va hokazo imkoniyatlardan foydalanish mumkin. Elektron darslikni yangilash va to'ldirish ishlarini bajarishda hech qanday mablag' talab

etmaydi.

Elektron nashr bo'limlarining strukturasi:
bir tomli elektron nashr – electron nashr, bir kompyuter o'qiydigan vosita sifatida ishlab chiqilgan;

ko'p tomli elektron nashr – electron nashr, ikki qismdan iborat yoki undan ko'p qismli, har qaysi mustaqil kompyuter o'qiydigan tashuvchilar, o'zi bilan bir butun mazmun va rasmiylashtirish bo'yicha ifoda qiluvchi;

elektron seriya – seriyasi electron nashr, barcha tomlarni qamrab olgan, umumiy rejalarini birlashtirgan, mavzuli, tanlangan maqsadli, bir tipni rasmiylashtirilgan holda chiqarish [4].

Eng oddiy elektron darslik o'qituvchining o'zi tomonidan terilgan (yoki hatto talabalar tomonidan yaxshi xulosani ko'p nusxada minimal xarajat bilan ko'paytirish uchun) va talabalar serverida yoki boshqa umumiy elektron saytga joylashtirilgan ma'ruza matnlari bo'lishi mumkin. Biroq, bunday darslik, o'z mohiyatiga ko'ra, bosma usullar bilan ko'paytiriladigan referatdan hech qanday farq qilmaydi va elektron nashrning o'ziga xos xususiyatlaridan foydalanmaydi. Ushbu asosiy xususiyatlarga quyidagilar kiradi:

1. elektron darslik doirasida oddiy va qulay navigatsiya mexanizmini qurish qobiliyati;

2. elektron darslik doirasida, xususan, gipermatn nashri formatidan foydalanishda qidiruv mexanizmi ishlab chiqilgan;

3. talabaning bilim darajasini o'rnatilgan avtomatlashtirilgan nazorat qilish imkoniyati;

4. materialni struktura qilish uchun maxsus variantning imkoniyati;

5. darslikning o'rganilayotgan materialini talabaning bilim darajasiga moslashtirish imkoniyati, natijada o'quvchining motivatsiya darajasi keskin oshadi;

6. talabaning individual ehtiyojlari uchun foydalanuvchi interfeysini moslashtirish va optimallashtirish imkoniyati.

Elektron darslikning bosma nashrga nisbatan qo'shimcha xususiyatlari

quyidagilardan iborat:

1. ko'plab jismoniy va texnologik jarayonlarning borishini taqlid qiluvchi maxsus fragmentlarni kiritish imkoniyati;

2. darslikka audiofayllarni kiritish, xususan, darslik bilan ishlash va bir o'qituvchi tomonidan ma'ruza tinglash jarayonlarini birlashtirish;

3. darslikning ayrim qoidalarini tasvirlash uchun darslikka video fragmentlarni kiritish imkoniyati;

4. o'quvchi bilan operativ muloqotni ta'minlash uchun qo'llanmaga interfaol fragmentlarni kiritish;

5. darslikning to'liq miqyosli multimedia dizayni, shu jumladan dialog tabiiy til, stajyorning iltimosiga binoan muallif (mualliflar) va maslahatchilar bilan videokonferentsiya tashkil etish va h.k.

Turli xil ommaviy axborot vositalaridan tashqari, elektron darslik bosma darslikdan bir qator tub farqlarga ega:

- multimedia qobiliyati;
- virtual haqiqatni ta'minlash;
- yuqori darajadagi interaktivlik;
- talabaga individual yondashish imkoniyati.

Elektron qo'llanma tuzilishiga multimediya elementlarining kiritilishi bir vaqtning o'zida har xil turdagi axborotlarni uzatish imkonini beradi. Bu odatda matn, ovoz, grafik, animatsiya va videoning kombinatsiyasini anglatadi. Vizual namoyish vositalari yangi materialni idrok etishni yaxshilash, esda saqlash jarayoniga nafaqat eshitish, balki vizual markazlarni ham kiritish imkonini beradi.

Elektron darslikdagi ko'plab jarayonlar va ob'ektlar ularning rivojlanish dinamikasida, shuningdek, 2 yoki 3 o'lchovli modellar ko'rinishida taqdim etilishi mumkin, bu esa foydalanuvchiga tasvirlangan ob'ektlarning haqiqati illyuziyasini beradi.

Interfaollik axborotdan foydalanuvchi (talaba)dan uning manbasiga (o'qituvchi)

munosabat bildirish imkonini beradi. Interaktiv o'zaro ta'sir harakatga, xabarga darhol javob berish va vizual tarzda tasdiqlangan reaksiya bilan tavsiflanadi.

Elektron darslik ta'lim berishning zamonaviy vositasi bo'lib, ta'lim oluvchi-darslik-pedagog tartibotidagi aloqani amalga oshiradi. Maxsus fanlardan o'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratishga oid tadqiqotida Q.T.Olimov [5] elektron darsliklarni faolroq joriy qilishini laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish asosidagi tajribalarning natijalariga asoslanish lozimligini qayd etadi. Elektron darsliklarning afzalliklarini quyidagi omillar bilan izohlash mumkin:

- individual tajriba va amaliy mashg'ulotlarni shakllantirish va tekshirish bo'yicha o'qituvchilar qo'l mehnati hajmini yengillashtiradi;

- jamoaviy foydalanish markazlarining uzoqlashtirilgan eksperimental stendlarga yaqinlashuvi orqali amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish imkoniyati sezilarli ravishda kengayadi;

- o'rta maxsus ta'lim muassasalarining oliy ta'lim muassasalari va yetakchi ishlab chiqaruvchi korxonalar bilan yaqinlashishiga imkoniyat yaratiladi [5].

Elektron darsliklar bilim oluvchi uchun u hohlagan tezlik va ketma-ketlik bo'yicha darslarni tashkil etishi mumkin, ya'ni ma'ruza matnidan topshiriqlar to'plamiga o'tishi, test sinovlaridan kompyuter o'yinlariga, tajriba stendidan video darsga va hokazolarni amalga oshirish imkoniyatiga ega.

Elektron darsliklarga qo'yiladigan didaktik talablardan biri ularning multimedia imkoniyatlari bilan boyitish zarurligi bilan bog'liq. Multimedia – darslik-gipermatn(giperssilka) va kompyuter texnologiyalarini o'zida mujassamlashtirgan grafika, ovoz, videoma'lumotlar, animatsiyalar va shu kabi bosqichma-bosqich o'quv materiallarini uzatish texnologiyasidir.

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining, fanning o'quv-metodik majmuasi tarkibi to'g'risidagi qarorida darslik, electron darslik, amaliy mashg'ulot va tajriba mashg'ulotlari uchun uslubiy ko'rsatma, uslubiy qo'llanma va boshqalarni yaratish uchun zaruriy ko'rsatmalar berilgan [2].

Elektron darslik oliy ta'lim fan dasturlarini va yangi o'quv faoliyati modellarini shakllantirish, axborot va telekommunikatsion texnologiyalardan foydalanish, o'quv faoliyati davrida talabalarda AKT ni qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirishi lozim. Shunga ko'ra, electron multimedia ishlanmalarini yaratish muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Bunday ishlanmalar quyidagi qizimlarni o'zida qamrab olishi kerak:

- yadro (boshqarish moduli);
- illyustratsiyali o'quv ma'lumotlar kompleksi;
- virtual laboratoriya va interfaol modellar kompleksi;
- testlar kompleksi;
- talab etiladigan masalalar;
- uslubiy ko'mak tizimi;

internetdan muqobil ma'lumot izlash tizimlarini qamrab olib, Internet va tarmoqqa ulangan bo'lishi talab etiladi.

Elektron darslikni ishlab chiqishda uchta asosiy komponent: o'quv materialini bayon etish, amaliy mashg'ulotlarni bajarish va teskari aloqa (o'quvchilar tomonidan bilimlarni o'zlashtirganlik darajasini aniqlash jarayoni) e'tiborga olinishi kerak. Elektron darslik to'raligicha bir faylda bo'lishi maqsadga muvofiq emas, chunki, u katta xajmda bo'ladi. Bu darslikni kompyuterga yuklashdagi tezlikni kamaytiradi va materialni o'zlashtirishni qiyinlashtiradi. Har bir bob bitta xujjat sifatida tayyorlanishi yuqridagi kamchiliklarni bartaraf qiladi. Darslikning matni uchun ixtiyoriy matn muharriri qo'lanilishi mumkin bo'lib, tayyorlangan xujjatlarni txt formatida yoki birdaniga HTML da yozib qo'yish mumkin.

Matn darslikning faqat axborotli qismidir. Eng kerakli narsa darslikni tayyorlashning umumiy uslubi hisoblanadi.

Freymlar monitorda zarur hollarda ko'rinishi kerak bo'ladigan doimiy axborotlarni hosil qilish imkoniyatini beradi. Bunday axborot sifatida darslik muallifining ismi va sharifi, o'quv muassasasining nomi va boshqalar olinishi mumkin. Buni ijobiy tomoni, shundaki, darslikning mazmunini joylashtirish va matn bo'yicha xarakterlanish (sahifalash) qulay. Shuni aytish joizki, freymlarning o'zlari axborot joylashadigan xotiraning ko'p qismini egallaydilar va natijada, matnlarga joy kam koladi. Elektron darslikning yaratilishini oddiy kitobga o'xshash, ya'ni betma-bet chiqadigan qilib freymlarsiz yaratish ham mumkin. Bunday holda darslikni yuklash vaqti ko'payadi, chunki kitobning o'zi katta hajmda bo'ladi. Unda xarakter qilish, ya'ni ekranda sahifalashning osonligi yo'qoladi. Lekin, bunda axborot fazosi anchagina iqtisod qilinadi. Matn bo'yicha xarakterlanishni osonlashtirish uchun ekranda doimiy joylashgan maxsus ob'ekt yaratgan ma'qul.

Elektron darslik yaratishda yuqori sifatdagi rasmlarni iloji boricha kamroq ishlatish kerak. Chunki ular ham darslikni kompyuterga yuklashni sekinlashtiradi.

Elektron darslik ma'ruza mobaynida namoyish etish vositasi, kompyuter sinflarida tashkil etiladigan mustaqil ishlash mashg'ulotlarida repetitor, mustaqil ta'lim olish vositasi, kompyuterda laboratoriya ishlarini bajarish mobaynida uslubiy yordamchi, o'quvchilar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish nazoratchisi, amaliy mashg'ulotlar uchun masala va mashqlar ta'minotchisi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Elektron darslik yuqorida sanalgan imkoniyatlarni mujassamlashtirilishi uchun darslik yaratayotgan mualliflardan pedagogik mahorat, bilim va ularda o'rganilayotgan predmet xususiyatini hisobga oluvchi murakkab uslubiy ishlanmalarning bo'lishini talab etadi. Avvalo, elektron darslikda boblar alohida bo'lishi va unga ko'rgazmalilik, ijobiy emotsional fon, xushfe'llik va qo'yilgan masalani echishda keng yordam berish tamoyillari qo'llanilishi zarur. Elektron darslik bilan ta'limning eng qulay stsenariyeini tanlashni ta'minlaydigan interfaol tartibda ishlash o'quvchilar bilim olishini faollashtiradi. Elektron darsliklarni yaratishda imkoni boricha uning zarur qismlarini printer orqali chiqarish va o'quvchilar hohlagan paytda uni o'qish imkoniyati ham bo'lishini nazarda tutish kerak. Chunki matnni ekrandan ko'p o'qish o'quvchilar ko'ziga salbiy ta'sir etishi mumkin.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Грабарь М.Н., Краснянская К.А. Применение математической теории статистики в педагогических исследованиях. // Непараметрические методы. – М.: Педагогика. 1997. -136с.
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2002 yil 7-mart №71/22/44-sonli qo'shma buyrug'li bilan tasdiqlangan "Uzluksiz ta'lim tizimi uchun o'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish konsepsiyasi". 5.2.-bandi.
3. Роберт И.В. Организация подготовки специалистов в области теории и методики информатизации образования. Институт информатизации образования РАО. Электронный научный журнал «Вестник Омского государственного педагогического университета» Выпуск 2006.
4. Кравченя Э.М. Информационные и компьютерные технологии в образовании. Электронный учебный материал. –Минск, 2017. – 172с.
5. Орлов В.И. Активность и самостоятельность учащихся в обучение. СПО. – М., 2004. №1. _ С. 43-47.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ЎҚУВ ВА КОГНИТИВ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

РАХМАНОВА МАХСУДА УСМАНОВНА

Ўзбекистон-Финландия Педагогика Институту педагогика факултети
педагогика кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Сегодня при освещении темы подразумевается важность обращения внимания на то, что педагогическое образование является одним из основных правил всестороннего развития будущего учителя с учетом его личностных возможностей. Достижение этой точки зрения, без сомнения, зависит от внутреннего потенциала будущих педагогов, занимающихся воспитанием и развитием молодого поколения нового узбекского общества.

Abstract: Today, the importance of paying attention to the fact that pedagogical education is one of the main rules for the full development of a future teacher, taking into account his personal capabilities, is implied during the coverage of the topic. Achieving this point of view, without a doubt, depends on the inner potential of the future teachers who are engaged in educating and developing the young generation of the new Uzbekistan society.

Калит сўзлар. Компетентлик, контекст, когнитив, компетенция, репродуктив, конвертация, мотив.

Ключевые слова. Компетенция, контекст, когнитивная, компетенция, репродуктивная, конверсионная, мотив.

Keywords. Competence, context, cognitive, competence, Reproductive, conversion, motive.

Кириш. Бугунги кунда олий таълим тизимининг асосий вазифаларидан бири бўлажак ўқитувчиларга касбий фаолиятда муваффақиятли бўлишга имкон берадиган билим, хулқ-атвор моделлари, кадриятларни шакллантиришдир. Бу педагогик олий таълимда нафақат фан мазмунини билиш ва ўрганиш қобилиятини эмас, балки мустақил равишда ўрганиш қобилиятини ривожлантириш билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишнинг устуворлигига олиб келади. Бу инсоннинг таълим жараёнини ташкил этишга тайёрлиги ва қобилиятини англатади: мақсадни белгилаш, режалаштириш, таҳлил қилиш, акс этириш, ўқув ва когнитив фаолиятини такомиллаштириш, ўз-ўзини баҳолаш қобилияти кабиларнинг ривожланишига замин яратилган..

Ўрганилаётган муаммонинг моҳияти-

ни ифодалаш учун муҳим бўлган бир қанча асосий тушунчаларни белгилаймиз. Бу тушунчалар: "фаолият", "таълим ва когнитив фаолият", "ўқув ва когнитив фаолият", "компетентлик", "таълим ва когнитив компетенция", "бўлажак ўқитувчиларнинг таълим ва когнитив компетенцияси" каби тушунчалардан иборат. Ушбу мавзу контекстида унинг муҳим хусусиятларини аниқлайлик. Кенг маънода, "фаолият" тушунчаси атроф-муҳит объектларига нисбатан фаол муносабатнинг ўзига хос инсоний шаклини аниқлаш учун ишлатилади, унинг мазмуни унинг мақсадга мувофиқ ўзгариши ёки конвертацияси ҳисобланади.

Ушбу яхлит жараён сифатида фаолиятни тақдим этиш назарда тутилади. Фаолият давомида микдорий ва сифатли ўзгаришларнинг ҳар қандай жараёни унинг таркибий

қисмлари ва уларнинг самарали ишлаш механизмларининг аниқ мажмуи бўлган тизим ҳисобланади.

Дастлаб, унинг тўлиқ мавжудлиги ва энг муҳими, ривожланиши учун зарур бўлган нарсаларга бўлган эҳтиёжини акс эттирувчи шахснинг позитцияси сифатида тавсифланган фаолиятга эҳтиёж бор. Кейинчалик, мотивация билимни, фаолият усулларини, қиймат муносабатларини ва ижодкорлик тажрибасини ўрганишга ундовчи ва раҳбарлик қилувчи омиллар ва жараёнлар мажмуаси сифатида пайдо бўлади ва аста-секин шаклланади. Маълумки, ўқувчилар учун бу сабаб ҳар доим муайян ҳаракатларни амалга оширишга мажбур қилувчи ички мотивацион ҳаракат кучи ҳисобланади.

Шу билан бирга, мотивларнинг айрим хусусиятларини фарқлаш керак. Баъзи мотивлар, ҳаракатларни рағбатлантириш, уларга шахсий маъно бериш каби тушинчаларни ҳисобга олади ва шунинг учун улар маъно-мазмунга эга бўлади. Мотивларнинг иккала гуруҳидан фойдаланишга асосланади. Бироқ, маъно яратувчи мотивлар ташқи ва ички турларга бўлинишини англаб, биринчиси таълим мазмунини мажбурий билишни рағбатлантириши мумкинлигини таъкидлаймиз (гуруҳлар томонидан ўз ютуқларини тан олиш, диққат марказида бўлиш истаги, етакчи ўринни эгаллаши) ва бошқалар. Иккинчиси ўз эътиқодининг мавжудлиги, билим ва фаолият усулларини таълим ва реал ҳаётини вазиятларда фаоллаштириш, ўз-ўзини билиш, ўз-ўзини ривожлантириш ва ўзини ўзи англаш туфайли ҳақиқий билимни рағбатлантиришдир.

Биз ўйлаймизки, рағбатлантирувчи мотивлар ўқувчиларнинг чинакам қизиқишларини уйғотиш қобилияти туфайли улар шахсий маъно-фикрга эга бўлади ва ўз навбатида ҳаракатга маъно беради, бирор нарсанинг шаклланиши учун восита сифатида қарай олади.

Биз учун замонавий педагогика фанида ушбу муаммони назарий тушуниш талаба-

ларнинг билиш фаолияти ва мустақиллиги тушунчасини ўрганишдан бошланди.

"Когнитив фаолият" фақат талабанинг ўзи билимга бўлган интилишнинг барқарор намоён бўлиши билан шахсий хусусиятга айланади, деб ҳисоблашади. Ушбу қоида ўқувчиларнинг эҳтиёжлари ва қизиқишлари мазмунли хусусиятни англаувчи, иродаси ва мустақиллиги бўлган шахсий сифатнинг тузилишини аниқлашга имкон беради.

Шундай қилиб, когнитив фаолликнинг энг паст бошланғич даражаси муайян далилларга, билимларга, тавсифларга, намунадаги ҳаракатларга қаратилади.

Иккинчи даражаси эса қарамликка сабаб - таъсир муносабатларига, уларнинг мустақил тузилишига қизиқиш билан тавсифланади.

Юқори даража чуқур назарий муаммоларга, билимларни ўзлаштиришдаги ижодий ҳақиқатга қизиқиш билан ифодланади. Когнитив фаолиятнинг юқори даражасини шакллантириш билим эҳтиёжининг мавжудлиги ҳақида гапиришга асос беради

Когнитив фаолиятни ривожлантириш бўйича илмий адабиётларни таҳлил қилиш қуйидаги хулосалар чиқаришга имкон берди:

- когнитив фаолият кўникмаларини шакллантириш инсоннинг барқарор фазилатларини ривожлантиришнинг мақсадли жараёни сифатида қаралади, бу эса талабанинг ҳақиқий ҳақиқатни ижодий билиш зарурлигига, ўқув ва билим вазифаларини шакллантириш ва уларни ҳал қилиш қобилиятига бўлган эҳтиёжини, хоҳишини ва ички ишончини акс эттиради;

- когнитив фаолияти таълим жараёнига ижодий муносабат, когнитив фаолиятига барқарор эҳтиёж, шунингдек, ижтимоий ориентатсия, акс эттириш қобилияти, ҳамкорлик, мақсадга мувофиқлик, қатъиятlilik, билим вазифаларини илгари суриш ва уларни мустақил равишда ҳал қилиш қобилияти билан ажралиб турадиган шахсий фазилатларни ўзгартириш омилидир;

- ўқувчиларнинг когнитив фаоллигини ривожлантиришга ёрдам берадиган педагогик шарт-шароитлар ўқув жараёнини ўқув-услубий қўллаб-қувватлашни ўз ичига олади; шакл ва усулларнинг оптимал комбинацияси когнитив фаолликни ривожлантиришга қаратилган тренинг, билимларни интеграциялашга қаратилган эвристик машқлар ва вазифаларни киритиш; ўқув жараёнининг ўз-ўзини ривожлантириш учун ички мотивацияни шакллантиришга йўналтирилиши билан белгиланди.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, ўқув фаолияти таълим жараёнида иштирокчилар ўртасида шаклландиган фаолиятнинг мазмуни ва муносабатлар орқали таълим жараёнида когнитив фаолияти шаклландиган деган хулосага келиш мумкин. Бу, ўз навбатида, илм-фан ва техника соҳасидаги ютуқлар ҳақидаги замонавий маълумотлардан фойдаланиш, ўз билимлари, кўникмаларини намоёйиш этиш, шунингдек, ўзаро ўрганиш, ўқувчиларнинг ўзаро назорат қилиш, мустақил ишларни ташкил этиш каби муаммоларни ўрганиш тизимининг элементларини янги билиш омилидир.

Талабаларнинг ҳиссий жавобини келтириб чиқарадиган ушбу назариянинг давоми сифатида "когнитив фаолияти" атамасини "талабанинг шахсиятининг барча томонларининг намоён бўлиши" деб ҳисоблаймиз: бу янги нарсага қизиқиш, муваффақиятга эришиш истаги, билиш қувончи, бу муаммоларни ҳал қилиш, босқичма - босқич мураккаблиги таълим жараёнининг асосини ташкил этади". Таҳлил асосида биз "когнитив фаолият" тушунчасини орттирилган, мустаҳкамланган шахсий билим сифатида аниқлаймиз ва махсус ташкил этилган жараён натижасида индивидуал ва ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ривожланади. Когнитив фаолият шахснинг йўналишини белгилайди, ҳаётдаги, хатти-ҳаракатлардаги, фаолиятдаги йўналишнинг асосий ядросидир; шахснинг ҳаёт ҳодисаларини тушуниш характерини ва у билан шартланган

хулқ-атвор ва ҳаракатлар методологиясини белгилайди ва шу билан ижодининг ғоявий ҳал қилувчи омили ҳисобланади; ўзининг дунёга ва бошқа одамлар дунёсига муносабатини баҳолашнинг мезон тамойилини ўз ичига олади.

Шундай қилиб, когнитив фаолиятни ривожлантириш бўйича адабиётларни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, кўплаб олимлар бу атамани турли йўللار билан тушунишади ва унга ўз маъносини киритадилар. Баъзилар фаолиятни фаолият билан таққослашади, иккинчиси эса ижод фаолият натижаси эканлигига ишонишади, бошқалари эса фаолият, фаолиятдан кўра кенгроқ дефинатсия эканлигини таъкидлайди.

Ушбу тадқиқотда бизнинг позитциямиз шундан иборатки, фаолият ва когнитив фаолият бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ва улар алоҳида мавжуд эмас. Лекин фаолият асосий, етакчи фаолият бўлиб, когнитив фаолият, энг аввало, ўқув фаолиятда намоён бўлади. Бўлажак ўқитувчилар учун келгуси касбий фаолиятда турли йўллار билан олиниши мумкин бўлган моддий ва идеал маҳсулотларга эга бўлиш муҳимдир.

Репродуктив фаолият жараёнида улар муайян вазиятларда илгари ўрганилган хатти-ҳаракатлар алгоритмлари асосида қайта-қайта такрорландиган ҳаракатларни бажаришда натижаларга эришиш имкониятига эга бўладилар.

"Репродуктив фаолият" "механик, стереотипланган ва бажарувчи" деб таърифланади, чунки бу ҳолда инсон олдида стандарт вазифа туради, уни ҳал қилиш тайёр схемалар бўйича амалга оширилади алгоритм, стандарт ва шунинг учун мақсадга эришишнинг янги усулларини излаш ёки ихтиро қилишнинг ҳожати йўқ». Бу мулоҳазадан келиб чиқиб айтишимиз мумкинки, талабалар репродуктив фаолият жараёнида фақат илгари маълум бўлган ҳаракат турлари, воситалари ва усулларидан фойдаланадилар. Репродуктив фаолиятни амалга оширишнинг асосий мақсади маълум дастурларни такро-

рий такрорлашдир. Бошқача қилиб айтганда, у изчил ва ҳеч қандай янгиликка эга эмас.

Ўз навбатида, самарали фаолият репродуктив фаолиятдан сезиларли даражада фарқ қилади. Бу ўзига хослик билан ажралиб туради. Уни амалга ошириш жараёнида илгари ўрганилмаган воситалар ёки ҳаракат усуллари яратилади ва қўлланилади.

Бошқача қилиб айтганда, ностандарт вазиятларни ҳал қилишга қаратилган фаолият ижодийдир. Унинг асосий мазмуни пайдо бўлган қарама-қаршиликларни бартараф этишдир..

Бундай вазиятда юзага келган қарама-қаршиликларни бартараф этишнинг янги билимлари ва усуллари олиш зарурати туғилади.

Шундай қилиб, бизнинг тадқиқотимизда “когнитив фаолият” тушунчаси ҳиссий идрок, назарий тафаккур ва амалий фаолиятнинг бирлиги сифатида қаралади.

Ушбу тадқиқотнинг мазмуни ўқув ва когнитив фаолият "инсоният томонидан тўпланган маданият бойликларини ўзлаштириш учун талабанинг ўзи томонидан ёки ташқаридан махсус ташкил этилган билишдир" деган тушунча билан боғлиқ. Унинг мазмунли натижаси талаба ўзлаштирган илмий билим, кўникма, хулқ-атвор ва фаолиятдир”.

Компетенцияни ўзлаштириш жараёни, бизнинг ҳолатларимизда ўқув ва когнитив, ривожланиш натижасига мос равишда кўриб чиқилиши керак. Ушбу натижа ўқувчиларнинг интеллектуал ва ахлоқий ривожланиши, ижодий фаолият тажрибаси ва атрофдаги дунёга ҳиссий-иродавий ва қадриятли муносабат тажрибасини ўзлаштириш, шунингдек, билим ва идрокга бўлган эҳтиёжни шакллантиришдан иборатдир. Шу муносабат билан, ушбу тадқиқотда ўқитишни когнитив (гностик) фаолият сифатида тушуниш ғояси асосий бўлиб қолади.

Ўқув ва когнитив йўналишнинг тадқиқот вазифаларини лойиҳалаш бўйича экспериментал ишларни олиб боришда биз

ташқи ва ички когнитив фаолиятни бирлаштириш тамойилига амал қилдик. Мавзулар учун топшириқларда перцептив (мулоҳаза юритиш, тинглаш, кузатиш, тасвир, оғзаки тавсиф, айтиш ва бошқалар), ақлий, ташқи кузатилмайдиган ҳаракатларни (таҳлил ва синтез, аниқлаш ва фарқлаш, мавхумлаштириш ва умумлаштириш, йўналштириш) бажариш каби билимларни ўзлаштириш таклиф қилинди.

Бу бўлажак ўқитувчиларни таълим фаолияти субъектлари сифатида шакллантиришнинг жуда муҳим вазифаларини ҳал қилиш имконини берди. Улар, ўз навбатида, фикрлашнинг ақлий когнитив жараёнларини маълум даражада ривожлантиришни талаб қилади, чунки акс эттириш, ўз-ўзини назорат қилиш ва ўз-ўзини баҳолашни амалга ошириш ақлий фаолият оператцияларини шакллантиришни назарда тутди: таҳлил, синтез, таққослаш, умумлаштириш ва бошқалар.

Замонавий олий таълимда ўқитишнинг мустақиллигини мустаҳкамлаш тенденциялари аниқ намоён бўлади, бунда асосий ўринни бўлажак ўқитувчиларнинг оқилона когнитив фаолияти эгаллаши керак. Унинг самарадорлигига талабалар томонидан ҳам фан, ҳам мета-предмет натижаларига когнитив фаолият усуллари ўзлаштиришнинг яхлит тизимини яратиш орқали эришилади.

Аслида, ушбу стандартлар бўлажак ўқитувчиларнинг ўқув ва когнитив фаолиятга ижобий мотивациясини сақлаб, когнитив фаолиятни бошқариш функциясини бажариши, талабаларнинг тадқиқот кўникмаларини шакллантириш бўйича ишларни фаоллаштириши, талаблар билан кўрсатилган шартларга жавоб берадиган эвристик вазифаларни ҳал қилиши керак. Ушбу ҳолат кўп жиҳатдан замонавий олий таълимда компетентцияга асосланган ёндашув ғояларини белгилайди, унинг моҳияти мақсадларни шакллантириш, ўқув материалнинг мазмуни танлаш, касбий аҳамиятга эга бўлган ўқув жараёнини ташкилий, услубий ва тех-

нологик таъминлашнинг бирлигидан иборат эканлигини ифодалайди.

Шу муносабат билан компетенция тушунчасини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга.

Шу билан бирга, психологик-педагогик адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, "компетентлик ташқи йўналтирилган ҳаракатларга қараганда анча мураккаброк ҳодиса бўлиб, у ўзига хос хусусиятдир. инсоннинг воқеликни идрок этиши, бу ҳаётий вазиятларни ҳал қилишнинг энг самарали усулини таклиф қилади.

Шундай қилиб, компетенция - бу "бошқаларга инсоний-қийматли муносабат, меҳнатга ижодий ёндашиш, доимий эътибор билан бирлаштирилган шахснинг касбий ва шахсий билимлари, кўникмалари ва фазилатларининг ноёб тизими эканлигини шахсий ва касбий такомиллаштириш, бу жараёнда ижтимоий муносабатларнинг янги сифатига эришишга ёрдам берадиган фаолият, ҳодисалар, маданият объектларининг янги маънолари яратилади» «Компетентлик» тушунчасига «субъектнинг мақсадларни белгилаш ва уларга эришиш учун ички ва ташқи ресурсларни самарали ташкил этишга тайёрлиги» деб таърифлайди. Ички ресурслар деганда билим, малака, куникма (фаолият усуллари), психологик хусусиятлар, кадриятлар тушунилади. Бизнинг нуқтаи назардан, сўнгги таъриф энг тўғри бажариш юқори даражасига эришиш учун бир бутун сифатида зарур асосий элементларни (олд шарт-шароитлар, ниятлар, билим, кўникма, сифат) бирлаштириш учун "ўрганиш" қобилиятини ривожлантиришга қаратилган ўқув фаолият модели, жавоб, ҳаракатлар мақсадига, вазиятга, бажариладиган ролга, функцияга боғлиқ эканлиги билан таърифланади.

Ўқув ва когнитив компетенциянинг моҳиятини куйидаги ҳаракатлар йиғиндисидеги фаолият сифатида кўриб чиқамиз: "мақсадни кўя олиш ва унга эришиш жараёнини ташкил этиш, ўз мақсадини тушунтира олиш; когнитив вазифаларни аниқлаш

ва фаразларни илгари суриш; кузатиш ёки эксперимент ўтказиш шартларини танлаш; зарур асбоблар ва жиҳозларни танлаш, ўлчаш кўникмаларига эга бўлиш, кўрсатмалар билан ишлаш; билишнинг эҳтимоллик ва статистик усуллари элементларидан фойдаланиш; натижаларни тавсифлаш, хулосалар шакллантириш; компьютер воситалари ва технологияларидан (матн ва график муҳаррирлар, тақдимотлар) фойдаланган ҳолда ўрганиш натижалари бўйича оғзаки ва ёзма нутқ кўникмаларини эгаллаш; дунё расмини идрок этиш тажрибасига эга бўладилар" Биз ўз ишимизда "компетентлик"ни билимларни амалиётда қўллаш жараёнида эришилиши лозим бўлган натижа деб таърифлаймиз.

Асосий компетенцияларнинг хусусиятларига нафақат ўқув, балки фаолиятнинг бошқа соҳаларида ҳам, муаммонинг ечимини мустақил равишда аниқлаш, унинг шартларини аниқлаштириш зарур бўлган ҳолатларда самарали ҳаракат қилиш қобилияти киради. Ечимларни излаш, олинган натижаларни ўз-ўзини баҳолаш, шунингдек, долзарб ҳаётий муаммоларни ҳал қилишда мустақил ўз-ўзини бошқариш фаолиятлари амалга оширилади. Қобилиятнинг асоси - бу фаолият қобилияти, тажриба - ўрганилган индивидуал ҳаракатларни ягона яхлитликка айлантириш қобилияти сифатида интегратсиялашади. Бўлажак ўқитувчиларнинг компетенцияларини шакллантиришнинг фаол бошланиши адекват мазмун ва тегишли процессуал ва технологик хусусиятлар билан боғлиқ. Олий таълимда ўқиш жараёнида бўлажак ўқитувчиларнинг компетенцияларини ривожлантириш масаласи узоқ муддатли характерга эга бўлиб, нафақат ўқув курслари мазмуни рўйхатини ўзлаштириш, балки университетда ўқув жараёнини алоҳида ташкил этишни ҳам талаб қилади.

Қобилиятларни ривожлантириш - бу "якуний шаклланиши туфайли бир марта тугамайдиган, инсон ҳаёти давомида тўхтамайдиган жараён, чунки ҳал қилишда янги ёндашувларни талаб қиладиган янги, мурак-

каброқ муаммолар" унинг фаолияти доирасига киради. Илмий-педагогик адабиётларни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, асосий компетенцияларнинг кўплаб таснифлари мавжуд. Шунга асосланиб, уларнинг ҳар бирида талабаларнинг билим фаолияти билан боғлиқ компетенция учун жой мавжуд деган хулосага келишимиз мумкин.

Мисол учун:

– “мутахассислик бўйича ишлаш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш, касбий муаммоларни ҳал қилишда бир вақтнинг ўзида мустақиллик ва мослашувчанлик; ҳамкасблар ва профессионал шахслараро муҳит билан ривожланган ҳамкорлик” - "когнитив ва касбий фаолиятда асосий билимлардан фойдаланиш, ўз интеллектуал ва умумий маданий даражасини ошириш ва ривожлантириш, замонавий таълим ва ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда янги билимларни олиш қобилияти"

– “когнитив фаолият компетенцияси: когнитив вазифаларни белгилаш ва ҳал қилиш; ностандарт эчимлар, муаммоли вазиятлар - уларни яратиш ва ҳал қилиш; маҳсулдор ва репродуктив билиш, тадқиқот, интеллектуал фаолият»;

– “фаолият компетенциялари: ўйин, ўқитиш, меҳнат; фаолият воситалари ва усуллари: режалаштириш, лойиҳалаш, моделлаштириш, прогнозлаш, тадқиқот фаолияти, турли фаолият турларига йўналтириш” .

У ўз ичига мақсад қўйиш, режалаштириш, таҳлил қилиш, мулоҳаза юритиш, ўқув ва когнитив фаолиятни ўз-ўзини баҳолашни ташкил этиш бўйича билим ва кўникмаларни эгаллайди. Ўрганилаётган объектларга нисбатан бўлажак ўқитувчилар самарали фаолиятнинг ижодий қобилиятларини ўзлаштирадilar: тўғридан-тўғри ҳақиқатдан билиш, ҳаракат усулларига эғалик қилдилар. Ушбу компетенциялар доирасида тегишли функционал саводхонликка қўйиладиган талаблар аниқланади: фактларни

тахминлардан ажрата олиш, ўлчаш кўникмаларига эга бўлиш, билишнинг эҳтимоллик, статистик ва бошқа усулларидан фойдаланиш каби .

Психологик-педагогик адабиётларни таҳлил қилиш бўлажак ўқитувчиларнинг ўқув ва когнитив компетенциялари таркибига қуйидаги таркибий қисмларни киритиш имконини беради:

- қиймат, касбий таълимнинг ўқув фаолиятига ички ва ташқи муносабатини, шунингдек барқарор ва субъектив аҳамиятга эга бўлган касбий ва шахсий қадриятлар тўпламини акс эттиради.

- бўлажак педагогларда "Умумий педагогика", "Педагогик маҳорат" модуллари доирасида муайян даражадаги билимларнинг мавжудлигини назарда тутадиган билим , унинг мустақил ўзлаштира олиш усуллари ва янги билим олиш қобилияти ҳақида ғоялар аниқланган;

- ўқув ва когнитив муаммоларни ҳал қилишда мантиқий, интеллектуал, технологик ва бошқа оператцияларни амалга ошириш учун кўникма ва малакаларни амалга ошириш ва такомиллаштиришга қаратилган операцион-технология ишлаб чиқилган;

- бўлажак ўқитувчиларнинг ўқув ва когнитив мустақил фаолиятини таҳлил қилиш, тизимлаштириш, умумлаштириш ва баҳолаш қобилиятидан иборат бўлган муносабатлар таркиб топган.

Шундай қилиб, бўлажак ўқитувчиларнинг ўқув ва когнитив компетенциясини шакллантириш қиймат, билим, операцион ва технологик маҳоратга эга бўлиш жараёни сифатида кўриб чиқилади, педагогик таълим мазмунининг таркибий қисмлари ва ўқувчиларнинг субъект тажрибасини ҳисобга олган ҳолда, ғайратли, фаол мустақил иш жараёнида етарли протсессуал ва технологик қўллаб-қувватлашни аниқлаштиради. Юқорида кўрсатилган компонентларни ўзлаштириш асосий даражалар билан боғлиқ: паст, ўрта, юқори, маълум кўрсаткичлар билан тавсифланади.

Паст даража маълум бир намуна бўйича ишлашни ўз ичига олади. Кўрсатилган даража ўқув материални такрорлашни, берилган аниқ саволларга жавобларни шакллантиришни, вазифаларни, типик муаммоларни ҳал қилишда маълум бир вазиятда алгоритмга мувофиқ ҳаракат қилиш қобилиятини ўз ичига олади. Бўлажак ўқитувчиларнинг ўқув ва когнитив фаолияти қуйидаги ақлий оператцияларни бажаришдан иборат: таниб олиш, тушуниш ва ёдлаш.

Ўрта даража бўлажак ўқитувчилар ўз фаолиятининг мақсадларини аниқ тушунишлари, ўзларининг таълим эҳтиёжларини билишлари ва компетентсияни намоён қилиш учун ижобий мотивацияга эга бўлишлари билан тавсифланади. Бўлажак ўқитувчилар ўқув материални тақдим этишлари, уни қисман қайта ишлашлари, маъноларини тушунишларини намоёиш этишлари мумкин. Ўз нуқтаи назарига кўра, улар қандай ҳаракат қилишни биладилар, типик муаммоларни ҳал қилишда таниш вазиятда ўрганилган алгоритмни қисман ўзгартирадилар. Бўлажак ўқитувчилар қизиқиш кўрсатадилар, тугалланган ўқув вазифасининг шахсий ва касбий маъноларини тушунишларини намоёиш этадилар, аммо таҳлил қилиш, синтез қилиш ва умумлаштиришга қодир эмаслар.

Юқори даража ўз фаолиятининг мақсадларини аниқ тушунишни, ўз таълим эҳтиёжларини тўлиқ англашни, компетенциянинг намоён бўлиши учун аниқ ижобий мотивацияни англади. Бўлажак ўқитувчилар танлаш, лойиҳалаш, тақдим этиш, муаммоли қилиш, оқилона диалог ўтказиш ва нуқтаи назарни ҳимоя қилишга қодир бўладилар, улар маълум бир вазиятда ўзаро таъсир қилиш жараёнида юзага келадиган оператцион стандарт ва ностандарт вазифаларни ҳал қилишда ҳаракатчанликни кўрсатишга эга бўладилар.

Хулоса қилганимизда бўлажак ўқитувчиларнинг мустақил иши деганда, биз ўқитувчининг бевосита ёки билвосита раҳбарлиги остида маълум бир ўқув интизоми доирасида амалга ошириладиган тизимли, режалаштирилган ва назорат қилинадиган фаолиятни тушунамиз, бу жараён давомида бўлажак ўқитувчилар зарур бўлган қиймат, билим, оператцион-технологик ва алоқадорлик тажрибасини оладилар. Мустақил ишнинг мақсади нафақат уни мақсадга эришиш воситаси сифатида тушуниш, балки олинган билимларнинг кадр-қимматини англаш, ўқув ва когнитив фаолиятда фойдаланишни олдиндан билиш, мустақил равишда масъулиятни ўз зиммасига олиш қобилиятини ривожлантиришдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. – Т.: Молия, 2003. – 192 б.
2. Адизов Б.Р. Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишнинг назарий асослари. Пед. фан. докт. ... дисс. – Т.: 2003. – 280 б.
3. Абдурахмонова З.А. Замонавий ўқитувчининг шахсий компетенциясини шакллантириш муаммолари // Замонавий таълим ж. – Т.:
4. Ураков Ш.Р. Олий таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашнинг компетент ёндашувга асосланган педагогик тизимини такомиллаштириш: педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (ПҺД). ... дисс. – Самарқанд, 2018. – 48 б.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILARNING KREATIV FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHDA XALQARO TADQIQOTLAR VA TRIZ TEXNOLOGIYASINING AHAMIYATI

RAXIMQULOVA MAXBUBA BAXRONOVNA

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalara o'rgatish milliy markazi
Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari kafedrasini dotsenti

Annotatsiya. Ta'limning bugungi vazifasi o'quvchilarni kun sayin ortib borayotgan axborot - ta'lim muhiti sharoitida mustaqil faoliyat ko'rsata olish, turli sohalarda zamonaviy axborot texnologiyalarini samarali qo'llash va axborot oqimidan oqilona foydalanishga o'rgatishdan iborat. Shuningdek, boshlang'ich ta'lim jarayonida bolaning mantiqiy tafakkur qila olish salohiyati, aqliy rivojlanishi, dunyoqarashi, o'z-o'zini anglash salohiyatini shakllantirish maqsadida ta'limda zamonaviy yondashuvlar joriy qilinmoqda.

Kalit so'zlar. Ta'lim, kreativlik, texnologiya, TIMSS, PIRLS, TRIZ, elektron

Аннотация. Сегодняшняя задача образования состоит в том, чтобы научить учащихся начальных классов уметь самостоятельно работать в условиях растущей день ото дня информационно-образовательной среды, эффективно использовать современные информационные технологии в различных сферах, разумно использовать потоки информации. А также в процессе начального обучения внедряются современные подходы в образование, направленные на формирование у ребенка потенциала логического мышления, умственного развития, мировоззрения, самосознания.

Ключевые слова. Образование, творчество, технология, TIMSS, PIRLS, TRIZ, электрон.

Annotation. Today's task of education is to teach students to be able to work independently in the conditions of the information-educational environment that is increasing day to day, to effectively use modern information technologies in various fields, and to use the flow of information wisely. Also, in the process of primary education, modern approaches are being introduced in education in order to develop the child's ability to think logically, intellectual development, worldview, and self-awareness.

Key words. Education, creativity, global, technology, TIMSS, PIRLS, TRIZ, electronic

Kirish. Bugun dunyoda yuz berayotgan jadal suratdagi ilmiy texnologik o'zgarishlarni harakatga keltiruvchi kuch - kreativlikdir. Atrofga boqsangiz, har tomonda inson ijodkorligining beqiyos va hayratlanarli namunalari duch kelasiz: elektron xizmatlar, virtual reallik, to'rtburchak tarvuzlar, tuproqsiz hosil olish... Bularning barchasi inson tasavvuri, tafakkuri mahsuli. Bugun biz uchun odatiy tuyulgan kitob, musiqa, bino, samolyot, hatto lampalar ham qachonlardir orzu va tasavvurda bo'lgan, keyinchalik aql- idrok samarasi o'laroq yaratilgan.

Kreativ fikrlashda ta'limning asosiy vazifasi o'quvchida jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirishi uchun bugun va kelajakda kerak bo'ladigan ko'nikmalarni shakllantirishdir. Kreativ fikrlash bugungi yoshlar ega bo'lishi kerak bo'lgan muhim ko'nikma bo'lib, bu ko'nikma ularga doimiy tarzda va shiddat bilan o'zgarayotgan, oddiy savodxonlikdan tashqari yangilanayotgan davrga xos ko'nikmalarga ega kadrlarni talab etayotgan makonga moslashishga ko'maklashadi. Umuman olganda, bugungi o'quvchi kelajakda hozir hatto mavjud bo'lmagan sohalarda

ishlashi, yangi muammolarni yangi ko'nikmasini shakllantirish ularga tobora murakkablashayotgan mahalliy va global muammolarni noodatiy yondashuv orqali hal etish imkonini beradi. Maktabda kreativ fikrlashni rivojlantirishning ahamiyati faqatgina mehnat bozori bilan cheklanmaydi. Maktab yoshlar uchun o'z qobiliyat va ko'nikmalarini, shu jumladan ijodiy iste'dodlarini kashf etishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, kreativ fikrlash o'quvchilarning ta'lim olishini hodisalar, tajribalar va xatti-harakatlarni yangicha va shaxsan mazmunli usulda talqin etish orqali qo'llab quvvatlaydi. O'quvchining qiziquvchanligi ta'lim jarayonida qo'l keladi, ijodiy fikrlash shu tariqa o'zaro kelishuvchanlik vositasiga aylanadi, hattoki avvaldan belgilangan ta'lim maqsadlari kontekstida ham bu samara beradi. Maktabda o'quvchining motivatsiyasi va qiziqishini oshirish uchun, barcha o'quvchilarning ijodiy salohiyati va shijoatini hisobga oluvchi ta'limning yangi shakllari yo'lga qo'yilishi zarur. Bu ayniqsa ta'lim jarayoniga unchalik qiziqish bildirmayotgan o'quvchilarga yordam berishi mumkin va ular o'z fikrini ayta olishiga, salohiyatini ochishiga xizmat qiladi.

Kreativ fikrlashning yana bir muhim omillaridan biri - hamkorlik. Hamkorlikdagi kreativ fikrlash borasidagi tadqiqotlarga ko'ra, guruh a'zolari maqsadli, opportunistik vaziyatdan kelib chiquvchi va tartibsiz murakkab jarayonlarda ishtirok etgan holda, maqsad qo'yadi va uning ro'yobga chiqishini kuzatadi, bunda guruhning turli a'zolari o'zining kuchli tarafiga asoslanib, guruhda yetakchilikni oladi.

Asosiy qism. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishda xalqaro tadqiqotlarning ahamiyati katta hisoblanadi. Xalqaro tadqiqotlarning maqsadi, vazifalari va

ularning baholash vositalari dunyoning 40 dan ortiq mamlakatlarning ta'lim tizimini rivojlanganligini ko'rsatmoqda.

Shu bois, xalq ta'limi vazirligining USAID tashkiloti bilan hamkorlikda xalqaro tadqiqotlarni o'tkazishdan maqsadi boshlang'ich sinflarda ta'lim sifatining ayni paytdagi real holatini aniqlash va olingan natijalarga asoslangan holda kelgusida zaruriy islohotlarni amalga oshirishdan iboratdir.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori asosida PIRLS, TIMSS, PISA, TALIS, EGMA va EGRA xalqaro tadqiqotlarini O'zbekistonda joriy etilishi belgilab qo'yilgan bo'lib, PIRLS - 2021-yil, PISA - 2022-yil tashkil etildi. Mazkur xalqaro baholash dasturlari va ular doirasidagi tadqiqotlar Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA) tomonidan muayyan davriylik asosida dunyo mamlakatlari bilan hamkorlikda tashkil etildi.

O'zbekiston o'quvchilari TIMSS-2023 xalqaro dasturida qatnashishga kirishildi. Bu borada IEA tashkilotining "Xalqaro matematik va ilmiy tadqiqotlar (TIMSS) 2023 tendensiyalarida qatnashish uchun rasmiy taklifi"ga muvofiq O'zbekistonning TIMSS dasturida ilk marotaba qatnashishi masalasida Ta'lim inspeksiyasi huzuridagi Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi o'rtasida olib borilgan muloqotlar asosida IEA rahbariyatining dastlabki roziligiga erishildi.

TIMSS (Trends in International mathematics and science study) 4- va 8-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy-ilmiiy yo'nalishdagi fanlardan o'zlashtirish

darajasini baholash dasturi bo'lib, bu tadqiqot to'rt yilda bir marta o'tkaziladi hamda 4-va 8-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy-ilmiy fanlar bo'yicha egallagan bilim darajasi va sifatini solishtirish hamda milliy ta'lim tizimidagi farqlarni aniqlash bilan bir qatorda, qo'shimcha ravishda maktablarda matematika va tabiiy-ilmiy fanlar bo'yicha berilayotgan ta'lim mazmuni, o'quv jarayoni, ta'lim muassasasining imkoniyatlari, o'qituvchilar salohiyati, o'quvchilarning oilalari bilan bog'liq omillari o'rganiladi.

O'zbekiston TIMSS va boshqa xalqaro tadqiqotlarda qatnashish orqali rivojlangan mamlakatlar tajribalarini O'zbekiston ta'lim tizimida qo'llash, o'z natijalarini boshqa davlatlar natijalari bilan qiyosiy taqqoslash imkoniyatlariga ega bo'ladi. Tadqiqotda O'zbekiston boshlang'ich sinf o'quvchilarining boshqa davlatlardagi tengdoshlariga nisbatan matematika va tabiiy fanlardan savodxonligi qay darajada yuqori? Matematika va tabiiy fanlar 4-sinf o'quvchilari uchun qiziqarli fanmi? Oila tomonidan farzandlarga matematikani va tabiiy fanlarni o'zlashtirishda qanday hissa qo'shilmoqda? Bugungi kunda bizning mamlakatimizda matematika va tabiiy fanlarni o'qitish jarayoni qanday tashkil etilgan? O'zbekiston matematika va tabiiy fanlar o'qitish jarayonining boshqa davlatlarga nisbatan o'ziga xosligi bormi, agar bor bo'lsa u nimalarda namoyon bo'ladi? Mamlakatimizda matematika va tabiiy fanlarni o'qitish bo'yicha o'qituvchilar metodlari boshqa mamlakatlar o'qituvchilari metodlaridan nimasi bilan farq qiladi? kabi asosiy masalalar o'rganilmoqda.

Bugungi kunda matematika zamonaviy insoniyat bilishining eng muhim yo'nalishlaridan biri ekanligi shubhasizdir. Matematikada bolalarning kreativ fikrlashini rivojlanishi uchun katta imkoniyatlar mavjud: aqliy operatsiyalar (tahlil qilish,

taqqoslash, tasniflash), jarayonlar (xulosa, umumlashtirish, fikrlash va boshqalar) va nutq. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida boshlang'ich matematik tasavvurlarni shakllantirish bo'yicha ishlarning hozirgi bosqichida biz yoshning o'ziga xos xususiyatlari o'quvchilarimizga matematik savollarga mustaqil ravishda javob topishga imkon bermaydigan muammolarni ko'rmoqdamiz. Albatta, maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun zarur bo'lgan ma'lum miqdordagi bilimlarni o'zlashtirish uchun siz klassik ta'lim tizimidan foydalanishingiz mumkin, bu erda bilim, ko'nikmalarni shakllantirishda etakchi rol o'ynaydi, ammo biz ishonamizki, eng samarali o'quv jarayoni fikrlash faol bo'lganda amalga oshiriladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini kreativ fikrlashini rivojlantirishda ixtirochilik, mantiqiy fikrlashga jalb qilishda TRIZ texnologiyasining ahamiyati kattadir. TRIZ texnologiyasining o'ziga pedagogikaga o'zbekistonlik 1946- yilda sobiq SSR muhandisi, olim va fantastik yozuvchi Genrix Altshuller ixtirochilar tomonidan eng ko'p qo'llaniladigan usullarni o'rganishni boshladi. Bunday texnikalar qirg'iqqa yaqin edi va ularning barchasi ixtirochi muammolarni hal qilish algoritmi bilan birgalikda TRIZning asosini tashkil etdi. Genrix Altshuller asli 1926-yil 15-oktabrda Toshkentda tug'ilgan va keyinchalik Rossiyaga ko'chib o'tgan. Shu vaqt ichida bu tizim yangi algoritmlarga ega bo'ldi va Altshuller "Har kimni ixtiro qilishni o'rganishi mumkin" deb hisobladi va buning uchun hech bir inson tug'ma iste'dodga muhtoj emasligini aytdi. 1980-yillarga kelib esa, TRIZ ni pedagoglar tajribaviy sinflar hamda maktablarda o'qitish metodikasi uchun asos qilib olishdi va hozirgacha ham bu tizimdan unumli foydalanib kelinmoqda! Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh

xususiyatlari o'ziga xosdir, chunki bola qanday shakllanadi, bu uning hayoti, shuning uchun har bir bolaning ijodiy salohiyatini ochib berish uchun bu davrni o'tkazib yubormaslik kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun moslashtirilgan TRIZ-texnologiya "Hamma narsada ijod!" shiori ostida bolani tarbiyalashga imkon beradi.

Ko'plab o'qituvchilar TRIZ-pedagogika g'oyalari qiziqish bildirmoqdalar, chunki zamonaviy ta'limda faoliyatning turli sohalarida nostandart vazifalarni barqaror hal qilishga tayyor bo'lgan ijodiy shaxsni tarbiyalash vazifasi dolzarbdir.

Ushbu texnologiyani qo'llashning maqsadi, bir tomondan, fikrlashning moslashuvchanlik, harakatchanlik, tizimlilik kabi fazilatlarini rivojlantirish, qidiruv faoliyati, yangilikka intilish, nutq va ijodiy tasavvurlarni shakllantirishdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini kreativ fikrlashlarini rivojlantirishda qo'yidagi maxsus TRIZ o'yinlaridan foydalanishimiz mumkin. Kreativ fikrlashni rivojlanishda TRIZ elementlaridan foydalangan holda o'qituvchi tomonidan yaratilgan o'yinlar orqali texnologiyaning mohiyatini ahamiyatli tomonlarini ko'rishimiz mumkin.

Yaxshi va yomon. Bolalar bir xil vaziyatga nisbatan nima uchun yaxshi yoki yomon degan savolga javob berishadi va vaziyatlar asta-sekin bir-biridan kelib chiqadi. Masalan, shirin konfetlar yaxshi va mazali, ammo yomon, chunki bu sizning tishingizga zarar etkazishi mumkin. Tish og'rig'i yaxshi, chunki bu shifokorga murojaat qilish vaqti kelganligi haqida signal, ammo yomon, chunki oldindan shifokorga murojaat qilishingiz mumkin ... va hokazo.

Fokus. O'qituvchi fokal (fokal - fokus bilan bog'liq, fokusli obyektlar) obyektlarni (1 dan 3 gacha) va obodonlashtirish mavzusini belgilaydi. O'yinchilar belgilar va ularning qadriyatlarini fokusli obyektlardan

yaxshilanishni talab qiladigan obyektga o'tkazadilar. Ya'ni obodonlashtirish mavzusida o'zboshimchalikdagi narsalarning xususiyatlariga urg'u beriladi. Masalan, fokusli obyekt tanlangan - fil, obodonlashtirish mavzusi - konfet. Fil katta, kulrang, yaxshi, kuchli (foydali), konfet bu mukammal shakar katta, yaxshi ta'mga, foydaga ega degan ma'noni anglatadi.

Uchtasini tanlang. Tasodifiy uchta so'zdan ikkitasini tanlab, ular nima uchun kerakligini va ular qanday o'zaro ta'sir qilishi mumkinligini ayting. Masalan, so'zlar shunday nomlangan: "aylana", "to'rtta", "kichik". Bolalar o'yinda 4 ta kichik doira o'yinchoq mashinasining qo'g'irchoqlari yoki g'ildiraklari uchun plitalar sifatida ishlatilishi mumkinligini aytadilar.

Foyda - zarar. O'qituvchi obyektning nomlaydi va bolalar obyektning xususiyatiga qarab, uning foydasi va zararini tushuntiradi.

O'zingizni o'zgartiring. Masalan: bola gulga aylanadi. U nimani orzu qiladi? Kechasi u nimani ko'radi? Kim qo'rqadi? Barglari nima haqida pichirladi?

Kimda kim bor. O'qituvchi o'z navbatida barcha bolalarga to'pni uloqtiradi va hayvon nomini aytadi. O'quvchi esa to'pni qaytarib berib hayvon bolasini qanday nomlanishini aytadi.

Teremok. (Geometrik shakllarni mahkamlash bo'yicha). Bolalarga turli mavzudagi rasmlar beriladi. Bir bola (yoki o'qituvchi) rahbar sifatida ishlaydi. U "Teremok"da o'tiradi. "Teremok"ga kelgan har bir kishi, agar u o'z obyekti etakchining obyektiga o'xshashligini yoki undan qanday farq qilishini aytisagina u teremokga kirishi mumkin. Kalit so'zlar quyidagi so'zlardir: "Taq-taq taqilla. Teremokchada kim bor?". O'yin shu tariqa davom etadi. Bolalar uchun ARIZ juda murakkab (har bir kattalar buni tushuna olmaydi).

Xulosa qilib aytish mumkinki, xalqaro

tadqiqotlar va ixtirochilik texnologiyalari boshlang'ichsinfo'quvchilariniqiziquvchan, kuzatuvchan, teran, kreativ fikrlashga, mustaqil fikr bildira olish qobiliyatini rivojlantiradi va o'z kuchiga ishonchni

o'rgatadi. Ta'lim tizimini sifatini oshirishda xalqaro tadqiqotlarning va ixtirochilik texnologiyalarining ahamiyati yosh avlodni kreativ fikrlashini rivojlantirishga samarali ta'sir etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM TIZIMINI 2030-YILGACHA RIVOJLANTIRISH KONSEPSIYASI. PF-5847 08.10.2019
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi veb-sayti: www.tdi.uz.
3. Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi veb-sayti: www.markaz.tdi.uz.
4. Bobomurodova L.E. Improvement Of Professional And Creative Competence Of Teachers Of The Future Technological Education Direction. //Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI) Volume 12, Issue6, July, Scopus. 2021. –P.7446-7450.
5. <https://1tu1.ru/uz/and-what-is-triz-use-of-trimes-in-working-with-children.html>

XORIJ TAJRIBALARI ASOSIDA SINIF JAMOASINI BOSHQARISH USULLAR

NURMANOVA DILFUZA JAMILOVNA

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi o'qituvchisi

Annotatsiya. Pedagog xodimlar, sinf rahbarlari, fan o'qituvchilari uchun sinf jamoasini samarali boshqarishda o'qituvchilarning doimiy kasbiy ehtiyojlarini qondirishi zarur bo'lgan masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Kasbiy ehtiyojlarni qanoatlantirish maqsadida xorij tajribalariga murojaat qilganmiz. Maqolada pedagoglarning xorij tajribalariga tayangan holda sinf jamoasini boshqaruvini takomillashtirishning zamonaviy usullari yoritilgan.

Kalit so'zlar: samarali boshqaruv, kommunikativlik qobiliyati, akademiklik qobiliyati, strategiya, interfaol o'qitish usullari.

Annotation. For pedagogic staff, class leaders, subject teachers, it is necessary to meet the constant professional needs of teachers in effective management of the class team. In order to satisfy professional needs, we turned to foreign experiences. The article describes the modern methods of improving the management of the class team based on the foreign experiences of pedagogues.

Key words: effective management, communication skills, academic skills, strategy, interactive teaching methods.

Аннотация. Для педагогических кадров, классных руководителей, учителей-предметников необходимо удовлетворение постоянной профессиональной потребности учителей в эффективном управлении классным коллективом. Для удовлетворения профессиональных потребностей мы обратились к зарубежному опыту. В статье описаны современные методы совершенствования управления классным коллективом на основе зарубежного опыта педагогов.

Ключевые слова: эффективный менеджмент, коммуникативные навыки, академические навыки, стратегия, интерактивные методы обучения.

Pedagogik faoliyatda, sinfni boshqarish deganda o'qituvchi dars davomida o'quvchilarni tartibli, diqqatini jamlagan holda turli ko'nikma va texnikalarni qo'llash nazarda tutiladi. Sinfni boshqarishda o'qituvchi har bir o'quvchi va sinf jamoasini boshqarishga to'sqinlik qiladigan xatti-harakatlarni minimallashtiradigan, shu bilan birga jamoani boshqarish uchun o'rganishni osonlashtiradigan jarayonlarni maksimal darajada oshiradi. Umuman olganda sinfni samarali boshqarish uchun jamoani boshqarishga oid ko'nikmalarga ega bo'lishni talab etadi.

Pedagoglarning sinf rahbarlik faoliyatida xorij tajribalari asosida sinf jamoasini boshqarishning zamonaviy usullaridan foydalanishning metodik tavsiyalarni qiyosiy tahlillar asosida taqdim etamiz.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabdagi PF-6108-son Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonda so'nggi yillarda mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimining sifati va samaradorligini oshirish, bog'cha tarbiyalanuvchilari, o'quvchi va talaba yoshlarda zamonaviy bilim va ko'nikmalarni takomillashtirish, ta'lim tizimi hamda ilm-fan sohasi o'rtasidagi yaqin hamkorlik va integratsiyani, ta'limning uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. [1]

Yurtimizda ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini takomillashtirish, jamiyatimizda o'qituvchi va pedagog xodimlar, ilmiy va ijodkor ziyolilarga bo'lgan hurmat-e'tiborni

yanada oshirish, o'qituvchilarning kasbiy mahoratini rivojlantirish maqsadida [1] PQ-4884, PQ-4963, 41-son buyrug' va Nizomishlab chiqildi. Unga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4884-son qaroridagi 4-bandida keltirilgan uzluksiz kasbiy rivojlanish va 6-bandida sinf rahbarlarini o'qitishni tashkil qilish bo'yicha [2] belgilangan vazifalardan kelib chiqqan holda bajariladiga vazifalar sinf rahbarlari kompetentligini rivojlantirishlarining ish samaradorligini kafolatlaydi. [3]

Ta'lim muassasasining sinf rahbarlari faoliyati samaradorligini oshirish bo'yicha Xalq ta'limi vazirligining 2021-yil 22-fevraldagi "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida 5-sinfdan boshlab yagona sinf rahbari faoliyatini tashkil etish haqida"gi 41-sonli buyrug'i bilan sinf rahbarlariga qo'yilgan talablar o'zgarib "Umumiy o'rta ta'lim muassasasining sinf rahbarlari faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi yangi Nizom tasdiqlandi. Shunga ko'ra sinf rahbarlari o'z ish faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va Qonunlariga, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati va Qonunchilik palatasi qarorlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining hujjatlariga, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga, O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining buyruqlariga va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga muvofiq amalga oshirib boradi [4].

Qomusiy olim Abu Ali Ibn Sino fikricha, "O'qituvchi matonatli, sof vijdonli, rostgo'y va bolani tarbiyalash metodlarini, axloq-qoidalarini yaxshi biladigan odam bo'lmog'i lozim. O'qituvchi o'qituvchining butun ichki va tashqi dunyosini o'rganib uning aql qatlamlariga kira olmog'i lozim".

Nosiriddin Tusiy o'zining "O'qituvchilarni tarbiyalash to'g'risida" asarida shunday deydi: "O'qituvchi munozaralarini olib borishda isbot qilishni bilishi, o'z fikrlarining to'g'riligiga

ishonishi, nutqi esa mutlaqo toza, jumalari mantiqiy ifodalanadigan bo'lishi lozim. O'qituvchi nutqi hech qachon va hech qayerda zaxarxandalik, qo'pol yoki qattiq bo'lishi mumkin emas. Dars paytida o'qituvchining o'zini tuta olmasligi ishni buzishi mumkin".

V.V.Boyko imijning quyidagi komponentlarini ko'rsatib o'tadi:

1. Shaxsning individual madaniyati (nutqi, qiyofasi, kiyimi, soch turmagi).

2. Xulq atvorning tuzilishi (kasbiy, intellektual, axloqiy, emotsional, kommunikativ, nafosat, etika).

3. Ichki falsafasi, insoniy qadriyatlar tizimi (hayotiy maqsadi, ma'naviyati, munosabatlar tizimi) pedagogik qiyosafida, xulq-atvorida o'z izini qoldiradi.

4. Atributlar, shaxs statusi va intilishi (ofis holati, mashina va boshqalar).

5. Pedagogika "Men-obrazi" (uning tashqi va ichki holati, xotirjam, samimiy, tinchliksevar va boshqalar)-deb hisoblaydi [12].

Sinf rahbarlarining jamoasini strategik boshqarish bo'yicha xorijiy hamda yurtimiz professor-o'qituvchilarning ilmiy tadqiqot ishlari, jumladan R.A.Mavlonova, N.X. Rahmonqolova va boshqalar "Tarbiyaviy ishlar metodikasi" nomli darslik, O.Musurmanovning "Pedagogik texnologiyalar – ta'lim samaradorligi omili" nomli monografiyasi, A.A.Allabergenov, Ye.R.Akovbyans va boshqalar "Kasb etikasi va psixologiyasi" nomli qo'llanmasi, S.T.Turgunov, B.X.Daniyarov, M.A.Umaraliyeva va boshqalar "O'qituvchilarning kasbiy mahorat va kompetentligini rivojlantirish" nomli qo'llanma o'rganib tahlil chilib chiqildi.

Sinf jamoasini samarali boshqaruvida asosano'qituvchilarning o'qishini osonlashtirish yoki yaxshilash uchun o'qituvchi qilishi mumkin bo'lgan barcha tashkiliy ishlar nazarda tutiladi. Jumladan: sinf jamoasi orasida xatti-harakatlar (ijobiy munosabat, baxtli yuz ifodalari, rag'batlantiruvchi bayonotlar,

o'quvchilarga hurmat va adolatli munosabat va boshqalar), atrof-muhit (masalan, ma'lum o'quv faoliyatini qo'llab-quvvatlash uchun tashkil etilgan intellektual rag'batlantiruvchi o'quv materiallari bilan to'ldirilgan sinf xonasi) kabi omillar kiradi.

Dars jarayonida sinfni samarali boshqarish o'qituvchilarni tashvishga soladigan bugungi kunning asosiy masalalardan biri bo'lib kelmoqda. Faoliyatimizda uchraydiga ba'zi kamchiliklar oqibatida quyidacha holatlarga duch kelamiz. Masalan: to'g'ri tashkil qilinmagan darslar, qiziq bo'lmagan o'quv materiallari, tartibsizliklar yoki kommunikativ kompetetsiya darajasining pastligidir. Natijada yosh o'qituvchilar, hattoki tajribali o'qituvchilar ham bazan bunday noto'g'ri boshqaruvdan aziyat chekmoqda. Xo'sh, bularga yechim bormi?

Shubhasiz, sinfni boshqarish sinf ichidagi va tashqarisidagi xatti-harakatlar muammolarini nazorat qilishda sizga yordam beradigan pedagogik qobiliyatlari mavjud. Siz o'qituvchilik faoliyatingizning istalgan bosqichida ushbu ko'nikmalarni o'rganishingiz va amalga oshirishingiz mumkin.

O'qituvchilik kasbi sabr-toqat va matonatni talab qiladi. Yaxshi o'qituvchi doimo o'z mahorati ustida ishlaydi va doimiy ravishda uslublarini yangilab boradi. Sinfni boshqarishda biz ko'pincha diveant xulq-atvorli bolalarni maktab rahbariyani xonasiga yuborish yoki ota-onalarga qo'ng'iroq qilish kabi qat'iy chora ko'rish yechimlarga o'tamiz, lekin bu kabi keskin choralar ko'rilishi shart emas. Agar siz sinfni boshqarishning asosiy ko'nikmalariga ega bo'lsangiz, o'quvchilaringizni umuman nazorat qilishingiz shart emas. Samarali boshqaruvning eng yaxshi natijasi ko'nikmalar va amaliy strategiyalar aralashmasidan olinadi.

Mutaxassislarning fikriga ko'ra, sinf jamoasini konstruktiv boshqarish uchun sizda quyidagi sifat va qobiliyatlar mavjud bo'lishi lozimligini tavsiya etadi:

1. Vaqtni boshqarish qobiliyati;
2. Intizomli bo'lish;
3. Kuzatuv qobiliyati;
4. O'quvchilarning faolligiga erisha olish;
5. Sabrli va mehribon bo'lish;
6. Kommunikativlik qobiliyati;
7. O'z fanining mutaxassis bo'lish;
8. Akademiklik qobiliyati.

Siz o'quvchilaringizni darslaringizga ixtiyoriy ravishda qatnashishga majbur qiladigan ajoyib o'qituvchilik mahoratiga ega bo'lishingiz uchun yuqoridagi fikrlar bo'yicha ko'proq ishlashingizni tavsiya etamiz.

Xulosa qilib aytganda, sinf jamoalarni boshqarish o'qituvchilarni asrlar davomida oyoq osti qilgan soha bo'lib kelgan. Bu bir kunlik ish emas, sinfga kirib, o'quvchilarga baqirib, yo'lga qo'ya olmaysiz.

Sinfni boshqarish uchun birinchi navbatda o'quvchilarni darsga jalb qilish, ularni qiziqtirish kerak. Shu bilan birga, qo'shimcha materiallardan foydalanish, (gazetalardagi qiziqarli parchalar, rasmlar va hk). o'qituvchi darsda qo'yadigan talablarga aniq rioya qilishi kerak. Bundan tashqari siz o'z qoidalariningizni yarating. Masalan quyidagicha:

- ota-onalariga farzandlarining xatti-harakatlari to'g'risida xabar bering;
- har bir o'quvchi uchun individual topshiriq bering;
- maktab ma'muriyatidan tez-tez yordam so'rab turing;
- sinfda yetakchilarni belgilab oling;
- doim o'quvchilaringizni so'zlarini tinglang;
- darslaringizni interfaol metodlar orqali tashkil qiling;
- hech qachon o'quvchingizni haqorat qilmang;
- qattiqqo'l, ammo adolatli bo'ling;
- intizomni buzuvchi o'quvchilarnigiz aynan sinfdagi intizon uchun mas'ul qiling;
- hamkorlik pedagogikasiga asosan o'quvchilaringiz sizga qanday munosabatda bo'lishlarini xohlasangiz, shunday

munosabatda bo'ling. Agar siz o'quvchilarni hurmat qilsangiz, ular ham sizni hurmat qilishadi.

Sinf xonasini samarali boshqarish sabr-toqat va bosqichma-bosqich jarayonni talab

qiladi. Yuqorida aytib o'tilgan strategiyalarni muntazam ravishda amalga oshirish orqali siz ko'proq natijalarga erishishingiz va yillar davomida foyda olishingiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalari rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4884-son Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 25-yanvardagi "Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy tadqiqot faoliyatini qo'llab quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4963-son Qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirining 2021-yil 22-fevraldagi 41-son buyrug'iga ilova. Umumiy o'rta ta'lim muassasasining sinf rahbarlari faoliyatini tashkil etish to'g'risida Nizom.
5. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.X. va boshqalar. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. – T.: "O'qituvchi", Darslik. 2014. -144 b.
6. Musurmanova O. Pedagogik texnologiyalar – ta'lim samaradorligi omili. – T.: "Yoshlar nashriyoti uyi", Monografiya. 2020. -183 b.
7. Allabergenov A.A., Akovbyans Ye.R. va boshqalar Kasb etikasi va psixologiyasi. – T.: "Cho'pon nomidagi nashriyat-matbaa ijodiy uyi", O'quv qo'llanma. 2007. -118 b.
8. Turgunov S.T., Daniyarov B.X., Umaraliyeva M.A. va boshqalar. O'qituvchilarning kasbiy mahorat va kompetentligini rivojlantirish. – T.: "Sano-standart", O'quv qo'llanma. 2012. -172 b.
9. Raximqulova M.B. Malaka oshirish jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy kompetentligini takomillashtirish. Xalq ta'lim. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining ilmiy-metodik jurnali. 6-son 2021-yil (maxsus). 79-83 bb.
10. Maxsudov P.M. Professional ta'lim tizimi uchun pedagoglar tayyorlash: muammo va takliflar. Zamonaviy ta'lim ilmiy-amaliy ommabop jurnal. №7 (92) 2020 yil. 42-49 bb.
11. Jumanov A.A. Kasbiy faoliyatga tayyorgarlikda pedagogik va texnik bilimlar integratsiyasi. Zamonaviy ta'lim ilmiy-amaliy ommabop jurnal. №7 (92) 2020 yil. 50-56 bb.
12. Jo'rayeva S.N. Zamonaviy pedagog imijini shakllantirishda psixologik omillar ta'siri. Zamonaviy ta'lim ilmiy-amaliy ommabop jurnal. №1 (86) 2020 yil. 49-55 bb.
13. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. 2006. –B. 17-18.
14. Шепель В.М. Имиджелогия: секреты личного обаяния. – М., 1997. Криксунова И. Создай

БЎЛАЖАК ТАРИХ ФАНИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ КАСБИЙ ТАЙЁРГАРЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ МОДЕЛИ

ҚОДИРОВА НАРГИЗА МУХТАРОВНА
Янги аср университети ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақола педагогика олий таълим муассасаларида бўлажак тарих фани ўқитувчиларда касбий тайёргарликни такомиллаштириш модели самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Калит сўзлар: акмеология, ёндашув, билим, ўқитувчи, тарих, модел, педагог, мутахассис.

Аннотация: Данная статья послужит повышению эффективности модели совершенствования профессиональной подготовки будущих учителей истории в педагогических вузах.

Ключевые слова: акмеология, подход, знание, учитель, история, модель, педагог, специалист.

Annotation: this article will serve to increase the effectiveness of the model for improving professional training in teachers of Future History in pedagogical higher educational institutions.

Keywords: acmeology, approach, knowledge, teacher, history, model, educator, specialist.

Олий таълим жараёнида профессор-ўқитувчи ва талабаларнинг акмеологик нуқтаи назарларини фарқлаш мумкин: профессор-ўқитувчи акмеологияси деганда ўз “акме”сини ривожлантириш, талабаларнинг соҳага доир илғор иш тажрибалари ва янгиликларни таҳлил этишга эътиборини жалб этиш ва қулай муҳитни яратишга доир сифатлари йиғиндиси тушунилади. Талабаларнинг акмеологияси ўзида касбий фаолиятга доир билим ва малакаларини ривожлантириб бориш билан боғлиқ етакчи фаолият мотивлари, ўқув мақсадини акс эттиради.

Бўлажак тарих фани ўқитувчиларининг касбий тайёргарлигини такомиллаштиришга таъсир қиладиган кучли ижтимоий омиллардан бири – бу акмеологик мотивациядир. Бўлажак тарих фани ўқитувчиларининг касбий тайёргарлигини такомиллаштиришда акмеологик ёндашувнинг аҳамияти ва уни қўллаш имкониятлари қуйидаги жиҳатларда ўз аксини топади: касбий фаолият соҳасидаги билим ва кўникмаларни ривожлантиришга йўналтирилган таълимий жиҳат; фаоли-

ятга касбий лаёқатлилиқ, психологик тайёргарликни аниқлаш билан боғлиқ касбий жиҳат; касбий етуклик, рефлексив-инновацион салоҳиятни ривожлантириш билан боғлиқ креатив жиҳат; касбий фаолият жараёнида шахснинг ўз-ўзини англаши ва коммуникатив компетентлилиқни назарда тутувчи рефлексив жиҳат. Бўлажак тарих фани ўқитувчиларининг касбий тайёргарлигини такомиллаштиришда юқорида қайд этилган акмеологик жиҳатларнинг мақбул ўзаро ҳаракатини таъминлашда рефлексия ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

Бўлажак тарих фани ўқитувчиларида педагогик акмеологиянинг таянч ғояларига асосланиши уларнинг акмеологик нуқтаи назарини ривожлантириш масаласини таҳлил этишни талаб этади. Бўлажак тарих фани ўқитувчиларини касбий тайёргарлигини такомиллаштириш жараёнида “акмеологик нуқтаи назар” тушунчасининг ўзи янги ҳодиса ҳисобланиб, ягона ва аниқ таърифнинг мавжуд эмаслиги кўзга ташланади. Жумладан, олий таълим акмеологияси доирасида мазкур тушунча бўла-

жак мутахассис шахсини шакллантиришга нисбатан қўлланилади ҳамда бўлажак тарих фани ўқитувчининг касбий, шахсий ва маънавий ривожланиши, таълим олувчиларнинг саломатлиги ва муваффақиятини таъминлашга инсонпарвар йўналганлик сифатида акмеологик нуқтаи назарини аниқлашга хизмат қилади. Шунингдек, акмеологик нуқтаи назарни бўлажак тарих фани ўқитувчиларининг ижодий салоҳияти ва ҳаётий қувватини тўлиқ намоён этиши, муваффақиятга барқарор интилиши, субъектив позицияси сифатида ҳам қараш мумкин. Бундай ёндашув бўлажак тарих фани ўқитувчиларининг ижтимоий етуклиги ва фаоллиги асосини ташкил этади. Бу эса ўз навбатида, андрагогик таълим сифатининг интеграл мезонини ифода этади. Акмеологик нуқтаи назар касбий фаолиятга, жараён субъекти ва объектига барқарор муносабат сифатида намоён бўлади. Бошқа нуқтаи назарлар сингари бир пайтнинг ўзида шахсий муваффақият ва салоҳият, истиқболли ривожланиш натижаси, шахсининг ҳаётий қадриятларини фаоллаштириш механизмини акс эттиради.

Бўлажак тарих фани ўқитувчиларида акмеологик нуқтаи назар ўз-ўзини англаш жараёни ва натижаси сифатида қуйидагиларда намоён бўлади:

ўз-ўзини англаш – бу тингловчининг касбий малакаси ва уни ривожлантириш ўртасидаги психологик бўшлиқни барга-раф этиш;

ўз-ўзини англаш – икки йўналишга эга: касбий фаолият мазмуни билан боғлиқликда ўз “Мен”ининг намоён бўлиши ва унинг объективлигига эришиш усуллари [1].

Бўлажак тарих фани ўқитувчиларининг акмеологик нуқтаи назари шахсининг ўзига хосликлари билан боғлиқ бўлиб, икки сифатни ўзида акс эттиради: ижти-

мой ва шахсий-касбий фаолиятга йўналганлик.

Бўлажак тарих фани ўқитувчиларида акмеологик нуқтаи назарни шакллантириш фаолият мақсади, хусусиятларига таъсир кўрсатувчи унинг реал қадриятларга муносабатини ҳисобга олишни талаб этади. Андрагогик таълим жараёнидаги ҳар бир вазият эркин ва мустақил танловнинг заруратини, тингловчиларнинг ўз зиммасига масъулиятни олишини талаб этади. Айнан эркин танлов шароитида шахс фаоллиги ва индивидуаллиги тўлиқ намоён бўлади. Бироқ шу билан бирга, танлов воситалари ва хатти-ҳаракатлар нафақат мақсаднинг аниқлиги, балки объектив шарт-шароитлар орқали аниқлаштирилади. Талабалар ҳамма вақт касбий ижтимоийлашув жараёнида ўзини шахс сифатида ҳис этиши, ўзининг шахсий нуқтаи назарига эга бўлиши ва уни сақлаб қолиши, энг асосийси тўғри танлов асосида касбий фаолият шарт-шароитларига ўзини тайёрлаши лозим.

Бизнингча, акмеологик нуқтаи назар талабаларнинг касбий ижтимоийлашувини такомиллаштириш учун асос бўлиб хизмат қилади. Акмеологик нуқтаи назар бўлажак тарих фани ўқитувчиларнинг таълим жараёнидаги роли ва ўрнини, касбий фаолиятга, қадриятга йўналтирилган ҳамда масъулиятли муносабатини талаб этади.

Юқоридаги таҳлиллардан маълум бўладикки, акмеологик нуқтаи назар муваффақият, ютуқ, фаоллик, касбий-шахсий ривожланиш каби қадриятларга фаол муносабатни ўзида уйғунлаштиради. Демак, акмеологик нуқтаи назар – бу бўлажак тарих фани ўқитувчиларининг фаоллиги ва интилишини белгилаб берувчи унинг андрагогик таълим жараёнида ўқув, шахсий ва ижтимоий ютуқларни қўлга киритишига йўналтирилган ўз-ўзини англашга тайёрлигидир.

Акмеологик нуқтаи назарнинг ўзига хосликларини таҳлил этиш асосида унинг асосий функциялари сифатида ўз-ўзини тушуниш, ўз-ўзини намоён этиш, ўз-ўзига ишонч, ўз-ўзини ривожлантириш ва ўз-ўзини баҳолаш аниқлаштирилди [1].

Ўз-ўзини тушуниш педагогик таълим жараёни субъекти сифатида бўлажак тарих фани ўқитувчисининг акмеологик нуқтаи назарни кадриятга йўналганлик тизими сифатида тушуниши, ўзининг шахсий фаолияти мазмун-моҳиятини англашини талаб этади. Шу билан бирга, ўз-ўзини тушуниш герменевтик нуқтаи назардан бўлажак тарих фани ўқитувчиларининг ижодий салоҳияти натижаси сифатида ҳам намоён бўлади.

Ўз-ўзига ишонч бўлажак тарих фани ўқитувчисининг касбий-шахсий ривожланишга интилиши ва шахсий кадриятлари бирлигини талаб этади. Натижада талабаларда шахсий ва касбий “Мен” концепциясини қарор топтиришга эришилади. Мазкур жараёнда талабаларнинг касбий фаолият билан алоқадор муаммоларни ўз вақтида мустақил ҳал этиш малакасини оширишга эришилади.

Акмеологик нуқтаи назар субъектининг қуйидаги хусусиятларни намоён этиши орқали мужассам бўлади:

- ўзининг хатти-ҳаракатлари, жумладан касбий ривожланиши учун масъулиятни ўз зиммасига олиши;
- касбий фаолиятда муҳим ютуқларни қўлга киритиш;
- янги ижодий вазифаларни ўз олдига қўйиш ва ҳал этишдан қониқиш;
- янги ҳаётий тажрибаларга эга бўлиш [2].

Ўз-ўзини баҳолаш функцияси бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг билиш фаолиятининг хусусиятлари ва ўз касбий ютуқларини баҳолай олишида на-

моён бўлади. Талабаларнинг ўз-ўзини, касбий қобилиятлари, касбий сифатлари ва ижодкорлигини баҳолай олиши муҳим ижтимоий-маданий кадрият ҳисобланади.

Акмеологик нуқтаи назар сингари ўз-ўзини баҳолаш ҳам кўпроқ фаолиятда намоён бўлади, бироқ у ўз-ўзини баҳолаш салоҳияти (нимагадир эришиш учун фаолиятни амалга ошириш имконияти), стратегиялар (реал мақсад ва вазифаларнинг белгиланиши), жараён (мақсад ва вазифаларга эришишнинг мақбул усуллари) ва натижавийлик (ўз ютуқларидан қониқиш) тарзидаги тузилмавий кўринишга эга бўлади.

Шахс акмеологик нуқтаи назарининг намоён бўлиш функцияларини (ўз-ўзини тушуниш, ўз-ўзини намоён этиш, ўз-ўзига ишонч, ўз-ўзини ривожлантириш, ўз-ўзини баҳолаш) аниқлаштириш асосида унинг қуйидаги компонентлари аниқлаштирилди: эмоционал, фаолиятли-кадриятга йўналтирилган ва хулқ-атворга оид.

Бўлажак тарих фани ўқитувчиларининг ўз фаолияти мақсадини тушуниб этиши касбий ўз-ўзини ривожлантиришда онгли муносабатни талаб этувчи мотив ва мақсад уйғунлигига асосланади. Касбий ижтимоийлашувни такомиллаштиришдан мақсад ўз фаолияти, тажрибаси ва касбий йўналганлигини аниқ ҳис этиш ҳамда унинг моҳиятининг тўлиқ англанишига эришишдир.

Акмеологик нуқтаи назарнинг фаолиятли-кадриятга йўналтирилган компоненти ўз-ўзини ривожлантириш функциясини амалга оширишга хизмат қилади. Бундай хулоса тушуниб этиш (шахсий кадриятлари моҳиятини тушуниш) ва англаш (кадриятлар тизимининг англаниши) жараёнларининг бирлигидан келиб чиқади. Фаолиятли-кадриятга йўналтирилган компонент ўз навбатида акмеологик нуқтаи назарнинг ўз-ўзини баҳолаш функциясини

самарали амалга оширишга кўмаклашади. Ўз-ўзини тушуниш ва ўз-ўзини баҳолашнинг интеграцияси талабаларнинг индивидуал-шахсий ва касбий ўз-ўзини ривожлантиришига хизмат қилади.

Касбий ривожланишга хулқ-атвор муносабати акмеологик нуқтаи назарнинг ўз-ўзига ишонч функциясининг тўлиқ бажарилишини таъминлайди. Талабаларнинг ташқи таъсирлар асосида ўз-ўзини таҳлил этиш ва баҳолаши натижасида ўз касбий салоҳиятини оширишга нисбатан ишонч ҳисси қарор топтиради.

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиқиб хулоса қилиш мумкинки, акмеологик ёндашув бўлажак тарих фани ўқитувчиларининг касбий малакасини ривожлантиришнинг илмий асоси сифатида мазкур жараён иштирокчилари, касбий фаолиятнинг етук шахслари ва фаол субъектлари тарзида намоён бўлишларига асосланади ҳамда уларнинг субъект ва мутахассис сифатида босқичма-босқич, узлуксиз ўз-ўзини такомиллаштириши ва ўз-ўзини ривожлантириши учун шароит яратади. Касбий ижтимоийлаштиришни такомиллаштириш хилма-хил қобилиятларнинг акс этиши билан боғлиқдир. Акмеологик қобилиятлар – ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини ривожлантириш, ўз-ўзини намоён этиш кабилар тингловчиларнинг касбий фаолияти жараёнида муҳим аҳамият касб этади, бироқ уларнинг айнан жадал ривожланиши аутопсихологик компетентликнинг ривожланиши натижасида содир бўлади.

Бўлажак тарих фани ўқитувчиларида педагогик фаолиятга доир иқтидор ва қобилиятларини аниқлаш, шакллантириш бўйича реал шароитларни яратиш акмеологик муҳитдан дарак берса, уларнинг педагогик касбига лаёқатини аниқлаш ва уларни шакллантириш асосида юқори поғоналарга эришувини таъминлаш бир-биридан ажралмас, бир бутун яхлит

тизим сифатида қаралмоқда.

“Акмеограмма жараёни қандай ўтказилади?” деган саволга биринчи навбатда акмеограммани тўлдираётган индивиднинг ёши эътиборга олинади. Акмеограмманинг ичида бир қанча: билим, тажриба, хоҳиш, қизиқиш, интилиш, махсус ва мураккаб қобилиятлар ва бошқа бир қанча хусусиятларнинг тавсифини сўровчи бўлимлар борки, уларни мукамал тўлдириш, яқуний натижани аниқлашда албатта муҳим роль ўйнайди. Агарда индивид акмеограммани тўлдириш жараёнида мураккабликларга дуч келгудек бўлса, у ҳолда ушбу бўлимни тўлдирмай туради ҳамда аниқ жавобни белгилаш учун кўмак берувчи инсонларга мурожаат этади.

Бошқача қилиб айтганда, акмеограмманинг натижаси бўйича қуйидагиларни: бўлажак тарих фани ўқитувчиларининг касбий ўсиш динамикасини; ушбу ўсишга тўсқинлик қилувчи омилларни; мотивацион муҳитнинг фарқланиши хусусиятларини; шахсий ўсиш динамикаси ҳамда бунга имкон берувчи ва тўсқинлик қилувчи омилларни; шахсий-профессиял ривожланиш учун қандай акмео-технологиядан фойдаланиш мақсадга мувофиқлигини аниқлаш мумкин бўлади.

Профессияграмма – профессионал меҳнатнинг хусусиятлари ва инсонга қўйиладиган талабларини очувчи маълум касбнинг хусусиятларини тавсифласа, психограмма – маълум лавозимда (касбда) самарали профессионал фаолият юритиш учун керак бўладиган инсоннинг психологик хусусиятларини тавсифлайди. Юқорида билдирилган мезонлар касб эгасининг акмеограммасини умумлаштириш ва аниқлашда энг муҳим аҳамият касб этади. Касб эгаларининг акмеограммаси – уни меҳнатининг барча жиҳатлари ва тарафлари (касбий фаолият, ҳар кунги муносабат, шахсий ривожланиш ва меҳнатнинг уму-

мий натижаси) ҳамда бундан келиб чиқиб, мутахассиснинг индивидуал психологик ва психофизиологик хусусиятларига қўйиладиган талабларни тавсифлайди[3].

Бўлажак тарих фани ўқитувчиларини касбий ижтимоийлаштиришнинг дидактик моделини ишлаб чиқишда бир қатор тамойилларга асосланildi: инсонпарварлик – шахсий ва касбий имкониятларини очиб беришда талабани индивидуаллик сифатида кўриб чиқиш; субъектга хослик – касбий фаолият субъекти сифатида ўзини шакллантириш; фаоллик – талабанинг касбий тайёргарлигини такомиллаштиришни рағбатлантириш.

Худди шунингдек, бир пайтнинг ўзида бўлажак тарих фани ўқитувчиси аниқ мутахассислик бўйича иш олиб борувчи белгиланган касб вакили сифатида намоён бўлади ва юқорида аниқланган тамойиллар асосида индивидуал шахсий сифатларни узатувчиси сифатида акс этади. Тадқиқот натижалари асосида бўлажак ўқитувчиларни касбий ижтимоийлаштириш моделини яратиш учун касбий зарурий сифатларнинг уч тузилишли таркибий қисмлари аниқлаштирилди (1-расм): умумий (мутахассис учун); хусусий (аниқ мутахассислик учун); шахсий (аниқ педагогик фаолият тури – бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари учун).

Бўлажак тарих фани ўқитувчиларини касбий тайёргарлигини такомиллаштириш самарадорлигини оширишга қаратилган узоқ йиллик тажрибаларимиз бўлажак тарих фани ўқитувчиларини юқорида санаб ўтилган саволларга ижобий жавоб беришлари ўқитишдаги дидактиканинг онглилик ва фаоллик принципларини амалга оширишнинг энг муҳим йўлларида бири эканлигини яққол тасдиқламоқда.

Бўлажак тарих фани ўқитувчиларининг касбий тайёргарлигини такомиллаштиришда айниқса, билим, кўникма ва

малакаларни такомиллаштирадиган таълим технологияларини қўллаш самаралидир. Инновацион таълим технологиялари ҳамда фаол ва интерфаол методлар бўлажак тарих фани ўқитувчиларида ўз-ўзини тўғри баҳолаш ва ўз нуктаи назарини янада намоён қилиш учун зарурий шарт-шароит яратади. Бўлажак тарих фани ўқитувчиларининг амалий машқлар устида ишлаши бир нечта босқичда амалга оширилади:

1) репродуктив (касбга оид ахборот билан ишлаш);

2) продуктив (касбий мулоқотни амалга ошира олиш);

3) креатив (касбий муаммоли вазиятларни ҳал қила билиш).

Бўлажак тарих фани ўқитувчиларини касбий тайёргарлигини такомиллаштириш “Тарих фанини ўқитиш методикаси” модулининг мазмуни ишлаб чиқилди ва уни ўқитиш бўйича инновацион технологияларига асосланган назарий, амалий ва семинар машғулоти ташкил этилди, суҳбат ҳамда ҳамкорликда муҳокамалар ўтказилди. Касбий тайёргарликни такомиллаштиришга боғлиқ адекват технологиялар танлаб олинди. Мазкур технологиялар мазмунида касбий тайёргарлигини такомиллаштиришга мутаносиб равишда хулқ-атвор кўринишлари ифода этилди. Техник объектлар билан ишлаш жараёнида касбий тайёргарлигини такомиллаштиришга муносабат ва фикр билдиришга доир саволлардан фойдаланилди.

Таҳлилий материаллар асосида ҳамда бўлажак тарих фани ўқитувчиларини касбий тайёргарлигини такомиллаштириш учун “Тарих фанини ўқитиш методикаси” фанининг (маъруза, амалий, семинар машғулотлари ва мустақил таълим шаклларида фойдаланиш учун) 3-4 курсларга мўлжалланган махсус тавсиялар ишлаб чиқилди.

Педагогик тайёргарликнинг мақсади

ТАСВИРИЙ САНЪАТ ОРҚАЛИ БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИ САНЪАТШУНОСЛИК АСОСИДА КАСБИЙ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

РАХИМОВ ХАСАНБОЙ УМАРЖОН ЎҒЛИ-Наманган давлат университети Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси кафедраси ўқитувчиси.

Аннотация: Ушу мақолада бадиий таълим тизимида бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тасвирий санъат орқали санъатшунослик асосида касбий компетенциясини ривожлантириш муаммоларининг мазмун ва моҳияти ёритилган.

Калит сўзлар: Санъатшунослик, тасвирий санъат тарихи, рангтасвир, графика, хайкалтарошлик, партисипатив, бадиий турфа, тасвирий санъат, касбий компетенция, шакллантириш модели, ижодий фаолият.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”¹ги, 2020 йил 21 апрелдаги ПҚ-4688-сон “Тасвирий ва амалий санъат соҳаси самарадорлигини янада оширишга доир чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари ҳамда мазкур соҳага таллуқли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур мақоламизмуайян даражада хизмат қилади.

Олий таълим муассасаларида бадиий таълим фанларининг, шу жумладан тасвирий санъат фанини ўқитилиши, шунингдек, бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тасвирий санъат орқали санъатшунослик асосида касбий компетенциясини ривожлантиришда узвийлик ва узлуксизнинг йўлга қўйилганлик ҳолатини ўрганиш асосида қўйидаги концептуал асосга эга бўлган муаммоларни ҳал этиш зарур эканлиги ҳақидаги хулосага келинди:

¹ “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли фармони.

бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тасвирий санъат орқали санъатшунослик асосида касбий компетенциясини ривожлантириш модели ва технологияларини лойиҳалаш мазкур жараёни ташкил этишга доир ёндашув ҳамда тамойилларини аниқлаштиришни тақозо этади.

Ана шу сабабли, бизнингча, ҳар қандай илмий изланишнинг энг муҳим вазифаларидан бири, аниқ тадқиқотнинг дастлабки нуқтаи назарлари ва усулларини аниқлаш ҳамда таҳлил қилиш, уларни истиқбол нуқтаи назаридан баҳолаш, кейинчалик билиш воситаси сифатида фойдаланишдан иборатдир.

Бу эса, бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тасвирий санъат орқали санъатшунослик асосида касбий компетенциясини ривожлантиришга доир турлича ёндашувлар табиати ва имкониятларини таҳлил қилиш билан бевосита боғлиқдир.

Тасвирий санъатга ўргатиш бўйича дастлабки қадамлар XIV-XV асрлардан бошланган. Ўтмишнинг буюк рассомлари аниқ фанлар соҳасида эришилган ютуқларни тасвирий санъатда қўллашга интилиб келишган. Назарий ва амалий изланишлар Л.Альберти, Леонардо да Вин-

чи, Микеланджело, А.Дюрер каби буюк даҳо-рассомларнинг ва педагог-назариячиларининг ижодий фаолиятида ўз асосини ва ривожини топган.

Шу аснода: Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Ибн Халдун, Алишер Навоий, Абдулла Авлоний кабилар ҳамда Ғарбнинг Арасту, Сукрот, Демокрит, Афлотун, Гегел сингари олимларининг илмий йўналишлари асосини ташкил этган.

Бўлажак юқори малакалий тасвирий санъат ўқитувчиларининг педагогик ва соҳавий тайёргарлигининг асосини ўрганишга ўз илмий тадқиқотлари билан Н.Ф. Гоноволдин, Н.Б.Кузьмин, В.А.Сластенин, Н.Н.Ростовцев, А.И.Щербаков, С.И.Архангельский, Н.Я.Гришанович ва бошқалар катта ҳисса қўшишган.

Тасвирий санъатни ўқитишнинг замонавий методикасининг асосий қонун-қоидалари тасвирий санъат соҳаси усталари ижоди ва уларнинг фикрлари, ҳамда таълим тарбия назарий ва амалий билимлари асосида шаклланган. Ушбу масалага бағишланган илмий тадқиқотлардан: Н.Н.Ростовцев, Г.В.Беда, В.С.Кузин, Е.В.Шорохов, Н.Н.Волков, В.П.Зинченко, Е.И.Игнатъев, В.К.Лебедко, А.Лилов, Л.Г.Медведев, Л.А.Ивахнова, А.П.Ящухин, А.Е.Терентьев ва бошқа қатор бадий-педагогик таълим мутахассисларининг илмий ишлари ва хулосалари алоҳида эътиборга лойиқ.

Мамлакатимизда У.Холмурадов, Р.Ашуров, А.Муминов, Р.Хасанов, А.Иноғомов, С. Абдуллаев, А.Сейдуллаев, С.Булатов ва Қ.Қосимовларнинг ишларида ўз аксини топган. Уларнинг барчаси ўз тадқиқотларини мактаб ўқувчиларининг эстетик дидини дарсдан ташқари соатларда ривожлантириш масаласига қаратишган. Олий таълим тизимида бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тайёрлаш масалалари бўйича А.Сулайманов, Б.Бой-

метов, Р.Ражабов, С.Абдирасилаов, Н.Талипов, У.Нуртаев, Н.Ойдинов, К.Гулямовлар қатор тадқиқотларида кўришимиз мумкин.

Мақоламизда назарий ва амалий аҳамиятга эга материалларни таҳлил этиш асосидабўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тасвирий санъат орқали санъатшунослик асосида касбий компетенциясини ривожлантиришга доир урта асосий ёндашувни аниқлаштирдик: фанлараро, партисипатив (иштирок этишга доир), бадий турфа хиллик.

Таълимда фанлараро муносабатларни амалга оширишнинг турли жиҳатлари А.Чориев, Х.Дусяров, Ж.Эргашев, Д. Райна, К.Шарма, Э.Гобл ва бошқаларнинг тадқиқотларида келтириб ўтилган бўлиб, уларда ўқитишда реал дунё ўртасидаги муносабатларни акс эттиришнинг объектив эҳтиёжи асослаб берилган, фанлараро муносабатларнинг мафкуравий функцияси, талабалар ривожланишидаги роли очиб берилган, фанлараро муносабатларнинг талабалар ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришга ижобий таъсири қайд этиб ўтилган ва турли мезонлар (асослар) бўйича фанлараро муносабатлар таснифи, шунингдек мувофиқлаштирилган ўқитиш методологияси ишлаб чиқилган.

Бўлажак мутахассисларни касбий тайёрлашда фанлараро ёндашувни қўллаш зарурлиги шундаки, жамият ривожланишининг ҳозирги босқичида илмий билимларни интеграциялаш тенденцияси тобора кучайиб бормоқда ва бугунги кунда деярли барча муҳим муаммолар мажмуавий тавсифга эгадир. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тасвирий санъат орқали санъатшунослик асосида касбий-педагогик фаолиятга тайёрлаш орқали турли илмий соҳалардаги билимлардан мобил фойдаланишга қодир мутахассисларга эҳтиёж ортиб бормоқда. Бундай мутахассисларни

тайёрлашда тафаккур тизимларини ривожлантириш, объектни унинг кўп томонлама алоқалари ва муносабатлари бирлигида кўриш қобилияти муҳим аҳамиятга эга. Бундан ташқари, ўқув фанлари ўртасидаги ички интеграцияни таъминлаш ўқув жараёнини тўғри ташкил этиш, унинг тизими, мантикий ва илмий йўналишни ўзгартириш учун аҳамиятлидир. Натижадабилим нафақат аниқ, балки умумлаштирилган бўлиб, бубўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тасвирий санъат орқали санъатшунослик асосида касбий компетенциясини ривожлантиришдамазкур билимларни янги ҳолатларга ўтказиш ва уни амалда қўллаш имкониятини беради. Фанлараро муносабатларни амалга оширишнинг дидактик афзалликлари ахборотдан оқилона фойдаланиш, уларнинг такрорланишини олдини олиш, оламнинг моддий манзараси бўйича яхлит қарашлар тизимини шакллантиришдир.

Фанлараро ёндашув бизнинг мақоламиз учун муҳим аҳамиятга эга, чунки бугунги кунда педагогика олий таълим муассасаларида бадиий таълим бўйича алоҳида интегратив курс мавжуд эмас. Мазкур курснинг алоҳида жиҳатлари “Рангта-свир”, “Графика”, “Хайкалтарошлик” каби фанлар мазмунида ўз аксини топган. Бошқача айтганда, мазкур фанларнинг имкониятларидан самарали фойдаланиш орқали бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тасвирий санъат орқали санъатшунослик асосида касбий компетенциясини ривожлантиришга эришиш мумкин.

Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тасвирий санъат орқали санъатшунослик асосида касбий компетенциясини ривожлантиришда турли ўқув фанларининг иштирок этиши унинг кўп қирралиги ва универсаллигидан далолат беради. Айни пайтда таълим жараёнида фанлараро алоқадорлик масаласини тадқиқ этаёт-

ган кўплаб тадқиқотчилар ва амалиётчилар аксарият ҳолатда иккита академик фан ўртасидаги боғлиқлик объекти бўлган ёки бўлиши мумкин бўлган мавзулар ва тушунчаларни аниқлашга ҳаракат қилишди. Албатта, бу ҳолаталоҳида ўқув фанлари ўртасидаги алоқа нукталарини топишга уринишдир, аммо бугунги кунда бу вазифа таълим жараёнининг самарадорлигини ошириш учун турли академик фанларнинг ўқув таркибининг индивидуал элементлари ўртасида алоқалар ўрнатишни тақозо этади. Бунга асосий тўсиқ ҳеч бўлмаганда бир-бирига яқин бўлган фанларда ҳам бир хил тушунчаларнинг ноаниқ талқин қилиниши ва бошқа фанлараро концепцияда улар яна бир янги моҳиятга эга бўлишидир.

Биз тадқиқотимиз предмети билан боғлиқликда фанлараро алоқадорликни таълимий, ривожлантирувчи ва конструктив функцияларни бажарадиган кўп тармоқли воқелик сифатида эътироф этишни маъқул деб топдик. Таълимий функция профессор-ўқитувчига талабаларда билимларнинг мустаҳкамлиги, чуқурлиги, яхши хабардор бўлиш, мослашувчанликни таъминлаш имконини беради ҳамда ўзида қайта алоқага киришувчи билим ва кўникмалар тизимини акс эттиради. Ривожлантирувчи функция бўлажак мутахассисларнинг тизимли ва ижодий фикрлашини ривожлантириш, уларнинг мустақил билиш фаоллигини ошириш, қизиқиш ва дунёқарашини кенгайтириш, умумлаштирилган ҳаракат усулларини шакллантиришни кўзда тутди. Конструктив функция ўқитувчига тақдим этилган ўқув материалининг мазмуни, ўқитиш жараёнларини ташкил этиш шакл ва методларини такомиллаштириш, ўқув дастури-ни ўрганилаётган тушунчалар, ходисалар, жараёнлар ва уларни тақдим этиш вақти нуктаи назаридан мослаштириб боришга

имкон беради.

Илмий адабиётлар таҳлилибўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тасвирий санъат орқали санъатшунослик асосида касбий компетенциясини ривожлантиришдафанлараро алоқадорликни уч босқичда амалга ошириш лозимлигини кўрсатди:

1. Фанлараро алоқадорликни ҳосил қилиш, унинг талабалар томонидан бирламчи ўзлаштирилиши ва англаниши, турли ўқув фанларидаги дидактик бирликлар ўртасидаги мавжуд алоқаларни ҳисобга олиш.

2. Мулоқот доирасини кенгайтириш, унинг моҳиятини чуқурлаштириш, асосий фанлараро муносабатларнинг интеграциясини таъминлаш.

3. Фанлараро алоқадорликдан янги муаммоларни ҳал қилишда самарали фойдаланиш.

Бизнинг илмий мақоламизшуни кўрсатдики, бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тасвирий санъат орқали санъатшунослик асосида касбий компетенциясини ривожлантиришдафанлараро алоқадорликни таъминлашнинг асосий усуллари сифатида ўрганилган далиллар, тушунчалар ва ғояларни эсга олиш, саволлар тақдим этиш, бошқа фанларга оид манбалар асосида маълумотлар тайёрлаш кабилар хизмат қилади. Мустақил равишда ёки ўқитувчининг бевосита раҳбарлиги остида фанлараро алоқадорликни ҳосил қилиш техникаси ривожлантирувчи таъсир кучига эга бўлиб, хотиранинг мустаҳкамланиши ва билимларни умумлаштириш, мантиқий фикрлаш, санъатшунослик билимлар тизимини шакллантириш қобилиятининг кўрсаткичи сифатида намоён бўлади. Шунинг учун янги вазиятда билимларни эслаб қолиш ва умумлаштириш ёки турли хил фанлардаги кўникмаларни қўллашни талаб қиладиган

репродуктив ва муаммоли савол ҳамда топшириқларни ишлаб чиқиш фанлараро алоқадорликнинг асосий мақсадларини амалга оширишнинг энг муҳим методик усулидир.

Юқоридагиларни умумлаштириб айтиладиган бўлсак, фанлараро алоқадорлик қуйидаги муҳим йўналишларда намоён бўлади:

1. Фанлараро алоқадорлик талабаларнинг бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тасвирий санъат орқали санъатшунослик асосида касбий компетенциясини ривожлантиришнинг назарий-илмий даражасини оширишга хизмат қилади.

2. Фанлараро алоқадорлик бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тасвирий санъат орқали санъатшунослик асосида касбий компетенциясини ривожлантиришнинг яратилган тамойилларини аниқлаб беради ҳамда бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларининг санъатшунослик таълими яхлитлигини таъминлайди.

3. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тасвирий санъат орқали санъатшунослик асосида касбий компетенциясини ривожлантиришдафанлараро алоқадорликка асосланиш талабаларда тизимли фикрлаш услубини таркиб топтиради. Тадқиқ этилаётган алоқалар турли хил академик фанлардаги билим элементлари ўртасида ўзаро боғлиқликни ҳосил қилиб, билиш соҳасини кенгайтиради.

4. Фанлараро алоқадорлик бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тасвирий санъат орқали санъатшунослик асосида касбий компетенциясини ривожлантиришчун фаолият услуби сифатида хизмат қилиб, уларнинг турли фанлардан билимларини умумлаштириш қобилиятини ривожлантириш, умумийликни алоҳида ва яхлит нуқтаи назардан кўриш қобилиятини ривожлантириш заруриятини юзага келтиради.

5. Фанлараро алоқадорлик бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тасвирий санъат орқали санъатшунослик асосида касбий компетенциясини ривожлантиришжараёнларини ташкил этиш тизимини ҳосил қилишни таъминлайди, профессор-ўқитувчиларни эса, ўз-ўзини тарбиялаши, ижодий фаолият билан шуғулланиши ва педагогик маҳоратини оширишга хизмат қилади.

Юқоридаги фикрларни умумлаштириб айтадиган бўлсак, мақоламизда партисипатив ёндашувни талабани эркин ижодкор сифатида ўз-ўзини англашига асосланган, ўқув ютуқлари сирасига кирадиган санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантиришда ўқитувчи билан ҳамкорликда ривожлантириб бориш орқали амалга ошириш лозим, деган хулосага келинди.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сон Фармони. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 6-сон. 70-модда.
2. Азимов С.С. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларининг касбий компетентлигини компьютер технологияларидан фойдаланиб тақомиллаштириш: педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори. ... дисс. Автореф. – Қарши, 2021. – 48 б.
3. Байметов Б.Б. Педагогика олий таълим муассасаларида талабаларга композиция фанини ўқитишнинг назарияси ва амалиёти. // “Science and Education” Scientific Journal. – Uzbekistan, 2020. – №7. – Б. 658-663.
4. Бойметов Б., Ў. Нуртаев. Тасвирий санъат технологияси ва нуسخа кўчириш. Олий ўқув юртлири учун ўқув қўлланма. – Т.: «IQTISOD-MOLIYA», 2007. – 98 б.
5. Жаббарова О.М. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларининг касбий тайёрлаш назарияси. // Academic Research in Educational Sciences. – Uzbekistan, 2021. – №3. – P.1053-1058.

BADIIY BEZASH ISHLARIDA AMALIY SAN'ATNING O'RNI

MUXITDINOVA MA'MURA LATIB QIZI
Namangan Davlat Universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada badiiy bezak ishlarida amaliy san'atning o'rni bo'yicha nazariy va amaliy mashg'ulotlar qisman yoritilgan. Bezak san'atida qo'llanadigan materiallarning estetik jiqtadan eng kerakli sifatleri — yorqinligi, rangi, fakturasi, hajmi, vazni yoki pishiqligi sanaladi. Bular yaratilayotgan shakllarning aniqlik darajasi, umumiy hajmning mutanosibliigi va boshqalar haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: yorqinlik, rang, fakturasi, hajmi, vazn, tovoq, ish faoliyati.

Аннотация В данной статье частично освещены теоретические и практические занятия о роли прикладного искусства в художественном оформлении. Самый эстетичный из материалов, используемых в декоративно-прикладном искусстве качества - яркость, цвет, текстура, размер, вес или прочность. Эти степень точности создаваемых фигур, пропорциональность общего объема и были упомянуты другие.

Ключевые слова: яркость, цвет, фактура, размер, вес, пластина, активность

Annotation This article partially covers theoretical and practical lessons on the role of applied art in artistic decoration. The most aesthetically pleasing of the materials used in decorative arts qualities - brightness, color, texture, size, weight or toughness. These are the degree of accuracy of the shapes being created, the proportionality of the total volume, and others were mentioned

Keywords: brightness, color, texture, size, weight, plate, activity

Kirish: Amaliy san'at keng miqyosda rivojlanayotgan xalq amaliy ijodi turlaridan biridir. Unda kishining haqiqiy san'atga estetik munosabati yaqqol namoyon bo'ladi. Xalq amaliy san'atining bu turi haykaltaroshlik, rangtasvir, bularning hammasi hamohangdir. Bezak san'atining o'ziga xos estetik jiqtalarini tushunish uchun uning mavzui mazmuni, asardagi tiplar, badiiy taxnika vositalari diapazonining odatdan tashqari katta miqyosini nazarda tutib qarash kerak. Bu badiiy bezak o'ymakorligi-monumental, dastgoqli, predmetli-miqyos va turli xalqlarning milliy kiyimlari, so'zanalar, taqinchoqlar va istirohat bog'lari san'ati, devorlardagi monumental dekorativ rasmlar, vitrina, devoriy gazeta, tabriknomalarning bezaklari hamda mebel buyumlaridagi o'ymakorlik va hokazolardir. Shakllari bir-biriga o'xshamagan bu asarlarni o'zaro biriktirib turgan jiqt ularning asosiy vazifasi

— insonni qurshab turgan muhitni estetik bezashdan iboratligidadir.

Adabiyotlar tahlili: So'z boshida shuni ta'kidlash kerakki, dekorativ san'at turlari rang-barang bo'lsa ham, ularning ko'pchiligi amaliy-foydali ob'ektlarga: liboslar, mebel, o'yinchoqlar, vitrinalar, binolar va hokazolarga badiiy ishlov berish jihati bilan o'zaro bog'lanadi. Mana shu ma'noda dekorativ-amaliy san'at deyiladi. Biroq bezak san'atiga, yuqorida aytganimizdek, amaliy jihatdan bevosita foydasi sezilmaydigan asarlar ham qo'shiladi. Masalan, zargarlik buyumlari, turli taqinchoqlar, o'ymakorlik buyumlari va boshqalar. Bularning hammasi rassomlik yoki haykaltaroshlikdan farqli o'laroq kundalik konkret muhitda, o'zlarining xususiyatlariga ko'ra konkret holatda foydalanilsagina estetik ma'no kasb etadi.

Inson yashayotgan va harakat qilayotgan muhitning nafosat boyligi ana shu muhitga

olib kirilgan zeb–ziynat buyumlarining soni bilangina belgilanmaydi.

Muhimi shundaki, bu zeb–ziynat elementlari mazkur muhitning hayotiy sharoitiga moslashib, uning ijtimoiy mazmuniga, odamlarning amaliy va ma'naviy ehtiyojlari vujudga keltirgan talablarga nechog'liq javob berishiga qarab baholanadi. Nafosat elementlari muhitni shunchaki bezabgina qolmasdan, balki uning badiiy obrazli mazmunini kuchaytirib, oshirib, rivojlantirib ham ko'rsatadi. Dekorativ san'at mana shu vazifasini san'atning boshqa turlari — me'morlik, rassomlik, haykaltaroshlik bilan birgalikda bajarsa, uning qimmatini yanada ortadi.

Bezak san'ati asarlari vositalarida ma'lum davr doirasida sharoitning badiiy obrazli mazmunini dinamik tarzda o'zgartira olish mumkinligi ularning o'ziga xos xususiyatidir. Dekorativ san'atning shu xususiyatiga binolar, ko'chalarning bayramona bezatilishi misol bo'ladi. Bu bezaklar o'sha joylarning odatdagi qiyofasini ma'lum vaqtgacha o'zgartirib turadi. Bezak san'atining barcha turlariga oid asarlar, shu jumladan, ularga yaqin turuvchi grafik san'at asarlari ham ma'lum darajada man shunday rol ni bajarishi mumkin. Masalan, bayramona tabriklar yoki tasvir tushirilgan vimpellar. Har bir tarixiy davr alohida g'oyaviy va axloqiy tasavvurlarni olg'a surib, kishilar ijtimoiy hayotining alohida ideallarini ifodalash ekan, takrorlanmas dekorativ san'atni vujudga keltirgan. Bezak san'at asarlarida inson, jamiyat va davrning xarakterli hissiyotlari to'g'risida mavjud g'oyaviy hamda axloqiy tasavvurlarni ifodalash san'atning rostgo'yiligi yoki ta'sirchanligining asosiy shartidir. Mana shu tamoyilga amal qilinmasa, badiiy maqsad hamda shaklni hal qilishda yasamachilik, asarda emotsional qiyofa bo'lmasligi, formalizm vujudga keladi.

Muhokama va natijalar: Bezak san'atning

ta'sirli chiqishi uchun tasvirdagi realizm birdan–bir shart emas. Bezak san'at asarlariga qo'yiladigan talablar talaygina. Shaklni ifodalashda ishlatilayotgan materiallarning, ko'p hollarda esa usullarning o'ziga xos jihatlari (o'ymakorlik, to'qimachilik buyumlari va boshqalar), o'ziga xos tomonlari yaqqol ifodalanishi talab etiladi. Bezak san'atida umuman materiallar, ulardagi xususiy jiloning go'zallik sifatleri ayniqsa muhim, ayrim hollarda yetakchi o'rin tutadi. Bu holat bezak asarlar shakllarining o'ziga xos jihati bo'lib, u asarlar mazmuni umumlashtirilganligi va mavhumligining natijasidir. Ularni ko'pincha so'z bilan ifodalab bo'lmaydi. Biroq bu materialning ko'rki bezak san'at asarlari mazmunidagi kamchilikni to'ldirish, uni «bo'yab ko'rsatish» kerak, degani emas. Ijodiy vazifalarni bunday tushunilsa, har doim asarlarning kompozitsiyasida formalizm, mazmunan qashshoqlikka yo'l qo'yiladi. Bezak san'atida qo'llanadigan materiallarning estetik jihatdan eng keraklisifatleri — yorqinligi, rangi, fakturasi, hajmi, vazni yoki pishiqiligi sanaladi. Bular yaratilayotgan shakllarning aniqlik darajasi, umumiy hajmning mutanosibliigi va boshqalarda ko'rinadi. Materiallarning mana shu sifatlerini nazarda tutib to'g'ri tanlanishi asar shakli va qiyofasini yaratayotganda bu sifatlerden to'g'ri foydalanish mazkur asar beradigan taassurotlarning (masalan, bayram, sport o'yinlari, tantanalar va sh.k. ruhini) yorqinligini ta'minlaydi. Afsuski, ba'zi o'quv yurtlarining intererini badiiy bezashda g'oyat jiddiy nuqsonlar va kamchiliklarga yo'l qo'yiladi. Amaliy bezak san'atining sifatli va saviyasiz namunalari, tasviriy san'atning boshqa turlariga bevosita bog'lanmagan ayrim stendlar, devoriy gazetalar, chaqiriqlar, e'lonlar, portretlar intererining ko'rinishini buzib turganini kuzatish mumkin.

Badiiy bezash ishlarida amaliy bezak san'ati elementlerini qo'llashda asosan

quyidagilarni nazarda tutish shart:

1–rasm. Temurivlar tarixi Davlat muzeyi.

1. Qo‘llanilayotgan dekorativ–amaliy san‘at namunasi interer xarakteriga mos bo‘lishi kerak;

2. Auditoriyaning vazifasini;

3. Badiiy bezash ishlarida qo‘llanilayotgan dekorativ–amaliy san‘at elementlari mavsumiy, ya‘ni vaqti–vaqti bilan almashtirib turiladigan elementlar bilan mos bo‘lishi zarur;

4. O‘quv yurtidagi badiiy bezash ishlarida qo‘llanayotgan amaliy san‘at elementlari tasviriy san‘atning boshqa turlari bilan uzviy bog‘lanishi kerak (rangtasvir, haykaltaroshlik, grafika va me‘morlik intererini badiiy bezashda bir–biriga garmonik bog‘lanmasa, hal qiluvchi omil bo‘la olmaydi).

Yuqorida keltirilganidek, intererini badiiy bezashda bevosita uning vazifasidan kelib chiqqan qolda ish ko‘rish lozim. Agar o‘quv yurti muzeyi, ko‘rgazmasi va ekspozitsiyalari haqida gap ketadigan bo‘lsa, eng avvalo, undagi fazo bo‘shlig‘i saqlanishi, eksponatlarni tomosha qilish uchun qulaylik yaratilishi lozim. Yana shuni keltirib

o‘tmoqchimizki, badiiy bezash ishlarida dekorativ–amaliy san‘at elementlarini qo‘llash murakkab jarayon bo‘lib, ko‘r–ko‘rona qo‘llaniladigan elementlar ko‘ngildagidek natija bermaydi. Ular avvalo yuksak badiylikka ega bo‘lib, auditoriya va intererlarning boshqa qismlarining vazifasiga, rang yechimlariga, undagi jiqozlar, mebellar va yoritilganlik darajasiga mos bo‘lishi kerak.

2–rasm. Xotira va Qadrlash maydoni majmuasi.

Xulosa: Bir qarashda dekorativ–amaliy san‘at alohida emasdek tuyulsada, usiz intererini tasavvur qilish qiyin. Misol uchun, metallarga badiiy ishlov berish, payvandlash, bukish, chekanka qilish, qirqish, bo‘yash va loklash orqali intererining turli burchaklarida turadigan gullarga taglik, eshik va derazalarga panjara, to‘siq va yoritgich kabi boshqa bezaklar yasash mumkin.

Bundan tashqari, badiiy bezash ishlarida kulolchilikdan ham keng foydalaniladi. Dekorativ laganlar, turli pannolar, rel‘eflar, gultuvaklar, vazalar va hokazolar eng avvalo talabalarning estetik tarbiyasini takomillashtirishda katta yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Imomnazarov Ma‘naviyatimizning takomil bosqichlari. –T.: Sharq, 1996, 46 bet.
2. M.X.Mirzaahmedov Yog‘och o‘ymakorligi. –T.: O‘qituvchi, 1995. 62 bet.
3. M.K.Mirzahmedov Boshlang‘ich naqsh ishlash metodikasi. –T.: O‘qituvchi, 1976. 56 bet.
4. M. T. Семенова Национальное искусство и его проблемы. -M.: 1977. 117 стр.
5. Q.Q .Qosimov Naqqoshlik. –T.: O‘qituvchi, 1990. 97 bet.
6. С.А. Соловьев Декоративное оформление. –M.: 1987. 56 стр.
7. S.S.Bulatov Rangshunoslik. –T.: O‘qituvchi, 2009. 160 bet.
8. S.S.Bulatov va M.Ashirov Amaliy san‘at atamalar lug‘ati. -Toshkent: Ensiklopediya bosh red., 1991. 86 b.

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ ЭШИТИШИДА НУҚСОНИ БЎЛГАН БОЛАЛАР ТАЪЛИМИДА ОИЛА БИЛАН ҲАМКОРЛИК ТАДБИРЛАРИНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ

ХАМИДОВА МУБОРАК УБАЙДУЛЛАЕВНА - Низомий номидаги тдпу
«сурдопедагогика ва инклюзив таълим» кафедраси доценти

Аннотация. Республикамізда мактабгача таълим тизимида таълим сифатини янги босқичга олиб чиқиш, мутахассисларнинг касбий тайёргарлиги ва маҳоратини ошириб боришнинг такомиллаштирилган тизимини жорий этиш, мактабгача таълим-тарбия жараёнларини илмий асосланган ёндашувлар асосида такомиллаштириш масаласи устувор вазифа сифатида қаралмоқда. Мақолада эшитишида муаммоси бўлган болаларни оила билан ҳамкорликда самарали тарбиялаш тизимига бўлган замонавий ёндашувлар ёритилган.

Аннотация. В нашей республике рассматривается вопрос вывода на новый уровень качества образования в системе дошкольного образования, внедрения усовершенствованной системы повышения профессиональной подготовки и квалификации специалистов, совершенствования процессов дошкольного образования на основе научно-обоснованных подходов. В статье описаны современные подходы к системе эффективного воспитания детей с нарушениями слуха во взаимодействии с семьей.

Annotation. In our republic, the issue of bringing the quality of education to a new level in the preschool education system, introducing an improved system of improving the professional training and skills of specialists, and improving preschool education processes based on scientifically based approaches is considered as a priority task. The article describes modern approaches to the system of effective upbringing of children with hearing problems in cooperation with the family.

Калит сўзлар. Эшитишида нуқсони бўлган бола, мактабгача таълим ташкилоти, самарали тизим, коррекцион ёндашув, коррекцион-педагогик жараёнга жалб этиш технологиялари, когнитив, креатив босқич.

Ключевые слова. Ребенок с нарушениями слуха, дошкольная образовательная организация, эффективная система, коррекционный подход, технологии вовлечения в коррекционно-педагогический процесс, познавательный, креативный этап.

Keywords. Child with hearing impairments, preschool educational organization, effective system, correctional approach, technologies for involvement in the correctional and pedagogical process, cognitive, creative stage.

Кириш. Бугунги кунда халқаро миқёсида қабул қилинаётган қатор ҳуқуқий ҳужжатларда жисмоний ва психик ривожланишида нуқсони бўлган болаларни жамиятимизнинг тенг ҳуқуқли аъзолари сафига уйғунлаштиришлариға ёрдам бериш, муносиб таълимини изчил амалга ошириш, кенг қамровли тадбирларни кенгайтириш долзарб вазифа этиб белгиланган.

Республикамізда болаларнинг ижтимоийлашуви имкониятларини таъминлаш, уларни ҳар томонлама ривожлантириш

ва мактабга тайёрлаш сифати тубдан яхшиланмоқда: ҳуқуқий-меъерий ҳужжатлари ишлаб чиқилди, мактабгача таълим ташкилотларининг давлат ва нодавлат тармоғи кенгайтирилди, моддий-техника негизи мустаҳкамланди. «Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган Тараққиёт стратегияси»да: «Мактабгача таълим тизимида таълим сифатини янги босқичга олиб чиқиш, боғча ходимларининг профессионал тайёргарлиги ва маҳоратини ошириб боришнинг тако-

миллаштирилган тизимини жорий этиш, мактабгача таълим-тарбия жараёнларини илмий асосланган ёндашувлар асосида такомиллаштириш» масаласи устувор этиб белгиланиши замонавий инновацион педагогик технологиялар, таълим ва тарбиянинг самарали шакллари ҳамда усуллари асосида эшитишида нуқсонли бўлган болаларнинг бошланғич таълимга муваффақиятли тайёрлаш учун замин яратди.

Адабиётлар таҳлили.

Маълумки, шахснинг қадрияти унинг жамиятдаги тутган ўрни билан белгиланади, кўп жиҳатдан унинг тарбиясига боғлиқ бўлади. Жамиятда тарбия фақат ота-онанинг шахсий ишигина бўлиб қолмасдан, балки уларнинг ижтимоий бурчи саналади. Шу боис ихтисослаштирилган таълим ташкилотларида амалга ошириладиган комплекс ишлар тизимида реабилитация тадбирларининг асосий ижрочиси бўлган оилага алоҳида эътибор қаратилади. Болага оилада яхши тарбия бериш бола ҳаётининг дастлабки даврларидан бошлаб, ота-она олдида турган асосий мақсад ва вазифа бўлиб, оила муҳити болага таъсир кўрсатади, уни атрофдаги ҳаётга мослайди. Шу сабабли, ота-она фарзандларининг биринчи педагоглари ҳисобланади. Оиланинг бола тарбиясига муносабати, таъсири мақсадга мувофиқ шароитлар яратилганда янада самаралироқ бўлади.

Ўзбек халқининг буюк мутафаккирлари Муҳаммад Хоразмий, Абу Али Фиробий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Алишер Навоий, Аҳмад Дониш, Фурқат, Абдулла Авлоний ўз асарларида оиланинг фарзанд тарбияси ҳақида дурдона фикрларини қолдирганлар. Хусусан, улар оилавий муносабатларнинг фарзанд тарбиясига таъсири, уни вояга етказишда катталарнинг самимийлик, тўғрисўзлик, покизалик, ҳалоллик, олийжаноблик, меҳри-оқибатлилик хислатларининг тут-

ган ўрни, уларни сингдириш йўли ва воситаларини ёритиб берганлар [11].

Замонавий педагогиканинг ривожига салмоқли ҳисса қўшган О.Мусурмонова кўриб ўтиладиган масаланинг долзарблигига алоҳида аҳамият қаратган ҳолда, болага ниҳол каби парвариш зарурлигини, педагогик ғоянинг туб моҳияти оила тарбиясини тўғри йўлга қўйиш, мустаҳкамлаш ва янада чуқурлаштириш билан боғлиқлигини таъкидлаб, қуйидагича хулосалайди: «Оила тарбиясида ҳикмат (фалсафий-педагогик йўналишлар) кўп» [11].

Қар болани оилада эрта тарбиялаш, ижтимоий ҳаётда муносиб ўрин эгалладиган муҳим омил – нутқини эрта ривожлантиришнинг зарурлиги ҳақида илғор педагоглар томонидан XVIII-XIX асрлардан эътибор қаратилиши аста-секин болаларни илк ёшдан ижтимоий тарбиялаш, қар болани оилада эрта тарбиялаш зарурати ҳақидаги ғояларнинг кўртак очишига тўртки бўлди. Хусусан, В.И.Флери қар боланинг ривожланиши ва шахсининг шаклланишида ҳаётининг биринчи йиллари муҳим эканини, энг муҳим омиллардан бири сифатида болага яқинлари, аввало, онаси томонидан эътибор ва муҳаббатни тилга олиб, айнан она боланинг биринчи педагоги бўлиши, боласи учун жуда кўп нарсага қодирлигини эътироф этади [14].

Замонавий сурдопедагогика соҳасида олиб борилган кўплаб тадқиқот натижаларининг кўрсатишича, ривожланишида нуқсонли бўлган болаларнинг ҳар томонлама ривожланишига мавжуд нуқсон ва ривожланишнинг ўзига хосликларини эътиборга олган ҳолда бола таълими учун адекват шароитлар яратилгандагина эришиш мумкинлиги исботланди [4; 6; 7; 14; 18]. Олимлар эшитишида муаммоси бўлган болаларнинг ижтимоий ҳаётда ўз ўрнини топишларининг муҳим омили – нутқини ривожлантириш ишларининг са-

марадорлиги бевосита тарбияланувчининг оила аъзолари, хусусан, ота-оналарнинг фарзандлари билан мунтазам равишда шуғулланишларига боғлиқлигини алоҳида қайд этадилар. Жумладан, Б.Д.Корсунская юқори муваффақиятлар махсус муассасаларда ташкил этилган нутқий муҳит орқалигина эмас, балки бевосита ота-оналар ва атрофдагиларнинг иштироки ёрдамида таъминланишини уқтирса, Р.М.Боскис: «Нутққа ўргатиш ишларини ўқитувчи ота-оналар билан ҳамкорликда амалга ошириши лозим», -дея таъкидлайди [8; 4]

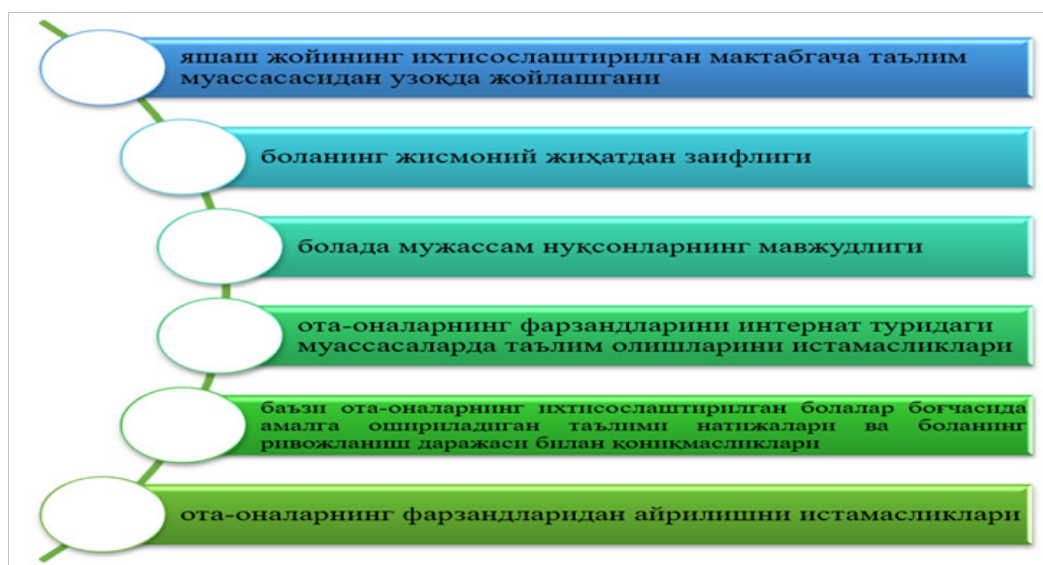
Б.Д.Корсунская кар болаларни мактабгача тарбия муассасасига келгунига қадар ва у ерда ўқитиш даврида тарбиялаш ва ўқитиш бўйича қатор фойдали маслаҳат ва тавсияларни келтиради. Олима кар боланинг нутқини шакллантириш учун турли фаолиятга ўргатишнинг ролини кўрсатгани ҳолда, ота-оналарга болани оилада тарбиялаш учун зарур қўлланмалар намуналарини келтиради. Хусусан, муаллиф нутқ ўстириш: сўз маънолари устида ишлаш ва луғат бойлигини орттириш, сўзлашув ва тавсифий-баён қилиш нутқини ривожлантириш, мулоқот воситаси ва ақлий ҳамда маънавий ривожланишга кўмаклашадиган,

ўқишга эрта ўргатиш усули сифатида дактил нутққа ўргатиш, оғзаки нутқни шакллантириш масалаларига алоҳида эътибор қаратади. Олима нутқ ўстириш бўйича ишларда ота-оналарга оғзаки ва ёзма нутқ билан бир қаторда дактилологиядан ҳам кенг фойдаланишни тавсия қилади [8].

Н.Д.Шматко, Т.В. Пелимская изланишлари натижасида педагогик жараёнда ота-оналарнинг фаол иштироки нутқнинг самарали ривожланишига эришиш мумкинлигини исботлади. Улар олиб борган изланишларида сурдопедагогларнинг ота-оналарни бола билан шуғулланишда лозим бўлган иш усулларига ўргатиш мавзусидаги машғулотлар натижасида эшитиши имконияти турлича бўлган болалар нутқий ривожланишларида ўсиш кузатилди [19].

Э.И.Леонгард, Е.Г.Самсонова томонидан ўтказилган тадқиқот уй шароитида камол топаётган фарзандларнинг ота-оналарига кўмак бериш муаммоларига қаратилиб, коррекцион-педагогик ишларни ташкил этишга доир йўл ва воситаларни ёритиб беришга бағишланди [9].

Е.М. Мастюкова, А.Г.Московкина ва Е.Ф.Рау ота-оналарга фарзандларига эши-

тиш муаммоси ташхиси кўйилиши биланок, имкон қадар тезроқ атрофидаги кишилар нутқини унинг учун янги: кўриш, эшитиш-кўриш, кўриш-вибрацияли каналлар орқали идрок этиш имконини тақдим этувчи муҳит ташкил этилиши лозимлигини уқдирадилар [10; 14].

Л.А.Головчиц [7] ота-оналарнинг эшитишида муаммоси бўлган фарзандини уй шароитида тарбиялашга боғлиқ омилларни белгилайди:

Ўзбек сурдопедагог-олимлари томонидан олиб борилган тадқиқотлар ихтисослаштирилган таълим муассасаларида ўқитиш тизимини илмий асослаб беришга қаратилган. Мактаб ёшидаги болаларни тадқиқот объекти сифатида танлаб олган олималардан У.Ю.Файзиева ва Ф.У.Қодирова коррекция ишларининг ташкил этилиши ва бу даврда ота-оналарнинг фаол иштироки муҳим омил эканлигини, шу боис фарзанднинг мактабда муваффақиятли таълим олишига мактабгача ёш даврида замин яратилиши лозим эканлигини қайд этадилар. У.Файзиева: «Ота-оналар имкон топган ҳолда уйда алоҳида шароит яратиб, эшитмайдиган фарзандлари билан ўзлари шуғулланишлари, бунинг учун улар сурдопедагог мутахассис билан ҳамкорликда иш олиб боришлари лозим»,-

деган фикрларни келтирса [15], Ф.У.Қодирова кар ўқувчиларга ўз фикрини эркин ифодаланиши ўргатиш ота-оналарнинг фарзандлари таълим-тарбияси олдидаги масъулияти экани ва бу таълим жараёнида муҳим омиллардан ҳисобланишини таъкидлайди [21].

Д.А.Назарова мактабгача ёшидаги заиф эшитувчи болаларни тадқиқот объекти сифатида танлаб олиб, изланишлари давомида ота-оналар билан ишлашнинг турлича шаклларида: маслаҳат-консултациялар (педагогларнинг гуруҳ ва якка тартибдаги маслаҳатлари), аноним мулоқот, маърифий (тренинг, маъруза, давра суҳбатлари, мавзуга оид муҳокамалар) ва амалий тадбирлардан (очиқ машғулотлар, байрам тадбирлари, болалар билан ҳамкорликдаги фаолият) фойдаланган ҳолда иш олиб борди. Коррекцион-ривожлантириш жараёнида асосий эътибор уй шароитида болалар билан олиб борилиши лозим бўлган иш тизимининг ёритиб берилишига қаратилди [12].

Г.М.Салихова оилада кар ва заиф эшитувчи болалар ва ўсмирларни уларни ижтимоий ҳаётга мослашишга йўналтирилган жараёнда мулоқот кўникмалари қуйидаги омиллар таъсирида шаклланишини таъкидлайди:

Тадқиқот методологияси

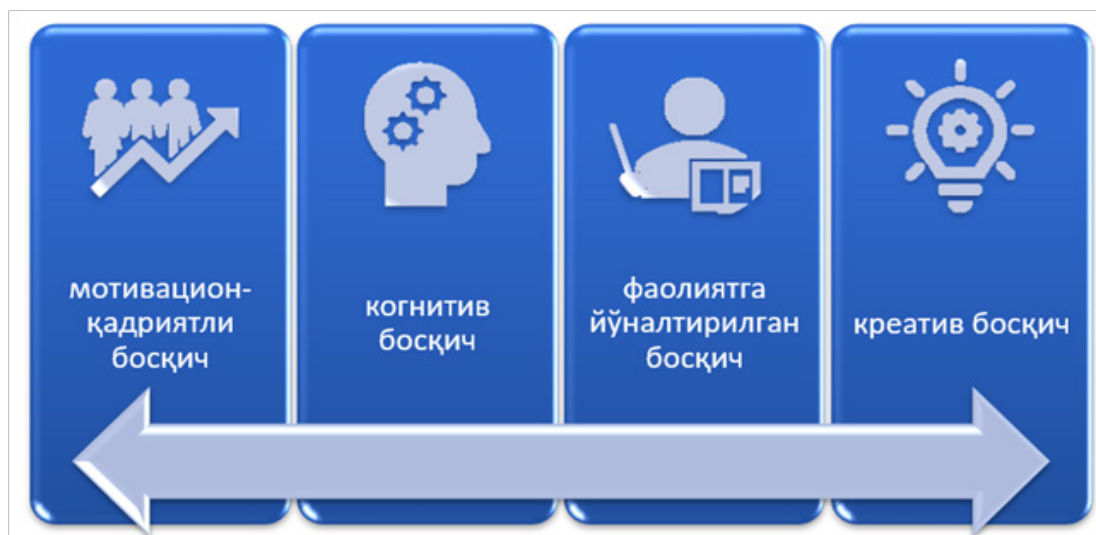
Тадқиқотимизнинг методологик асосини Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Республика Президенти Ш.М.Мирзиёев асарлари, ҳукуватимиз томонидан олиб борилаётган таълим-тарбия ва оила масалаларига бағишланган давлат сиёсати, «Таълим тўғрисида»ги, «Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида»ги, «Бола ҳуқуқлари кафолатлари тўғрисида»ги қонунлар, Шарқ мутафаккирлари ҳамда хориж, мамлакатимиз дефектолог-олимларининг бола, унинг умумий ҳамда оиладаги тарбиясига оид педагогик қарашлари ташкил этди.

Тадқиқотда назарий, эмпирик ва статистик методлардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

Ўрганилган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар, илмий тадқиқотлар, назарий ва амалий манбалар ҳамда мавжуд амалиёт таҳлилларидан келиб чиққан ҳолда мактабгача ёшдаги эшитишида нуқсон бўлган болалар оиласини коррекцион-педагогик ёрдамга жалб этишга қаратилган кенг қамровли тадбирлар ва ўзига хос коррекцион таъсирни таъминловчи методикани ишлаб чиқиш зарурати аниқланди.

Мактабгача ёшдаги эшитишида нуқсон бўлган болалар оиласини коррекцион-педагогик ёрдамга жалб этиш технологияларини жорий этиш қуйидаги босқичларни қамраб олди:

Технологиянинг мотивацион-қадриятли босқичи ўзида: билишга доир ва касбий мотивацияни ўзаро уйғунлаштиришдаги барқарор ички эҳтиёжнинг мавжудлиги; самарали фаолиятга интилиш; касбий фаолиятга доир жараёнларда фаол иштирок этиш иштиёқи; ўзини ўзи намоён этиш эҳтиёжи каби жиҳатларни акс эттирди.

Технологиянинг когнитив босқичида сурдопедагогларда эшитишида нуқсон бўлган болалар оиласини коррекцион-педагогик ёрдамга жалб этиш фаолиятининг ўзига хослиги, муаммоли вазиятларда

қарор қабул қилиш тезлиги, ақлий ҳаракатларнинг тизимлилиги, ҳамкорлик жараёнида муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш, қарорларни умумлаштириш қобилиятининг юқори маҳсулдорлигига эришишга қаратилган давра суҳбатлари олиб борилди.

Фаолиятга йўналтирилган босқич ўз ичига ижодий вазифаларни ҳал этишнинг гностик (билишга доир), лойиҳалаштиришга доир, коммуникатив ва ташкилотчилик унсурларини қамраб олди. Фаолиятга йўналтирилган компонент бўлажак

сурдопедагогнинг касбий ижодкорлик даражасини, уни янада ривожлантириш йўллариини белгилаш, аниқлаш имконини берди.

Технологиянинг креатив босқичи ўқув, тарбиявий, тадқиқотчилик фаолиятларига талабаларнинг ижодий ёндашувини кўзда тутиб, ижодий фикрлаш, ижодий ўқув, тарбиявий, тадқиқотчилик фаолиятига қобилиятлилик, янгилик яратишга интилувчанлик, педагогик вазифаларни оқилона ҳал этиш, ўз фаолиятини мустақил лойиҳалаш олиш, касбий ижодий

вазифаларни ҳал этиш имконини берувчи фикрий вазиятларни шакллантириш каби сифатларнинг ривожланганлигига қаратилган шаклларда ўз аксини топди.

Шу билан бирга, ўзаро ҳамкорликнинг ушбу жиҳатида ота-оналар ва мактабгача таълим ташкилоти ўртасидаги ҳамкорликнинг умумий қоидалари, ҳуқуқ ва мажбуриятлари, мазкур фаолиятни ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари тавсифидан иборат «Ўзаро ҳамкорлик тўғрисидаги қоида»га мос тартибга солиниб, вазифалари сифатида куйидагилар белгиланди:

Хулоса

Ота-оналарга педагогик ёрдам кўрсатишда оилаларда мавжуд бўлган куйидаги фарқли жиҳатларга эътибор бериш лозим:

болаларда эшитиш нуқсонининг содир бўлиш вақти, даражаси;

ота-оналарнинг педагоглар билан фарзандлари тарбияси борасида самарали ҳамкорлигини ташкил этишга тайёрлик даражаси;

оилавий вазиятларнинг хусусиятлари; эшитиш нуқсонини бартараф этишда ота-оналарда кузатиладиган индивидуал қийинчиликлар.

Ривожланишида муаммолари бўлган болаларга психологик-педагогик ёрдам: даволовчи, соғломлаштириш, коррекцион-ривожлантириш, ижтимоий хизматлар, болалар шифохонаси, ихтисослаштирилган МТТларда маслаҳат ва диагностика

O'QUVCHILARNING NUTQINI O'STIRISHDA TA'LIMIY O'YINLARNING AHAMIYATI

SHUKUROVA HALIMA SUNNATULLAYEVNA
JDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf ona tili darsligida didaktik va ta'limiy o'yinlar orqali o'quvchilarning nutqini o'stirish bo'yicha metodik tavsiya berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim jarayoni, pedagogik, didaktik o'yin, motivatsion, nutqiy mashqlar, o'yinli texnologiyalar, obrazlilik, o'quv maqsadi.

Аннотация: В данной государственной дана методическая рекомендация по развитию речи обучающихся через дидактические и развивающие игры в учебнике родного языка для начальной школы.

Ключевые слова: Учебный процесс, педагогическая, дидактическая игра, мотивационные, речевые упражнения, игровые технологии, образность, учебная цель.

Annotation: This state provides a methodological recommendation for the development of students' speech through didactic and educational games in the native language textbook for elementary school.

Key words: educational process, pedagogical, didactic igra, motivational, verbal exercise, game technology, imagery, educational purpose.

Ta'lim jarayoni nihoyatda murakkab jarayon hisoblanadi. Ta'limning barcha bo'g'inlarini kuzatganimizda, uning poydevori aynan boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mehnati samarasi orqali amalga oshirilishi natijasi ekanligini alohida qayd etish lozim.

O'qitish jarayonida o'quvchilarning bilimini oshirish bilan bir qatorda ularning og'zaki va yozma nutqlarini o'stirish zarur hisoblanadi.

Bejizga ham, yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan maktablarga va boshlang'ich ta'lim sohasiga katta e'tibor qaratilayotgani, buning asosida yosh avlodni kelajagi, ularning hayotda tutgan o'rni xususidagi odilona siyosat bosh me'zon qilib olinmagan.

Shunday ekan, har bir ta'lim sohasida ish faoliyatlarini olib borishlarida darslarni turli metodlar va o'yinli texnologiyalar orqali qiziarli va samarali tashkil etishlari davr talabidir.

Ta'lim jarayonida har bir metod

didaktik vazifalarni hal etish-ya'ni bolalarga yangi bilimlarni shakllantirish mahorat va ko'nikmalarini mustahkamlash, o'zlashtirilgan bilimlarni ijodiy ravishda qayta ishlash usullar majmuidir. Ana shu jarayonda amalga oshirilgan metodlar bilimlarni biridan ikkinchisiga berish maqsadida o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan amalga oshirilayotgan harakatga aytiladi.

O'qitish usuli-bu metodlarning bir elementidir. Usullarni ko'rgazmaviyligi va emotsionalligiga qarab so'zli, ko'rgazmali, o'yinli usullarga ajratish mumkin.

Nutqiy na'muna-bu o'qituvchining ilgaridan mashq qilingan nutqiy faoliyatidir. Nutqiy na'munadan izohli, ko'rsatmalar berish, birgalikda faoliyat yuritish bolalarning nutqidagi kamchiliklarni bartaraf etadi.

O'qituvchi tomonidan na'muna bolalarga aniq, tushunarli, baland va bosiq ovozda namoyon qilinadi.

Takrorlash-esda saqlab qolishning

eng muhim jarayoni hisoblanadi. Bunda o'qituvchi mavzuga oid bo'lgan tushunchalarni oldin o'zi, so'ngra o'quvchilar bilan jo'r ovozda amalga oshirilishi nihoyatda zarur.

Savod o'rgatish davrida o'qituvchi tomonidan tushuntirish berilayotgan mavzuni ochib berilishiga zamin yaratadi.

Ko'rsatma-o'quvchilarga qanday harakat qilish, qanday qilib natijaga erishish mumkinligini shakllantirishdan iborat. Ko'rsatmalar o'qituvchi tomonidan berilib so'ngra uni tashkiliy tomondan tartibga keltirib turishi lozim.

So'zli mashqlar-nutqiy mahorat va ko'nikmalarga ega bo'lishlari hamda ularni takomillashtirish uchun o'quvchilarning muayyan nutqiy harakatlarini ko'p marta bajarishlaridir.

Baholash- o'quvchilarning mavzuga doir javoblari va mulohazalari tinglanib ularni a'lo, ijobiy, qoniqarli va qoniqarsiz tarzda bayon etishlariga ko'ra baholanadilar. Kichik yoshdagi o'quvchilarning nutqiy jihatdan kamchiliklarini bartaraf etishi uchun baholashni to'g'ri tashkil etish joiz.

Savol-javob metodi- so'zli murojaat bo'lib, u mavjud bilimlarni ro'yobga chiqaruvchi yoki uni qayta ishlash zaruratini qarshisida turgan o'quvchiga vazifa qo'yishi va uning javobini kutishni talab etadi.

Kichik yoshdagi o'quvchilar bilan ishlash jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchisi quyidagilarga e'tibor qaratishi lozim.

-ona tilining barcha tovushlarini to'g'ri talaffuz qilishi, nutqdaginavjud kamchiliklarini bartaraf etishi;

-aniq, tushunarli nutqqa, ya'ni yaxshi diksiyaga ega bo'lishi;

-o'z nutqida adabiy til me'yorlaridan unumli foydalanishi, orfoepik qoidalarga

rioya qilishi;

-ifodalilikning intonatsion vositalaridan bildirilgan fikrlarni hiobga olgan holda to'g'ri foydalanishga intilishi;

-muloqot chog'ida biroz sekinlashtirilgan suratda ovozni pasaytirgan holda so'zlash;

-matnlar mazmunan, grammatik tuzilmalardan foydalangan holda ravon holda imkonli tarzda hikoya qilishi va bolalarga yetkazish.

O'quvchilar nutqini rivojlantirishning yuqori darajasiga quyidagilar evaziga erishilishi mumkin:

-tilning fonematik jihatiga e'tibor berishi;

-o'z fikr mulohazalarini erkin bayon etishi;

-muloqotga kirisha olishlari.

Shunday qilib, kichik yoshdagi o'quvchilarni rejali tarzda rivojlantirish uchun tanishtirish avvalambor ularni asosli ravishda tanlash eng ahamiyatli so'zlarga e'tibor qaratish, mavzu jihatdan xilma-xilligi, ya'ni tarkibi ma'nosi bo'yicha o'rganishni ta'minlash muhim hisoblanadi.

Boshlang'ich sinflarda nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish bilan bir qatorda o'quvchilarning darsdagi faolliklarini oshirish muhim hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini darslarga bo'lgan qiziqishlarini oshirishda, avvalo ularda bilimlarga oid tushunchalarni shakllantirish shart. Kichik yoshdagi o'quvchilarni yosh va individual-psixologik rivojlanishi xususiyatlaridan kelib chiqib, ularda turli xil bilimlarga oid tushunchalarni didaktik o'yinlar orqali shakllantirish mumkin.

Aksariyat boshlang'ich sinf o'qituvchilari dars faoliyatini turli didaktik o'yinlardan foydalanmasdan dars

mavzusini tushuntishni afzal ko'radilar. Biroq, endigina bog'cha ta'limidan maktab ta'limiga jalb etilgan bola, o'sha paytning, ya'ni bog'cha davrida o'yinchoqlar bilan o'ynash o'zaro erkin muloqotdan va turli xil o'yinlardan muloqotli vaziyatlarning hissiyotlaridan uzoqlashmagan bo'ladi.

Shuning uchun o'qituvchi darslarga o'quvchilarni qiziqishlarini oshirish uchun o'yinli texnologiyalardan foydalanish zarur hisoblanadi.

O'yin-bujismoniy tajribani o'zlashtirish va qayta yaratishga yo'naltirilgan faoliyat turi hisoblanadi.

Quyida boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy bilim faoliyatlarini rivojlantirishga doir bo'lgan ma'lim jarayonda o'yinli texnologiyalardan foydalanish shart-sharoitlari xususida to'xtalib o'tamiz.

O'yin-bujismoniy tajribani o'zlashtirish va qayta yaratishga yo'naltirilgan faoliyat turi hisoblanadi. Bunda ishtirokchilar o'rtasida rollar taqdimoti aniq belgilanib, har bir vazifa xususiyati keltiriladi.

O'qitish jarayonida qo'llaniladigan pedagogic o'yinlarning asosiy xususiyati uquv-biluv faoliyatiga yo'naltirilgan o'qitish maqsadiva unga mos keluvchi pedagogik faoliyat natijasidir.

Har bir o'yinli texnologiyalar quyidagi tarkibiy komponentlarga bo'inadi:

- motivatsion;
- maqsadga yo'naltirilganlik;
- majmuiy tashkiliy;
- baholashga doir.

Bolalarni o'yinga o'rgatishning muhim omili ularda o'yin sujeti rivojlanish mantig'ini bolalar tomonidan o'zlashtirish hisoblanib bir harakat boshqasiga qaralganda tayyorlovchi hisoblanadi.

Masalan: ona tili va o'qish savodxonligi

darsidagi "Kun tartibi" mavzusi berilgan. Ushbu darsni tashkil etishda o'qituvchi tomonidan rolli o'yin tashkil etilsa yaxshi natija beradi.

Unda bir o'quvchilar ertalabki soat 7:00 dan kechqurun soat 9:00 ga qadar bajariladigan ishlarini rolli tarzda namoyon etadi. Mana shu o'yin orqali qayerda o'quvchilar noto'g'ri faoliyat bajarsalar, o'qituvchi tomonidan kuzatishlar orqali ish faoliyatidagi noto'g'ri tomonlariga tuzatishlar kiritib boriladi. Ushbu o'yin orqali o'quvchilarga ketma-ketlikda kun davomida bajariladigan ishlar haqida bilimlar shakllantiriladi.

Didaktik o'yinlardan nutqiy rivojlanishlariga oid (mashq qilishi va ijodiy mashqlar) yordamida esa o'z fikrlarini aniq va tushunarli qilib ifodalash, mulohaza yuritish, isbotlash hamda o'z bilimlarini namoyon etishda keng foydalanish mumkin.

Bolalartomonidan oldindantayyorgarlik talab qilingan o'yin harakatlarini bajarish.

Masalan: onatilio'qish savodxonligidagi "Kichik yordamchi" mavzusini o'tishida quyidagi rolli o'yinni o'nashi mumkin:

Bir o'quvchi onasi rolida qiziga:

"Kel qizim ukangni ovutib tur, ungacha men sizlarga shirinlik tayyorlayman"- deydi.

Qizi: Xo'p bo'ladi, onajon.

O'qituvchi tomonidan bo'ladigan o'yin harakatlarini sanab o'tadi, so'ngra ularga yuqoridagi harakatlar asosida matn tuzishi topshiriq qilib beriladi. O'qituvchi tomonidan quyidagi na'muna beriladi.

Kichik yordamchi

Ertalab tursam oyim "Kel, ukangni ovutib tur, ungacha men sizlarga shirinlik tayyorlayman" dedi. Men ukam Sobirni o'yinchoq bilan o'ynab ovutdim oyim ajoyib shirinlikni dasturxonga qo'yib

“barakalla o’g’lim” dedilar.

Ko’rsatilgan metodik usullar bolalarda alohida o’yin harakatlarini zanjirdek bog’lashni ya’ni bog’lanishli nutqini o’stiradi.

Vahti-vaqti bilan turli qo’girchoq va o’yinchoqlarini kiritish zarur. Chunki, bolalar o’z faoliyatlarini va harakatlarini o’yinchoqlar obrazlarida yaratishi orqali mustaqil fikrlashga hamda o’quvchilarni mustaqil hayotga tayyorlashlarida katta ahamiyat kasb etadi. Ular o’z hayotlarida kuzatgan yoki ishtirokchisi bo’lgan voqealarni ko’z oldilariga keltirib ijro etishi orqali namoyon bo’ladi.

Topshiriqlar o’zining mazmuni jihatidan ancha yaqin bo’lgan sujeti rolli o’yinlarga asoslanishi maqsadga muvofiqdir. Har qanday rolli o’yin tayyorlov ishlov olib borishni talab qiladi.

O’yinsiz tom ma’nodagi aqliy rivojlanish bo’lish mumkin emas. O’yin o’quvchilarda bilimga imtiyoz va qiziqishni uyg’otadigan uchqundir.

O’yin-boshlang’ich sinf o’quvchilarida ma’lum sinflarni shakllantirish uchun kattalar, o’qituvchilar tomonidan to’g’ri

tashkil etilishi bolalarga hayot haqidagi bilimlarni egallashlarida ham muhimdir. O’yin vositasida o’quvchilarning bilimlari, o’zlashtirish jarayoni qulaylashadi, turli xil predmet va kishilar bilan munosabatda bo’lishga o’rganadi, shuningdek, muomala madaniyati shakllanadi. Bunday o’yinlar o’quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatlarini o’stirish bilan bir qatorda tarbiyalanganlikning eng to’g’ri samarali metodlaridan biri hisoblanadi.

O’yin vositasida o’quvchilar bilimlarini o’zlashtirishlari jarayoni qulaylashadi, turli xil predmetlar bilan munosabatda bo’lishga o’rganadi, shuningdek, muomala madaniyati shakllanadi. Bunday o’yinlar o’quvchilarga mustaqil fikrlarni tarbiyalashning eng to’g’ri va samarali metodlari sanaladi. Ma’lum bir materiallar yoki shart-sharoitlar talab etmaydi, balki o’qituvchidan o’yin tashkil etish sohasidan bilim va maqolalarni talab etadi.

Umuman olganda, o’quvchilarning nutqlarini o’stirishda ta’limiy o’yinlardan foydalanish dars sifati va samaradorligini yuqori saviyada bo’lishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. N. Tojiboyeva “ O’quvchi yoshlarning faolligini oshirishning pedagogik-psixologik imkoniyatlari. Xalq ta’limi jurnali Toshkent N-6 2010-yil.
2. Bobonazarov O- Boshlang’ich sinf o’quvchilarida kasbiy bilimlarga oid tushunchalarni shakllantirishida o’yinli texnologiyalarning o’rni. Xalqaro konferensiya Toshkent. 25-may, 2017-yil.
3. Z. Qorayev, T. Ro’ziyeva “Savod o’rgatishda didaktik o’yinlar” Boshlang’ich ta’lim jurnali N-9 Toshkent 2014-yil.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDA KOMPYUTER IMITATION MODELARINING AHAMIYATI

SUYUMOV J.YU.

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU Farg'ona filiali, assistenti

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy ta'limda kompyuter imitatsion modellarini tayyorlashning asosiy nazariy qoidalarini ko'rib chiqilgan, shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda kompyuter imitatsion modellaridan foydalanish zaruratining mantiqiy asoslari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Imitatsion model, kompyuterli o'rganish, modellashtirish, real jarayon, estetik tarbiya.

Аннотация: В статье рассматриваются основные теоретические правила компьютерного имитационного моделирования в современном образовании, а также логическое обоснование необходимости использования компьютерных имитационных моделей в подготовке будущих учителей.

Ключевые слова: Имитационная модель, компьютерное обучение, моделирование, реальный процесс, эстетическое воспитание.

Abstract: The article discusses the basic theoretical rules of computer simulation in modern education, as well as the rationale for the need to use computer simulation models in the training of future teachers.

Key words: Simulation model, computer training, simulation, real process, aesthetic education.

A x b o r o t - k o m m u n i k a t s i y a texnologiyalari (AKT) uzoq vaqt davomida ishlab chiqarish, boshqaruv, dizayn, ta'lim va inson faoliyatining boshqa sohalarida yordamchi qurol bo'lib, odamlarning tafakkuri va psixologiyasiga deyarli ta'sir ko'rsatmagan. Biroq, ular juda tez rivojlandi va AKT fenomeni texnologiya darajasidan oshib borayotganining dastlabki belgilari paydo bo'la boshladi. Agar ilgari ular an'anaviy ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlash vositasi sifatida, uning uslublari va shakllarining mohiyatini o'zgartirmasdan ko'rib chiqilgan bo'lsa, hozirgi paytda ularning rivojlanish istiqbollari va hozirgi holatini baholagan holda, biz ishonch bilan aytishimiz mumkin.

Zamonaviy ta'limning maqsadi talabalarga o'quv materialini faol idrok etish, o'zgaruvchan atrof-muhit sharoitlarida harakat qilish qobiliyati, shaxsiy o'zini

namoyon qilish va qobiliyatlarni rivojlantirish uchun maqbul shart-sharoitlarni ta'minlashdan iborat bo'lganligi sababli, AKTdan foydalanish muhim ahamiyatga ega[1].

Hozirgi vaqtda ta'lim sohasida AKT bilan bog'liq uchta yo'nalish ishlab chiqilgan bo'lib, ular kompyuterli o'rganish, o'quv quroli va bilish qurolidir. Dastlabki ikki yo'nalish uzoq vaqtdan beri o'rganilgan va faol foydalanilgan bo'lsa, uchinchi yo'nalish juda muhim va ulkan salohiyatga ega ekanligini ta'kidlab o'tish lozim. U ob'ektlar, jarayonlar va tizimlarni kompyuterda modellashtirish bilan bog'liq. Modellarini qurish va ular bilan tajribalar o'tkazish jarayonlarning qonuniyatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, o'rganilayotgan fan sohasidagi bilimlarning chuqurlashishi va kengayishiga, o'quvchilarning bilish

faolligini rivojlantirishga yordam beradi.

Ushbu maqolaning maqsadi kompyuter modellashtirishning asosiy nazariy qoidalarini ko'rib chiqish, shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarini tayyorlashda undan foydalanish zaruratining mantiqiy asoslarini ko'rib chiqishdir.

Ilmiy fanlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan ko'pgina usullardan farqli o'laroq, modellashtirish har qanday sanoat uchun qo'llaniladi. U iqtisodiyotda, ta'lim tizimida, siyosatda, xalqaro munosabatlarda, transportda, shahar muammolarini o'rganishda va hokazolarda qo'llaniladi.

Model - bu modellashtirilgan ob'ekt bilan qandaydir o'xshashlikka ega bo'lgan va hal qilinayotgan muammo nuqtai nazaridan uning asosiy xususiyatlarini aks ettiruvchi moddiy yoki ideal ob'ektdir[5]. Modellashtirish ob'ektning xususiyatlari haqida ma'lumot olishni sezilarli darajada osonlashtiradi. Bu, odatda, bashorat qilish va taqqoslash uchun ishlatiladigan vosita bo'lib, u har xil harakatlarning oqibatlarini mantiqiy bashorat qilish va qaysi biri afzalroq ekanligini yetarlicha ishonch bilan ko'rsatish imkonini beradi.

- Modelning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:
- modellashtirish ob'ekti;
- hal qilinishi kerak bo'lgan muammo;
- modelni yaratish va amalga oshirish usuli.

Har qanday ob'ekt turli vazifalar bilan bog'liq bo'lgan modellar to'plamiga mos keladi. Har qanday ob'ekt ko'p qirrali bo'lganligi sababli, har bir aniq muammoni hal qilish uchun maqsadlar va mavjud vositalarga qarab, asl ob'ektning xususiyatlarini ifodalash yoki takrorlash shaklida farq qiluvchi ko'plab modellarni qurish mumkin.

Didaktik tizimlarni modellashtirishda

quyidagi maqsadlarga erishiladi:

1) muayyan didaktik ob'ekt yoki jarayonning mohiyatini, tarkibiy elementlarini va ular o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish;

2) empirik tadqiqotning allaqachon ma'lum bo'lgan natijalarini tushuntirish, model va uning parametrlarini pedagogik eksperiment natijalari bilan muvofiqlashtirish;

3) turli xil tashqi ta'sirlar va nazorat usullari ostida yangi sharoitlarda bunday tizimning xatti-harakatlarini bashorat qilish;

4) uning ishlashini optimallashtirish, tanlangan optimallik mezoniga mos keladigan boshqaruv algoritmini izlash.

Ta'limda rolli o'yinlar va imitatsiyalardan foydalanish yangilik emas. Huquq, psixologiya, biznes va siyosatni o'z ichiga olgan turli fanlar bir necha yillardan beri bunday usullardan foydalanib kelinmoqda. Ikkala usul ham ko'pincha "faol o'rganish usullari" deb nomlanadigan o'qitish strategiyalarining kengroq to'plamiga kiradi. O'qitishning ushbu shakli guruh muhokamalari, bahs-munozaralar, hamkorlikdagi loyihalar va amaliyotlarni ham o'z ichiga oladi. Aslini olganda, bu talabalardan o'z bilimlarini rivojlantirish va qo'llashga yordam berishni so'raydigan har qanday usulni o'z ichiga olishi mumkin. Kappers, W. M., va Cutler, S. L.lar tomonidan chop etilgan "Ta'limning real dunyoda qo'llanilishini yaxshilash uchun kompyuterli imitatsion modellardan foydalanish" nomli dissertatsiyasida kompyuter imitatsiyasi yillar davomida o'qitish va ta'limda talabalarga mustaqil tarzda topshiriqni bajarish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarga ega bo'lishga yordam berish uchun ishlatilganligi, biroq, talabalar imitatsion model yordamida xosil bo'lgan ko'nikmalarni real xayotda

qo'llanilishi kerak bo'lgan ko'nikmalar bilan bog'lashda muammolarga duch kelishlari mumkinligi tadqiq qilingan. Shuningdek ushbu tadqiqot o'quvchilarning kompyuter imitatsiya faoliyati davomida o'rganilgan ko'nikmalarni real hayotdagi dasturga o'tkazish qobiliyatini o'rganadi. [2] O'qish muhandislik hisoblash bo'yicha kirish kursi doirasida joylashgan bo'lib, unda talabalar Microsoft Office dasturiy ta'minotidan, xususan, Microsoft Excel dan foydalanish bilan tanishish uchun MyITLab ichida ishlashlari kerak. Ushbu sharoitda talabalar yuqori aniqlikdagi kompyuter imitatsiyalardan foydalanishlari, ushbu kompyuter imitatsiyalari asosida onlayn kurs ishlarini bajarishlari va keyin real dunyo ilovasi bilan o'rganilgan ko'nikmalarni namoyish qilish uchun keng qamrovli imtihondan o'tishlari kutilmoqda. Stanchik, S. Seljan va Diana Stankovichlar tomonidan chop etilgan "Simulation Models in Education" nomli ilmiy tadqiqot ishida elektron ta'lim muhitida kompyuter imitatsion modellaridan foydalanish atrficha tushuntirilgan. Hozirgi vaqtda imitatsiya modellari kompyuter yordamida o'qitishning bir qismidir va shuning sababli ta'lim uchun muhim qo'llanma hisoblanadi. Elektron ta'lim tizimlari interaktivlik vositasi sifatida imitatsiya modellaridan foydalanish bilan birgalikda ta'limda virtual haqiqatni ta'minlashning eng yaxshi usuli hisoblanadi. [3] Foydalanish mumkin bo'lgan imitatsiya modelini yaratishning muhim usullari ham keltirilgan. Stepan Hubalovsky tomonidan chop etilgan "System Approach, Modeling, Simulation as Educational Technologies in Algorithm Development and Programming" nomli ilmiy tadqiqot ishida hozirgi ta'lim tadqiqotining muhim usuli bu tizimli yondashuv, real tizimlar va real jarayonlarni modellashtirish va kompyuterda imitatsiya

qilish ekanligi aytib o'tilgan. [4] Shuningdek tizimli yondashuv, modellashtirish va imitatsiya algoritmlarni ishlab chiqish va dasturlash bo'yicha nazariy bilimlarni rivojlantirishning mos usullaridan biri ekanligi takidlab o'tilgan.

Hozirgi vaqtda didaktik tizimlarni o'rganish uchun quyidagi usullar qo'llaniladi: pedagogik eksperiment; yuqori sifatli modellashtirish; matematik modellashtirish; kompyuterli imitatsion modellashtirish.

Ko'pincha pedagogik faoliyat jarayonida maqbul bo'lganlar to'plamidan eng yaxshi yechimlarni baholash va tanlash vazifalari paydo bo'ladi. Qarorlarni qabul qilish muammolarining murakkabligi va ko'p mezonlari insonning norasmiy faoliyatini hisobga oladigan va tizim haqida to'liq va ishonchli dastlabki ma'lumotlar bo'lmagan yoki taqdim etilgan muammolarni hal qilishga imkon beradigan samarali matematik usullar va qarorlarni tahlil qilish modellarini ishlab chiqishni talab qiladi.

Kompyuter imitatsion modellar murakkab tizimlarni o'rganishning samarali usullaridan biridir. Kompyuter modelining o'zi algoritm yoki kompyuter dasturi bo'lib, u algebraik yoki differentsial tenglamalar tizimini yechadi va uning ishlashi davomida o'rganilayotgan tizimning harakatini simulyatsiya qiladi.

Kompyuter imitatsion modellaridan foydalanish bir qator xususiyatlarga ega:

- bunday modellashtirish yuqori darajadagi murakkablikdagi modellarni o'rganish va ularga ko'plab omillarning ta'sirini tahlil qilish imkonini beradi;

- imitatsion jarayonlar natijalarini vizuallashtirish mumkin;

- kompyuterlar modellarni yaratishning vositasidir, chunki u avtomatik tarzda modelni yaratish va hisoblash modelini amalga oshiradigan dasturni yaratish

mumkin.

Imitatsiya - bu o'quvchi o'qituvchi tomonidan belgilangan "dunyoga" joylashtirilgan ta'lim senariylari deb ham tushunish mumkin. O'qituvchi ushbu "dunyo" ning parametrlarini nazorat qiladi va undan kerakli ta'lim natijalariga erishish uchun foydalanadi. Talabalar senariyning haqiqatini boshdan kechiradilar va undan ma'no yig'adilar. Imitatsiya - bu tajribaviy o'rganish shakli. Bu konstruktivistik ta'lim va o'qitish tamoyillariga mos keladigan strategiya hisoblanadi.

Kompyuter imitatsiyasi modelining roli biologik, fizik, kimyoviy va hokazolarni kuzatish jarayoni qanday borishini aniq misollar bilan ko'rsatishdan iborat. Obektlar, qanday usullardan foydalaniladi, kuzatish jarayonida fikrlashning mantiqiy jarayoni qanday rivojlanadi va shu orqali ta'lim jarayonining samaradorligiga erishiladi.

Kuzatish qobiliyatini rivojlantirish uchun kompyuter imitatsiyasining ahamiyatini aniqlab, o'qituvchi ma'lum bir ko'rgazmali ish materialidan maksimal darajada samarali foydalanish uchun ma'lum bir harakat qiladi. Intellektual fazilatlarni rivojlantirishda o'quvchilarning tasavvurini rivojlantirish vazifasi juda muhimdir.

Psixologlar ma'lum sharoitlarda insonga kasbiy ko'nikmalarni o'rgatish muhimligini uzoq vaqtdan beri tan olishgan. Ta'lim va tarbiya vositasi sifatida modellashtirishning rolini ortiqcha baholash qiyin. Modellar ko'pincha tanqidiy vaziyat paydo bo'lishidan oldin turli xil kutilmagan vaziyatlarni yechimini topish uchun ajoyib o'quv vositasi sifatida ishlatiladi. Simulyatsiya modelini ishlab chiqish va qo'llash modeldagi real jarayonlar va vaziyatlarni "tasavvur qilish" imkonini beradi, bu muammoni tushunish va his qilishda katta yordam beradi.

Bugungi kunda modellarni ishlab

chiqishda kod yozish shart emas. Dastur sizga eksperimentning o'ziga e'tibor qaratish imkonini beradi. Agar modellarni qurish tubdan soddalashtirilgan bo'lsa, unda tajriba jarayonlar va hodisalarni o'rganish uchun asos bo'ladi.

Kompyuter modellashtirish imkoniyatlarini, shu jumladan kompyuter imitatsiyani, shuningdek, uni bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda qo'llash imkoniyatlarini baholashda shuni ta'kidlash kerakki, bunday texnologiyalardan foydalanish zarur bo'lib qoladi, chunki bu butun kasbiy muammolarni hal qilishga imkon beradi. Aynan:

- modellashtirish, agar hodisalarni real sharoitda kuzatish imkoni bo'lmasa (masalan, individual ta'lim traektoriyasini qurish) murakkab tizimni o'rganishning yagona usulidir;

- loyihalash jarayonida voqealar ketma-ketligi alohida ahamiyatga ega bo'lganda va modeldan uning faoliyatidagi keyingi o'zgarishlarni bashorat qilish uchun foydalanish mumkin bo'lganda (masalan, o'quv jarayonining tarmoq jadvalini modellashtirish, bitta mezonli va ko'p mezonli muammolarni hal qilish);

- pedagogik vaziyatlarni o'rganishda kompyuter imitatsiyon modellari yordamida tajribalar o'tkazish strategiyalari va qoidalarini sinab ko'rishga yordam beradi;

- shaxsiy usullarda (estetik tarbiya, jismoniy madaniyat) kompyuter modellaridan foydalanish;

- taqlid paytida hodisalarni sekinlashtirish yoki tezlashtirish orqali jarayonlarning borishini nazorat qilish talab qilinganda (masalan, bolaga pedagogik ta'sirlarning oqibatlarini).

Yuqoridagi fikrlardan xulosa qilishimiz mumkinki, modellashtirish qobiliyat sifatida muammoni tahlil qilish, uning muhim

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TINGLASH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISHNING O'ZIGA XOS MEZONLARI

Z.I.MO'MINOVA

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti "Maktabgacha va musiqiy ta'lim" kafedrası v.v.b dotsent.

Annotasiya. Musiqa san'ati o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, bastakorning fikr va tuyg'ulari tovushlar yordamida badiiy bezak berish orqali boyitib boriladi. Uning sirli ohanglari maktabgacha yoshdagi bolalarning murg'ak qalbini bevosita va bilvosita o'ziga asir etish bilan birgalikda, milliy qadriyatlarga asoslangan madaniyatimizni shakllantirishga zamin yaratadi. Shu boisdan, maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarining estetikasini tarbiyalash va hissiyotlarini boshqarishga o'rgatish musiqa mashg'ulotlari negizida amalga oshiriladi. Ayniqsa, musiqiy faoliyat turlaridan biri bo'lgan tinglash faoliyati orqali bolalarning jismoniy va aqliy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: musiqa, temp, cholg'u, kuy, qo'shiq, musiqa mashg'uloti, ritm

Аннотация. Музыкальное искусство имеет свои особенности, обогащая мысли и чувства композитора посредством художественного оформления с помощью звуков. Его таинственные мелодии прямо и косвенно пленяют сердечный жар души дошкольников и создают основу для формирования нашей культуры, основанной на национальных ценностях. Поэтому воспитание эстетики и обучение управлению эмоциями воспитанников дошкольной образовательной организации осуществляется на основе занятий музыкой. Он особенно положительно влияет на физическое и умственное развитие детей через слушательную деятельность, которая является одним из видов музыкальной деятельности.

Ключевие слова: музыка, темп, инструмент, мелодия, песня, музыкальные занятия, ритм.

Annotation. Musical art has its own peculiarities, enriching the thoughts and feelings of the composer through artistic design with the help of sounds, His mysterious melodies directly and indirectly captivate the heartfelt heat of the soul of preschoolers and create the basis for the formation of our culture based on national values. Therefore, the education of aesthetics and training in emotion management of pupils of a preschool educational organization is carried out on the basis of music lessons. It has a particularly positive effect on the physical and mental development of children through listening activities, which is one of the types of musical activity.

Key words: music, tempo, instrument, melody, song, music lessons, rhythm

Musiqiy ta'lim tizimida ko'rinishi jihatidan eng sodda, ammo o'ziga xos murakkab faoliyat turi bu - musiqa tinglashdir. Tinglash - bolalardagi musiqiy did va dunyoqarashni kengaytiradi, ritmni his etish, his-tuyg'ularni, kognitiv¹ qobiliyatlarni umumlashtiradi.

Bolalar musiqaning sadosini va uning mazmun-mohiyatini anglash orqali turli emotsional holatlarni ifodalashga o'rganadi. Bu esa, ijodiy jarayonlar negizida badiiy va musiqiy taassurotlarga nisbatan munosabatni shakllantiradi.

Olimlar tomonidan olib borilgan tajribalar shuni ko'rsatadiki, musiqiy muolajalarning asosi asarning tempiga (sur'atiga) bog'liqdir. Chunki, sekin sur'atdagi kuy-qo'shiqlar insonning asab sistemasiga ijobiy ta'sir ko'rsatish bilan birgalikda miyaning dam

¹ B.Alimov.Zamonaviy media muhitda mamlakat imijining kognitiv aspektlari. T.2018.y Kognitivso'zi inglizcha (lotin) "cognize" so'zidan olingan bo'lib, u bilmoq, anglamoq, tushunmoq va fikrlamoq yoki "cognition"- bilish, tushunish kabi ma'nolarni beradi. O'z o'rnida bilish faoliyati insonning voqelikni bevosita sezishi, his etishi bilan bog'liq hodisadir.

olish faoliyatiga zamin yaratadi. Shu boisdan, maktabgacha ta'lim tashkilotidagi tarbiyalanuvchilarga sokin va o'rta tempdagi musiqalarni tinglatish, injiq va beqaror asab tizimiga ega bo'lgan bolalar uchun juda foydalidir.

Shuningdek, tinglash faoliyati insonning ovozi va cholg'udan taralgan musiqa yordamida amalga oshiriladi. Aynan, musiqaning har ikkala ijro vositasidan mashg'ulot jarayonida foydalanish uchun birinchi navbatda musiqa rahbarining talqinida kuy yoki qo'shiq taqdim etiladi. She'r va musiqaning uyg'unligi aks etgan ijod mahsuli qo'shiq, ba'zida cholg'u yoki cholg'usiz ham kuylab beriladi. Cholg'u musiqasi esa, bir yoki bir nechta cholg'ular orqali muallifning ohanglardagi ijodiy fikrlar majmuidir desak mubolag'a bo'lmaydi.

Ma'lumki, musiqa nafaqat bolalarning balki, insonning ham kayfiyatiga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega. Shunday ekan, kuy yoki qo'shiqlarning ifoda vositasi hisoblangan ovoz va cholg'u orqali kompozitor hamda bastakorning ohanglardagi fikrini to'g'ri etkazib berishi kerak. Musiqa rahbari muallif tomonidan yaratilgan asarni imkon qadar ritm va ohangini o'zgartirmasdan to'liq, ravon, xatosiz ijro etishi lozim. Mashg'ulotlarni tahlil qilish natijasida shuni alohida ta'kidlash mumkinki, ba'zida musiqa rahbari noqulay vaziyatga tushib qolmasligi uchun oldindan tanlangan ijro dasturiga tayyorgarlik ko'rishi tavsiya etiladi. Asarning talqinida bolalardagi paydo bo'lgan taassurotlarni va munosabatni hisobga olish muhimdir. Tinglash jarayonida tarbiyalanuvchilarning diqqatini jamlash maqsadida bir necha marotaba musiqani qismlarga ajratgan holda ijro etish mumkin. Bu vaqt ichida bolalar o'zlari uchun qiziqarli va yoqimli bo'lgan jumalarni ya'ni frazalarni eslab qolishga harakat qiladi. Aynan, esda qolgan qismlari

asosida asarni o'rgatish musiqa rahbari uchun oson kechadi. Ko'zlangan maqsadga erishish uchun takrorlash yoki turli shakldagi maxsus mashqlardan foydalanish natijasida bolalar musiqani tinglashga, o'zlashtirishga o'rganadi. Shu tarzda amalga oshirilgan mashg'ulotlarning ketma-ketligi oddiydan murakkablik mezonlariga uzviy bog'langan holda amaliyotga joriy etiladi.

Tinglash faoliyati uchun mo'ljallangan mashg'ulotlarni ikki xil shaklda olib borish mumkin.

- Aralash mashg'ulot;
- Dominant mashg'ulot.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan ijro dasturlari asosan biror vaziyatni, voqeani yoki hodisalarni musiqa bilan yanada boyitishga va bo'rttirishga xizmat qiladi. Shu o'rinda P.I.Chaykovskiyning quyidagi fikrini ta'kidlab o'tish joizdir: “- Musiqaning mazmun-mohiyati ma'lum darajadagi maqsadga yo'naltirilgan bo'lib, ijro vaqtida aynan ushbu g'oya yoki syujetning badiiyligini ochib berish, ohang va tovushlarda o'z aksini topadi”.

Haqiqatdan ham, musiqa asari asosan she'riy, adabiy yoki tasviriy asarlardan olingan bo'lib, ma'lum bir voqelikni yoritib berish uchun bastalanadi. Masalan, M.Lermontovning she'ri asosida M.Balakirevning "Tamara" simfonik poemasi, rassom G.Hartmann chizgan rasmlardan ilhomlanib, kompozitor M.Mussorgskiyning "Ko'rgazmadagi rasmlar" (Kartinki s vistavki) deb nomlangan asarlari kompozitorlarning yangi ijod namunalarni yaratilishiga zamin bo'lgan.

Aynan mana shunday ijod mahsullarini maktabgacha yoshdagi bolalar uchun moslashtirilgan ijro dasturlariga kiritilishi, ulardagi Vatanga bo'lgan muhabbat tuyg'ularini shakllantirishga, musiqiy qobiliyatni rivojlanishiga, qolaversa insoniy his-tuyg'ularning uyg'onishiga yordam

beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga tinglash faoliyatini ikki xil turda olib borish mumkin.

Amaliy mashg'ulot. Bunda kompozitor asaridagi musiqiy ifoda vositalaridan biri tanlab olinadi. Aynan, ushbu ijro dasturining mazmunidan kelib chiqqan holda, bolalarning bilim va ko'nikmalari shakllantiriladi. Masalan, Axmad Xaydarovning "Chittak" asari allegro tempida yozilgan bo'lib, kichik va o'rta guruh bolalari uchun mo'ljallangan tinglash faoliyatining ijro dasturiga kiritish mumkin. Bu asar misolida "Stakkato", "Dinamika" va "Temp" mavzularini qamrab olish tavsiya etiladi.

Nazariy mashg'ulot. Bu yondashuvda esa, elementar nazariya mavzulari asosida belgilanadigan maxsus belgilari tushuntiriladi hamda mustahkamlanadi. Masalan, "Stakkato" mavzusini kichik yoki o'rta guruh bolalariga tushuntirish uchun yozilishi va ijro etilishi bo'yicha bir nechta misollardan foydalanish mumkin. Bunda "Stakkato" mavzusini ko'rgazmali materiallar yoki didaktik o'yin shaklida ham olib boriladi. Shu boisdan, tinglash faoliyatida musiqa rahbari va bolalar o'rtasidagi vazifalar aniq belgilab olingani maqsadga muvofiq. Birinchidan musiqa rahbari ijro dasturi haqidagi tasavvurni bolalarda shakllantirishi uchun asarni badiiy boyitib, bo'rtirma yoki qiyosiy o'xshatmalardan foydalangan holda jonli ravishda ijro etib berishi lozim. Ikkinchidan bolalar musiqani tinglab, asarning xarakteriga munosabatini bildirishi, tasavvurlaridagi tushunchalarni so'z yoki harakatlar bilan ifodalab berishi kerak.

Shuningdek, musiqa tinglash - san'atning boshqa turlari bilan ham bog'langan holda kontsert - ijrochilik faoliyatida ham namoyon bo'ladi. Bolalarning musiqiy ta'limida bu faoliyat sohaning barcha yo'nalishlari bilan o'zaro yaxlitlikda ijodiy qobiliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan,

kuylash faoliyati misolida oladigan bo'lsak, ijro dasturini quyidagi ketma-ketlikda bo'lsada, tinglash asosida amalga oshiriladi:

- qo'shiq musiqa rahbari tomonidan ijro etib beriladi. Bolalar tinglaydi;

- qo'shiqni o'rganish jarayonida bolalar tovushlar balandligini tinglaydi;

- badiiyligi ustida ishlash jarayonida dinamikasini ifodalab berish uchun, cholg'udagi ovoz yo'nalishini tinglaydi;

- qo'shiqni bir vaqtning o'zida kuylab, tinglaydi;

- didaktik o'yin shartlarini bajarish jarayonida tinglaydi;

- raqs harakatlarini o'z vaqtida belgilangan ketma-ketlikda bajarish uchun frazalarni qisman bo'lsa tinglashga intiladi.

Tinglash faoliyatini alohida mashg'ulot sifatida emas, balki, boshqa faoliyat turlarining ichida tashkil etish bolalarni hissiy tajribalarini boyitadi. Aslida, mavjud musiqiy asarlarni tanlab, ijro etilgan musiqaga qiziqish yaratish, uni his qilish, munosabatini bildirishga o'rgatish lozim. Buning uchun musiqa rahbari tomonidan kirish so'zlari, tinglashdan oldingi badiiy obrazlar mimikalar bilan ifodalab beriladi. Ayniqsa, kirish so'zi qisqa va tushunarli bo'lishi kerak. Kichik va o'rta yoshdagi bolalarni tinglashga o'rgatishda eng sodda va tushunarli musiqa asarlardan foydalaniladi. Bu faoliyat turida maktabgacha yoshdagi bolalarning faolligini oshirish biroz mushkuldir. Chunki, ularda sezuvchanlik, musiqani his qilish, o'z hissiyotlari hamda tuyg'ularini ifodalay olish qobiliyatlari to'liq rivojlanmagan. Shu boisdan, tinglash faoliyatini o'yin shaklida yoki boshqa faoliyatlar negizida tashkil etish maqsadga muvofiq. Albatta, bunda ijro dasturi masalasiga alohida e'tibor qaratiladi. Aslida, bolalarni o'rab turgan atrof-muhit, oiladagi tarbiya va mashg'ulotlar o'rtasidagi o'zaro uzviylik mezonlarini bog'lagan holda yo'lga qo'yish inobatga olinadi. Lekin, bolalar uchun

bastalangan musiqiy asarlar badiiy, ohangdor bo'lishi va uning quvnoqligi zavqlantirish olishi lozim. Bundan tashqari, ular bolalar uchun mavjud bo'lgan his-tuyg'ularni, kayfiyatlarni, fikrlarni etkazishlari kerak. Bolalar diqqatlarini jamlash murakkab bo'lgan jarayon bo'lganligi sababli, tinglash faoliyati uchun tanlangan asarlar quyidagi talablarga asosan belgilash tavsiya sifatida aytib o'tish mumkin:

- quvnoq;
- sodda garmoniyalarga ega;
- o'rta va past ovozda ijro etish;
- o'rta va sekin tempda;
- kichik hajmdagi asar.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun hajm jihatidan kichik bo'lgan asarlar o'zbek bastakor va kompozitorlar tomonidan kam yaratilgan bo'lsada, kichik va o'rta guruh bolalari uchun tinglash faoliyatini mashg'ulotning ma'lum bir qismida yoki konsert shaklida tashkil etish mumkin.

Bolalar bilan qo'shiq, didaktik o'yin, raqsni o'rganishdan oldin, musiqa rahbari faoliyat turi va ijro dasturidan kelib chiqqan holda, ko'rsatmalar berishu, musiqaning xarakteri, qismlarga bo'lishi, yugurish, yurish, qarsak, aylana kabi harakatlarni belgilash malakalariga ega. Tarbiyalanuvchilar esa belgilangan vazifalar asosida musiqa tinglab, turli harakatlarni bajarish ko'nikmalariga ega bo'ladi. Musiqa tinglash ularda ongli ravishda harakatni amalga oshirishga yordam beradi. Shu boisdan, musiqa rahbari bolalarga har bir bajarayotgan harakatlarini, ya'ni aylanish, oyoq uchida yoki tavon bilan yurish kabi vazifalarni doimiy ravishda eslatib borishi shart emas.

Bolalarning maktabgacha yosh davridan boshlab, musiqa tinglashga o'rgatish boshqa san'at turlari qatorida tushunish va amaliyotga tadbiq etish uchun murakkab bo'lgan ijodiy jarayonlardan biridir. Chunki, insonning tuyg'ularini so'z bilan ifodalash

mushkul vaziyatlardan bo'lgani kabi musiqa tinglash orqali ruhiyatni tarbiyalash ham o'ziga xos murakkabliklarga sabab bo'ladi. Bu haqida P.Chaykovskiy quyidagi fikrni bildirgan: “-Musiqa bu - ichki hissiyotlarni ifodalovchi nutq”. Bu nutqni rivojlantirish ta'lim tizimining ilk bo'g'ini hisoblangan maktabgacha ta'lim tashkilotidagi musiqa rahbarlariga mas'uliyatli vazifalarni yuklaydi. Buning uchun eng avvalo, bolalarni musiqani idrok etishga, tinglash qobiliyatini rivojlantirishga o'rgatish kerak. Asarlarni tinglashdan tashqari, katta yoshdagi bolalar uchun 5-10 minutli konsert shaklidagi tadbirlarni o'tkazish ham mumkin. Masalan: Konsert dasturining mavzuni ma'lum bir kompozitor yoki bastakorning asarlariga yoki oy mavzulari asosida turli mualliflarning ijod namunalari qamrab olishi lozim.

Dilorom Omonullayevaning ijod namunalari asosidagi konsert dasturi

1. Anjir
2. Shaftoli
3. Qo'g'irchoqlar bilan raqs
4. Arg'imchoq
5. Yomg'irjon
6. Jo'jalarim

“Kuz bo'yoqlari” oy mavzusi asosida tashkil etilgan konsert dasturi

1. Yomg'irjon. Dilorom Omonullayeva musiqasi
2. Sariq bargchalar. Mavluda Ikromova she'ri va musiqasi
3. Kuz barglari. Laylo Tursunov musiqasi
4. Oq paxta. Kamil Abdullayev musiqasi
5. Kuz. Sofiya Abramova musiqasi
6. O'zbekiston paxtasi. To'xtasin Jalilov musiqasi

Musiqa rahbari amaliy mashg'ulot jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalar uchun tanish bo'lgan kuy va qo'shiqlarni ijro etib beradi, tarbiyalanuvchilar esa tinglaydilar. Ijro dasturi quyidagi mezonlarga

asoslangan bo'lsa maqsadga muvofiq:
Kichik va o'rta guruhlar uchun:

Kichik hajmdagi kuy va qo'shiqlar;
(4-8 taktli)

Tovushlar sekunda va tersiya intervaldan oshmasligi.

Katta va maktabgacha tayyorlov guruhlar uchun:

Kichik hajmdagi kuy va qo'shiqlar;
(16-32 taktli);

Tovushlar kvarta va kvinta intervallaridan oshmasligi.

Konsert dasturi qisman yangi va tanish asarlardan tuzilishi, mustahkamlash uchun esa, mashg'ulotlar davomida takrorlash mashqlarini qo'llash foydalan holi emas. Asosan ijro dasturida 4-5 dan ortiq qo'shiq va kuylar rejalashtirilmaydi. Musiqa va qo'shiqlardan tashqari, kontsertning mazmuniga qarab, she'r, ertak yoki hikoyalardan ham fodalaniş mumkin. Bolalarning faoliyati yakka, guruhli va jamoa shaklida ham tashkiladi.

Shuningdek, konsert dasturida baland ovozdagi musiqalar bolalarning tinglash qobiliyatiga, juda tez sur'at esa ohangni idrok etishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tinglash faoliyati uchun tanlangan ijro

dasturi bolalarning ovoz diapazoniga to'g'ri kelmasligi mumkin. Aynan, bu vaziyatlarda musiqa rahbari ularning diqqatini tinglashga qaratishi va kuylash mumkin emasligini tushuntirishi, ohangni noto'g'ri ifodalashi natijasida ovoz paylarining shikastlanish holatlari yuzaga kelishini, uning oqibatlari salbiy natijalarga olib kelishini aytib o'tiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, musiqa tinglash bolaning musiqiy idrokini tarbiyalaydi, musiqiy asarlarni farqlashga, eshitish qobiliyatini, ayniqsa hissiyotlarini rivojlantirishga yordam beradi. Musiqaning xarakterini, tempini, ritmini harakatlar yordamida muvofiqlashtirishga o'rganadi. Ayni vaqtning o'zida, musiqa tinglashga balki, bir vaqtning o'zida ko'plab vazifalarni bajarishiga imkoniyat yaratib beradi.

Ma'lumki, qo'shiq kuylash harakatlar muvaffaqiyatiga, harakatlar esa tinglash qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Musiqiy ta'limning bu uchta asosiy vositasi ham bir yo'nalishda - musiqiy qobiliyatlar negizida rivojlantiriladi. Musiqa mashg'ulotlarida ularning barchasi bevosita va bilvosita qo'llaniladi, chunki faoliyatning turli shakllari ijro dasturidagi amaliy ko'nikmalar hamda qobiliyatlarning o'zlashtirilishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.Yusupova. Musiqa savodi metodikasi va ritmika. – T.: – 2010
2. G.M.Sharipova. Musiqa va uni o'qitish metodikasi. – T.: – 2006
3. O.A.Ibroximov, G'.M.Xudoyev. Musiqa tarixi. – T.: – 2018
4. Z.I.Mo'minova. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqa mashg'ulotlarini o'tkazish metodikasi. – T.: – 2022
5. V.A.Vaxromeev. Musiqaning elementar nazariyasi. – T.: –1965.
6. R.Tursunova. G.Tursunova. Jahon musiqa tarixi. – T.: –2017
7. R.S.Abdullayev. O'zbek mumtoz musiqasi. – T.: –2008
8. I.A. Akbarov. Musiqa lug'ati. – T.: – 1997.
9. O.A.Apraksina Metodika muzikalnogo vospitaniya v shkole. Uchebn. posobiye. – M.: – 1983.

TEKNOLOGIK DETERMINIZM KONSEPSIYASI VA INNOVATSION TEKNOLOGIYALAR ASOSIDA TEXNIKA FANLARINI O'QITISH METODIKASI

OBIDOV JAMSHIDBEK G'AYRATJON O'G'LI
Farg'ona politexnika instituti katta o'qituvchisi

Annotasiya: Ushbu maqolada Respublikamizning raqamli texnologiyalarga asoslangan yangi taraqqiyot strategiyasida texnika ta'limini isloh qilish, texnologik innovatsiyalarni yaratish ishlarini qo'llab-quvvatlashga doir pedagogik faoliyat metodikasini ishlab chiqish zaruratiga va mavjud muammoga oid optimal yechimlar keltirilgan. Mamlakatimizda bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyalarini ishlab chiqish, ta'lim muassasalarida texnologik determinizm konsepsiyasini o'qitishning pedagogik faoliyatini tashkil etish mexanizmlarini takomillashtirish, ta'limiy jarayonlarda qo'llaniladigan fasilitatsion, texnoetik, akmeologik modellarni takomillashtirishning me'yoriy asoslarini ishlab chiqish borasida salmoqli ishlar amalga oshirish yuzasidan takliflar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: texnologik determinizm, konsepsiya, integrasiya, integrasion ta'lim, metodika, innovatsion texnologiyalar, aql generatori, texnoetik madaniyat, akmeologik model, fasilitatsion model.

Аннотация: В новой стратегии развития нашей республики на основе цифровых технологий в данной статье представлена необходимость разработки методологии педагогической деятельности по поддержке работы по реформированию технического образования, созданию технологических инноваций, оптимальных решений существующей проблемы. В части разработки технологий формирования профессиональной компетентности будущих инженеров в нашей стране, совершенствования механизмов организации педагогической деятельности по обучению концепции технологического детерминизма в образовательных организациях, разработки нормативных основ совершенствования применяемых фасилитационных, техноэтических, акмеологических моделей в образовательных процессах, были представлены предложения по выполнению важных работ.

Ключевые слова: технологический детерминизм, концепция, интеграция, интеграционное образование, методология, инновационные технологии, генератор сознания, техноэтическая культура, акмеологическая модель, фасилитационная модель.

Annotation: In this article, the need to develop a pedagogical activity methodology to support the work of reforming technical education, creating technological innovations in the new development strategy of our Republic based on digital technologies, and optimal solutions to the existing problem are presented. In terms of developing technologies for the formation of professional competence of future engineers in our country, improving the mechanisms for organizing the pedagogical activities of teaching the concept of technological determinism in educational institutions, developing normative bases for improving the facilitation, technoethical, acmeological models used in educational processes. Proposals for the implementation of important works were presented.

Keywords: technological determinism, concept, integration, integration education, methodology, innovative technologies, mind generator, technoethical culture, acmeological model, facilitation model.

KIRISH

Globalashuv sharoitida texnologik rivojlanish orqali yangicha metodologik muammo, ya'ni texnikani notexnikaga: faoliyatga, texnik oqilonalik shakllariga, qadriyatlariga, madaniyatning muayyan jihatlariga reduksiyalash zarurati yuzaga kelmoqda. Texnogen sivilizatsiyaning inqirozi kelajakda texnologik rivojlanishi to'g'risida futurologik yondashuvlarni

tizimli-funksional tartibda ishlab chiqish zaruratini taqozo etmoqda. Bu esa, texnologik determinizm konsepsiyasining ahamiyatini yanada orttirib, texnologik taraqqiyotning ijtimoiy taraqqiyotdagi salbiy ta'sirlari, yuzaga keltirayotgan o'zgarishlardagi o'rnini ko'rib chiqish vazifalarini yuklamoqda.

Dunyoda ilg'or ilmiy tadqiqot institutlari va xalqaro markazlarida,

texnologik determinizm konsepsiyasi orqali ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Bu esa texnika oliy ta'lim muassasalari talabalarida texnologik determinizm konsepsiyasini o'qitishning pedagogik zarurati va metodik ta'minotini tizimli-funksional modellar orqali takomillashtirish oliy texnik ta'lim sohasida muhim vazifalardan biri hisoblanishini ko'rsatmoqda.

Mazkur maqolada bo'lajak tarix o'qituvchilarida informasion va analitik kompetentlikni integratsiyalash asosida rivojlantirishning pedagogik zarurati, bugungi oliy ta'lim muassasalarida informasion-analitik tafakkurni rivojlantirishning mavjud holati va kamchiliklarni baratarf etish imkoniyatlari va yechim yo'llari tahlil qilingan.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Mamlakatimizda yangi Uyg'onish davri, ya'ni Raqamli iqtisodiyot va Raqamli texnologiyalarga asoslangan Uchinchi Renessansdavri-O'zbekistonning taraqqiyot bosqichida amalga oshirilayotgan ta'lim-tarbiya sohasidagi strategik vazifalarning muhim yo'nalishi globallashtirish sharoitida innovatsion texnologiyalardan to'g'ri foydalana oladigan, jamiyat va shaxs manfaatlari uchun zarur bo'ladigan rivojlanish istiqbollari aniq belgilaydigan mutaxassislar tayyorlash masalalariga qaratilganligi bilan tavsiflanadi.

Hozirda oliy texnik ta'limda ilmiy va amaliy dolzarbligi yuqori hisoblangan konsepsiyalarni mukammal o'qitish faoliyatini tashkil etish, hamda shu asnoda talabalarining kasbiy jihatdankompetentligini professional takomillashtirish muhim masalalardan bo'lmoqda. Bugungi kunda texnika ta'lim muassasalari talabalariga ilmiy ahamiyati yuqori bo'lgan

konsepsiyalarni chuqur o'qitish, ularning kasbiy kompetentligi va dunyoqarashini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Bu borada texnologik determinizm konsepsiyasining texnika ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati muhim hisoblanadi.

Texnika va texnologiyani yangicha ruhiyat bilan tushunish muammosi texnologik taraqqiyot to'g'risida turlicha nazariyalar va konsepsiyalarning yaratilishiga ta'sir ko'rsatdi. O'tgan bir asr insoniyatning texnika va texnologiya to'g'risidagi qarashlarini o'zgartirib yubordi. Natijada ilm va fan orqali rivojlanayotgan texnika-texnologiyaning innovatsion rivojini jamiyat taraqqiyotiga bog'lash, integratsiyalash ehtiyoji yuzaga chiqdi. Olimlar tomonidan texnika va ijtimoiy munosabatlar, taraqqiyot uyg'unligi yoki bir-birini inkor qilishi to'g'risidagi yondashuvlar ilgari surila boshladi [1]. Bu borada global ijtimoiy fikr va ta'lim tizimiga didaktik tomondan kuchli ta'sir ko'rsata olgan texnologik determinizm konsepsiyasi ilmiy asosga ko'ra, oliy ta'lim tizimida pedagogik tamoyillar asosida, didaktik nazariyotini joriy etish orqali texnika oliy ta'lim sohasidagi mavjud muammolarga optimal yechim bo'la oladi. Yangi ming yillikda texnika mashinalar va mehnat qurollari sifatida, hozirda esa texnika inshootlari va hatto texnika muhiti sifatida ham amal qilmoqda. Texnika fanlarini pedagogik-psixologik tadqiq etish orqali, texnikaning mohiyatini anglab yetish, texnikaning tabiati, uning inson faoliyatining boshqa sohalari— fan, san'at, muhandislik, loyihalash, amaliy faoliyat bilan nisbati qay darajada ekanligi, u o'z rivojlanish jarayonida qaysi

bosqichlardan o'tishi, ayrim olimlarning texnika sivilizatsiyamizga tahdid solishi haqidagi fikrlari qay darajada asosli ekanligi, inson va tabiatga texnika qanday ta'sir ko'rsatishi, nihoyat, texnikaning rivojlanish va o'zgarish istiqbollari qanday ekanligi kabi savollarga javob topish ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu ma'noda, bo'lajak muhandis-metrologlarda texnologik konsepsiyalarni chuqur o'rgatish, texnologik rivojlanish qonuniyatlarini anglashlariga ta'sir ko'rsatish, xususan, texnologik determinizm konsepsiyasining mazmun-mohiyati, texnika ta'limidagi o'rni, texnik ta'lim yo'nalishi talablarining kasbiy kamolotiga ta'siri va texnik va texnologik dunyoqarashini o'stirishdagi imkoniyatlarini tahlil qilish ustuvorlik kasb etadi [2].

TADQIQOT NATIJALARI

Texnika oliy ta'lim muassasalari talabalarida texnologik determinizm konsepsiyasi asoslariga doir bilimlarni takomillashtirish XX asr boshlarida texnika va texnologiyani, sanoat tarmoqlarini jadal rivojlanishi natijasida dastlab Amerika Qo'shma Shtatlarining Garvard Universitetida, so'ng Shvetsariya, Italiyada, XX asr o'rtalarida esa Yevropadagi ko'plab texnika va sanoat oliy maktablarida ta'lim tizimiga joriy etila boshlangan.

Hozirgi vaqtda texnologik determinizm konsepsiyasi asosida texnologiya bilan bog'liq bo'lgan bir nechta muammo, xususan, konsepsiyani o'qitishdagi pedagogik muammolar, texnika va texnologiya tabiati, ijtimoiy ahamiyati muhokama qilinmoqda.

Tadqiq etilgan masalani har tomonlama o'rganish maqsadida bo'lajak muhandislarning texnologik determinizm konsepsiyasiga asoslariga doir bilimlarini

takomillashtirish masalalari xorijiy va mahalliy pedagogik tadqiqotlarda ko'rib chiqildi.

Texnika oliy ta'lim muassasalari talabalarida texnologik determinizm konsepsiyasi asoslariga doir bilimlarni takomillashtirishni innovatsion pedagogik istiqbollari hamda rivojlanshini qo'llab-quvvatlovchi Davlat siyosati doirasida ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, mamlakatimizni innovatsion rivojlantirish strategiyasi va mexanizmlari, eng avvalo, shu davlatda yaratilgan intellektual va ilmiy-texnikaviy salohiyatdan qanchalik samarali foydalanish bilan chambarchas bog'liq.

Mamlakatimizning yangi rivojlanish davrida vujudga keltirilgan yuqori texnologik ishlab chiqarish tizimlari, uzluksiz ta'lim tizimining zamonaviy asosda tashkil etilganligi va uning muntazam takomillashtirilayotganligi innovatsiyalarga asoslangan so'nggi texnologiyalarning jamiyatning barcha jabhalariga muntazam kirib borishini ta'minlaydi. Ammo jadal rivojlanish konsepsiyasi mamlakatimizning jahondagi raqobat muhitida faol ishtirok etishini va raqobatbardosh milliy innovatsion tizimni shakllantirish vazifasini ilgari suradi. Ushbu rivojlanish jarayonida inson kapitali ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning muhim omili sifatida namoyon bo'ladi. Hozirgi davrdagi innovatsion ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar holati bevosita salohiyatli, yuksak ma'naviyat va axloqiy madaniyatga ega bo'lgan malakali kadrlar faoliyatiga bog'liqdir. Shuningdek, innovatsion rivojlanish davlat va nodavlat tashkilotlarining hamkorligini birlashtiruvchi omil sifatida ham namoyon bo'ladi. Ushbu jarayon, o'z navbatida, shaxs innovatsion faoliyatida inson

faktorining kuchayishiga olib keladi, uning ijtimoiy mavqeyi oshib borishi va aholi turmush sharoitining yuksalishida muhim omil sifatida gavdalanadi. Innovatsion rivojlanishga erishish va milliy ta'lim tizimining muntazam takomillashuvi aholining, ayniqsa, yoshlarning kelajakka bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi. Bunday jarayon, o'z navbatida, yoshlar, bo'lajak mutaxassislardan innovatsion faoliyatni ta'minlovchi omillarga alohida e'tibor berishni talab qiladi [6].

Bugungi ilm-fan taraqqiyotining har qanday yutug'i insoniyat mushkulini oson qilishga, uning muammolarini qisman bo'lsa-da hal etishga xizmat qilishi kerak. Darhaqiqat, "yillar davomida fazodan mustaqil tarzda turli ma'lumotlarni Yerga jo'natishdan tortib tabiiy va texnogen hodisalar vaqtida inson kirishi imkonsiz joularga ham yetib borayotgan, jarrohlari ko'zi va barmoqlari ilg'amaydigan eng mayda to'qimalargacha batafsil va xatosiz tekshira olayotgan aynan shu katta-kichik sun'iy onglashtirilgan turli robotlar, mashinalari uskunalaridir. Avvaliga xizmat ko'rsatish joylari, bemorlar va yolg'iz keksalarga ko'mak uchun ishlab chiqilgan bunday "temir odamlar" yildan-yilga har tomonlama takomillashib, fikrlashda insoniyat bilan bahslashishga shay turibdi". Ya'ni o'tmishda o'ziga qanot bog'lab, uchmoqni orzu qilgan odamzod avlodlari bugun temirga "jon kiritish" ustida bosh qotirmoqda. Mana shunday munosabat jamiyatning rivojini texnika taraqqiyoti bilan sababiy bog'lanishlar mavjudligi, o'zaro aloqadorlikda rivojlanishi hamda texnika taraqqiyoti ijtimoiy inqirozni keltirib chiqarishi emas, balki dialektik aloqadorlikda rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishi kelib chiqadi.

Ilm-fan va texnika yutuqlarini pedagogik texnologiyalar asosida texnika oliy ta'lim muassasalari talabalari uchun amaliyotda keng qo'llagan holda iqtisodiyot tarmoqlariga, ijtimoiy sohalarga zamonaviy innovatsion texnologiyalarni tezkor joriy etish yangi davrda mamlakatimiz taraqqiyotining muhim sharti hisoblanadi. Respublikamizning jahondagi yetakshi davlatlar qatoriga kirish yo'lida tez va sifatli ilgarilashini ta'minlaydigan zamonaviy innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarga asoslangan holda faoliyatni amalga oshirish zaruriyatini ilgari suradi. Shu bilan birga, "o'tkazilgan ilmiy tahlillar shuni tasdiqlaydiki, zamonaviy ishlab chiqarishni modernizatsiya, diversifikatsiya qilish, uning hajmini oshirish hamda ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlar turlarini kengaytirish borasidagi ishlarda kamchiliklarga yo'l qo'yilgan. Iqtisodiyot va ijtimoiy soha tarmoqlarining ilmiy muassasalar bilan o'zaro hamkorligi darajasi pastligi, vazirlik va idoralar, shuningdek, mahalliy Davlat hokimiyati organlarining innovatsion rivojlanish sohasidagi faoliyati lozim darajada muvofiqlashtirilmayotgani bu boradagi, birinchi navbatdagi, maqsadlarga erishish imkonini bermagan"[8]. Yangi rivojlanish bosqichiga xos bo'lgan xususiyatlardan biri malakali kadrlarga bo'lgan ijtimoiy talabning muttasil ortib borayotganligidir. Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlardagi rivojining jadallashuvi, o'z mutaxassisligini zamonaviy interfaol metodlar bo'yicha yaxshi egallagan, xorijiy tillarni mukammal o'zlashtirgan, yuqori axloqiy va shaxsiy sifatlarni o'zida shakllantirgan kadrlarga bo'lgan talabni kuchaytirdi. Mamlakat rahbarining taklifi bilan viloyatlarda faoliyat

olib borayotgan erkin sanoat zonalari, vujudga keltirilayotgan zavod, fabrika va qo'shma korxonalar, moliya, bank sohasi, qishloq xo'jaligi rivojlanishidagi tub islohotlar, madaniyat, xizmat ko'rsatish va tadbirkoplikning yangi tarmoqlaridagi jiddiy o'zgarishlar oliy o'quv yurtlarida kadrlarning yangi korpusini tayyorlashni taqozo qilmoqda [9].

MUHOKAMA

Hozirgi vaqtda texnologik determinizm konsepsiyasi asosida texnologiya bilan bog'liq bo'lgan bir nechta muammo, xususan, konsepsiyani o'qitishdagi pedagogik muammolar, texnika va texnologiya tabiati, ijtimoiy ahamiyati muhokama qilinmoqda.

Tadqiq etilgan masalani har tomonlama o'rganish maqsadida bo'lajak muhandislarning texnologik determinizm konsepsiyasi asoslariga doir bilimlarini takomillashtirish masalalari xorijiy va mahalliy pedagogik tadqiqotlarda ko'rib chiqildi.

O.Ismailov, M.Vasilyeva, J.Sevinov, F.Ergashev, T.Radjabov, D.Davronbekov, P.Ismatullayev va boshqa olimlarning tadqiqot ishlarida "determinizm", "deterministik", "instrumentalistik", "texnologik determinizm" kabi tushunchalarni pedagogik nuqtai nazardan talqin qilingan.

XX asrning o'rtalarida taniqli nazariyotchi va amaliyotchi pedagog olimlari I.Kairov, M.Krupenina rahbarligida ma'lumot texnologik determinizm konsepsiyasiga pedagogik ishlov berish va didaktik loyihalarni tayyorlash nazariyasi va amaliyoti metodik ta'minotlar va usullar orqali asoslangan edi.

Texnika oliy ta'lim muassasalari talabalarida texnologik determinizm

konsepsiyasi asoslariga doir bilimlarni takomillashtirish oliy texnik ta'lim pedagoglari tomonidan talabning muammoli vaziyatga kreativ yechim izlash, uni hal etish bo'yicha texnik faoliyatni rejalashtirish bilan uzviy bog'lovchi ijtimoiy taraqqiyotning nazariyasi bo'lgan didaktik jihatdan ta'minlovchi maxsus tashkil etilgan maqsadli o'quv faoliyatidir [10].

XULOSA

Xulosa qilganda, texnologik determinizm konsepsiyaning mazmun-mohiyati texnologiyaning ijtimoiy taraqqiyotga, iqtisodiy barqarorlikka bog'liqligi va alohida qadriyat sifatida namoyon bo'lishini anglatadi hamda ta'lim oluvchilarda bu konsepsiyaga oid bilimlarni oshirish, texnika asrining imkoniyatlaridan ko'rpoq foydalanish, texnikaning inson hayotidagi o'rnini yanada oydinlashtirib olishga imkon beradi.

1. XXI asrda insoniyat oldida turgan muammolar o'ta murakkab va o'ta muhim ekanligini ta'lim sohasi orqali insoniyat ongiga etkazish.

2. Global fojeaning oldini olish uchun yangi munosabatlarni shakllantirish imkoniyatini yaratish hamda oliy texnik ta'lim tizimini pedagogik jihatdan qayta isloh etish.

3. Texnika va texnologiya asrida, global ijtimoiy va ekologik o'zgarishlar sharoitida bo'lajak muhandislarni tayyorlovchi oliy texnik ta'lim muassasalarida texnoetik va bioetik madaniyatni takomillashtirishga qaratilgan maxsus fanlarni joriy qilish.

4. Bugungi kunda ko'plab olimlar texnikaning sotsial oqibatlarini va uning qadriyatlarini muammosini hal qilishga harakat qilmoqdalar. "Texnika" sivilizatsiyasida industrial va postindustrial

kabi qadriyatlar tizimining shakllanishiga alohida e'tibor berilmog'i zarur.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalar, innovatsiyalar va interfaol usullardan foydalanish, yangi ishlab chiqarilayotgan texnik vositalarni tatbiq qilish, ko'proq talabalarni mustaqil ishlashga undash, ilg'or tajribalardan saboq berishning turli yo'llaridan keng

foydalanish maqsadga muvofiqdir. Yana bir jihati muhimki, oliy ta'lim muassalarida ta'lim olayotgan talabalarning kasb-hunarga moyilligi, layoqatlari, bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning tanlagan yo'nalishlari bo'yicha bir yoki bir necha zamonaviy kasb egallashlari uchun maxsus fanlarni o'qitishni samarali tashkil qilishni ta'minlash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi Toshkent: O'zbekiston., 2022 yil 20 dekabr
2. A.Avlakulov., Texnolog sivilizatsiya va ta'lim-tarbiya jarayonlari., –Toshkent,: 2016. – B. 12
3. I.Abrorov., Oliy ta'lim tizimi zamonaviy yondashuvlar asosida rivojlanadi, / Xalq so'zi, 26 aprel 2017 yil.
4. D.Tojiboeva, A.Yo'ldoshev., "Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi" – Toshkent: "Aloqachi" tahririyati, 2009. – B. 27-28.
5. Z.E.Chorshanbiyev., Elektron ta'lim muhitida bo'lajak muhandislarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish., Avtoreferat., diss.dok. – Toshkent, UDK raqami 371.3:621.3., 2022., - B.6-8.
6. Yuriy Valeryevich Pisetskiy, Innovatsion texnologiyalar va zamonaviy didaktik vositalar bilan ishlash madaniyatini rivojlantirish – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – B.173.
7. Obidov J.G. The Concept Of Technological Determinism In Students A Systematic-Functional Model Of The Development Of Knowledge About The Fundamentals //Scopus Preview Q2 Education SJR 2020 0.54 Journal of Positive School Psychology <http://journalppw.com> 11 th august 2022, Vol. 6, No. 8, 2849-2857 pages.
8. Obidov J.G. Student Technological Determination Pedagogical Content and Practical Condition of Development of Knowledge of Concepts // European Multidisciplinary Journal of Modern Science (ISSN: 2750-6274) Berlin, Germany 2022-07-14, 113-117 pages.
9. Obidov J.G., Alixonov E.J. Organization of the education process based on a credit system, advantages and prospects //Academica An International Multidisciplinary Research Journal <https://saarj.com>, ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 4, April 2021 Impact Factor: SJIF 20217.492, 1149-1155 pages.
10. Obidov J.G. Formation of principles on the concept of technological determination in students in teaching technical sciences //Academic Research in Educational Sciences, Volume 3 | Issue 7 | 2022 ISSN: 2181-1385 Cite-Factor: 0,89 |SIS: 1,12| SJIF: 5,7|UIF: 6,1| Chirchik city, Tashkent region. 146–151 pages, <https://doi.org/>.

O'QUVCHILARDA FIZIKA TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

BOYMIROV SHERZOD TUXTAYEVICH - Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, katta o'qituvchi

PARDAYEVA KIBRIYO ZAFAR QIZI - Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, o'qituvchi

TURSUNOV SHOKIR TOYIROVICH - Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, o'qituvchi

Annotatsiya. Tasavvurning boshqa tasavvurlar bilan asosiy bog'lanishlarini o'rnatishda tasavvurni mantiqiy umumlashtirish muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada o'quvchilarda fizik tasavvurlarni hosil qilish va qununiyatlarni ta'riflashda o'qituvchining ko'p qirrali ijod faoliyatining asosiylaridan biri ya'ni o'quvchi ongida tasavvurlarni hosil qilishning bosqichlari va ularni shakllantirish haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: mantiqiy fikr, fizik tasavvur, qonunlar, fizik bilim, gepotezalar, ong, abstraksiya, psixologik ong, falsafa, mantiq.

Аннотация. В установлении основных связей воображения с другими представлениями важную роль играет логическое обобщение воображения. В данной статье представлена информация об одной из основ многогранной творческой деятельности педагога по формированию у учащихся физических представлений и описанию закономерностей, т. е. этапов формирования представлений в сознании учащегося и их стимуляции.

Ключевые слова: логическое мышление, физическое воображение, законы, физическое знание, гипотезы, сознание, абстракция, психологическое сознание, философия, логика.

Annotation. The logical generalization of imagination plays an important role in establishing the basic connections of imagination with other representations. This article presents information about one of the foundations of a teacher's multifaceted creative activity on the formation of physical representations in students and the description of patterns, i.e., the stages of the formation of representations in the student's mind and their stimulation.

Keywords: logical thinking, physical imagination, laws, physical knowledge, hypotheses, consciousness, abstraction, psychological consciousness, philosophy, logic.

Fizikbilimlar –qonunlar, gipotezalar va nazariyalar tasavvurlarsistemasidan iborat. Fizik qonunlar va nazariyalar tasavvurlar orasidagi bog'lanishlarni ifodalaydi. Tasavvurlar insonyatga materiyani o'rganish vositasifatidaxizmatqiladi. O'qituvchining ko'p qirrali faoliyatining asosiylaridan biri -o'quvchilarda fizik tasavvurlarni shakllantirishdir. Bu eng murakkab vazifalardan biri bo'lib u falsafa, mantiq, psixologiya va pedagogikadan chuqur bilimga ega bo'lishni talab qiladi.

Tasavvur-mantiqiy keng fikrlashning asosiy shaklibo'lib har qanday fikr tasavvurlarda ifodalanadi. Fikrlashning barcha boshqa shakllari - hukm va xulosalar tasavvurlaridan tarkib topadi. Tasavvur bir vaqtning o'zida fikrning ham poydevori, ham cho'qqisidir, hukm vaxulosaning boshlang'ich material va oxirgi natijasidir.

So'z tasavvurning moddiy tashuvchisi bo'lib tasavvur bilan chambarchas bog'langan: u so'z bilan ifodalanadi va unda mustahkamlanadi.

Tasavvur fikrlashning asosiy va oliy shakli bo'lib, u moddiy dunyoning hodisa va narsalarini umumlashtirish va abstraksiyalash orqali ajratilgan asosiy belgilarini, ularning xossalari va munosabatlarini ongda aks etishini ta'minlaydi[1,2].

Tasavvur odamning ongida qanday shakllanadi? Fikrlovchi qanday qilib tasavvurga ega bo'ladi? Bu jarayonning mexanizmi, uning yo'nalishlari va asosiy bosqichlari qanday? Bular o'quvchi uchun birinchi darajali savollar hisoblanadi.

Tasavvur kishi ongida birdaniga hosil bo'lmaydi; individual ongda tasavvurning vujudga kelishi, rivojlanishi uzoq, cheksiz jarayondir; dunyoni bilishning chegarasi bo'lmagani kabi, uning ham chegarasi yo'q.

Tasavvurlarni shakllantirishda asosiy manba - moddiy dunyodir. Aniq bir jism haqidagi tasavvur ko'pgina belgilarni o'z ichiga oladi. Uni boshqa jism tasavvuri bilan solishtirganda ba'zi bir belgilar ikkinchi jism tasavvurida ham takrorlanadi. Ana shu hamma jismlar uchun umumiy bo'lgan belgilar asosiy belgilar bo'lib, ular tasavvurlarda mustahkamlanadi. Solishtirish, o'xshashliklarini va farqini qidirib topish, xususiyatlarni tashlab yuborish va umumiyatlarni ajratish, umumlashtirish va abstraktlash tasavvurlarni shakllantirish jarayonining eng sodda va shu bilan birga asosiy fikrlash operatsiyalarini (amallarini) tashkil qiladi. Tasavvurlardan tasavvurga o'tish jarayoni sifat jihatidan ajoyib o'tish bo'lib, u yangi fikrning tug'ilishidir[9,10].

Jismlar haqidagi tasavvurlarni solishtirish va taqqoslash orqali jismlarning ajratib olingan eng umumiy xarakterli belgilari so'z orqali mustahkamlanadi. Natijada tasavvurlar hosil bo'ladi.

Tasavvurni hosil qilishning uchta asosiy

yo'li bo'lishi mumkin.

1. Hali bola ongida aniq shakllanmagan, lekin uning juda ko'p shaxsiy tasavvurlariga suyangan holda yangi tasavvurlar kiritiladi. Masalan, 6-sinfda "Mexanik harakat" tasavvuri kiritiladi. Har bir bolaning ongida ko'plab harakatlar haqidagi tasavvurlar mujassamlashgan (poyezd, samolyot, mashina, qushlar,... harakati). O'qituvchining vazifasi o'quvchi ongidagi tasavvurlarni yangilashdan iborat. Bu quyidagicha amalga oshiriladi: avval o'quvchilardan har xil jismlarning harakatiga misollar keltirishni so'raydi. Ular ko'plab misollar keltiradilar[8]. Keyin bu harakatlarni tahlil qilishga o'tadi. O'quvchilardan bu harakatlar bir biridan nimasi bilan farq qilishini, qanday umumiylik va o'xshashlik borligini so'raydi. Qo'shimcha savollar yordamida jismlarning harakatidagi farqlar aniqlanadi: tezliklarning turlicha ekani, yo'l uzunliklari, harakat vaqti, yo'nalishi kabilarning har xilligi aniqlanadi. Faqat bitta umumiyligi (bir xil belgilari) qoladi: ko'chishi, o'rnining o'zgarishi, jismning fazodagi holati. Shu yo'l bilan o'quvchilar mexanik harakat mazmunini tushunib oladilar. Bu tasavvurni egallashning boshlang'ich pog'onasidir.

2. O'quvchi tasavvurga ega bo'lmagan yangi tasavvurni hosil qilishda o'qituvchi tajribalarni ko'rsatishdan boshlaydi va unga asoslangan holda tasavvur shakllantiriladi.

3. O'quvchilar ba'zibir hodisa yoki rayonlar haqidan o'tog'ritasavvurlarga ega bo'lishlarim mumkin (judakamuchraydi). Bunday tasavvurlarni to'g'ri shakllantirish o'qituvchi uchun anchagina murakkab ishdir. Uni tajriba va ko'plab kuzatishlarning natijalaridan dalillar keltirib amalga oshiriladi (masalan, chaqmoq, mo'laqaldir oq haqidagi o'quvchilarning tasavvurlari).

Ko'ribo'tilgan uchta yo'l tasavvurni shakllantirishning birinchi bosqichi hisoblanib, u o'quvchilarning tasavvurlariga asoslangan holda kiritilgan. Shu bilan tasavvurni shakllantirish tugamaydi, uning ikkinchi bosqichiga o'tiladi, ya'ni bunday tasavvur chuqurlashtiriladi va rivojlantiriladi, ta'riflanadi, boshqa tasavvurlar bilan bog'lanishlari ko'rib o'tiladi[6].

Endi tasavvurni hosil qilish va rivojlantirishda muhokama qilish yo'li qanday bo'lishini ko'rib chiqaylik.

Mexanik harakatni o'rganayotganda o'quvchilar turli misollarni aytish bilan birga biri (masalan, samolyot) ikkinchisidan (qushdan) tezroq uchishini, yo'nalishlari turlicha bo'lishi mumkinligini va bosib o'tgan yo'llari ham har xil bo'lishi haqida fikrlar beradilar. Bu muhokama orqali harakat fizik hodisa ekani va uning asosiy belgilari bo'lmish tezlik, yo'nalishi, bosib o'tilgan yo'l haqida ma'lumotlar olinadi.

Biror hodisa yoki jism haqida mulohaza yuritish (muhokama qilish) bu haqdagi tasavurning tug'ilishidir, ya'ni muhokamani tasavvur hosil bo'layotgan jarayon deb qarashimiz mumkin. Bir necha tasavvurlardan yana muhokama qilish orqali yangi tasavvurlar kelib chiqadi.

Xulosa bu muhokamalar sistemasidan iborat bo'lib, muhokamalar xulosa chiqarish orqali tasavvurga aylanadi. Demak, muhokama tasavvur rasmidagi bir yangi chiziq bo'lsa, xulosa keraksiz chiziqlarni o'chirib tashlab, keraklilarini kuchaytiruvchi o'ziga xos biro'chirg'ich rolini o'ynaydi. Shunday o'xshatish qilish mumkin: muhokama – amal bajarish, xulosa qilish – mahorat, tasavvur – fikrlash malakasidir.

Insonning amaliy faoliyati (uning

asosiy qismi malaka) ham, fikrlash faoliyati (uning asosiy qismi tasavvur) ham eng avval miyaning ishidir, aniqrog'i, oliy nerv faoliyatidir. Demak, muhokama – xulosa, tasavvur – fikrlash holati, uning harakat paytidir. Ular fikrlash shakllarini tashkil qiladi, mazmunning rivojlanib borishi bilan biri ikkinchisini almashtirib boradi. Hodisani muhokama qilish orqali xulosa chiqariladi, xulosa esa tasavvurda mujassamlashadi.

Tasavvurni shakllantirishda o'quvchilarning bu haqdagi tasavvurlaridan keng foydalanishning ahamiyati kattadir. Ularning o'rganilayotgan predmet, hodisa haqidagi tasavvurlarini yoki ularda aniq tasavvur hosil qilib, uni muhokama qilishlarini, savollar qo'yish orqali kuchaytirib, tezlashtirib boramiz, to'g'ri xulosa qilishlariga yordam beramiz[5]. O'quvchilarning bu mustaqil muhokama va xulosa qilishlari tasavvurlarini shakllantirishdagi muhim bosqichdir. Bu bosqichni chetlab o'tib bo'lmaydi.

O'quvchi tasavvur haqida shaxsiy fikr yuritib, qancha ko'p muhokama qilsa, uning ongida tasavurning mazmuni shuncha boy va to'la bo'ladi.

O'quvchi ongida tasavvurni shakllantirishda o'qituvchi uchun eng murakkab narsa bu tasavvurni ta'riflashga o'tishdagi muhokama va xulosa chiqarish yo'nalishi va yo'lini oldindan ko'rish va uni rejalashtirishdir. Bu tasavvurni shakllantirishning navbatdagi bosqichidir.

Moddiy dunyoning turli-tuman predmet va hodisalarini o'rganish jarayonida inson ularning mohiyatiga kira borib, tasavvurlar hosil qilib, ishni uni ta'riflashdan boshlamaydi. U ko'plab kuzatishlarni, umumlashtirishni, qo'shish va tasavvurlarni abstraksiyalash orqali, muhokama va xulosalarning uzun qatori

orqali tasavvurning ta'rifiga keladi.

O'qitish jarayonida hamo'quvchilarni asosiy tasavvurlarga shunday olib kelish kerakki, ta'rifning tuzilishi, bir tamondan ko'rilgan fikrlash amallari (hodisa va predmet haqidagi tasavvurlarni umumlashtirish, muhokama va xulosalar) bilan tayyorlangan bo'lishi, boshqa tamondan esa hodisa va predmetni to'laroq va har tamonlama o'rganishga, u haqdagi tasavvurini boyitishga yo'l ochib berishi lozim.

Shuni ham aytish kerakki, tasavvurning turli tamonlarini ifodalovchi bir necha ta'rifini ham berish mumkin. Masalan, kuchni tezlanish beruvchi sabab sifatida va deformatsiyalovchi sabab sifatida ta'riflash mumkin. Har ikkala ta'rif ham to'g'ridir, chunki ikkalasi ham kuchning xususiyatlarini ifodalaydi (dinamik va statik ro'yobga chiqishini).

Ba'zi bir tasavvurlarning to'g'ri va noto'g'ri ta'riflari bo'lib, ularni o'qituvchi qo'rqmasdan aytishi va bunday qarashlar orasida tortishuvlar bo'lgani, shu asosda fanning rivojlanish tarixi ko'rsatib boriladi.

Fanlarning rivojlanish tarixini o'rganish o'quvchilarga bizning bilimimiz nisbiyligi va ularning hodisa va predmetlarning mohiyatini (tabiatini) to'laroq va aniq ochib borishdagi harakatining absolyutligini tushinishlariga imkon beradi. Masalan, o'qituvchi atomni "bo'linmas" ligidan boshlab yadro modeliga va undan kvant mexanikasi qonuniyatlariga olib kelish orqali bir tamondan "atom" tasavvursini shakllantirsa, ikkinchi tamondan o'quvchilar oldida inson fikrining qudratini va uning ilgari inson harakat qonunlarini namoyon qiladi.

Fanning rivojlanish tarixi bilan tanishib borishning yana bir ahamiyati shundaki,

o'quvchilar inson amaliyoti bilimning haqiqiy mezoni ekanini tushunib yetadilar. Ular dunyoni o'rganadilar va u haqdagi bilimlarini shaxsiy hayotlarida sinab ko'radilar. Nazariyachilar atom modelini o'zlarining qiziqishlarini qondirish uchun emas, balki ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi, tibbiyotni, ya'ni insonlarning ko'plab amaliy faoliyatlari tamonidan qo'yilgan masalalarni hal qilish uchun o'rganadilar. Uning (g'oyaning) to'g'ri yoki noto'g'riligini yana shu amaliy faoliyatlari tasdiqlab beradi.

Bundan ko'rinadiki, o'quvchilar fanlarning rivojlanish tarixini o'rganish orqali to'g'ri va noto'g'ri fikrlarning tug'ilishi va ular orasidagi tortishuvlar bilan tanishadilar. Buni esa tasavvurlarini shakllantirishda, noto'g'ri fikrlarga tanqidiy ko'z bilan qarashga o'rgatishda, fikrlash qonunlarini va inson amaliyotining bilimlarning haqiqiylik mezoni ekanini o'zlashtirishda ahamiyati kattadir. O'quvchilar bu (fan tarixi) orqali inson amaliyotining juda katta ahamiyatga ega ekaniniko'rib boradilar va har bir tasavvur, g'oya amalda tasdiqlangandan keyingina to'g'ri ta'riflanishi mumkinligiga ishonch hosil qiladilar.

Tekshirilgan sodda ta'riflar tasavvurning keyingi shakllanish jarayonida umumlashgan keng ta'rifga aylanadi. Unda sodda ta'rifda berilgan bitta asosiy belgi emas, balki hodisaning bir necha asosiy belgilari o'z aksini topgan bo'ladi.

Biz yuqorida kuchning tezlanish yoki deformatsiya orqali tariflanishini aytgan edik. Umumiy ta'rifni ham tezlanish, ham deformatsiyalovchi sabab sifatida beramiz.

Umumiy ta'rif tasavvurning asosiy belgilarini xarakterlabgina qolmay, uni tasavvurlar sistemasiga kiritish masalasini

JISMONIY MADANIYAT TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINING MUSTAQIL TA'LIMINI TO'G'RI TASHKIL ETISH HOZIR VA KELAJAKNING ZARURATI.

ESHQOBILOV ELMUROD MENGLIMUROD O'G'LI-Termiz davlat universiteti, Sport boshqaruvi kafedrası, o'qituvchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif tomonidan hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalari talabalarining mustaqil ta'limini tashkil etishdagi pedagogik imkoniyatlarni takomillashtirish uchun olib borilayotgan ishlar hamda ushbu ishlardagi kamchiliklar hozirgi kun muammosi ekanligi haqida fiklar yuritilgan.

Kalit so'zlar. Mustaqil ta'lim, rejalashtirish, o'zlashtirish, metod, jismoniy yuklama, musobaqa, kun tartibi, takomillashtirish, mashg'ulot, pedagog, me'yor.

Annotation: In this article, the author comments on the work being done to improve pedagogical opportunities for organizing independent education of students of higher education institutions, and the shortcomings in this work are the current problem.

Key words. Independent education, planning, mastering, method, physical load, competition, agenda, improvement, training, pedagogue, norm.

Аннотация: В данной статье автор комментирует проводимую работу по совершенствованию педагогических возможностей организации самостоятельного обучения студентов высших учебных заведений, а недостатки в этой работе являются актуальной проблемой.

Ключевые слова. Самостоятельное обучение, планирование, усвоение, метод, физическая нагрузка, соревнование, повестка дня, совершенствование, обучение, педагог, норма.

Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to'g'risida 824-son qarorida belgilab berilganidek: o'qish yuklamasi bu — talaba tomonidan o'quv faoliyatining barcha turlari — ma'ruza, amaliy mashg'ulot, seminar, laboratoriya ishi, kurs loyihasi (ishi), amaliyot va mustaqil ishni amalga oshirish asosida kutilgan o'quv natijalariga erishish uchun zarur bo'lgan soatlar hajmi haqida alohida ko'rsatib o'tildi. Kredit-modul tizimida 1 kredit o'rtacha 25 — 30 akademik soatlik o'quv yuklamasiga teng. Ya'ni talaba muayyan fandan tegishli kreditlarni to'plashi uchun ma'lum miqdordagi o'quv yuklamasini o'zlashtirishi zarur. O'quv yuklamasi bakalavriatda — 40 — 50% auditoriya soati, 50 — 60% mustaqil ish soatiga, magistraturada — 30% — 40% auditoriya soati, 60-70% mustaqil ish soatiga bo'linadi.

Bundan ko'rinib turibdiki umumiy o'quv soatlar hajmining teng yarmidan ko'p qismini mustaqil ta'lim soatlari egallaganligini ko'rishimiz mumkun.

Hozirgi raqobatbardosh sharoitda ta'lim va mutaxassislar tayyorlash jarayonida ro'y berayotgan o'zgarishlar o'z-o'zini tarbiyalash kontsepsiyasini ishlab chiqishni talab qiladi.

Mustaqil ta'lim bu— talabaning ma'lum bir fan yuzasidan izlanishi, o'qishi, amaliy mashg'ulotlarni mustaqil bajara olishi bo'lib, bu amallarni albatta pedagogik xodim hamda trener bilan birgalikda rejalashtiradi. Shuningdek talaba uni o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalariga muvofiq pedagog xodimning metodik tavsiyalari bilan ishlab chiqilgan ko'rsatmalari asosida uning bevosita ishtirokisiz bajaradi.

Yangi ta'lim tizimi shaxs manfaatlarini ustuvor, ijtimoiy taraqqiyotning zamonaviy

tendentsiyalariga adekvat deb hisoblaydi. Agar oldingi tushunchalar bilim, ko'nikma, ijtimoiy ta'lim kabi o'rganish belgilari uchun mo'ljallangan bo'lsa, unda ta'limga yangi qarashning timsollari - kompetentsiya, individual ijodkorlik, bilimni mustaqil izlash va uni takomillashtirish hozirgi kunning va kelajakning zaruratidir.

O'qitishning belgilangan shakl va usullari orasida mustaqil ishning ahamiyati ortib bormoqda. O'qitish amaliyoti shuni tasdiqlaydiki, faqat mustaqil ish orqali olingan bilim bitiruvchini samarali fikrlaydigan, kasbiy muammolarni ijodiy hal qila oladigan, o'z pozitsiyasini ishonchli himoya qila oladigan mutaxassis qiladi.

O'z-o'zini o'rganishga bo'lgan ichki ehtiyojni shakllantirish ham zamon talabiga, ham shaxsiy salohiyatni ro'yobga chiqarish shartiga aylanadi. Shaxsning jamiyatdagi yuksak mavqega da'volariga mos darajada bo'lish qobiliyati butunlay uning yangi bilimlarni mustaqil o'zlashtirish jarayonidagi individual ishtirokiga bog'liq.

Shu sababli, mutaxassisni kasbiy tayyorlashning maqsadlaridan biri talabalarga fundamental bilimlarni berish, ular asosida ular o'zlariga kerakli yo'nalish bo'yicha mustaqil ravishda o'rganishlari kerak.

Talabalarning mustaqil ishi talabalar ijodiy faoliyatini rivojlantirish va faollashtirishning samarali vositalaridan biridir. Mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishning asosiy zaxirasi deb hisoblash mumkin. Talabalarning mustaqil ishlarining uslubiy asosi - bu o'quv maqsadlari tipik va nostandart vazifalarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishga, ya'ni talabalar bilimni ko'rsatishi kerak bo'lgan real vaziyatlarga yo'naltirilganligidan iborat bo'lgan faol yondashuv. ma'lum bir intizom.

Mustaqil ta'limning mohiyati didaktikada shaxsning tashqi yordamisiz turli manbalardan ma'lumot olish qobiliyati sifatida belgilanadi. Mustaqil kognitiv harakatlarsiz shaxsda birorta ham obraz shakllanmaydi. Ta'limdagi eng katta muvaffaqiyat talaba oldindan tanlangan intellektual operatsiyalarni mustaqil bajarishga e'tibor qaratganda erishiladi.

Talabalar mustaqil ishining asosiy maqsadi - mutaxassislarning amaliy va mustaqil ravishda amaliyotda qo'llashi mumkin bo'lgan fundamental va kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar tizimini shakllantirishga qaratilgan kasbiy tayyorgarligini oshirishdir.

Talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish jarayonida o'qituvchi quyidagi vazifalarni hal qiladi:

- talabalarning kasbiy bilimlarini chuqurlashtirish, kengaytirish va ularning o'quv va bilim faoliyatiga qiziqishini shakllantirish;
- o'quvchilarni bilish jarayonining texnikasini egallashga o'rgatish;
- ularning mustaqilligini, faolligini, mas'uliyatini rivojlantirish;
- bo'lajak mutaxassislarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish.

Talaba fanni mustaqil o'rganishda turli xil vositalar muhim rol o'ynaydi.

:Ular mustaqil ta'limni tashkil etish usullari, mehnat sharoitlari, jismoniy mashqlar, sport jihozlari, kundalik tartib, ish texnikasi, gigienik omillar, tabiatning sog'lomlashtiruvchi kuchlari va boshqalar.

Jismoniy madaniyat fanlarini o'rgatishda talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etishning quyidagi turlarini ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

- Ma'ruzalarni tinglash, seminarlarda qatnashish, amaliy mashg'ulotlarda faol ishtirok etish;

- Ma'ruzalar, seminarlar, va amaliy mashg'ulot uchun mavzularni ishlab chiqishda pedagog hodimlar bilan birgalikda ishlash;
- Adabiyotlar va ko'rgazmali qurollar bilan ishlash ;
- Referat va kurs ishlarini tayyorlash;
- Modulli nazorat va sinovlarga tayyorgarlik;
- Yoshga doir test me'yorlarini bajarish va uni yanada yaxshilab borish;
- Turli sport musobaqalarida qatnashish:

Bu turlarning har biri talabalardan mustaqil ravishda qattiq ishlashni talab qiladi. Talaba o'quv jarayonida jismoniy tarbiya bilan mustaqil tayyorlanish va adabiyotlar mutoalasi bilan ishlash rejasini oldindan ishlab chiqishi kerak. Shuning uchun ular jismoniy tarbiya mexanizmlarini, jismoniy yuklamalarni tartiblashtirish, ish faoliyatini yaxshilash yo'llarini, shuningdek ovqatlanish, dam olish va hokazolarni ochib berishlari kerak. Kunduzgi ta'lim talabalarining hayoti va faoliyatini optimal tashkil etishda kundalik tartib muhim rol o'ynaydi. Bu mashg'ulotlarning kundalik rejasi trener va pedagog xodimlar tomonidan tavsifa etiladi.

Birinchi kurs talabalarini mustaqil o'quv ishlariga moslashishlari kerak. Shuning uchun birinchi kurs talabalarini oliy o'quv yurtida yashash va ishlash sharoitlariga moslashishlari kerak. Buning uchun bu yerda ilmiy-pedagogik xodimlarning maqsadli pedagogik yordami zarur. Bunda eng avvalo jismoniy, aqliy va psixologik ko'rsatkichlari past talabalar bilan ishlashni takomillashtirish kerak.

Mustaqil ta'lim talabalarining bilimlarini o'zlashtirishning faol usullariga yo'naltirishni, talabalarining ijodiy qobiliyatlarini va jismoniy sifatlarini rivojlantirishni, shaxsning ehtiyojlari

va imkoniyatlarini inobatga olgan holda innovatsion ta'limdan individuallashtirilgan ta'limga o'tishni nazarda tutadi. Bu faqat mustaqil ta'lim uchun soatlar sonini oshirish haqida emas. Talabalarining mustaqil ta'lim rolini kuchaytirish universitetdagi o'quv jarayonini tashkil etishni tubdan qayta ko'rib chiqishni anglatadi, u bilim olish qobiliyatini rivojlantiradigan, talabaning o'zini o'zi rivojlantirish, ijodiy qo'llash qobiliyatini shakllantiradigan tarzda qurilishi kerak.

Bugungi kunda jismoniy madaniyat talim yo'nalishi talabalarining mustaqil ta'limini rejalashtirish, tashkiliy shakl va usullari, natijalarni kuzatish tizimi oliy ta'lim amaliyotidagi eng zaif nuqtalardan biri va pedagogik nazariyaning, ayniqsa, zamonaviy o'quv-uslubiy ta'limga nisbatan kam o'rganilgan muammolaridan biridir. Talabalarining mustaqil ta'limni bajarishga qaratilgan faoliyatlarini faollashtirishga yordam beradigan pedagogik imkoniyatlarni takomillashtirishimiz zarur va shart. Ularni quyidagicha tavsiflashimiz mumkun:

- Talaba bajarayotgan mustaqil ta'limining foydaliligini bilsa. Agar talaba o'z ishining natijalarini ma'ruza mashg'ulotlarida, uslubiy qo'llanmada, amaliy mashg'ulotlarda, mustaqil ishni tayyorlashda yoki boshqa usullarda qo'llanilishini bilsa, u holda topshiriqni bajarishga bo'lgan munosabat yaxshi tomonga sezilarli darajada o'zgaradi va bajarilayotgan ishlarning sifati oshadi. Shu bilan birga, talabani jismoniy jihatdan shakllantirish, unga ishning qanchalik zarurligini ko'rsatish muhimdir. Bunda esa yo'qori natijalar qayd etgan sportchilar va murabbiylar natijalari tahlilini ko'rib chiqish nazarda tutiladi.

- Sport musobaqalarida, o'quv fanlari bo'yicha olimpiadalarda, ilmiy tadqiqot yoki

amaliy ishlar bo'yicha tanlovlarda qatnashish va hokazo.

- Bilimlarni nazorat qilish uchun rag'batlantiruvchi omillardan foydalanish (jamlangan baholar, reyting, testlar, nostandart imtihon tartiblari, faollarni taqdirlash). Bu omillar, ma'lum sharoitlarda, raqobatbardoshlikka intilishni keltirib chiqarishi mumkin, bu o'z-o'zidan talabaning o'zini o'zi takomillashtirish uchun kuchli motivatsion omil hisoblanadi.

-Talabalarni o'qish va ijodiy faoliyatdagi muvaffaqiyatlari uchun rag'batlantirish (stipendiyalar, bonuslar, rag'batlantirish ballari) va yomon o'qish uchun sanksiyalar. Masalan, muddatidan oldin topshirilgan ish uchun siz oshirilgan belgini qo'yishingiz mumkin, aks holda uni kamaytirishingiz mumkin.

-Bajarayotgan ishlarini doimiylikdan kechib yangilikga qarab yondashish yani ananaviylikdan noanaviylikga o'tish.

Mustaqil ish jarayonida talaba materialni o'rganishning turli shakllaridan foydalanishi mumkin:

O'rganilayotgan fan bo'yicha nazariy materialni o'zlashtirish;

Nazariy material bo'yicha bilimlarni kerakli vositalardan foydalanib, amaliy jihatdan mustahkamlash (masalalarni echish, mashg'ulotlarni bajarish.);

Vaziyatni tahlil qilish va to'g'ri echimni ishlab chiqish uchun olingan bilim va amaliy ko'nikmalarni qo'llash (guruh muhokamasiga tayyorgarlik, sport o'yinlari doirasida tayyorlangan ish, aniq vaziyatni amaliy yondasha olishini tahlil qilish, loyihalarni ishlab chiqish va boshqalar);

Talabaning o'rganilayotgan mavzu bo'yicha tushunchasini o'rganish jarayonida shakllantirish. U turli amaliy va nazariy

ishlarni solishtirishi, rivojlanish tendentsiyasi, qilinadigan ishlar munosabati haqida tasavvur hosil qilishi, bu ishlarni o'z g'oyalari bilan bog'lashi mumkin.

O'rganilgan g'oyalarni qo'llash qobiliyati, agar kerak bo'lsa, ularni o'z kontekstiga muvofiq modellashtirish va eng mos echimlarni topish qobiliyati.

Shaxsiy rivojlanish sifatida o'rganish - bu o'quvchi o'zini o'zi o'rganayotgan va u harakat qiladigan dunyoning bir qismi sifatida angelaydigan o'rganish usuli. Bunday holda, talaba o'z kontekstini o'zgartiradi, o'z nazariya va modellarini ishlab chiqadi deb taxmin qilinadi.

Talabalarining mustaqil ishi samaradorligi uchun bir qator shartlarni bajarish kerak:

-Auditoriya va mustaqil ish hajmlarining to'g'ri kombinatsiyasi;

-Talabaning darsda va undan tashqarida ishini uslubiy jihatdan to'g'ri tashkil etish;

-Mustaqil ishni ijodiy jarayonga aylantirish maqsadida talabani zarur uslubiy materiallar bilan ta'minlash;

-Mustaqil ishlarni nazorat qilishni tashkil etish o'qituvchidan bir qator uslubiy tavsiyalarni bajarishni talab qiladi.

-Kuchli tarbiyaviy ish va birinchi navbatda mustaqil ta'lim rag'batlantiruvchi omili o'qituvchi shaxsidir. O'qituvchi talabaga kasb egasi, ijodkor sifatida namuna bo'la oladi. O'qituvchi talabaning jismoniy qobiliyatlarini ochishda, uning ichki o'sishi istiqbollarini aniqlashda yordam berishi mumkin va kerak.

Mustaqil ish barcha turdagi tarbiyaviy ishlarning vazifalarini bajaradi. Mustaqil faoliyat bilan mustahkamlanmagan hech qanday bilim insonning haqiqiy mulkiga aylana olmaydi. Bundan tashqari, mustaqil

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA O'Z-O'ZINI QADRIYATINI ANIQLASH VA ILMIY-USLUBIY JIHATDAN KASBGA YO'NALTIRISHNI QO'LLAB-QUVVATLASH BO'YICHA METODOLOGIK TADQIQOTLAR

HOSHIMOV ILHOM XABIBULLAEVICH – O'zbekiston Respublikasi
Xalq ta'limi vazirligining yetakchi mutaxassisi

Annotatsiya: Maqolada tadqiqotda qo'llanilgan tizimli yondashuv uslubiy printsiplari sifatida qadriyatlar yo'nalishlarini shakllantirishda ishtirok etadigan turli xil ob'ektlarning o'zaro ta'sirini o'rganish, kelajakdagi mutaxassislarning kasbiy o'zini o'zi belgilashi, o'quv jarayonini ilmiy va uslubiy qo'llab-quvvatlash o'rnini asoslash imkonini beradi. Kelajakdagi mutaxassislarning kasbiy o'zini o'zi belgilashini ilmiy-uslubiy qo'llab-quvvatlashning aksiologik asoslarini o'rganish aksiologik yondashuvsiz mumkin emas. Bizning tadqiqotlarimiz uchun talabalar tayanadigan qadriyatlar mezonlari ijtimoiy, umumbashariy shaklda namoyon bo'lishi, tabiati ob'ektiv va ahamiyatli bo'lishi, ijtimoiy qadriyatlarining o'zi kabi o'zgaruvchan bo'lishi muhimdir.

Kalit so'zlar: qadriyatlar, kasbga yo'naltirish, oliy ta'lim muassasalari.

Аннотация: Используемый в исследовании системный подход

в качестве методологического принципа позволяет изучить взаимодействие различных объектов, участвующих в формировании ценностных ориентаций, профессиональном самоопределении будущих специалистов, обосновать место научно-методического обеспечения учебного процесса. Изучение аксиологических основ научно-методического обеспечения профессионального самоопределения будущих специалистов невозможно без аксиологического подхода. Для настоящего исследования важно, что критерии ценностей, на которые опираются учащиеся, проявляются в социальной, универсальной форме, носят объективный и актуальный характер, столь же изменчивы, как и сами социальные ценности.

Ключевые слова: ценности, карьерная ориентация, высшие учебные заведения.

Annotation: The systematic approach used in the study as a methodological principle makes it possible to study the interaction of various objects involved in the formation of value orientations, professional self-determination of future specialists, and to substantiate the place of scientific and methodological support for the educational process. The study of the axiological foundations of scientific and methodological support for the professional self-determination of future specialists is impossible without an axiological approach. For this study, it is important that the criteria of values on which students rely are manifested in a social, universal form, are objective and relevant, and are as changeable as the social values themselves.

Key words: values, career orientation, higher educational institutions.

Ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan doimiy o'zgarishlar, yagona ta'lim makoni – bilimlar jamiyatini shakllantirish o'zgaruvchan jamiyatning ijtimoiy-madaniy muammolariga javob beradigan bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash bo'yicha yangi yondashuvlarni izlashni va qadriyatlar yo'nalishlari tizimining umrbod ta'lim tizimidagi o'rnini tushunishni talab qiladi. Shu bilan birga, o'quv jarayonida kasbiy o'zini o'zi aniqlashni mavjud ilmiy-

uslubiy qo'llab-quvvatlash tizimi ta'lim olayotgan yoshlarning ijtimoiy, shaxsiy va kasbiy qadriyat yo'nalishlarini shakllantirish maqsadlariga yetarlicha javob bermaydi, ham shaxsning, ham butun jamiyatning asosiy qadriyatlarini o'z ichiga olgan bilim ma'nolari muammosiga ta'sir qilmaydi.

Tarixiy va falsafiy yondashuv yoshlarning kasbiy o'zini o'zi aniqlashini, ilmiy-uslubiy qo'llab-quvvatlashning aksiologik

asoslari muammosini o'rganishning uslubiy printsipli sifatida qadriyatlarni shakllantirish jarayonini, ularning jamiyat taraqqiyotidagi muhim asoslarini, shaxsning o'zi ta'kidlash va tushunishga imkon beradi. Ushbu tushunchada qadriyatlarning shaxsiy tizimi – bu jamiyatning konkret aksi, ongni ma'lum tarixiy bosqichda ommaviy aks etishi.

O'rganilayotgan muammo doirasida jamiyat va inson qadriyatlari evolyutsiyasini tarixiy va falsafiy jihatdan tahlil qilish zarur.

Suqrot birinchilardan bo'lib to'g'ri aksiologik savolni tuzdi: “Inson bu dunyoda qanday yashashi mumkin?” Bunga faqat insonning mavjudligining ma'nosini o'z ichiga olgan asosiy hayotiy qadriyatlar haqidagi bilimlar yordamida javob berish mumkin.

Aristotel qadriyatlarni mohiyatdan ajratishga va ulardagi sifat va miqdor jihatlarini farqlashga harakat qildi [3].

Tarixning ushbu bosqichida shakllangan qadriyatlarga quyidagilar kiradi: odamlar baxti, shahvoniy lazzatlanish, asketizm, fazilat va bilimning o'ziga xosligi, axloqiy intellektualizm, individual manfaatlarning o'rni va rolining mutloqligi, shaxsning o'z xohish-irodasi (volyuntarizm), axloqiy va poklovchi asketizm va boshqalar.

Aynan antik davrda ta'lim g'oyasi birinchi bo'lib shakllangan, uning maqsadi tarbiya bo'lgan.

Uyg'onish davrida qadr-qimmat, sezgirlik, aqlning kuchi, tana go'zalligi, vijdon, axloq, bilim va olijanoblik insoniy qadriyatlarga aylanadi [7].

Ma'rifat davrida odam o'ziga xos mexanik mashina sifatida qaraladi

(P.Xolbax, D.Lamerti). Biroq, insonning tabiati, uning tashqi dunyo bilan aloqasi to'g'risida muhim savol qoladi [5, 7].

XVI–XVII asrlarda. ta'lim mazmuni materialistik va formalistik nazariyalarga asoslangan bo'lib, ular doirasida ta'limning asosiy maqsadi iloji boricha ko'proq bilimlarni o'zlashtirish, o'quvchilarning qobiliyatlari va bilim faolligini rivojlantirish deb hisoblangan.

XVIII va XIX asrlarning boshlaridan beri inson uchun haqiqiy ma'no tashqi hayot sharoitlari va sharoitlari emas, balki ichki ma'naviy holat, shaxsiy erkinlik ekanligi to'g'risida tushuncha hosil bo'ladi. Shu paytdan boshlab aksiologik yondashuvning uchta asosiy rivojlanish davrini ajratish mumkin: preklassik (1860-1880); klassik (1890-1920); postklassik (1930-yildan).

XVIII asr – sentimentalizm va paydo bo'layotgan romantizm asri. Odamlar o'rtasidagi munosabatlarda, ayniqsa, qadrlanadigan fazilatlar aniqlandi: sof, yuksak ruh, yuksak axloq, fidoyilik, sezgirlik, hissiy harakatlarning eng kichik soyalarini ushlay olish qobiliyati, “yurak hayotiga” e'tibor [7].

Biroq, ideallar shaxsiy qadriyatlar tizimining yadrosi sifatida psixologik jihatdan shakllangan va ba'zi bir nisbatan to'liq tizimlar shaklida turli avlod vakillari ongida tashkil etilgan.

XIX asrning ikkinchi yarmida. ijtimoiy-iqtisodiy hodisalar, faktlar

va hodisalarni nafaqat tushuntirish, balki ularning ichki, ma'naviy va qadriyat mazmunini ochib berishga harakat qiladigan aksiologik, hayotiy ma'noga ega falsafalar oldinga chiqdi.

Estetik, axloqiy qadriyatlar tushunchalari umumbashariy kuchga ega bo'ladi, “har qanday bilim nafaqat unga hamroh bo'ladi, balki his qilish bilan ham boshqariladi, iroda kognitiv maqsad tashuvchisiga aylanadi. Iroda motivi narsa yoki faoliyatni istakka loyiq

qiladigan tuyg'u" [5].

Ushbu xulosa, ta'lim jarayoni davomida olingan har qanday bilim shaxsning qadriyat-semantik sohasining namoyon bo'lishi degan taxminimizni yana bir bor tasdiqlaydi.

O'tkazilgan tarixiy va falsafiy tahlillar shuni ko'rsatdiki, qadriyatlarni o'rganishda asosiy qiyinchiliklar ularning ko'p darajali xususiyatiga ega ekanligida yotadi: ular haqiqiy ijtimoiy munosabatlar amaliyotida mavjud va ob'ektiv ishlaydi va qiymat toifalari sifatida sub'ektiv ravishda amalga oshiriladi va tajribaga ega: normalar, maqsadlar va ideallar odamlar va ijtimoiy jamoalarning ongi va ma'naviy-emotsional holati orqali ular inson hayotining barcha sohalariga teskari ta'sir ko'rsatadi.

Qadriyatlar, qoida tariqasida, ikkita xususiyatga ega – funktsional ma'no va shaxsiy ma'noga ega. Qadriyatning funktsional ma'nosi – bu ma'lum bir jamiyatda ularni qadriyatga aylantiradigan ob'ekt yoki g'oyaning ijtimoiy ahamiyatga ega xususiyatlari, funktsiyalari to'plamidir: halollik, sadoqat, xayrixohlik, ijtimoiy faollik, fuqarolik jasorati, printsiplarga sodiqlik, bilimlilik, o'zini tanqid qilish, ta'lim, huquqiy madaniyat va boshqalar [5].

Xulosa qilish mumkinki, insoniyat taraqqiyoti tenglik va tengsizlik, ijtimoiy va shaxsiy tamoyillar o'rtasidagi doimiy qarama-qarshilikda, shu va boshqa tamoyillarning barqaror kombinatsiyasida amalga oshiriladi. Shaxsiyat ma'lum bir tarixiy davrga xos bo'lgan ijtimoiy tipiklangan fazilatlarni birlashtiradi, ma'naviy qadriyatlar ongning mazmunini shakllantiradi, shaxsning shaxsini o'zi tuzadi, chunki shaxs tuzilishi elementlari aksiologik funktsiyalarga aylanadi va shaxsiy qadriyatlar yo'nalishlari tizimi hayot

mazmuniga qo'shiladi. Qadriyatlar faqat o'z davridagi umumiy munosabatlarning ifodasidir va shuning uchun har bir davrda "o'ziga xos mutlaqliklar mavjud, shuning uchun qadriyat o'ziga xos qiziqish yo'nalishi sifatida ma'lum bir inson davri munosabati sifatida tushuniladi" [10]. N.A. Berdyaev shunday deb yozgan edi: "Ma'naviyat o'zi bilan ozodlikni, o'zi bilan birga insoniyatni olib keladi. Ruh, erkinlik, shaxsiyat nominal qiymatga ega ijtimoiy hayotga ma'naviyatning kirib kelishi mumkin, va ijtimoiy hayotdagi eng yaxshi narsalarning barchasi shu manbadan kelib chiqadi. XIX asrning ikkinchi yarmidagi inson yolg'onchi g'oyadan voz kechishi kerak, bu inson ijtimoiy muhitni yaratishdir. Aksincha, ijtimoiy muhit insonning yaratilishidir" [8].

Shubhasiz, ma'naviy va moddiy qadriyatlar makonida vaqtinchalik

va mazmunli nisbiylik belgilari mavjud, ammo bu shaxsiyat qadriyatlari barqaror emas degani emas. Insoniyatning ma'lum bir tarixiy bosqichida ular jamiyatning qiymat yunalishlari me'yorlari (qoidalari) ko'lamini aks ettiradi, "inson shaxsi

bu cheksiz haqiqatni amalga oshirish uchun imkoniyatdir. Yagona muammo – bu odamning potentsialiga xos bo'lgan eng yaxshisini qanday ochish

va rivojlantirishdir" [3].

Shuni xulosa qilishimiz mumkinki, kelajakdagi mutaxassislarning kasbiy o'zini o'zi belgilashini ilmiy-uslubiy qo'llab-quvvatlashning aksiologik asoslarini o'rganish aksiologik yondashuvsiz mumkin emas.

Aksiologik yondashuv uslubiy printsiplari sifatida umrbod ta'lim tizimidagi qadriyatlar va qadriyatlar yo'nalishlarining qiymatini belgilaydi, zamonaviy jamiyatning asosiy insoniy qadriyat sifatida kasbiy o'z taqdirini

belgilashni shakllantirishda bosqichma-bosqich yondashuv zarurligini asoslashga imkon beradi.

Bizning tadqiqotlarimiz uchun talabalar tayanadigan qadriyatlar mezonlari ijtimoiy, umumbashariy shaklda namoyon bo'lishi, tabiati ob'ektiv va ahamiyatli bo'lishi, ijtimoiy qadriyatlarning o'zi kabi o'zgaruvchan bo'lishi muhimdir.

Bizning fikrimizcha, ta'lim tizimining markazida joylashgan tashqi qadriyatlar qadriyatlarning umume'tirof etilgan mezonlari sifatida harakat qiladi. "Bular o'ziga xos qiymat me'yorlari bo'lib, ularning mazmuni va mohiyati ma'lum bir davr dunyoqarashidagi hukmron g'oya bilan belgilanadi" [3]. Bunday holda, inson qadriyatlar tizimining markazida bo'lib, eng yuqori qadriyatga aylanadi, ammo ba'zi mutlaq shakllanishlarga ega bo'lgan odamlarning xatti-harakatlari

va harakatlarini tartibga soluvchi, o'zaro bog'laydigan, o'lchaydigan me'yorlar kerak bo'ladi ..." [10].

So'nggi 10-15 yil ichida O'zbekistonda yoshlarning qadriyatlar yo'nalishlarida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi, ular ijtimoiy qadriyatlardan individual qadriyatlarga o'tish, ma'naviy qadriyatlarni hayotiy qadriyatlarga o'tish bilan bog'liq [1].

Masalan, hozirgi vaqtda ish haqi o'n yetti yoshli o'g'il bolalarning 60% uchun ish joyini tanlashda, menejer va tadbirkor kasbi – 16,6% uchun hal qiluvchi omil hisoblanadi. Biz xulosa qila olmaydigan xulq-atvorning asosiy motivlari – bu har qanday yo'l bilan muvaffaqiyatga erishish, farovonlik va ijtimoiy bo'linishga bo'lgan munosabat. Insonning bu holati "qayta qurish shaxsi" deb nomlangan. D.A.Leontiev "qadriyatlar asosini yo'q qilish muqarrar ravishda inqirozga olib keladi (bu

shaxsga ham, butun jamiyatga ham tegishli), undan chiqish faqat yangi qadriyatlarni egallash yo'lida mumkin bo'ladi. Ushbu muammoni hal qilish o'zbek ta'limining asosiy vazifasiga aylanmoqda. XXI asrda O'zbekistonning rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari tufayli ilmiy adabiyotlarda shaxsning qadriyatlari va qiymat yo'nalishlari muammosi dolzarb bo'lib qolmoqda. Ushbu masalaning mohiyati, avvalo, ta'limni isloh qilish zarurati, ijtimoiy va shaxsiy qadriyatlar va ta'lim tizimining o'zi o'rtasidagi mavjud qarama-qarshiliklar bilan bog'liq.

Bizning fikrimizcha, kelajakdagi mutaxassislarini tayyorlash shaxsiy ehtiyojlar tizimining shakllanishi bilan bog'liq bo'lib, u o'z ehtiyojlarining mosligini va ularni qondirish imkoniyatini aks ettiradi. Ushbu tayyorgarlik shaxsiy o'zini o'zi bilish, to'g'ridan-to'g'ri ta'lim va kognitiv faoliyat doirasida kasbiy o'zini o'zi belgilash va "ijtimoiy ideallar, me'yorlar, qarashlar, ijtimoiy-madaniy an'analar va insoniyat tajribasiga asoslangan qiymat yo'nalishlari ko'rinishidagi shaxsiy qadriyatlar" asosida amalga oshirilishi muhimdir.

Psixologik adabiyotlarda insonning kasbiy va qadriyat shakllanishi psixologik transformatsiyalar bilan chambarchas bog'liqdir. Ba'zi bir shaxsiyat nazariyalari ilmiy dalillarga emas, balki o'zlarining qadriyatlar tizimiga asoslanib, atrofdagi odamlarga xususiyatlarni berish tendentsiyasiga tayanadi. K.Rojers nazariyasida inson o'zining haqiqiy qiyofasini, o'zini tutishini, atrof-muhit tomonidan qadrlangan qadriyatlarini bilib, o'zini tutishini o'zgartirishga intiladi; tashqaridan o'rnatilmagan narsa emas, to'g'ri ko'rinadigan narsa qimmatga tushadi. K.Rojersning pozitsiyasiga misol: "Men

maktabni tugatgandan keyin qanday bo'lgan bo'lsam, shundayman", "Men qanday bo'lishni xohlagan bo'lsam, shundayman" [5]

Shaxsiyat modelini taqdim etgan G.Ayzenk shaxsiy qadriyat yo'nalishlarini shakllantirish jarayonini tushunishning ziddiyatli va qarama-qarshi qutbliligini anglashdan kelib chiqadi [10]

M.S.Yanitskiy shaxsiyatni uzluksiz o'zgarish va rivojlanish holatidagi dinamik tizim sifatida belgilaydi. U "maqsadga muvofiq maqsadlarni amalga oshirish shaklini belgilaydigan va ularga erishish natijasida rag'batini yo'qotganda, yangi muhim maqsadlarni qo'yishni rag'batlantiradigan, bunday rivojlanishning regulyatori va mexanizmi sifatida" ishlaydi [4].

A.V.Seriy shaxsiyatning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi eng muhim omillarni, masalan, shaxsiy ma'no tizimining ishlashi va hayotiy vaziyat sharoitlarini ta'kidlaydi. U hayotiy vaziyatni "inson hayotidagi ijtimoiy muhit bilan o'zaro bog'liqlikning ma'lum bir bosqichi, chunki ongli faoliyat doimo ijtimoiy mezonlar vositachiligida" deb ta'riflaydi [6].

Jahon amaliyoti ko'rsatib turibdiki, ta'lim tizimining salbiy deformatsiyasi butun avlod uchun o'z garmas, og'ir oqibatlariga olib keladi, bu tushunarli, chunki pedagogikaning predmeti keng ilmiy dunyoqarashi, axloqiy ideallari, shakllangan munosabatlar normalari bilan, adekvat ijtimoiy atrof-muhit va madaniyat talablarga ega bo'lgan shaxsni tarbiyalash va rivojlantirishdir [2].

Tahlillardan xulosa qilishimiz mumkinki, "shaxs jamiyatda belgilanadigan qadriyatlar tizimini qabul qilish yoki rad etishga" tayyor bo'lmasdan turib, insoniyat rivojlanishiga qaratilgan qadriyatlarni, qadriyat yo'nalishlarini o'rganish, aksiologik

yondashuvdan tashqari pedagogika fanining rivojlanishi mumkin emas [2].

Bugungi kunda maktab va universitet talabalarining hayoti, kasbiy qadriyatlarini o'z ichiga olgan yangi bilim sifatini shakllantirishga organik ehtiyoj sezdi. "Qadriyatning mavjudligi inson uchun dunyoning turli tomonlari, jihatlari inson uchun, uning hayoti uchun ahamiyatidan kelib chiqadigan dunyoga g'amxo'rlikining ifodasidir" [4].

Jamiyatning ijtimoiy-madaniy rivojlanishi va umrbod ta'lim jarayonida inson omilining ahamiyatini yangi anglash, tadqiqotlarda turli uslubiy yondashuvlardan foydalanish kelajakdagi mutaxassislariga ijtimoiy jarayonlar

va voqeliklarni tushunishga, insonning mohiyatini jamiyat va shaxsiy rivojlanishning eng yuqori qadriyatlari sifatida tushunishni shakllantirishga imkon beradi.

Hozirgi kunda jamiyat va inson oldida jamiyatning o'z garuvchan sharoitlariga mos ravishda o'zini tutish va o'zini o'zi takomillashtirish yo'nalishini tanlash muammosi turibdi. Shaxsiy qadriyatlar tizimi qanchalik baland bo'lsa, uning ijtimoiylashuvi va ijtimoiy moslashuvi jarayoni shunchalik muvaffaqiyatli bo'ladi. Biz D.I.Feldshteynning "ijtimoiylashuv" va "ijtimoiy moslashuv" tushunchalariga yondashuviga qo'shilamiz, bu esa ijtimoiy taraqqiyotni "o'z aro bog'liq bo'lgan sotsializatsiya va individualizatsiya jarayoni, ya'ni hamma uchun umumiy bo'lgan ijtimoiy me'yorlarga kirish va shu bilan birga, uning bosqichma-bosqichligi" deb hisoblaydi. O'ziga xos va noyob shaxsiga aylanish "sifatida uning ongi va o'z faoliyatida o'z lashtirilgan me'yor va printsiplarni amalga oshirishga tayyorligi, talabalar tomonidan ijtimoiy

rivojlanish (o'z lashtirish), ijtimoiylashish nafaqat talabani muayyan ijtimoiy rollar, me'yorlar va pozitsiyalarni egallashga olib borishni, balki ularning barchasini o'z lashtirishni, ijtimoiyning zaruriy mulk sifatida ma'nolari, rivojlanayotgan jamiyatning sifati, shu jumladan ma'naviy, ishlab chiqarish va tegishli ijtimoiy xususiyatlar o'z ichiga oladi"[5].

Shaxsning asosiy xarakteristikasi "ilgari ma'lum ijtimoiy-tarixiy, iqtisodiy va kundalik sharoitlarda shakllangan uning munosabatlar tizimidir"[9]. Ta'kidlash joizki, bugungi kunda ushbu omillar ta'lim tizimida har qachongidan ham yaqqolroq namoyon bo'lmoqda. Qiziqish darajasi, hissiyotlar kuchi, istaklari va ehtiyojlarini tavsiflovchi ushbu munosabatlar shaxsning harakatlantiruvchi kuchidir. Bu kuch shaxsiyat va uning haqiqatga bo'lgan munosabatlari tizimi qayta tashkil etilganda paydo bo'ladi. Bizning fikrimizcha, bunday qayta qurish eski qadriyatlarining ahamiyatini yo'qotishi, yangi qadriyatlar paydo bo'lishi va yangi ehtiyojlarga javob beradigan shakllana boshlashi bilan tavsiflanadi. Hayotiy munosabat va qarashlar keng ma'noda o'zgaradi [6]. Bunday pozitsiyalar

va munosabatlarning shakllanishini shaxsning qadriyat tamoyillari, uning ma'naviy qadriyatlarining ahamiyatiga ishonchi, birinchi navbatda, kasbiy fazilatlarining asoslari asosida tashxis qo'yish zarurligini ta'kidlaymiz.

Shubhasiz, zamonaviy jamiyatda ro'y berayotgan jadal jarayonlar, shu jumladan ta'lim ko'pincha odamlarning ijtimoiy me'yorlarni, ma'nolarni inkor etishiga, rad etishiga, qadriyatlar shaxsiy tizimining deformatsiyasiga, ularning ma'nosiga olib keladi [2]. Tadqiqot natijalariga ko'ra kelajakdagi mutaxassislarning kasbiy o'zini

o'zi aniqlash jarayonida "ilmiy-uslubiy ta'minotning aksiologik asoslari", axloqiy va mafkuraviy asoslari professional o'zini o'zi belgilash samaradorligiga ta'sir qiluvchi shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy qadriyatlar o'z ichiga olgan qadriyatlarni egallashga yordam beradi. Kasbiy-qadriyatni belgilashning maqsadli shakllanishi, kelajakdagi mutaxassislarning dunyoqarashi "maktab-oliyogoh" tizimida o'quvchilarga ta'lim berish, kasbga yo'naltirish va kasbiy tayyorgarlik jarayonida ilmiy-uslubiy ta'minotidan tashqarida samarali bo'lishi mumkin emas (A.P.Belyaeva, A.A.Derkach, I.S.Kon, S.Ye.Lixovtsov, V.V.Serikov, T.I.Shalavina, Ye.A.Yamburg va boshqalar) [6, 7].

Ushbu tadqiqotda qo'llanilgan tizimli yondashuv uslubiy printsiplari sifatida qadriyatlar yo'nalishlarini shakllantirishda ishtirok etadigan turli xil ob'ektlarning o'zaro ta'sirini o'rganish, kelajakdagi mutaxassislarning kasbiy o'zini o'zi belgilashi, o'quv jarayonini ilmiy va uslubiy qo'llab-quvvatlash o'rnini asoslash imkonini beradi.

Maktab o'quvchilari va talabalarining qadriyat yunalishlarini shakllantirishda muhim o'rinni umrbod ta'lim bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy madaniyat va ijodkorlik egallaydi: "Ta'limni shunchaki o'quv jarayoni deb qarash mumkin emas, endi u ham xarakterni tarbiyalash, shaxsni shakllantirish jarayonidir" [10].

Natijada, uchta asosiy qatlamni tashkil etuvchi kulturologik komponent, kasbiy va qadr-qimmatni o'zi belgilashni ilmiy-uslubiy qo'llab-quvvatlash tarkibida markaziy o'rinni egallaydi:

"... - empirik va nazariy hamda uslubiy turli xil bilimlarni o'z ichiga olgan madaniyatning kognitiv qatlami;

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI BADIY ASARLAR BILAN TANISHTIRISHGA DOIR FAOLIYATNI TASHKIL ETISHDA TARBIYACHI MAHORATI

XUJAMBERDIYEVA SHAXNOZA KUPAYSINOVNA

Namangan davlat universiteti dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishda tarbiyachi mahorati, tarbiyachi nutqining bolalar nutqi rivojlanishidagi ahamiyati, bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirish yo'llari xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Badiiy adabiyot, asarlar, tarbiyachi, maktabgacha yosh, ta'lim-tarbiya, mashg'ulotlar.

Аннотация. В данной статье говорится об умениях педагога знакомить дошкольников с произведениями искусства, о значении речи педагога в развитии речи детей, способах приобщения детей к произведениям искусства.

Ключевые слова: Художественная литература, произведения, воспитатель, дошкольный возраст, воспитание, обучение.

Annotation. This article talks about the teacher's skills in introducing preschool children to works of art, the importance of the teacher's speech in the development of children's speech, ways to introduce children to works of art.

Keywords: Fiction, works, educator, preschool age, education, training.

KIRISH

Ma'lumki, maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'lim tizimining boshlang'ich bo'g'ini bo'lib, bolaning sog'lom va mustaqil fikrini shakllantirish, qobiliyatini ro'yobga chiqarish hamda bilim olishga intilishini rivojlantirish kabi maqsadlar yo'lida ish olib boradi.

Mamlakatimizda 3-7 yoshli bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qamrab olish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada yillar hisobiga nazar tashlasak, 2017-yilda qamrov 27,7 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2018-yili 37,7 foiz, 2019-yili 52,3 foiz, 2020-yili 60,9 foiz, 2021-yilning iyun oyi holatiga ko'ra esa 62,4 foizga yetganini ko'rish mumkin. Bu ko'rsatkich yildan yilga ortib boryapti. Qolaversa, 2019-yil 8-maydagi "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish

konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Prezident qaroriga muvofiq, 2030-yilga borib maktabgacha ta'limga bolalarning 80,8 foizini qamrab olish rejalashtirilgan [2].

Bugungi kunda davlatimiz tomonidan maktabgacha ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va amalda joriy etish, o'quv jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo'llash, moddiy-texnik bazani mustahkamlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarmog'ini kengaytirish, ularni o'quv-uslubiy, didaktik materiallar bilan ta'minlash hamda pedagog xodimlarning malakasini oshirish bo'yicha muhim maqsad va vazifalar amalga oshirilmoqda.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama barkamol etib voyaga yetkazishda tarbiyachining shaxsiy namunasi muhim o'rin tutadi. Chunki hayot ostonasida turgan jajji bolakaylar

har sohada tarbiyachiga taqlid qiladilar, tarbiyachi ta'siri ostida dunyoni asta-sekin teran nigohlari bilan anglay boshlaydilar.

O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida" gi Qonunida[1] maktabgacha ta'lim va tarbiya jarayoniga bolalarga ta'lim va tarbiya berishga, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek, bolalarni umumiy o'rta ta'limga tayyorlashga qaratilgan uzluksiz ta'lim turi sifatida ta'rif berilsa, tarbiyachining kasbiy standarti — maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisining shaxsiy kasbiy sifatlariga, bilimlariga, mahorati va ko'nikmalariga doir asosiy talablar majmui ekanligi ko'rsatib o'tilgan.

USULLAR.

Tadqiqotda tahlil, kuzatuv, suhbat, modellashtirish, loyihalashtirish, tashxis, tajriba-sinov, ma'lumotlarni mujassamlashtirish, taqqoslash, solishtirish, ekspert baholash, umumlashtirish va statistik ishlov berish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Adabiy asarni o'rganish bilan bog'liq bo'lgan dastlabki qaydlar Avesto yodgorligidayoq uchraydi. Bevosita turkiy muhitda esa buni O'rxun-Enasoy yodgorliklaridagi ayrim ishoralar orqali payqashimiz qiyin emas.

Forobiy[3] komil insonlar haqida gapirganida ularning bevosita nutqiga, so'zni tushunish va tushuntirish imkoniyatlariga ham e'tibor beradi. Uning yozishicha, u suhbatdoshining so'zlarini, fikrlarini tez tushunib, tez ilg'ab olishi, shu sohada umumiy ahvol qandayligini ravshan tasavvur qila olishi zarur. ...u fikrini ravshan tushuntira olish maqsadida,

chiroyli so'zlar bilan ifodalay olishi zarur.

Ibn Sinoning[4] qaydlaridan biz o'sha davrdagi ta'lim-tarbiya tizimi hamda uning mazmun va mohiyati haqida ayrim tasavvurlarga ega bo'lishimiz mumkin. Uning yozishicha, "Bola olti yoshga yetgach, uni murabbiy va muallim ixtiyoriga topshiriladi. Ta'lim asta-sekinlik bilan berilishi kerak; birdaniga uni kitobga bog'lab qo'ymaslik lozim". Olim ayrim adabiy namunalarning inson ruhiyatiga kuchli ta'sir qilishini kuzatgan. Jumladan, oshiqlik holati haqida gapirib, shunday deydi: "G'azal eshitganda ahvoli shodlik va kulgiga yoki g'amginlik va yig'iga tomon o'zgaradi, ayniqsa, judolik va hajr tilga olinganda shunday bo'ladi".

Navoiyning o'zi ayrim so'zlarni izohlash, tushuntirish asar, xususan, she'riy asarlar mazmunini tushunishdagi asosiy kalit deb biladi. O'zi buning go'zal namunalarini beradi. Navoiyning o'qituvchi haqidagi qarashlari ham ibratlidir. U "Mahbub ul-qulub"da "Mudarrislar zikrida" degan alohida fasl ajratgan. Unda mudarris "o'zi bilmagan ilmni ayturg'a murtakib bo'lmasa", deydi. Shogirdlarning esa ustodlar oldida har doim burchdor ekanligini ("Dabiriston ahli zikrida" fasli) ta'kidlaydi: "Shogird agar shayx ul-islom, agar qozidur, agar ustod andin rozidur – tengri rozidur"[5].

Maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirish, ularni har tomonlama barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishida tarbiyachining tutgan o'rni va vazifalari masalasida ko'plab olimlar tadqiqot olib borganlar.

Jumladan, Q.Shodiyevaning[6] "Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi" nomli darsligida tarbiyachi nutqining bolalar nutqini to'g'ri rivojlantirishdagi ahamiyati,

badiiy asarlar bilan tanishtirish jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarda diologik va monologik nutqni shakllantirish usullari atroflicha misollar bilan yoritilgan.

D.Babayeva[7] tomonidan maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirishga oid yaratilgan darslik va o‘quv qo‘llanmalarda tarbiyachi shaxsi va unga qo‘yilgan talablar bolalar nutqini o‘stirishda badiiy adabiyotning tutgan o‘rni yoritilgan.

N.Erxonovanning[8] “Tarbiyachi kitobi” nomli metodik qo‘llanmasining badiiy adabiyotlar to‘plamida tarbiyachi rahbarligida maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishning tarbiyachilik mexanizmlari, ijtimoiy, tarbiyachiik-psixologik ahamiyati xususida so‘z yuritiladi.

N.X.Elmutatova[9] izlanishlarida bolalar badiiy adabiyotining rivojlanishida tarbiyachining tutgan o‘rni va bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirish orqali ulara kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning o‘ziga xos xususiyatlari to‘g‘risida so‘z yuritiladi.

M.Turaqulova[10] izlanishlarida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kitob burchaklarini tashkil etish, bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirish orqali ulara kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning o‘ziga xos xususiyatlari to‘g‘risida so‘z yuritiladi.

F.A.Soxin, O.S.Ushakova va ularning shogirdlari tomonidan ravon nutqni shakllantirishning turli jihatlari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar bolalar ravon nutqini baholashning shunchaki mantiqlilik, izchillikdan ko‘ra yanada aniqroq mezonlarini qidirishni galdagi vazifalardan biri qilib qo‘ydi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Maktabgacha ta’lim tashkiloti o‘quv dasturida ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishda badiiy adabiyotning o‘rni beqiyosligi ta’kidlanadi. Badiiy adabiyot san’atning alohida o‘ziga xos turlaridan biridir. Badiiy adabiyot mashg‘ulotlarini hozirgi zamonaviy tarbiyachilik texnologiyalar va inovatsiyalarini qo‘llagan holda olib borish, texnik vositalardan foydalanishi bolajonlar uchun ko‘rgan va eshitgan narsalarini yodda saqlab qolishiga yordam berishi shubhasiz. Uni video orqali namoyish etish esa bolada badiiy estetik qobiliyatlarni, rang-baranglikni, atrof-olam va tabiatni yorqin tarzda ko‘z oldida namoyon bo‘lishiga yordam beradi.

Ish jarayonida badiiy asarlar bilan tanishtirishga nisbatan shunday yondashuv tez-tez uchraydiki, bunda tarbiyachi ertak yoki she’rni ifodali, emotsional o‘qib beradi va shu bilan “tanishtirish” nihoyasiga yetadi. Bolalar balki, uning ma’nosini tushunib yetar, lekin o‘qish ularning fikrlarini rivojlantirmaydi, ular tinglagan asar mazmuni va so‘zlari tezda esdan chiqib ketadi. Bunda me’yor hissiga amal qilish juda muhim, ammo asar ustida ishlash, bolalar eslab qolgan so‘zlar va ifodalarni takrorlashni davom ettirish juda zarurdir.

Har bir mashg‘ulotdan so‘ng so‘zlarni takrorlash, mustahkamlash lozim. Ularni eng turli-tuman ko‘rinishlarda talaffuz qilish darkor, faqat shundagina bolalar ona tili lug‘ati va tuzilishini o‘zlashtiradilar, ularning faol lug‘ati kengayadi, ular bu so‘zlarni o‘z nutqlarida qo‘llay boshlaydilar.

Ayniqsa, grammatik to‘g‘ri nutqni shakllantirishga alohida e’tibor qaratish zarur. Bunda bolalarning adabiy asar

mazmunidan kelib chiqib savollarga javob berishida to'g'ri grammatik shakldagi so'zlardan foydalanishini kuzatib borish lozim.

Pedagogik ishlarni bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan ikki yo'nalishda olib borish lozim:

Birinchi, badiiy asarni yaxlit va tugallangan estetik obyekt sifatida qabul qilishni tashkil etish bilan bog'liq. Bolalar aynan bir asarga ko'p marta duch keladilar, tarbiyachi uni takror o'qiydi, mazkur asarni sahnalashtirishni, diafilmlar va videofilmlar namoyishini tashkil etadi. Bolalar she'rni yoddan o'qiydilar (yaxlit yoki qisman), bunda ular o'qishning ifodaliligini sahnalashtirish elementlari bilan kuchaytiradilar. Guruhda bolalarga yoqib qolgan kitobdan bimalol foydalanish mumkin bo'lgan sharoitni yaratish zarur. Bunda tarbiyachining o'ziga qanday kitoblar yoqishini bolalarga haqqoniy biddirishi juda muhimdir.

Ikkinchi yo'nalish ayrim badiiy obrazlarni o'zgartirish va bir nechta obrazlarni sintez qilish jarayonida bolalarda tasavvurni rivojlantirish uchun zarur sharoitlar yaratishni ko'zda tutadi. Bu asalarni o'xshashlik yoki qarama-qarshilik asosida guruhlash, obrazlarning ular faoliyatining turli ko'rinishlarida rivojlantirish tufayli amalga oshirishi mumkin.

Tarbiyachi bolalarga yaxshi ma'lum bo'lgan an'anaviy (hayvonlar va sehrgarlar haqida) xalq ertaklari va noan'anaviy (bolalar, tabiat hodisalari, predmetlar haqida) zamonaviy mualliflik ertaklari ruhida o'z ertaklarini to'qishlari uchun sharoit yaratib berishi lozim, bolalarni ularning o'z hayotlarida yuz bergan qiziqarli voqealar haqida hikoyalar

tuzishga undash zarur.

Bolalarning adabiy asarlarning o'ziga xos tuzilmasi va tipik personajlari haqidagi tasavvurlaridan foydalangan holda Tarbiyachi ushbu elementlar asosida "Agarda bo'lsa, nima bo'lar edi" toifasidagi ijodiy o'yinlarni uyushtirishi lozim. Bunday o'yinlarda tipik qahramonlar, syujet elementlari erkin qo'shiladi, natijada g'ayrioddiy va kutilmagan birikmalar vujudga keladi. Shuningdek, obrazga kutilmagan va qarama-qarshi yo'nalish beruvchi alohida so'zlar va jaranglashlar bilan o'tkaziladigan o'yinlar ham muhimdir. Tarbiyachi bolalarning qofiya bilan o'yinlari, so'z ijodkorligi, she'rni davom ettirish va she'r to'qish, tashbehlar va taqqoslashlar o'ylab topishlariga asoslangan o'yinli hamda kulgili vaziyatlarini rag'batlantiradi. Masalan, adabiy asarlar personajlarining xarakterini aks ettiruvchi yangi ifodali ismlarni, yoki asarda obrazli tasvirlangan narsalar va hodisalar uchun yangi nomlarni o'ylab topish.

Tarbiyachi bolalarning nisbatan yirik hajmdagi adabiy asarlar syujetlari asosida o'yinli "xayolotdagi olamni" yaratishlariga ko'maklashishi lozim. Masalan, yirik hajmdagi adabiy asar (mualliflik ertagi) bilan tanishtirishda u guruhga ushbu ertakning "xayolotdagi olamini" olib kirishi va bir necha kun mobaynida (sayrda, o'yinlarda) bolalar bilan birgalikda uning ichida "yashashi" mumkin.

Estetik qabul qilish va ijodkorlikni rivojlantirish uchun asarlarni mavzusiga qarab guruhlashdan foydalanish samaralidir. Bu bolalarga turli asarlarda tasvirlangan obrazning variativligini va uning bir asar doirasida rivojlanishini; aynan bir xil mavzu yo'nalishlarini ko'rib

chiqishda kontekstlarni o'zgartirish, obrazli ifodalar turli shakllarining o'zaro bog'liqligini (so'z, harakat, tovush, tasvir) namoyish qilish imkonini beradi.

Shuningdek, quyidagi shakllar ham mumkin: Tarbiyachi bolalarga asarlar guruhini tanishtiradi va ular asosida ishni bolalarning ochiq turdagi universal bilish muammolarining (tirik va o'lik, yaxshilik va yomonlik, go'zallik va xunuklik muammolari) turlicha obrazli yechimlarini qidirishlariga yo'naltiradi. Ravshanki, qidiruv jarayonida muammolarning o'zlari umumlashtirilgan ko'rinishda shakllanmaydi, balki faqat turli adabiy obrazlar va syujetlar, shuningdek, bolalarning o'zlari tomonidan vujudga keltiriladigan vaziyatlarning birgalikdagi muhokamasi ro'y beradi, xolos.

Tarbiyachi bolalarning adabiy asar bo'yicha ijodiy dialogda, muammoli vaziyatlarni hal etishda ishtirok etishlari uchun sharoit yaratishi lozim. Bolalar bir-birlarini to'ldirganlari holda adabiy asar mazmunini birgalikda tasvirlaydilar, muhokama jarayoniga talqin elementlari va ta'riflangan voqealarni, adabiy qahramonlarni va ularning hatti-harakatlarini baholashni olib kiradilar. Dialogik muhokama jarayoniga tarbiyachi adabiy mazmunni muammolashtirish elementlarini, ya'ni: talqinlarning bir xil emasligi, ochiq turdagi savollarni qo'yish va ular bo'yicha mulohaza yuritishni (masalan, ertakni aytib bo'lgandan so'ng undan nima qoladi?) olib kirishi zarur.

Tarbiyachi o'z ishining samaradorligini nafaqat bolalarning mashg'ulotlarda o'zlarini qanday tutishlari bilan baholaydi, balki u ularning erkin faoliyatdaga xulq-atvorini kuzatadi: adabiy mavzudagi o'yin va suratlar syujetlarini qayd etadi,

bolalarning fikrlarining mazmuniga, ularning mustaqil so'z ijodkorligiga e'tibor beradi; bolalarning kitoblar bilan harakatlarini — yakka tartibda yoki birgalikda uni ko'rib chiqishlari, o'qishlarini rag'batlantiradi. Tarbiyachi bolalar savollariga javob beradi va ularga yoqib qolgan asarlar (dasturdagi va dasturga kiritilmagan) mazmuni bo'yicha ular bilan yakka tartibda suhbatlashadi.

Tarbiyachi bolalarning eng qiziq fikrlarini, ularning shaxsiy tajribasiga oid hikoyalarini, bolalar tomonidan o'ylab topilgan she'rlar va ertaklarni to'plashi lozim. Ushbu materiallar asosida bolalarning o'zlari tomonidan "kitob" yaratish ishlarini uyushtirish zarur. Bu bolalar tomonidan to'qilgan ertaklar, shaxsiy tajribaga oid hikoyalar, qo'shiqlar, sanoq she'rlarning bolalar rasmlari bilan bezatilgan to'plami, qo'lyozma jurnali va komikslari bo'lishi mumkin.

Guruhda o'qib chiqilgan, bolalar suratlari, variantiv syujetlar, improvizatsiyalar va to'qib, oxiriga yetkazishdan iborat bo'lgan u yoki bu adabiy asarlar motivlariga oid "kitoblar" ham aynan shunday tarzda yaratilishi mumkin.

Tarbiyachining bolalarga o'zining qaysi adabiy asarlarni yoqtirishini ma'lum qilishi, o'zining badiiy ta'bi va aqliy faolligini namoyish qilishi ularni ijodiy rivojlantirishning eng muhim vositasi hisoblanadi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, buyuk mutafakkir Abdulla Avloniy bolani bejiz idishda turgan suvga qiyoslamagan. Suv qaysi rang va qanday hajmdagi idishda turganiga qarab, xuddi shu tusda tovlanadi. Bu haqiqat hozirga

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ КАК МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЕ НАУЧНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В СОВРЕМЕННОМ ГУМАНИТАРНОМ ЗНАНИИ

А.Т.НУРМАНОВ – д.п.н.профессор. ДжГПУ. Узбекистан

З.О.КАРИМОВА – преподаватель ДжГПУ, Узбекистан

Аннотация: в статье рассматриваются такие ключевые для современных лингвокультурологических аспектов научные понятия, как лингвокультурология и языковая картина мира, концепт и концептосфера, на основе чего дается обоснование концепции исследования.

Ключевые слова: лингвокультурология, языковая картина мира, концепт, концептосфера, объект и предмет исследования, цель лингвокультурологии.

Abstract: the article deals with such key scientific concepts for modern linguoculturological studies as linguoculturology and the language picture of the world, concept and concept sphere, on the basis of which the rationale for the research concept is given.

Key words: linguoculturology, linguistic picture of the world, concept, conceptsphere, object and subject of research, goal of linguoculturology.

Идентификация этноса на протяжении всей истории человечества прежде всего осуществляется посредством языка. Как ключевая идентифицирующая фигура этноса, язык отражает все тонкости культуры народа, он способен концентрировать опыт поколений, фиксировать особенности человеческого мышления, чувствований, переживаний.

Все современное языкознание проникнуто культурно-историческим содержанием, так как язык — это необходимое условие, основа и продукт культуры. Явление языка начинает осознаваться не просто как орудие познания и коммуникации, а как культурный код нации. Так появляется лингвокультурология — новое междисциплинарное направление в лингвистике, которое окончательно оформляется в 90-е гг. XX века в рамках антропоцентрической парадигмы, где человек осознается носителем языка и культуры [Алефиренко 2010: 16]. В рамках этой интегративной дисциплины активно исследуются разные аспекты мыслительных процессов, свя-

занных с языком. Во главе угла становится человек.

В современной лингвистике существует несколько подходов к пониманию предмета лингвокультурологии. Всеобъемлющее и общепринятое определение лингвокультурологии содержится в работах В.В. Воробьева. Исследователь рассматривает это направление как «комплексную научную дисциплину синтезирующего типа, изучающую взаимосвязь и взаимодействие культуры и языка в его функционировании и отражающую этот процесс как целостную структуру единиц в единстве их языкового и (культурного) содержания при помощи системных методов и с ориентацией на современные приоритеты и культурные установления (система норм и общечеловеческих ценностей)» [Воробьев 1997: 7]. По определению В.А. Масловой, лингвокультурология — «отрасль лингвистики, возникшая на стыке лингвистики и культурологии, исследующая проявления культуры народа, которые отразились и закрепились в языке» [Маслова

2001: 27]. В последние годы большое распространение получил когнитивно-культурологический подход в данной научной дисциплине, в рамках которой представляется важным изучить «способы и средства репрезентации в языке объектов культуры, особенности представления в языке менталитета того или иного народа, закономерности отображения в семантике языковых единиц ценностно-смысловых категорий культуры» [Алефиренко 2010: 29], а тем самым проникнуть в глубинные свойства семантики языка и текста.

Развитие отмеченного направления стало возможным благодаря разработке вопроса о взаимоотношении языка и культуры в трудах основоположника «филологии языка» Карла Вильгельма фон Гумбольдта, который рассматривал свою лингвистическую концепцию языка как ядро формирования человека. Считается, что ученый первым установил влияние культуры на язык и, следовательно, на человека. Мысли о том, что «разные языки по своей сути, по своему влиянию на познание и чувства являются в действительности различными мировидениями» [Гумбольдт 1984: 56] и что «своеобразие языка влияет на сущность нации, поэтому тщательное изучение языка должно включать все, что история и философия связывают с внутренним миром человека» [там же, 56], получили широкую известность в мире лингвистики. Суть теории В. фон Гумбольдта заключается в том, что человек смотрит на мир сквозь призму языка. В этой системе язык является силой, неподвластной человеку. На основании различий в способах мышления и восприятия действительности В. Гумбольдт сделал вывод о том, что своеобразие культуры выражается в языке. В отечественной науке сходные мысли высказывал И.А. Боду-

эн де Куртенэ, который обозначил предмет когнитивной лингвистики так: «...Из языкового мышления можно выявить целое своеобразное языковое знание всех областей бытия и небытия, всех проявлений мира, как материального, так и индивидуально-психологического, и социального (общественного)» [Бодуэн де Куртене 1963: 312]. Лингвистические труды К.В. фон Гумбольдта и его последователей и их взгляды на соотношение языка и мышления легли в основу формирования активно развивающейся в последнее время когнитивной лингвистики.

Активная разработка лингвокультурологических проблем начинается лишь в последние десятилетия XX века. Имеется четыре точки зрения на соотношение «язык — культура»: (1) культура определяет язык (Н.Я. Марр, В. Шмидт и др.); (2) культура определяется языком, его содержательной и грамматической структурой: язык определяет культуру (Э. Сепир, Б. Уорф); (3) язык — «руководство» к познанию действительности (О.С. Ахманова и др.); (4) и культура, и язык обусловлены «духом народа», т.е. его ментальностью и национальным характером.

Несмотря на разные позиции в определении взаимодействия языка и культуры, очевидным является признание существования этой связи. Лингвистика XX в. активно принимает и развивает мысль о том, что язык не просто связан с культурой, он растет из нее, выражает ее, определяет культуру и является неотъемлемой ее частью. Именно эта идея стала основополагающей в лингвокультурологии.

Поскольку лингвокультурология является новой дисциплиной, вопрос об объекте исследования считается спорным. Среди большого количества теорий, определяющих объект лингвокультурологии,

мы остановимся на определении В.В. Воробьева, который видит объектом лингвокультурологии «взаимодействие культуры и языка в процессе их функционирования и изучение интерпретации этого взаимодействия, как единой системы ценностей» [Воробьев 1997:37].

В науке принято разграничивать термины «объект» и «предмет» исследования. Если «объект» — это общее понятие, связанное с кругом проблем, то под «предметом» понимается то, на что направлено исследование. Предмет лингвокультурологии представляет собой «изучение культурной семантики языковых знаков, которая формируется при взаимодействии двух разных кодов — языка и культуры» [Маслова 2001: 9]. В работе Т.М. Горшковой и Л.И. Ручиной предмет лингвокультурологии обозначается как «национально маркированные языковые единицы» [Горшкова, Ручина 2011].

Цель лингвокультурологии — изучить все способы, с помощью которых язык

хранит, транслирует и воплощает культуру. Лингвокультурология включает в себя несколько задач, а именно:

- определение механизмов влияния культуры на язык;
- решение проблем межкультурной коммуникации (систематизация культурных различий, оптимизация межэтнического диалога, создание универсального культурного ассимилятора, разработка методологии обучения практическим навыкам и умениям в общении с представителями других культур и т.д.);
- изучение особенностей национального менталитета;
- создание единого понятийного аппарата, который позволит обеспечить взаимопонимание в пределах антропоцентрической и антропологической парадигм.

Сегодня к центральным проблемам лингвокультурологии относятся проблемы изучения языковой концептуализации мира, языковой картины мира и национальной концептосферы.

Использованная литература:

1. Алефиренко, Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка: учеб. пособие [Текст] / Н.Ф.Алефиренко. – М.: Флинта: Наука, 2010. – 228 с.
2. Воробьев, В.В. Лингвокультурология (теория и методы): монография [Текст] / В.В. Воробьев. – М.: Издательство Российского Университета дружбы народов, 1997. – 331 с.
3. Маслова, В.А. Лингвокультурология. Учебное пособие [Текст] / В.А. Маслова. – М.: Academia, 2001. – 202 с.
4. Гумбольдт, В. фон. Избранные труды по языкознанию [Текст] / В. фон Гумбольдт; Пер. с нем. под ред. и с пред. Г.В. Рамишвили. – М: Наука, 1984. – 398 с.
5. Бодуэн де Куртенэ, И.А. Избранные труды по общему языкознанию: В 2-х т. [Текст] / И.А Бодуэн де Куртенэ; ред..кол. С.Г. Бархударов, Е.А. Бокарев, В.В. Горунг, М.В. Панов и А.А. Реформатский, сост.: В.П. Григорьев, А.А. Леонтьев. – Т. II – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1963. – 391 с.
6. Горшкова, Т.М., Ручина, Л.И. Словарь комбинированного типа как способ лексикографического описания концептосферы русской народной сказки [Текст] / Т.М. Горшкова, Л.И. Ручина// Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2011. – № 6-2. – С. 130-135.
7. Нурманов А.Т., Саъдуллаев Д.С. О повышении качества обучения русскому языку в национальной общеобразовательной школе на основе лингвокультурологического подхода // Журнал «Халқтаълим», 2019. № 4. С. 128-134.

ТАЪЛИМ ОЛУВЧИЛАРНИ ОИЛАВИЙ МУНОСАБАТЛАРГА ТАЙЁРЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК ШАРТ – ШАРОИТЛАРИ

ҚУРБОНОВА ЗИЛОЛА АЛИШЕР ҚИЗИ

Oriental университети ўқитувчиси

Аннотация: Мақолада оилавий таълим олувчиларни оилавий муносабатларга тайёрлашнинг педагогик шарт – шароитлари ва ижтимоий психологияда муносабат тузилиши учта асосий компонент билан ифодаланиши борасида сўз боради.

Калит сўзлар: когнитив, хабардорлик, эътиқодлар, тасаввурлар, фикрлар, аффектив, баҳолаш, эмоция, ҳис-туйғулар, тажрибалар, конатив, хулқ-атвор интенсивлиги.

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические условия подготовки семейных обучающихся к семейным отношениям и то, как структура отношений в социальной психологии представлена тремя основными компонентами.

Ключевые слова: когнитивные, осведомленность, убеждения, восприятия, мысли, аффективные, оценки, эмоции, переживания, конатив, поведенческая интенсивность.

Abstract: The article discusses the pedagogical conditions for preparing family students for family relationships and how the structure of relationships in social psychology is represented by three main components.

Keywords: cognitive, awareness, beliefs, perceptions, thoughts, affective, assessments, emotions, emotions, experiences, conative, behavioral intensity.

Кириш. Жаҳон иқтисодиётида кечаётган интеграция жараёни педагогиканинг глобаллашувига катта таъсир кўрсатмоқда. Интеграциялашувнинг кичик даражаси мамлакат иқтисодиётида янги тизимни шакллантириш географик яқин ташкилотларни ўз ичига олган “Кластер” ларни яратишдан иборатдир. Кластер тушунчаси ташкилотнинг келажак иқтисодиёти учун кадрлар салоҳиятини шакллантиришни ташкил қилишнинг инновацион самарали усулидир. “Педагогик таълим кластери” га муайян жуғрофий ҳудуднинг рақобатбардош педагогик кадрларга бўлган эҳтиёжларини қондириш мақсадида бир-бири билан узвий алоқадаги тенг ҳуқуқли алоҳида субъектларнинг технология ва инсон ресурсларининг интеграциялашувини кучайтирувчи механизм сифатида қаралмоқда.

Педагогик шарт-шароитлар мажмуаси алоҳида вазифалар қисмларни

аниқлаштириш орқали таъминланади ва таълим олувчиларда ижтимоий тайёргарликни ривожлантиришда мақсадга эришиш вазифалари, тамойиллари, қонуниятлари, шакллари, усул ва воситаларининг бирлиги билан белгиланади. Шу билан бирга бундай бирликнинг яратилиши динамик характерга эга бўлиб, ўзаро муносабатлар мазмунини белгиловчи ижтимоий талаб билан белгиланади.

Ўқитувчининг касбий стандарти мазмуни - умумий таълим ташкилотларида ўқув жараёнини лойиҳалаштириш ва амалга ошириш бўйича педагогик фаолият, шу жумладан ўқитиш, ўқитиш ва ривожлантириш каби вазифалар мажмуидир. Мактабгача таълим ташкилотида, бошланғич мактабда педагогик иш, умумий ўрта таълимнинг ўқув дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш бўйича субъект-педагогик фаолият каби функцияларни ўз ичига олган умумий таълим да-

стурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш бўйича педагогик фаолиятдир.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Дидактика қадимги грек тилидан олинган бўлиб, “Ўқитиш” ва унинг тамойилларини ўргатади. Тарихан оила ва никоҳ масалаларининг қандай бўлганлиги, ушбу кадрятларга олимлар ва алломаларининг муносабатларини ҳам кўрсатиб ўтамиз. Ана шундай оила ва никоҳ муносабатларига қизиққан қадимги грек файласуфи Платон бўлган. Унинг фикрича, барча замон ва маконларда патриархал оила ижтимоий муносабатларнинг жамият ҳаётининг асоси бўлади, давлат эса ана шу каби оилаларнинг бирлашувидан пайдо бўлган. Лекин Платоннинг ўзи ўз қарашларини охиригача ҳимоя қилиб, фикрларини яқунлай олмади.

Аристотель Платоннинг издоши сифатида унинг “идеал давлат”га оид фикрларини ривожлантириб, устозининг патриархал, яъни, эркак киши етакчи бўлган оила моделини ёқлаб фикр билдирган. Унинг фикрича, оилалар бирлашиб, яхлит давлатни ташкил этади.

Оила ва никоҳ масалаларига тарихий ёндашув швейцариялик олим И. Баховен (1815-1887) ишларида, айниқса, унинг “Оналик ҳуқуқи” китобида ёритилган. Ундан ташқари, америкалик тадқиқотчи Л. Морганнинг асарларида ҳам оилага нисбатан эволюцион қарашлар баён этилган бўлиб, “Қадимги жамият” китоби бунинг яққол намунаси ҳисобланади. Ҳар қандай даврда ҳам жамият ва давлат аҳоли сонининг бир маромда ўсиб бориши, муайян анъаналар ва муқаддас удумларнинг сақланиб, авлоддан –авлодга етказилиб турилишидан манфаатдор бўлган.

Оилавий ҳаётни тизимли тарзда тасаввур этиб, унинг психологик хусусиятларини ўрганишга жазм этган олимлардан

бири америкалик тадқиқотчи Виржиния Сатир ҳисобланади. У оилавий ҳаётни тавсифлаш учун қуйидаги тушунчаларни ишлатади: оила энергетикаси, оила тизими, чегараси ва функционал хусусиятлари. Бу билан у келиб чиқиши нуқтаи назаридан биологик ҳисобланган ижтимоий институтга технологик методологияни тадбиқ этишга уринади. Бундай ёндашув XX аср ўрталарига хос бўлиб, у туфайли олим оилани тушуниш борасида нафақат янги йўналишга асос солди, балки уни даволаш, бу борадаги тиббий муаммоларни ҳам ўрганишни бошлаб берди.

Таниқли америкалик оилавий психотерапевт Сальвадор Минухин ҳам ўзига хос концепциянинг асосчидир. Унинг фикрича, оила – мураккаб тузилишга эга бўлиб, таркибига айрим алоҳида индивидларни, бир қатор тизимларни қамраб олади.

Оила – энг аввало ривожланувчи тузилма бўлиб, унга ёшга оид қонуниятлар хосдир. Чунки оила аъзолари йиллар ўтгани сари ривожланади, етукликка эришади, қарийди, шу боис ҳам оила доимий ўзгариш ва ривожланишларни бошидан кечиради.

Америкалик тадқиқотчи Мюррей Боуэн АҚШда XX асрнинг бошларида бошланган оилани ҳимоя қилиш ҳаракатининг асосчиларидан бўлган. Эстониялик олимлар Э.Тийт ва В.Уқоловаларнинг кўрсатишича, оиланинг мустаҳкамлиги, ундаги муносабатларнинг аниқ мақсадларга қаратилганлиги ва йўналтирилганлиги билан ҳам белгиланади. Улар оилавий муносабатлар мақсадини кўпроқ 3 йўналишда бўлишини фарқлайдилар. Оилавий муносабатлар барқарор бўлади, қачонки:

1.Мақсад, болалар тарбияси билан боғланган бўлса;

2.Мақсад, эр-хотиннинг шахс сифатида янада ривожланиб боришини асосласа;

3.Мақсад, оила учун зарурий нарсаларни, уйни шинам ва орасталигини таъминлашга қаратилган бўлса.

Кўриниб турибдики, оила барқарорлиги-оила аъзоларининг ўзаро ҳурматга, севги-муҳаббатга, жавобгарлик - бурч ҳиссига ва эр-хотиннинг психологик ва жинсий ўзаро мослигига асосланган жуда мураккаб, кўп қиррали ва кўп даражали муносабатлари натижасидан иборатдир.

Тадқиқот методологияси. Америка Қўшма Штатларида сўров даврида 266 та оилавий муаммолар бўйича шуғулланганидан маслаҳатчилар ўрганиб кўрилганда, уларнинг қайд этишича, уларга ёрдам сўраб мурожаат қилган ҳар 10 та оиланинг 9 тасида ўзаро муносабатларда қийинчиликлар содир бўлаётганлигини тасдиқлай-дилар. Мазкур қийинчиликлардан: - коммуникатив қийинчиликлар - 86,6% ни, болалар ва уларнинг тарбияси билан боғлиқ - 45,7% ни, жинсий муаммолар - 43,7% ни, молиявий муаммолар - 37% ни, маданий муаммолар - 37,6% ни, туғишганлар билан муносабат - 28,4% ни, эр-хотин ўртасидаги ишончсизлик - 26,6% ни, хўжалик ишлари - 16,7% ни, жисмоний ҳақоратлаш - 15,6% ни ва бо-

шқа муаммоларни ташкил этади.

Россияда ўтган асрнинг 80-90- йилларида оила муаммолари билан шуғулланган психолог олимлар (С.В. Ковалёв, Н.Н. Обозев) нинг баҳосига кўра, бахтсиз оилаларни уч тоифага киритиш мумкин. Улар шартли равишда: жанжалли, инқирозли, муаммоли оила тоифаларига бўлинадилар. Жанжалли оилада эр-хотин ўртасида парда (сфера) бўлиб, уларнинг қизиқишлари, эҳтиёжлари, баҳолашлари ва хоҳишлари ўртасида доимо тўқнашувлар келиб чиқади ва у кучли эмоционал ҳолат кўринишида узоқ сақланади.

Инқирозли оилада эр-хотиннинг қизиқиш ва эҳтиёжлари асосан қатъий характерга эга бўлиб, бу ҳолат оилавий ҳаёт соҳасининг муҳим томонларини эгаллайди.

Хулоса қилинганда, муаммоли оилада эр-хотин ўртасида содир бўладиган қарама-қаршиликлар ёки зиддиятлар асосан унда қийин ҳаётгивазиятлар, қийинчиликлар (масалан уй-жойнинг йўқлиги, оғир ва узоқ муддатли касаллик) юз берган ҳолатларда юзага келади. Ана шундай оилалардаги эр-хотинлар улардаги ижтимоий-психологик муҳит ва ўзаро ҳурматга, ёрдамга таянган ўзаро муносабатлардан қониққандагина турмушлари мустаҳкам бўлиши мумкин .

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аристотель. Политика // Политика Аристотеля. – М:1911.-С. 4-32
2. Пешперова И.Ю. Брак и семья: традиционные и коллизийные аспекты в международном семейном праве. / «Россия в глобальном мире», 2014, № 4 (27). –С. 464466.
3. William L. Cook, David A. Kenny. Application of the Social Relations Model to Family Assessment. Source: Journal of Family Psychology, Vol. 18, No. 2, p. 361–371. Impactfactor:
4. Лоиков П. Формирование межличностных отношений в семье. / Вестник Таджикского национального университета (Душанбе). Том: 2. Номер: 3-7 (124). Год: 2013. Страницы: 290-291.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛ ТАДҚИҚОТЛАРДА ПСИХОЛОГИК ҲИМОЯ МЕХАНИЗМИ ТИЗИМИНИ ТАҲЛИЛИ

М.ФАЙЗИЕВА

ҚАРШИДУ ПСИХОЛОГИЯ КАФЕДРАСИ ДОЦЕНТИ.

Аннотация. Мазкур мақолада психологик экспериментлар ўтказилиши жараёнида психологик ҳимоя механизми тизимининг таҳлили хусусидаги фикрлар баён этилган. Шу билан бирга мақолада шахснинг бузилишига олиб келадиган патологик ҳимояни бажарадиган нормал, доимий ҳаракатланадиган заруриятни фарқлаш борасидаги амалий тажрибалар очиқ берилган.

Калит сўзлар Экспериментал тадқиқотлар, психологик эксперимент, психологик ҳимоя, шахс, ҳимоя механизми, патологик ҳимоя, амалий тажриба.

Аннотация В данной статье представлены мысли об анализе системы механизма психологической защиты при проведении психологических экспериментов, в то же время в статье раскрывается практический опыт выделения нормальной, постоянно движущейся необходимости, осуществляющей патологическую защиту, приводящую к нарушению.

Ключевые слова Экспериментальное исследование, психологический эксперимент, психологическая защита, личность, механизм защиты, патологическая защита, практический опыт.

Annotation This article presents thoughts about the analysis of the system of the psychological defense mechanism when conducting psychological experiments, at the same time, the article reveals the practical experience of isolating a normal, constantly moving need, carrying out pathological protection, leading to a violation

Keywords Experimental research psychological experiment, psychological protection, personality, protection mechanism, pathological protection, practical experience.

Экспериментал тадқиқотлар, психологик ҳимоя тизими ва унинг фаолият кўрсатиш хусусиятлари турли шахслар учун бир хил эмаслигини кўрсатади. Баъзиларда ҳимоя заиф бўлади ва керакли нарсалардан ҳимоя қилмайди, бошқаларда эса шахсни ривож топиши учун зарур бўлган маълумотларни идрок этмайдиган даражада шунчалик интенсив ҳимоя шаклланади.

Юқорида айтиб ўтилганлар профилактик функцияларни ва жамиятда шахснинг бузилишига олиб келадиган патологик ҳимояни бажарадиган нормал, доимий ҳаракатланадиган заруриятни фарқлаш талаб қилинади. Ҳимоя механизмларини нормал ва патологик таснифлашга ўринишлар замонавий психологияда тасвирланган (И.М. Грановская, Г.В. Грачев, Л.Р. Гре-

бенников, Е.Л. Доценко, Б.В. Зейгарник, В.Г. Каменская, Ф. Крамер, В.Ф. Моргун, И.М. Николская, Е.С. Романова, Р. Плутчик, А. Freud, Т.С. Яценко, ва ҳоказо.). Ушбу тадқиқотларда психологик ҳимояни таснифлаш учун турли ёндашувлар қўлланилади: 1. Клиник-нейропсихик бузилишларнинг етакчи белгиларига асосланган; 2. Онтогенетик-алоҳида ҳимоя турлари шаклланишининг вақтига асосланган; 3. Эволюцион-эмоционал-мослашув табиати эга бўлган алоҳида асосий ҳис-туйғуларни назорат қилиш тамойилига асосланган. Биринчи ёндашув патопсихологияда, тиббиётда ва психиатрияда кенг қўлланилади. Иккинчиси 4дан 36гача бўлган ибтидоий (боланинг ақлий ва ижтимоий ривожланишида биринчи бўлиб шакл-

ланган ва намоён бўлган) ва ундан юқори (ривожланиш жараёнида ибтидоий ўзгартирилади)га ажратилади. Учинчи ёндашув Р. Плутчик томонидан илгари сурилган ҳиссиётларнинг психоэволюцион назариясига асосланган. Биринчи марта ҳимоя механизмларининг таснифи А. Фрейднинг монографиясида берилган. Муаллиф қуйидаги мезонларни таклиф қилади: "мен" таҳдидининг локализацияси, онтогенезда шаклланиш вақти. Бундан ташқари, А. Фрейд ривожланиш жараёнларининг нормаллиги муайян ҳимоя жараёнлари ва тенденцияларнинг ҳукмронлигига боғлиқ эканлигини таъкидлаган. Агар шахс бир ҳимоя усулини кунт билан қўлласа ва бошқа одамларга бўлган муносабатлар ҳам шу ҳимояга асосланса, бу ҳодисани меъёрийми ёки патологик, қай даражада кўриб чиқилишини аниқлаш қийин. Кейинчалик, сўнги мезон психологик ҳимоя механизмларининг замонавий бўлинмаларида бирламчи ва иккиламчи, ибтидоий ва ривожланган, адаптив ва мосланмайдиган, етарли ва кам, самарали ва самарасиз бўлган ҳолда ишлатилган.

А. Маслоу конструктив реакциялар мезонларини: ижтимоий муҳит талаблари билан шартлилик, муайян муаммоларни ҳал қилишга қаратилганлик, мотивацион йўналганлик ва хулқ-атворни англаш ва реакцияда ички ва шахслараро ўзгаришларнинг мавжудлигини қайд этган. Конструктив бўлмаган реакция белгилари, унинг нуқтаи назарига кўра, агрессия, регрессия, фиксация ва бошқалардир. Бу кўринишлар онгли эмас ва ҳақиқий мавжуд бўлган муаммони ҳал қилмай, руҳий ноқулайликни бартараф этишга қаратилган. А. Маслоу талқинида психологик ҳимоя механизмлари конструктив эмас, аммо бир қатор ҳолатларда (вақт ва маълумотларнинг етишмаслиги) белгиланади,

улар ўз-ўзига ёрдам беришда ҳаракат механизми ролини ўйнайди.

Ф. Крамер психологик ҳимояларнинг онтогенезини ўрганиб, уларни ибтидоий ва юқори қисмларга ажратади. Ибтидоий ҳимоялар (инкор, репрессия, регрессия, алмаштириш) бола томонидан зиддиятли вазиятда ҳиссий ҳолатни енгиллаштириш учун инстинктив равишда ишлатиладиган восита ва ҳиссий механизмларнинг ишлаши билан боғлиқ. Ижтимоий ривожланиш ва хулқ-атвор нормаси низоли вазиятларни ўзлаштириш усулларида ибтидоий ҳимоя ўрнини босишга мўлжалланган юқори ҳимояларнинг ўз вақтида киритилишига боғлиқ. Психологик ҳимоянинг ривожланиш даражасини унинг деструктивлик ёки конструтивлик жиҳатлари белгилайди, деб ҳисоблаган Б. В. Зейгарник. Муаллиф невротик ва соматик касалликларнинг белгиларини онгсиз ҳимоя чоралари билан боғлиқлигини қайд этади. У бундай ҳимояларни деструктив деб атайди, чунки улардан фойдаланиш шахс ҳаракатларининг деформацияланишига, хулқ-атвор мақсадлари билан вазият ўртасидаги алоқанинг бузилишига олиб келади. Берилган механизмлар ёрдамида хатти-ҳаракатни тартибга солиш етарли эмас, чунки ҳимоя тизими инсоннинг онгига қўшимча равишда хатти-ҳаракатни юклайди. Конструктив ҳимоя анланган ва субъект томонидан тартибга солинади.

Тадқиқотчилар шахслараро психологик ҳимояларнинг қуйидаги хусусиятларини аниқладилар, уларни қўллаганда шахснинг ҳимоя хулқ-атворини баҳолаш учун асос сифатида қабул қилинган.

1. Адекватлик(бир хиллик)-таҳдид сабабига, безовталиқ манбаининг моҳиятига риоя қилиш.

2. Самарадорлик-таҳдидни бартараф этиш, ҳимоя мақсадига эришиш.

3. Спецификлик (Ўзига хослик)- психик шикастланиш ҳолатининг моҳияти ва мазмунининг долзарблиги.

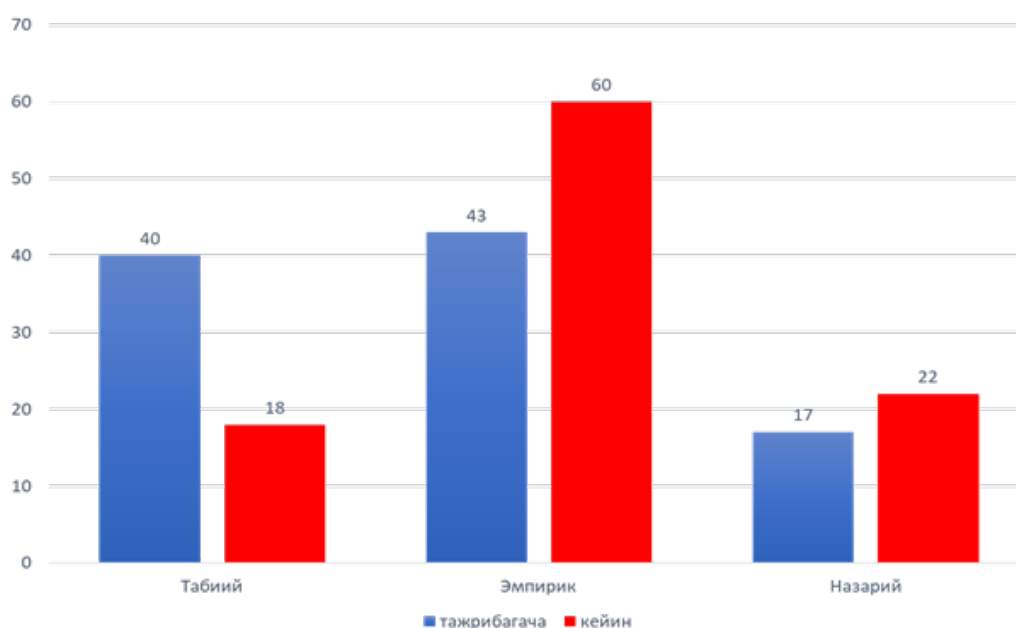
4. Конструктивлик – " ҳимоя тизими-ни таъминловчи ҳаракатларни яратиш, такомиллатириш, (муносабатлар, психологик фаровонлик, биргаликдаги фаолият самарадорлигининг) прогрессив ривожланишга қаратилиши". Бу ўзгарувчи психологик ҳимоянинг ўзига хослиги ва бир хиллиги билан белгиланади. Ушбу хусусиятларнинг ифодаланиши ва бирлиги ўзгарувчан бўлиши мумкин. Шахслараро муносабатларда қўлланиладиган психологик ҳимояларни турли коммуникатив вазиятларда ахборот-психологик таъсир ўтказаетган шахс позицияси томонидан кўриб чиқайлик. Парвариш - контактнинг узилиши, хатти ҳаракатларнинг таъсирларга эришиш доирасидан чиқиб кетиш. Сургун - масофани ошириш, тажовузкорни йўқ қилиш, таъсир манбаини жойидан қўзғатиш. Блокировкалаш-таъсир жараёнини назорат қилиш воситаси , шикастловчи ҳимоя предмети, тўсиқлар қўйиш, психикани ташқи таъсирлардан ҳимоя қилиш орқали амалга оширилади. Бошқариш-таъсир жараёнини назорат қилиш ва уни кенгайтишига таъсир кўрсатиш. Сўниш – ҳимоя субъекти ҳақидаги маълумотларни назорат қилиш, уни бузиш, яшириш ёки қисқартириш. Менсимаслик (эътиборсизлик)-таъсир манбаи ҳақидаги маълумотлар миқдорини чеклаш, таҳдиднинг мавжудлиги, табиати ва бундай таҳдидни нотўғри тушуниш. Бундан ташқари, коммуникатив таъсирнинг асосий хусусиятларига мос келадиган муайян синфга тегишли бир қатор механизмлар аниқланган: манипуляторнинг ниятларини аниқлаш истаги, психологик босимга қарама-қаршилик ва психологик автоматизмга таянч. Сўнгги йиллардаги психологик ҳимоя

бўйича тадқиқотларда , унинг ёрдамида эришилган ички мослашув ташқи ижтимоий-психологик мослашувнинг маълум даражасини таъминласагина, психологик ҳимоя тизимининг фаолияти конструктив бўлади, деб белгиланган. Бунинг учун индивидуал ва вазиятли режанинг бир қатор шартлари зарур бўлади.

Индивидуал-шахсий шартлар: 1. Психологик ҳимоядан фойдаланишнинг мослашувчанлиги (инсон, бир ёки икки механизмдан қаттиқ берилиб фойдаланмасдан психологик ҳимоянинг муайян тўпламига эга бўлиши керак); 2. Психологик ҳимоядан фойдаланишнинг мўътадил частотаси. Вазиятли шартлар: 1. Психологик ҳимоядан фойдаланиш ҳақиқатини англаш ва унинг ўз хатти-ҳаракатларини таҳлил қилиш орқали бартараф этиш; 2. Ҳимояланмаган характердаги адаптив ҳаракатларга ўтиш; 3. Вазиятни юмшатиш ҳисобидан ҳимояни қўллашни рад этиш. Психологик ҳимоя тизимининг ижтимоий-психологик мослашув воситаси сифатида фаолият кўрсатишини ҳисобга олиб, низони ҳал қилиш усули сифатида, шахсий ривожланиш кўрсаткичи сифатида ва бошқаларни кўриб чиқиб, биз, муқаррар ҳимоя механизмлари ва енгиш хатти ҳаракатлари бир-бири билан боғлиқ, деган ҳулосага келамиз.

Психология йўналиши 1-курс талабалари билан ўзаро ҳамкорликни шакллантиришдан олдин ва кейин ўтказилган синов натижаларини умумлаштириш ва таҳлил қилиш уларда психологик ҳимоянинг конструктивлик даражасини аниқлаш имконини берди (1-расм).

Психологик ҳимоянинг конструктивлиги умумий кўрсаткичидаги ўзгаришлар фоиз нисбатида аниқланди: назарий даражадаги ўзгариш 17% дан 22% гача, эмпирик даражадаги 43% дан 60% гача, табиий

1-расм. Психология йўналиши 1–курс талабаларининг тажриба гуруҳида психологик ҳимоянинг конструктивлик даражасини ифодаланиши.

даражада 40% дан 18% гача ўзгаришлар кузатилди. Психологик ҳимоя тизими таркибий қисмларининг ўзгаришларини статистик таҳлил қилиш ўзгаришларнинг ишончлилигини, шунингдек, қўлланилган методикалар таъсирнинг ишончлилиги, самарадорлиги ва етарлилигини тасдиқлаш имконини берди.

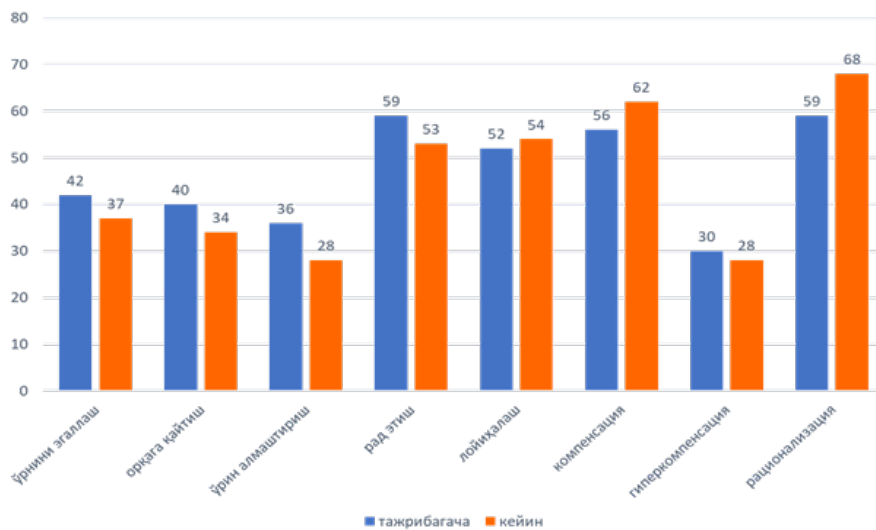
Шундай қилиб, конструктив психологик ҳимояни шакллантириш бўйича тажриба-эксперимент ишлари давомида биринчи курс талабаларида психологик ҳимоя механизмлари ва ўзлигини англаш стратегиялари муносабатларида ижобий ўзгаришлар юз берди. Психологик ҳимоянинг функционал жиҳатларида умумий зўриқиш кўрсаткичи сақланиб қолса-да, ибтидоий ҳимоя қийматларининг пасайиши кузатилди (ўрнини эгаллаш, орқага қайтиш, рад этиш) ва юксак ҳимоя механизмлари (компенсация, гиперкомпенсация) кучайганлиги аниқланди. Бундай ўзгариш талабаларнинг мақсадга эриши-

шларида фаол бўлишга, шахс хусусиятларининг намунали ва меъёрий намоён бўлишини таъминлаўга имкон берди. Ушбу ўзгаришлар талабаларни психологик ҳимоя тизимининг самарадорлигини оширишга ва уларнинг янги фаолият даражасига осонлик билан ўтишига олиб келди.

Психология йўналиши 4-курс талабаларида конструктив психологик ҳимояни шакллантириш 2- Тг ва 3- Тг- ларида амалга оширилди. Тадқиқотда юзага келган ўзгаришларнинг натижалари қуйида муҳокама қилинади.

2-тажриба гуруҳи (кейинги ўринларда 2-Тг деб юритилади) ҚаршиДУ ва СамарқандДУ психология йўналишининг 4-курс талабаларидан ташкил этилди. Ушбу гуруҳ талабалари билан тажриба-тадқиқот ишларида психологик-педагогик шарт-шароитлар ва шахс хусусиятларини ўрганишга алоҳида эътибор берилди.

Тадқиқот жараёнида психологик ҳи-

2-расм. 4-курс психология йўналиши талабалари 2-Тг да психологик ҳимоянинг конструктивлик даражасини ифодаланиши.

моя механизмлари, копинг-хатти-ҳаракатлар стратегияси ва талабаларнинг ўз-ўзини англаш хусусиятларининг ишлашидаги ўзгаришларни муҳокама қиламиз. Талабалар ўз фаолитида доимий фойдаланадиган ҳимоя механизмларининг ўрта гуруҳи фаолияти юкламаларида ўзгаришлар аниқланди (5-расм). Жумладан, "ўрин алмаштириш" (тажрибагача- 36%, кейин-28%, фарқ-12%), "рационализация" (тажрибагача- 59%, кейин-68%, фарқ-9%), "рад этиш" (тажрибагача- 59%, кейин-53%, фарқ-6%), "орқага қайтиш" (тажрибагача- 40%, кейин-34%, фарқ-6%) ва "компенсация" (тажрибагача- 56%, кейин-62%, фарқ-6%) механизмларининг ишлашида аҳамиятли ўзгаришлар юз берди.

Психологик ҳимоянинг қуйидаги таркибларида: "ўрнини эгаллаш" (тажрибагача- 42%; кейин-37%; фарқ-5%), "орқага қайтиш" (тажрибагача- 40%; кейин-34%; фарқ-6%), "ўрин алмаштириш" (тажрибагача- 36%, кейин-28%, фарқ-12%), "рад этиш" (тажрибагача- 59%; кейин-53%; фарқ-6%) пасайиш кузатилди (5-расм). Бу ҳолат, талабалар ўз фаолиятларида қийинчиликларни бошдан кечириш жараёни устидан онгли назоратни кучайтириб бор-

ганлигини ифодалайди.

Психологик ҳимоя қилишнинг юксак усуллари гуруҳида "компенсация" механизмларининг ифодаланиш кўрсаткичлари (тажрибагача- 56%, кейин-62%, фарқ-6%) ва "рационализация" (тажрибагача- 59%, кейин-68%, фарқ-9%), бу вазиятнинг моҳиятини таҳлил қилиш ва зиддиятли ҳолатни ўрганиб муроасага келтиришга тайёргарлик кўриш усулларини қўллашга эътиборни ошиши билан боғлиқ.

Психологик ҳимоянинг умумий ифодаланиш кўрсаткичида сезиларли ўзгариш бўлмади, лекин содда табиий ҳамда юксак ҳимоя механизмлари ўртасидаги муносабатларда тажриба-тадқиқотлар натижаларига кўра фарқлар ва конструктив ўзгаришлар юзага келганлиги ҳақида ижобий хулосалар чиқариш мумкин.

Маълумотларнинг корреляцион таҳлили асосида психологик ҳимоя механизмлари, копинг хулқ-атвор стратегияси, ўз-ўзини англаш хусусиятлари, назорат қилиш имкониятлари, зиддиятга йўналган хулқ-атвор усуллари, ижтимоий-психологик мослашув омиллари, шахсий хусусиятлар, психолог талабаларнинг психологик ҳимоясини ривожлантиришни белгилайди-

ган муҳим омиллар сифатида аниқланди.

Конструктив психологик ҳимояни шакллантириш бўйича тажриба-тадқиқот ишлари давомида психолого-педагогик зарур шарт-шароитлар амалга оширилди: психологик ҳимоя тизими ҳақидаги билимларни ўрганиш, шахсга хос хусусиятлардан хабардор бўлиш ва шахс психологик ҳимоя тизимининг амал қилиш қонуниятларини билиш муҳим аҳамият касб этади.

Экспериментал тадқиқотларни амалга ошириш шарт-шароитлари: психологик ҳимоя тизими ҳақидаги билимларни ассимиляция қилиш, айниқса, шахс ва

психологик ҳимоя тизимининг ишлаш талабаларини психологик ҳимоя тизимининг қуйидаги йўналишларда ўзгаришига олиб келди: содда-табиий ва юксак ҳимоя механизмларининг кескинлиги нисбати психологик ҳимоянинг пастки қисмидир. Копинг ресурслар эса муаммоларни барта-раф этишдан уларни ҳал қилишгача фаол ҳаракатларга айланди. Ўз-ўзини баҳолаш, шахс ҳис-туйғуларини бошқариш ва ўз-ўзини назорат қилиш уйғунлашган ҳолда психологик ҳимоянинг юқори даражаси бўлган конструктивликка ўтишини баҳолашга имкон берди.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. -488 б.
2. Бассин Ф.В. Проблема психологической защиты // Психол. журнал. –1988. - №9. – С.79-86.
3. Грачев Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности: дис. ... доктора психол. наук. – М., – 456 с.
4. Жабборов Ҳ.Х. Ўсмирларда мафкуравий иммунитет шаклланишининг психологик омиллари. Пс.ф.б.фал.док. (PhD) дисс... – Т., 2019, -160 б.
5. М.Файзиёва Шахснинг психологик ҳимоя механизмлари .Монография.Қарши “Насаф” НМИУ-2021 йил.143 бет.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА КАСБИЙ ТАЙЁРЛАШ ЖАРАЁНИДА БЎЛАЖАК ПЕДАГОГ-РАССОМЛАРНИ БАДИИЙ-ИЖОДИЙ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

К.М.ГУЛЯМОВ

Камолиддин Бехзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти доценти, педагогика фанлари номзоди

М.Х. ИКРОМОВ

Қўқон давлат педагогика институти, «Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси» кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: муаллиф томонидан бўлажак тасвирий ва амалий санъат ўқитувчисини касбий тайёрлашнинг мақсади унинг психологик-педагогик ва бадиий-ижодий компонентларнинг бирлигида амалга ошириладиган касбий компетентлигини шакллантириш эканлиги эътироф этилади.

Аннотация: Автор статьи считает, что цель профессиональной подготовки будущего учителя изобразительного и декоративно-прикладного искусства – формирование его профессиональной компетентности, которое осуществляется в единстве психолого-педагогического и художественно-творческого компонентов.

Annotation: the author of the article believes that the goal of professional training of the future teacher of fine and decorative arts is the formation of his professional competence, which is carried out in the unity of the psychological-pedagogical and artistic-creative components.

Калит сўзлар: бадиий таълим, касбий тайёргарлик, бадиий-ижодий фаолият, амалий безак санъати, тасвирий санъат, ўзини-ўзи баҳолаш, бадиий-ижодий ривожланиш, компетенция, компетентлик.

Ключевые слова: художественное образование, профессиональная подготовка, художественно-творческая деятельность, декоративно-прикладное искусство, изобразительное искусство, самооценка, художественно-творческое развитие, компетенция, компетентность.

Key words: art education, professional training, artistic and creative activity, arts and crafts, fine arts, self-assessment, artistic and creative development, competence.

Сўнгги йилларда олий таълим тизимини ривожлантиришнинг мазмуни ва методикасига, унинг ижтимоий-педагогик самарадорлигини оширишга, таълим жараёнларини сифат жиҳатдан янги босқич талабларига мослаштиришнинг меъёрий асослари яратилмоқда. Шу нуқтаи назардан, замонавий олий таълимнинг энг муҳим муаммолари орасида касбий ва махсус фазилатлар мажмуасига эга бўлган, бадиий таълим соҳасида компетентли мутахассис тайёрлашнинг устувор йўналишларини алоҳида эътироф этиш жоиз.

Хусусан, олий таълим мазмунини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ривожланишига муносиб ҳисса қўшадиган, меҳнат бозорида ўз ўрнини топа оладиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини йўлга қўйиш, халқаро тажрибалардан келиб чиқиб, олий таълимнинг илғор стандартларини жорий этиш, жумладан ўқув дастурларида назарий билим олишга йўналтирилган таълимдан амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтирилган таълим тизимига

босқичма-босқич ўтиш¹ устувор вазифа сифатида эътироф этилади.

Ўқитувчининг шахсияти ва унинг касбий тайёргарлиги муаммоси Я.А.Коменский, А.Дистервега, К.Д.Ушинский, О.А.Абдуллина, Ю.К. Бабанский, Б.С.Ильин, Н.В. Кузьмина, В.А. Канн-Калик, А.С.Макаренко ва бошқа таниқли педагоглар томонидан ўрганилган. Кўпчилик тадқиқотчиларнинг фикрича, таълим-тарбиянинг педагогик техника ва технологиялари эмас, балки ўқитувчининг мутафаккир, маънавий устоз, талаба-ёшлар сифатидаги шахси биринчи ўринда туриши лозим. Шунинг учун энг аввало ўқитувчини ижодий ривожланаётган шахс сифатида тайёрлашнинг муаммолари илгари сурилади [1, 449].

Олий таълим муассасаларининг ўқув-тарбиявий мазмундаги фаолияти жараёнининг умумий қонуниятлари ва бўлажак ўқитувчиларнинг касбий етуқлигини таъминлаш самарали технологияларининг моҳиятини ўрганишда Н.Н.Азизхўжаева, Н.М.Боритко, С.С.Булатов, М.Г.Давлетшин, Э.Рўзиев, Н.К.Сергеев, Ў.Қ.Толипов, Ф.Р.Юзликаевларнинг, шахс фаолиятининг мотивацион муҳитини яратиш ҳамда такомиллаштиришнинг назарий масалалари борасида В.К.Виллюнас, Р.З.Гайнутдинов, М.Г.Давлетшин, М.Г.Дзукоева, Ю.М.Забродин, Э.Ф.Зеер, Е.М.Иванова, Е.А.Климов, С.Л.Рубинштейн, П.А.Рудик ҳамда Н.Ф.Тализина томонидан олиб борилган тадқиқотлар муҳим аҳамият касб этади [6, 7].

Бўлажак ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш масалалари юзасидан Б.А.Абдыкаримов,

В.И.Байденко, Н.В.Ефремичева, Э.Ф.Зеер, И.А.Зимняя, Л.М.Митина, В.А.Сластенин, Ю.Г.Татур, А.В.Тутолмин, А.В.Хуторский каби олимларнинг илмий изланишларида касбий педагогик таълимни модернизация қилишда компетенциявий ёндашув, бўлажак ўқитувчиларни ижтимоий ва касбий компетентлигини баҳолашда интегратив ёндашув, узлуксиз педагогик таълим касбий тайёргарлик жараёнида бўлажак ўқитувчининг креатив компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш, шунингдек, ўқитувчи шахсияти ва касбий маҳоратининг диагностикаси муаммолари тадқиқ этилган [4, 36].

Бўлажак ўқитувчиларнинг касбий қобилиятларини ривожлантиришнинг психологик жиҳатлари Л.С.Выготский, П.Я.Гальперин, Э.Гозиев, М.Г.Давлетшин, В.В.Давыдов, А.К.Маркова, В.Каримова, Н.В.Кузьмина, С.Л.Рубинштейн, Ф.Б.Шоуमारов ва бошқаларнинг тадқиқот ишларида ўрганилган.

Тасвирий ва амалий санъатни ўқитиш методикаси масалалари С.Ф.Абдуллаев, И.В.Алексеева, Б.Б.Байметов, С.С.Булатов, Р.Т.Ибрагимова, Н.В.Козлякова, В.С.Кузин, П.В.Пайдуков, Н.Н.Ростовцев, Н.Б.Смирнова, М.В.Соколов, В.П.Строков, А.С.Хворостов, З.Ю.Хубиева, К.К.Касимов, Р.Ҳасанов ва бошқаларнинг илмий ишларида тадқиқ этилган [4, 37].

Мазкур тадқиқот ишларида шахсни тасвирий ва амалий безак санъат намуналари асосида бадиий-эстетик тарбиялаш, унинг касбий маҳоратини ўстиришда шахс ривожланишининг ички эҳтиёжлари, психологик хусусиятларини инобатга олиш, замон талаблари асосида таълим-тарбия беришда талабаларга ўтмиш маданий мерос намуналаридан фойдаланишнинг педагогик асослари эътироф этилади.

Бироқ бу борада ҳозирга қадар олий таълим муассасаларида амалий безак санъатидан малакали педагог кадрлар

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5847–сонли Фармони, – Т.: Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон.

тайёрлашда тизимли ёндашув, бўлажак тасвирий ва амалий санъат ўқитувчиларини амалий безак санъат машғулотлари давомида эгаллаган билим, кўникма ва малакаларини келажакда педагогик фаолиятда намоён эта олишни таъминлашга оид махсус илмий-тадқиқот ишлари олиб борилмаганлиги, бу борада ўзининг илмий-амалий ечимини кутаётган муаммолар мавжудлигини англатади [4, 37].

Тадқиқот жараёнида педагог маҳоратини шакллантириш борасидаги концепциялар (П.Р.Атутов, Э.А.Гришин, Ю.К.Васильев, В.А.Крутецкий, Н.В.Кузьмина, Л.М.Митина, В.А.Сластенин, А.И.Щербаков); шахснинг шаклланиши ва унинг моҳиятини ёритувчи психологик назариялар (А.Абульханова-Славская, М.Г.Давлетшин, В.С.Ильина, В.Каримова, А.Н.Леонтьев, Д.А.Леонтьев, В.С.Мерлин, С.Л.Рубинштейн, Ф.Б.Шоумаров, Д.Б.Эльконин); педагогнинг касбий маданиятини шакллантиришнинг назарий ғоялари (Г.С.Батышев, М.М.Бахтин, В.С.Библер, Л.П.Будева, Н.Д.Никандров, Г.В.Платонов), ўқитувчиларнинг ўзини-ўзи ривожлантириш (С.Я.Батышев, В.С.Безрукова, В.А.Кан-Калик, Н.В.Кузьмина, С.М.Маркова) ҳамда педагогик этика муаммоларига оид изланишлар (Н.Н.Азизхўжаева, У.Маҳкамов, О.Мусурмонова, С.Нишонова, М.Очилов, Н.Е.Щуркова)нинг моҳияти ва мазмуни ўрганилган [1, 449].

Психология-педагогикада бўлажак ўқитувчининг касбий ривожланиши жараёнини ўрганишда турлича ёндашувлар мавжуд. Баъзи тадқиқотчилар касбий ривожланишни ўқитувчининг шахсияти нуқтаи назаридан (К.М.Дураи-Новакова, С.Б.Елканов, Л.М.Захаров, В.А.Кан-Калик, Н.И.Петров, Л.М.Митина ва бошқалар), В.Д.Шадриков, Т.В.Кудрявцев, К.А.Абулханова-Славская ва бошқалар эса унинг фаолияти нуқтаи назаридан кўриб чиқадилар. Амалга оширилаётган тадқиқотлар нуқтаи назаридан ушбу жа-

раённи педагогика олий ўқув юртида ўқитувчилар тайёрлаш самарадорлиги нуқтаи назаридан ўрганишга ёндашув кизиқиш уйғотади (В.А.Беликов, Д.Ю.Ануфриева ва бошқалар). Хусусан, Л.М.Митина касбий ривожланишни касбий аҳамиятга эга бўлган шахсий фазилят ва қобилиятлар, касбий билим ва кўникмаларни ўсиши, шаклланиши, интеграцияси ва педагогик фаолиятга татбиқ этиш, деб таърифлайди. Бу эса инсон ички дунёси ва турмуш тарзини тубдан ўзгаришига олиб келади [5].

Фаолият субъектининг касбий ривожланиши – бу бутун касбий фаолияти давомида содир бўладиган, чегараланмаган динамик жараён. Касбий ривожланишни тушунишга бўлган турли ёндашувлар унинг умумий хусусиятларини аниқлаш ва таҳлил қилиш имконини беради:

- касбий ривожланиш – бу касбни эгаллашнинг узок вақт талаб қиладиган жараёни;

- касбий ривожланиш ўз-ўзини ривожлантиришга асосланади;

- касбий ривожланиш жараёнида меҳнат субъекти сифатида шахснинг муайян сифатлари ўзгаради, натижада шахснинг ўзини-ўзи лойиҳалаш жараёни давом этади;

- олий таълим муассасаларида касбий ривожланишнинг муҳим босқичи касбий тайёргарлик бўлиб, бўлажак мутахассиснинг касбий жиҳатдан ривожланиши фаол ўқув-касбий фаолият жараёнида амалга оширилади [3].

«Ўқитувчининг касбий хусусиятлари борасида тўхталганда шуни таъкидлаш жоизки, у энг аввало, ўз касбини дилдан севадиган, ўз ишига ижодий ёндашадиган шахс бўлмоғи талаб этилади. Бу шахсда янги билимлар ва илғор тажрибаларга чанқоқлик, муҳими унда ташкилотчилик, кузатувчанлик, қатъийлик хусусиятлари яққол сезилиб турсин. Амалий ва тасвирий санъат ўқитувчиси махсус билим ва малакалар билан қуролланмасдан ҳамда

ўз соҳаси борасида юқори даражада компетентли бўлмай туриб муаллимлик қилиши мумкин эмас» [8].

Олий таълим тизимида тасвирий ва амалий санъат ўқитувчиларини тайёрлаш амалиётда мутахассисларнинг бадиий-ижодий ҳамда касбий-педагогик тайёргарлигини назарда тутати. Бўлажак тасвирий-амалий санъат ўқитувчисининг касбий тайёргарлигини биз психологик-педагогик ва бадиий-ижодий йўналишларнинг бирлиги асосида унинг касбий компетенциясини шакллантириш жараёни деб қараймиз.

Касбий бадиий-ижодий тайёргарликнинг мазмуни қуйидагиларни шакллантиришга қаратилган турли хил тажриба турларини ўз ичига олади:

- маданий-тарихий компетентлик, бу турли даврлар ва халқлар санъати назарияси ва тарихини ўрганишни назарда тутати;

- ҳар хил санъат турларини бадиий ифодалаш воситаларини ўзлаштиришни назарда тутувчи бадиий-амалий компетентлик;

- маънавий-ахлоқий ва эстетик идеаллар контекстида бадиий дид ва баҳолаш мезонлари.

Мутахассиснинг касбий фаолиятининг иждодий характери биз тасвирий ва амалий санъат соҳасида бадиий ва иждодий фикрлашни, тасаввурни, турли ифодали воситалар ва материаллар ёрдамида бадиий образ яратиш соҳасидаги махсус қобилиятларни ривожлантиришга қаратилган касбий компетенцияларни шакллантириш жараёни сифатида қарайдиган бадиий тайёргарлик вазифаларини биринчи ўринга қўяди.

Рассом-педагогни тайёрлашнинг асосий мақсади – касбий бадиий билим, кўникма ва малакаларга эга бўлган шахснинг иждодий мустақиллигини шакллантириш эканлигини алоҳида таъкидлаш жоиз. Шунингдек, тасвирий-амалий саводхонлик

педагог-рассом учун зарур бўлган асосий восита ҳисобланади. Таълим жараёнида олинган тасвирий-амалий кўникма ва малакаларнинг мажмуи вазифаларни иждодий ҳал қилишга қаратилган. Хусусан, педагог-рассом ушбу кўникма ва малакалардан иждодий фаолият жараёнда самарали фойдалана олиши муҳим аҳамият касб этади. Иждодий фаолиятнинг юқори даражасига кўтарилиш санъат соҳасидаги касбий тайёргарликнинг зарурий шартли бўлиб, касбий маҳоратга, ривожланган тасаввурга, бадиий ва образли тафаккурга эга бўлишни талаб этади.

Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчисида унинг бадиий-ижодий ривожланиши учун шаклландиган энг муҳим компетенциялар қуйидагилардан иборат:

- бадиий фаолиятни тавсифловчи бадиий образ яратиш соҳасида; бадиий образ яратишнинг ҳам тасвирий-амалий, ҳам ифодали воситаларига эга бўлиш; тасвирий санъатнинг ўзига хос тили; турли бадиий материаллар ва техникалар билан ишлаш амалий кўникма ва малакаларга эга бўлиш;

- тасвирий ва амалий саводхонлик соҳасида – тасвирий санъат назарияси ва тарихи бўйича назарий билимларни тавсифловчи, ривожланган бадиий дид;

- назорат ва баҳолаш фаолияти соҳасида – бадиий-ижодий ишларни баҳолаш мезонлари ҳақидаги билимларни тавсифлаш, ўзини-ўзи баҳолаш ва иждодий фикрлашни ривожлантириш;

- касбий ва шахсий ривожланиш соҳасида: ўзини-ўзи ўрганиш, ривожлантириш ва англаш қобилияти.

Касбий тайёргарликнинг натижаси тасвирий санъат назарияси ва тарихи соҳасидаги объектив зарурий билим, кўникма ва малакалар, педагогик ва бадиий-ижодий фаолиятдаги амалий тажриба, мослашувчанлик ва танқидий фикрлаш, индивидуал психологик фазилатлар йиғиндиси эканлигини эътироф этиш жоиз.

Педагог-рассомни тайёрлашнинг бадий-ижодий ва касбий-педагогик йўналишлари унинг касбий компетентлигини шакллантиради ва касбий ривожланишига катта ҳисса қўшади. Таъкидлаш жоизки, бадий таълим соҳасидаги мутахассисларни малака оширишга қаратилган касбий тайёргарлиги кўп қиррали ҳодиса ҳисобланади. Биринчидан, Н.Н.Ростовцев ва А.Е.Терентьевнинг сўзларига кўра [7, 22], «педагог-рассомнинг таълим-тарбия тизими аниқ ва илмий асосланган бўлиши ҳамда таълим муассасаси доирасида амалга оширилиши мақсадга мувофиқ».

Педагогик иш ижодий меҳнат билан чамбарчас боғлиқ эканлигини ҳисобга олганда, махсус-педагогик тайёргарликни бир-бирига яқинлаштириш, чамбарчас боғлиқ ҳолатда амалга ошириш зарурати аён бўлади. Талабалар бўлажак ўқитувчининг фазилатларини шакллантириш учун зарур бўлган ҳамма нарсани олишлари керак: педагогик маҳоратнинг мустаҳкам пойдевори билан уйғунлашган назария ва амалиёт билимлари; тасвирий ва амалий санъатни ўқитиш талабаларни педагогик фаолиятга тайёрлашдан ажралган ҳолда амалга оширилмаслиги мақсадга мувофиқ. Яъни, касбий тайёргарлик талабанинг бадий-ижодий ва педагогик фаолиятда ижодий ўзини-ўзи англаш жараёни сифатида амалга оширилади, деган ҳулосага келишимиз мумкин. Касбий компетентликни такомиллаштириш жараёнида педагогик ижодиётнинг ўсиши ва касбий маҳоратнинг ривожланиши учун асос яратилади. Педагог шахсининг ижодий салоҳияти томонидан тўпланган ижтимоий тажриба, психологик-педагогик ва фанлар бўйича билимлари, янги ғоялар, кўникма ва малакалар туфайли шаклланади, бу эса ўзига хос креатив ечимларни, инновацион шакл ва усулларни излаб топиш ва амалиётда қўллаш имконини беради. Натижада уларнинг касбий компетентлиги такомиллашганини эътироф этиш жоиз.

Тасвирий ва амалий санъат ўқитувчисининг касбий ривожланишига қаратилган бадий-ижодий тайёргарлигида ижодий меҳнатни баҳолаш муҳим аҳамият касб этади. Бадий-ижодий фаолиятни ўзлаштириш ўқувчилар томонидан бадий саводхонликнинг асосини ташкил этувчи тасвирий воситаларни ишлаб чиқишни назарда тутаяди. Бўлажак педагог-рассомнинг касбий компетентлигини ривожлантириш натижасида унинг ижодий меҳнати баҳолаш бадий-ижодий тафаккурини ривожлантиришнинг самарали методига айланади.

Назорат ва баҳолаш фаолияти жараёнида ишни таҳлил қилиш чуқурроқ фикр юритишга, ишнинг боришини тушунишга ёрдам беради. Ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакаларни ижодий қайта кўриб чиқиш жараёнида, бадий-ижодий муаммоларни ҳал қилишда талабаларда мустақиллик ва баҳолаш фаолиятига тайёргарлик шаклланади. Агар бу фазилатлар фаол намоён бўлса, унда ижодий фаолиятга ёрдам берадиган ўқув материални ўзлаштириш ҳақида гапириш мумкин.

Ўзини-ўзи баҳолаш бадий ижодкорлик даражасини, касбий компетентлигини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Ўзини-ўзи назорат қилиш ва баҳолаш тизими талаба билан таълим-тарбия муҳити ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчисига айланади. Бадий-ижодий ишни баҳолаш ва таҳлил қилиш жараёнида у ўзининг касбий бадий-ижодий маҳоратини ошириб боради, педагогик фаолиятни кейинги босқичга кўтариш ва ривжлантиришга ёрдам берувчи фазилатларни эгаллайди. Ўзини-ўзи баҳолашнинг ривожланганлиги – бу малакали мутахассисни тайёрлашнинг зарурий шарти эканлигини таъкидлаш жоиз. Талабалар ўртасида кадр-қимматни баҳолашни мунтазам равишда шакллантириш, бадий-ижодий ва ҳаёлий вазифаларни ҳал қилиш асосида ўзини-ўзи ҳурмат қилишни ривожланти-

риш билан келажакдаги тасвирий санъат ўқитувчисининг бадиий ва ижодий ривожланишининг сифат жиҳатидан юқори даражага кўтариш мумкин, чунки ижодий жараённинг мақсадларини белгилаш, ахборотни таҳлил қилиш, фаолият натижаларини танқидий баҳолаш каби босқичлари оптималлаштирилмоқда.

Талабаларнинг бадиий-ижодий фаолияти натижаларини тизимли таҳлил қилиш ва сифатли баҳолаш фаолиятни онгли равишда қуриш, бадиий образ яратишдаги муаммоларни изчил ҳал этиш, турли босқичларда ишни мослаштириш, кўшимчалар ва ифода воситаларида мустақил бўлиш қобилиятини ривожлантиради. Шунинг учун фаолиятни ҳақли равишда ижодий деб ҳисоблаш мумкин. Бу эса онгли, мақсадли характерга эга.

Шундай қилиб, бўлажак ўқитувчи-расомнинг бадиий-ижодий ривожланишига қаратилган машғулотларда талабаларнинг баҳолаш компетенцияларини ривожлантириш, ўзини-ўзи такомиллаштириш, ижодий мулоҳаза юритиш, ўзини-ўзи амалга оширишга тайёргарлик, кейинчалик касбий ўсиш ва ўзини-ўзи ривожлантиришга бўлган эҳтиёж, деган хулосага келишимиз ўринли.

Касбий-педагогик тайёргарлик – бу ўқитувчилик касбига ва бадиий-ижодга бўлган муносабат, ушбу иш соҳасидаги қизиқиш ва мойиллик, малака, тажриба ва тайёргарликка боғлиқ бўлган мураккаб ва узок давом этадиган касбий ривожланиш жараёни. Унинг динамикасига қуйидаги омиллар таъсир қилади - бадиий-ижодий фаолиятга ва унинг натижаларига танқидий, онгли муносабат, ривожланган бадиий дид.

Бўлажак педагог-расомларнинг бадиий-ижодий ривожланиши бадиий-ижодий фаолият жараёнида амалга оширилади:

- касбий бадиий-ижодий фаолият усулларини ўзлаштириш жараёнида;
- бадиий-ижодий қобилиятлар каби

касбий аҳамиятга эга фазилатларни ривожлантириш (ижодий фикрлаш қобилияти, ижодий тасаввур, ривожланган эстетик туйғулар, рассом шахсининг иродавий хусусиятлари); педагогик қобилиятлар (эмпатия², коммуникатив, прогностик, услубий қобилиятлар, акс эттириш, ўзини ўзи таҳлил қилиш шахсининг ўзини ўзи лойиҳалашнинг узлуксиз жараёни сифатида);

– бўлажак педагог-расомларнинг олий таълим муассасалари шароитида касбий компетентлигини юқори даражасига ўтиш (ўқув жараёнига муаммоли ўқиш методларини киритиш, эстетик дидни ошириш ва баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш усули сифатида тасвирий маданиятни шакллантириш);

– талабаларда баҳолаш компетенцияларини ривожлантириш, ўзини-ўзи баҳолаш, акс эттириш.

Таъкидлаш жоизки, бўлажак педагог-расомларнинг олий таълим муассасалари шароитида касбий, бадиий-ижодий ривожланиши – бу мақсадли, махсус ташкил этилган жараён бўлиб, касбий компетентлик ва компетенцияларни шакллантириш натижаси ҳисобланади. Шунингдек, ички дунёни фаол сифат жиҳатидан ўзгартириш, етакчилик қилиш, принципал жиҳатдан янги тузилма ва турмуш тарзига, ўзини касбий ва бадиий-ижодий фаолиятда фаол амалга ошириш жараёни сифатида ҳам намоён бўлади.

Бўлажак педагог-расомнинг бадиий-ижодий ривожланишига қаратилган касбий тайёргарликнинг тузилиши, таркибий қисмлари ва мазмунини таҳлил қилиш уни ташкил этишнинг қуйидаги

² Эмпатия — кўпчилик ёдидан чиқариб юборадиган асосий инсоний хусусият. Бу бошқа одамнинг кечинмаларини ҳис эта билишдир. Айнан эмпатия одамлар билан ишловчи оддий мутахассисларни биринчи тоифали мутахассисларга айлантиради, ходимларни бир жамоа бўлиб ишлашга илҳомлантиради, шунчаки маошдан бошқа нарсаларга ҳам интилишга ёрдам беради.

“O‘QUV LUG‘ATI” VA “O‘QUV LUG‘ATCHILIGI” TUSHUNCHALARI, ULARNING UMUMIY TASNIFLARI

HASANOVA SAYYORA FAZLIDDIN QIZI,

Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola o'quv lug'ati, o'quv lug'atchiligi tushunchalariga tavsif berilgan, o'quv lug'atlarining tasnifi bayon qilingan. O'quv lug'atlarining ona tili hamda boshqa tillarni o'rgatish, tilni tasvirlash va me'yorlashtirish, tillar va madaniyatlararo munosabatni ta'minlash kabi muhim ijtimoiy vazifalarni bajarishi ko'rsatib beriladi.

Tayanch so'zlar: o'quv lug'atchiligi, leksikografiya va metodika, o'quv lug'atlari, o'quv lug'atlari tasnifi, ona tili ta'limi.

Аннотация. В данной статье рассмотрены понятия учебный словарь, учебной лексикографии, а также описана классификация учебных словарей. Показано, что учебные словари выполняют важные социальные задачи, такие как обучение родному языку и другим языкам, описание и стандартизация языка, обеспечение межкультурных отношений.

Ключевые слова: учебная лексикография, лексикография и методика, учебные словари, классификация учебных словарей, преподавание родного языка.

Annotation. This article discusses the concepts of an educational dictionary, educational lexicography, and also describes the classification of educational dictionaries. It is shown that educational dictionaries perform important social tasks, such as teaching the native language and other languages, describing and standardizing the language, and ensuring intercultural relations.

Key words: educational lexicography, lexicography and methodology, educational dictionaries, classification of educational dictionaries, teaching of the native language.

O'quv lug'atlari ona tili hamda boshqa tillarni o'rgatish, tilni tasvirlash va me'yorlashtirish, tillar va madaniyatlararo munosabatni ta'minlash, til leksikasini ilmiy tekshirish hamda talqin qilishdek muhim ijtimoiy vazifani bajaradi. U o'quv jarayoni bilan aloqador bo'lib, o'quv mashg'ulotlariga, darslikka moslashtiriladi. Lug'at maqolalari sodda, aniq, tushunarli, hajman kichik, o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo'ladi.

Bugungi kunda o'quv lug'atlariga tom ma'noda antropotsentrik lug'at deb qaralmoqda. O'quv leksikografiyasi esa, ko'rib o'tilganidek, leksikografiyaning o'quv lug'atchiligi tarixini o'rganish, o'quv lug'atlarini tuzish tamoyillarini ishlab chiqish, o'quv lug'ati tiplari va turlarini aniqlash, muntazam takomilashtirib borish, yangi o'quv lug'atlarini tuzish va nashrga tayyorlash bilan shug'ullanadigan eng faol va yosh tarmog'i hisoblanadi.

Zamonaviy o'quv lug'atchiligi faqat o'quv lug'atlari tuzishni emas, balki leksik minimumlar, o'quv lingvostatistikalar, leksikani o'qitish bo'yicha qo'llanmalar, til o'qitishga mo'ljallangan darsliklarda leksikani taqdim etish va semantizatsiyalash va boshqa vazifalarni ham o'z zimmasiga oladi. Lug'atlar har qanday mamlakatning ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy, iqtisoiy rivojlanishining ramziy timsoli hisoblanadi. Lug'at faqat tilni o'rganish emas, xalq madaniyati, turmush tarzi va boshqa jihatlari xususida ham ma'lumot berish uchun xizmat qiladi.

Manbalarda lug'atlarning jamiyat taraqqiyoti uchun muhim ijtimoiy, siyosiy, madaniy ahamiyatga ega bo'lgan quyidagi asosiy vazifasi ajratiladi:

- ona tilini va boshqa tillarni o'rgatish;
- ona tilini tasvirlash va me'yorlashtirish;
- tillar va madaniyatlararo munosabatlarni ta'minlash;

– til leksikasini ilmiy tekshirish va talqin qilish.

Tilshunoslik fanlari tizimida leksikografiyaning o‘quv lug‘atchiligi tarmog‘i paydo bo‘lgandan buyon, mutaxassislarni o‘quv lug‘ati qanday lug‘at, uni yaratishda qanday mezonlar ustuvorlik qiladi, asosiy vazifalari nimadan iborat, umumiy lug‘atlardan nimasi bilan farqlanadi, boshqa tipdagi lug‘atlardan ustunligi nimada degan savollar qiziqtirib kelgan. Jahon tilshunosligida XX asr boshlaridayoq bu savollarga atroflicha javob berildi. Ko‘pgina rivojlangan mamlakatlarda o‘quv leksikografiyasi o‘z taraqqiyotining bir necha bosqichini ortda qoldirib, bugungi kunda zamonaviy tipdagi yangi avlod antropotsentrik o‘quv lug‘atlarining yangi-yangi janrlarini yaratish nazariyasi va amaliyoti bilan shug‘ullanmoqda.

Ma‘lumki, har qanday lug‘atda nimanidir o‘rgatish maqsadi yotadi. Ammo bevosita maktab uchun yaratilgan lug‘atlarga o‘quv lug‘ati toifasiga kiritiladi va ular maxsus mezonlar asosida tuziladi. O‘quv lug‘atlari foydalanuvchilarning yoshi, ruhiy-fiziologik holati, bilim darajasi, dunyoqarashiga asoslanadi. Bunday lug‘atlarda so‘zlikni qamrab olish imkoniyati chegaralangan bo‘ladi, ya‘ni so‘zlik qamrovi o‘quv jarayoni ehtiyojlaridan kelib chiqadi. O‘quv lug‘ati shu tipdagi katta lug‘atlarni qisqartirish yo‘li bilan yaratilmaydi, u o‘quvchilarning mavjud maktab darsliklari, o‘quv qo‘llanmalari va boshqa materiallardagi ma‘lumotlarni mustaqil o‘zlashtirishiga ko‘mak beradigan tushunchalar asosida tuziladi.

M.A.Skopinaning ma‘lumot berishicha, ilk marta “o‘quv lug‘ati” termini rus lug‘atchiligida E.D.Polivanovning 1926 yilda yaratilgan “Qisqacha ruscha-o‘zbekcha lug‘at”ining so‘zboshisida ishlatiladi. Muallif o‘z lug‘atini xarakterlar ekan, “hajmiga ko‘ra spravochnik lug‘at deb bo‘lmaydi, uni o‘quv lug‘atlari toifasiga kiritish o‘rinli”, deydi.

“O‘quv lug‘atchiligi” termining ilk ta‘rifi L.A.Novikovga tegishli bo‘lib, uning

o‘quv lug‘atchiligi vazifalari chegarasi, uning muammolari va o‘quv lug‘atlari tiplari aniqlashtirilgan “O‘quv leksikografiyasi va uning vazifalari” deb nomlangan maqolasida uchraydi: “Akademik leksikografiya bilan taqqoslaganda o‘quv leksikografiyasini hajman kichik va katta ta‘limiy maqsadga yo‘naltirilgan leksikografiya”

O‘quv leksikografiyasini xarakterlaydigan ushbu mezonlar P.N.Denisovning “o‘quv lug‘ati” terminiga bergan ta‘rifida o‘z aksini topdi: “O‘quv lug‘ati – so‘zligi ma‘lum bir mezon asosida tartiblangan, o‘quv-uslubiy talablarga javob beradigan, odatda, hajman kichik bo‘lgan, ma‘lumotni tezkor va qulay taqdim etadigan kitob”

O‘quv lug‘atlari, odatda, o‘quv leksikografiyasining tadqiq ob‘ekti hisoblanadi. O‘rganish obyekti – o‘quv lug‘atining tavsifiy belgilari o‘quv leksikografiyasining asosiy vazifalarini belgilab beradi. O‘quv lug‘atchiligi o‘tgan asrning 70-yillarida leksikografiyaning alohida tarmog‘i sifatida ajralib chiqdi va o‘ziga xos nazariy asoslari, maqsadi va vazifalariga ega bo‘lgan lingvometodik yo‘nalish sifatida taniladi. L.G.Sayaxov ushbu yo‘nalishning o‘ziga xos belgilari xususiga to‘xtalar ekan, “Uning asosiy rivojlanish yo‘nalishlari, bir tomondan, o‘quv jarayoni – ta‘limning umumiy maqsadi, ikkinchi tomondan – lingvistik maqsadlar, uning rivojlanish mantig‘i bilan belgilanadi”, – deydi. Aslida ham o‘quv lug‘atchiligi taraqqiyoti faqat leksikografiyaning emas, lingvodidaktikaning ham taraqqiyotiga bog‘liq. SHu bois keyinchalik o‘quv lug‘atlariga lingvodidaktik vosita sifatida qarash an‘anaga aylandi. Xususan, V.V.Morkovkinning mashhur “O‘quv leksikografiyasi maxsus lingvometodik yo‘nalish sifatida” deb nomlangan maqolasidan so‘ng o‘quv lug‘atlarining lingvistik va pedagogik, didaktik vazifalariga e‘tibor qaratish ommalasha boshladi.

“O‘quv leksikografiyasining nazariy asoslari” deb nomlangan doktorlik dissertatsiyasida V.V.Morkovkin “o‘quv

lug'ati" terminiga quyidagicha izoh beradi: "ma'lumot olish, til o'rganishga yordam berish maqsadida maxsus yaratilgan har qanday janr va hajmdagi leksikografik asarga o'quv lug'ati deyiladi".

Mutaxassislar o'quv lug'atini yaratishda bir-biri bilan uzviy aloqador bo'lgan ikki asosiy muammoning echimi, ya'ni:

1) so'zlikni tanlash, taqdim qilish usuli;

2) ta'limning bosqichi, nutqiy faoliyat vaziyati, nutq uslubi, ta'lim oluvchining ona tilisi, madaniy, ma'naviy saviyasi va boshqalarning hisobga olinishi lozimligini ta'kidlaydilar.

Ana shu mezonlardan kelib chiqib, so'nggi yillarda "o'quv leksikografiyasi" termini ta'rifiga lug'atning o'rganilayotgan tilni o'qitish metodikasi bilan bog'lanishiga urg'u berildi, ya'ni: "o'quv leksikografiyasi – leksikografiyaning lug'at yoki lug'at tipidagi boshqa asarlarda til birliklarining pedagogik maqsadga yo'naltirilgan tavsifining nazariy va amaliy aspektlarini qamrab oladigan maxsus sohasi" deb izohlandi.

Ko'rinib turibdiki, o'quv leksikografiyasi va uning ob'ekti bo'lgan o'quv lug'atlarining tavsifiy belgilariga, asosan, uch xususiyat:

- ta'limiy maqsadga yo'nalganlik;
- hajman chegaralanganlik;
- til (ona tili yoki boshqa til) o'qitish uchun mo'ljallanganlikka urg'u beriladi.

O'quv lug'atiga berilgan ta'riflar ichida V.V.Morkovkinning ta'rifida hajm etakchi mezon sifatida olinmaydi, u lug'atning maqsadi, lingvodidaktik xarakterga ega bo'lishi, ya'ni ta'limga yo'nalgan bo'lishiga diqqatni qaratadi. SHunga asosan u o'quv lug'atchiligini alohida lingvometodik yo'nalish, an'anaviy leksikografiya va lingvometodika fanlarining kesishmasida paydo bo'lgan fan ekanini ta'kidlaydi. Uning fikricha, o'quv leksikografiyasining asosiy bo'limlarini:

a) o'quv lug'atlarini tuzish nazariyasi va amaliyoti;

b) leksik minimumlarni tuzish nazariyasi va amaliyoti;

v) o'quv leksikostatistikasi nazariyasi va amaliyoti;

g) leksika bo'yicha lug'at tipidagi o'quv qo'llanmalarini yaratish nazariyasi va amaliyoti;

d) darslikka ilova qilingan va muayyan mavzu uchun beriladigan lug'atlarda til leksikasining taqdim etilishi va semantizatsiyasi nazariyasi va amaliyoti tashkil etishi lozim.

V.G.Gak ham o'quv lug'atchiligining nazariy va amaliy aspektlari haqida to'xtalar ekan, uning leksikografiya va pedagogika oralig'idagi amaliy fan ekanini tasdiqlaydi. SHu bois ilmiy adabiyotlarda o'quv leksikografiyasi lingvodidaktik fan, lingvopedagogik yo'nalish, pedagogik leksikografiya degan turli nomlar bilan yuritilishi kuzatiladi. So'nggi yillarda shu yo'nalishda bajarilgan ishlarda o'quv lug'atchiligiga antropotsentrik lug'atchilik, o'quv lug'atlariga esa antropotsentrik lug'at sifatida qarash ommalashib borayotgani kuzatilmoqda.

Zamonaviy lingvodidaktiklarning izlanishlarida o'quv leksikografik qo'llanmani yaratishda ikkita bir-biri bilan aloqador bo'lgan muammo:

1) an'anaviy leksikografik muammo – so'z tanlash, uni taqdim qilish mezonlari, leksikografik pometalar va hk.;

2) metodik xarakterdagi muammolar – ta'lim bosqichi, o'quvchining yoshi, nutqiy qobiliyati, darajasi va boshqa masalalar echimini topishi kerak.

O'quv lug'atlarini tavsiflashda uning funksional yo'nalishi – vazifalari muhim rol o'ynaydi. P.N.Denisov "Biz o'quv lug'atini so'zlik va to'rtta vazifa – o'quv, ma'lumot berish, me'yorlashtirish va sistemalashtirish vazifasini bajarishga xoslangan minimal leksik sistema deb hisoblaymiz", – deydi.

So'nggi yillarda bajarilgan ishlarda o'quv lug'atlari leksikografiyaning alohida janri emas, shunchaki o'quv jarayoniga ko'proq kirib borgan ko'rinishi mazmunidagi fikrlar ham uchraydi. E.YU.Balalaevaning "O'quv lug'atlarining umumiy va maxsus vazifalari" deb nomlangan

maqolasida muallif o'quv lug'atlari masalasida tadqiqotchilar orasida qat'iy to'xtam yo'qligini ta'kidlaydi. U, jumladan, B.Bim-Badning o'quv lug'atlarining ta'limiy, ma'lumot berish va tizimlashtirish, shuningdek, boshqa barcha lug'atlarga xos bo'lgan axborot berish va me'yorlashtirish vazifalarini bajarishi, M.Laptevanning terminologik o'quv izohli lug'atlarning axborot berish, tizimlashtirish va mustaqil bilim berish kabi etakchi vazifalarni bajarishiga doir fikrlarini keltirib o'tadi. E.YU. Balalaeva mazkur olimlarning mulohazalarini inkor etar ekan, M.Kovyazina, T.Petrashov, V.Tabanakovalar kabi bu borada P.N.Denisov fikrlariga qo'shilishini va o'quv lug'atlarining to'rtta – ta'limiy, tizimlashtirish, ma'lumot berish, me'yorlashtirish vazifalarini bajaruvchi minimal leksik tizim ekanligini ta'kidlaydi.

O'quv lug'atlarini pedagogik aspektda o'rgangan T.V.Jerebilo o'quv lug'atlarini bir qator o'ziga xos xususiyatlariga qaramay, darsliklar, qo'llanmalar va turli didaktik materiallardagi ma'lumotlarni shunchaki leksikografik shaklga keltirish, jamlash va saqlash vazifasini bajaradigan vosita deb hisoblaydi. Uningcha, har qanday lug'at ta'lim berish va inson shaxsini rivojlantirish vositasi sifatida o'quv, ta'limiy, tarbiyaviy, intellektual rivojlantirish bilan bog'liq asosiy vazifalarni bajaradi. O'quv lug'atlari ushbu universal funksiyalar bilan bir qatorda ma'lumot berish, axborot uzatish, tizimlashtirish, me'yorlashtirish, motivlash kabi maxsus funksiyalarni ham bajaradi xolos".

Umuman olganda, T.V.Jerebilo o'quv lug'atini didaktik tizimning shunchaki bir qismi sifatida qaraydi va uning vazifasida ta'lim jarayoniga xoslanish biroz chuqurlashgan deb hisoblaydi. Ayrim tadqiqotchilar T.V.Jerebiloning qarashlariga qarshi chiqadi va bu fikr har doim ham to'g'ri kelavermasligi, masalan, o'quv terminologik lug'at tarbiyaviy vazifa bajarmasligiga e'tiborni qaratadi.

V.V.Dubichinskiy 2008-yilda nashr etilgan "Rus tili leksikografiyasi" kitobining "O'quv lug'atchiligi" qismida: "Masalan, S.I.Ojegov va

N.YU.SHvedovlarning 80 000 so'z va iborani qamrab olgan "Rus tilining izohli lug'ati"ning 1997-yilda nashr etilgan 4-nashridan o'quvchilarga ta'lim berishda foydalanish mumkinmi? Qanday qilib o'qituvchi va o'quvchidan qamrab bo'lmaydigan narsani qamrab olish talab qilinadi?" degan savolni qo'yadi va shu o'rinda amerikalik tilshunos V.M.Riversning "leksikon ta'lim ob'ekti bo'la olmaydi", N.YU.SHvedovanning "tilni lug'at orqali o'qitish mumkin emas" degan fikrlarini keltiradi. "Biroq, – deydi muallif va o'quvchining ikkilanishiga imkon qoldirmay, – bugungi kunda o'quv lug'atchiligining asosiligi va zaruriyigi haqidagi bahslar asta-sekin susayyapti. N.YU.SHvedovanning foydalanuvchi "lug'atga yoki allaqachon til bilgan, yoki uni o'rganmoqchi bo'lganda murojaat qiladi" degan fikri o'quv lug'atchiligi nuqtai nazaridan mutlaqo asossizdir".

Olim o'z fikrini davom ettirib 1950 yillardayoq L.V.SHerba lug'atning hajmiga ishora qilgani, S.I.Ojegov lug'atlarning o'rta va kichik turlarini ajratganiga e'tiborni qaratadi va tilshunoslar uchun bugungi kunda til leksik sathini uni o'rgatish maqsadi bilan lug'atda aks ettirish vazifasi leksikografiyaning eng muhim muammolaridan biri ekanligi ma'lum bo'lganini aytadi. U nafaqat ikki tilli lug'atlar, balki bir tilli lug'atlar ham o'zida tilni tasvirlash hamda o'qitish maqsadini birlashtira olishini qat'iy ta'kidlaydi.

Xuddi shuningdek, A.E.Suprun ham "Lug'at ta'lim berishi mumkinmi? – degan savolni qo'yadi va fikrini davom ettirib: – Ehtimol, mumkin. Albatta, lug'at – mashqlar to'plami emas, shuning uchun undan o'qitish va, ayniqsa, ko'nikmalarni mustahkamlashni talab qila olmaysiz. Ammo lug'at, ko'nikmalarnigina emas, ma'lumotlarni ham o'rgatishi mumkin", deydi.

V.V.Dubichinskiy o'quv lug'atining eng muhim xususiyati metodik talablarga asosan til o'rganishga qaratilgan vosita ekanligi, aslida, o'quv lug'ati nafaqat leksikografik, balki didaktik nashrligini, ona tili ta'limi

ham, xorijiy tillarni o'qitish metodikasi ham unga ehtiyoj sezishini ta'kidlaydi. U mutaxassislarning o'quv lug'atchiligi sohasini ajratish yoki ajratmaslikka doir ikkilanishlariga quyidagi fikrlari bilan nuqta qo'yadi: "O'quv lug'atchiligining tadqiq sohasini uch tizimga mansub bo'lgan uch koordinatli maydon – lingvistik, psixologik va sotsiologik mezonlarga asoslangan tizim sifatida belgilash mumkin". O'quv lug'atlariga bunday yondashuv, o'z o'zidan, uning antropotsentrik lug'at ekani,

insonni har tomonlama qamrab oluvchi vosita ekanini ko'rsatadi.

V.V.Morkovkin "Lingvotsentrik lug'atlar – bu til uchun va til haqida bo'lgan lug'atlar. Ularning asosiy vazifasi mavjud til faktlarini yozish, tavsiflash va baholash. Antropotsentrik lug'atlar – inson uchun yaratilgan lug'atlardir. Ularning asosiy vazifasi insonga yordam berish, birinchidan, inson ongida tilning manzarasini shakllantirish, ikkinchidan, uni ushbu tildan samarali foydalanishga o'rgatish", degan edi.

Использованная литература:

1. Сайфуллаева Р.Р., Менглиев Б.Р., Боқиева Г.Х., Қурбонова М.М., Юнусова З.Қ., Абузалова М.Қ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Уқув кўлланма. – Тошкент, 2006. – 391 б. Б.125
2. Скопина М.А. Об одном существенном типологическом признаке учебного словаря // Теоретические основы разработки словарей учебного типа: Сб. научных трудов. / Под ред. Н.М. Шанского, Е.А. Быстровой. – М: НИИОП АПН СССР, 1981.– С. 58-70.
3. Саяхова Л.Г. Словари в культурологической концепции обучения языкам // Словарь в системе филологического образования: Материалы Всероссийской научно-практической конференции 26-27 октября 1999 г. / Отв. ред. Л.Г. Саяхова, Т.Н. Дорожкина. – Уфа, 2001. –С. 22-25.
4. Морковкин В.В. Учебная лексикография как особая лингвометодическая дисциплина // Актуальные проблемы учебной лексикографии. М.: Русский язык, 1977, с.28-37.;
5. Морковкин В.В. Основы теории учебной лексикографии: Дисс. ... д-ра филол. наук (в форме научного доклада). – М.: Институт русского языка им. А.С. Пушкина, 1990. С.9
6. Денисов П.Н. Учебная лексикография: итоги и перспективы. Проблемы учебной лексикографии. М., Изд.-во Моск.ун-та, 1977. 189 с. –С 4
7. Гак В.Г. О некоторых закономерностях развития лексикографии (учебная и общая лексикография в историческом аспекте) / В.Г. Гак // Актуальные проблемы учебной лексикографии. – М., 1977. – С. 11.
8. Старикова И.Л. Основы построения учебных словарей сопроводительного типа: на материале "Толкового словаря школьника" Автореф. дисс. канд.филол.наук. – М. 2008., - 25 с.
9. Денисов П.Н. Лексика русского языка и принципы ее описания / П.Н. Денисов. – М.: Русский язык, 1993. – 248 с. С. 210-211
10. Жеребило Т.В. Информационные модели в учебной лексикографии: теория, система, технология. Грозный: Изд-во ЧГПИ, 1997. - 37 с.; Жеребило Т.В. Учебный словарь по культуре речи.-Грозный:Изд-во ЧГПИ,1995.- 50с.;
11. Дубичинский В.В. Лексикография русского языка: учеб. пособие / Дубичинский В.В. – М.: Наука: Флинта, 2008. – 432 с. –Б 335.
12. Супрун А.Е. Некоторые свойства учебного словаря и словарь для обучающего // Проблемы учебной лексикографии и обучения лексике. – М.,1978. С. 43

ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМДА ЎҚИТУВЧИНИНГ МЕТОДИК КОМПЕТЕНТЛИГИ МАСАЛАСИ

МАХСУДОВ – Наманган муҳандислик-технология институти “Умумтехника фанлари” кафедраси доценти, т.ф.н.

Аннотация. Мақола ўқитувчининг методик компетентлиги масаласига бағишланган. Мақолада ўқитувчининг методик компетентлиги ва уни ташкил этувчи компонентлар тўғрисида таҳлилий материаллар келтирилган.

Калит сўзлар: профессионал таълим, компетенция, компетентлик, касбий компетентлик, методик компетентлик, билиш жараёни компонент-лари, коммуникация компонентлари, рефлексия компонентлари, маҳсулдорлик компонентлари.

Аннотация. Статья посвящена вопросу методической компетентности педагога. В статье представлены аналитические материалы о методической компетентности преподавателя и о компонентах ее составляющих.

Ключевые слова: профессиональное образование, компетенция, компетентность, профессиональная компетентность, методическая компетентность, когнитивные компетенции, коммуникативные компетенции, рефлексивные компетенции, продуктивные компетенции.

Annotation. This article is devoted to the issue of methodological competence of the teacher. The article presents analytical materials on the methodological competence of the teacher and its components.

Keywords: professional education, professional competence, competence, competence-based approach, methodological competence, cognitive component, communicative component, reflective component, productive component

Кириш. Республикамизда таълим-тарбия тизимини янгилаш кўриниш ва янгилаш маъносида қарор топтириш, таълим жараёнида инновацион педагогик ва ахборот технологияларни қўллаш орқали унинг самарадорлигини ошириш бугунги кун талабидир. Ижтимоий, иқтисодий ва касбий муносабатларда фаол бўлишида, жамиятда ўз ўрнини топиши ва эгаллаши йўлида учрайдиган муаммоларни енгиб ўтишида, муҳими, ўз касби бўйича рақобатбардош бўлишида профессионал таълим йўналиши битирувчисининг касбий компетентлиги муҳим ўрин эгаллайди. Мавзу бўйича илмий ишларнинг қисқача таҳлили. Касбий таълимга оид адабиётларда “касбий компетентлик” тушунчаси касбий билимлар, кўникмалар, шунингдек, касбий фаолиятни амалга ошириш усуллари мажмуи сифатида талқин эти-

лади [1,2].

Касбий компетентликнинг муҳим таркибий қисми бўлиб, методик компетентлик хизмат қилади. Ўқитувчининг касбий компетентлиги билан боғлиқ масалалар бугунги кунда етарлича илмий тадқиқ этилган. Бироқ ўқитувчининг методик компетентлиги масаласига бағишланган ишларни етарли, деб бўлмайди.

Замонавий тадқиқотларда “методик компетенция” ва “методик компетентлик” иборалари деярли бир хил маънодаги тушунчалар сифатида ишлатилади. “Методик компетентлик” атамасидан тўғри фойдаланишни асослаш учун “компетенция” ва “компетентлик” тушунчаларини кўриб чиқиш лозим бўлади. “Компетенция” тушунчасига фаолиятнинг тайинли сифатига эришишда зарур бўладиган билим, кўникма, малакаларга қўйилган

ташқи талаблар мажмуи деб, қараш ўринли ҳисобланади. Бунда "компетенция"га ўқитувчининг билим, кўникма, қобилият ва шахсий фазилатларининг тизимли намоён бўлиши сифатида қаралади. Компетенция функционал имкониятларнинг муваффақиятли амалга ошишига асос бўлиб хизмат қилади. Уни касбий фаолият моҳиятини ташкил этувчи вазифа деб ҳам қараш мумкин бўлади.

Компетентлик, бу – мавжуд назарий ва амалий билимлар асосида у ёки бу соҳага оид ҳолда ижтимоий аҳамиятга эга бўлган тайинли фаолиятда натижали мақсадларга муваффақиятли эришишни таъминлашда ёрдам берувчи интегрatív ресурсдир (кўшимча имконият).

Бошқача қилиб айтилса, компетенция – мақсадлар, компетентлик эса – натижаларга эриштирувчи имкониятлардир. Мақсадга эришиш доим ҳам ривожланишга хизмат қилади. Ўқитувчи ўз компетенцияларини янгилаб борар экан, бу билан у ривожланиб боради, унинг касбий компетентлиги ошиб боради.

Касбий компетентлик тизимининг мустақил компоненти сифатида методик компетентлик фақат алоҳида тадқиқотларда (Н.В. Кузмина [3], Т.В. Сягина [4], Т.А. Загривная [5], Т.С. Мамонтова [6], Р.П. Мильруд [7], Н.И. Шляпина [8], М.А. Кудайкулов [9] ва бошқалар томонидан) кўриб чиқилган.

Асосий қисм. Замонавий педагогик адабиётларда методик компетентлик тушунчасига қуйидагидек турлича изоҳ берилди:

– ўқитувчининг турли хил ўқитиш методлари билан қуролланган бўлиши, дидактик методлар, усулларни билиши ва уларни ўқув жараёнида қўллаш олиши, ўқув жараёнида билим ва кўникмаларни ўзлаштиришнинг психологик механизмларини билиши (Н.В.Кузьмина);

– ўқитувчи шахсининг интегрatív, кўп даражали, касбий аҳамиятли характеристикаси бўлиб, ўқитувчилик касбига, касбий билим ва кўникмаларга бирликда қабул қилинган қадрият муносабати мавжудлигида ифодаланади (Т.В.Сягина);

– ўқитувчининг ишбилармонлик, шахсий ва ахлоқий фазилатларининг, методик билим, кўникма, тажриба, мотивация, қобилиятлари ва яхлитликда методик ва педагогик фаолиятда ўзини ўзи ижодий англашга тайёрлигини акс эттирувчи интеграл характеристикаси (Т.А.Загривная);

– ўқитувчининг ўқув-методик фаолиятни сифатли бажариш учун зарур бўлган методик билимлар, методик кўникмалар ва касбий аҳамиятга эга шахсий фазилатлар тўплами (Т.С. Мамонтова);

– шахсининг у ёки бу соҳада ташқи дунё билан самарали ўзаро таъсир қилиш имкониятини таъминлайдиган комплекс шахсий ресурси, интеграл хоссаси (Р.П. Мильруд);

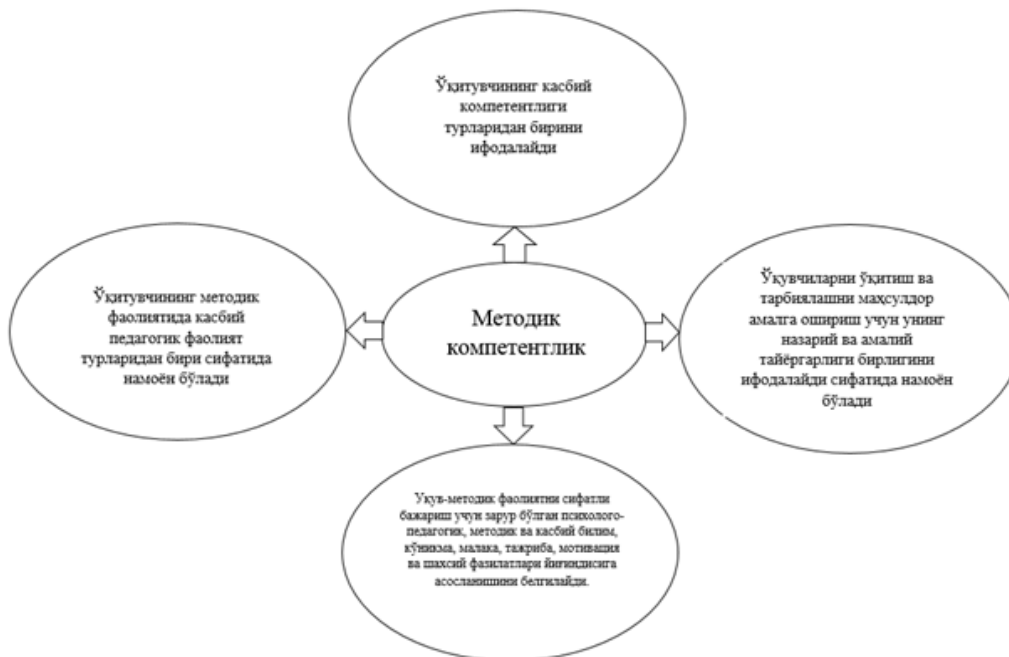
– ўқитувчининг илгари эгаллаган махсус ва касбий билим ҳамда кўникмалари асосида ўзи учун янги шароитларда ўқув фаолиятини режалаштириш ва амалга ошириш қобилияти (Н.И. Шляпин);

– педагогика олий таълим муассасаси талабасининг ўзининг психологик-педагогик ва методик билимлар тизими асосида фан ўқитувчиси малакавий фаолиятини амалга ошириш қобилияти (М.А. Кудайкулов).

Келтирилган маълумотлар бўлажак профессионал таълим ўқитувчисининг касбий компетентлиги таркибида методик компетентлик етакчи рол ўйнайди ва бўлажак ўқитувчида унинг қарор топтирилиши касбий фанларни ўқитиш мақсадларини амалга ошириш йўлидаги вазифаларни ҳал қилишда катта аҳамият касб этади, дейишга имкон беради.

Ўқитувчининг методик компетентлик ма-

саласи бўйича қилинган тадқиқотлар таҳлили қуйидаги хулосаларни чиқаришга олиб келади (расм).

Расм. Ўқитувчи методик компетентлигининг қирралари

Юқоридаги таърифларни умумлаштирган ва тадқиқотчилар томонидан таклиф қилинган методик компетентлик структурасига асосланган ҳолда, ўқитувчининг методик компетентлиги структурасини когнитив, коммуникатив, рефлексив ва махсулдор компонентларнинг синтези деб ҳисоблаш имконини беради (жадвал). Жадвалдан кўринадик, когнитив (билишга оид) компонентларнинг асосини ўқитувчининг касбий билим ва малакалари ташкил этади. Коммуникатив компонентлар ўқитувчининг эмоционал барқарорлигини, ўқувчилар ва ҳамкасблари билан беғараз муносабатлар кура олиш қобилиятини ифода этади, таълим жараёнида унинг “субъект-субъект” муносабатларига тайёрлигини белгилайди. Рефлексив компонентлар ўқитувчининг ўзини ўзи баҳолай олишини ва ўзини ўзи танқидий ривожлантиришга тайёрлигини кўрсатади. Махсулдорлик компонентлари

ўқитувчини ўз касбий фаолиятида ижодкорлик хислатлари билан қуролланганлигини билдиради (1-жадвал).

Методик компетентликнинг юқоридаги компонентларини даражалар тартибида ифодаласак, когнитив (билишга оид) компонентлар 1-даража, коммуникация компонентлари 2-даража, рефлексия компонентлари 3-даража ва махсулдорлик компонентлари 4-даражаларга тўғри келади. Бироқ, амалиёт шуни кўрсатадики, ўқитиш тизимининг юқори якуний натижаси сифатида методик компетентликка тайёрлик, фақат алоҳида, энг ҳаракатчан ва қобилиятли талабаларда учрайди халос. Бўлажак профессионал таълим ўқитувчиларининг кўпчилиги олий таълим муассасасидаги ўқув жараёнини 1-, 2- ёки 3-даражадаги (ёки унга яқин) тайёрлик даражаларида тамомлайдилар. 4-даражадаги методик компетентлик компонентларини уларда шакл

BO'LAJAK MAKTABGACHA TA'LIM TARBIYACHISINING BOLALAR FIZIOLOGIYASIGA DOIR BILIMLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

TADJIBAEVA GAVXAROY ISMAILOVNA

Namangan davlat universiteti "Fiziologiya" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachisining bolalar fiziologiyasiga doir bilimlarini rivojlantirishning pedagogik asoslari o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachisining bolalar fiziologiyasiga doir bilimlarini rivojlantirish, dastlab o'z kasbini ijtimoiy mohiyatini tushuntirishdan iboratligi asoslab berilgan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'z kasbini fidoiylari bo'lgan, ilg'or pedagogik tajribaga ega, bilimli pedagog va muhandis-pedagoglarning kasbiy faoliyatdan voz kechish; tarbiyachi-murabbiylarning fan-texnika yangiliklari va innovatsiyalarni o'rganish hamda amaliy faoliyatda qo'llashga nisbatan motivning yo'qligi; jamoa a'zolarida, tarbiyalanuvchilar hamda ota-onalarning o'zi tanlagan ta'lim muassasasi faoliyatidan qoniqish hosil qilmasligi; jamoada turli xil norasmiy guruhlarini shakllanishi kabilar boshqaruv faoliyatidagi asosiy to'siqlar sanaladi.

Kalit so'zlar. Pedagogik mazmun, maktabgacha ta'lim, bolalar fiziologiyasi, bolalar gigienasi, mahalla, bog'cha, maktab, oliy maktab, jamoatchilik tarbiyachisi.

Аннотация. В статье обосновано, что развитие у будущего педагога дошкольного учреждения знаний о детской физиологии с учетом специфики педагогических основ развития знаний о детской физиологии первоначально состоит в объяснении социальной природы его проф., отказ от профессиональной деятельности образованных педагогов и инженеров-педагогов, преданных своей профессии, имеющих передовой педагогический опыт в организациях дошкольного образования; отсутствие мотивации педагогов-тренеров к изучению научно-технических новшеств и инноваций и применению их в практической деятельности; члены коллектива, ученики и родители не удовлетворены деятельностью выбранного ими учебного заведения; Основными препятствиями в управленческой деятельности названы формирование различных неформальных групп в коллективе.

Ключевые слова. Педагогическое содержание, дошкольное образование, детская физиология, детская гигиена, микрораён, детский сад, школа, гимназия, народный воспитатель.

Annotation. The article substantiates that the development of knowledge about child physiology in a future teacher of a preschool institution, taking into account the specifics of the pedagogical foundations for the development of knowledge about child physiology, initially consists in explaining the social nature of his prof. having advanced pedagogical experience in organizations of preschool education; lack of motivation of trainers to study scientific and technical innovations and innovations and apply them in practice; team members, students and parents are not satisfied with the activities of their chosen educational institution; The main obstacles in managerial activity are the formation of various informal groups in the team.

Keywords. Pedagogical content, preschool education, children's physiology, children's hygiene, neighborhood, kindergarten, school, gymnasium, folk educator.

Zamonaviy tarbiyachi bolaga nafaqat asosiy bilimlarni beribgina qolmay, balki uni mustaqil ravishda o'zlashtirishga yo'naltirishi lozim. Buning uchun asosiy vosita sifatida dasturiy mahsulotlardan foydalanish davr talabidir. Bolalarda kognitiv qiziqishni rivojlantirish uchun tarbiyachi katta kuch sarf qilishi kerak. Uning oldida

darsni qiziqarli va boy qilish vazifasi turibdi, bu esa bolalarni faol o'rganishga undaydi. Ya'ni, tarbiyachi tomonidan mashg'ulot jarayonida taklif qilingan materialda favqulodda, hayratlanarli, kutilmagan ma'lumotlar elementlari bo'lishi lozim, ular maktabgacha yoshdagi bolalarning o'quv jarayoniga qiziqishini uyg'otadi va ijobiy

hissiy muhitni yaratishga yordam beradi [1-7].

Keng qamrovli islohotlar, ta'lim muassasalari faoliyatini takomillashtirishga yo'naltirilgan davlat dasturlari, hukumat qarorlari, ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilariga qaratilayotgan e'tibor, ular uchun yaratilayotgan qulay shart-sharoitlar, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nafaqat ta'lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, balki mazkur tizimdagi boshqaruv muammolarining ijobiy yechimini topish, mazkur soha rahbarlarining boshqaruv faoliyatini takomillashtirishni, ya'ni boshqaruvning ma'muriy buyruqbozlik metodlaridan voz kechib, bugungi kun talablariga mos keladigan, demokratik tamoyillarga va innovatsion yondashuvlarga asoslangan boshqaruv tizimini shakllantirish, xodimlarning professional tayyorgarligini oshirib borishni taqozo etmoqda.

Karl Byuller psixik rivojlanishni uchta bosqichga ajratadi:

1. Instinkt - avval harakat ro'y beradi, keyin esa undan qoniqish hosil qiladi. Masalan: qurbaqa avval pashshaga sakraydi, uni yutadi, keyin ozuqadan qoniqish hosil qiladi.

2. Dressura (shartli reflekslar) - faoliyat va qoniqish parallel ravishda davom etadi.

Kuchuk chamberakdan sakrab o'tadi, keyin esa mukofotiga konfet oladi.

1. Intellekt (muammoli vaziyatlarni ang-lash tushunib yetish) – bu bosqichda muhitga moslashish imkoniyati yaratiladi, intellektual faoliyatda bola qanday qoniqish olganligini tasavvur qila oladi. Masalan: qanday huzur-halovat hosil qiladi, konfet olishi yoki bu faoliyat boshlangunga qadar do'sti bilan muloqot qilishi[2].

Z.Freyd fikricha bola psixikasining rivojlanishida, uning atrof-muhitga moslashishida ko'pincha yomon muhit ham

ta'sir ko'rsatadi[3].

Oliy ta'lim muassasalariga maktabgacha ta'lim bakalavariat yo'nalishida maktabgacha ta'lim tizimiga malakali kadrlar tayyorlash vazifasi yuklatilgan. Biroq respublikamizda ta'lim tizimini kompleks o'rganish bo'yicha o'tkazilgan tahlillar natijalari asosida berilgan xulosalarda oliy ta'lim jarayonida nazariya va amaliyot yaxlitligi ta'minlanmaganligi, talabalarning malakaviy amaliyotlarini ishlab chiqarish korxonalarida o'tkazish samarali tashkil etilmagani oqibatida bitiruvchilarning aksariyat qismi tayyor mutaxassis bo'lib chiqish o'rniga, ishga joylashgandan keyin qaytadan o'z kasbini, mutaxassisligini o'rganayotganligi aniqlandi. Mavjud kamchiliklar va muammolarni bartaraf etish maqsadida O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini qamrab olgan O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini

2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi. Konsepsiyada: gumanitar va pedagogik yo'nalishlarda kadrlar tayyorlash sifatiga e'tiborni kuchaytirish;

pedagogik ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari bo'yicha o'quv reja va dasturlarini ilg'or xorijiy tajriba asosida qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish;

mazkur yo'nalishda tahsil olayotgan talabalarda ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash

ko'nikmalarini shakllantirish, pedagogik ta'lim infratuzilmasini yaxshilash;

talabalarining ishlab chiqarish, malakaviy va boshqa turdagi amaliyotlarini mazmunli tashkil etish uchun uslubiy bazani ishlab chiqarish va rivojlantirib borish;

ishlab chiqarish korxonalarida dars mashg'ulotlari va talabalar amaliyotini samarali tashkil etish tartibini takomillashtirish, bunda amaliy ko'nikmalarni tasdiqlovchi sertifikatlar berish tizimini joriy etish;

kadrlar buyurtmachilari murojaati asosida oliy ta'lim muassasalari bazasida ishlab chiqarishdan tajribali amaliyotchilarni jalb etish yo'li bilan maqsadli ta'lim dasturlari, professional malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslari, treninglar tashkil etish mexanizmlarini yaratish ustuvor yo'nalishlarning vazifalari sifatida ko'rsatib o'tildi.

Maktabgacha ta'lim yo'nalishida malakali kadrlar tayyorlash maqsadida ta'limning yangi pedagogik texnologiyalari va o'qitish uslublarini joriy etishning xalqaro amaliyotga muvofiq ta'lim jarayonini tashkil etish, o'quv rejalari va fan dasturlarini takomillashtirish, o'qitishning zamonaviy shakllari va axborot-kommunikatsiya texnologiya vositalarini joriy etgan holda o'quv jarayonini sifat jihatidan yangilashga doir ishlar olib borilmoqda.

Mavjud muammolarning ijobiy yechimini topishda, oliy ta'lim muassasalari maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarini amaliy pedagogik va boshqaruv faoliyatiga tayyorlash metodologiyasi hamda ahamiyatini asoslashda quyidagi dolzarb masalalarni hal etilishi zarur deb hisoblaymiz:

- maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlari va tarbiyachi-pedagoglarning

faoliyatiga qo'yilayotgan zamonaviy talablar bilan ularning boshqaruv yo'nalishidagi bilim, ko'nikma, malaka va kasbiy tayyorgarlik darajasi o'rtasida uzviylikning yo'qligi;

- oliy ta'lim muassasalarining maktabgacha ta'lim yo'nalishi bitiruvchilarini boshqaruv faoliyatiga kasbiy tayyorgarlik darajasi va maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi amaliy faoliyat o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlash;

- maktabgacha ta'lim yo'nalishi bo'yicha bakalavrlar tayyorgarlik darajasi va zaruriy bilimlar mazmuniga qo'yilayotgan talablar bilan ularni amaliy faoliyatga tayyorlash jarayonlari mazmuni o'rtasidagi nomutanosiblik;

- amaliyotda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini MTT rahbarlari, tarbiyachi-pedagoglar tomonidan yetarlicha inobatga olinmayotganligi;

- maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarini maktabgacha ta'lim tashkilotlarining integrativ tabiatiga mos ravishda amaliy pedagogik va boshqaruv faoliyatiga tayyorlash dasturlari hamda texnologiyalarini mavjud emasligi.

Kuzatishlar shuni ko'rsatmoqdaki, MTT rahbarlarining ko'plarida boshqaruv yo'nalishlari bo'yicha zaruriy bilim, kasbiy faoliyat tajribalari, pedagogik mahorat, ko'nikma va malakalarni yetarli darajada emasligi yuqori keltirilgan muammolar bilan birga to'siqlarni ham vujudga keltirmoqda. Xususan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'z kasbini fidoiylari bo'lgan, ilg'or pedagogik tajribaga ega, bilimli pedagog va muhandis-pedagoglarning kasbiy faoliyatdan voz kechish; tarbiyachi-murabbiylarning fan-texnika yangiliklari va innovatsiyalarni o'rganish hamda

BO'LAJAK O'QITUVCHINING REFLEKSIV POZITSIYASINI RIVOJLANTIRISH MODELI

QARSHIYEVA ZULFIYA SHUKUROVNA
Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga
o'rgatish milliy markazi katta o'qituvchisi.p.f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchining refleksiv pozitsiyasini rivojlantirish modeli tahlil qilingan. Kasbiy tayyorgarlik jarayonida bo'lajak o'qituvchi rivojlantirish modelini loyihalashtirish algoritmgga muvofiq amalga oshirilishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Refleksiv, pozitsiya, model, modellashtirish, yondashuv, loyihalashtirish, uygunlashtirish, aksiologik, natija, komponent, tamoyil.

Аннотация. В статье анализируется модель развития рефлексивной позиции будущего учителя. В процессе профессиональной подготовки обосновано, что проектирование модели развития будущего учителя осуществляется по алгоритму.

Ключевые слова: Рефлексив, позиция, модель, моделирование, подход, проектирование, адаптация, аксиологический, результат, компонент, принцип.

Abstract. This article analyzes the model of development of the reflexive position of the future teacher. In the process of professional training, it is justified that the design of the future teacher development model is carried out according to the algorithm.

Key words: Reflexive, position, model, modeling, approach, design, adaptation, axiological, result, component, principle.

Kirish. "Model" atamasi pedagogik adabiyotlarda ma'lum darajada yaqqol, definitiv, ko'rib chiqish va amaliy harakatlar uchun oson bo'lgan aniq tuzilma sifatida; xayolan tasavvur qilingan yoki moddiy jihatdan amalga oshirilgan tizim sifatida, ya'ni u tadqiqot ob'ekti o'rnini shunday o'zgartirishga qodirki, uni o'rganish orqali ob'ekt haqida yangi ma'lumotlarga ega bo'ladi; original tizimning muhim xususiyatlarini takrorlaydigan hamda ilmiy o'rganish jarayonida original o'rnini bosadigan ob'ektlar va belgilar tizimi sifatida ta'riflanadi. [1.512]

Model asl shaklning tuzilmasini takrorlaydi, uni soddalashtiradi, ahamiyatsiz jihatlarga e'tibor qaratmaydi; u hodisaning umumlashtirilgan aksi bo'lib xizmat qiladi; sun'iy ravishda yaratilgan chizma, jismoniy tuzilmalar, ramziy shakllar va formulalar ko'rinishidagi namuna hamda o'rganilayotgan ob'ekt yoki hodisaga yaqin bo'lgan holda, ushbu obyekt elementlarining tuzilishi, xususiyatlari, o'zaro aloqa va munosabatlarini soddalashtirilgan shaklda aks ettiradi; bilimning ma'lum bir sohasidagi faktlar, narsalar va munosabatlarni eng ko'rgazmali

moddiy struktura shaklida aks etishi.

Shunday qilib, taqdim etilgan ta'riflarga ko'ra, model o'rganilayotgan hodisani amaliyotda ideal tarzda amalga oshirish maqsadida tadqiq qilinayotgan voqelik ob'ektlari to'plamini (ya'ni uni tizimda ko'rsatish) ko'rgazmali va ob'ektiv namoyish etishga imkon beradi.

Modellashtirish – bu modellarni yaratish jarayoni bo'lib, "o'rganilayotgan hodisalarni aniqlash uchun yaqqollikning eng yuqori va o'ziga xos shakli", "jarayon va holatlarni ularning haqiqiy yoki ideal modellaridan foydalangan holda o'rganishning nazariy usuli" deb tushuniladi.

Binobarin, modellashtirish jarayon va hodisalariga bilvosita o'rganish usuli sifatida qaraladi, bunda belgili, abstrakt modellar nazariy darajada kabi, predmetli modellar eksperimental darajada kabi qo'llaniladi. [2.26]

Modellashtirish tizimli tahlilning to'rt, ya'ni morfologik, strukturaviy, funktsional, genetik turlarini amalga oshirishga imkon beradi, va ular bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan tizimning rivojlanish darajasini aks ettiradi.

Tadqiqotimizda biz S.I.Arxangelskiy tomonidan ishlab chiqilgan tamoyillar asosida didaktik modelni ishlab chiqamiz. Asosiy tamoyil sifatida yaxlitlik belgilab olindi, u konstruktiv-tasviriy va belgili-ramziy ifodalilikni aks ettirishga xizmat qiladi. [3.107.]

O'qitishning didaktik modeli ta'lim nazariyasining asosiy qonuni –mazmunli, jarayonli va faoliyatli jihatlarning birligi va o'zaro aloqadorligi hamda umumdidaktik qonuniyatlar bilan uyg'un bo'lib, ular uning tarkibiy asoslari orasidagi ob'ektiv qonuniyatlarga asoslangan bog'liqlik munosabatlarni belgilaydi .

Usullari. Bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv pozitsiyasini rivojlantirish modelini ishlab chiqish uchun biz tizimli yondashuvdan foydalandik, bunda o'zida metodologik vositalar majmuasini o'zida aks ettiruvchi tizimli yondashuv uning vositasi bo'lib xizmat qilib, ulardan murakkab tizimlarni o'rganish va ularni modellar ko'rinishida taqdim etish uchun foydalaniladi. Tizimli yondashuv har qanday tizimni uch bosqichda loyihalashni nazarda tutadi . [4.221]

- birinchi bosqichda tizim tahlil qilinadi, tadqiqot obyektini o'rganish amalga oshiriladi, uning natijasi ko'rib chiqilayotgan jarayonning kognitiv modeli hisoblanadi. Ushbu bosqich faoliyatining mazmuni tizimni alohida ajratib olish; faoliyatiga yangicha qiyofa baxsh etadigan maqsad va vazifalarni aniqlashtirish; tizimni komponentlar majmui sifatida taqdim etish, shuningdek, komponentlarning har birini va ular o'rtasidagi aloqadorlikni tekshirishdan iborat.

- ikkinchi bosqichda modelning sintez qilish amalga oshiriladi, uning mohiyati uslubiy qoidalarni tanlashdan iborat bo'lib, buning natijasida modelni loyihalashtirish jarayoni umumlashadi va yaxlit ko'rinish kasb etadi. Shuningdek, mazkur bosqichning yana bir jihati alohida komponentlarning xususiy modellarini hosil qilish, ularning o'zaro aloqalarini hosil qilish va ketma-ket tarzda loyihalashtirilayotgan jarayonning yaxlit modeliga o'tishdan iboratdir. Bosqich yakunida jarayon modeli aniqlanadi.

- uchinchi bosqichda modelning tizimga muvofiqligi tekshiriladi. Ushbu jarayon modelni ishlab chiqishning barcha bosqichlarida amalga

oshiriladi. Bosqichning maqsadi – model va o'rganilayotgan tizimning muvofiqligini ta'minlashdan iborat bo'lib, u ko'rib chiqilayotgan jarayonning samarali faoliyatini belgilangan sharoitda tavsiflashning aniqligiga erishish uchun zarurdir. Tadqiqotimizda ushbu bosqichda biz majmuaviy pedagogik shart-sharoitlarni amalga oshirgan holda ishlab chiqilgan modelni tajribada sinovdan o'tkazdik.

Refleksiya (o'z ruhiy holatini tahlil qilish)ni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashqlar.

1-jarayon. Relaksatsiya.

Relaksatsiya – bu jismoniy va ruhiy tinchlanib olishdir. Relaksatsiyaning maqsadi – tana va ruhiyatni faoliyat olib borishga tayyorlash, e'tiborni o'z ichki dunyosiga qaratish, ortiqcha jismoniy va asab zo'riqishlaridan ozod qilish, fikrini jamlab olish imkoniyatini ta'minlashdan iborat.

Relaksatsiya quyidagilar uchun zarur:

- o'z-o'zini chuqurlashtirilgan darajada ruhiy tayyorlash;

- sabr-matонат hamda o'zini yo'qotmaslikni talab etuvchi ruhiy zo'riqish holatlarida;

- vahima, ortiqcha kuchlanishdan xalos bo'lish zarur bo'lgan vaziyatlarda.

Qanday qilib o'zini tinchlashtirish mumkin:

O'zingizga qulay vaziyatda joylashib oling, ko'zingizni yuming, chuqur nafas olishni boshlang va sekin-asta og'zingizdan chiqaring, to'planib qolgan zo'riqish, charchoqni ichki bo'sh holatiga yetmaguningizga qadar nafas chiqarishni davom ettiring.

2-jarayon. Refleksiyani rivojlantirishga yo'naltirilgan mashqlar.

“Avtoportret” mashqi.

Mashq maqsadi: notanish shaxsni aniqlay bilish ko'nikmalarini shakllantirish, boshqa odamlarni turli jihatlariga ko'ra ta'riflash mahoratini rivojlantirish.

Tasavvur qiling, siz begona kishi bilan tanishishingiz zarur, va u sizni bilib olishi lozim. o'zingizni ta'riflab bering. Sizni ommadan ajratib turuvchi jihatlarni toping. O'z tashqi ko'rinishingizni, yurishingiz, gapirish ohangingiz, kiyinishingizni tasvirlab bering; balki sizga e'tiborni o'ziga jalb qiluvchi imo-ishora va harakatlar xosdir. Ish juftliklarda

amalgaga oshiriladi. Sheriklardan birining chiqishi davomida ikkinchisi “avtoportret” yanada to‘liqroq bo‘lishi uchun aniqlashtiruvchi savollar berishi mumkin. Juftliklarda muhokama qilish uchun 15-20 daqiqa ajratiladi. Vazifaning yakunida ishtirokchilar doira bo‘ylab o‘tiradilar va o‘z taassurotlari bilan o‘rtoqlashadilar.

“Niqobsiz” mashqi.

Mashq maqsadi: - hissiy va xulqqa oid tobelikni bartaraf qilish; - “men”ning mohiyatini tahlil qilishda samimiy mulohazalarni shakllantirish ko‘nikmalarini shakllantirish. Har bir ishtirokchiga oxiriga yetkazilmagan ibora yozilgan kartochka beriladi. U hech bir tayyorgarliksiz iborani davom ettirishi va yakunlashi zarur. Mulohaza samimiy bo‘lishi zarur. Agar guruhning boshqa ishtirokchilari soxtalikni sezib qolsalar, ishtirokchiga yana bir kartochka keladi.

Kartochkalarining taxminiy mazmuni:

“Mening atrofimdagi kishilarmenga ayniqsa yoqadi”

“Ba‘zan men haqiqatan ham istaydigan narsa, bu.....”

“Ba‘zan odamlar meni tushunmaydilar, chunki men.....”

“Ishonamanki, men.....”

“Men.....da, o‘zim ham juda uyalaman”

“Men.....ligim meni g‘azablantiradi” va h.k.

“Ha” mashqi.

Mashq maqsadi: - refleksiya ko‘nikmalarini takomillashtirish. Guruh juftliklarga ajratiladi. Ishtirokchilardan biri o‘z holatini aks ettiruvchi kayfiyat yoki hissiyotlarni ifodalovchi ibora aytadi. Bundan so‘ng ikkinchisi unga tafsilotlarni aniqlash va oydinlashtirish imkonini beruvchi savollar bilan murojaat qiladi. Masalan, “Qiziq, biroq sezishimcha, men shunday holatda bo‘lganimda mening kiyimlarim rangi taxminan bir xil bo‘ladi”. Agar ishtirokchi o‘z savollariga uch marotaba tasdiqlovchi “ha” javobini olsa, mashq bajarilgan hisoblanadi.

“Karusel” mashqi.

maqsadi: - muloqotga kirishishda tezkor sur‘atda javob berish ko‘nikmalarini shakllantirish; - ta‘lim jarayonida empatiya va refleksiyaning rivojlantirish. Mashq davomida

qator mashqlar amalga oshiriladi, va har safar yangi odam bilan.

Vazifa: muloqotga oson kirishish, suhbatni qo‘llab turish va xayrlashish. Guruh a‘zolari “karusel” shaklida, ya‘ni bir-birlariga qaragan holda va ikkita doira hosil qilgan holda turib oladilar: ichki doira qo‘zg‘almas, tashqi doira esa harakatlanadi. Vaziyatlarga misollar:

- qarshingizda siz yaxshi bilgan, yoki uzoq vaqt ko‘rsagan inson turibdi.

Siz ushbu uchrashuvdan xursandsiz...

- qarshingizda notanish kishi. U bilan tanishing...

- Qarshingizda kichkina bola, u nimadandir qo‘rqib ketgan. Uning yoniga boring va uni tinchlantiring...

- Uzoq davom etgan ayriliqdan so‘ng sevgan kishingizni uchratasiz, siz uchrashuvdan quvonib ketdingiz...

Muloqot o‘rnatish va suhbat qurish uchun beriladigan vaqt 3-4 daqiqa. So‘ngra boshlovchi ishora beradi, va trening ishtirokchilari keyingi ishtirokchi tomon suriladi.

“Fazilat(xislat)lar” mashqi.

Mashq maqsadi: ishtirokchilarda o‘zini nisbatan ob‘ektiv baholash xususiyatini hosil qilishni shakllantirish. Har bir ishtiroki o‘zining 10ta ijobiy va 10ta salbiy xislatlarini yozib chiqishi, so‘ngra ularni tartib bilan yozib chiqishi lozim. birinchi va oxirgi turgan xususiyatlarga e‘tibor qaratish zarur.

“Men qaysi pillapoyadaman?” mashqi.

Mashq maqsadi: ishtirokchilarga o‘zini to‘g‘ri baholashda yordam ko‘rsatish. Ishtirokchilarga 10 ta pillapoyadan iborat bo‘lgan zina chizilgan so‘rov qog‘ozi tarqatiladi. Quyidagi ko‘rsatma beriladi: “O‘z suratingizni hozir shu pillapoyani egallab turibman, deb hisoblagan pillapoyaga chizing”.

Barcha ishtirokchilar chizib bo‘lganlaridan so‘ng boshlovchi ushbu metodikaning kaliti(echimi)ni e‘lon qiladi.

1-4 pillapoya – o‘ziga past baho berish;

5-7 pillapoya – o‘ziga to‘g‘ri baho berish;

8-10 pillapoya – o‘ziga ortiqcha baho berish.

“Men qanday bo‘lsam, shundayman” loyiha surat.

Mashq maqsadi: ishtirokchilarda o‘zini

O'ZGA TILLI GURUHLARDA O'ZBEK TILI O'QITISH METODIKASI

SHARIPOV ZIKIRYO MAXSUMOVICH
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Barchamizga ma'lumki, o'zbek tili – millat tili. O'zga tilli guruhlarda esa bu tilni o'rganish fan sifatida ish rejaga kiritilgan. Bugun biz ushbu maqolamizda aynan o'zga tilli guruhlardagi o'qitish tizimi haqida so'z yuritmoqchimiz. Oliy¹ ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor vazifalaridan kelib chiqqan holda, kadrlar tayyorlash mazmunini tubdan qayta ko'rish, xalqaro standartlar darajasiga mos oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash uchun zarur sharoitlar yaratilishini ta'minlash shart sharoitlari keltirib o'tilgan. Hayotimizning barcha sohalari kabi ta'lim tizimini ham modernizatsiyalash bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda. Innovatsion ta'lim muhitini yaratish, uni xalqaro andozalarga to'liq mosligini ta'minlash yoshlarimizni bugungi tez o'zgaruvchan ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli ijtimoiylashtirishning muhim omilidir. Buning uchun, avvalo, barcha ta'lim muassasalaridagi dars jarayonlarini ilg'or, ilmiyuslubiy jihatdan asoslangan zamonaviy uslubiyot bilan ta'minlash lozim. Ushbularni inobatga olgan holda bugungi dolzarb masala o'zbek tili o'qitish metodikasi bo'yicha fikr yuritmoqchimiz.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, metod tushunchasi, yangi metodlar, yangi texnologiyalar, interfaol o'yinlar, ishchi dastur, kadrlar tayyorlash milliy dasturi, davlat ta'lim standarti, pedagogika, didaktika, falsafiy tushunchalar.

O'zbek tili o'qitish metodikasi fani ta'limning turli bosqichlarida tilning nazariy va amaliy tomonlarini o'rganishning o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek tili o'qitishga tegishli grammatik atamalar tizimining allaqachon shakllanganligi va ularning ta'lim amaliyotida faol iste'molda ekanligini ta'kidlash joiz. Shunga qaramay, bu sohada hali anchagina notugalliklar, har xilliklar, hatto ichki ziddiyatlar mavjudligini e'tirof etishga to'g'ri keladi.

O'zbek tili o'qitish metodikasi fanining boshqa bir qator nazariy hamda amaliy predmetlar bilan aloqadorligidan kelib chiqadigan atama va tushunchalar ham mavjud. Bunda, ayniqsa, didaktika, tarbiya

nazariyasi, pedagogik psixologiya fanlaridan o'tgan atama va tushunchalar, bevosita fanning predmeti va unga yondosh sohalardan, tilshunoslik va adabiyotshunoslikdan o'tgan atama va tushunchalar ham asosiy mavqega ega. O'quv materiallarining mazmunini ochib berishda xilma xil o'qitish metodlaridan foydalanishga turlicha yondashish mumkin. O'zbek tili fani o'qitish metodikasi egallangan bilimlarni pedagogik amaliyotga tatbiq etish, ilg'or pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanishga qaratilgan. U ijodiy tafakkur sohibini shakllantirishning lingvodidaktik² asoslarini o'rganadi.

«Metodologiya — tadqiqotning nazariy va amaliy faoliyatini tashkil etish, tiklash tamoyillari va usullari tizimi hamda bunday

¹ O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 20.04.2017 yil 29.09 “Oliy ta'lim tizimini anadarivojlantirish chora-tadbirlari” to'g'risidagi qarori

² Tildan foydalanishga aloqador amaliy masalalarni lisoniy-ta'limiy asoslarini o'rganadi.

tizim haqidagi ta'limot»³

Til o'qitishda til va nutq hodisalarining farqiga yetmaslik ko'pgina chalkashliklarni keltirib chiqarmoqda. Til va nutq tushunchalarini bir-biridan ilmiy asosda farqlash uni o'qitish metodikasi uchun katta ahamiyat kasb etadi, chunki til birliklarining grammatik belgilarini, birikuvini va vazifasini bilishning o'zi mazkur tildagi nutqni egallash uchun yetarli emas. Asosiy maqsad tilning grammatik qurilishi asosida nutq faoliyatini egallash bo'lganligi sababli, mashg'ulot materiallarini tanlash, darslarni tashkil etish ishlari o'qituvchi va talabaning nutqini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilishi lozim. Shuning uchun til ma'ruza orqali emas, balki nutq ko'rinishlarini tahlil qilish, so'z birikmasi va gap modellarini o'zlashtirish, esda saqlash orqali o'rganiladi. Hozirgi dolzarb masalalardan birio'zbek tilining kasb-hunar, ilmfan va texnika tili sifatidagi lisoniyasosini kengaytirish, atamalarini boyitishdir. Uzoq yillar bu soha chetda qolib keldi. Keyingi yillarda bu sohada burilish yuz berdi: tilimizning kasb-hunar va ilmiy-texnika tili va atamalarida katta o'zgarishlar sodir bo'ldi. Adabiy tilimizdagi mazkur yangilik va o'zgarishlarning asoslarini o'quvchi to'g'ri anglashni maqsad qilib, unga dastur va darsliklarda alohida o'rinlar ajratiladi.

Uzoq tarixga ega bo'lgan o'zbek xalqi ijtimoiy-siyosiy va g'oyaviy to'siqlarga qaramay, O'rta Osiyodagi boshqa xalqlar kabi ilg'or fikr egalarini, dunyoga mashhur buyuk olim, shoir va san'at ahllarini yetkazdi, insoniyatga ilm-fan, madaniyat va adabiyot sohasida o'lmas yodgorliklar taqdim etdi. Abu Nasr Forobiy, Mahmud Koshg'ariy, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Zamaxshariy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Munis Xorazmiy kabi olim va shoirlar o'z

asarlarida o'sha davr maktablaridagi ta'lim - tarbiya, ilmiy va badiiy asarlarni o'qish va o'rganish haqida fikrlar bildirib, metodik fikrning rivojiga ta'sir ko'rsatdilar.

Ulug' shoir va mutafakkir Alisher Navoiy yoshlarning asar matnini ifodali o'qish san'atini egallashlariga diqqatni tortdi. Ulug' shoir o'zining «Lisonut tayr» asarida asar mazmunini tushunib o'qish usulini egallashga chaqirdi. «Mahbubul qulub» asarida «Xushnavis kotib so'zga oroyish berur va so'zlaguvchiga osoyish yetkurur» deb chiroyli yozishning va yozma nutq malakasini egallashning barchaga «osoyish» berishini ta'kidladi. «Muhokamatul lug'atayn» asarida talaffuz va imlo, so'z qudrati va nutq madaniyati, so'z ma'nolaridan

to'g'ri foydalanish, nutqni to'g'ri tuzish kabi masalalarning ilmiy sharhini berish bilan turkiy (o'zbek) tilni chuqur o'zlashtirish metodikasiga ulkan hissa qo'shdi.

Zahiriddin Muhammad Bobur o'z asarlarini sodda tilda yozdi va boshqalarni ham shunga chaqirdi. O'g'li Xumoyunning dabdabali usulda yozilgan bir xatini tanqid qilib, «Boburnoma» asarida «Mundin nari betakalluf va ravshan va pok alfoz bila biti, ham senga tashvish ozroq bo'lur, ham o'qig'uvchig'a»,—deb yozadi.

Munis Xorazmiyning «Savodi ta'lim»i nazm bilan yozilgan pedagogik asar bo'lib, chiroyli xat yozish usullari o'rgatiladi. Asarning birinchi qismida xat mashq qilishga tayyorgarlik va bu ish uchun kerakli asboblar to'g'risida so'z yuritiladi.

Ifodali o'qishning muhim shakllaridan biri drama holiga keltirib o'qishdir. Abdulla Avloniyning «Oila munozarasi» she'rida ota bilan ona o'z farzandlarini o'qitish haqida munozara qiladilar.

Bugungi kunda maktablarda interfaol o'yinlar orqali dars o'tish an'anaga aylanib bormoqda. Ma'lumki, darsning turli xil o'yinlar asosida o'tilishi o'quvchilarning

³ O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. O'ME Davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent, 2003, 614-bet.

imkoniyatlarini namoyish etish, diqqatni jamlash, bilim va ko'nikmalarini oshirish va kuchli bo'lishlarini ta'minlaydi. O'yin texnologiyasidan foydalanishning asosini o'quvchini faollashtiruvchi va jadallashtiruvchi faoliyat tashkil etadi. Psixologlarning ta'kidlashlaricha, o'yinli faoliyatning psixologik mexanizmlari shaxsning o'zini namoyon qilish, hayotda barqaror o'rnini topish, o'zini o'zi boshqarish, o'z imkoniyatlarini amalga oshirishning fundamental ehtiyojlariga tayanadi. Har qanday o'yin zamirida umumiy qabul qilingan ta'lim prinsiplari, taktikasi yotishi kerak. O'quv o'yinlariga o'quv predmetlari asos qilib olinishi kerak. O'yinlar jarayonida o'quvchi oddiy darsga qaraganda bu mashg'ulotga qiziqibroq yondashadi va bemaol faoliyat ko'rsatadi. Ta'kidlash lozimki, o'yin eng avallo, o'qitishning bir usulidir. O'quvchilar o'yinli darslarga qiziqib qatnashadilar, g'alaba qozonishga intiladilar, o'qituvchi ular orqali o'quvchiga ta'lim-tarbiya ham beradi.. Biz bilamizki, hozirgi ta'lim jarayonida o'quvchi sub'ekt bo'lishi lozim. Bunda ko'proq interfaol metodlarga e'tiborni qaratish ta'lim samaradorligini oshiradi. Ingliz tili darslariga qo'yilgan eng muhim talablardan biri talabalarni mustaqil fikrlashga o'rgatishdir. Bugungi kunda chet tili o'qituvchilari ,xorijiy pedagoglar tajribasiga tayangan holda quyidagi innovatsion metodlardan foydalanib kelishmoqda:

– “Muammoli vaziyat yechimi” bu usulni qo'llash uchun hikoyaning boshlanishi o'qib beriladi qanday yakun topishi o'quvchilar, talabalar hukmiga havola qilinadi; – “Quvnoq topishmoqlar” o'quvchilarga topishmoqlar o'rgatish chet tilini o'rgatishda muhim ahamiyatga ega, ular o'zlariga notanish bo'lgan so'zlarni o'rganadilar va o'ylab topishmoq javobini topadilar;

– “Tezkor javob” o'tilgan dars samaradorligini oshirishda yordam beradi;

– “Chigil yozdi” o'quvchilarni darsga qiziqitirish uchun sinfda har xil o'yinlardan foydalanish ;

– “Pantomima” bu usul juda qiyin mavzular tushuntirilishi kerak bo'lgan darsda yoki yozma mashqlar bajarilib, talabalar charchagan paytda foydalanilsa bo'ladi; –

“Hikoya zanjiri” usuli o'quvchilarning og'zaki nutqini o'stirishda yordam beradi;

– “Allomalar yig'ini” Lutfiy, A.Navoiy, Bobur kabi shoirlar va yozuvchilarni “taklif qilish” mumkin. Bunday paytda ular aytib ketgan hikmatli so'zlardan darsda foydalanish yoshlarni komil inson bo'lib tarbiyalanishiga yordam beradi;

– Kviz kartochkalari o'quvchilarning soniga qarab kartochkalar tarqatiladi va hamma talabalar bir vaqtda darsda ishtirok etish imkonini beradi bu esa vaqtni tejaydi . Ko'rib chiqqanimizdek, har bir innovatsion texnologiya o'ziga xos afzallik jihatlari egadir. Bunday usullarning barchasida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik, o'quvchining ta'lim jarayonidagi faol harakati ko'zda tutiladi . Xulosa qilib aytganda, o'zbek tili darslarida innovatsion usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi, nutqi ravonlashadi, tezvato'g'ri javob berish malakasi shakllanadi. Bunday usullar o'quvchida bilimga ishtiyoq uyg'otadi. O'quvchi darslarga puxta hozirlik ko'rishga intiladi. Bu esa o'quvchilarni ta'lim jarayonining faol sub'yektlariga aylantiradi. Ta'lim tizimi o'z oldiga erkin fikrlovchi, barkamol, yetuk shaxsni tarbiyalashni vazifa qilib qo'yar ekan, kelgusida biz bo'lajak o'qituvchilar innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish yo'llarini yanada mukammalroq ishlab chiqshimiz bilan o'z xissamizni qo'shishimiz mumkin.

Xulosa

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish joizki, talaba passiv tinglovchi (ko'chiruvchi, takrorlovchi, bajaruvchi) emas,

balki izlovchi, qiyoslovchi, kashfiyotchi bo‘lishi kerak. Shuning uchun uning og‘zidan (qalami ostidan) chiqqan har bir so‘z, fikr, hukm, bayon uning o‘zini (aytilgan, berilgan, eshitilganing takrori emas!) bo‘lmog‘i shart. Albatta, talabdan tug‘ilgan bu fikr olamshumul kashfiyot yoki biror chigal muammoning yechimi emas, lekin o‘qituvchi (darslik) bergan axborotning soddagina takrori ham emas. Bunday ta‘lim usuli (verballik) talabada mustaqillik,

mas‘uliyat, o‘z menligini anglash, ijod, bunyod qiliish ruhini tarbiyalashga xizmat qiladi. Bunda talaba bilan tinglovchilar (jumladan, o‘qituvchi) orasidagi aloqa-munosabat (fikr almashish) juda ko‘p hollarda jonli og‘zaki munozara, qolaversa, bahs tusini oladi. Aynan shunday o‘zga tillarda o‘zbek tilini o‘qitish talabalarning qiziquvchi fan bo‘libgina qolmay o‘zbek tilini o‘rganishga bo‘lgan ishtiyoqini ham oshiradi.

Использованная литература:

1. H. Jamolxonov. "Hozirgi o‘zbek adabiy tili" Toshkent – "Talqin" – 2005
2. To‘xlivov B.T., Shamsiyeva M. Ziyodova T. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi.-Toshkent: O‘zbekiston Milliy kutubxonasi. 2010.
3. G‘ulomov A., Qodirov M. Ona tili o‘qitish metodikasi.-Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2012.
4. Roziqov O.v.b. Ona tili didaktikasi. - T: Yangi asr avlodi nashriyoti. 2005.
5. Fu‘lomov A., Qodirov M. Ona tili o‘qitish metodikasi. –Toshkent: Universitet, 2001.
6. Roziqov O., O‘gaev S., Mu‘hididinov M., Azizov B. Ta‘lim texnologiyasi. –T., "O‘qituvchi", 1999.
7. Ra‘imova O. Ona tili darslarini tashkil etishning pedagogik texnologiyasi. T., 2004.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARDA UMUMIY MUHIM KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHDA OILA, MAHALLA VA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI HAMKORLIGI

BARATOVA YULDUZ ASADULLAYEVNA- Jizzax davlat pedagogika Universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda umumiy muhim kompetensiyalarni rivojlantirishda oila, mahalla va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorligining ahamiyati to'g'risida fikr yuritilgan.

Аннотация: В данной статье рассматривается важность сотрудничества семьи, махалля и организации дошкольного образования в развитии общезначимых компетенций у детей дошкольного образовательного возраста.

Annotation: This article discusses the importance of cooperation between family, community and preschool education organization in the development of universally important competencies in children of preschool education age.

Tayanch so'zlar: Kompetensiya, kognitiv, kommunikativ, mahalliy jamoatchilik, mikromuhit, zamonaviy ta'lim, kompleks muhit, rivojlanayotgan ta'lim makoni.

Ключевые слова: Компетенция, познавательная, коммуникативная, локальное сообщество, микросреда, современное образование, комплексная среда, развивающее образовательное пространство.

Key words: Competence, cognitive, communicative, local community, microenvironment, modern education, complex environment, developing educational space.

Bolalarga maktabgacha yoshidan boshlab zamonaviy ta'lim berish, ularni psixik, aqliy va ijtimoiy jihatdan faol rivojlantirish – hozirgi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida hal qilinishi kerak bo'lgan dolzarb masalalardan hisoblanadi. Ta'lim-tarbiyaning sifati, bolaning yanada rivojlanishi ko'p jihatdan mahalla, tarbiyachilar va ota-onalarning muvaffaqiyatli birgalikdagi faoliyatiga bog'liq. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayoni, bolalarni tarbiyalash shakllari qanchalik jiddiy bo'lsin, pedagog xodimlarining malakasi qanchalik yuqori bo'lsin, ota-onalarning doimiy qo'llab-quvvatlashi va faol ishtirokisiz bolaning barkamol rivojlanishi maqsadiga erishish mumkin emas. Bola shaxsining har tomonlama rivojlanishi kattalarning bolaga ta'lim va tarbiya ta'sirining butun tizimining birligini, izchilligini talab qiladi. Bunday

uyg'unlikni vujudga keltirishda birgina oilaning rolini alohida ta'kidlab bo'lmaydi, bunda albatta mahalla jamoatchiligi hissasi ham zarurdir.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda umumiy muhim kompetensiyalarni rivojlantirishda oila, mahalla va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorlik tizimining yagona ta'lim maydonini yaratish, hamkorlikda bola ta'lim-tarbiyasining uzviyligini ta'minlashning integrallashgan metodik ta'minoti, interfaol metodlarning ijtimoiy, pedagogik ta'sirchanlik imkoniyatlarini kengaytirish, hamkorlikda ta'lim va tarbiyalashning hususiyatlarini (ta'lim - tarbiyaviy ta'sirning uzviyligi va uzluksizligi, ishonch, iliqlik, munosabatlar) rivojlantirish, interfaol ta'lim-tarbiya muhitini yaratishga xizmat qiluvchi zamonaviy kompetensiyalarni o'zlashtirilish maqsadga muvofiqdir. Natijada ta'lim va

tarbiyaga yangicha, tizimli yondashuv, bolada umumiy kompetensiyalarni kafolatli shakllantirishda oila, maktabgacha ta'lim tashkiloti, mahallalarning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini to'liq yuzaga chiqarish va ular orasida ilmiy-metodik uzviylikni yangi darajaga ko'tarish kabi samarali ko'rsatgichlarga erishish mumkin. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda umumiy muhim kompetensiyalarni rivojlantirishda oila, mahalla va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorlikda didaktik imkoniyatlar asosida aniq maqsadga yo'naltirilgan ijtimoiy-pedagogik sohalar asosida maktabgacha ta'lim faoliyatining asosiy maqsadiga erishish hamda oila, ta'lim tashkilotlari va mahallalarda ma'naviy tarbiyaning uzviyligini ta'minlash, oiladagi ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni mustahkamlash, hamkorlikda pedagogik ta'sir mazmunini va mexanizmlarini optimallashtirish, ta'lim-tarbiya berishning pedagogik-psixologik, ijtimoiy asoslarini keng tadbiq etish muhim ahamiyatga ega.

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim vazirligi tasarrufidagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni maktab ta'limiga sifatli tayyorlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shuningdek ta'lim tizimining ilk bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim tizimidagi jarayonlarning maqsad-bolalarda umumiy kompetensiyalar va rivojlanish sohaları kompetensiyalarini shakllantirish uchun tegishli sharoitlar yaratishdan iborat. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2020 yil 22 dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida" gi 802-son qaroriga muvofiq bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlovchi quyidagi umumiy muhim kompetensiyalar mavjud:

kommunikativ kompetensiya —

muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish ko'nikmasi;

o'yin kompetensiyasi — bolaning o'yin jarayoni va uni tashkil qilishda tajriba, bilim va ko'nikmalardan ijodiy foydalanishi. O'quv-tarbiyaviy faoliyat uchun asos hisoblanadi;

ijtimoiy kompetensiya — hayotiy vaziyatlarda kattalar va tengdoshlar bilan muloqotda axloq qoidalari va me'yorlariga rioya qilgan holda o'zini tutish mahorati;

kognitiv kompetensiyasi — atrofdagi olamni ongli ravishda idrok qilish va olingan bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlardan o'quv va amaliy vazifalarni hal qilish uchun foydalanish.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda umumiy muhim kompetensiyalarni rivojlantirishda oila, mahalla va maktabgacha ta'lim tashkiloti o'zaro hamkorligi ustuvor vazifa hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolani to'liq tarbiyalash oila, mahalla va maktabgacha ta'lim tashkiloti o'rtasida yaqin hamkorlikda amalga oshiriladi. Ma'lumki, oila bolalarni ijtimoiylashishi uchun birinchi va eng muhim institutdir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining asosiy vazifalaridan biri-bolalar tarbiyasida oilalarga professional pedagogik-psixologik yordam ko'rsatishdan iborat. Maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorlikda bolalarning kompetentligini rivojlantirishga hissa qo'shishlari, bolalar malakasini nomoyon bo'lishini, bolaning voyaga yetish sohalarida qanday rivojlanishini, shuningdek, ularning ko'nikma va bilimlari kundalik hayotda qanday integratsiyalashgan va nomoyon bo'lishini bilishi lozim. Bunda maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagogi oila bilan hamkorlikda har bir bolaning kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan faoliyatni yanada samarali rejalashtirishlari lozim.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda umumiy muhim kompetensiyalarni rivojlantirishda oila, mahalla va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorligining ilmiy yangiligi :

- bolalarda kognitiv funksiyalarni (bilim va ma'lumotlarni idrok etish, qayta ishlash, fikrlash, rejalashtirish, tashabbus ko'rsatish), intensivatsion qobiliyatlarini (mas'uliyat, mehnat unumdorligi, samaradorlik) rivojlantirish;

- maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda umumiy muhim kompetensiyalarni rivojlantirishda oila, mahalla va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorlik jarayonini loyihalashda integratsiyalashgan metodik tizim (buyuk allomalar fikrlari va qarashlari, maktabgacha pedagogika, ijtimoiy hamkorlik, oila etikasi), infrastruktura xususiyatlari (qadriyatlar, urf-odatlar, me'yoriy-huquqiy asoslar) dan maqsadli foydalanish orqali jarayonning yaxlit pedagogik modeli bola ta'lim-tarbiyasiga tizimli yondoshuv (maqsad va vazifalarini belgilash, mazmunli, tashkiliy va baholash-refleksiv tizim) asosida ishlab chiqish;

- maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda umumiy muhim kompetensiyalarni rivojlantirishda oila, mahalla va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorligining yagona ta'lim maydonini yaratish maqsadida tizimlarning pedagogik aksiologik munosabatlarini (umumiy maqsadlar, ixtiyoriylik va uzoq muddatli munosabatlar, ta'lim va tarbiyaviy ta'sirning uzluksizligi, ishonch) shakllantirish metodikasi gorizontaal va vertikal integratsiyalar asosida takomillashtirish;

- maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda umumiy muhim kompetensiyalarni rivojlantirishda oila, mahalla va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorligining didaktik imkoniyatlari tizimlarning kompetentlilik

(kreativ, metodik, innovatsion, motivatsion, ijtimoiy, texnologik, ekstremal, refleksiv) va aniq maqsadga yo'naltirilgan pedagogik hamkorlik (ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini mustahkamlash, ijobiy muloqot malakalarini qo'llash, ijtimoiy bilim, ko'nikma, malakaga egalik) xususiyatlariga ustuvorlik berish asosida takomillashtirishdan iborat.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglari oilada va mahallada hamkorlikni rivojlantirish uchun chora tadbirlar hamda materiallarni taqdim etishlari mumkin. Bu tadbirlar oila a'zolari va bolalar bilan birga o'tkaziladigan nutq va savodxonlikni rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi. Ular jumlasiga birgalikda kitob va interfaol jurnallar o'qish, kulinariya tadbirlarini tashkil etish, tabiatga sayr, bolalar maydonchasiga birgalikda sayrlar kirishi mumkin. Faoliyat jarayonida oy mavzusiga binoan oila a'zolaridan bu mavzuda interv'yu olishlari, birgalikda rasm chizishlari, hikoya tuzishlari va birgalikda ijro etishlari mumkin. Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglari oila va mahalla a'zolaridan bolalar uchun va ular bilan birgalikda kichik hikoya-ertaklar yozishni so'rashi mumkin. Bu kommunikativ, ijtimoiy va kognitiv kompetensiyalarni o'z ichiga olgan kompleks muhitni yaratishga yordam beradi. Natijada qiziqarli hikoyalar yuzaga kelishi va to'plangan ma'lumotlar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- Bolalikdagi shaxsiy tajriba;
- Do'stlar orttirish tajribasi;
- Ularning hayotidagi muhim shaxslar;
- Fantastika;
- O'z bolalari uchun ularning orzulari;
- Tarix, shajara va h/k

Maktabgacha yoshdagi bolalarni jamoatchilikka olib chiqish, sayohatlar uyushtirish, mahalla faollari bilan

uchrashuvlarga olib borish ularda ijtimoiy kompetensiyaning rivojlanishi uchun katta imkoniyatdir. Bu faoliyatlar natijasida bolajonlar hikoya, ertak tuzishlari yoki kattalarga minnatdorchilik va hurmatlarini o'zlari istagan holda bildirishlari mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-onalarning ilm-fanga munosabatlari bolalarga ilmiy bilimlarni o'zlashtirishda ijobiy ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun ularning bu mavzudagi tashabbuskorligi juda muhimdir.

Oila va jamoatchilik a'zolarini bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga jalb etish ularda ijodkorlik tushunchasini tushunib olishga va ular ham o'zlari orasidagi xilma-xilliklarni ajratishga yordam beradi. Teatr, san'at galereyalari, muzeylarga tashrif buyurish bu maqsadni amalga oshirish usullaridan biridir. Mahalla hududidagi kulolchilik, to'quvchilik, rassomlik, raqqoslik, yog'ochga ishlov berish markazlariga maqsadli tashrif, bolalarning amaliyotda shaxsan ishtiroklari ulardagi bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlarni yanada rivojlanishiga xizmat qiladi. Bola eng yuqori qadriyatdir va u o'zini rivojlantirish uchun katta imkoniyatlarga

ega. Har bir bolada yetuklik, har tomonlama barkamollik va barcha umumiy muhim kompetensiyalarni tarkib toptirish, uning shaxsiyatini rivojlantirish markazida do'stona muhit yaratish g'oyalari undagi barcha imkoniyatlarni yuzaga chiqaradi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti oilani va mahallani qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy tashkilot sifatida bolani tarbiyalash, o'qitish va rivojlantirishga yordam beradi. Mavjud ijtimoiy-madaniy va iqtisodiy sharoitda oila va jamoat tashkilotlari bilan o'zaro munosabatlar mahalla fuqorolar yig'ini faoliyatining muhim yo'nalishi hisoblanadi. Ma'lum bir bosqichda oila ilk bolalikni parvarish qilishda maktabgacha ta'lim tashkilotlari va mahalliy jamoatchilik-asosiy o'quv, tarbiyaviy va rivojlanayotgan ta'lim makonini tashkil qiladi. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, maktabgacha ta'lim tashkiloti ham, oila ham, mahalla ham ijtimoiy tajribani bolaga o'ziga xos tarzda etkazadi. Faqat oila, mahalla va maktabgacha ta'lim tashkilotlari bir-birlari bilan uyg'un holda kichkina insonning katta dunyoga qadam tashlashlari uchun eng yaxshi imkoniyatlarni yarata oladilar.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Oilaviy ta'lim dasturi. Ilk bolalik davrida rivojlanish. Qo'llanma.-Toshkent,2014 y.
2. Grosheva I., Yestaf'yeva L., Maxmudova D., Nabixanova Sh., Pak S.,Djanpeisova G., Isxakova M. "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturi maktabgacha ta'lim muassasalari uchun.2018 y.
3. O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari.- Toshkent 2018
4. Цай Е.Ф.,Грошева И.В.,Назарова В.А., Исмаилова М.А.. Пособия для тренеров "Внедрения государственной учебной программы "Илк қадам" для дошкольных образовательных учреждений и государственных требований к развитию детей раннего и дошкольного возраста Республики Узбекистан".-Ташкент,2019 г.
5. Quvonova F.Ona va bola.Qo'llanma.-Toshkent,2019 y.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-son Qarori.
7. "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi 2019 yil 17 dekabrda qabul qilingan 595-sonli O'RB
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2020 yil 22 dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida" gi 802-son Qarori.

KLASTERLI YONDASHUV ASOSIDA OLIY HARBIIY TA'LIM MUASSASASI KURSANTLARINING KASBIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

**HUDAYNAZAROV SHOKIRJON ABDUMALIKOVICH- O`zbekiston
Respublikasi IIV Xalqaro aeroportlarda xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha
qo`shinlari qo`mondoni polkovnik**

Annotatsiya: Ushbu maqola klasterli yondashuv asosida kursantlarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish haqida so'z yuritilgan. Klaster yondashuvi davlat ta'lim siyosatining mazmunini tubdan o'zgartirib, subyektlar munosabatlariga rivojlanish va samaradorlik mezonlari bilan qarash imkonini beradi. Natijada klaster mintaqadagi fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlovchi kuchli mexanizm sifatida yuzaga keladi.

Kalit so'zlar: klaster, ta'lim, tarbiya, malaka, mahorat, pedagogika, psixologik tahlil, metodik yordam, axborot, taraqqiyot.

Abstract: This article talks about improving the professional training of cadets based on the cluster approach. The cluster approach fundamentally changes the content of the state educational policy, allowing you to look at the relationship of subjects with the criteria of development and efficiency. As a result, the cluster appears as a powerful mechanism for integrating science, education and production in the region.

Key words: cluster, education, skills, pedagogy, psychological analysis, methodological support, information, development.

Аннотация: В данной статье говорится о совершенствовании профессиональной подготовки курсантов на основе кластерного подхода. Кластерный подход принципиально меняет содержание государственной образовательной политики, позволяя посмотреть на отношения субъектов с критериями развития и эффективности. В результате кластер предстает как мощный механизм интеграции науки, образования и производства в регионе.

Ключевые слова: кластер, образование, умения, навыки, педагогика, психологический анализ, методическое обеспечение, информация, развитие.

Yangilanayotgan O'zbekiston hamda xalqimiz ongi, tafakkurida farovon va baxtli hayotga ishonch shakllanayotgan sharoitda respublikamizning ijtimoiy – iqtisodiy, siyosiy-madaniy va ma'naviy hayotida ro'y berayotgan hodisalar, uni jahon hamjihatligiga tezkor kirishini, hamda ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirish borasida olib borayotgan islohotlarni tezlashtirishni talab etmoqda. Buni amalga oshirishning muhim shartlaridan biri-mamlakat mehnatkashlarining, xususan, yoshlar ta'lim – tarbiyasi bilan shug'ullanuvchilarning kasb malakalari va mahoratlarini takomillashtirish ehtiyojini tug'dirdi. Zero, bugungi kunda axborotlar oqimining keskin ko'payishi, rivojlanishi, ilmiy – texnikaviy taraqqiyotning

jadallashuviga, mavjud pedagogik – psixologik, metodik, amaliy tayyorgarlikning ma'lum darajada "eskirishi"ga olib keldi va bu o'z navbatida pedagogik mehnat bilan shug'ullanuvchilarning kasbiy mahorati, ijodkorligini rivojlantirishga e'tiborni yanada ko'proq qaratish lozimligini taqozo etdi. O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy o'zgarishlar, rivojlanib borayotgan bozor iqtisodiyoti munosabatlari, ilm-fan, texnika, texnologiyalarning rivojlanishi va axborotlarning tezkor almashinuvi jarayonida oliy harbiy ta'lim tashkilotlari uchun o'qituvchi-pedagoglarni tayyorlash, kelajakda faoliyat ko'rsatishi mumkin bo'lgan pedagogik jarayonlar uchun ilmiy-metodik

jihtadan kasbiy yetukligini ta'minlash bugungi kunda alohida dolzarblik kasb etmoqda. Mamlakatimizda ijtimoiy taraqqiyotning demokratik – huquqiy, fuqarolik jamiyatini qurish yo'lidagi ishlar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Barcha islohotlarining pirovard maqsadi, fuqarolar uchun munosib hayot sharoitlarini tashkil qilib berishdan iboratdir. Aynan shuning uchun ham ma'naviy jihatdan mukammal rivojlangan kursantni tarbiyalash, eng muhim vazifalardan biri bo'lib kelmoqda. Shu boisdan ilk qadamlardan oq milliy ta'lim-tarbiya tizimini jahon andozalari darajasiga chiqarish maqsad qilib qo'yildi. Bunday ulug'vor vazifalarni amalga oshirishni mamlakatdagi ta'lim tizimini isloh qilmasdan ta'minlab bo'lmas edi. Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili ta'lim tizimini zamonaviylashtirish jarayonlarini hisobga olgan holda uning asosiy tamoyillari, g'oyalari, uslubiy yondashuvlari va ko'rsatmalari bo'yicha bir qator o'zbek olimlar, jumladan, U.Sh.Begimqulov, O. Musurmonova, M.S.Mustafaeva, B.R.Adizov, R.Sh.Axliddinov, Yu.N.Abdullaev, M.X.Mahmudov, R.Ishmuhammedov, L.V.Golish kabi tadqiqotchilar o'z ilmiy izlanishlarida biz ko'tarib chiqayotgan ta'lim sifatini takomillashtirishdagi muammolar, usul va vositalarni ilmiy va amaliy jihatdan asoslab, ta'limni ijodiy tashkil etish, ta'limni takomillashtirish, ta'limni demokratlashtirish va boshqa xususiyatlar bo'yicha izlanishlar olib borgan. O'zbekiston ta'lim tizimida klasterlashtirish modelini tatbiq qilish esa so'nggi yillarda ko'zga tashlanmoqda, ayniqsa, G.I.Muxamedov, Sh.Q.Mardonov, U.N.Xodjamqulov, R.Eshchanov, B. Eshchanov, J.Usarov, A.Shafqorov, S.A.Toshtemirova kabi o'zbek tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlarida pedagogik ta'lim innovatsion klasteri asosida mintaqaviy ta'lim turlari o'rtasidagi

uzviylikni ta'minlash, sifat samaradorligini oshirish, malakali kadrlar tayyorlash bo'yicha innovatsion g'oyalar joriy qilishning ilmiy-nazariy asoslarini yaratish va ularning amaliy tatbig'i borasida samarali tajriba tahlillari bayon qilingan. Tadqiqot metodologiyasi kursantlarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishning potensial imkoniyatlari, kursantlarning kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini real holatlarini aniqlash, sifatli tavsiflash va baholash usullariga integrativ yondashish ham ularni kasbiy tayyorgarlik darajasini oshiradi. Tahlil va natijalar hozirda ta'lim tizimini rivojlantirish, unda ta'lim boshqaruvini yanada takomillashtirish va uni amalda tatbiq etishga doir nazariy va amaliy qadamlar tashlangan. Ta'limni rivojlantirishning klaster modeli joriy etilib, bugungi kunda mintaqaning ta'lim sifati samaradorligini oshirish va raqobatbardosh pedagog kadrlarni tayyorlash bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. So'nggi yillarda ta'lim klasteri g'oyasiga nafaqat ilmiy, balki nazariy jihatdan ham qiziqishlar ortib bormoqda, shu bilan birga uni amaliyotga tatbiq etishga bo'lgan urinishlar ham amalga oshirilmoqda. Amaliy tajribalarda bu sa'y-harakatlar boshlangan bo'lib, bu ta'limning asosiy strategik tadqiqot obyekti bo'lgan "Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri" hisoblanadi. Shunday qilib, ta'lim-tarbiyani tashkil qilish va boshqarishga doir respublikamizda amalga oshirilayotgan islohotlar maqsadi ta'lim subyektlarining yagona maqsadga erishish, muayyan darajada umumiy ma'lumot darajasi va kasbiy tayyorgarligiga ega bo'lgan har tomonlama rivojlangan shaxsni tarkib toptirishga qaratilgandir. Bugungi kunda ta'limga jamiyat taraqqiyotining umumiy qonuniyati asosida rivojlanayotgan ijtimoiy-pedagogik tizim sifatida e'tibor berib, ta'lim bu tizimli obyekt ekanligini, qonuniy jihatdan o'ziga, barcha komponentlarni boshqaruviga

nisbatan tizimli yondashishni talab etadi. Bu talab o'quv-tarbiya jarayoniga ham taalluqli bo'lib, uning barcha xildagi ta'lim-tarbiyaviy muassasalarida amalga oshiriladi. Ta'lim tizimida klaster yondashuvini tatbiq qilish ta'lim tizimidagi uzluksizlik va aloqani, ta'lim turlari o'rtasidagi integratsiya jarayonlarini mustahkamlaydi. Bu bevosita ta'limga nisbatan innovatsion yondashuv sifatida qarab, uni amalga oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish ta'lim tizimidagi ilmiy jamoatchilikning oldida turgan eng muhim vazifalaridan biridir. Klaster yondashuvi davlat ta'lim siyosatining mazmunini tubdan o'zgartirib, subyektlar munosabatlariga rivojlanish va samaradorlik mezonlari bilan qarash imkonini beradi. Natijada klaster mintaqadagi fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlovchi kuchli mexanizm sifatida yuzaga keladi. Hozirgi kunda dunyoning ko'plab mamlakatlarining turli tarmoqlarida klasterlar faoliyati yo'lga qo'yilgan. Rivojlangan mamlakatlarda innovatsion iqtisodiyot, fan va ta'lim sohalarini shakllantirish va boshqarishda klasterlardan foydalanish bo'yicha ma'lum tajriba to'plangan. Yevropa mamlakatlari va AQSHda esa bu strategiya keng qo'llanilmoqda. Buyuk Britaniya, Gollandiya, Germaniya, AQSH, Daniya, Fransiya, Italiya, Finlandiya, Daniya, Shvetsiya sanoatini klasterlar to'la egallagan. Klaster tuzilmalari Shvetsariya, Avstriya, Italiya, Daniya, Hindiston, Koreya, Pokiston, Xitoy va Turkiya davlatlari yengil sanoatida, Germaniyada kimyo va mashinasozlik, Fransiya oziq-ovqatlar va kosmetika sanoatlarida muvaffaqiyatli ishlamoqda. Klasterlarni shakllantirish jarayoni Janubi-Sharqiy Osiyo, Xitoy, Singapur, Yaponiya va boshqa mamlakatlarda faollashib bormoqda. Fan va ta'limning ishlab chiqarish bilan uyg'unligi barcha sohalarda taraqqiyotni ta'minlaydi. Bu borada tabiiyki, fan, ta'lim

va ishlab chiqarishning integratsiyasi muhim va dolzarb vazifa. Bu esa o'z-o'zidan innovatsion klasterga yo'l ochadi. Ta'lim tizimidagi klaster shaxsni kamol topishi va yetuk kadr bo'lishiga qaratilgan bo'lib, uning bog'liqligi bog'cha, maktab, litsey, kollej, oliy o'quv yurti, doktorantura, malaka oshirish kabi jarayonlarni qamrab oluvchi butun umr davomidagi ta'lim zanjirini bir-biriga bog'laganidir. Pedagogik texnologiyada klaster puxta o'ylangan strategiya bo'lib, undan ta'lim oluvchilar bilan yakka tartibda yoki guruh asosida tashkil etiladigan mashg'ulotlar jarayonida foydalanish mumkin. Klasterlar ilgari surilgan g'oyalarni umumlashtirish va ular o'rtasidagi aloqalarni topish imkoniyatini yaratadi. Hozirgi davrda estetik tarbiya klasterining ijtimoiy-ma'naviy zaruriyatini quyidagi jihatlar bilan izohlash mumkin: 1) globallashuv davri inson faoliyatini maqsadli yo'naltirishga qaratilgan estetik tarbiyaga yaqin va ishonchli sherik sifatida baho bermoqda. Xususan, uzluksiz ta'limni tashkil etish va rivojlantirish ta'limning ijtimoiylashuviga, ayniqsa, ta'lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni hosil qilishga ko'p jihatdan bog'liq ekanligi kuzatilmoqda. 2) jamiyatning ma'naviy hayotini yuksaltirish ham pedagogika fani oldiga qator vazifalarni qo'yimoqda. Bundan tashqari, bugungi kunda odamlarga, ayniqsa, yoshlarga huzur-halovat va lazzat manbai sifatida taqdim etilayotgan ma'lumotlarning aksariyati horijiy ommaviy axborot vositalari hamda Internet tarmoqlaridagi turli xil zararli saytlar hisobiga to'g'ri kelmoqda. 3) keyingi paytlarda fetishestetikasi (yengil-yelpi, yaltiroq estetika), "Ommaviy madaniyatning inson maishiy turmushi bilan bog'liq saytlari shunchalik ko'payib ketdiki, ular yoshlarning estetik didini pasaytirishga va estetik dunyoqarashini o'ldirilishiga olib kelayotir. O'quvchilarda bunday g'ayriestetik g'oyalar va ko'rinishlarning salbiy oqibatlarini

tushuntirib beradigan ta'limiy asosni pedagogikaning tarbiya turlaridan estetik tarbiya klasteri orqali amalga oshirish mumkin. Tavsiyalar "Klaster" bitta sohaga birlashgan va bir-biri bilan uzviy aloqada bo'lgan faoliyatlar tizimini nazarda tutadi. Kursantlarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish ham huddi shunday konseptual asosga ega jarayon bo'lib, uning shakllari, ko'rinishlari, uslublari va vositalari turlicha bo'lsa-da, maqsad shaxsni har jihatdan rivojlantirish, barkamol inson sifatida shakllantirishdan iborat. Kursantlarning kasbiy tayyorgarligi go'zallik, san'at, ma'naviyat, sport, ulug'vorlik, did, his-tuyg'u va tasavvurni o'zida jamlaydi. Bu sohalarda o'z qarashlariga ega bo'lgan shaxs ma'naviy jihatdan yetuk va barkamollikka erishib boradi. Kursantlarning kasbiy tayyorgarligi oila, uzluksiz ta'lim, ma'naviy-ma'rifiy ko'ngilochar maskanlar, ommaviy-axborot vositalari, yoshlarning badiiy-ijodiy faoliyati orqali amalga oshadi. Klasterli yondashuv asosida kursantlarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish texnologiyasi bosqichlariga asoslangan holda, har bir bosqichda qo'llanadigan shakl, metod va vositalardan foydalaniladi. Kursantlarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish va takomillashtirishga oid mutafakkirlarning fikr va qarashlaridan samarali foydalangan holda ularni ta'lim jarayonlarida samarali faoliyat yuritishga yo'naltirilgan kasbiy tayyorgarligini oshirish, kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish, mazkur jarayonni sifati va samaradorligini ta'minlashda alohida e'tibor qaratish lozimligini anglab yetish zarur. Ta'limdagi tub o'zgarishlar, olib borilayotgan islohatlar ta'lim-tarbiya jarayonini yangi paradigmasiga o'tishni taqozo etmoqda. Mazkur yondashuv Kursantlarni kasbiy kompetentlikni chuqur egallashni va kasbiy tayyorgarlikni takomillashtirish muhimligini ilgari

surmoqdi. Kursantlarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish va takomillashtirishga qaratilgan izlanishlarda kompetentlik tushunchasining mazmuni va mohiyatini yoritishga yo'naltirilgan tadqiqot ishlari o'rganildi va tahlil qilindi. Bir guruh olimlar, jumladan, Y.A.Klimov, V.S.Lazarev, N. Nkomb, A.L.Venger, L.M. Volobuevalar Kursantlarda kasbiy kompetensiyani takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlariga atroflicha qarab, uning samaradorlik darajasi tadqiqot ishlarida yuqori baholab o'tganlar.

Xulosa va takliflar

Bizning fikrimizcha kasbiy kompetensiyani rivojlantirish va takomillashtirishning asosiy maqsadi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- oliy harbiy ta'lim tizimining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash;
- oliy harbiy ta'lim muassasalari Kursantlarining yetarli darajada tashkiliy, pedagogik metodik bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lishini ta'minlash;
- ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda kursantlarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish sharoitlarini yaratish;
- oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish va takomillashtirishni motivlashtirish;
- kasbiy kompetensiyasini takomillashtirishda innovatsion faoliyatga tayyorgarligini ta'minlash, klaster, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va axborot kommunikatsion texnologiyalardan pedagogik faoliyatda samarali foydalanish;
- kasbiy kompetensiyasini takomillashtirishda ularning pedagogik, psixologik tayyorgarligi va ijtimoiy faolligini oshirishga erishish;
- Kursantlarni ish joyiga sifatlil tayyorlashni tubdan yaxshilash, ta'lim-

tarbiya jarayoniga jahon amaliyotida keng qo'llaniladigan zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etishga yo'naltirilgan faoliyatni samarali tashkil etish kabilardan iborat.

Shunga ko'ra, zamonaviy yondashuvlar, ilg'or pedagogik texnologiya va uslublar xususan klaster yondashuvga asoslangan holda kursantlarning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini muntazam rivojlantirishni bosqichma-bosqich amalga oshirish maqsadga muvofiq sanaladi.

Kursantlarni kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda ajdodlarimiz tomonidan ilgari surilgan insonparvarlik g'oyasi, innovatsion yondashuvlar, kasbiy kompetentlik, mustaqil fikrlash, erkin tarbiya nazariyasi barcha davrlarda dolzarb sanalib ularga alohida yondashilishi o'ziga xos ahamiyatga ega. Kursantlarda kasbiy

kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha Sharq mutafakkirlaridan Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Bahouddin Naqshband, Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Boburning asarlaridan ilgari surilgan g'oyalar o'ziga xos tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Bizning eng katta yutug'imiz o'z boyligimizga o'zimiz ega bo'lganimizdir. Binobarin, yoshlarga bu boyliklarning qadriga yetish zarurligini o'rgatishimiz, ularda minnatdorchilik, g'urur va ishonch tuyg'ularini tarbiyalashimiz kerak. Ma'naviy axloqiy mukammallik, vijdoniylik, or-nomuslilik, yaqinlariga g'amxo'r bo'lish va boshqa insoniy tuyg'ular o'z-o'zidan paydo bo'lib qolmaydi. Ularning asosida tarbiya yotadi. Kursantlarda milliy g'urur, milliy o'zlikni anglash, faxr, vatanparvarlik, sadoqat, iftixor hislarini shakllantirish ta'lim tizimi jarayonida amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

- 1 .Xayrullayev M.M O`rta Osiyoda IX-XII asrlarda madaniy taraqqiyot.-T.:Fan, 199.
- 2.Valeev, G.X. Postanovka problemy pedagogicheskogo issledovaniya / G.X. Valeev // Pedagogika. – 2001. – № 4. – S. 19–23.
3. Muhamedov G'., Xodjamqulov U., S.Toshtemirova. "Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri". 2020- y, 3-5 b.
4. Xasanova S.X. Allamova Sh.Sh, (2021/4/10). Pedagogik jarayonda ommaviy onlayn ochiq kurslarning asosiy xususiyatlari. Жиззах: ЖизПИ, 1(4), 374-349
5. Абдуллаева С.Ў.Таълим тизимида мультимедиа технологияларидан фойдаланишнинг аҳамияти.// Таълим технологиялари. №5-6. 2017 - Б. 201.
6. Абдурахмонов О. Ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда таълим жараёнини ташкил этиш.// Таълим технологиялари. № 5-6. 2017. - Б 4
7. Шмырева Н.А., Губанова М.И., Крещан З.В. Педагогические системы: научные основы, управление, перспективы развития. - Кемерово, 2002. С. 10

XORIJLIK LAR N I N G C H E T T I L I N I O ' R G A N I S H I D A O N L I N E P L A T F O R M A N I N G A H A M I Y A T I

**MAMANABIYEVA SHAXRIZODA SHAROFIDIN QIZI-O'zbekiston davlat
jahon tillari universiteti Ingliz tili amaliy fanlar 2 kafedrası o'qituvchisi**

Annotatsiya: Mamlakatimizda har yili ilm-fanning bir nechta yo'nalishi tanlab olinib, alohida e'tibor bilan rivojlantirilmoqda. Bu yil fizika va chet tillari ana shunday ustuvor sohalar etib belgilangan. O'zbekistonning ochiqlik siyosati, dunyo bozoriga faol kirib borayotgani, barcha sohalarda xalqaro hamkorlik kengayayotgani xorijiy tillarni bilishga ehtiyojni oshirmoqda. Bugungi kunda yurtimizdagi 25 ta oliy ta'lim muassasasida o'qitish chet tilida olib borilmoqda. 2016-yilda ular atigi 7 ta edi. Xalqaro til sertifikatini olgan bitiruvchi o'quvchilar soni oxirgi 3 yilda 10 baravarga oshgan. Shu bilan bir qatorda xorijliklar ham o'zbek tilini yoki o'zga chet tillarini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish parallel ravishda barcha davlatlarda ham davom etmoqda. Bugungi kunda biz xorijliklarga chet tilini o'rgatishda eng asosiy vosita bo'lib xizmat qilib kelayotgan usul – bu onlayn ishlaydigan turli xildagi platformalardir. Ana shularni hisobga olgan holda ushbu maqolamizda shu haqida so'z yuritmoqchimiz.

Kalit so'zlar: chet tillari / nutq madaniyati / nutq texnikasi / nutq faoliyati / o'qish / tasnif / tavsif / matn / chet til / nemis tili / o'rganish / xalqaro hamkorlik / onlayn platform / eng yaxshi platformalar¹

So'z boshi demak bugun siz bilan platformalar va ular orqali chet tillarini o'rganish haqida so'z yuritamiz. Avval platformalarning afzallik tomonlarini ko'rib chiqaylik:

Onlayn ta'limning afzalliklari

1. Bu qulay, chunki qaerda bo'lishingizdan qat'i nazar, o'zingizning xohishingiz bilan o'rganasiz.

2. Tugatish tezroq. Agar siz diplom olish uchun internetda o'qiyotgan bo'lsangiz, u tezda olinadi, ammo qanchalik jiddiy ekanligingizga bog'liq.

3. Bu ishchi va ishsiz sinf uchun ham. Balki siz ishlayotgan bo'lishingiz va martabangizni oshirish yoki yangi martaba yo'lini boshlash uchun bilim yoki ko'nikmangizni oshirishga qaror qilsangiz, onlayn o'rganish siz uchun eng yaxshi

harakatdir.

4. Siz Internet asrining imkoniyatlaridan bahramand bo'lasiz.

Onlayn o'rganish platformalari (Eng yaxshi onlayn o'quv platformalari)

- Udemy
- Murabbiylik xonasi
- RKampus
- Coursera
- Xan akademiyasi
- Alison
- edX
- Kodakademiya
- Stenford Onlayn

Ulardan eng mashhurlarini sizlarning e'tiboringizga havola etamiz:

EDX - Garvard va MIT tomonidan yaratilgan Amerikaning ochiq onlayn kursi (MOOC)². Bu yerda butun dunyo bo'ylab talabalar jamoasiga turli yo'nalishdagi onlayn universitet darajasidagi kurslar, shu jumladan ba'zi kurslar bepul amalga

¹ Platforma - (frans. plate-forme, plat — yassi va forme — shakl) — 1) baland maydoncha; 2) kichikroq temir yo'l stansiyasi; 3) kichik bortli ochiq yuk vagoni; 4) siyosiy P. — alohida partiya, guruh, ijtimoiy tashkilotlar tomonidan olg'a suriladigan siyosiy dastur. [1]

² MOOC(Massive Open Online Courses) zamonaviy tushuncha bo'lib, bu tizim onlayn ta'lim bozorini rivojlantirishda katta ahamiyatga egadir.

oshirilishi mumkin. Shuningdek, odamlar o'z platformasidan qanday foydalanishi asosida o'rganish bo'yicha tadqiqotlar olib boradilar. EDX notijorat tashkilot bo'lib, bepul Open EDX ochiq manbali dasturiy ta'minot platformasida mavjudir.

Udacity - bu 2011 yilda Stenford universiteti orqali o'tkazilgan bepul kompyuter fanlari darslarining kengayishi. Thrun³, Stenforddagi "Sun'iy intellektga kirish" kursida 160 ming talaba qabul qilinganidan so'ng, yarim million talaba

o'qishga kirishiga umid qilmoqda va 2012 yil mart oyidan boshlab dastlabki ikki sinfga 90 ming talaba o'qishga kirdi. Udacity 2012 yilgi Digital Life Design konferentsiyasida e'lon qilindi. Udacity venchur kapital firmasi Charlz River Ventures va Thrunning shaxsiy pullaridan 200 ming dollar mablag' bilan ta'minlanadi. 2012 yil oktyabr oyida Andreessen Horowitz venchur firmasi Udacity-ga yana 15 million dollar sarmoya kiritishga rahbarlik qildi

Xan akademiyasi - 2008 yil Salman

³ Sebastian Thrun (tug'. 14-may, 1967), germaniyalik tadbirkor, o'qituvchi va kompyuter olimi. U Kitty Hawk Corporationning bosh direktori hamda Udacity asoschilaridan biri. Bungacha u Google vitse-prezidenti hamda Stanford universitetida va Carnegie Mellon universitetida kompyuter fanlari professori bo'lgan.

Xan tomonidan yaratilgan bo'lib omma orasiga kiritildi va xaritada o'rganilishi kerak bo'lgan harakatlarning o'zaro mos kelish uchun o'rganilishi imkonini berdi. Bo'lmagan ishlarni bajarish, o'qitish videolari va interaktiv ishlarni amalga oshirish uchun shaxslar tomonidan amalga oshirilgan tajriba va amerikalik no-tashkiliy

tashkilot . Riyoziyot, fizika, dasturma, tarix, san'at, algebra, iqtisodiyot va boshqa bir qancha bunlar kabi mavzularga toxunur. Bo'shliqlari va kuchli reabilitatsiyani yoritish uchun mos ravishda tapshiriq verma alqoritmamizdan foydalanilgan riyoziyot bo'yicha boshlang'ich sinfdan universitet

darajasiga qadar barcha talabalarga javob beradi. NASA, Modern S'enet Muzeyi, shahar Elmlar Akademiyasi va MIT kabi institutlar bilan ishlash uchun saytni bir qatorda ko'proq ixtisoslashgan mavzulari bilan ancha boyitildi.

Milliy ta'lim tizimining xalqaro

hamjamiyatga integrasiyalashuvi yo'lidagi sa'y-harakatlarbugungi jadal islohotlarda o'z ifodasini topmoqda. Xususan, oliy ta'limni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish maqsadida O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi va boshqa bir qator me'yoriy hujjatlar qabul qilingani bunga yorqin misoldir.

Prezidentimizning 2020-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasida yuridik ta'lim va fanni tubdan takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni soha rivojida muhim qadam bo'ldi.

"Elektron universitet" (E-University) tizimini joriy etgan holda, ochiq, shaffof, sub'yektivlik va suiiste'molchilikdan xoli ta'lim muhitini yaratish kabi ustuvor vazifalar ijrosi Toshkent davlat yuridik universiteti faoliyatida ham o'z aksini topmoqda. Hozirgi kunda universitet

professor-o'qituvchilari masofadan turib onlayn va oflayn tarzda videodars, audiodars, elektron kitob va o'quv materiallari asosida ta'lim bermoqda.

Universitet ta'lim platformasi orqali o'quv jarayoni onlayn darslar uchun barcha imkoniyatlarni yaratib bermoqda va ta'lim sifatini oshirmoqda. Ushbu platformada ma'ruzalar hamda amaliy mashg'ulot va seminarlar uchun forum ochishda Big Blue Button imkoniyatlaridan foydalanilmoqda. Kredit-modul tizimining asosiy kriteriyasi talabalarning mustaqil ta'lim olishi bo'lib, buning uchun barcha manbalar platformaga joylashtirilgan.

Shuningdek, mustaqil ta'lim jarayonida o'zlashtirilgan bilimlarni platforma orqali avtomatik baholash imkoniyati mavjud. Darsda qatnashmagan yoki darsni o'zlashtira olmagan talaba professor-o'qituvchilar ma'ruzalarini qayta ko'rish imkoniyatiga ega. Forum vositasida onlayn muloqot

qilish barcha muammolarni birgalikda hal etishga yo‘l ochadi.

“Elektron ta‘lim” sohasida Janubiy Koreya, Buyuk Britaniya, Daniya va Rossiya kabi davlatlar tajribasida axborotlashtirishning asosiy maqsadi, birinchi navbatda, ta‘lim sifatini oshirishga, so‘ng esa jarayonlarni avtomatlashtirish orqali oliy ta‘lim muassasasi xodimlari va professor-o‘qituvchilari faoliyatida ko‘p takrorlanadigan vazifalar uchun ketadigan vaqtni tejashga qaratilgan. Ta‘lim sifatini oshirishda asosiy e‘tibor ta‘lim kontentlarini yaratish va ulardan ochiq foydalanishni tashkil etishga ahamiyat beriladi.

Muxtasar aytganda, “elektron ta‘lim”ning yuridik kadrlarni tayyorlashdagi o‘rni huquqiy ta‘limni ixtisoslashtirish va huquqshunos kadrlarni muayyan yo‘nalishlar bo‘yicha tayyorlashda muhim ahamiyatga ega

Aksariyat insonlar onlayn-ta‘lim hech qachon an‘anaviy ta‘limning o‘rnini bosa olmaydi, deb o‘ylaydi. Ammo, men ularning fikriga qo‘shilmayman: onlayn-ta‘lim an‘anaviy ta‘limdan-da samarali bo‘la oladi.

Onlayn-ta‘lim hozirda u qadar rivojlanmaganligi sababli, unga bepisand qarash, mashinalar ishlab chiqarilayotgan vaqtda otlardan foydalanishni afzal ko‘rishga teng.

Onlayn-ta‘limning asosiy afzalligi:

Ta‘lim tizimi raqamli ko‘rinishda bo‘lsa, o‘rganuvchilarning ko‘rsatkichlarini kuzatish va tahlil qilish osonlashadi.

Xo‘sh, tajribali o‘qituvchining dars xonasida vazifasi nima? Tajribali o‘qituvchi dars xonasida quyidagi ishlarga ulgurishi kerak:

- Qiyin mavzularni tushuntirishda tushunarli materiallardan foydalanish;

- Har bir o‘rganuvchining o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini qisqa muddatda o‘rganib chiqish;

- Olingan ma‘lumotlardan kelib chiqib tezlik bilan yangi metodlarni qo‘llash.

Tajribali o‘qituvchi o‘quvchining ko‘zlariga qarab mavzu unga tushunarli yoki yo‘qligini ilg‘ay olishi kerak. Bunda o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasida jonli muloqot sodir bo‘ladi. Shu sababli, yaqin kelajakda onlayn darslar an‘anaviy sinf xonalaridagi darslar darajasiga yeta olmaydi deb o‘ylashingiz mumkin.

Ammo, qaror qabul qilishga shoshilmang. Scientific America bergan ma‘lumotlarga ko‘ra, bundan ikki yil oldingi eng tez ishlaydigan kompyuter odam miyasiga nisbatan 10 marta ko‘p ma‘lumot saqlay olgan va ma‘lumotlarni 4 marta tezroq qayta ishlagan.

Hozirgi kunda onlayn-ta‘limda faoliyat yuritayotgan kompaniyalar bilimlardan to‘liq foydalanishmayapti, hatto.

Tasavvur qilib ko‘ring, o‘qituvchida o‘quvchining qaysi mavzuda qiynalayotganini, mashqlarni bajarishi uchun qancha vaqt ketganligini va hatto, dars jarayonida o‘quvchining fiziologik holati (ko‘z qorachig‘i harakati, yurak urish tezligi) ni bilish imkoni bor.

Xulosa

Ushbu onlayn ta‘lim platformalari eng ommabop onlayn ta‘lim platformalari orasida eng yaxshi deb hisoblanadi. Umuman olganda, u erda ming bir boshqa onlayn ta‘lim platformalari mavjud, ba‘zilari Oksford kabi eng yaxshi universitetlar va Google kabi eng yaxshi kompaniyalar va hatto LinkedIn kabi ijtimoiy ta‘lim platformalari tomonidan tashkil etilgan. Ushbu ro‘yat ushbu boshqa eng yaxshi o‘quv platformalarini obro‘sizlantirish

ZAMONAVIY TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR: INFORMATIKA FANINI O'QITISHDA DIDATIK O'YIN TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANIB MASHG'ULOTLARNI TASHKILLASH

MAMATOVA ZILOLAXON XABIBULLOXONOVNA
Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy informatika mashg'ulotlarini o'qitishda o'qituvchi faoliyatini rejalashtirish, darslarni tashkil etish, rahbarlik va nazorat qilish monitoringini olib borish masalalari o'z aksini topgan. Informatika fani o'qituvchilari raqamli texnologiyalar jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarini hamda didaktik o'yinli metodlarni qo'llash orqali dars mashg'ulotlarini o'qitishda ijobiy natijalarga erishishi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Informatika, metodika, didaktik o'yin, bilim va malaka, ko'nikma, o'yin qoidalari, o'yin mazmuni, o'yin natijasi, raqamli texnologiya.

Hozirgi kunda ta'lim sohasida Prezidentimiz tashabbusi bilan davlatimizda olib borilayotgan barcha islohotlarning maqsadi Vatanimizning kelajagi bo'lgan barkamol avlodga ta'lim-tarbiya berish jarayonini zamonaviy talablar darajasiga olib chiqish, ularning mustaqil fikrlashga, bilim olishga, ajdodlarimizning boy ilmiy, ma'naviy-ma'rifiy merosini qadrlashga o'rgatish hamda ta'limning uzliksizligini ta'minlashdan iboratdir. Mamlakatimizda Prezidentimiz rahnamoligida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini hayotimizning barcha jabhalari, jumladan, ta'lim jarayoniga keng tadbiiq etishga katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoniga muvofiq, shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasini yangi bosqichga olib chiqish bo'yicha ustuvor vazifalarni amalga oshirish asosiy vazifalardan biridir. Zero, zamonaviy axborot texnologiyalarini samarali qo'llash ta'lim oluvchilarga

bilim berish sifatini oshirish, uning mazmun-mohiyatini takomillashtirish, ta'limni zamonaviy talablar darajasida tashkil etish, ta'lim muassasalarida ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida ta'lim-tarbiya jarayoniga yangi pedagogik, axborot texnologiyalarini joriy etish, ularda interfaol usul va vositalardan foydalanish ko'zda tutilgan. Shu sababli, bugungi kunda ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan "Informatika" fani o'qituvchilari oldida quyidagi muhim vazifalar turadi:

ta'lim oluvchilarning mustaqil bilim olish, o'rganish qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishda fanning o'rni va ahamiyatini oshirish;

mashg'ulotlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish va o'tkazish;

ta'lim oluvchilarning faolligini oshirish, o'zlashtirish darajalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan metod va shakllarni qo'llash;

ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish.

Yuqorida sanab o'tilgan vazifalardan ko'rinib turibdiki, ta'lim muassasalari

ta'lim oluvchilarini mustaqil bilim olishiga yo'naltirilgan texnologiyalardan foydalanishga o'rgatish va doimiy ravishda faolligini oshirib borish lozim. O'quv jarayonida kompyuter texnologiyalari va axborot-kommunikasiya vositalaridan foydalangan holda ta'lim jarayonini tashkil qilish ta'lim samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shunday ekan, "Informatika" fanini o'qitish samaradorligini oshirish o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish hamda o'tkazishda pedagogik va axborot texnologiyalaridan keng foydalanish, o'qitish mazmuniga mos dasturiy ta'minotini ishlab chiqish, ularni o'quv jarayoniga joriy etish asosiy vazifalardan hisoblanadi. Ushbu vazifalarni dolzarbligini e'tiborga olgan holda "Informatika" fanini o'qitishda didaktik o'yinli texnologiyalardan foydalanish holatini o'rganish, tahlil etish, ulardan samarali foydalanish metodikasini, mos uslubiy tavsifalarni ishlab chiqish zarur.

Ta'lim va o'qitish mazmunining nazariy masalalarini, uning shakli va uslublarini pedagogikaning bir qismi bo'lgan didaktika o'rganadi.

Didaktikaga asoslangan holda biz o'quvchilarga bilim beramiz. Ta'lim jarayonida turli usullardan foydalanamiz. Dars turini to'g'ri va muvaffaqiyatli o'tish uslubini ham to'g'ri tanlasak dars yaxshi natija beradi. Har bir darsni ko'rgazmali va texnika vositalari bilan o'tkazish joizdir. Shundagina dars bilimga boy o'tadi. O'qituvchi izlanuvchan bo'lishi, darslarni rang-barang usulda o'tishi kerak. Dars qiziqarli o'tishi uchun faqat ko'rgazma qurollardan foydalanib qolmay, o'yin elementlaridan, dars davomida harakatli daqiqalardan foydalanish lozim.

Didaktik o'yinlarning asosiy turlari intellektual (aqliy) va harakatli hamda aralash o'yinlardan iborat. Bu o'yinlar ishtirokchilarda aqliy – jismoniy, axloqiy, psixologik, estetik, badiiy tadbirkorlik, mehnat va boshqa ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ta'lim tarbiya jarayonida asosan o'quvchilarda ta'lim olish motivlarini ularning turli yo'nalishdagi qobiliyat va qiziqishlarini oshiradigan biror kasbga moyilliklarini ko'rsatadigan didaktik o'yinlardan foydalaniladi.

Didaktik o'yinlar nazariy, amaliy, jismoniy, ro'li, ishchanlik va boshqa yo'nalishlar bo'yicha turlarga ajratiladi. Hozirda kompyuter vositasidagi didaktik o'yinlardan foydalaniladi va alohida o'ringa ega bo'lib bormoqda. Umumiy o'yinlar nazariyasiga ko'ra mavjud barcha o'yin turlarini tasniflashda ularni funksional mavzuli konstruktiv, didaktik, sport va harbiy o'yinlarga ishlatiladi. Bularning orasida didaktik o'yinlar ta'lim – tarbiya vazifalarini amalga oshirish imkoniyatini borishi bilan alohida o'ringa ega. O'yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyat shakllari hisoblanadi. Bu esa pedagog va psixolog olimlar tomonidan shu yosh davridagi o'yinlarning ta'lim – tarbiyaviy ahamiyatini o'rganish va yanada oshirish bo'yicha tadqiqot olib borishiga asos bo'ldi. Natijada oldingi asrning 60-yillari boshida AQSH so'ngra boshqa G'arb mamlakatlarida ishchanlik o'yinlari qo'llanila boshlandi. Ishchanlik o'yinlari tadqiqotchilari bu usulni eng asosiy samarali va tejimli ta'lim metodlaridan iborat deb takidlaganlar. Didaktik o'yinlarning yana bir turi aqliy hujum usulini birinchi marta 1939- yilda A.F. Osborn qo'llagan. Bu usulni g'oyalar banki deb ham nomlagan.

U muammolarni quyidagicha yechishga asoslanadi.

muammoli vaziyat yaratish;

g'oyalarni shakllantirish;

eng yaxshi g'oyalarni tekshirish va baxolash va tanlash.

Didaktik o'yinlarga qo'yiladigan talablar

1. Didaktik o'yinlar o'quv predmetlari bo'yicha dastur materialiga muvofiq yo'sinda tanlanishi lozim.

2. Didaktik o'yinundaqatnashuvchilarga bilimlar bo'yicha ma'lum talablar qo'yiladigan yo'sinda ishlab chiqilishi kerak.

3. Didaktik o'yinning muvaffaqiyatli o'tishi uning maqsadini yaqqol aniqlashiga bog'liq. Chunki bunda o'quvchilarning fikrini maqsadli yo'nalishga solish, ularning ishini bajarishga qiziqishini oshirish imkoniyati tug'iladi.

4. O'yinlarni tanlashda ma'lum izchillikka rioya qilish ham zarur. Mazmunan qiyin o'yinlardan oldin osonroq o'yinlarni o'tkazib, o'quvchilarni navbatdagi o'yinlarga puxtaroq tayyorlash juda muhimdir. Shu tariqa tahlil, sintez, taqqoslash, tasniflashda mavhumlashtirish, muayyanlashtirish, umumlashtirish singari aqliy operatsiyalarni asta-sekin murakkablashtirib borish shart.

5. Didaktik o'yinlarning qoidasini va tashkil etilishini tuzish va ishlab chiqishda o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlarini, ularning turli (bo'sh va kuchli, faol va loqayd) guruhlarini hisobga olish kerak.

6. O'yinning qoidalari sodda, aniq bo'lishi va yaqqol ifodalanishi lozim.

7. Har bir o'quvchi butun o'yin jarayonida faol ishtirok etishi, o'z "navbatini" uzoq kutish o'yinga qiziqishni susaytirishi mumkinligini unutmaslik kerak.

8. Har bir o'yinga umumiy va yakka tartibda yondashish, undagi topshiriqlarning qiyinlik darajasini va qanchasi mustaqil holda bajarilishini hisobga olish kerak.

Ma'lumki, bolalar odatda jim o'tira olmaydilar va doimo harakatda bo'ladilar. O'yin bolalarning tabiiy hamrohi bo'lib, ularga mamnunlik va quvonch baxsh etadi. Bolalar o'yin orqali dunyoni, ya'ni tevarak- atrofni biladilar, mehnat qilishni o'rganadilar, ya'ni tarbiyalanadilar. Ular o'yinlarda o'zlari sevgan qahramonlar qiyofasi va holatiga kirib, rostgo'ylik, ziyraklik, chaqqonlik, bardoshlilik, tadbirkorlik va g'alabaga intilish kabi fazilatlarni namoyish qiladilar. Bolalarning barcha o'yinlari o'ziga xos jozibaga ega va shuning uchun ular zo'r ishtiyoq bilan o'ynaydilar. O'yin bolalarning organizmida katta o'zgarishlar ro'y berishiga ham sabab bo'ladi. O'yinda vujudga keladigan vaziyatlar bolalardan turli masalalarni tezkorlik bilan hal etishni talab qiladi. Shunday paytlarda bola o'zining barcha imkoniyatlarini ishga solib, mushkul ahvoldan qutulishga turishadi. Shuning uchun o'yinlar bolalarning o'sishida muhim o'rin tutadi, ularni mustaqillikka undaydi.

O'yin elementlaridan nafaqat darsda, balki darsdan tashqari ishlarda konferensiya darslarida foydalanish mumkin. Bu albatta boshlang'ich sinf o'quvchilariga mo'ljallangan. Ular bu yoshda o'yinqaroq, tez zerikuvchan, diqqati tarqoq bo'ladi. O'yin orqali ularni darsga, mavzuga jalb qila olishimiz mumkin.

Didaktik o'yinli texnologiyalardan foydalanishdan maqsad, bilim olish davomida foydalanuvchilarning zerikmasligi, fikrni bir joyga jamlashiga yordam berishdir. Shuningdek har bir darsda olgan bilimlarni nazorat qilib borish, dars

davomida berilgan topshiriqlarga turlicha yondashib o'quvchilar dunyoqarashini va fikrlashini o'stirishdan iborat. Turli didaktik-o'yin texnologiyalaridan foydalanish va ko'rgazmalilik o'quv jarayonining yanada ishonchliligini oshiradi.

Didaktik o'yin – ta'lim beruvchi usul bo'lib, bu usul muayyan ta'limiy maqsadlarga erishishga ya'ni o'tilgan o'quv materiallarini aniqlashga, mustahkamlashga va uni chuqurlashtirishga qaratilgan bo'ladi. Har bir didaktik o'yinni o'tkazishda muayyan bir vazifa maqsad qilib olinadi. Masalan: doiraviy misollar o'yinida ikkinchi o'nlik ichida hisoblash malakalarini mustahkamlashdan iborat bo'lgan didaktik topshiriq qo'yiladi. Didaktik topshiriq darsga qo'yiladigan umumiy maqsadining bir qismini tashkil qiladi. Har bir didaktik o'yinning ham, har qanday o'yindagi singari qoidalari bo'ladi. O'sha qoidalarga amal qilinmasa o'yinning o'yin sifatidagi ahamiyatli binobarin o'yinning ta'lim tarbiyaviy va psixologik ahamiyati yo'qoladi. O'yin qoidalari o'yin topshirig'iga kiritiladi. O'yin topshirig'i – o'qituvchining talabalalarga o'yinning qanday o'ynalishini, kim g'olibligini aniqlashdan iborat.

Har bir didaktik o'yin o'z navbatida quyidagi komponentlardan tuziladi: o'yin maqsadi, qoidalari, jihozi, mazmuni natijasi.

1. O'yin qoidalari. O'yinni olib borish va unga qatnashish tarkibini aniqlab beradi. Qoidalar o'yin maqsadidagi mos holda o'quvchilar faoliyatini tartibga solish uchun kerak bo'ladi.

2. O'yin mazmuni talabalalarning bajarishi kerak bo'lgan harakatlari bilan aniqlanadi, informatika darsida bu harakatlar ko'proq kompyuterda bajariladigan topshiriq va muammoli

masalalar yechishdan iborat bo'ladi. O'yin jihozi o'yinni o'tkazish uchun kerak bo'lgan predmet – modellar real va shartli predmetlar, kartochka va ko'rgazmalardan iborat.

3. O'yin natijasi. Qo'yilgan vazifaning bajarilishi bilan aniqlanadi. Natija ta'lim oluvchilarni rag'batlanirishi kerak.

O'yinli texnologiyalardan foydalanishning asosini ta'lim oluvchilarning faollashtiruvchi va jadallashtiruvchi faoliyati tashkil etadi. O'yin olimlar tadqiqotlariga ko'ra mehnat va o'qish bilan birgalikda faoliyatning asosiy turlaridan biri hisoblanadi. Psixologlarning ta'kidlashlaricha, o'yinli faoliyatning psixologik mexanizmlari shaxsning o'zini namoyon qilish, hayotda o'z o'rnini barqaror qilish, o'zini o'zi boshqarish, o'z imkoniyatlarini amalga oshirishning fundamental ehtiyojlariga tayanadi. O'yin bilish va uning bir qismi (kirish, mustahkamlash, mashq, nazorat) tarzida tashkil etiladi.

O'yinlar turli maqsadlarga yo'naltirilgan bo'ladi. Ular didaktik, tarbiyaviy, faoliyatni rivojlantiruvchi va ijtimoiylashuv maqsadlarda qo'llanadi. O'yinning didaktik maqsadi bilimlar doirasi, bilish faoliyati, amaliy faoliyatida bilim, malaka va ko'nikmalarni qo'llash, umumta'lim malaka va ko'nikmalarni rivojlantirish, mehnat ko'nikmalarini rivojlantirishni kengaytirishga qaratilgan bo'ladi. O'yinning tarbiyaviy maqsadi mustaqillik, irodani tarbiyalash, muayyan yondashuvlar, nuqtai nazarlar, ma'naviy, estetik va dunyoqarashni shakllantirishdagi hamkorlikni, kollektivizmni, jamoaga kirishib keta olishni, kommunikativlikni tarbiyalashga qaratilgan bo'ladi.

Ma'lumki, o'qituvchilik kasbi juda

mashshaqqatli kasb hisoblanadi. O'qituvchi dars berishdan oldin avvalam bor darsga tayyorgarlik ko'rib darsning berilgan vaqtdan unumli foydalanib o'zining mahoratini o'z o'quvchi ta'lim oluvchilariga ko'rsatib o'zining fanidan ta'lim va tarbiya berishga intiladi.

Shuni aytish joizki, hozirgi zamon talablariga mos holda dars o'tish yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish lozim. Biz bilamizki XXI asr texnika asri hisoblanadi. Shunday ekan biz pedagoglar multimedia vositalardan, programalardan keng unumli foydalanib turli xil prezentatsiyalar orqali turli xil didaktik o'yinli texnologiyalarni tashkil etib dars jarayonini samarali o'tishga harkat qilishimiz kerak, albatta. Talaba o'quvchilarni bilim saviyasini oshirish uchun didaktik o'yinli texnologiyalar yordamida dars jarayonida qo'llash uning samarasiga erishish hamda mavzuni to'liq o'zlashtirib olishlarini ta'minlashimiz lozim.

Didaktik o'yinda bolalar o'zini o'zi idora qilishi, o'z imkoniyatlarini, bilag'onligini tekshirishining bir yo'li hisoblanib, har xil o'yinlar ularning tarbiyalanishida muayyan darajada yordam beradi. O'yinlarda bolalar o'zini o'zi tarbiyalashi tabiiy vaziyatda amalga oshadi. Bolalar boshqa faoliyatlarida ko'rsata olmagan tirishqoqlik, talabchanlik, epchillik kabi sifatlarini o'yinlarda yaqqol namoyish qiladilar. Bolalar o'yinlarda o'zlarini erkin tutadilar va o'zlariga juda yuqori talablarni qo'yadilar, qiyin vaziyatlardan o'zlaricha chiqishga harkat qiladilar. Tabiiyki, o'zicha harkat qilgan, o'ziga ishongan odam har qanday qiyinchilikni, mushkullikni yengishga qodir bo'ladi. O'yinlarda sho'xlik qilish, ortiqcha hayajonlanish

bolalar uchun tabiiy holdir. Shuningdek, ular tahlidchan bo'ladilar, xayolga kelmagan narsalarni o'ylab topadilar. Shuning uchun ular chizmachilikdan didaktik O'yinlar o'tkazilayotganda plakat -chizmalardagi tasvirlar yoki modellarni yuzaki idrok qilib, boshqa narsalarga o'xshatishlari tabiiydir. Bolalarning bu xususiyatlaridan foydalanish maqsadida, detallarni hayotdagi narsalarga taqqoslash orqali ularning mustahkam idrok qilishiga erishish kerak. Umuman o'yinni go'dak boladan tortib muysafidgacha uynashi mumkin. Lekin odamlar o'z yoshiga mos o'yinlarnigina o'ynaydilar. Masalan, bolalar harakatli o'yinlarga, kattalar esa aqliy faoliyatni talab qiladigan o'yinlarga moyil bo'ladilar. Har xil o'yinlar mavjud va ular xalq pedagogikasining mahsuli bo'lib, o'qituvchilar ham dars jarayonida shu o'yinlarning ba'zi elementlaridan samarali foydalanishlari mumkin. Ma'lumki, informatika 5-11-sinflarda o'qitiladi va 5-8-sinflardagi bolalar o'yinqaroq va qiziquvchan bo'ladilar. Shuning uchun darslarda tinch o'tirib mavzuni tushinishga sabr -toqat qila olmaydilar, tezda toliqa boshlaydilar yoki kompyuterning boshqa imkoniyatlaridan foydalanishga kirishadilar. O'quvchilarning yuqoridagi xususiyatlarini o'rganib, informatika darslarida o'yin elementlaridan foydalanishni lozim topdik. O'qituvchi o'quvchilarning zerikkanini sezishi bilan 5—6 daqiqalik o'yin o'tkazishi kerak. Shuningdek o'qituvchi sinfdagi barcha o'quvchilar diqqatini qisqa muddatli o'yinga jalb qila bilishi zarur. Qisqagina o'yinda hamma o'quvchilar qatnasha olmaydilar, ya'ni o'yin shartlariga javob berishga ulgura olmaydilar, albatta. Lekin o'yinda ishtirok etishga, fikrlashga intilishlari ularning butun his-tuyg'ularini ishga soladi. O'yinning qiziqarli, jonli va

samarali o'tishi ko'proq o'qituvchining mahoratiga bog'liqdir. O'qituvchi bolalar psixologiyasiga aynan muvofiq o'yin elementlaridan foydalansa, o'qituvchi har bir darsda ko'zlangan maqsadga erishishi mumkin. Bordi-yu, bu ishga loqayd qarab o'yinlarni sust, zavqsiz o'tkazsa, bolalarning o'yinlarga qiziqishi yo'qolishi, o'yinlar hech qanday samara bermasligi shubhasizdir. Shuning uchun o'qituvchi har bir o'yinga tayyorlanishda uning bolalarda zavq-shavq uyg'otishini hisobga olishi kerak. Har bir o'yin bolalar uchun qiziqarli va muayyan maqsadga qaratilgan bo'lishi lozim. O'yinda beriladigan savollar ham, unga qaytariladigan javoblar ham juda qisqa, aniq bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Didaktik o'yinlar soddadan- murakkabga printsiptida, o'quvchilarning aqliy ishlashini faollashtirishga mo'ljallab tuzilgan. Bunda o'quvchilarning tafakkurini, fazoviy tasavvur qilish qobiliyatlarini o'stirishga ham jiddiy ahamiyat berilgan. Odatda o'quvchilar an'anaviy darslarda olgan bilimlar yetarli darajada puxta bo'lmaydi va o'quvchilar ularni muayyan sharoitda tatbiq qila olmaydilar. Quyidagi o'yinlarni ko'rib chiqamiz.

“OYNA” METODI

Talabalar qo'liga kichik qo'l oyna taqdim qilinadi. Ushbu oynaga qarab ta'lim ishtirokchisi o'rganilayotgan obyekt, yoki hodisani tasvirlab berishlari talab etiladi. Masalan, oynaga qarab, talabalar informatika tarixining rivojlanishi, birinchi ISP ompuserve, uning 1969 yilda tashkil etilganligi, AOL kompaniyasi faoliyati, "informatika" atamasi "avtomatlashtirish" va "axborot" degan ikki so'zdan yaratilganligini tavsiflay boshlaydilar. Boshqa guruh talabalari oynaga qarab, birinchi ishlaydigan mexanik kalkulyator

Blez Paskal tomonidan yaratilganligini, 4 aprel kuni Butun jahon Internet kuni nishonlanishini, kompyuterda uzoq vaqt o'tirgan har bir kishi daqiqasiga kamida 7 marta ko'z piriqtirishini, kiberfoblar - kompyuterlar va ular bilan bog'liq barcha narsalardan qo'rqadigan odamlar ekanligi haqida ma'lumot beradilar. Ya'ni, oynaga tikilgan har bir 4 guruh vakillari informatika bilan bog'liq har qanday qiziqarli axborotni taqdim etadi. Bu metod talabalarning qobiliyatlarini shakllantiradi, jamoani jipslashtiradi, qisqa muddat ichida o'z fikrini baralla aytishga undaydi. Talabalar orasida do'stona munosabat yaratishga imkoniyat tug'iladi, ishtirokchilarda o'zgalar fikrini hurmat bilan tinglash xususiyati shakllantiriladi. Mazkur metoddan boshqa o'quv fanlarida ham foydalansa bo'ladi.

HALOSKOR INFORMATIKA

Mashg'ulot qatnashchilariga: “yashab turgan joylarini suv bosganligini, qo'shni orolga zudlik bilan evakuatsiya qilinish lozimligi” tushuntiriladi. Shu atrofda o'tayotgan kemada joy borligi, faqat har uch kishidan iborat guruhdan bir kishigini mazkur kemaga tusha olishi bayon etiladi. Kimki uch kishilik guruhga kompyuterning afzalliklarini va dasturlash asoslaridan bilimlarni, virtual borliq, sun'iy intellekt to'g'risidagi ma'lumotlarni ko'proq taqdim etsa, unga o'sha kemadan "joy bor"ligi aniqlanadi. Guruh ishtirokchilari ma'lumotlarni ta'sirli va jozibador qilib tasvirlashlari shart, aks holda ular "kema"dagilarga yoqmasligi va "orolda umrbod qolib ketishlari" mumkin. Tavsifnomalarni o'qituvchi va jamoa baholaydi. "Haloskor kema" texnologiyasi kichik guruhlarda o'tkazilishi maqsadga muvofiq.

Mazkur o'yinlar orqali o'qituvchi ta'lim

oluvchilarni qanday bilimlarga ega ekanligi haqida ularning fazoviy tasavvurlarini oshiribgina qolmay balki, uni shu fanga qiziqishlarini rivojlantirishga ega bo‘lamiz.

Bunda o‘quvchining psixik o‘zgarishlariga mos didaktik metodlarni qo‘llab, yaxshi natijalarga erishish mumkin. Didaktik o‘yinlarning aksatiyati chizmani o‘qishga qaratilgan. Ularni darsning o‘rtasida o‘quvchilar ongiga biror grafik tushunchani tarkib toptirish maqsadida qo‘llash mumkin ammo o‘yinga berilib ketib dastur materiallaridan chetga chiqmaslik kerak.

Didaktik o‘yinlarni tuzishda har bir darsni muayyan bo‘laklarga ajratib, o‘zlashtirilishi shart bo‘lgan tushuncha va ko‘nikmalarni belgilab chiqish, so‘ngra dars bosqichlariga tegishli o‘yinni oldindan rejalashtirib qo‘yish va u darsning umumiy yo‘nalishiga uyg‘unlashib ketishi kerak.

Shundagina mazkur o‘yinlar ta‘lim oluvchilarning grafik savodxonligiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Bu to‘plamga kiritilgan didaktik o‘yinlar orqali o‘quvchi ta‘lim oluvchilarga yangi bilimlar berish, olgan bilimlarini mustahkamlash hamda nazorat qilish mumkinligi hisobga olingan.

O‘yin elementlaridan nafaqat darsda, balki darsdan tashqari ishlarda konferensiya darslarida foydalanish mumkin. Bu albatta boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga mo‘ljallangan. Ular bu yoshda o‘yinqaroq, tez zerikuvchan, diqqati tarqoq bo‘ladi. O‘yin orqali ularni darsga, mavzuga jalb qila olishimiz mumkin.

Shunday ekan har bir pedagog o‘z ustida izlanuvchan, kasbiga muhabbatli o‘qituvchi darslarni o‘quvchilarga tushunarli, qiziqarli, yangi zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda noan‘anaviy tarzda mashg‘ulotlarni tashkillashi zarur.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni // <https://lex.uz/docs/-6166539>
2. Djurayev R.X. Ta‘limda interfaol texnologiyalar. –Toshkent, 2010. –87 b.
3. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H. Innovatsion ta‘lim texnologiyalari. O‘quv-metodik qo‘llanma –T., 2015.– 208 b.
4. Mamatova Zilolaxon Xabibulloxonovn. (2022). Raqamli texnologiyalar sharoitida informatika fanini oliy ta‘lim muassasalarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanib o‘qitish. Conferencea, 199–202. Retrieved from <https://conferencea.org/index.php/conferences/article/view/831>
5. Рузалиев Ш. Положительное влияние интерактивных технологий на качество и эффективность образования // Экономика и социум. – 2021. – №. 4-2. – С. 362-365.
6. Mamatova, Z. (2022). Ta‘lim tizimida raqamli texnologiya. Innovative developments and research in education, 1(12), 129–137. Retrieved from <https://interonconf.org/index.php/idre/article/view/793>

PEDAGOGIK DIAGNOSTIKA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI SAVODXONLIGINI OSHIRISH OMILIDIR

N.R. BEGISHEVA

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O'zbekiston

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari savodxonligini oshiruvchi omillar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: pedagogik diagnostika, ta'lim sifati, boshlang'ich sinf o'quvchisi, umumta'lim maktablari, maktabgacha yosh davri.

Абстракт. В данной статье описаны факторы, повышающие грамотность учащихся начальной школы.

Ключевые слова: педагогическая диагностика, качество образования, младший школьник, общеобразовательная школа, дошкольный период.

Abstract. This article describes the factors that increase the literacy of elementary school students.

Key words: pedagogical diagnosis, quality of education, primary school student, general education schools, preschool period.

Bugungi kunda mamlakatimizda ta'lim tizimini rivojlantirish davlat siyosatining asosiy yo'nalishi sifatida ko'rilmoqda. Davlat kelajagi hisoblangan ushbu eng muhim sohani isloh qilish vazifalari bosqichma-bosqich hal etilmoqda. Yangi O'zbekistonning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan rivojlanish strategiyasining yettita ustuvor yo'nalishlaridan biri bu inson kapitalini rivojlantirishdir. Strategiyaning 43, 44-maqсадlari, boshqa vazifalar qatori, maktablarda ta'lim sifati oshirish va professor-o'qituvchilarning bilim va malakasini xalqaro darajaga ko'tarishni o'z ichiga oladi.

Prezident raisligida 2022 yilning aprel oyida xalq ta'limi sohasidagi islohotlar samaradorligini tahlil qilish bo'yicha videokonferensiya yig'ilishi bo'lib o'tdi. Unda ko'plab masalalar muhokama qilindi, joylardagi tegishli muassasa va ta'lim tashkilotlari faoliyati tanqidiy tahlil qilindi. Unda asosiy e'tibor hududlarning umumta'lim maktablarida o'quv jarayonini tashkil etish, dars sifati, pedagogik salohiyat va mahorat,

yaratilgan shart-sharoitlar, o'quvchilarning faolligi, maktablardagi ma'naviy muhitga qaratildi. Aniqlangan kamchiliklar bo'yicha maqsadli "Yo'l xaritalari" tasdiqlandi. Prezident, ixtisoslashtirilgan va xususiy maktablarda ilg'or texnologiyalar joriy etilgani qayd etildi. Biroq, boshqa ko'plab maktablarda o'qitish metodikasi eskirgan alohida ta'kidlandi. Agar rahbarlar va o'qituvchilar yangi O'zbekiston ruhida harakat qilsalar, biz farzandlarimizni zamon talablari asosida tarbiyalay olamiz. Xalqimiz bizga eng qimmatli narsasi - bolalarini ishonadi. Bu juda katta mas'uliyat. Agar maktabni shu tushuncha bilan isloh qilsak, kelajak uchun poydevor yaratamiz", - dedi Prezident Shavkat Mirziyoev.

Davlatimiz rahbari maktab o'qituvchilarini yangi usullar asosida qayta tayyorlash bo'yicha umummilliy loyiha boshlanganini e'lon qildi. Sababi, xalq ta'limi tizimida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilarning saviyasi yetarli darajada qoniqarli emas. Masalan, 2021 yilda malaka sinovlarida qatnashgan 153524

ta o'qituvchining atigi 3.8 foizi a'lo, 20.4 foizi yaxshi, 37.8 nafari qoniqarli va 38.1 nafari qoniqarsiz natijalarni ko'rsatdi. Shundan kelib chiqib, yaqin uch-to'rt yil ichida maktab o'qituvchilari yangi metodika asosida tayyorlanadi. Shu maqsadda har bir viloyatda malaka oshirish markazlari negizida o'qituvchilarni yangi metodlar bo'yicha tayyorlash uchun Milliy o'quv markazlari tashkil etilmoqda. Ularga aniq va tabiiy fanlar bo'yicha malakali xorijiy mutaxassislar jalb qilinadi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda pedagogika fani va ta'lim tizimining holati juda xilma-xil tendensiyalarning mavjudligi bilan ajralib turadi. Jamiyatdagi o'zgarishlar boshlang'ich maktabda adekvat o'zgarishlarga olib keladi, bu uning tuzilishi va mazmuniga, ta'lim vositalarining o'zgaruvchanligiga, dialogik usullarga, texnologiyalarning rivojlanayotgan xususiyatiga va natijalarni baholash mezonlariga ta'sir ko'rsatdi. Ushbu o'zgarishlarning har biri pedagogik jarayonning ochiq, oldindan aytib bo'lmaydigan va kutilmagan yo'nalishi bilan bog'liq muayyan qiyinchiliklarga duch keladi. Bir tomondan, bu o'qituvchiga manevrning kengligi, o'quvchilar bilan ham, ta'lim va tarbiya mazmuni bilan ham o'zaro munosabatlarning turli usullari va vositalari imkoniyatini beradi. Boshlang'ich ta'limning xususiyatidan biri – bu o'quv faoliyatining kutilayotgan natijalaridan uzoqligidir. Pedagogik jarayonlardagi dastlabki holatni, o'zgarishlar dinamikasini va natijalar sifatini baholash uchun diagnostika qo'llaniladi. O'quvchilarning qobiliyatlari va o'rganishdagi qiyinchiliklari, xulq-atvorining og'ishlari tabiati va ko'lamini aniqlash diagnostika jarayonining boshida tadqiqotchilarning diqqat markaziga aylandi. Komenskiy o'qitishda o'quvchilarni olib kelish kerak bo'lgan chegaralarni belgilash va ko'zlangan maqsadlarga aniq erishish yo'llarini bilish

zarur, deb hisoblagan. Makarenko ta'lim maqsadlarining mavhum tabiatini keskin tanqid qilgan, bu o'qituvchiga jarayonning muvaffaqiyati va o'quv natijalarining ko'rinishi bo'yicha aniq talablar qo'yishga imkon bermaydi degan.

Ta'rifga ko'ra hamda amaliy maqsadlarda pedagogikada diagnostika ikki funksiyada qo'llaniladi: 1) shaxsning individual psixologik xususiyatlarini aniqlash va o'lchash usuli sifatida 2) ta'lim dasturlari va ta'lim standartlarini o'zlashtirishda muvaffaqiyat yoki og'ish sabablarini aniqlash jarayoni sifatida.

Maktab va maktab amaliyoti haqidagi nazariya va me'yoriy hujjatlar tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagogik diagnostikada uning o'quvchilarning faol harakatlarini rag'batlantirish, uni bilishning harakatlantiruvchi kuchi deb hisoblash funksiyasi hali ham e'tiborga olinmaydi. Boshlang'ich sinflarda rivojlantiruvchi ta'limning e'lon qilingan maqsadlari va diagnostikani o'quvchilar tomonidan olingan bilim va ko'nikmalarni nazorat qiluvchi usullar sifatida saqlab qolish o'rtasida ziddiyat mavjud. Bunday sharoitda pedagogik jarayon dinamikasining barcha bosqichlarida o'quvchilarning pedagogik diagnostikada faol harakatlarini rag'batlantirish va rivojlantirish mezonlarini o'rganish muammosi juda dolzarb bo'lib qoladi.

So'nggi yillardagi demokratik o'zgarishlar sharoitida maktab va o'qituvchi vositalar, shakllar, usullar, yondashuvlarni tanlash va o'z ishining natijalarini va o'quvchilarning rivojlanish darajasini baholashda keng erkinlikka ega bo'ldi. Agar ilgari maktab ishni baholashning mazmuni, talablari, shakllari va mezonlarini markazdan olgan bo'lsa, bugungi kunda har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisi ushbu majburiy ta'lim elementlarini shakllantirish va takomillashtirishda faol ishtirok etishi

mumkin. Ammo ta'limni demokratlashtirishni turli yo'llar bilan tushunish mumkin: hamma narsani o'z yo'lingiz bilan qilish imkoniyati sifatida ham, faoliyat sohasining belgilangan ob'ektiv doirasida ishingizni takomillashtirish sifatida ham. Ammo har qanday holatda, ta'lim ta'siri ostida sodir bo'lishi kerak bo'lgan bolalardagi o'zgarishlar yaxshilanishi kerak. Diagnostika texnologiyalari pedagogika fani va amaliyotidagi ushbu o'zgarishlarning ko'lami va mohiyatini aniqlash uchun ishlatiladi. Diagnostika (tashxis) yunoncha so'z bo'lib, ko'pincha tibbiyotda va texnologiyada qo'llaniladi. Bu degani – tan olish, kasallikning tabiati va mohiyatini aniqlash, ob'ektni, odamni o'rganishga asoslangan "nosozlik". Shunga ko'ra, diagnostikani o'quvchilarning dastlabki yoki yakuniy holatining sabablarini, ularda kuzatilgan o'zgarishlarni aniqlash protseduralari deb atash mumkin. Ta'lim amaliyotida ham psixologik, ham pedagogik diagnostika qo'llaniladi. Psixologik diagnostikada ular bolalarning muayyan faoliyat turlari bo'yicha potensial qobiliyatlarini baholashga va bolaning rivojlanishi bilan bog'liq prognozni o'rnatishga harakat qilishadi.

Pedagogik diagnostika uchun tadqiqot usullari tanlash erkinligi makonining talablarini, pedagogik jarayonda bolaning ishonchli ishlashi uchun imkoniyatlar va sharoitlarni o'z ichiga olishi muhimdir. Bu jihatdan o'qituvchilarga va ularning diagnostika protseduralariga mutlaqo boshqacha talablar mavjud. Fikr-mulohazalarni olish samaradorligi o'qituvchining harakatlarining maqsadi va aniqligiga, uning improvizatsiya mahoratiga bog'liq. Diagnostikaning bunday "harakatchanligi" diagnostikadan yuqori va ko'p qirrali intellektual rivojlanishni talab qiladi, bu unga aloqa pozitsiyasini, mazmuni va usullarini o'zgartirish, axborotni

o'zgartirish, yuzaga kelgan vaziyatni yoki pedagogik tizim va undagi bola o'zgaruvchan xususiyatlarini olish va o'z vaqtida baholash imkonini beradi.

Mavjud amaliyot, ilmiy-uslubiy bazaning kamchiliklarini tahlil qilish asosida maktabgacha yoshdagi bolalar va boshlang'ich sinf o'quvchilarining uzluksiz ta'limining maqsadi bolaning uyg'un jismoniy va aqliy rivojlanishi, uning individualligini saqlab qolish, o'zgaruvchan ijtimoiy vaziyatga moslashish, bolalar bilan faol hamkorlik qilishga tayyorlik sifatida belgilanadi. Shunga asoslanib, boshlang'ich sinfning bola rivojlanishining asosiy yo'nalishlari bo'yicha olingan vazifalari aniqlanadi: bolaning jismoniy rivojlanishi va madaniyati; bolalarning yosh imkoniyatlariga mos keladigan kognitiv rivojlanish va sotsializatsiya; tashqi dunyo bilan o'zaro munosabatlarning turli shakllarini o'zlashtirish; ta'lim faoliyatini shakllantirish va o'rta maktabda o'qishni davom ettirishga tayyorlik.

Bu shuni anglatadiki, natijalarni baholash mezonlari olingan bilimlarni, bajarilgan mashqlar sifatini va hal qilingan vazifalarni emas, balki ushbu ko'rsatkichlarni va ularning rivojlanish darajasini aks ettirishi kerak. Biroq, amaldagi boshlang'ich ta'lim standartlarida asosiy vazifalar quyidagilar bilan cheklangan: tabiiy va ijtimoiy muhitga moslashish; o'quvchi maqomini shakllantirish; har xil faoliyat turlarini o'zlashtirish; atrof-muhit bilan shaxsiy munosabatlarni shakllantirish; bilim darajasini oshirish.

Boshlang'ich ta'lim mazmunida diagnostika mezonlarini aks ettirish darajasini uning turli elementlarini tahlil qilish orqali aniqlash mumkin. Ta'lim standartida ta'kidlangandek, "farqlash" (bilish) va "bilimlarni qo'llash" (qodir bo'lish), ba'zan "misollar keltirish" (til), "qisqacha tavsiflash" (adabiyot), "xotiradan

ko'paytirish" (raqamlar va iboralar, geometrik shakllar) ko'rsatiladi. Ko'rib turganingizdek, ular o'quvchilarning rivojlanish belgilarini umuman aks ettirmaydi. Boshlang'ich ta'lim standarti tahlili shuni ko'rsatadiki, u yerdagi vazifalar asosan o'quvchilarning bilim ta'siri ostida rivojlanish darajasini emas, balki bilim miqdorini aniqlashga qaratilgan. Boshlang'ich sinflar uchun matematika va ona tili darsliklarini baholash ham ularda o'quvchini rivojlantirish uchun juda kam vazifalar mavjudligiga ishonch hosil qilish mumkin. Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va amaliyoti tahlilini pedagogik diagnostikaning rivojlanish mezonlarini aks ettirish nuqtai nazaridan umumlashtirish quyidagi ilmiy qoidalar uchun asos yaratadi:

1. Gumanistik konseptual asoslarga ega bo'lgan bugungi boshlang'ich maktab tarkibni loyihalash darajasida hanuzgacha normativ pedagogika an'alarida qolmoqda.

2. Boshlang'ich maktabda bolaning rivojlanishining diagnostik mezonlarini ishlab chiqish kirish (maktabgacha bo'g'in) da ham, chiqishda ham (boshlang'ich sinf oxiriga qadar yosh o'quvchining xususiyatlari) uzluksizlikni saqlashni talab qiladi.

3. Diagnostika mezonlari boshlang'ich ta'lim konsepsiyasida, majburiy minimal tarkibda, tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan talablarda, standart talablariga muvofiqligini baholashda, boshlang'ich sinf uchun o'quv dasturlari va darsliklarda yetarli darajada aks ettirilishi kerak.

4. Boshlang'ich sinflar uchun darsliklarda ta'limning gumanistik maqsadlarini amalga oshirishda nomuvofiqlik mavjud bo'lib, ular bolalarga ta'lim faoliyatida faol, tashabbuskor va erkin ishtirok etishlari uchun sharoit yaratishni talab qiladi.

Bizning muammomiz nuqtai nazaridan, tabiatan bolaga xos bo'lgan (bolalar turli tabiatli) yoki o'qituvchilar tomonidan rag'batlantiriladigan bu ochiqlik uning o'z

hukmlari, mustaqilligi, mas'uliyati va o'zini o'zi anglash istagini shakllantirishga yordam beradi. Sababi, psixologiya va pedagogikada bunday intilishning rag'batlantiruvchi kuchi odatda bolaning tashabbusi deb ataladi. Tashabbus – har qanday harakatlarda bolaning faolligi omili sifatida tushuniladi. Tashabbuskor fikrda, harakatlarda o'quvchi mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga, o'z mustaqilligi, erkinligi o'lchovini, ichki dunyosining xususiyatlarini baham ko'rish istagini bildirishga, o'zi va boshqalar uchun ijtimoiy talablarni qabul qilish va amalga oshirish uchun g'amxo'rlik ko'rsatishga qaror qiladi. Faoliyatning muvaffaqiyati va o'quvchilarning rivojlanish darajasini aniqlash uchun biz ham tabiiy faoliyatdan, ham shaxsning salohiyatidan, shuningdek, ushbu tabiiy niyatni boshlaydigan faoliyatning mazmuni, usullari va shakllari omillaridan foydalanishimiz kerak.

Boshlang'ich sinflarda o'quv jarayonini rag'batlantiruvchi diagnostika texnologiyalari o'quvchilar tashabbusini rag'batlantirish omillari asosida ishlab chiqilgan. Siz matematika darslari va atrofimizdagi olam fani uchun umumiy ma'noda va o'ziga xos ishlanmalarda ushbu xarakterdagi o'n turdagi ta'lim vazifalarini tasavvur qilishingiz mumkin. Ular orasida: 1. Hodisalar, bilimlarning umumiyliigi va farqlarini aniqlash bo'yicha vazifalar. 2. Analogiyalarni o'rnatish uchun vazifalar. 3. Qarama-qarshiliklarni aniqlash va hal qilish vazifalari. 4. Natijasi voqealar rivojining kutilmagan rivojlanishiga olib keluvchi vazifalar. 5. Noaniqliklarni aniqlash uchun vazifalar. 6. Fikrning aniqligini, zukkolikni, taxminlarni, zukkolikni talab qiladigan vazifalar. 7. Sezgi namoyon bo'lishini talab qiladigan sirli vazifalar. 8. Yechimning o'zgaruvchanligi, ratsionalligi va maqsadga muvofiqligi bo'yicha vazifalar. 9. O'quvchilardan ma'lum bilim yoki yechimlarning yangi funksiyasini

ko'rishni talab qiladigan vazifalar. 10. Bir guruh bolalarning birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab qiladigan vazifalar. Bolalarning rivojlanish xususiyatiga ko'ra, tavsiflangan vazifalarning har bir turi xotira, fikrlash va bolalarning ishning o'ziga bo'lgan munosabatini faol ishlashini talab qiladi. Shu bilan birga, vazifalarni bajarish bolalar xotirasi, tafakkuri va munosabatlarining rivojlanishiga teskari ta'sir qiladi. Boshqacha qilib aytganda, o'quv jarayonini tashxislash uchun diagnostika ko'rsatkichlarini ushbu jarayonning mazmuni va texnologiyasiga kiritish kerak va o'quvchilar faoliyati ularning tan olinishi va rivojlanishiga hissa qo'shishi kerak, shunda ularning

o'zgarish darajasi aniqlanishi mumkin. chiqishda. Diagnostika mezonlariga mos keladigan ta'lim faoliyati sharoitlarini yaratmasdan, ularning rivojlanishini kutish mumkin emas. Eksperimental tadqiqotni rejalashtirayotganda, faraz qilaylik, agar diagnostika materiallari maktab o'quvchilarining tashabbusi mezonlarini o'z ichiga olsa, diagnostika usullarining o'zi faoliyat omili va o'quvchilarni rivojlantirish vositasiga aylanishi mumkin. Bunday rag'batlantiruvchi usullardan foydalanish sertifikatlash davrida paydo bo'ladigan tashvish, qo'rquv va bolalarning noaniqligini sezilarli darajada kamaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шмелев А.Г. и др. Основы психодиагностики. Ростов н/Д.: Феникс, 1996.- 155 с.
2. Богданова Т.Г., Корнилова Т.В. Диагностика познавательной сферы ребенка. - М., 1999.- 39 с.
3. Венгер Л.А. , Психологическое консультирование и диагностика. Часть 1, — М.: Генезис, 2001. — 160 с.
4. Гаврилычева Г.Ф. Диагностики изучения личности младшего школьника // Начальная школа. - 1994. - N 1. - С. 16-18
5. Смирнова Е.О. Холмогорова В.М. Межличностные отношения дошкольников. Диагностика, проблемы, коррекция. М., Гуманитарный издательский центр. ВЛАДОС, 2005 – 158 с

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING MATEMATIK SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

SAIDOVA MOHINUR JONPO‘LATOVNA - BuxDPI Boshlang‘ich ta‘lim dotsenti, pedagogika fanlari doktori (DSc)

NARGIS BOYMURODOVA BOMURODOVNA- Buxoro davlat pedagogika instituti Ta‘lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta‘lim) yo‘nalishi, 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining metodik tayyorgarligini takomillashtirishda xalqaro baholash dasturlaridan foydalanish imkoniyati ochib berilgan. TIMSS xalqaro baholash dasturlarini ta‘lim jarayonida qo‘llashda erishiladigan yutuqlar tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, xalqaro baholash dasturi, matn ustida ishlash, savodxonlik darajasi, PIRLS, TIMSS.

Аннотация. В статье раскрывается возможность использования международных оценочных программ для совершенствования методической подготовки будущих учителей начальных классов. Анализируются достижения в применении международных программ оценивания TIMSS в образовательном процессе.

Ключевые слова: будущий учитель начальных классов, международная программа оценивания, текстовая работа, уровень грамотности, PIRLS, TIMSS.

Abstract. The article reveals the possibility of using international assessment programs to improve the methodological training of future primary school teachers. Achievements in the application of TIMSS international assessment programs in the educational process are analyzed.

Keywords: prospective primary school teacher, international assessment program, text work, literacy level, PIRLS, TIMSS.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 5712-son Farmonida 2030-yilga kelib xalqaro baholash reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta‘limi tizimida ta‘lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo‘naltirilgan ta‘lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan [2]. Shuningdek, konsepsiya doirasida o‘quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish kompetensiyalari va malakalarining rivojlanishiga alohida urg‘u

berishni hisobga olgan holda, zamonaviy innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan umumta‘lim dasturlari va yangi davlat ta‘lim standartlarini joriy etish, o‘quvchilarning bilim darajasini baholashda xalqaro PISA, TIMSS, PIRLS va boshqa dasturlarda doimiy ishtirok etish nazarda tutilgan.

– PIRLS (Progress in International Reading and Literacy Study) – boshlang‘ich 4-sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasini baholash;

– TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) – 4- va 8-sinf o‘quvchilarining matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash;

TIMSS bu — “Trends in International Mathematics and Science Study”, ya‘ni 4- va 8-sinf o‘quvchilarining matematik

va tabiiy-ilmiy yoʻnalishlar boʻyicha taʼlimdagi natijalarini xalqaro miqyosda baholaydigan tadqiqotdir.

TIMSS tadqiqot vositasi quyidagilarni oʻz ichiga oladi:

- matematika va tabiiy fanlar sikli fanlaridan topshiriqlar (4- va 8-sinflar);
- taʼlim muassasalari rahbarlari uchun anketa (4- va 8-sinflar);
- oʻqituvchilar uchun soʻrovnoma (4- va 8-sinflar);
- Ota-onalar uchun soʻrovnoma (4-sinf).

TIMSS testi toʻrtta topshiriq blokidan iborat (ikkitasi matematikadan va ikkitasi tabiatshunoslik). 4-sinfda butun testni bajarish uchun tanaffus bilan 72 daqiqa ajratiladi (ikki qism 36 daqiqa). 8-sinfda butun testni bajarish uchun tanaffus bilan 90 daqiqa berildi (ikki 45 daqiqadan iborat qismlar).

TIMSS xalqaro tadqiqot vositalari toʻplamiga quyidagilar kiradi:

- kognitiv va maʼlumotlar sohasiga tegishli testlar;

- anketalar (oʻquvchilar, oʻqituvchilar, taʼlim muassasasi maʼmuriyati,

- taʼlim sohasidagi mutaxassislar (tadqiqot sifatini kuzatuvchilar uchun);

- uslubiy taʼminot (oʻrganishni tashkil etish va oʻtkazish boʻyicha milliy koordinatorlar uchun yoʻriqnoma, namuna olish boʻyicha qoʻllanma, maktab koordinatorlari uchun qoʻllanma, test oʻtkazish boʻyicha qoʻllanma, bepul javoblar bilan topshiriqlarni tekshirish boʻyicha qoʻllanma, maʼlumotlarni kiritish boʻyicha qoʻllanma va boshqalar);

- dasturiy taʼminot (sinflar va oʻquvchilarni tanlash uchun, maʼlumotlarni kiritish uchun).

Xalqaro testlar quyidagi tamoyillar asosida ishlab chiqiladi:

Jaxon taʼlimida Lesley University olimi Jennifer Anne Evans matematika baholash tizimi haqida ilgʻor fikrlarni ilgari surgan.

Tadqiqotchi baholash tizimini ikki oʻlchovga boʻladi: mazmunli va kognitiv. Uning fikricha matematikani oʻrganib, mazmun oʻlchovi vazifalarni bajarish uchun

4-sinf matematika <u>mazmunli oʻlchov</u>	4-sinf matematika <u>kognitiv oʻlchov</u>
Raqamlar (50%)	Bilish (40%)
Geometrik shakllar va oʻlchovlar (35%)	Qoʻllash (40%)
Maʼlumotlarni koʻrsatish (15%)	Mulohaza yuritish (20%)

1-jadval

zarur boʻlgan matematik koʻnikmalar yoki tushunchalarga ishora qilish lozim (masalan, koʻpaytirish, perimetr va boshqalar) [6; 32-33-b.].

Jennifer Anne Evans tadqiqot ishida

mazmunli va kognitiv oʻlchamdagi topshiriqlarni alohida ajratib koʻrsatgan (1-jadval).

Oʻqituvchilar oʻquvchilarning oʻquv faoliyati turlari (bilish, qoʻllash, mulohaza

yuritish) bo'yicha o'quv yutuqlarini baholashda o'tgan yillar davomida tadqiqotda ishlatilgan, biroq konfidensiallik rejimidan chiqqan topshiriqlarni didaktik material sifatida ta'lim jarayonida qo'llashi mumkin. Bu esa TIMSS xalqaro tadqiqotining o'quvchilarning o'quv yutuqlarini baholashning o'ziga xos yondashuvlarini tushinishni ta'minlaydi. Muhimi, matematika va tabiiy fanlardan savodxonlikni baholash vositalari ta'lim texnologiyalari va o'qitish metodikasini takomillashtirishga imkon beradi.

Xalqaro baholash dasturlari bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda O'zbekiston Respublikasining ishtirok etishiga tayyorgarlik ko'rish bo'yicha «Yo'l xaritasi»ning 13-bandida xalqaro tadqiqotlarda o'tgan yillarda foydalanilgan savollar mazmunini o'rganib chiqib, tahlil qilish belgilangan.

Georgia State University olimi Michael Nguyen-Quan TIMSS 2015: Influences of Student and Classroom Related Background Variables on Eighth-Grade Mathematics Achievement in Asean+3 (APT) Countries nomli ilmiy ishda TIMSS topshiriqlarini bajarish mexanizimini ishlab chiqish juda muhim ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha TIMSS muhitiga o'qituvchi va o'quvchini birdek olib kirish lozim. Olim tadqiqotida o'qituvchi va o'quvchi uchun yaratgan qo'llanmasida quyidagi kichik savollarga javob berishga harakat qildi:

- o'quvchilarning jinsi, matematikani o'rganishdagi o'ziga bo'lgan ishonchi, matematikani o'rganishni qadrlashi, matematikani o'rganishni yoqtirishi, matematikani o'rganishdan zavqlanishi, uy vazifasini bajarishga sarflangan vaqt va darslikda o'tkaziladigan vaqt kabilar

sakkizinchi sinf matematika ballariga qay darajada ta'sir qilishi;

- ota-onalarning o'quvchilarning uy resurslari, jumladan, kompyuterga kirishi qay darajadali;

- ta'lim darajasi va o'z o'qish xonasiga ega bo'lish;

- o'qituvchining o'ziga xos xususiyatlari, jumladan, jinsi, yillar tajribasi, mutaxassisligi qay darajada ekanligi;

- sinf xususiyatlari, jumladan, kompyuterlarning umumiy soni.

Olimning fikricha jahonda matematik bilimni yuqori darajada bo'lishi mamlakatning kelajakdagi iqtisodiyotiga bevosita ta'sir qilishi mumkin.

TIMSS 2023 baholashning raqamli formati bugungi kun o'quvchilarning baholashga qiziqishi va motivatsiyasini rag'batlantiradi va o'z navbatida o'quvchilarning nimani bilishi va bajara olishi haqida yaxshiroq ma'lumot beradi. Bundan tashqari, raqamli format TIMSS ga qog'oz va qalam formatida baholash qiyin bo'lgan kognitiv sohalarini baholash imkonini beradi. Masalan, TIMSS testlarida o'quvchilar matematika muammolarini hal qilish yoki virtual tajribalar va tadqiqotlar o'tkazish uchun jarayon ko'nikmalari va kontent bilimlarini birlashtiradi va qo'llaydi.

“Bilish” bo'limi o'z ichiga matematikadan masalalar yechishni olgan bo'lib, masalalar yechish o'quvchilardan sonlarning xususiyatlari va oddiy geometrik jismlar haqidagi nazariy bilimlar, ta'riflarni takroran aytib berish, standart grafik va diagrammalardan ma'lumot olishni o'z ichiga qamrab oladi. O'quvchilar tabiiy fanlardan alohida organizmlar va obyektlarning xususiyatlari, hodisa va jarayonlar, tabiiy-ilmiy atamalar va o'lchov birliklari haqidagi bilim darajasini namoyish

etishlari kerak.

“Qo‘llash” ga oid test topshiriqlarini bajarishda o‘quvchilar hayotiy vaziyatlarni o‘zida aks ettiradigan matematik va tabiiy-ilmiiy masalalarni yechish, jadval, sxema, diagramma, grafiklarni talqin qilish, tajribalarni o‘tkazish ko‘nikmalarini namoyish etishlari zarur.

“Mulohaza yuritish”ga oid topshiriqlar o‘quvchilarning mantiqiy va tizimli fikrlash malakalarini aniqlaydi. Mulohaza yuritishni talab etadigan masalalar taklif etilayotgan vaziyatning yangiligi, savolning murakkabligi, yechish bosqichlari sonining ko‘pligi, turli bo‘limlardan bilimlarni integratsiyalashning zarurligi bilan bir-biridan farqlanishi mumkin. O‘quv faoliyati turlari bo‘yicha o‘quvchilarning o‘quv yutuqlarini baholashga qo‘shimcha ravishda maktablarda matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha berilayotgan ta’lim mazmuni, o‘quv jarayoni, o‘quv muassasasi imkoniyati, o‘qituvchilar salohiyati, o‘quvchilarning oilasi bilan bog‘liq omillar ham o‘rganiladi. Ushbu ma’lumotlar belgilangan fanlarni o‘zlashtirish holatini ko‘rsatishda asos bo‘ladi. Tadqiqot to‘rt yilda bir marta dunyoning ko‘plab ilmiy-tadqiqot markazlari va tashkilotlari, xususan, AQShning Ta’lim sohasidagi test xizmatlari (ETS-Educational Testing Services), Kanadaning statistik markazi (Statistic Canada), Ta’lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA) ning Sekretariati ishtirokida o‘tkaziladi. Shuningdek, turli davlat mutaxassislaridan iborat maslahat qo‘mitalari tashkil etiladi.

O‘qituvchilar o‘quvchilarning o‘quv faoliyati turlari (bilish, qo‘llash, mulohaza yuritish) bo‘yicha o‘quv yutuqlarini baholashda o‘tgan yillar davomida tadqiqotda ishlatilgan, biroq konfidensiallik

rejimidan chiqqan topshiriqlarni didaktik material sifatida ta’lim jarayonida qo‘llashi mumkin. Bu esa TIMSS xalqaro tadqiqotining o‘quvchilarning o‘quv yutuqlarini baholashning o‘ziga xos yondashuvlarini tushinishni ta’minlaydi. Muhimi, matematika va tabiiy fanlardan savodxonlikni baholash vositalari ta’lim texnologiyalari va o‘qitish metodikasini takomillashtirishga imkon beradi.

O‘zbekiston ta’limida ham bugungi kun o‘quvchisi xalqaro baholashga javob berish uchun yangi avlod darsliklari va milliy dastur yaratildi. O‘quvchilarning mazmun va kognitivli bilimlarini o‘lchashning dastlabki nazariy va amaliy ishlari boshlandi [5; 227-b.].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori asosida TIMSS xalqaro tadqiqoti O‘zbekistonda joriy etilishi belgilab qo‘yilgan bo‘lib, mazkur tadqiqotlarni joriy etish maqsadida Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi tashkil etilgan.

Endilikda, O‘zbekiston TIMSS-2023 xalqaro dasturida qatnashishga kirishadi. Bu borada IEA tashkilotining “Xalqaro matematik va ilmiy-tadqiqotlar (TIMSS) 2023 tendensiyalarida qatnashish uchun rasmiy taklifi”ga muvofiq O‘zbekistonning TIMSS dasturida ilk marotaba qatnashishi masalasida Ta’lim inspeksiyasi huzuridagi Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi o‘rtasida olib borilgan muloqotlar asosida IEA rahbariyatining dastlabki roziligiga erishildi.

4-sinf matematika mazmunli o'lchov	Mazmuni
Sonlar va amallar (50%)	1. Butun sonlar. 2. Ifodalar, sodda tenglamalar va munosabatlar. 3. Oddiy kasrlar va o'nli kasrlar.
Geometriya va o'lchashlar (30%)	1. O'lchashlar. 2. Geometriya.
Ma'lumotlar bilan ishlash (20%)	1. Ma'lumotlarni o'qish va tasvirlash. 2. Ma'lumotlarni talqin qilish, birlashtirish va taqqoslash.

2-jadval

TIMMS 2023 yilda mazmun o'lchovi asosida topshiriqlarni quyidagi struktura asosida olinishi ko'zda tutilgan (2- jadval):

TIMSS bo'yicha xalqaro baholash dasturini ishlab chiqish ta'lim jarayoniga tadbiriq etish qator vazifalar, qoidalarga bo'ysinishni talab etadi.

Boshlag'ichta'limo'quvchilarida o'qish

va amaliy jarayonlarda ishlash savodxonlik kompetensiyasini rivojlantirishning tizimli bosqichlarini aniqlash, ta'lim jarayoniga olib kirish va amaliyotda foydalanishning innovatsion usullarni ishlab chiqish, bevosita, ta'lim sifati va xalqaro baholash dasturlari talablariga tayyor bo'lish imkoniyati oshiradi.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risidagi 2022-yil 28-yanvardagi 60-sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash" to'g'risida 2019-yil 29-aprel, 5712-sonli Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifati baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 997-sonli Qarori.
4. Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Minnich, C.A., Stanco, G.M., Arora, A., Centurino, V.A.S., & Castle, C.E. (Eds.) TIMSS 2011 Encyclopedia: Education Policy and Curriculum in Mathematics and Science, Volumes 1 and 2. - Chestnut Hill, MA: TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College, 2012. -1088 p.
5. Hutchison, D., Schagen, I. Comparisons between PISA and TIMSS -Are we the man with two watches? / Loveless, T. (Eds.) // Lessons Learned - What international assessments tell us about math achievement. - Washington, D.C.: Brookings Institute Press, 2007. - P. 227-261.
6. Jennifer Anne Evans Gender, Self-Efficacy, and Mathematics Achievement: An Analysis of Fourth Grade and Eighth Grade TIMSS Data from the United States. Lesley University School of Education 2015 32-33-p.
7. Raxmatov M., Zaripov B. Yangi O'zbekiston Uchinchi Renessans ostonasida. – T: "Zamin nashr", Toshkent, 2021.
8. "Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash" metodik qo'llanmasi, T. 2019-y.

МАКТАБДА ГЕОМЕТРИЯНИ ФИЗИКА БИЛАН СИНХРОН ВА АСИНХРОН БОҒЛАБ ЎҚИТИШДА МАКТАБЛАРАРО ОЛИМПИАДАЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

СОБИРОВА МАВЖУДА РУЗИЕВНА
Денов тадбиркорлик ва педагогика институти

Аннотация: Мақолада геометрияни физика билан синхрон ва асинхрон боғлаб ўқитишда мактаблараро олимпиадаларга тайёрлашнинг фаол усуллари ва уларнинг асосини ташкил этувчи элементлар акс этган.

Калит сўзлар: геометрия, физика, синхрон таълим, асинхрон таълим, мактаблараро олимпиада, креативликни ошириш, масалалар ечиш, метод, когнитив фаолият, ижодий масала.

Аннотация: в статье отражены активные методы подготовки геометрии к межшкольным олимпиадам в преподавании в синхронной и асинхронной связи с физикой и элементами, составляющими их основу.

Ключевые слова: геометрия, физика, синхронное обучение, асинхронное обучение, межшкольная олимпиада, повышение креативности, решение задач, метод, познавательная деятельность, творческая задача.

Annotation: the article reflects active methods of preparing geometry for interschool olympiads in teaching in synchronous and asynchronous connection with physics and the elements that form their basis.

Keywords: geometry, physics, synchronous learning, asynchronous learning, interscholastic olympiad, creativity enhancement, problem solving, method, cognitive activity, creative task

Ўқувчиларнинг ижодий қобилиятлари ва ички мотивациясига мувофиқ креативлигини ривожлантиришнинг самарали усулларида бири бу олимпиадага тайёрлаш ҳаракати бўлиб, бу ҳаракат – олимпиадалар билан бир қаторда тайёргарлик босқичларини ўз ичига олади [4]. Бизга маълумки мактаблараро олимпиадаларга тайёрлаш ҳаракатини ўқув жараёнига сингдириш учун самарали технологияларни излаш зарурдир. Агар ҳаётимизда ахборот технологияларининг шиддат билан тобора ортиб бораётганлигини ҳисобга олсак, ўқувчиларнинг ахборотлашган муҳитидаги фаолияти орқали олимпиада ҳаракатини ўқув жараёнига киритиш учун фойдаланишимиз даркор.

Креативлик – бу фаол жараён бўлиб, у, албатта, инновация билан боғлиқ. Бу

малака талаб қиладиган ўқитиш одати, шунингдек, креативлик қўлланиладиган шароитларни алоҳида тушуниш. Ижодий жараён инновация маркази бўлиб, кўпинча бу иккала сўзлар бир-бирининг ўрнига ишлатилади. Kampilis va Verka (2014, 6-бет) маълумотларига кўра.

Ижодий фикрлаш –бу ўқувчиларга ғоялар, саволлар ва фаразларни яратиш, тажрибалар ўтказиш учун альтернатив тасаввурлар, шунингдек, ўз ғоялари ва ҳамкасбларининг ғояларининг якуний маҳсулотларини ва жараёнларни қўллашга имкон берадиган фикрлаш деб таърифланади [3].

Синхрон таълим - бу ўқитувчи ва ўқувчилар учун бир вақтнинг ўзида юзага келадиган таълим бўлиб, улар ўртасида реал вақтда ўзаро таъсир мавжудлигини англатади.

Асинхрон таълим - бу бир жойда ёки бир вақтнинг ўзида содир бўлмайдиган таълим, ўрганиш ва ўрганиш шакллари-ни тавсифлаш учун ишлатиладиган умумий атама.

Адабиётлар таҳлили

Услубий адабиётларда геометрия ва физика фанларидан ўқувчиларни фан олимпиадаларга тайёрлашнинг қуйидаги мақсадлари белгиланган:

1) креатив қобилиятларни ривожлантириш (ўқув ва оммабоп илмий адабиётлар, интернетдаги маълумотлар билан ижодий ишлаш);

2) ўқувчиларнинг билим, кўникмаларини кенгайтириш ва чуқурлаштириш;

3) диалектик дунёқарашни шакллантириш, чуқур ва барқарор қизиқиш, математик фикрлаш;

4) мактаб ўқувчиларининг алоҳида ишларни жамоа билан бирлаштириш қобилиятини тарбиялаш;

5) ўқувчиларни математика ва физика бўйича илмий-тадқиқот ишлари билан таништириш;

6) ўқитувчига аниқ фанлар хонасини жиҳозлашда, кечалар, танловлар, викториналарни ўтказишда ёрдам берувчи фаол ва креатив ўқувчиларни тарбиялаш.

В. Н. Петрова, А. Н. Петровларнинг таъкидлашича, креативлик – бу ҳайратланиш, ғайриодатий вазиятда ечим топиш, янгиликка интилиш, шахсий тажрибани чуқур англашга бўлган қобилият. Турли нуқтаи назарларга қарамай, деярли барча таърифларда креативлик (шахс ва жамият учун) янгилик яратиш билан боғлиқ эканлиги англашилади. Ўқувчиларда креативлик қобилиятларини ривожлантиришнинг бўлажак мутахассисларни касбий-инновацион тайёргарлигини шакллантиришдаги ўзига

хос жиҳатлари, креативлик сифатларини ривожлантиришга таъсир этувчи ижтимоий омиллар, шахснинг фаоллиги, шунингдек, ўқувчиларда танқидий, креатив тафаккурни шакллантириш йўллари ва шакллари, мавжуд педагогик шарт-шароитлари, дидактик таъминоти, шунингдек, педагогик креативлик мазмуни ёритиб берилган[1].

Тадқиқот методологияси

Келтирилган вазифаларнинг самардорлиги ижодий, ўзини ўзи ривожлантиришга туртки берадиган инструментал ва педагогик воситаларни ишлаб чиқиш билан белгиланади, уларнинг асосийси ижодий олимпиада масалалар тўплами бўлади. Ушбу тўплам турли даражадаги мураккабликдаги масалаларни ўз ичига олиши керак, шу билан бирга математика ва физика фанлари учун зарурий шарт бўлган фундаментал тренингни аниқлаш, келажакдаги касбий фаолиятнинг предмети ва ижтимоий контекстлари масалаларида акс эттиришдир. Тайёргарлик жараёнида ўқув фанининг ролига қараб касбий фаолиятни оптималлаштириш ва чуқур тадқиқотларни рағбатлантирадиган масалаларни аниқлаш мумкин. Бу муайян турдаги фаолиятнинг муаммоли соҳаси ва ўқувчиларнинг умумий интеллектуал ривожланишига ҳисса қўшадиган масалалардир. Ўқувчиларнинг ижодий мустақил фаолиятини бошқариш ўқитувчи фаолиятида қуйидаги босқичлардан ўтишни ўз ичига олади:

- креативлик даражаси юқори бўлган ўқувчиларни аниқлаш ва уларни интеллектуал фаолиятнинг юқори даражасига ўтказишни бошлаш;

- умумий интеллектуал ривожланиш ва математика ва физика фанлардан хабардорликни, шунингдек, ҳозирги ил-

мий ютуқлар даражаси ва когнитив фаолиятга ички тайёрлик мониторингини ташкил этиш;

- ўқувчилар учун математика ва физикани боғлайдиган олимпиада масалаларини танлаш, уларнинг ривожланаётган билимларини таъминлаш;

- математика ва физикани боғлайдиган масалаларни ечиш учун ўқувчиларнинг ахборотлашган муҳотида мустақил ишларини қўллаб-қувватлаш;

Геометрияни физика билан синхрон ва асинхрон боғлаб ўқитишда мактаблараро олимпиадаларга тайёрлашнинг фаол усуллари ва уларнинг асосини ташкил этувчи элементлар.

1. “Ақлий ҳужум” методи. Сукротнинг диалогини модернизация қилиш сифатида кичик гуруҳларда эвристик муҳитни яратиш учун ушбу усул ва атама биринчи бор америкалик олим Алекс Осборн томонидан 1930 йилда таклиф қилинган. Ҳужум усули (фикран) қисқа вақт ичида ғояларни тўплашдан иборат бўлиб, фикр йўналишини нотипик инерциядан озод қилади.

Ақлий ҳужум методининг асосини ташкил қилувчи элементлар.

Унинг асосий тамойили иштирокчилар томонидан таклиф қилинган ғояларга нисбатан салбий танқидни мутлак тақиқлаш. Ақлий ҳужум гуруҳлари

7 нафар кишидан 13 нафар кишигача ташкил қилиниб, ҳужум 15 минутдан

1 соатгача давом этади. Ижодий вазифа ва уни ҳал қилиш мақсадида биринчи навбатда умумий сондан энг оригиналлари, сўнгра оптималлари мутахассислар томонидан танланади [7].

2. “Ментал харита” (ёки “Идрок харитаси”) методи. Муаллиф – англик психолог Тони Бьюзен. Муаллиф-

нинг фикрига кўра, креативлик хотира билан боғлиқ. Шундай экан, хотирани кучайтириш креатив фикрлаш жараёнининг сифатини яхшилайтиди. Сарлавҳа ва абзацлар билан ёзишларнинг анъанавий тизими эслаб қолишга тўсқинлик қилади.

1974 йилда илк бор Т.Бьюзен қоғознинг ўртасига асосий тушунчани марказдан чиқарган ҳолда унинг атрофида “шоҳ”лар ҳосил қилиш орқали уларга эслаб қолиниши зарур бўлган ассоциацияларни қайд этган ҳолда ўрганилаётган муаммони таҳлил қилишни таклиф этади. Фикрларни графикавий (турли геометрик, арифметик, физик формулалар, шартли белгилар ёрдамида) ифодалаш тақиқланмайди.

“Ментал харита” (“Идрок харитаси”) ни “чизиш” янги ассоциацияларнинг юзага келишига имкон яратади, ҳосил бўлган умумий образ эса муаммо моҳиятини ифодаловчи тушунча (билим)ларнинг узок вақт ёдда сақланишига ёрдам беради [7].

3. “Билвосита стратегиялар” методи. Муаллифлари Брайан Эно ҳамда Питер Шмидт бўлган бу метод турли топшириқ (буйрук)лар ёзилган карточкалар тўпламига таянган ҳолда янги ғояларни излаш, асослаш ва илгари суришга қаратилган ҳаракатлар амалга оширилади. Янги ғояни ишлаб чиқишдан аввал ўқувчи карточкалардан бири танлайди ва унда кўрсатилган топшириқ асосида муайян хатти-ҳаракат (масалан: “Уч йўл билан ечимни топ!”, “Ечимни янги ғоялар билан бойит!” бажарилади [7].

Таҳлиллар ва натижалар

Педагогик фаолият тажрибасини умумлаштириш асосида математика ва физика бўйича масалалар шахсан ишлаб

чиқилган ва тизимлаштирилган, олимпиадага тайёрлаш ҳаракати доирасида универсал компетенцияларни (шу жумладан ижодий, ташкилий ва педагогик қобилиятларни) шакллантириш модели таклиф қилинди ва ўзаро боғлиқлик схемаси “математика” ўқитиш соҳаларида касбий компетенцияларнинг таркибий қисмлари билан масалаларга асосланди. Балл-рейтинг тизими маълумотлари асосида ўз-ўзини ўқитиш фаолиятини бошқаришнинг таклиф қилинган модели геометрия ва физикани боғлаб ўрганишда амалга оширилди.

Замонавий мактабда геометрияни физика билан синхрон ва асинхрон боғлаб ўқитишда фан олимпиадаларига тайёргарликнинг асоси, шунингдек, дарсларни қуришнинг асоси фаннинг умумий дидактик тамойиллари, ўқитишнинг қулайлиги, тизимлилиги ва изчиллиги, кўргазмалилиги, назариянинг амалиёт билан боғлиқлиги, онг ва фаолият, кўришиш, узлуксизлик ва истикбол, ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини, уларнинг қизиқишларини, олдинги билим ва кўникмалар даражасини ҳисобга олган ҳолда, назария ва амалиёт ўртасидаги боғлиқликни ўрнатади.[5]

Улар билан бир қаторда, бир томондан, мазмунини, иккинчи томондан, геометрия ва физикадан дарсдан ва мактабдан ташқари ишларнинг шакллари, турлари ва усулларини белгилайдиган ўзига хос методик тамойиллар мавжуд.

Геометрияни физика билан синхрон ва асинхрон боғлаб ўқитишда фан олимпиадаларига тайёрлаш ишларида ўқувчи креативлигини шакллантириш қуйидаги вазифаларни ўз ичига олади:

1) геометрияни физика билан синхрон ва асинхрон боғлаб ўқитишда

тизимли мантикий фикрлаш компонентларини шакллантириш (мазмунли, операцион ва йўналтирувчи);

2) геометрияни физика билан синхрон ва асинхрон боғлаб ўқитишда когнитив (психологияда) фаоллаштириш – тартибга солувчи ва коммуникатив фикрлаш функциялари (хотира, нутқ, фикрлаш, билиш);

3) геометрияни физика билан синхрон ва асинхрон боғлаб ўқитиш билимларини кенгайтириш ва умумлаштириш;

4) геометрияни физика билан синхрон ва асинхрон боғлаб ўқитиш мазмунининг амалий маъносини намоиш қилиш;

5) геометрияни физика билан синхрон ва асинхрон боғлаб ўқитишда ўқувчиларнинг масъулиятли муносабатларини шакллантириш (ўқувчиларнинг ўқиши, меҳнат қилиши, тайинланган вазифаларни бажаришлари, муаммоли вазиятлардан чиқа олиши ва х.к.;

6) муаммоли вазият шаклида тақдим этилган касбий ва ахлоқий таълимни олиб бориш маълумотлари асосида, бунда атроф-муҳит билан алоқа ўқувчининг шахсан муҳим мақсадига, онгни ривожлантириш моделига айланади;

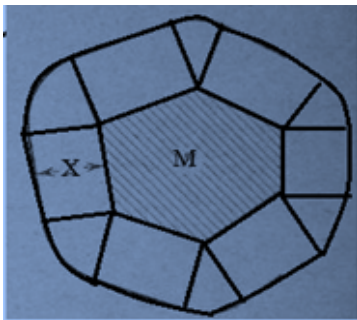
7) юқори синф ўқувчиларида ҳулосалар қабул қилишни, бошлаган ишини самарали натижага олиб келиши учун охирига етказиш масъулиятини ўз зиммасига олишни шакллантириш. [2]

Биз қуйида ўқувчиларни геометрияни физика билан синхрон ва асинхрон боғлаб ўқитиб мактаблараро олимпиадаларга тайёрлашда креативликни оширадиган масалалар намунасини келтирамиз

1. Кўпбурчак соҳаси масаласи. Юзаси S ва периметри P бўлган M -қавариқ

кўпбурчак берилган. М кўпбурчакда элементлар сони x дан ортиқ бўлмаган $F(x)$ тўпламини қарайлик (агар М кўпбурчакнинг В нуқтаси учун $|AB| \leq r$ ўринли бўлса А нуқта М-кўпбурчакдан кўпи билан r масофада бўлади дейиш мумкин). Ҳар бир мусбат r учун $F(x)$ фигура юзасини топинг (1-расмга қаранг). [7]

Ечиш: $F(x)$ нинг геометрик жойлашуви расмда кўрсатилган қуйидаги қисмлардан иборат бўлишини исботланг. а) М кўпбурчак б) М га ҳар бир томонига ташқи тарафдан улашган x тўртбурчаклар с) ҳар бир баландликка туташган x радиусли секторлар. Кўпбурчак бурчаклари йиғиндиси ҳақидаги теоремадан фойдаланиб, $F(x)$ майдон юзи $s(x) = s + Px + \pi x^2$ (*) эканлигини исботланг. Бу формула фақат қавариқ кўпбурчаклар учун эмас, балки ҳар қандай қавариқ шакл учун ҳам ўринли бўлади. Уни доира ва сегмент учун текширинг. Қавариқ бўлмаган шакллар учун (*) формула айнан бир хил эмас (мисол тузинг), лекин улар учун $F(x)$ шаклининг юзи ҳар

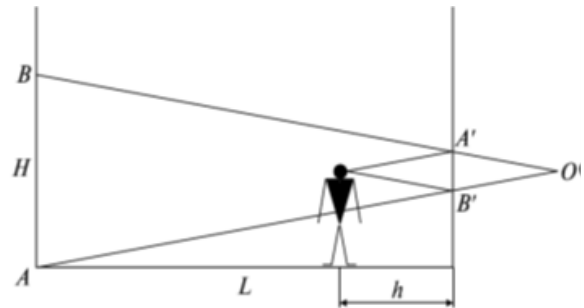

доим $s(x)$ дан ошмайди.

2. Кўзгу ҳақида масала. Узунлиги $L = 5$ м ва баландлиги $H = 3$ м бўлган хонада деворга текис ойна осилган (1-расмга қаранг). Одам деворга осилган кўзгуга $H = 1$ м масофада узоқликда туриб қарайди. Одам орқадаги деворни тўлиқ баландликда кўриши учун кўзгунинг энг кичик баландлиги қандай бўли-

ши керак? [7]

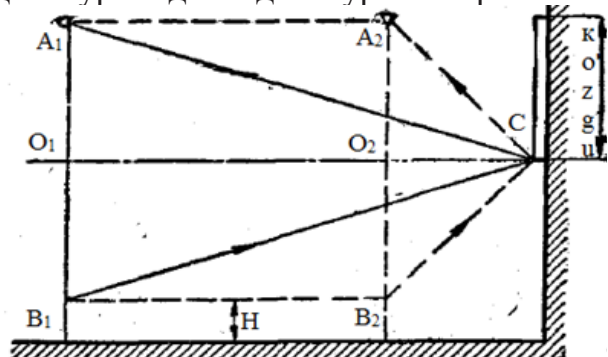
Ечиш. Расмдан кўринадики, ABO ва A_1B_1O учбурчаклар ўхшаш. Учбурчакларнинг ўхшашлигидан $l = Hh /$

$(L+h) = 0,5$ м дан, $l/h = H / (L+h)$ келиб чиқади.

1а-масала. Деразага қанча яқин турсак, кўчанинг шунча катта қисми кўзимизга кўринади. Кўзгу орқали қараганда ҳам шунга ўхшаш рўй беришини тасаввур қилиш мумкин. Аслида унақа эмас. Агар кўзгу деворга вертикал осилган бўлиб биз унда тиззагача ўз аксимизни кўрадиган бўлсак, у ҳолда қанча яқинлашмайлик ёки узоқлашмайлик барибир купроқ қисмини кўра олмаймиз. Бу икки ҳолат нима билан фарқ қилади?

Ечиш. 2-расмдан кўринадики, одам билан деворга вертикал осилган кўзгу орасидаги масофа қандай бўлишидан қатъий назар у ўз гавдасининг H масофадан кўринадигандан кўра пастроғининг

бир хил қисмини кўради.

3. Диагонал ва диаметр масаласи. Агар айланага ички чизилган тўртбурчакнинг диагоналларидан бири ташқи

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И МЕТОДОВ В РАЗВИТИИ РЕЧИ И МЫШЛЕНИЯ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ.

**НИГМАТУЛЛИНА ДИЛНОРА МУХТОРОВНА – магистрант 2-курса
Джизакского государственного педагогического университета**

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы об использовании методов и инновационных технологий в развитии речи и мышления детей старшего дошкольного возраста в воспитательно – образовательном процессе в дошкольной образовательной организации.

Annotation: This article discusses the use of methods and innovative technologies in the development of speech and thinking of preschool children in the educational process in the preschool educational institution.

Ключевые слова: инновация, дошкольное образование, речь, мышление, воспитательно-образовательный процесс, развитие, динамика развития, занятие, технология, концепция развития дошкольного образования до 2030 года, компьютерная технология, система, личностно – ориентированный подход.

Keywords: t

«Воспитание для нас вопрос жизни и смерти, вопрос спасения, счастья или трагедии...»

Абдулла Авлони

«Педагогика должна ориентироваться не на сегодняшний день, а на завтрашний день детского развития, только тогда она сумеет вызвать в процессе обучения к жизни те процессы, которые сейчас лежат в зоне ближайшего развития»

Л.С. Выготский

В настоящее время, дошкольным образовательным организациям предъявляются всё более серьёзные требования, которые заставляют пересматривать традиционную систему работы. Сейчас главным требованием и запросом является выявление и развитие способностей каждого воспитанника, формирование у детей широкого круга различных компетенций.

Речь ребёнка – это один из показате-

лей его интеллектуального развития. Л.С. Выготский много исследовал и показал, что психические процессы у детей – мышление, внимание, восприятие, воображение – развиваются с прямым участием речи, богатство речи дошкольников, поэтому педагогам, важно поддержать и обеспечить развитие умственных и речевых способностей дошкольников.

Речь у детей развивается не сразу и не в определённый промежуток времени, а поэтапно, постепенно.

Уже в младенческом возрасте начинает развиваться речь, хотя это просто звукоподражание. Дети в возрасте 3 – 4 лет активно изучают всё, что их окружает. В этом возрасте уже дети могут высказываться простыми словами и предложениями, так как у них есть достаточно знаний об окружающих предметах.

А дети в более старшем возрасте 5 – 6 лет уже умеют формировать связные конструкции в речи, могут пересказать текст.

Они произносят звуки без ошибок, могут менять интонации и делать логические паузы.

Президент Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёев 8 мая 2019 года подписал постановление об утверждении Концепции развития системы дошкольного образования до 2030 года. Согласно принятой Концепции приоритетными направлениями развития системы дошкольного образования до 2030 года будут:

- дальнейшее совершенствование нормативно-правовой базы (разработка Государственного стандарта дошкольного образования, утверждение нормативов обеспечения воспитанников ДОО материальными ресурсами, продуктами питания, лекарственными средствами, разработка порядка реализации альтернативных форм дошкольного образования);

- создание условий для всестороннего развития детей дошкольного возраста (повсеместное внедрение государственной программы «Первый шаг» и инклюзивного образования, разработка учебных материалов, обеспечение преемственности дошкольного и начального образования);

- повышение охвата, обеспечение равноправного доступа детей к качественному дошкольному образованию, развитие государственно-частного партнерства (строительство новых и реконструкция старых ДОО, повсеместное внедрение бесплатной годичной подготовки к школе, развитие альтернативных форм дошкольного образования, поэтапное обеспечение всех ДООУ республики коммунальными услугами);

- внедрение инноваций, передовых педагогических и информационно-коммуникационных технологий (разработка информационных баз данных и мультимедийных продуктов, внедрение цифровых образовательных ресурсов для домашне-

го образования и родительского просвещения, поэтапное обеспечение всех ДОО республики компьютером с выходом в Интернет);

- совершенствование системы управления дошкольным образованием, обеспечение прозрачности и эффективности финансирования (создание эффективных механизмов мониторинга, предоставление информации заинтересованным лицам, дальнейшее совершенствование системы работы с обращениями, привлечение иностранных инвестиций и грантов, последовательное введение нормативного подушевого финансирования);

- внедрение новых подходов к отбору и развитию кадров (внедрение международных образовательных стандартов, привлечение зарубежных экспертов и организация заграничных стажировок, разработка критериев оценки эффективности деятельности работников, разработка программ материального стимулирования и социальной поддержки кадров);

- обеспечение детей здоровым и сбалансированным питанием, качественным медицинским уходом в ДОО (создание централизованной системы мониторинга снабжения ДОО продуктами, привлечение специализированных предприятий на условиях аутсорсинга, совершенствование комплексной помощи детям с особыми потребностями).

В связи с этим педагогам – воспитателям необходимо побуждать детей к речевой и мыслительной деятельности, а также важно стимулировать речевую активность в процессе свободного общения. Именно по этой причине педагогу – воспитателю необходимо изменить способы работы на занятиях в дошкольной образовательной организации, нужно проявлять креативность и творчество.

В условиях дошкольного образова-

тельной организации детям традиционные занятия по развитию речи становятся скучными и менее интересными, у них внимание быстро рассеивается. Учёными доказано, что чем активнее ребёнок, чем больше он вовлечён в интересную для себя деятельность, тем лучше результат.

Использование современных технологий в воспитательно – образовательном процессе дошкольной образовательной организации интерактивное взаимодействие, использование новых информационных технологий, проектная методика помогут реализации личностно – ориентированного подхода к детям, с учётом индивидуализации и дифференциации их способностей.

Инновация, нововведение – внедрённое или внедряемое новшество, разработка и получение нового знания.

Инновационные технологии – это методика и процесс создания чего – либо нового или усовершенствования уже существующего с целью обеспечения прогресса и повышения эффективности в различных сферах деятельности человечества.

Педагогические инновации могут либо изменять процессы воспитания и обучения, либо их совершенствовать.

Инновационные технологии в дошкольном образовании применяются по причине дошкольной образовательной организации в новых педагогических системах, творческой вариативности педагогов, заинтересованности родителей в достижении положительной динамики в развитии детей.

В развитии речи и мышления детей дошкольного возраста использования следующих инновационных педагогических технологий помогают в воспитательно – образовательном процессе к достижению цели:

- игровые ситуации с использованием

приёмов наглядного моделирования;

- игры – занятия с использованием компьютерных презентаций;

- совместная импровизация и словесное комментирование;

- использование интерактивных досок, компьютерной техники, мультимедийных проигрывателей, говорящий микрофон, говорящая кукла т.д.;

- мнемотехника (мнемотаблицы);

- здоровьесберегающие технологии (физминутки, пальчиковая гимнастика, дыхательная гимнастика);

- технология ТРИЗ – коллективные игры, занятия, «мозговой штурм», метод «Робинзона»;

- технология проблемного обучения;

- игровые технологии (дидактические игры, книжки – развивайки, настольные игры);

- технология исследовательской деятельности (коллекционирование);

- сказкотерапия, арт терапия, песочная терапия, музыкотерапия;

- технология сравнения – сравнение предметов по признакам, обобщение;

- технология – портфолио – фиксация антропометрических данных, успехов, достижений, списка любимых книг, рисунков, поделок, наград и фотографий.

Развитие речи и мышления у детей является одной из важных и трудно решаемых задач. Это необходимо и для подготовки детей к школьному обучению, и для комфортного общения со сверстниками, а также взрослыми.

Развитие дошкольного образования, его переход на новый и более качественный уровень с использованием инновационных технологий в воспитательно – образовательной работе с детьми способствуют повышению квалификации и креативности педагогов – воспитателей, повышению качества дошкольного обра-

ЗАМОНАВИЙ ИНФОРМАТИКА ЎҚУВ КУРСИНИ ТУЗИШДА- ГИ АСОСИЙ КОНЦЕПТУАЛ ЁНДАШУВЛАР

**СУМАНБАР ХАСАНОВА, Чирчиқ давлат педагогика университети,
Информатика ўқитиш методикаси кафедраси мустақил тадқиқотчиси**

Аннотация. Ушбу мақолада информатика курси концепциясини ишлаб чиқиш ва таълим муаммоларини ҳал қилишда АКТ воситаларидан фойдаланиш, ушбу жараённинг баъзи асосий таркибий қисмларини аниқлаш, яъни мақсадлар, вазифалар, қонуниятлар, тамойиллар, шартлар, мазмун, мўлжалланган натижа, мезонлар ва кўрсаткичлар, информатика курсининг ривожланиши критериялари кўриб чиқилади.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы разработки концепции курса информатики и использования средств ИКТ при решении учебных задач, определение некоторых основных компонентов этого процесса: целей, задач, закономерностей, принципов, условий, содержания, разработка намеченного результата, критериев и показателей.

Ключевые слова: концепция, самосовершенствование, принципы обучения, образование, способность, самооценка, формирование, воспитание.

Annotation. This article discusses the issues of developing the concept of a computer science course and the use of ICT tools in solving educational tasks, determining some of the main components of this process: goals, objectives, patterns, principles, conditions, content, development of the intended result, criteria and indicators.

Keywords: concept, self-improvement, principles of learning, education, ability, self-esteem, formation, upbringing.

Кириш. Энциклопедияда ёзилишича, “conceptio” (тушуниш, тизим) сўзининг лотинча маъносига асосланиб, ушбу тушунчани ҳар қандай ҳодисани тушуниш ва талқин қилишнинг маълум бир усули, асосий нуктаи назари, уларни ривожлантиришнинг етакчи ғояси, ёритиш; етакчи режа, конструктив тамойил сифатида талқин қилиш мумкин. “Концепция” атамасини замонавий педагогика фанида муайян ҳодисалар, жараёнларга ўзаро боғлиқ қарашлар тизими сифатида кўриб чиқиш мумкин; тушунчани ҳар қандай назарияларнинг асосий ғояси; умумий фикр, асосий фикр сифатида ҳам кўриб чиқиш мумкин.

“Таълим концепцияси” умумлаштирилган қоидалар ёки қарашлар тизими, вазифалари, тамойиллари, таркибий қисмлари, омиллари, шунингдек, уни амалга ошириш жараёнида ўқитувчи ва тингловчилар фаолиятининг хусусиятлари сифатида қарала-

ди. Таълимнинг барча педагогик тушунчалари мазмуни ва йўналишидан қатъи назар, ўрганишнинг якуний мақсадини ўз ичига олади ва уни муваффақиятли амалий фаолият учун зарур бўлган билим ва амалий тайёргарлик тизимига эга бўлган ўқувчиларнинг ўзлаштириши сифатида изоҳлайди. Концепция - бу мавжуд амалиётни умумлаштирувчи ва келажакни башорат қилувчи ғоялар ва баёнотларнинг ўзига хос тузилган тўпламидир.

Ушбу таърифларга мувофиқ информатика ва ахборот технологияларини ўқитишнинг замонавий концепцияси информатика фанини ўқитиш мазмунини амалга ошириш, уларни информатикани ўқитиш жараёни мазмунида амалга оширишда акс эттиришнинг етакчи ғояси, мақсади ва усуллари, замонавий таълим тизимида информатиканинг мақсади ва ролини тушунишни ўз ичига олади. Бугунги кунда информати-

ка курсини ривожлантиришнинг бир қанча концепциялари мавжуд бўлиб, улар ҳозирги вақтда ишлаб чиқилган ва ишлаб чиқилмоқда ҳамда муайян мутахассислар гуруҳи томонидан қўллаб-қувватланмоқда.

Адабиётлар тахлили. Шуни таъкидлаш керакки, концепция муаллифларининг объектив маълумотларга асосланганлиги ва объектив хулосаларга асосланганлиги ҳақидаги таъкидлашларига қарамай, информатика фанидан дарс беришда аниқ субъективлик ва бўшлиқлар, мақсадлар, методлар, шакллар ва мазмунга нисбатан турли нуқтаи назарларга содиқликни таъкидлаш мумкин.

Е.А.Ракитинанинг фикрига кўра, ҳар қандай фанни, шу жумладан информатикани ўқитишнинг яхлит концепциясини яратиш қуйидаги ўн та босқични ўз ичига олади, яъни биринчи босқич, етарли даражада аниқлик билан тавсифлаш, унга концепцияни янгилаш сабаблари ва мақсадлари, янгиланишнинг принципиал йўналишлари (тузилма ўзгариши, мазмуннинг янги жиҳатлари, ташкилий шаклларни ўзгартириш йўллари ва бошқалар) киради, иккинчи босқич, ўқув мақсадларини долзарб ва тараққиётни ҳисобга олган ҳолда шакллантириш, учинчи босқич, информатиканинг бошқа ўқув фанлари билан алоқасини ўрнатиш, хусусан, ўқув курслари бирлигидаги ўрни ва роли, фанлараро алоқаларни ўрнатишнинг мумкин бўлган усулларида иборат. Шунингдек, тўртинчи босқич, таркибни ва унинг тузилишини танлаш тамойилларини аниқлаш, бешинчи босқич, таълимнинг даражалари ва профилларини ҳисобга олган ҳолда курс тузилмасини ишлаб чиқиш, олтинчи босқич, қонунчилик базасини ўзгартириш бўйича таклифлар киритиш, еттинчи босқич, таълим жараёнини ташкил этишнинг асосий ёндашувларини белгилаш, саккизинчи босқич, ишлаб чиқувчиларга қўйиладиган талаблар, тўққизинчи босқич, концепцияни амалга ошириш бўйича зарур чора-тадбирлар, ниҳоят ўнинчи босқич, информатика ривожланишининг узоқ муддат-

ли истиқболларини аниқлашни назарда тутади [1, 88].

Биз кўриб чиқиладиган жиҳатлар призмаси орқали информатика курсини тузишнинг турли замонавий ёндашувларини муҳокама қилишга ҳаракат қилдик. Бизнинг асосий мақсадимиз таълим ва тарбия методикасини тузиш ва уни информатика ва ахборот технологиялари курсида амалга ошириш билан боғлиқ.

Концепцияни ишлаб чиқиш учун тизимли ва ижтимоий-шахсий йўналтирилган ёндашувлар асос бўлди.

В.Далнинг изоҳли луғатида “тизим” бутуннинг қисмларини жойлашиш тартиби, белгиланган қурилма, уланган тартибда бирор нарсанинг кетма-кет бориши деб қаралади [2, 31]. Е.Н.Богдановнинг маълумотнома луғатида “тизими” бир бутун сифатида, қисмлардан ташкил топган боғлиқлик сифатида намоён бўлади, у бир-бири билан ва атроф-муҳит билан муносабатлар ва алоқада бўлган, маълум бир яхлитликни ва бирликни ташкил этувчи элементлар мажмуини ифодалайди [3, 102].

Маҳаллий бошқарув фанида тизим деганда яхлит шаклланишни ташкил этувчи, унинг элементларига нисбатан янги хусусиятларга эга бўлган ўзаро таъсир қилувчи элементлар тўплами тушунилади. В.П.Симоновнинг тадқиқотларида қайд этилишича, барча тизимлар хилма-хиллигига қарамай турга хослик, ташкилий тузилма ва уларни тавсифловчи хусусиятларга эга.

Тузилма қуйидагилардан ажралиб туради: объектлар (субъектлар) - қисмлар ёки элементлар, атрибутлар (таркибий объектларнинг хусусиятлари), муносабатлар ёки ўзаро таъсирлар (тизимни бир бутунга бирлаштиради), иерархия даражаларининг мавжудлиги.

Тизимнинг асосий хусусиятларига қуйидагилар киради:

- яхлитлик (тизим таркибий қисмларининг ўзаро боғлиқлиги, ички бирлиги);
- мослик (бирлашиш, уланиш) ёки бо-

шқа тизимлар билан мос келмаслиги;

- барқарорлик (тескари алоқа барқарорлиги);

- мослашиш (атроф-муҳитга мослашиш, атроф-муҳитга реакция ва унга таъсир);

- ўз-ўзини такомиллаштириш, ўрганиш қобилияти.

Н.В.Кузьминанинг тадқиқотларида таъкидланишича, ижтимоий тизимнинг турларидан бири педагогик тизим бўлиб, ўзаро боғланган тузилмалар ва функционал таркибий қисмлар тўплами: ёш авлод ва катталарга таълим, тарбия бериш ва ўқитиш мақсадларига бўйсунди.

Тадқиқот методологияси. Педагогик тизимнинг функционал таркибий қисмларини кўриб чиқамиз:

1. Жараённинг мақсадли таркибий қисми педагогик фаолиятнинг мақсад ва вазифалари умумий мақсаддан - шахсни ҳар томонлама ва уйғун ривожлантиришдан-шахснинг индивидуал фазилатларини шакллантиришнинг аниқ вазифаларигача барча хилма-хиллигини ўз ичига олади. Педагогик тизим бу фаолият тизимидир, ҳар қандай фаолият аниқ мақсадга эришишга қаратилган;

2. Мазмун таркибий қисми умумий мақсадга ва ҳар бир аниқ вазифага қўйилган маънони акс эттиради, бу маълум тамойиллар ва методлар асосида амалга оширилади;

3. Фаолият таркибий қисми деганда ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро ҳамкорлиги тушунилади, уларсиз якуний натижага эришиб бўлмайди;

4. Педагогик жараённинг аналитик - натижавий таркибий қисми унинг самардорлигини, оқимини акс эттиради, мақсадга эришишда эришилган натижаларни тавсифлайди.

Биз томонимиздан ишлаб чиқилган ва тавсия этилаётган методик модел замонавий таълим-тарбия жараёнидаги энг умумий тенденцияларни таъминловчи қонуниятларни белгилайди:

- информатика фанини ўқитишда таъ-

лим ва тарбия жараёнининг барча иштирокчиларининг билими, қарашлари, эҳтиёжлари, тажрибаси, ҳис-туйғулари, иродаси, хулқ-атвор меъёрларини шакллантиришни таъминловчи фаолияти;

- таълим ва тарбиянинг узвий давом этувчи, муваффақиятга, ўзаро самардорликка олиб келадиган бирлиги;

- таълим ва мулоқот бирлиги, таълим жараёнининг барча субъектларининг мулоқот қилиш хусусияти, хатти-ҳаракатлар услуги, маълумот алмашиш, ўзаро таъсир, гуруҳдаги муносабатлар;

- таълим ва ўз-ўзини тарбиялашнинг интенсивлиги, бунда ўз-ўзини тарбиялаш таълим билан бирга келади ва айни пайтда унинг натижасига айланади.

Информатика ва ахборот технологиялари курси методологик жиҳатдан тарбия муаммоларини ечишда долзарб ҳисобланади ва қуйидаги тамойилларга асосланади:

- узлуксиз информатика курсида тарбия фаолияти мазмунининг бирлиги таълимнинг барча босқичларида мавжуд бўлган таълим турлари (таълим жараёнининг жиҳатлари) бўйича кесишувчи йўналишлар билан таъминланади. Бу йўналишлар таълим жараёнида ташкилий ғоялар ҳисобланади. Улар мақсадни белгилашда ва курс мазмунини аниқлашда барқарор бирликларни ҳосил қилади. Йўналишлар мажмуаси узлуксиз информатика курсида ўқув фаолияти мазмунининг умумий моделини ташкил қилади.

Информатика курсининг мактаб фанлари билан интеграциялашуви таълим турлари бўйича тегишли вазифаларни ҳал қилиш даражаси ва натижада ахборот муҳити ва мактаб таълим тизимининг биргаликда ривожланиши билан эволюциясини белгилайди. Информатика курсида таълим ва тарбия мазмуни қуйидаги ёндашувга асосланади: ахборот маданиятини шакллантириш экологик, ҳуқуқий, фуқаролик ва бошқа турларни шакллантириш билан боғлиқ ҳолда амалга оширилади, умумий ўрганиш объектлари

тегишли илмий соҳанинг билимлар тизимидан фарқланади. Методларни белгилашда бу борадаги таълим-тарбиявий ишлар мазмунида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишга асосланган амалий фаолиятнинг ҳар хил турларида улардан фойдаланилиши керак бўлган акс эттириш мақсадга мувофиқ бўлиб, танловнинг энг муҳим мезонларидан бири ҳисобланади.

Информатика ва ахборот технологияларини ўқитишнинг методик тизими таълим муаммоларини ҳал қилиш нуқтаи назаридан ўрта мактабда таълимнинг умумий тамойиллари ва инсонпарварлик (ривожлантирувчи) таълим тамойиллари ҳам ўзига хосдир. Умумий тамойиллар қуйидагилардан иборат:

- илмийлик, информатикани ўқитишда, шунингдек, болалар ва ёшларни тарбиялаш соҳасида замонавий ютуқларни акс эттиради;

- узлуксизлик, мактабда информатика фанини ўқитиш тизимини лойиҳалаш жараёнида амалга оширилиши зарур бўлган асосий ғоялар тизими сифатида қаралади;

- изчиллик - атрофдаги ҳодисаларининг бирлиги ва шартлилиги ҳақида яхлит дунёқарашни шакллантириш зарурати сифатида;

- мактаб ўқувчиларига умумий, табақалаштирилган ва индивидуал таълим ва тарбиянинг педагогик жиҳатдан мақсадга мувофиқ бирлиши.

Гуманистик (ривожлантирувчи) таълим тамойиллари қуйидагилардан иборат:

- Ижтимоий фаоллик тамойили;

Таълимнинг мақсади ва усуллари маълум меъёр ва қадриятларни пассив ўзлаштириш эмас, балки ижтимоий фаолият, ижтимоий ҳаракат қобилятидир. Талабанинг табиий фаоллиги ижтимоий соҳага йўналтирилиши керак ва фақат бундай йўналиш туфайли “мустақил фаолият” амалга ошади.

- Ижтимоий ижод тамойили;

Бола бажарадиган ҳаракат унинг эркин танлови, эркин ижодий ифодаси бўлиши ке-

рак, босим остида эмас, шу жумладан жамоанинг босими остида эмас, балки у буни “ўзи” бажариши керак.

- Шахс ва жамоа ўртасидаги ўзаро муносабатлар тамойили;

Педагогикада А.С.Макаренконинг талабалар ва ўқитувчилар жамоасининг бирлиги ҳақидаги тамойили асосий ҳисобланади. Биргаликдаги фаолият мазмуни мазмунли (шахсий ва ижтимоий) бўлиши керак, у болалар ва ўсмирларнинг ҳақиқий ва ўрнатилмаган қадриятларига мос келиши керак, ўсмирнинг асосий мулоқотга бўлган эҳтиёжини қондириш меъёрлари, хатти-ҳаракатлар қоидалари, рамзлар, маросимлар ва бошқалар тизимини ўз ичига олиши керак.

- Таълимни ривожлантириш тамойили;

Л.С.Выготский “Яқин ривожланиш зонаси” нафақат таълимда, балки тарбияда ҳам мавжудлигини таъкидлайди. Бугунги кунда ўқувчи бирор фикрни шакллантиради ва ифодалайди, қарор қабул қилади, жамоа, ўқитувчининг маслаҳати, қўллаб-қувватлаши ёрдамида ижтимоий аҳамиятга эга бўлган ҳаракатни амалга оширади, эртага у ўз фикрини шакллантира оладиган, ўзи қарор қабул қиладиган, масъулият билан ҳаракат қиладиган шахсга айланади – бу мақсад шундан иборат. Мактаб ўқувчисининг шахсий ривожланиши жамоа фаолиятида иштирок этишни (бошқаларнинг талабларига риоя қилмасдан, балки бошқаларнинг ҳаракатларига ўйламасдан тақлид қилишни) назарда тутати [4, 929].

- Мотивация тамойили;

Тарбия акти муаммога – ўқувчининг шахсий муаммосига, жамоавий муаммога, жамоат, давлат, дунё муаммоларига жавоб бўлиши керак. Бола “тарбиявий тадбирга” борадиган вазият психологик ҳимоя ва кучининг кучли тўсиғи билан ўралган бўлса унга таълим беришни бошлаш мумкин эмас, бундай тарбиянинг самарасизлиги аниқ ...

- Муаммолилилик тамойили;

Таълим катталар мактаб ўқувчилари билан биргаликда муаммони топиб, уни ҳал

килиш йўллари излаш ёки агар ечим топилган бўлса, уни муҳокама қилиш, унинг тўғрилигини баҳолашдан бошланади.

- Индивидуаллаштириш тамойили;

Таълим фаолиятини амалга ошираётганда, ўқитувчи ушбу талабанинг шахс сифатида қандай бўлиши мумкинлиги ҳақидаги ғояга таяниши керак. Ҳаммани биргаликда ва бирданига тарбиялаб бўлмайди. Таълимдаги тескари алоқа хулқ-атворнинг ташқи белгиларидан эмас, балки маълум бир шахсдан келиб чиқиши керак.

- Таълим жараёнининг яхлитлиги тамойили;

Таълим фанлар йиғиндиси эмас, балки бола дунёсининг ягона ва яхлит қиёфасини шакллантиришдир, тарбияни алоҳида бўлимларга бўлиш мумкин эмас: бир томонда - ахлоқий тарбия, иккинчисида - ватанпарварлик, учинчисида - ҳуқуқий.., шунинг учун одатий педагогик абстракциялардан фойдаланиб, биз ҳақиқий тарбия жараёни яхлит ҳодиса эканлигини тушунишимиз керак.

- Таълим муҳитининг бирлиги тамойили;

Бола катта ва мураккаб дунёда яшайди, у расмий ва норасмий ижтимоий гуруҳлар ва жамоалар аъзоси, у “оила” аъзоси бўлиб, ота-оналар ва қариндошлар томонидан доимий тарбия объекти ҳисобланади, шунинг учун унинг таълим жараёнини фақат мактаб амалга оширади, деб ҳисоблаш ва у боланинг шахсиятининг тўлиқ ривожланишини таъминлаши мумкин деб ҳисоблаш нотўғри. Л.С.Выгоцкийнинг фикрига кўра, болани ҳаётнинг ўзи тарбиялайди. “Тарбиялаш - ҳаётни ташкил қилади; тўғри ҳаётда болалар тўғри ўсади”. Таълим муҳити оммавий коммуникациялар дунёсини, ўз “субмаданияти” болалар ва ўсмирлар, шунингдек, “ота-она муҳити” томонидан яратилган ўқиш доирасини ҳам ўз ичига олади.

- Етакчи фаолиятга таяниш тамойили;

Турли ёш босқичларида таълим ушбу босқичнинг етакчи фаолият хусусиятига,

шунингдек, “мустақил фаолият”, рефлексия, боланинг хатти-ҳаракати ва унинг фаолиятининг ёш хусусиятлари билан боғлиқ психологик имкониятлар ва чекловларга мос келиши керак. Мактабда информатика фанини ўқитишда ушбу пропедевтик (бошланғич курс), асосий (асосий курс), йўналиш (мутахассислик курслари) босқичини ажратиш одатий ҳолдир. [5, 209]

Таҳлил ва натижалар. Маълумки, информатиканинг бошланғич курсини тузиш мантиғига оид: восита (муҳит) → фаолият → жаҳон ахборот харитаси → ахборот маданияти фикрига қўшиламмиз. Компьютердан фойдаланган ҳолда таълим фаолиятини шакллантириш (таълим ва тарбия вазифаларини ҳисобга олган ҳолда), кейинчалик дунёнинг ахборот тасвири (ахборот, ахборот жараёни) тушунчаларини шакллантириш ахборот маданиятини шакллантиришнинг зарур шартидир.

Таянч курснинг (V-IX синфлар) асосий вазифаси информатика ва ахборот-коммуникация технологиялари курсини ўқувчиларнинг тайёргарлик фанлари билан интеграциялашуви асосида таълим муаммоларини ҳал этишдан; шунингдек, ижтимоий аҳамиятга эга муаммоларни ҳал қилиш учун ўқув ва амалий фаолиятда ўқув ва бошқа ахборот ресурсларини яратиш ва улардан онгли равишда фойдаланиш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Таянч курс ахборот дунёқараши ва умуман ахборот маданиятига асос солади, ахборотдан фойдаланиш ва қўллашга нисбатан талабанинг ахлоқий салоҳиятини шакллантиради. Асосий таркиб йўналишларининг умумийлигидан “Ахборотни моделлаштириш”, “Ижтимоий информатика”, “Ахборот жараёнлари” фанлари устувор ҳисобланади.

Таълимнинг юқори босқичида информатика курсининг устувор мақсади кейинги касбий фаолиятга ва узлуксиз таълимга тайёргарликдан иборатдир. Ушбу даражадаги информатика тегишли ўқув йўналишлари доирасида ўрганилади, аммо ўқув жараёни

XORIJIY TILNI O‘QITISH ORQALI INSON TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

ARIPOVA MATLUBA LUTFULLAYEVNA O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlar nomzodi

Annotasiya: Ushbu maqolada inson tafakkurini rivojlantirishda xorijiy tilni o‘zlashtirishning bir qator pedagogik, psixologik, ijtimoiy jihatdan afzalliklari mavjudligi haqida fikr-mulohazalar bayon etilgan.

Tayanch so‘zlar: tafakkur, tajriba, xorijiy til, rivojlantirish, pedagogik, muloqot, psixologik, ijtimoiy, mahorat, madaniyat, хотира, ijodiy faollik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются высказывания о наличии ряда педагогических, психологических и социальных преимуществ изучения иностранного языка в развитии мышления человека.

Ключевые слова: мышление, опыт, иностранный язык, развитие, педагогический, коммуникация, психологический, социальный, мастерство, культура, память, творческая деятельность.

Annotation. This article discusses the opinions that are expressed about the existence of a number of pedagogical, psychological, and social advantages of learning a foreign language in the development of human thinking.

Key words: thinking, experience, foreign language, development, pedagogical, communication, psychological, social, skill, culture, memory, creative activity.

Bugun vatanimizda yosh avlodni har tomonlama bilimli, zukko, teran fikrlaydigan bo‘lib kamol topishlari, jahon standartlariga mos ravishda bilim olishlari hamda kelajakda yetuk kadr bo‘lishlari uchun barcha sharoitlar yaratilgan. Shuningdek, mamlakatimiz dunyoning rivojlangan mamlakatlari bilan iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va boshqa ko‘plab sohalarda hamkorlik qilmoqda. Bu esa vatanimizda turli tillarning rivoj topishiga va ularni aholi tomonidan jadal o‘zlashtirilishiga turtki bo‘lmoqda. Xorijiy tillarni bilish jahon madaniyati yutuqlaridan va axborot resurslari imkoniyatlaridan bahramand bo‘lish, dunyo miqyosida muloqot qilish hamda xalqaro hamkorlikka yo‘l ochadi. Chet tilini bilish har qanday kasb sirlarini o‘zlashtirishda, malaka va mahoratga ega bo‘lishda muhim omil sanaladi. Shu bilan bir qatorda, chet tilini bilish har qanday sohada faoliyat yuritayotgan mutaxassisning yuqori darajali malakasini ifoda etadi. Til o‘rgatish

va o‘rganish o‘ziga xos murakkab jarayon. U bir-biriga uzviy bog‘liq bo‘lgan bir necha jihatlarini o‘z ichiga oladi. Til o‘rganishda asosiy jihat oddiydan murakkabga doimiy takrorlash yo‘li bilan olib boriladi. Ma’lumki, xorijiy tilni yoshlikdan o‘rganish yaxshi samara beradi. Xorijiy tilni o‘zlashtirish jarayonida inson tasavvurlari, qiziqishlari, his-tuyg‘ulari, ko‘nikmalari, voqelik natijasini oldindan sezish, payqash, ta’sir o‘tkazish uslubi tarkib topadi. Shuningdek, xorijiy tilni o‘rganish jamiyat tafakkurini rivojlanishini ta’minlaydi, avloddan avlodga madaniy-tarixiy meros va an’analarni yetkazuvchi vosita xizmatini o‘taydi. Har qanday tilni o‘rganish jarayoni psixologik qonun-qoidalarga asoslanadi, ya’ni til o‘rganish aqliy mehnatning bir ko‘rinishidir. Xorijiy tilni o‘rganish pedagogik-psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinsa, ijtimoiy to‘siqlar bo‘shlig‘i uchun asos ko‘prik bo‘la oladi. Chunki xorijiy tilni o‘zlashtirish

jarayonida o'rganuvchilar, nafaqat ijtimoiy hamda iqtisodiy, balki intellektual manfaat ham oladi. I.A.Zimnyaya tilning o'zlashtirish xususiyatiga ko'ra quyidagini taklif qiladi: "til – bu qiyin sistemali ta'limot bo'lib, u inson tushuncha, tafakkurini vujudga keltiradi hamda insonning muomala vazifasini bajaruvchi funksiyasini rivojlantiradi".

Inson uchun xorijiy tilni o'zlashtirishning bir qator pedagogik, psixologik, ijtimoiy jihatdan afzalliklari mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

- kelajakda yetuk mutaxassis bo'la olish istiqbollari, ya'ni hozirgi biznes hukmronligi sharoitida tadbirkorlik faoliyatini olib borishda, turli ish o'rnini egallashda raqobatbardosh status bera oladi;

- sog'lom zehn manbaini ortishi. Tibbiyot sohasi tadqiqotlariga ko'ra, inson ikkinchi tilni o'rganishda miya faolligini yuqori darajaga oshirish mumkinligi aniqlangan;

- sayohat va tajriba orttirish imkonini oshishi. Yangi tilni o'zlashtirish imkoniyatlar eshigini dunyo bo'ylab ochishga qodirdir. Agar kishi dunyo tillariga aylangan ingliz, ispan, fransuz, nemis va shu kabi tillarni o'zlashtira olsa, istagan mamlakatga maqsadga muvofiq tarzda sayohat qila olish va unda tarjimonga oid hech qanday to'siqqa uchramasdan faoliyat yurita olishi mumkin. Qanchalik ko'p odamlar bilan aloqa qilinsa, mohiyatan turli madaniyatlar talqini ta'sirida dunyoqarash va tajribalarni ortishi kuzatiladi;

- milliy tilga xos bo'lgan ijobiy o'zgarishlar. Yangi tilni o'zlashtirilayotganda diqqatni tilning grammatik strukturasi va lug'atiga qaratilishi ma'lum, shunda avtomatik tarzda inson o'z tiliga nazar soladi. Bu ko'nikma va malakalar kishini o'z ona tilini yanada chuqurroq egallash va bu orqali, albatta, kundalik hayotdagi nutq

madaniyatini o'zlashtirishga, yaxshilashga yetaklaydi;

- dunyo xalqlari madaniyatini tushunish ko'nikmasining rivojlanishi. Yangi tilni o'rganish kishiga o'zi yashayotgandunyoni oz bo'lsada, global tushunish mahoratini beradi. Birgina ibora, maqol yoki urf-odatni o'rganibgina ham shaharlarning madaniyatidagi o'zaro o'xshashlik va farqlarni payqash mumkin.

- xotiraning yaxshilanishi. Inson miyasidan qanchalar ko'p foydalangani sari miya o'z vazifalarini yaxshiroq bajaradi. Yangi til strukturasi o'rganish so'z boyligi va qoidalar bilan tanishishga hamda eslab qolingan ma'lumotlarni muloqotga tadbiq etishga sabab bo'ladi. Bu esa xotirani kuchaytiradi.

- qaror qabul qilish mahoratining yaxshilanishi. Inson miyasi qanchalik ko'p ishlatilsa, uning vazifalarini bajarish faoliyati shunchalik yaxshilanadi. Til o'rganuvchilarda qaror qabul qilish jarayonida, tez muddatda va beixtiyoriy mulohaza yuritish hamda to'g'ri xulosa chikarishni kuzatish mumkin.

- tafakkur xususiyatining ortishi. Agar odam miyasi har tomonlama ishlatilsa, unda bir qancha aqliy mahoratlar oshishini kuzatishimiz mumkin. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, yangi tilni o'rganishning foydali jihatlari standartlashtirilgan matematika imtihonlari, o'qish va anglash mahorati hamda so'z boyligining samarali o'sishga olib keladi. Bunda chet tili o'rganish o'rganuvchilarda yaratuvchanlik qobiliyatining ham ortishiga olib keladi.

- moslashuvchanlik va boshqa madaniyatlar uchun ham ochiqlik. Til aynan bir madaniyat uchun eshik yo'li ekan, yangi tilni o'rganish o'sha avlod yoki madaniyatni kengroq tushunish imkoniyatini beradi. Madaniyatlarga ochiqlik esa kishini

vaziyatlarga moslashuvchanligini oshiradi. Tafakkur xususiyatlarini o'sishi dunyoga turli nuqtai nazar bilan qaray olish imkonini kengaytiradi.

- bir tilni o'rgangandan keyin yana bir boshqa tilni o'rganish osonlashadi. Bir tilni mukammal bilgan odam uning grammatik strukturasi va lug'at boyligidan to'liq xabardor bo'ladi. Agar u yana bir boshqa tilni o'rganmoqchi bo'lsa, tillarni bir-biriga taqqoslash unga yangi tilni tezroq o'rganish imkonini beradi.

- dadillik, uddaburonlik hamda o'ziga bo'lgan ishonchning ortishi. Chet tilini o'rganishning barcha afzalliklari xulosalansa, kishining o'ziga bo'lgan ishonchning ortishi tabiiy hodisaga aylanib qoladi. Chet tilini bilgan odamlar o'zlarini ichki kuchlari va nimalarga qodir ekanliklarini his eta oladilar. Chunki ular da "bu ish qo'limdan keldi, demak, unisini ham qila olaman" degan mantiqiy fikrlash yuzaga keladi.

- ijodiy faollikning oshishi. Chet tilini o'rganish inson uchun kutgan natijalardan ham ko'proq samara bera olishi mumkin. Chunki chet tilini o'rganish orqali har bir inson o'zidagi "berkinib yotgan" mahoratlarni, qobiliyatlarni kashf qilishi mumkin. Chet tili hamda uning madaniy merosini tushunish tafakkur faolligini oshirishga bevosita ta'sir qiladi. Inson bilimni oshirish hamda o'zini ustida ishlashdan hech qachon to'xtamasligi ma'qulligini "Beshikdan qabrgacha ilm izla" iborasidan anglash mumkin. Zero, chet tilini bilish ziyolilik, moslashuvchanlik, turli xil millatlardagi odamlar uchun ochiqko'ngillik va yuqoridagi boshqa fazilatlar va mahoratlarga ega ekanlikning belgisidir. Bugun davlatimiz tomonidan milliy ma'naviyatni tiklash, uni zamon talablari asosida rivojlantirish bo'yicha uzluksiz tarzda yaratilib kelayotgan sharoitlardan foydalangan holda turli tillarni o'rganish

va bu orqali o'z tafakkurini oshirib borish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa

Mustaqil yurtimiz rivoji bilimli shaxsgagina emas, balki bilim olish yo'llarini puxta o'zlashtirgan, mustaqil idrok qilish ko'nikmasiga ega bo'lgan ongli fuqaroga ehtiyoj sezayotganligi bugungi globallashuv davrida yanada yaqqol sezilmoqda. Xorij tajribalari natijasida til ta'limiga tatbiq qilinayotgan ta'lim texnologiyalari o'quvchi-darslik-o'qituvchi faoliyatini yuzaga chiqarishga xizmat qilmoqda. Jamiyatning axborotlashuvi davrida ustuvorlik o'qishga o'rgatishga yo'naltirilganligi bois o'qitishning metodlari, texnologiyalarini shunday tanlash zarurki, o'qituvchi o'quvchilarga nafaqat tayyor bilimlarni o'zlashtirishlarida, balki bilimlarni turli manbalardan izlash, mustaqil egallashlarida o'rgatuvchiga aylanadi.

Prezidentimiz Konstitutsiyaning 23 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasida istiqloq davrida yetuk, barkamol avlod kamolga yetganligini ta'kidladilar. Vaholanki, yetuk, barkamol avlodga saboq berayotgan o'qituvchi, murabbiy, ustoz shogirdlaridan ikki-uch qadam oldinda yurishi, zamonidan ilgarilashi taqozo qilinadi. Fan va texnikaning mavjud yangiliklari ularni darslar mazmuniga jadal kiritishni talab etadi va bu orqali ta'lim oluvchilarning zamonaviy bilimlarini shakllantirishga zamin yaratiladi.

Til o'rganuvchilarning aksariyati 17-30 yoshni qarshilagan kishilardir. Endi ishga kelgan tajribasiz yoshlarning ko'pchiligi to'la tajriba orttirguncha chet tillaridan bir nechtasini bilishi evaziga «jon saqlashadi». Kadrlarni xalqaro talablarga javob beradigan qilib tayyorlashni ko'zlayotgan oliy o'quv yurtlari soni yildan-yilga ko'paymoqda. Ammo kamdan-kam institut va universitetlar

talabalarning xorijiy tillarni mukammal o‘zlashtirishlari uchun yetarli sharoit yaratib beradi. Shu sabab o‘zingizga mos o‘quv kursini toping. Sertifikat, tavsiyanoma olish, kursning bahosiga bilimlaringiz ham hamohang bo‘lishi kerak. Agar tilni

yaxshi o‘rganmoqchi bo‘lsangiz, bozor qonuniyatini nazarda tuting: yaxshi mahsulot arzon bo‘lmaydi. Unutmangki, o‘z kasbiga jiddiy yondashuvchi har qanday tashkilot yosh mutaxassislarning til bilish qobiliyatini e‘tiborsiz qoldirmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Зимняя И.А. Психология обучения иностранному языку в школе. М.: Просвещение, 1991.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений. В 6 т. Т.2. Развитие речи и мышления. –М., 1983. –456 с.
3. Axmedova M., Aripova M. Chet tilini o‘qitishning pedagogik-psixologik asoslari. T.: “Impress Media”, 2017, 100 b.
4. Артёмов В.А. Психология обучения иностранным языкам. М., 1969.
5. Rajabova I., Do’sjanova G. Ta’lim samaradorligini oshirishda interfaol metodlarning o‘rni. // Til va adabiyot ta’limi. 2008 -№ 1. B. 7-15
6. Shodmonqulova D. Ona tili ta’limida keys texnologiyasidan foydalanish //Til va adabiyot ta’limi. -2015. -№5. –B. 17.
7. Muhitdinova X. Til ta’limida videomatnlar qanday uyg‘unlashadi. //Til va adabiyot ta’limi. -2015. -№8. –B. 15.
8. SH.SH.Yo‘ldasheva ilmiy maqola – “Ona tili ta’limi va xorijiy tajribalar”

BADIY ADABIYOTLARGA ILLYUSTRATSIYALAR ISHLASHNING AN'ANALARI (TARBIYA KLASTERI ASOSIDA).

SOBIROV SARVAR TURSUNMURTOVICH

**Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Tasviriy san’at” kafedrası katta
o‘qituvchisi**

• Maqolada badiiy adabiyotda illyustratsiyalar bilan ishlashning zamonaviy yondoshuvlari, ta'lim klasterining ahamiyati, rassomning illyustratsiya ishlashdagi vazifalari, illyustratsiya ishlashda rassomning adabiy asar syujetini ochib berishi, bolalar kitobiga ishlangan illyustratsiyalarning o'ziga xos xususiyatlari va obrazni ifodalashdagi ahamiyati haqidagi fikrlar bayon etilgan, Shuningdek, bolalar kitoblariga illyustratsiya ishlashda bolalarning yosh xususiyatlari, kitob mazmunini idrok qilishda illyustratsiyalarning ahamiyati yoritilgan.

• В статье описаны современные подходы к работе с иллюстрацией в художественной литературе, значение образовательного кластера, задачи художника в работе иллюстратора, способность художника раскрыть сюжет литературного произведения в работе иллюстратора, особенности иллюстрации к детским книгам и их значение в выражении образа, а также детских книг. Выделены возрастные особенности детей при работе с иллюстрациями, значение иллюстраций в понимании содержания книги.

• The article discusses the modern traditions of working with illustrations in fiction, the importance of the educational cluster, the role of artists in illustration, the complementarity of the writer and the artist in the work of illustration, the specifics of children's illustrations and the importance of image. In addition, the role of illustrations in understanding the content of the book, the age difference in children when working with illustrations in children's books.

Kalit so'zlar: ta'lim klasteri, vizual, hissiy idrok, estetik sezgirlik, zamonaviy kitob, illyustratsiya, dizayn, syujet, illyustrator, adabiy uslub, grafik elementlar, grafik rassom, kompyuter grafikasi, vektor grafikasi, o'yma.

Ключевые слова: образовательный кластер, зрительное, эмоциональное восприятие, эстетическая чувствительность, современная книга, иллюстрация, дизайн, сюжет, иллюстратор, литературный стиль, графические элементы, художник-график, компьютерная графика, векторная графика, гравюра.

Keywords: educational cluster, visual, emotional perception, aesthetic sensitivity, modern book, illustration, design, plot, illustrator, literary style, graphic elements, graphic artist, computer graphics, vector graphics, engraving.

Badiiy adabiyotning matnini vizual ochib berish juda murakkab jarayon bo'lib, rassomlardan muayyan vazifalarni bajarishni talab qiladi. Kitob illyustratsiyasi tasviriy san'atning o'ziga xos yo'nalishi sifatida hissiy idrokini shakllantirishga alohida ta'sir ko'rsatadi, estetik sezgirlikni rivojlantiradi, badiiy tasvirlar orqali adabiy asar mazmunini ochib beradi, ayniqsa tezkor idrokni rivojlantiradi. Ilyustratsiyalar, shuningdek ma'lumotni yaxshiroq o'zlashtirishga, taqdim etilgan materialni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Bolalar kitoblari va badiiy adabiyotlarga

ishlangan illyustratsiyalar o'ziga xos didaktik funksiya bajaradi. Jumladan, o'quvchi yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini shakllantirish va rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi. Kitob grafikasiga oid materiallar orqali o'quvchi-yoshlarni milliy qadriyatlarimiz bilan tanishtirish, ularda insonparvarlik, vatanparvarlik, xislatlarini rivojlantirish, ma'naviy dunyoqarashini shakllantirish hozirgi globallashuv davrida juda muhim ahamiyatga ega. Zero, adabiy asarlar, ularga ishlangan illyustratsiyalarda shunday insoniy xislatlar tarannum etilgan.

Ilyustratsiya – kuchli ta'sir

vositasidir. U badiiy asarni ham boyitishi ham qashshoqlashtirishi mumkin. Bu illyustratorning mahoratidan balki, bayon qilingan tafsilotlarga munosabati, voqealarning qay darajada o'zlashtirgani va uning dunyoqarashiga bog'liq. Demak, chiroyli bezakning yechimini grafik rassomning mahoratigina emas, balki uning asarni o'qib qay darajada tushunganligi ham hal qiladi. Illyustratsiyalarda har doim rassomning syujetga, qahramonlarga, ularning taqdiri va harakatlariga individual munosabati aks etadi. Yaxshi kitob kattalar uchun naqadar foydaligini bilsak, kichik yoshdagi bolalarni voyaga yetishida beqiyos ahamiyatga ega. Ushbu masalada illyustrator ya'ni grafik rassom kichikintoylar didi dunyoqarashini tarbiyalovchi birinchi tarbiyachisi hisoblanadi. Yorqin rang-barang quvnoq chizgilar tasviri bir umrga yosh bolaning xotirasida qoladi.

Bolalar uchun mo'ljallangan kitoblarni bezash uchun rassomdan tasvirlanayotgan predmetga, yosh bolaning fikri va ko'zi bilan qaragan holda yondoshish talab etiladi. Bunday yondoshish orqali muvaffaqiyat qozoniladi. Kitob rassomi va o'quvchi o'rtasida badiiy bog'lanish bo'ladi. Odatda bolalar o'zlariga yoqqan rasmlardan nusxa ko'chirishga urinadilar, bu bilan ular o'zlarining qobiliyatini ko'rsatmoqchi bo'lishga intiladilar. Hali ularning tajribasi, fikrlashi mustaqil tarzda illyustratsiyalar (bezaklar) chizishga yetarli emas. Illyustratsiyadagi ranglar bolalar tasavvuriga ta'sir etishiga alohida e'tibor qaratish zarur. Illyustratsiya bolalar uchun kitobning eng muhim elementi bo'lib xizmat qiladi, bu uning badiiy qiymati, hissiy ta'sir darajasi, undan o'quvchining estetik tarbiyasi jarayonida foydalanish imkoniyatini aniqlaydi. Rasm bolalarning bilimlarini oshirish, axloqiy qadriyatlar, estetik g'oyalarni rivojlantirish va badiiy asarlarni idrokini chuqurlashtirishga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar kitobni illyustratsiyasiga qarab tanlaydilar. Bundan tashqari illyustratsiyalar bolalar tomonidan ertak va badiiy asar

matnini o'zlashtirishga, ertak va badiiy asarning mavzusi, g'oyasi, obrazlari haqida tasavvurlarini shakllantirishga yordam beradi. Bolalarni ertak va badiiy kitoblarni o'qish uchun qiziqtiruvchi va rag'batlantiruvchi omil bu illyustratsiyalardir. Tasviriy san'atning o'ziga xos turi sifatida kitob illyustratsiyasi dunyoni hissiy idrokini shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi, bolada estetik sezgirlikni rivojlantiradi.

Kitobdagi rasm bolalarning tasviriy san'at olami bilan birinchi uchrashuvidir. Kitob mazmunini to'ldirish va chuqurlashtirish, bolada haqiqiy san'at asari vujudga keladigan tuyg'u va tuyg'ularni uyg'otish, uning vizual idrokini boyitish va rivojlantirishda kitob illyustratsiyasi estetik vazifani bajaradi. Bola idrokining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan illyustratsiyalar tufayli kitobga qiziqish paydo bo'ladi. Ushbu ma'lumotni inobatga olgan xolda o'qituvchi, ulardan maktabgacha yoshdagi bolalarni estetik va axloqiy tarbiyalash vositasi sifatida foydalanishi tavsiya etiladi.¹

Badiiy adabiyotda muallif tomonidan yozilgan voqealarni o'quvchi tomonidan murakkab jarayon bo'lib, illyustrator rassomning vazifalardan biri tarixiy va kundalik voqeyliklarni illyustratsiya asosida aniq ifodalashdan iborat.

Klassik adabiyot asarlari uchun ishonchli rasmlar bu o'sha davr rassomlari tomonidan yaratilganligi uchun yangi nashrlarda ko'pchilik muharrirlar ilgari ishlatilgan yoki eski rasmlarni qayta bosib chiqarish an'anasi paydo bo'lgan. Kitobni loyihalashtirishga bunday yondashuv qarama-qarshi bo'lgan qarordir, chunki bizning davrimizda ko'plab rassomlar buning teskarisini isbotlaydilar -

¹ Sobirov S.T, Sultanov X. E, Ismatov U. Sh. "Illustration and the Influence of Illustrator on Children's Understanding of Fairy Tales and Works of Art in Books". International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 05, 2020 ISSN: 1475-7192. 02 Apr 2020

ular ma'lum bir davr hayotini va har qanday tarixiy tafsilotlarini yangi davrning ijtimoiy muhitidan kelib chiqqan holda aks ettirishga qodir.

Ularning asarlari badiiy va mafkuraviy fazilatlar bo'yicha mukammalligi bilan ajralib turadigan, oldingi davrlar haqida yangi tushuncha va tasavvurga ega rasmlardir. V. N. Lyaxovning so'zlariga ko'ra, "Rassomlarni izlanishga undaydigan kuchli turtki bu, avvalambor, klassik va zamonaviy adabiyotni anglashda yangi ufqlarni kashf etishdir. Bir qator tadbirlarning ochib berilishi va o'zlashtirilishidan qoniqmagan san'atkorlar adabiyotning tubiga kirib boradilar, yaqinda ularning e'tiboridan chetda qolgan asarlardan parchalar olishga harakat qilmoqdalar²".

Zamonaviy kitob - bu kitobni nafaqat taqdim etilgan materiallar, balki vizual hamrohlik orqali, o'quvchining e'tiborini butunlay va to'liq jalb qila oladigan, uni o'ziga xos fazoga jalb qiladigan mavzu. M.V. Stroganovning fikriga ko'ra "Yozuvchi va rassom hammualliflar sifatida birgalikda kitob yaratadilar va tayyorlaydilar, shuning uchun matn va grafik tasvirlar o'zaro bir-birini to'ldiradi". Hozirgi kunda illyustratsiya kitobni shunchaki bezashdan ko'ra muhimroq funktsiyaga ega. Ilyustratsiya, birinchi navbatda, badiiy matnni tanib olishning va uni har tomonlama ochishning samarali usuli bo'lish bilan birgalikda, M.V. Stroganovning fikriga ko'ra "Adabiy asarga ishlangan illyustratsiya o'quvchisining ijodiy faoliyatini ma'lum darajada cheklaydi, chunki u matnni aniq vizual izohlashni talab qiladi".³

Yuqorida aytib o'tilganidek, illyustratsiya - muhimtafsilotlarning ishonchli tasvirlanishiga, muallifning maqsadini aniqroq ochib berishga, ma'lumotni yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi. Deyarli ko'pchilik odamlarning idrok

qilishning asosini - ko'rish qobiliyati orqali idrok etish tashkil etadi. Negaki, aynan shu vizual tasvirlarni qo'lga olib ko'rish mumkin va bu jarayonda ko'proq esda qoladi. Bu shuni ko'rsatadiki, hozirgi paytda illyustratsiya matn mazmunini ochish usuli sifatida, balki badiiy tasvirlarda aks ettirilgan ma'lumotni tezda o'zlashtirish usuli sifatida ham ishlaydi.

Ilyustratsiyaning hissiy va ruhiy jihatdan ta'sirli bo'lishi - ko'rgan narsasining taassurotlarini sezilarli darajada olishga qodir odamga ta'sir qiladi. Mobodo badiiy adabiyot matn mazmunini ochib berish uchun illyustratsiyalar yoki rasmlar to'g'ri tanlanmagan bo'lsa ko'zlangan maqsadga erishila olinmaydi. Masalan: kitobning yaxlit dizayni asarning syujetiga, o'quvchilarning yosh toifasiga, muallifning adabiy uslubiga to'g'ri kelmasa ham kitob o'z auditoriyasini topa olmaydi. Kitobning keng auditoriyani qamrab olish nafaqat illyustrator tomonidan tayyorlangan illyustratsiyalar sifatiga, balki sifatli nashr etilishiga ham bog'liq. Shuning uchun ham illyustratsiya ishlanadigan kitoblarga sifatli poligrafiya mahsulotlari – qog'oz bo'yoqlar ishlatilishi talab etiladi.

Bugungi kunda klassik va zamonaviy badiiy asarlarni illyustratsiyalar bilan bezash uslublari yaxlitligi, o'quvchilar auditoriyasiga mo'ljallanganligi nuqtai nazaridan bir qator xususiyatlarga ega. Kitobat san'atining taniqli tadqiqotchisi V.N.Lyaxov shunday deydi - "Kitob orqali kitobxonlarning harakatini yo'naltiradi va shu bilan uni idrok etish ritmini belgilaydi, balki uning umumiy badiiy natijasini to'ldiruvchi (yoki buzadigan) tasavvur doiralarini kengaytiradi".⁴

Kitobni bezashda illyustrator uchun ustuvor yo'nalish bu muhim uyg'un parametrlarni birlashtirgan yagona nashr tushunchasini shakllantirishdan, ya'ni grafik elementlar - bosh harflar, rasmlar,

² Бакулина Н.А., Трынова Т.В. "Современные тенденции иллюстрирования художественной литературы". КУЛЬТУРОЛОГИЯ И ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ. IV международная научная конференция. Молодой учёный. С. 25-27.

³ Stroganov, M. V. M. S. Bashilov - rassom L. V. Tolstoy va M. E. Saltikova-Shchedrin // kiberleninka. URL: <https://kiberleninka.ru/maqola/v/m-s-bashilov-illyustrator-l-n-tolstogo-i-m-e-saltykova-schedrina>.

shriftlar, o'lchamlar, uslublari, intervallari va boshqalardan iborat. Agar matnning umumiy tarkibi va uni qo'llab-quvvatlaydigan vizual materiallar to'g'ri tuzilgan bo'lsa, birinchi navbatda, o'quvchilarni kitob dizayni va illyustratsiyalar orqali umumiy tushunchaga ega bo'lish orqali kitobni o'qishni xohlaydi.

Badiiy adabiyotlarga illyustratsiya ishlashning zamonaviy tendensiyalari kompyuterning turlicha grafik daasturlaridan iboratligi bilan tavsiflanadi. Ayni paytda alohida e'tirof etish joizki, ayrim hollarda kompyuter grafikasida bajarilgan ishlarda tasviriy san'atning ifodaviy vositalariga xos jihatlar to'laqonli ifodalanmaydi.

Ilyustratsiya, avvalo o'quvchining hissiyotlariga kuchli estetik ta'sir etuvchi vositasidir. U badiiy asarni ham boyitishi ham qashshoqlashtirishi mumkin. Bu illyustratorning mahoratidan tashqari, bayon qilingan tafsilotlarga munosabati, voqealarning qay darajada o'zlashtirgani va uning dunyoqarashiga ham bog'liq. Demak, chiroyli bezakning yechimini grafik rassomning mahoratigina emas, balki uning asarni o'qib qay darajada tushunganligi ham bog'liq. Ilyustratsiyalarda har doim rassomning syujetga, qahramonlarga, ularning taqdiri va harakatlariga individual munosabati aks etadi.⁵

Kitobni tasvirlashning muhim xususiyati - bu butun vizual doiraning yaxlitligi. Barcha tasvirlarni bitta kompozitsiya bilan birlashtirish ushbu asarning yanada to'liqroq yoritilishiga yordam beradi, uning ahamiyatini oshiradi va ma'lum tafsilotlarni ta'kidlaydi.

Ilyustratsiya va rasmlar ma'lum bir ketma-ketlikda joylashtirilishi va hikoyaga va bir-biriga mos bo'lishi kerak. Shuni esda tutish kerakki, vizual parchalar kitob bo'ylab tarqatilishi va shu bilan ma'lum bir ritmga asoslanishi kerak. Har bir rassomning o'ziga xos uslubi tufayli illyustratsiya subyektivdir. Turli xil illyustratorlar tomonidan badiiy asarga

⁴ Lyaxov, V. N. Kitob san'ati. / V.N. Lyaxov. - M., 1978

ishlangan illyustratsiyalar chizish uslubi, g'oyaviy shakl va kompozitsion yechishda, ranglarni tanlashdagi yondoshuvlari, turlicha bo'ladi. Bunga misol qilib Servantesning "Don Kixot" asariga taniqli rassomlar Dorye hamda Domyelar tomonidan ishlangan illyustratsiyalar, O'zbekistonlik kitob bezovchi rassomlar Telmon Muhamedov, Abduboqi G'ulomov, Abduqahhor Maxkamovlarning "O'zbek xalq ertaklari" ga ishlangan turkum illyustratsiyalar misol bo'ladi. Barcha ajralib turadigan xususiyatlarning kombinatsiyasi rassomning o'ziga xos uslubini belgilaydi.

Hozirgi davrga kelib ta'kidlab o'tganimizdek, kitoblarni badiiy bezashning eng mashhur usullaridan biri kompyuter grafikasi, vektorli grafika, akvarel va turli xil gravyuralash texnikalarini o'z ichiga olgan an'anaviy usullardan keng ko'lamda qo'llanilayotganligi. Ko'p jihatdan, uslub va texnikani tanlash mo'ljallangan auditoriya va ularning tayyorgarligiga bog'liq. Kitobga rasm va illyustratsiyalar ishlashda o'quvchilarning yosh toifasini hisobga olish kerak, chunki kattalar va bolalar badiiy matnni idrok etish jarayoni sezilarli darajada farq qiladi.

Kitob illustratsiyasi yosh bolalar uchun muhim ahamiyatga ega. Bola uchun kitob illyustratsiyadan boshlanadi va bu bolaning o'zlashtirishi uchun rag'bat bo'lib xizmat qiladi. 5-6 yoshdagi bolalarda o'qish ko'nikmalari yetarli darajada shakllanmagan bo'ladi, shuning uchun bolalar idrokining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlangan illyustratsiyalar bolalarning kitobga va o'qishga qiziqishini oshiradi.⁶

Voyaga yetgan o'quvchilar uchun aksariyat hollarda kitob nashrini tanlashda ustuvor yo'nalish axloq, tarbiya, ma'naviy tamoyillar va munosabatlar psixologiyasi bilan bog'liq masalalarni ochib berishdir. Natijada, ushbu yoshdagi bolalar kitoblarda

⁵ Sobirov S.T, Sultanov X. E, Ismatov U. Sh. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 05, 2020 ISSN: 1475-7192. 02 Apr 2020. p 3526-3533

TALABALARNI INNOVATSION MUHANDISLIK FAOLIYATGA TAYYORLASHDA FAOLIYAT TURLARI

NARBEKOV NODIR NARMATOVICH- Jizzax politexnika instituti
“Umumtexnika fanlari” kafedrası, dotsenti v.v.b

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarni innovatsion muhandislik faoliyatga tayyorlashda faoliyat turlari, pedagogik texnologiya hamda uni amalga oshirish va kasbiy yo'naltirishning didaktik tamoyillari asosida ularni birlashtirish, innovatsion muhandislik faoliyatida qobiliyatlarni shakllantirishga yordam beradigan umumiy usullar, shaxsga yo'naltirilgan, ko'rgazmali ta'limning talabalarni innovatsion muhandislik faoliyatidagi roli masalalari haqida so'z yuritiladi. Shunindek, faoliyat yondashuvining asosiy tushunchalari, "mahorat", "faoliyat", "topshiriq" kabi tushunchalari va faoliyat turlari (professional, tarbiyaviy, tashkiliy, xususiy) yoritib berilgan.

Аннотация: В данной статье рассмотрены виды деятельности по подготовке студентов к инновационной инженерной деятельности, педагогические технологии и их интеграция на основе дидактических принципов ее реализации и профессионального руководства, общие методы, способствующие формированию навыков инновационной инженерной деятельности, личностно-ориентированные, показательной подготовки студентов к инновационной деятельности обсуждаются вопросы роли в инженерной деятельности. Также разъясняются основные понятия деятельностного подхода, такие понятия, как «умение», «деятельность», «задача» и виды деятельности (профессиональная, учебная, организационная, частная).

Kalit so'zlar. Innovatsion muhandislik faoliyat (IMF), didaktik tamoyillari, pedagogik texnologiya, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, ko'rgazmali ta'lim, "mahorat", "faoliyat", "topshiriq", faoliyat turlari (professional, tarbiyaviy, tashkiliy, xususiy).

Ключевые слова. Инновационная инженерная деятельность (ИИД), дидактические принципы, педагогическая технология, личностно-ориентированное обучение, наглядное образование, «умение», «деятельность», «задание», виды деятельности (профессиональная, учебная, организационная, частная).

Abstract: This article discusses the types of activities to prepare students for innovative engineering activities, pedagogical technologies and their integration based on the didactic principles of its implementation and professional guidance, general methods that contribute to the formation of skills in innovative engineering activities, student-oriented, demonstrative preparation of students for innovative activities, questions of the role in engineering activities are discussed. It also explains the basic concepts of the activity approach, such concepts as "skill", "activity", "task" and types of activities (professional, educational, organizational, private).

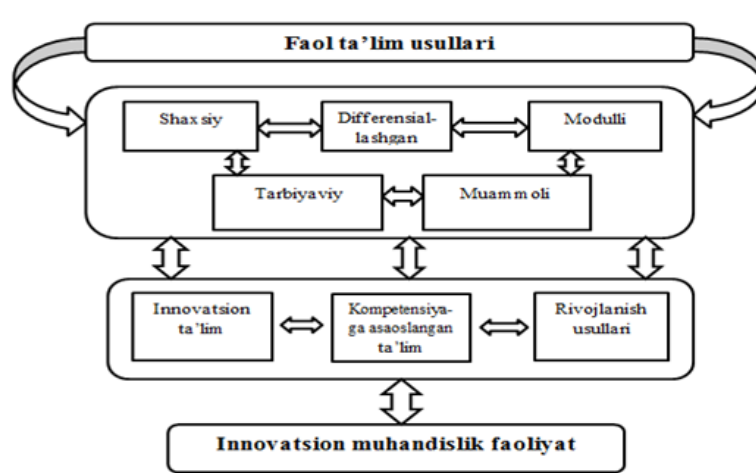
Keywords. Innovative engineering activity (IEA), didactic principles, pedagogical technology, student-centered learning, visual education, "skill", "activity", "task", types of activity (professional, educational, organizational, private).

Zamonaviy pedagogikada mavjud toifalar talabalar o'rtasida innovatsion muhandislik faoliyatga layoqat (IMFL) ni shakllantirish uchun ularning imkoniyatlari kelib chiqqan holda ta'limning pedagogik nazariyalarini tahlil qilishda asos sifatida "trening" toifasidan foydalanish maqsad muvofiqdir. Shu bilan birga, pedagogik texnologiya - bilimlarni o'qitish va o'zlashtirishning butun jarayonini yaratish, qo'llash va

aniqlashning tizimli usulini tushintirish zarur. Texnik va inson resurslarini hisobga olgan holda, ularning o'zaro ta'sir shakllarini muqobillashtirish, o'z vazifasi sifatida belgilash, ta'limga metodik yondashuv ostida o'rganishning didaktik prinsipidan biri hisoblanadi. Bularni amalga oshirish va kasbiy yo'naltirishning didaktik tamoyillari asosida ularni birlashtirish quyidagi 1-rasm tasvirlangan. 1-rasmdan kelib chiqadiki, ular

nafaqat umumiy asosda bilim olish faoliyatiga ega, balki ular o‘zaro yaqin aloqada bo‘lib, bir-biriga ta’sir qiladi. Innovatsion va tajribaga asoslangan muhandislarni tayyorlash, shuningdek, yoshlarning ilmiy-texnikaviy ijodini rivojlantirish usullari bevosita IMFL ni shakllantirishga qaratilgan.

Lekin har doim yodda tutish kerakki, ular shaxsiy va faoliyatli ta’lim, rivojlantiruvchi ta’lim, muammoli ta’lim, tabaqalashtirilgan ta’lim, modulli ta’lim kabi ilmiy-pedagogik nazariyalarning rivojlanishi natijasida paydo bo‘lgan. 1-rasmda sanab o‘tilgan usullarning IMFL shakllanishiga ta’sirini ko‘rish mumkin.

1-rasm. Ilmiy va pedagogik nazariyalarni orasidagi o‘zaro bog‘liqligi.

Innovatsion muhandislik faoliyatida qobiliyatlarni shakllantirishga yordam beradigan umumiy usullar shaxsiy va faol yondashuvlarga nisbatan uzoq vaqt oldinroq paydo bo‘lgan [6].

Shaxsiy yondashuv taxminan quyidagicha shakllantiriladi: biron bir psixologik hodisani, hoh u jarayon, hoh shaxsning holati yoki mulki bo‘lsin, uning shaxsiy holatini hisobga olmasdan to‘g‘ri tushunib bo‘lmaydi deb qaraladi [1]. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim talabaning xulq-atvorini o‘zgartirish maqsadida ta’sir etuvchi ilmiy bilim va amaliy ko‘nikmalarning individual tizimini ishlab chiqishga asoslanadi. Uning mazmuni pedagogika, falsafa, psixologiya, sotsiologiya, tabiatshunoslik, san’atshunoslik va ta’limning insonparvarlik yo‘nalishini belgilovchi inson bilimining boshqa sohalarining ma’lum ilmiy qoidalarining majmuasi hisoblanadi [7]. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’limning mazmuni, usullari va vositalariga nisbatan farqlanuvchi asosiy xususiyati uning psixoterapevtik asosi bo‘lib, u prinsipial jihatdan yangi, aqliy jihatdan qulay, vaziyatga mos, shaxsning o‘zi va jamiyat uchun xavfsiz shakllanish va rivojlanishini ta’minlaydi. Bunday o‘qitishning asosiy maqsadi

texnik yo‘nalish talabalariga (barcha talabalar va umuman insonlarga) ta’lim va kasbiy faoliyatda atrof-muhitga moslashishga va shunga mos ravishda innovatsion muhandislik faoliyat (IMF) ni rivojlantirishga yordam berishdir.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida o‘qitishning asosiy natijasi va uning sifati mezoni bu, shaxsiy xususiyatlarning butun majmuini, shu jumladan muayyan faoliyat, xususan, IMF uchun qobiliyatni rivojlantirish hisoblanadi. Ushbu yondashuv an’anaviy ta’lim texnologiyasidan inson faoliyatini loyihalashga o‘tish imkonini beradi [4]. G.T.Ilyin filriga ko‘ra muhandislik ta’limi, ijtimoiy hayotning o‘zida yuzagakeladigan muammolar sifatida, keng ijtimoiy kontekstli g‘oyalar, rejalar va loyihalarni shakllantirish va ishlab chiqish orqali, muhandislik ta’limining boshlang‘ich va asosiy o‘zgartirish usullarini umumlashtiradigan ko‘rgazmali ta’lim shaklini ajratib ko‘rsatadi [4]. Shuning uchun qo‘yilgan vazifalarni hal qilishning muayyan usullari katta muammoli vaziyat tug‘dirmaydi. Ko‘rgazmali ta’lim shaxsiy xususiyatga ega. Ushbu ta’lim uchta asosiy xususiyatga ega bo‘lib, an’anaviy talimdan quydagilar orqali farqlanadi:

a) o'qituvchining etakchi roli talabanning etakchi roliga o'tishi;

b) olingan bilimlarni tizimlashtirish talabanning vazifasiga aylanishi;

v) ta'lim jarayonining asosiy elementi tayyor bilim emas, balki tahlil uchun ma'lumotdir bo'lishi. Bu talabalar tomonidan tayyor bilimlarni o'zlashtirishni emas, balki kasbiy muammolarni muvaffaqiyatli hal qilishni ta'minlaydigan muayyan fikrlash tarzini shakllantirishni o'z ichiga oladi va tahliliy fikrlash IMFLning asosiy tarkibiy qismi bo'lib xizmat qilishga olib keladi.

Ta'lim jarayonida talaba bilim, ko'nikma, intellektual ko'nikmalarga ega bo'ladi va buning natijasida o'quv va kasbiy faoliyatda ma'lum

tajriba to'playdi, shuningdek, qobiliyatlarni, shu jumladan IMFLni rivojlantiradi. Faoliyat yondashuvining asosiy tushunchalari, "mahorat", "faoliyat", "topshiriq" bo'lib, uning ma'nosi shundan iboratki, insonga qo'yilgan vazifalarni hal qilish uchun faoliyatni amalga oshirish uchun ko'nikma kerak [8]. D.V.Chernilevskiy fikriga ko'ra bu tushunchalar bir xil. Vazifa - bu muayyan maqsadga erishish demakligi, faoliyat-maqsadga erishish jarayoni, malaka - faoliyatni amalga oshirish qobiliyati hisoblanadi. Misol tariqasida D.V.Chernilevskiy IMFning asosiy turlarini keltiradi, G. S. Kochetkova esa tahlillar asosida ularni quyidagi 1-jadvalda batafsilroq bayon etib o'tgan [3].

Faoliyatlar turlari	Faoliyat mazmuni	Amalga oshirish xususiyatlari	IMF tizimida qo'llast
Professional faoliyat	Loyihalash, qurish, ixtiro qilish, hujjatlarni rasmiylashtirish, texnik hisob-kitoblar, asboblarning va jihozlarga texnik xizmat ko'rsatish va boshqalar.	Muhandislik va kasbiy faoliyat elementlarini amalga oshirishni o'z ichiga olgan texnik tizimlarni ishlab chiqish	Amaliy, tashkiliy-uslub va nazariy IMF
Tarbiyaviy faoliyat	O'qish, yozish, fikrlarni mantiqiy taqdim etish, o'z harakatlariga asoslanish va boshqalar.	O'quv faoliyatini amalga oshirish va talabalar tomonidan topshiriqlarni mustaqil bajarish	Tashkiliy-uslubiy va nazariy IMF
Tashkiliy faoliyat	Faoliyatni rejalashtirish, ishni tashkil etish, ish bajarilishini nazorat qilish, jamoada ishlash qobiliyati va boshqalar.	Talabalarni jamoaviy tadqiqot faoliyatiga jalb qilish, bajarilgan ishlarni o'z-o'zini baholashdan foydalanish	Amaliy, tashkiliy-uslubiy, nazariy IMF
Xususiy faoliyat	Kuzatish, tajriba o'tkazish, ilmiy adabiyotlar bilan ishlash va boshqalar.	Muhandislik va texnik mazmundagi vazifalarga jalb qilish orqali o'quv va tadqiqot vazifalari doirasini kengaytirish	Amaliy, tashkiliy-uslubiy, nazariy IMF

1-jadval. Faoliyatlar turlari

Bu jarayonda eng evvaolo o'quv faoliyati kontsepsiyasini ko'rib chiqishimiz kerak. Bu jarayonda inson nafaqat bilim va ko'nikmalarni, balki jamiyat rivojlanishining ma'lum bir bosqichida paydo bo'lgan o'rganish qobiliyatini ham takrorlaydi. O'quv faoliyatining asosiy natijasi talabalarni fikrlashlarida nazariy ongini shakllantirish - IMFLning asosiy tarkibiy qismi bo'lib xizmat qiladi.

Faoliyat tizimining alohida harakatlar va jarayonlarga bo'linishi shartli bo'lib, bu erda chegaralar nisbiy hisoblanadi. Shunday qilib, motivini (ob'ektini) yo'qotgan faoliyat boshqa faoliyat harakatiga, o'z maqsadiga ega bo'lmagan harakat esa oddiygina boshqa harakatning jarayoniga aylanadi. Masalan, «Mashina va mexanizmlar nazariyasi» umumiy mexanika fanida mexanizmning strukturaviy

sxemasini loyihalash, mexanizm va mashinalar tuzilishini o'rganishdan boshlanadi. Bunda bu fan "bog'lanishlar va kinematik juftlarni tanlash", "kinematik zanjirni qurish", "zanjirning harakatchanligini aniqlash" kabi harakatlarni o'z ichiga olgan faoliyat deb qarashimiz mumkin. Ammo keyinchalik mexanizmni yaratish jarayonida bu faoliyat harakatga aylanadi va yig'ish birliklarini loyihalash usullari o'zlashtirilgach, ular jarayonga aylanadi.

G. S. Kochetkova texnik oliy o'quv yurtlari talabalarini ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlash muammosini o'rganar ekan, talabalarining ilmiy-tadqiqot tayyorgarligi xususiyatlariga mos keladigan va ularni ushbu faoliyatga tayyorlashning zarur darajasiga erishishga qaratilgan uslubiy tizimni ishlab chiqdi va faoliyat yondashuvini asosiylaridan biri sifatida

qabul qildi[3]. Ushbu yondashuv bilan u ob'ektni pedagogik tizim sifatida o'rganish bo'yicha tadqiqotning fundamental yo'nalishi tushuniladi. Uning mazmuni faoliyat xarakteriga ega, ya'ni tadqiqot kompetensiyasini shakllantirish uchun zarur bo'lgan faoliyatni ko'rsatadigan, bunda faoliyat insonning atrofidagi dunyoga izchil motivatsion harakatlar majmui ko'rinishidagi faol munosabat shakli sifatida tushuniladi va belgilangan maqsadlarga erishishga qaratilgan kasbiy muammolarni hal qilish hisoblanadi. Bu esa yangi bilimlarni egallash, yangi ko'rinishdagi bilimlarni rivojlantirish, kasbiy hal qilishda tajriba orttirish, jismoniy hal qilish, kasbiy hal qilish va qo'llab-quvvatlash kabi vositalarni saqlab qolish imkonini beradi. Shu bilan birga, asosiy tur sifatida barcha loyiha faoliyatini IMF jadval shaklida taqdim etilishi mumkin. (2-jadval)

osqichlar loyiha	Sahnaning maqsadi	Talaba ishining mazmuni	Tashkiliy qismlar, IMF bo'yicha darslar
ayyorlang uhandislik namunasi	Motivatsiya, loyihalash, texnik topshiriq	Muammoli vaziyatdan xabardorlik, loyiha mavzusi va uning alohida qismi bilan tanishish. Maqsadni belgilash, muammolar va qarama-qarshiliklarni aniqlash, vazifalarni shakllantirish	Dars uchun muammoli-motivatsion muhitni yaratish. Guruhlarni shakllantirish..
tseptuallashtirish.	Mo'ljallangan qiymat	Harakat rejasini tuzish. Yechimlarni muhokama qilish. Kontseptual yechimni tanlash	Korporativ ma'lumotlarda foydalanish, fanlararo ma'lumotlar bazasi, "Aqli hujum" va boshqalar.. faollashtirish usullari.
jalashtirish	Faoliyat bosqichlarini amalga oshirishni belgilash	Faoliyat rejasini ishlab chiqish. Mumkin bo'lgan tadqiqot variantlarini muhokama qilish, usullarni tanlash. Jamoada rol va mas'uliyatni taqsimlash. O'z-o'zini tarbiyalash va bilimlarni yangilash.,	Mustaqil ish, jamoaviy ishlarni seminarlar, "Aqli hujum", 5-seminar
Amaliy	Muayyan vazifalarni hal qilish orqali innovatsion mahsulotni olish	Axborotni yig'ish va qayta ishlash. Shaxsiy muammolarni hal qilish. Eskiz va batafsil dizayn, alohida birliklarning joylashuvi. Olingan texnik echimlarni tahlil qilish. Texnik hujjatlarni ishlab chiqish.	Mustaqil ish, ustaxona, laboratoriya ishlari
Analitik	Refleksiya	Rejalashtirilgan va real natijalarni solishtirish, umumlashtirish, xulosalar	Seminar; "davra suhbat" maslahatlashuv
Tuzatish nazorati	Tuzatish	Muvaffaqiyat va xatolarni tahlil qilish, xatolarni tuzatish yo'llarini izlash	Suhbat, maslahat, individual-guruh mulohazalari
Final	Loyihani himoya qilish	Ish mazmunini taqdim etish, xulosalarni asoslash	Yalpi muhokama, guruhlararo o'zaro ta'sir

Mavzuni rivojlantirish oldingi materialni jalb qilish orqali uni asta-sekin chuqurlashtirish yoʻnalishi boʻyicha borishi mumkin. Zamonaviy talim jarayonida borgan sari oʻqituvchining roli oʻzgarib bormoqda yaʼni maslahatchi, talaba faoliyatini tanqid qilishdan qochadigan, aksincha, xayrixoh maslahatlardan foydalanadigan katta hamkasb roliga tobora yaqinlashmoqda. Oʻqitishning natijalari olingan baholar va nafaqat majburiy dasturni oʻzlashtirish ulushi emas, balki talabalarning umumiy rivojlanishda qanchalik oldinga siljishini aniqlashdir hisoblanadi. Sanab oʻtilgan tamoyillar oʻqitishning mazmuni va usullarini belgilaydi, ularning xususiyatlari orasida quyidagilar ajralib turadi:

- oʻquvchining oʻquv faoliyatining koʻp qirraliligi (nafaqat uning qobiliyatlari, ijodkorligi, balki kuchli irodali fazilatlar, intilishlari, qatʼiyatliligi va shaxsning boshqa jihatlari, bu pedagogik amaliyot tomonidan qayta-qayta tasdiqlanadi, bu katta muvaffaqiyatlarning yuqori koʻrsatkichlariga erishish shaklida); olimlar, dizaynerlar va boshqa yorqin shaxslar);

- talabalarning ijodiy salohiyatini

rivojlantirish tizimida bilim olishning uzluksizligi va izchilligi;

- muammoli va faoliyatga asoslangan taʼlim (taʼlim jarayonida duch keladigan qarama-qarshiliklarni mustaqil ravishda ham, oʻqituvchi yordamida ham hal qilish);

- oʻzgaruvchanlik, oʻqitishning usullari, uslubi va boshqa shakllari intizomiga, tayyorgarligiga qarab, talabalar va oʻrganilayotgan mavzu, shuningdek, oʻquv va ilmiy, oʻquv va kasbiy faoliyat turi.

Rivojlantiruvchi taʼlimning ikkinchi yondashuvi ong va tafakkurning asosiy turlari mazmuni bilan aqliy harakatlarning asosiy turlari oʻrtasidagi muvofiqlik nazariyasiga asoslanadi [2]. D. B. Elisonin tarafdorlarining fikricha, aqliy rivojlanish negizida, talabalarni nazariy faoliyatni oʻzlashtirish jarayonida ularning taʼlim faoliyatini shakllantirish yotadi.

Xulosa qilib aytganda talabalarda innovatsion muhandislik faoliyat layoqatini aniqlab, shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuv asosida oʻqitish orqali innovatsion muhandislik faoliyatini shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Глотова, Г. В. Развитие творческого потенциала будущих инженеров в вузах США и Западной Европы [Текст] : дис. канд. пед. наук
2. Давыдов, В. В. Проблемы развивающего обучения [Текст] / В; В. Давыдов. -М: Педагогика; 1986. - 240 с.
3. Измайлова, А. А. Межпредметные связи фундаментальных и технических дисциплин в вузе [Текст] : автореф. дис. канд-та пед. наук / А. А. Измайлова. М., 1982,- 17 с.
4. Ильин, Г. Л. Личностно-ориентированная педагогическая технология (анализ понятия и практики применения) [Текст] / Г. Л. Ильин; исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов. - М., 1999. — 24 с.
5. Кочеткова, Г. С. Подготовка студентов технического вуза к исследовательской деятельности [Текст] : дис. канд. пед. наук / Г. С. Кочеткова. — Челябинск, 2006. —174 с.
6. Кузнецова, Т. И. Педагогические основы личностного подхода в учащих при обучении физике в основной школе [Текст] : автореф. дис. д-ра. пед. наук / Т. И.Кузнецова. - М., 2002. - 51 с.
7. Пелевина; А. П. Система интегрированной технологии обучения физике в процессе профессионального образования военных летчиков [Текст] : автореф: дис: канд-та пед. наук / А. П. Пелевина; - Тольятти, 2003. - 18с.
8. Чернилевский, Д. В. Технология обучения в высшей школе [Текст]/ Д. В. Чернилевский. О. К. Филатов. / Под ред. Д. В. Чернилевского, М.: «Экспедитор», 1996.-288 с.
9. Н.Н.Нарбеков Талабаларни инновацион муҳандислик фаолиятига тайёрлашнинг дидактик шарт-шароитлари. “НамДУ илмий ахборотномаси–Научный вестник НамГУ” журнали. Наманган. 2021 йил 11-сон. 613-618 бетлар.

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНЛАРИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

ТАДЖИБАЕВА РАЙХОНА МУХАММАДЖОН ҚИЗИ
ҚДПИ таянч докторанти

Аннотация: Ушбу мақола замонавий таълимнинг замонавий муаммоси – рақамли технологияларга бағишланган. Мақоланинг асосий вазифаси рақамли технологиялар деб аталувчи аргумент ва фактларни тасдиқлаш ва асослашдан иборат. Мақолада ўқитишда рақамли технологиялардан фойдаланишнинг асосий йўналишлари келтирилган.

Аннотация: Статья посвящения актуальной проблеме современного образования – цифровому обучению. Основной задачей является обоснование и подтверждение аргументами и фактами права цифровых технологий называться новой перспективной формой обучения. В статье приведены основные направления применения цифровых технологий обучения в школе.

Калит сўзлар: Информация, ўқитишнинг информацион сфераси, рақамли технологиялар, вертуаль реаллик, интерактив доска, интерактив элктрон контент, мултимедиали ўқув контент.

Ключевые слова: информатизация, информационная сфера обучения, дистанционное обучение, цифровые технологии, виртуальная реальность, интерактивная доска, интерактивный элктронный контент и мультимедийный учебный контент.

Жахондаги тез ўзгаришлар таълимда ҳам кескин ўзгаришларга олиб келади. Хозир жахонда рақамли эрага сакраш юз бермоқда. Президентимиз томонидан 2023 йилни “Инсонга эъеибор ва сифатли таълим” йили деб номланиши таълимга ҳам катта талабларни қўймоқда. Бунда ўқитишнинг замонавий усулларини дарс жараёнларига қўллаш мухим рол ўйнайди. Рақамли технологиялар эса замонавий технологияларнинг бир йўналишидир.

Ўзингиз ўйлаб кўринг: планшетлар, мобил телефонлар, смарт соатлар, кундалик хаёт тарзига айланиб бормоқда. Дарсларда презентациялар, видеороликлардан фойдаланишни хозирда янгилик эмас. Рақамли технологиялар 21 аср таълимнинг асосидир.

Хар бир замонавий ўқитувчи таълим жараёнларида инновацион компьютер технологияларидан фойдаланиб янгича дарс ўтиб келмоқда. Рақамли таълим ресурслари (РТР) бу таълим жараёнини ташкиллаштириш ва уларни рақамли шаклда тасаввур қилиш учун зарур бўлган фото-

суратлар, видеоматнлар, моделлар, ролли ўйинлар, картографик материаллардир. Улар аниқ дарслик мазмуни асосида танлаб олинади.

Ўқув жараёнига янги информацион технологияларни тадбиқ қилиш таълим жараёнини фаоллаштиришга, тезлигини оширишга ёрдам беради, талабаларнинг мустақил ва индивидуал ишлари хажмини оширади.

Бугунги кунда ўқитиш жараёни тўлиқ бўлиши учун хар бир ўқитувчи дарсларни турли хил информацион таълим ресурсларидан фойдаланган холда тайёрлаши ва ўтиши лозим. Чунки улардан фойдаланиш дарсларни ўта ёрқин тўлиқроқ, самаралироқ, кизикрироқ бўлишига ёрдам беради.

Рақамли технология бугун:

- Маълумотни ва билимларни талабаларга етказишнинг самарали усули
- Ўқув материаллари ташкил қилиш инструменти
- Ўқитишнинг самарали усули инструменти
- Янги таълим мухити ривожлана-

ётган ва технологик жараёнларни қуриш воситаси.

Янги замонавий рақамли технологияларга қуйидагилар киради:

- Ўқувчи ва ўқитувчининг биргаликдаги экспериментал тадқиқот технологиялари
- “виртуал реаллик” технологияси
- “Панорам тасвирлар” технологиялари
- “3Д моделлаштириш” технологияси
- “Таълимли робото техника” технологияси

- Мултимедияли ўқув контенти
- Интерактив электрон контент

Математика фани ўзига хос хусусиятга эга бўлганлиги учун бу дарсларда рақамли технология ресурсларидан фойдаланиш ўқувчилар фаоллигини оширишга, иш шакллари хилма-хиллаштиришга, диққатни фаоллаштиришга, билим олувчиларни ижодий фаоллигини оширишга ёрдам беради. Схемалар, жадваллар тузиш, тадқиқотлар ўтказиш вақтни кам сарфлашга, материални эстетик жihatдан чиройли шакллантиришга имкон беради.

Ребуслар, расмлар, кроссвордлардан фойдаланиш, турли хил тестлар машқларни ишлатиш дарсларга бўлган қизиқишни оширади. Дарсларда инфор­мацион, коммуникацион технологияларни қўллаш, хилма-хил иллюстрацион – инфор­мацион материалдан фойдаланишга имконият яратади. Бу холда талабалар материални интернетдан ва дисклардан ўзлари топишлари мумкин. Шундай қилиб билим олувчиларда инфор­мацион компетенциялар шаклланади. Интерактив тестлардан фойдаланиш нафақат ўқитувчи вақтини эконо­м қилишга балки билим олувчиларга ўзларини имкониятлари ва билмларини ўзлари бахолашга имкон беради. Мул­тимедия ва анимациялардан фойдаланиш дарсларни хилма-хиллигини ва билим

олувчиларнинг фаоллигини оширади.

Бунда асосийси дарс жараёнини қаерида ва қандай қилиб инфор­мацион технологияларни қўллаш муҳимдир. Электрон таълим ресурслари ўқитувчига кўпгина ўқув дастурларини тавсия қилади. Математика дарсларида кўпгина иллюстрацион материалларни жалб қилиш билан видео кузатишлардан фойдаланилади. Буларни ҳаммасига мултимедия имкониятли компьютер технологияларни қўллаш орқали эришилади. Дарс жараёнида кўпроқ фойдаланиладигон рақамли технология ресурсларига тўхталамиз. Одатда кўп холларда презентациялар қўлланилади. Уларни янги мавзунини тушунтиришда, билимларни мустахкамлашда, ижодий машқларни ба­жаришда қўллаш мумкин. Презентацияга

α	0°	30°	45°	60°	90°	120°	135°	150°	180°	210°	225°	240°
$\sin \alpha$	0	$\frac{1}{2}$	$\frac{\sqrt{2}}{2}$	$\frac{\sqrt{3}}{2}$	1	$\frac{\sqrt{3}}{2}$	$\frac{\sqrt{2}}{2}$	$\frac{1}{2}$	0	$-\frac{1}{2}$	$-\frac{\sqrt{2}}{2}$	$-\frac{\sqrt{3}}{2}$
$\cos \alpha$	1	$\frac{\sqrt{3}}{2}$	$\frac{\sqrt{2}}{2}$	$\frac{1}{2}$	0	$-\frac{1}{2}$	$-\frac{\sqrt{2}}{2}$	$-\frac{\sqrt{3}}{2}$	-1	$-\frac{\sqrt{3}}{2}$	$-\frac{\sqrt{2}}{2}$	$-\frac{1}{2}$
$\operatorname{tg} \alpha$	0	$\frac{\sqrt{3}}{3}$	1	$\sqrt{3}$	-	$-\sqrt{3}$	-1	$-\frac{\sqrt{3}}{3}$	0	$\frac{\sqrt{3}}{3}$	1	$\sqrt{3}$
$\operatorname{ctg} \alpha$	-	$\sqrt{3}$	1	$\frac{\sqrt{3}}{3}$	0	$-\frac{\sqrt{3}}{3}$	-1	$-\sqrt{3}$	-	$\sqrt{3}$	1	$\frac{\sqrt{3}}{3}$
α	0	$\frac{\pi}{6}$	$\frac{\pi}{4}$	$\frac{\pi}{3}$	$\frac{\pi}{2}$	$\frac{2\pi}{3}$	$\frac{3\pi}{4}$	$\frac{5\pi}{6}$	π	$\frac{7\pi}{6}$	$\frac{5\pi}{4}$	$\frac{4\pi}{3}$

мумкин бўлган ҳамма нарсани киритиш мумкин: расмлар, схемалар, жадваллар, тестлар ва видеолар. Бошқа ресурсларга нисбатан презентация ресурси универсал ҳисобланади.

Аннимация ва иллюстрациялар янги мавзу баёнида қўлланилади. Бу ресурслар ўқув материални яққол намоён қилади, хилма-хил табиат ходисаларини кузатиш-

га имкон беради. Яна бу ресурслардан ишларни ташкил қилишда фойдаланиш мумкин (расмлар асосида хикоя тузиш).

Такрорлаш ва умумлаштириш дарсла-рида интерактив жадвал ва схемалардан фойдаланиш мақсадга мувофикдир, улар ўрганилган материални системалашти-ришга ёрдам беради.

Жадвал ёрдамида билим олувчилар ходисани анализ қилишни, умумлашти-риш ва хулосалар чиқаришни ўрганади. Жадваллар кўп сатхли бўлганлиги учун бир хил жадвални қайсидур мавзуни бо-шқа босқичларда ҳам қўллаш мумкин.

Дарсларда рақамли технология ресур-сларидан фойдаланишнинг асосий йўна-

лишлари:

- Визуал маълумот (иллюстратив, кўرғазмали материал);
- Интерактив демонстрацион маълумот;
- Тренажёр;
- Билим олувчилар билим ва кўник-малари устидан назорат;

- Билим олувчиларнинг ижодий му-
стақил изланувчан ишлари.

Дарсларда рақамли ўқитиш ресурслари-
рини танлаш дарс турига, ўқув машғулот
мақсадига қараб амалга оширилади.

Рақамли технология турларига қуйи-
дагилар қиради:

- Рақамли шаклдаги тест материалла-
ри;

- Иллюстрациялар ва видеофилмлар;

- Электрон машқлар.

Таълим стандартлари бизни ўқув жа-
раёнини қайта қуришга ундайди. Юқори
даражадаги бу талаблар ўқитувчи ва ўқув-
чиларнинг экспериментал ўқув жараёни-
га тегишли. Ўқувчилар нафақат конкрет
амалий кўникмаларни балки умумўқув
кўникмаларни ўзлаштиришлари шарт,
ўқув жараёнини шундай шакллантириш
керакки билишнинг табиий илмий усули
ўзлаштирилсин. Биргаликдаги тадқиқот
технологиялари ўқитишда муаммоли из-
ланувчан ёндашувни амалга оширади ва
фактлар-модел-изланиш эксперимент –
фактлар циклини амалга оширишни таъ-
минлайди.

Аввалига ўқитувчи кузатишни амал-
га оширади ва демонстрацион тажриба-
лар кўяди, ўқувчилар билан биргаликда
ходисани англаш учун хулосаларни асо-
словчи фактларни аниқлайди. Ўқитувчи ва
ўқувчи олинган фактларга асосланмасдан
кузатилган ходисаларни тушунтириш-
га ва қонуниятларни асослашга ҳаракат
қилади, натижалар чиқарилади ва саба-
блар аниқланади. Шундан сўнг ўқувчи ва
ўқитувчи қандай текширув тажрибалар
қўйиш мукинлигини, уларни ғоя ва мақ-
садлари қандайлигини, қандай амалга
оширишни ўйлайдилар. Ўқувчилар ўйла-
ганларини мустақил лаборатория экспе-
риментида амалга оширади, натижаларни
назарий маълумотлар билан таққосланади
ва хулоса қилинади. Бу технология асоси-

да қуйидагилар амалга оширилади:

- Ўқувчилар билиш жараёни билан
таништирилади;

- Билимларини умумёндашув эле-
ментлари билан қуроллантирилади;

- Ўқувчиларни турли хил ўқув хара-
катларига жалб қилинади.

“Кичик информацион муҳит” тех-
нологияси бу ҳар бир билим олувчининг
информацион технология билан ўзаро
алоқасини таъминловчи технологиядир.
Бу технологиянинг кўринишлари:

- График ҳисоблагичлар;

- Электрон луғатлар;

- Билим сифатини назорат қилувчи
турли хил воситалар.

“Кичик информацион муҳит” техно-
логияси қуйидагиларга имкон беради:

- Ўқув жараёни сифат ва самарадор-
лигини сезиларли оширишга;

- Таълим стандартини тўлиқ бажа-
ришга;

- Техник воситаларни қўллаган ҳолда
барча фанлар бўйича якуний атестацияда
юқори баллар олишга.

Ушбу технологиянинг афзалликлари-
га қуйидагилар қиради:

- Ўқитиш воситаларини бевосита
дарс жараёнида қўлланилиши;

- Мобиллиги;

- Компактлиги;

- Энергия жихатидан боғлиқ эмасли-
ги.

Амалда ўқитувчилар ўз ишларида ин-
терактив электрон контент ва мултемеди-
яли ўқув контентидан фойдаланадилар.
Интерактив электрон контент бу фойда-
ланувчини электрон таълими контентлари
интерактив шакллариини ўрнатиш имкони-
ятларини ўз ичига олувчи контентдир: чи-
зиқли навигация, тесқари алоқа, конструк-
тив ўзаро таъсир, рефлексив ўзаро таъсир.

Мултемедияли контент бу турли
маълумотларни синтез қилишни акс этти-

рувчи контентдир. (матнли, график, анимацион, товушли) Таълим системасидаги интерактив жихозлар миқдори ортиши билан ўқитувчининг ўқувчилар учун таълим қилиш имкониятлари сезиларли ортади.

Интерактив доска маълумотни турли кўринишларга эга виртуал объектлар яратишга имкон беради, интерактив элементлардан фойдаланиш фанга бўлган қизиқишни орттиради, ўзининг ностандартлиги, виртуал ўқитиш муҳити билан ўзаро таъбири асосида.

Интерактив доска қуйидаги интерактив элементлардан фойдаланишга имконият беради:

- Турли хил ўқишлар (слайддан слайдга, график объектдан видео форматга, товушли файлни ёқишга, гиперссылкалардан фойдаланишга);

- Тегиниш орқали виртуал “майдон” бўйлаб ҳаракатланиш ва кўчишга;

- Аннимацияларни ишга туширишга;

- Ўйин шаклидаги махсус ташкил қилинган интерактив элементлар коллекциясини қўллашга;

- Экранни хиралаштириш, объект мавжудлигига ва уни пайдо бўлишига;

- Перо ва ластик;

- Бурилишлар, мурожаатлар, объектлар симметриклиги;

- Видеопроектор ва захват функцияси;

- Файлларни жойлаш(скрепка);

- Экрандаги жараёнларни ёзиб олиш воситалари;

- Хусусий интерактив элементлар.

Интерактив доска нафақат компьютердаги жараёнларни акслантирмасдан презентация жараёнларини бошқаришга ҳам имкон беради, тузатмалар киритади, қайта фойдаланиш учун дарс материалларини сақлайди. Бу ҳолда ўқитувчи компьютерга боғланиб қолмайди ва ўқувчилар билан

визуал контактни йўқотмайди. Интерактивлик ва кўргазмалилик ҳисобига ўқувчилар фаоллаштирилади.

Очиқ ва ёпиқ тестлардан фойдаланиш орқали жавоб вариантларининг бир қийматли ва кўп қийматли танловларидан фойдаланилади. Дастурнинг ўзига хос хусусияти масалалар веб-страницада стандарт шаклда сақланади, улардан фойдаланиш учун билим олувчиларга веб-браузер зарур бўлади. Ҳар бир блокдан мустақил дастур шаклида фойдаланиш мумкин.

Рақамли технологиялардан самарали фойдаланиш учун ўқитувчига мавжуд ва янги пайдо бўлаётган ўқитишнинг компьютер воситаларини кузатиб бориш таъбири қилинади. Материал мураккаблиги ва ҳажмидан қатъий назар у бу воситаларни умумлаштириш қобилиятига эга бўлиши, дастур воситаларини танлаб мустақил ишлата олиши, бундан ташқари хусусий дидактик материалларни ярата олиши ва турли хил дастурлар билан ишлай олиши зарур.

Бугунги кунда рақамли технология зарурми, йўқми мулоҳаза қилиш шарт эмас. Яқин келажакда ўқитувчи ўз фаолиятида рақамли технологиялардан фойдаланиш зарур элемент бўлиб қолади. Рақамли технологиялардан фойдаланиш ўқитувчи ишида вариативликни таъминлайди, чунки рақамли технологиялар самарали таълим системаларини яратишга имкон беради.

Хулоса

Рақамли технология ресурслари (электрон ўқув қўлланмалар, репититорлар, тренажёрлар, интерактив коллекциялар, маълумотлар) ўқитувчига дарсни қизиқарли ўқишга, билим олувчиларга ўқув материалларини пухта ўзлаштиришга имкон беради.

Рақамли технология ресурсларини ўқитишнинг барча босқичларида қўллаш

АГРАР СОҲАСИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ АГРОПЕДАГОГИК КОМПЕТЕЦИЯСИ

СУЛТАНОВ ЕЛИМБЕТ КАЛИМБЕТОВИЧ-

Қорақалпоғистон қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш” кафедраси
доценти, техника фанлар номзоди

Аннотация: Ушбу мақолада бўлажак аграр соҳаси мутахассисларнинг касбий компетенцияларини такомиллаштириш масалалари ва таълим жараёнига инновацион таълим технологияларини жалиб этиш асосида умумқасбий ва махсус фанларни назарий ва амалий машғулотларида таълим сифатини таъминлаш масалалари кўрилган.

Калт сўзлар: компетенция, касбий компетенция, билим, кўникма, малака, агропедагогик компетенция, таълим сифати.

Аннотация: в этой статье обсуждается качество образования в теоретических и практических занятиях и о улучшении профессиональной компетентности будущих специалистов в области сельского хозяйства.

Ключевые слова: компетентность, профессиональная компетентность, знания, навыки, квалификация, компетентность агропедагогическая компетенция, качественное образование.

Abstract: this article discusses the quality of education in theoretical and practical studies and the improvement of the professional competence of future specialists in the field of agriculture.

Key words: competence, professional competence, knowledge, skills, qualifications, competence, agro-pedagogical competence, quality education.

Ўзбекистонда содир бўлган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар кўплаб ижтимоий институтларни, биринчи навбатда ишлаб чиқарувчи кучларни тайёрлаш орқали иқтисодий жараёнлар билан бево-сита боғлиқ бўлган таълим тизимини модернизация қилиш заруратини келтириб чиқарди.

Бугунги кунда мавжуд бўлган таълим тизими ҳозирги замон даврида шаклланган ва бирор нарса ҳақидаги билимларни узатишга асосланган, яъни бу билим доимо мазмунли. Бу мантиқда касбий тайёр-гарлик натижаси сифатидаги малака битирувчининг маълум касбий кўникма ва малакаларга эга бўлишини назарда тутди. Бошқа томондан, иш берувчилар, уларнинг фикрича, ишлаб чиқариш функцияларининг бир қатор вазифалар ва фаолият турларига бўлиниши билан боғлиқ бўлган малакага муҳтож эмас, балки малакани ўзида бирлаштирган ҳар бир шахсга хос бўлган ижтимоий хулқ-атвор билан, гуруҳда ишлаш қобилияти, ташаббускорлик,

қарор қабул қилиш ва уларнинг оқибатлари учун жавобгарлик кўникмалар йиғиндиси сифатида компетентцияга муҳтож.

Замонавий Ўзбекистоннинг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётида рўй бераётган ўзгаришлар таълимда компетенцияга асосланган ёндашувни амалга ошириш билан тобора кўпроқ боғлиқ бўлган янги йўналишларни излашга олиб келади, чунки айнан шу ёндашув ҳар томонлама жамият ва шахс манфаатларини уйғунлаштиришга имкон беради.

Ўзбекистонда мутахассисларни касбий тайёрлаш жараёнида фанлар аро боғланиш, интеграциянинг шаклланиш ва ривожланиш қонуниятлари ва тенденциялари, касбий компетентлик асосида касбий фаолиятга тайёрлаш муаммолари ҳамда ишлаб чиқариш ходимларининг касбий фаолиятини назорат қилишининг назарий, концептуал ва технологик асослари Р. Х. Джураев, А. Р. Ходжабаев, У. И. Иноятов, Қ. Т. Олимов, Э. О. Турдиқулов, Ж. А. Ҳамидов, М. Тошов, О. А. Абдуқуддусов, М.

Жуманиёзова ва бошқаларнинг ишларида муайян даражада тадқиқ қилинган.

Тадқиқотларда «касбий компетентлик» ва унинг ўзига хослиги, илмий-назарий асослари ҳақида республикамиз олимлари Н.А.Муслимов, Ш.С.Шарипов, М.Б.Уразова, О.А.Куйсинов ва бошқалар тадқиқ қилган.

Аграр соҳаси учун бўлажак кадрлар тайёрлайдиган олий таълим муассасалари учун касбий компетенцияларни шакллантириш учун И.В. Тулебович, Г.В. Короткова, О.И.Кузменко ва бошқаларнинг диссертация тадқиқотларида очиб берилган.

Мутахассисларни касбий компетенциялар асосида касбий фаолиятга

тайёргарлигини такомиллаштиришнинг назарий-методологик, концептуал ва технологик асослари бўйича МДХ мамлакатлари олимларидан Э. А. Михайлчев, О. А. Абдулина, С. Я. Батшев, В. С. Безрукова, А. П. Беляева, М. Н. Берулова, Э. Ф. Зеер, Ю. М. Измайлова, П. Ф. Кубрушко, В. П. Косірев, Н. В. Кузьмина, В. С. Леднев, О.Д.Листунов, В.А.Сластенин, С. Т. Сопегина, Н. К. Чапаев ва бошқалар томонидан илмий изланишлар олиб борилган.

Таълим ва бутун жамиятни ахборотлаштириш муваффақияти бўлажак бўлажак аграр соҳаси мутахассисларининг ахборот ва компьютер малакасига боғлиқ. АКТ воситаларидан фойдаланган ҳолда талабаларга ўқув дастурининг сосий фанларини сифатли ўргатишга, уларнинг ахборот маданиятини шакллантиришга, шунингдек, талабаларни ахборот технологияларининг мураккаб олами билан таништиришга тайёр ва қодир ўқитувчилар махсус тайёрланиши зарур.

Манбаларга кўра, касбий компетенция ўз фаолияти соҳасидаги мутахассис, профессионалнинг махсус, предмети сифатида тавсифланади. Агропедагогик компетенция — бу мутахассиснинг аграр соҳаси

ва педагогика бўйича махсус билим, кўникма ва малакаларини ташкил этишнинг алоҳида тури бўлиб, унга касбий фаолият жараёнида самарали қарорлар қабул қилиш.

Агропедагогик компетенция талаба ўзлаштирган аграр соҳаси мутахассисликнинг моҳиятини акс эттиради, шунинг учун уни мутахассислар тайёрлашнинг концептуал асоси сифатида тавсифлаш мумкин. Бу касбий билим, кўникма ва кўникмаларнинг шаклланиш даражасини, унинг касбий билимини акс эттиради, бу олий таълимнинг ҳуқуқий ҳужжатларида назарда тутилган касбий фаолият вазифаларининг учта синфини муваффақиятли ҳал қилишга имкон беради: стереотипли, диагностик ва эвристик (1-расм.).

Агропедагогик компетенция — бу шахс аграр соҳаси мурожаат қилаётган лавозимнинг касбий вазифалари ва мажбуриятларини муваффақиятли бажариш қобилияти. Бу бўлажак аграр соҳаси мутахассиснинг малакавий характеристикаси, хусусан:

1) умумий таълим, умумкасбий ва махсус фанларни мукамал билиш (умумий билим);

2) касбий технологияга эга бўлиш — аниқ касбий муаммоларни ҳал қилиш учун билим ва кўникмаларни сафарбар қилиш компетенцияси;

3) ишлаб чиқариш вазифаларини бажариш учун олинган қобилиятни касбий фаолиятнинг турли даражаларига ўтказиш қобилияти билан тавсифланган юқори малака;

4) фаолиятнинг турли даражаларида муаммони ҳал қилиш усулларини баҳслаша олиш;

5) ҳамкасблар билан ҳамкорлик қилиш қобилияти (ҳамдўстлик, ўзаро ёрдам ва бошқалар);

Агропедагогик компетенция мутахас-

1-расм. Агропедагогик компетенция компетентлари

сиснинг ностандарт вазиятларда муваффақиятли хулқ-атвори, шериклар билан расмийлаштирилмаган ўзаро муносабат, зиддиятли маълумотлар ёки динамик тизимлар билан ишлаш қобилияти билан боғлиқ.

1-расмда агропедагогик компетенция компетентлари кўрсатилган.

Шундай қилиб, бўлажак аграр соҳаси мутахассисларини тайёрлаш сифатини оширишга касбий йўналтирилган таълимнинг таъсири ўрганилган кўплаб ишлар мавжуд. Шу билан бирга, шуни таъкидлаш керакки, аграр соҳаси олий таълим муассасалари талабаларига виртуал (график визуализация, 3D-модел) технологияси асосида «Қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш ва автоматлаштириш» фани ўқитишда АКТ воситаларининг дидактик имкониятларидан, хусусан, интернет хизматларидан фойдаланиш муаммоси бўлажак аграр соҳаси мутахассисининг агропедагогик компетенциясини шакллантириш воситаси сифатида белгиланди.

Ўтказилган тажриба-синов ишилари натижаларига асосланган ҳолда бўлажак аграр соҳаси олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларнинг агропедаго-

гик компетенциясини мезонлар асосида самарадорлигини аниқлаш юзасидан ўтказилган тажриба-синов натижалари асосида ўқитувчиларнинг тажриба ва назорат гуруҳларидаги ўртача ўзлаштиришларини Стъудентнинг математик-статистика методи ёрдамида таҳлил этдик (1-жадвал).

Тажриба-синовда тажрибадан олди 103 нафар ўқитувчилар иштирок этиб, тажриба-синов гуруҳида 51 нафар ўқитувчи ва 52 нафар ўқитувчи назорат гуруҳида қатнашдилар. Худди шунингдек, тажиба якунида 102 нафар ўқитувчилар иштирок этиб, тажриба-синов гуруҳида 50 нафар ўқитувчи ва 52 нафар ўқитувчи назорат гуруҳида қатнашдилар.

Масаланинг қисқача моҳияти қуйидагилардан иборат: иккита бош тўплам берилган бўлсин. Биттаси тажриба якунида тажриба гуруҳи ўқитувчилари фаолиятининг ўртача баллари, иккинчиси эса назорат гуруҳи ўқитувчилари фаолиятининг ўртача баллари. Баҳолар нормал тақсимотга эга деб ҳисобланади. Бундай фараз ўринлидир, чунки нормал тақсимотга яқинлашиш шартлари содда бўлиб, улар бажарилади.

Жадвал асосида тажриба ва назорат

Муддати	Гуруҳлар	Ўқитувчи-лар сони	Ўзлаштириш даражалари		
			Юқори	Ўрта	Паст
Тажриба бошида	Тажриба гуруҳи	51	10	14	27
	Назорат гуруҳи	52	8	13	31
Тажриба якунида	Тажриба гуруҳи	50	19	19	12
	Назорат гуруҳи	52	9	18	25

1-жадвал

Қишлоқ хўжалиги олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларнинг агропедагогик компетенциясини мезонлар асосида аниқлаш самарадорлигини аниқлаш кўрсаткичлари

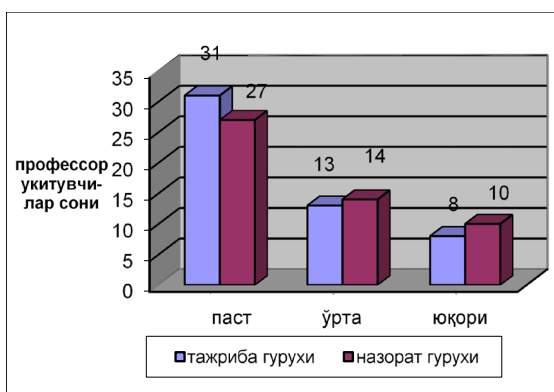
гуруҳи ўзлаштиришлари самарадорлигини кўрсатувчи H_1 гипотеза ва унга зид бўлган H_0 гипотезани танлаймиз ҳамда куйидаги жадвалда акс эттирамиз.

Бу танланмаларга мос келган диаграмма куйидагича кўринишни олади.

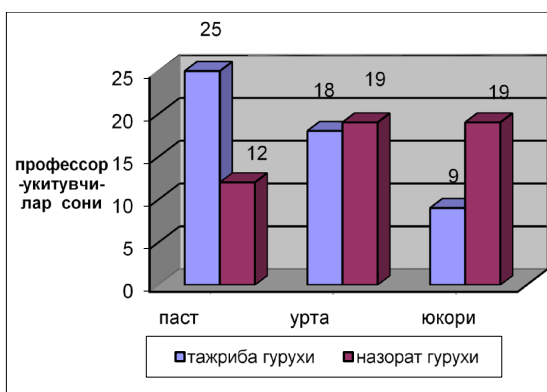
Олинган натижалар математик статистик таҳлил қилиниб, тажриба якунидаги

ҳолат учун топилган натижалардан ўртача квадратик четланиш, танланма дисперсия, вариация кўрсаткичлари, Стъюдентнинг танланма мезони, Стъюдент мезони асосида эркинлик даражаси ва ишончли интерваллари топилди.

Демак, тажриба якунидаги ўртача ўзлаштириш 15 фоизга усганлигини яъни

2-расм. Тажриба бошида

3-расм. Тажриба якунида

2-жадвал

\bar{X}	\bar{Y}	S_x^2	S_y^2	C_x	C_y	$T_{x,y}$	k	Δ_x	Δ_y
1,67	1,55	Тажриба бошида ҳеч қандай самарадорликка эришилмаган							
2,14	1,69	0,4004	0,5539	4	6	3,21	98,6	0,17	0,2

GENDER TENGLIGI TUSHUNCHASINING PEDAGOGIK MAZMUNI

KUSHAKOVA GULNORA

JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI O'QITUVCHISI

Annotatsiya: Butun dunyoda gender tengligiga erishish jamiyat va shaxs rivojlanishining markaziy bosqichiga aylanib bormoqda va davlat strategiyasining muhim qismi bo'lib, u erkaklar va ayollarni barcha sohalarga simmetrik va muvozanatli qamrab olishning gender modeliga asoslanadi. Bugungi kunda mamlakatlar rivojlanishida alohida e'tiborga molik bo'lgan iqtisodiyot, siyosat, jamiyat, ta'lim bilan bir qatorda oila tuzilmalarida gender tenglikni ta'minlash masalalariga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu maqolada gender tengligi tushunchasi, uning ahamiyati, jamiyat munosabatlaridagi o'rni va pedagogik mazmuni haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: jins, gender tengligi, ta'limda gender yondashuvi, erkak va ayol, ta'lim-tarbiya, yondashuv, pedagogik yondashuv, gender madaniyati, jamiyat.

Аннотация: Достижение гендерного равенства во всем мире становится центральным этапом развития общества и личности и является важной частью государственной стратегии, в основе которой лежит гендерная модель симметричного и сбалансированного включения мужчин и женщин во все сферы. Сегодня помимо экономики, политики, общества и образования, имеющих особое значение в развитии стран, особое внимание уделяется вопросам обеспечения гендерного равенства в семейных структурах. В данной статье говорится о понятии гендерного равенства, его значении, месте в социальных отношениях и педагогическом содержании.

Ключевые слова: гендер, гендерное равенство, гендерный подход в образовании, мужчина и женщина, образование, подход, педагогический подход, гендерная культура, общество.

Abstract: Achieving gender equality around the world is becoming a central stage of society and individual development and is an important part of state strategy, which is based on the gender model of symmetrical and balanced inclusion of men and women in all spheres. Today, in addition to economy, politics, society, and education, which are of particular importance in the development of countries, special attention is paid to the issues of ensuring gender equality in family structures. This article talks about the concept of gender equality, its importance, its place **in social relations, and its pedagogical content.**

Keywords: gender, gender equality, gender approach in education, male and female, education, approach, pedagogical approach, gender culture, society.

- Kirish (Introduction)

Gender tengligini singdirish tizimli yondashuv va uzoq vaqt talab qiladigan jarayondir. Uni ta'limning faqatgina ma'lum bir qismida yoki faqatgina oila instituti orqali singdirishning iloji yo'q. Shuning uchun ham ijtimoiy ongda gender bilan bog'liq sog'lom dunyoqarashni shakllantirishda oila-mahalla-ta'lim tizimining o'zaro hamkorligini ta'minlash dolzarb ahamiyat kasb etadi. Gender tengligi tamoyili insonning shaxs sifatida paydo bo'lishiga to'sqinlik qiladigan barcha ijtimoiy to'siqlarni o'rganish va yo'q qilish, shuningdek, hayotning barcha sohalarida erkaklar va ayollar shaxsiyatini anglash uchun teng ijtimoiy imkoniyatlarni yaratishdan iborat.

Gender tengligi nazariyasining tarafdorlari patriarxal ta'lim va insonlarning ilmga qarshi nazariyalar, stereotiplar va jamoatchilik fikrlarini idrok etishda katta ta'sirga ega deb ta'kidlaydilar. Ba'zi sotsiologlarning fikricha zamonaviy jamiyatda psixika, xulq-atvor motivlari va fikrlash uslubi jinsga bog'liq degan fikr hukmronlik qilmoqda. Tenglik tushunchasini tanqid qiluvchilar, umuman tushunchaning mohiyatini tan olsalar-da, unga yana bir ta'rif berishadi: Gender tengligi — bu erkakning erkak sifatida, ayolning esa ayol sifatida rivojlanish imkoniyatidir. gender tengligini ta'minlashda oila-mahalla-ta'lim tizimi hamkorligini yo'lga qo'yish, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda gender bilan

bog'liq sog'lom munosabatlar, qarashlar tizimi shakllanishida ijobiy ahamiyat kasb etadi. Mamlakat ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida har ikkala jinsning imkoniyatlarini e'tibordan chetda qoldirmaslik va ulardan unumli foydalanish talab etiladi. – Bugungi farovon hayotimiz ham, yorug' kelajagimiz ham ayollarga bog'liq. Agar Xalqimiz bizdan rozi bo'lishini xohlasak, avvalo, mo'tabar onalarimiz, opa-singillarimiz uchun munosib turmush sharoitlari yaratishimiz kerak. Ona rozi bo'lsa, oila rozi bo'ladi, oila rozi bo'lsa, jamiyat rozi bo'ladi, – dedi Shavkat Mirziyoyev.

Gender munosabatlar tizimining ijtimoiy-madaniy qurilishida ta'limning rolini inkor etib bo'lmaydi. Gender masalalari bo'yicha mutaxassislar fikriga ko'ra, ta'lim muassasalari, ta'lim mazmuni, o'qituvchilar tomonidan qo'llaniladigan uslub va shakllar, o'z navbatida, jamiyat va umuman madaniyatning gender tabaqalanishini aks ettiradi. Gender tenglikni yoshlarga singdirish masalasida oila va mahalla institutlaridan tashqari ta'lim tizimi ham muhim rol o'ynaydi. Chunki bola psixologiyasida nima to'g'ri va nima noto'g'ri ekanligi haqidagi qarashlar maktabgacha ta'lim muassasasi, maktab va keyinchalik oliy ta'lim muassasasi orqali ham shakllantirilib boriladi. Bunda eng asosiy omil ta'lim tizimining tashkil etilish xususiyati bilan bog'liq. Ya'ni mamlakatimizda ta'lim dunyoviy bo'lib, o'g'il bolalar va qiz bolalar birgalikda tahsil olishadi. Maktabda o'g'il va qizlar ilk marotaba oila a'zosi bo'lmagan qarama-qarshi jins vakillari bilan ko'p vaqt o'tkazadi. Aynan sinfdagi qizlar va o'g'il bolalar o'rtasidagi to'g'ri yo'lga qo'yilgan munosabatlar tizimining mavjudligi yoshlar ongida genderni nisbatan to'g'ri dunyoqarash shakllanishiga asos bo'ladi.

- Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review)

Gender tushunchasi, uning shakllanishi, o'rganilishi fanlararo bog'liqlik asosida

tadqiq etishni talab qilishi asnosida, ushbu tushunchani barcha fanning sohalari nuqtainazardan tadqiq etish kerakligini taqozo etadi. O'z davrida turli fan vakillari qatorida tilshunolar ham ushbu masalaga alohida e'tibor bilan yondashib kelishgan. Bunday olimlar qatoriga V.Fon.Gumbold, A.A.Potebnya, Dj.Lakoff, T.A. van Deyk, L.Push, E.S.Kubryikova, V.A.Maslova, Yu.S.Stepanov, A.Vejbitskaya, A.V.Kirilina, I.Zikova, D.V.Semenova kabi olimlarni kirgizishimiz mumkin. Ular gender tushunchasini kognitiv tilshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik va gender tilshunosligiga doir asarlarida turlicha tadqiq qilishgan. Tilshunoslikda gender tushunchasiga har xil munosabat bildirilgan. Bevosita xorijiy tillarni o'rgatish va o'rganishda ham ushbu jihatlar dolzarb bo'lib qolmoqda. Buning asosiy sababi esa grammatik gender tushunchasining o'zbek tili grammatikasida mavjud emasligidir. Chunki til o'rganuvchilarga xorijiy tillar grammatikasini qiyoslab o'rgatish ancha samarali va tushunarli metod hisoblanadi. Lekin grammatik gender tushunchasini o'rgatishimiz uchun esa o'zbek tili grammatikasida bunday birlik yoki kategoriya mavjud emas. Shuning uchun bu borada til o'rganuvchilarga batafsil tushuncha berish muhimdir. So'nggi yillarda dunyo hamjamiyati gender tengligi kabi masalalarni dolzarbligini ko'rsatib, bu borada alohida siyosiy, ijtimoiy, ilmiy tajribalar, qonunlar, o'zgarishlar amalga oshirmoqda.

I.V. Kostikovaning so'zlariga ko'ra, "gap turli jins vakillari tabaqalashtirilgan yondashuvga muhtojligida emas, balki ular insonning shaxsiy xohish-istaklari va moyilliklariga zid keladigan o'zgaruvchan gender stereotiplarining murakkab dunyosiga duch kelishga majbur bo'lishlaridadir. Stereotiplarning mohiyatini tushuntirish, ularning o'zgaruvchanligi va ijtimoiy shartlanishini ko'rsatish - bular ta'limda gender yondashuvining vazifalaridir." Pedagogika fani va amaliyotini qayta ko'rib

chiqishning gender jihati Kostikova tomonidan ishlab chiqilgan maktab ta'limidagi gender yondashuvi nazariyasi va metodologiyasida eng to'liq ifodalangan. Ta'limda gender yondashuvining maqsadi - jinsga qarab shaxsning potentsialini rivojlantirishdagi an'anaviy madaniy cheklovlarni yo'q qilish, o'zini o'zi anglash va maksimal darajada o'zini namoyon qilish uchun shart-sharoitlarni yaratish va qizlar va o'g'il bolalarning qobiliyatlarini ochishdir.

- Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Gender tenglik tarbiya tizimi nihoyatda ahamiyatli va keng qamrovlidir. Maqsadli disputlar, davra suhbatlari, debat kechalari, tematik ma'ruzalar, seminar-treninglar, nazariy-amaliy konferensiyalar ham ushbu yo'nalish rivojiga samarali ta'sir ko'rsatadi. Gender tenglik g'oyasi turli davr va ijtimoiy-madaniy sharoitlarda har xil ma'naviy-axloqiy talablar asosida o'zgarib turadigan ijtimoiy-madaniy jarayon ekanligi aniqlandi. Gender madaniyatini shakllantirishda eng muhim pedagogik xulosalardan biri, yoshlarni gender tenglik ruhida tarbiyalash ishlarida oila, maktab, tengdoshlar, ommaviy axborot vositalari (radio, televideniye, internet)ning roli ahamiyatlidir. "Gender" tushunchasining mazmuni avvalo jinsni ijtimoiy modellashtirish yoki tashkil etishda aniqroq ifoda etiladi. Jamiyatda muayyan jins rollarining bajarilishini taqozo etadigan xatti-harakatlar me'yoriy tizimi vujudga keladi. Tegishli tarzda ushbu jamiyatda "erkaklarga oid" va "ayollarga oid" bo'lgan xususiyatlar borasida qat'iy qaror topgan tasavvurlar qatori paydo bo'ladi.

Gender tengligi mumkinmi? Ba'zi davlatlar (Daniya, Shvetsiya, Finlyandiya) bu savolga allaqachon javob berishgan va hodisani o'rganish asosida gender tengligini baholash mumkin bo'lgan quyidagi tamoyillari ilgari surdilar:

- har ikkala jins uchun ham teng ish haqi;

- ayollarning mamlakat siyosiy va iqtisodiy hayotidagi ishtiroki;

- agar xohlasangiz, jinsni o'zgartirish.

- ish joyida kamsitishning yo'qligi, martaba zinapoyasiga ko'tarilishda, har qanday kasbni egallash;

- oilada tug'ilgan bolani parvarish qilish uchun erkaklarga ta'til berish;

- ijtimoiy omillar – yosh, toifa, kelib chiqishi – alohida gender mazmuni, ifodasi va tajribasini tashkil etadi.

Zamonaviy jamiyatshunoslik izchillik bilan va samarali tarzda ushbu tushunchani ijtimoiylik hamda uning shakllarini tahlil qilish borasidagi muhim asoslardan biri sifatida ishlab chiqmoqda. Gender munosabatlar tizimining ijtimoiy-madaniy qurilishida ta'limning rolini inkor etib bo'lmaydi. Gender masalalari bo'yicha mutaxassislar fikriga ko'ra, ta'lim muassasalari, ta'lim mazmuni, o'qituvchilar tomonidan qo'llaniladigan uslub va shakllar, o'z navbatida, jamiyat va umuman madaniyatning gender tabaqalanishini aks ettiradi.

Pedagogika fani va o'qituvchi ta'limi gender tushunchasini o'zlashtirish yo'lining eng boshida turibdi. Bolalarning gender sotsializatsiyasi jarayonini tushunish va professional tarzda ishtirok etish uchun o'qituvchiga gender texnologiyalari sifatida ta'lim va tarbiyaning pedagogik jihatlari, samarali gender omillari, shartlari va mezonlari haqidagi ilmiy bilimlar tizimini o'z ichiga olgan tegishli uslubiy apparat kerak. Pedagogik jarayonni "gender" tushunchasi nuqtai nazaridan tushunish muhim ahamiyatga ega, chunki ijtimoiygender yo'nalishiga asoslangan kasbiy o'zini o'zi belgilash, hayot strategiyasi, resurslar va hokimiyatdan foydalanish haqida ko'plab g'oyalar shakllanadi.

- Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Gender tenglikni ta'minlashga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya yoshlar xulq-atvorining, dunyoqarashining ijtimoiy foydali, adolatli, insonparvar, demokratik

sifatlarini shakllantirish ishiga ko‘maklashishi shubhasizdir. Chunki gender tenglik g‘oyalari bilan shakllantirilgan ta’lim-tarbiya yoshlarda gender bilimlarni hosil qilishi, ularning dunyoqarashiga va e’tiqodiga aylanib borishi, ruhiyatiga ijobiy ta’sir etishi mumkin. Bu, ayniqsa, qiz bolalarning ongida jamiyat taraqqiyotining barcha sohalarida faoliyat ko‘rsata olishlariga ishonch hosil qilishi mumkin. Bunesaulardategishlima’naviyaxloqiy sifatlar bilan bir qatorda, Vatanga muhabbat, uning yuksakligini ta’minlashga o‘z hissasini qo‘shishga ishonch tuyg‘usini shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun ham ta’lim jarayonida gender tarbiyaning imkoniyatlaridan izchil foydalanish yoshlarni barkamol shaxs sifatida kamol toptirishda katta rol o‘ynaydi. Gender tenglik g‘oyasi (o‘g‘il va qiz bolalarga teng huquq hamda teng imkoniyatlar yaratish) shaxsning ham, jamiyatning ham ma’naviy yuksalishiga ta’sir qiladi, insoniyatni anglashga, ijtimoiy tafakkurning o‘zgarishiga olib keladi. Gender tenglik g‘oyasi jamiyatda yoshlarning siyosiy ongini shakllantirishga, mustaqil fikrlashga, ma’naviy-ruhiy jihatdan tenglik tamoyillarini o‘ziga singdirishga undovchi va uni harakatga keltiruvchi bunyodkor g‘oyadir. Sohadagi izlanishlarimiz va yuqoridagi fikr-mulohazalardan quyidagi xulosani ifodalash mumkin:

- ta’lim-tarbiya jarayonida yoshlarda gender tenglik madaniyatini shakllantirishning pedagogik xususiyatlari o‘rganilishi, tahlil qilinishi va yaratilishi lozim;

- yoshlarda ta’lim-tarbiya jarayonida gender tenglik g‘oyalari uchun ishonishni kuchaytiruvchi, shakllantiruvchi innovatsion texnologiyalarning jaxon tajribasida isbotlangan metod va usullarni o‘rganish va milliy qadriyatlarni hisobga olgan holda amaliyotga joriy etish lozim;

- maktabda yoshlarni gender tenglik ruhida tarbiyalashning pedagogik tizimi, uni ta’lim-tarbiya jarayonida amalga oshirish

mazmuni nazariy jihatdan ishlab chiqilishi lozim;

- gender madaniyatli barkamol shaxsni shakllantirishga doir darsliklar, o‘quv va metodik qo‘llanmalar, axborot-ko‘rgazmali materiallar yaratish va uni ta’lim jarayoniga kiritish lozim;

- ta’lim-tarbiya jarayonida yoshlarda gender madaniyatini shakllantirish uchun izchillik, ilmiylik, tushunarlik, ishonarlilik, nazariya va amaliyot birligi tamoyillariga ahamiyat berilishi kerak;

- pedagogika yo‘nalishidagi ta’lim tizimida gender nazariyasi va amaliyotidan maxsus kurslar joriy qilish;

- barcha ijtimoiy-gumanitar fanlar mazmuniga gender nazariyasini singdirish shakl, usul va vositalarini yaratish;

- ta’lim-tarbiya jarayonida yoshlarda gender madaniyatning shakllanganlik monitoringini olib borish va ular natijalari asosida mazkur yo‘nalishni rivojlantirish;

- ta’lim-tarbiya jarayonining barcha bosqichlarida gender nazariyasi va amaliyotining gender madaniyatli yetuk inson tarbiyalashdagi ahamiyatini hisobga olib respublika va viloyat malaka oshirish institutlarida maxsus kurslar o‘tish maqsadga muvofiqdir va shu kabilar.

- Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

Gender tenglik uzoq tarixga ega bo‘lib, diniy va dunyoviy olam bilan uzviy bog‘liqligini anglatadi. Shuningdek o‘z isbotini asrlar oshgan bo‘lsada namoyon etib kelmoqda. Bugungi kunda gender tenglik qoidalarining diniy va huquqiy asoslari mavjud bo‘lib, ularni rivojlantirish va takomillashtirish kelgusi avlodlarga mustahkam poydevor yaratishimiz jamiyat a’zolarining yagona maqsadiga aylanishi lozim. Gender tenglik tushunchasi g‘arbdan kirib kelgan tushuncha sifatida e’tirof etiladi. Biroq bu qarash to‘laonli o‘zini oqlamasligini ayta olamiz. Sababi, islom olamida, xususan,

YORDAMCHI TO‘G‘RI BURCHAKLI PROEKSIYALASH USULIDAN FOYDALANIB STANDART AKSONOMETRIYA PARAMETRLARINI ANIQLASH

**MALIKOV KOZIM GAFUROVICH - Nizomiy nomidagi TDPU PhD dotsent
v/b.**

Annotatsiya. Ushbu maqolada aksonometriya tizimining asosiy parametrlari bo‘lgan o‘zgarish koeffitsientlari va ular orasidagi burchaklarni aniqlashning ba‘zi amaliy grafik usuli, birinchilar qatorida aksonometrik proeksiyalarni hosil qilish modelini ishlab chiqish va uning yordamida aksonometriyaning asosiy parametrlarini grafik usulda aniqlash bayon qilingan.

Аннотация. В данной статье описаны некоторые практические графические методы определения коэффициентов изменения и углов между ними, являющихся основными параметрами аксонометрической системы, в числе первых разработка модели создания аксонометрических проекций и ее использование для определения основных параметров аксонометрии графически.

Annotation. This article describes some practical graphical methods for determining the coefficients of change and the angles between them, which are the main parameters of the axonometric system, among the first are the development of a model for creating axonometric projections and its use to determine the main parameters of axonometry graphically.

Kalit so‘zlar. Proeksiya, izometriya, dimetriya, tekislik, nuqta, nur, fazo, perpendikulyar, prizma, diagonal, abstrakt.

Ключевые слова. Проекция, изометрия, диметрия, равнина, точка, свет, космос, перпендикуляр, призма, диагональ, абстрактный.

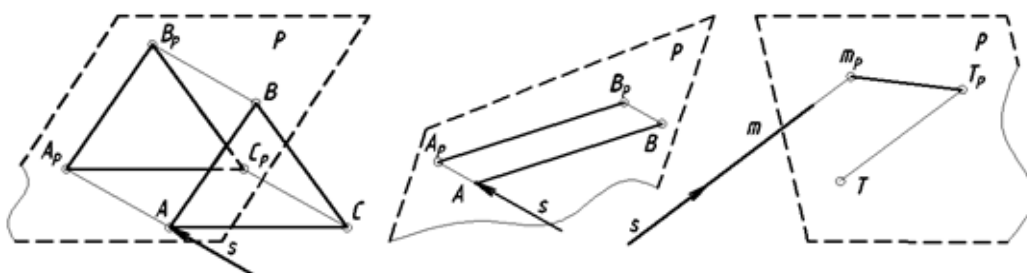
Key words. Projection, isometry, dimetry, plane, point, light, space, perpendicular, prism, diagonal, abstract.

Biz standart izometriya va dimetriyalarning asosiy parametrlarini grafik aniqlashda, OY o‘qni aksonometrik tekislikka tegishli $35^{\circ}15'52''$ va $61^{\circ}52'28''$ burchak ostida olgan edik.

Yuqoridagi standart aksonometriya parametrlarini buyumlarning to‘g‘ri burchakli proeksiyalardan bevosita foydalanib aniqlash ham mumkin ekanligini ko‘rib chiqamiz. Bunday urinishlar ko‘pchilik olimlar va izlanuvchilar tomonidan olib borilgan. Ulardan Kolotov tomonidan ishlab chiqilgan

qo‘shimcha to‘g‘ri burchakli proeksiyalash usulida standart aksonometriyalarini qurish alohida o‘rin tutadi.

Bu usulning birinchi mohiyati shundan iboratki, ixtiyoriy vaziyatda berilgan geometrik figuralarning proeksiyalari, fikran fazoda ularga parallel yoki perpendikulyar bo‘lgan hayoliy o‘tkazilgan tekislikka to‘g‘ri burchak ostida yangi proeksiyalash yo‘nalishida tasvirlab, ularni haqiqiy ko‘rinishini yoki uzunligini yoki kattaligini qurish va nuqtaga keltirish maqsad qilingan bo‘ladi, 1-rasm.

Bunda yangi proeksiyalash yo'nalishi s shtrih chiziqlar bilan chegaralab olingan hayoliy P tekislikka perpendikulyar qilib olinadi: $s \perp P$.

Shuningdek, bu usulning ikkinchi mohiyati, fikran o'tkazilgan P tekislikning barcha nuqtalarini va unda yotuvchi figuralarini aslidagidek V tekislikka bilvosita tasvirlash - transformatsiyalashdan iborat. Bunda R tekislik V tekislikka $R1$ bo'lib joylashib - jipslashib qoladi.

Bu usulning mazmun va mohiyatini anglab etish uchun ixtiyoriy vaziyatdagi AB kesma olib, uning haqiqiy uzunligini aniqlashga ijodiy yondoshib, echib ko'raylik, 1- rasm. Bu masalani ayrim^{1,2,3} manbaalarda yordamchi to'g'ri burchakli proeksiyalash usulidan foydalanib echish ham mumkinligi ko'rsatilgan. Bu usul oxirgi yillarda chop etilgan ko'pchilik adabiyotlarda kam uchrashi sababli uni yaqqol tasvirda va chizmada ko'rib chiqamiz.

Ushbu masala bu usulning mazmun va mohiyatidan kelib chiqib quyidagi algoritm bo'yicha echiladi:

1. Parallel proeksiyalarning xossasiga ko'ra, agar AB kesma unga parallel tekislikka proeksiyalansa, u haqiqiy uzunligida bu tekislikka tasvirlanadi. Shunga asosan AB kesma orqali (yoki unga parallel) fikran proeksiyalovchi vaziyatdagi P tekislik o'tkazib, unga perpendikulyar bo'lgan yangi proeksiyalash yo'nalishi $s(s',s'')$ aniqlanadi. Masalan, P tekislik AD kesma orqali o'tgan bo'lsa, $A'D' \equiv PH$ va $s' \perp PH$; $s'' \perp PV$ bo'ladi, 2- rasm. Fikran o'tkazilgan P tekislik V bilan hamda o'zi V ga $P1$ bo'lib joylashgan vaziyati bilan, qirradi RV bo'lgan ikki yoqli burchak hosil qiladi.

Agar bu R tekislik V tekisligi bilan

¹ Рихсибоев У.Т. Чизма геометрияда таянч метрик масалаларни ечишнинг янги тўғри бурчак усули: тех.фан. ном.дисс. – Тошкент: 2006. 14-16 б.

² hШ.Муродов ва бошқалар. Чизма геометрия курси, Т., Ўқитувчи, 1988, 103-106 бетлар.

³ С.М.Колотов. Вопросы теории изображений 23-25 стр. Издательство Киевского университета, 1972 г.

aylantirish usulidan foydalanib jipslashtirilsa, unda yotuvchi barcha geometrik figuralar, xususan AB kesma va chegaralangan ko'lamda o'zi ham haqiqiy $R1$ kattaligida V tekisligiga tasvirlanib qoladi. Buning uchun P tekislikni uning frontal izi (aylantirish o'qi sifatida) atrofida aylantirib, V tekislik bilan jipslashtiriladi. Natijada unda yotuvchi AB kesma haqiqiy uzunligi $A1'B1'$ da tasvirlanib qoladi: $A1'B1' \equiv AB$. Chunki uning $A1'$ va $B1'$ uchlari RXA' va PXB' radiusli yoylaryordamida V ga joylangan. Shunda AB kesma frontal vaziyatga kelib qoladi. Kesma uchlarining frontal proeksiyalari, $A1'$ va $B1'$ lardan o'tgan bog'lovchi chiziqlar bilan kesmaning fazodagi A va B uchlaridan o'tkazilgan PXA' va PXB' radiusli yoylar bilan kesishib frontal $A1''$ va $B1''$ proeksiyalarini hosil qiladi. B tekislikda bu yoylarning proeksiyalari s'' ga parallel $A''A1''$ va $B''B1''$ to'g'ri chiziqlar bo'ladi.

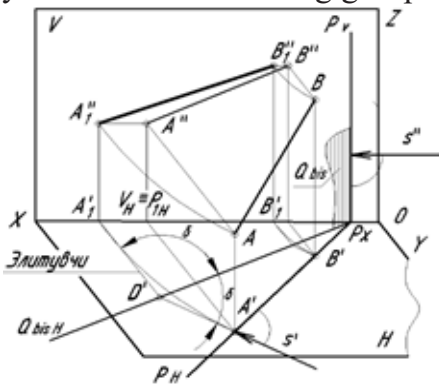
2. P tekislik gorizontal proeksiyalovchi bo'lgani uchun AB kesmani bilvosita proeksiyalash-transformatsiyalash uchun P va V bilan hamda V ga joylanishi kutilayotgan $P1$ tekisliklarning bissektor tekisligi ($Qbis$) dan foydalanib quyidagicha amalga oshiriladi:

2.1. Bissektor tekislikning izi $QbisH$ ni P va joylanishi kutilayotgan $R1$ bilan V tekisliklarning gorizontal izlari orasidagi burchakni teng ikkiga bo'lib o'tkaziladi. Chizmada bu tekislikning $QbisN$ izi, PH bilan VH va u bilan ustma-ust ($VH \equiv R1H$) yotadigan joylanishi kutilayotgan $P1$ ning gorizontal $R1n$ orasidagi burchakni teng ikkiga bo'luvchi bissektrisa chizig'i bo'ladi.

3. P tekislikning barcha nuqtalarini va o'zini $P1$ sifatida V tekislikka joylash uchun, P tekislikka perpendikulyar bo'lgan yangi proeksiyalash nur yo'nalishi $s(s',s'')$ bo'ylab uning nuqtalarining bissektor tekisligiga, so'ngra undan qaytgan nur yo'nalishda V tekislikka proeksiyalanadi.

Buni 2-rasmdagi A nuqta misolida ko'rish mumkin. Lekin A nuqtani aylantirish usulida Rv atrofida aylantirib, uning V bilan jipslashgan-

joylangan $A1''$ vaziyati aniqlanganligi yuqorida batafsil ta'kidlangan edi. A nuqtani yangi proeksiyalash $s(s',s'')$ nur yo'nalishida bissektor tekisligiga δ burchak ostida, so'ngra δ burchak ostida uni D' nuqtasidan qaytgan proeksiyalash nur yo'nalishlari yordamida V tekisligiga proeksiyalanadi.

2- rasm

Bunda $D'A1'$ qaytgan proeksiyalash nur yo'nalishi, P tekislik proeksiyalovchi bo'lgani uchun, chizmada asosiy proeksiyalash yo'nalishiga parallel bo'ladi. Bu proeksiyalash yo'nalishi A'' dan s'' ga parallel o'tkazilgan bog'lovchi chiziq bilan kesishib A nuqtaning V tekislikda joylashgan proeksiyasi, ya'ni aynan yuqorida aylantirish usulidan foydalanib qurilgan $A1''$ nuqtani hosil qiladi. Bunda bog'lovchi $D'A1'$ chiziqqa proeksiya elituvchi chiziq deb ataladi. Elituvchi chiziq, $s' \perp PH$ bo'lgani kabi u $P1H$ ga ham perpendikulyar bo'ladi: elituvchi $\perp P1H$.

Endi chizmada yordamchi to'g'ri burchakli proeksiyalash usulida ixtiyoriy AB kesmani haqiqiy uzunligini aniqlashni ko'rib chiqaylik, 3- rasm. Buning uchun grafik yasashlarni osonlashtirish maqsadida uning A uchini V tekislikda olib masalani yuqorida ishlab chiqilgan algoritm bo'yicha quyidagicha echamiz.

1. AB kesma orqali gorizontall proeksiyalovchi P tekislik o'tkaziladi ($PH \equiv A'B'$) va yangi proeksiyalash nur yo'nalishi s ni unga perpendikulyar qilib olinadi;

2. P tekislikni $P1$ vaziyatda V ga joylash natijasida P va $P1$ ya'ni, V tekisliklarni

bissektor tekisligi o'tkaziladi. Uning $QbisH$ izi, PH bilan VH orasidagi burchakni teng ikkiga bo'luvchi bissektisa chizig'i bo'ladi. Unga tushuvchi nur s' yo'nalishida va undan qaytgan nur elituvchi proeksiyalash chiziqlarining teng burchak ostida bo'lish hossasidan foydalanib, yangi proeksiyalarni elituvchi chiziq yo'nalishi aniqlanadi: U har doim kesmaning V tekislikda yotuvchi va uning gorizontall izi bilan qo'shib qoluvchi $A''B1''$ ga perpendikulyar bo'ladi: elituvchi $\perp A1''B1''$;

3. Ikki yoqli P va V hamda unga joylashadigan $P1$ tekisliklarning bissektisa Q tekisligi o'tkaziladi. Ular orasidagi ($\angle B'A'B1'$) burchak H tekislikka o'zgarmsdan proeksiyalanganligi uchun, uning gorizontall $QbisH$ izi, $\angle B'A'B1'$ burchakning bissektisa chizig'i bilan usma-ust tushib qoladi. B' nuqtani s' nur yo'nalishida $Qbis$ ga proeksiyalab, undan qaytgan nur yo'nalishi – elituvchi nur aniqlanadi. Bunda tushuvchi $B'D'$ nur bilan undan qaytgan elituvchi nur orasidagi burchaklar o'zaro teng bo'ladi: $\angle B'A'D' = \angle B1'A'D' = \delta$. Elituvchi chiziq bilan B'' nuqtadan chiqqan PV ga perpendikulyar bo'lgan proeksiyalash s'' yo'nalish o'zaro kesishib, $B1''$ ni hosil qiladi. Uni A'' bilan birlashtirib berilgan kesmaning haqiqiy uzunligi aniqlanadi.

4- rasmda bu masala gorizontall AB kesma va undan fikran o'tuvchi proeksiyalovchi R tekislikka perpendikulyar bo'lgan proeksiyalash nur yo'nalishi s olinib yuqoridagi algoritm bo'yicha echilgan. Bunda ham D' nuqta orqali o'tuvchi elituvchi chiziq $R1N$ va unda yotuvchi $A''B1''$ ga perpendikulyar bo'ladi. Chunki D' dan qaytgan nur yo'nalishi bilan V'' dan chiquvchi proeksiyalash s'' nur yo'nalishi kesishib, $B1''$ nuqtani hosil qiladi: $D'B1' \cap s'' = B1''$. Natijada gorizontall AB kesmaning V tekislikda aniqlangan frontal proeksiyasi o'ziga teng bo'lib, uning gorizontall VN va $R1N$ izida yotadi:

$$s' \cap QbisH = D' \text{ dan qaytgan nur } \cap s'' =$$

$B1''$

hamda $A''B1'' \equiv P1H$ va $P1H \equiv VH$

$s' \cap QbisH = D'$ dan qaytgan nur $\cap s'' =$

$B1''$

hamda $A''B1'' \equiv P1H$ ba $P1H \equiv VH$

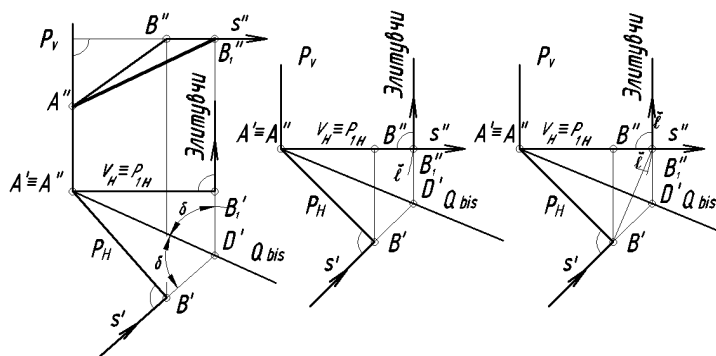
1- ifodadan qo'shimcha to'g'ri burchakli proeksiyalashda P tekislikni V tekislikka joylangan P1 vaziyatining (P gorizontl proeksiyalovchi tekislik bo'lgani uchun) va frontal proeksiyalar tekisligining gorizontl izlari qo'shib qoladi. Shunga ko'ra AB kesmaning haqiqiy uzunligiga teng frontal $A''B1''$ proeksiyasi R1N da yotadi va elituvchi $D'B1''$ chiziq ularga perpendikulyar bo'ladi.

Agar bissektor tekisligining gorizontl

izini qurishga quyidagicha kreativ yondashilsa, uni osongiga o'tkazish ham mumkin:

$\Delta B'A'D'$ va $\Delta B1''A''D'$ uchburchaklarni tahlil qilsak, ular teng bo'lib, teng ($B'A' \equiv A''B1''$) yonli $\Delta B'A'B1''$ uchburchakni hosil qiladi. Bundan bissektor tekislikning qurilgan gorizontl $QbisN$ izi, $\Delta B'A'B1''$ ning balandligi bilan ustma-ust yotishi aniqlandi, 5- rasm.

Natijada P tekislik bilan V tekislik hamda V ga joylanadigan P! tekisliklar bilan hosil qilgan bissektor Q tekislik va uning gorizontl izini qurishning ikkinchi, osonroq usuliga ega bo'linadi. Ya'ni, teng yonli $\Delta B'A'B1''$ yasash uchun B'' dan o'tgan s'' proeksiyalash yo'nalishiga A'B' kesma qo'yilib V1'', so'ngra

3- rasm

4- rasm

5- rasm

$\Delta B'A'B1''$ quriladi va uning balandligi - bissektor tekislikning $QbisH$ izi quriladi.

Bunda ham D' nuqta orqali o'tuvchi elituvchi chiziq A''B1'' chiziqqa va P1H ga perpendikulyar bo'ladi.

4 va 5- rasmdagi masalalar echimi, agar yordamchi to'g'ri burchakli proeksiyalash usulida, fikran o'tkaziladigan P(PH,PV) tekislik gorizontl proeksiyalovchi bo'lsa, bu echimlar bunday masalalarni echish modeli yoki apparati bo'lib ham hizmat qiladi va ularga berilgan geometrik figuralarni V tekislikka haqiqiy kattaliklarida yoki nuqta ko'rinishida bilvosita proeksiyalash-transformatsiyalash modeli yoki apparati deb ataladi. Bu rasmdagi chizmalarni tahlilidan transformatsiyalash modeli (apparati) ning

quyidagi qurish algoritmini aniqlandi:

1. Masalani shartiga ko'ra P tekislik va yangi proeksiyalash nur yo'nalishi va unga perpendikulyar gorizontl AB kesma o'tkaziladi:

$s \perp P$ va $AB \perp s, AB \parallel H$;

2. $B1''$ nuqta aniqlanadi. U B'' dan chiqarilgan proeksiyalash s'' nur yo'nalishi bilan radiusi A'B' va markazi A(A',A'') nuqtada bo'lgan l yoyning kesishuvidan hosil bo'ladi:

$l \text{ yoy} \cap s'' = V1''$ va $AV = A''V1'' = A'V'$.

3. Bissektor tekislikning izi va elituvchi chiziq yo'nalishlari aniqlanadi. Hosil bo'lgan B'A'B1'' uchburchakning balandligini o'tkazib, u bilan qo'shib qolgan $QbisH$ quriladi. $QbisN$ ga B' dan s' proeksiyalash

nur yo'nalishini o'tkazib, D' nuqta va undan $A''B''$ ga perpendikulyar o'tkazib, elituvchi chiziq yo'nalishi aniqlanadi:

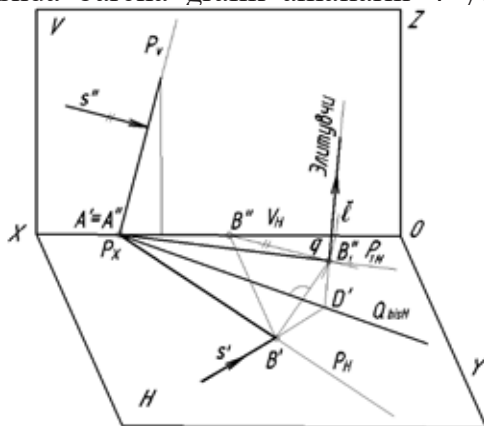
$\Delta B'A'B''$ uchburchakning balandligi- Q_{bisH} quriladi.

$B' \supset s' \cap Q_{bisH} = D'$ va $D' \supset$ elituvchi $\perp A''B''$ (P_{1H})

Bu uchta grafik amaldan iborat algoritmi, transformatsiyalash modeli (apparati) ning qurishni 1- algoritmi deb ataymiz.

Bu modeldan foydalanib 6- rasmda gorizontaal proeksiyasi 4 va 5 - rasmdagi gorizontaal AB kesmaga parallel bo'lgan ABS gorizontaal proeksiyalovchi uchburchakning haqiqiy ko'rinishi qurilgan. Bunda uchburchak tekisligi haqiqiy ko'rinishida Q tekislikka tushuvchi va undan qaytuvchi-ELITUVCHI nurlar yordamida $P_1 \equiv V$ tekislikka bilvosita proeksiyalangan, ya'ni transformatsiya qilingan.

7- rasmda AB kesma gorizontaal vaziyatda olingan bo'lib, proeksiyalash yo'nalishi s avvalgilaridek, proeksiyalovchi tekislikka perpendikulyar bo'lmay, ixtiyoriy vaziyatdagi $P(PH, PV)$ tekislikka perpendikulyar qilib olingan: $s \perp P$, ($s' \perp PH, s'' \perp PV$). Masalani echishda barcha grafik amallarni 4 yoki 5-

rasmlardagidek bajarib, $s(s', s'')$ yo'nalish uchun yangi proeksiyalarni elituvchi chiziq yo'nalishi aniqlangan.

7- rasm

Bunda fikran o'tkazilgan P tekislik H ga perpendikulyar bo'lmaganligi uchun, P bilan

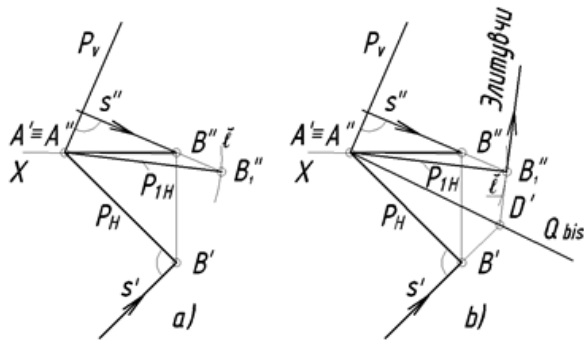
V va uni V ga joylangan yangi R_1 vaziyati orasidagi φ burchak haqiqiy qiymatida H ga tasvirlanmaydi. Chunki V va P_1 larning gorizontaal P_{1H} va VH izlari ustma-ust yotmaydi. Shu sababli V ga joylangan P_1 tekislikning gorizontaal P_{1H} izi va unda yotuvchi AB kesmaning o'ziga teng bo'lgan frontal $A''B''$ proeksiyasi OX o'qida yotmaydi.

1- algoritmning 2- grafik amallari asosida B'' ni, B'' dan o'tgan s'' ga parallel o'tgan bog'lovchi q chiziq bilan markazi $A(A''A''')$ nuqtada va radiusi $A'B'$ ga teng bo'lgan ℓ yoy bilan kesishtirib aniqlanadi: $B'' \supset q \parallel s''$ va $q \cap \ell$ yoy = B'' . So'ngra yaqqol tasvirda va chizmada ham B'' ni $A(A''A''')$ nuqta bilan birlashtirib, AB kesmaning haqiqiy uzunligi va u bilan ustma-ust tushib qoluvchi P_{1H} aniqlanadi: $A''B'' \equiv R_{1H}$, 8- rasm, a).

Natijada qirrasini RV bo'lgan R va $V \equiv R_1$ tekisliklarning orasidagi φ burchakning N tekislikdagi gorizontaal $\angle V'A'V''$ proeksiyasi va teng yoqli $V'A'V''$ uchburchak hosil bo'ladi. $\angle V'A'V''$ ni teng ikkiga bo'lib yoki $\Delta V'A'V''$ ning balandligini o'tkazib, bissektor Q tekislikning gorizontaal Q_{bisN} izi quriladi. V' dan Q_{bisN} ga o'tkazilgan s' tushuvchi nur u bilan D' nuqtada kesishadi. Q_{bisN} dan qaytgan nur D' nuqtadan chiqib V'' dan o'tadi va elituvchi nurni-chiziqni hosil qiladi, 36- rasm, b).

Shunday qilib, 8-rasm, b da ishlab chiqilgan proeksiyalash modeli yoki apparatini ixtiyoriy vaziyatdagi tekisliklarni barcha nuqtalarini va unda yotuvchi figuralarni haqiqiy ko'rinishida V tekislikka, aynan asliga teng qilib bilvosita, ya'ni uchta proeksiyalash yo'nalishlar yoki nurlar (tushuvchi s' va s'' hamda qaytuvchi-ELITUVCHI nurlar) vositasida proeksiyalarini qurish- transformatsiyalash modeli (apparati) deb atadik. Bu model (apparat) Kolotov usulida diagramma deb atalgan.

Biz soha mutaxassislariga, ayniqsa talabalarga tushunarli bo'lishi uchun didaktikaning osondan qiyinga, oddiydan murakkabga va mavjuddan mavhumgata moyili

8-rasm

asosida ishlab chiqqan transformatsiyalash modeli (apparati), Kolotov diagrammasiga hamma jihatlari bilan ekvivalentdir.

Kolotov o'zining diagrammasini bizningcha mutaxassis professor-o'qituvchilariga mo'ljallab, murakkabroq tarzda o'qsiz chizmada, (ya'ni H va B tekisliklarsiz) bosh moslik tekisligida barcha grafik amallarni bajarish yo'li bilan ishlab chiqqan⁴.

Shunday qilib biz ishlab chiqqan P tekislik ixtiyoriy bo'lganda transformatsiyalash modeli (apparati) quyidagi algoritm asosida quriladi:

1. Masalani shartiga ko'ra P tekislik va yangi proeksiyalash nur yo'nalishi va unga perpendikulyar gorizonttal AV kesma o'tkaziladi:

$s \perp P$ ya'ni $s' \perp PH$, $s'' \perp PV$ va $AB \perp s$, $AB \parallel H$;

2. B'' nuqta aniqlanadi. U B'' dan chiqarilgan proeksiyalash s'' nur yo'nalishi bilan radiusi $A'B'$ va markazi $A(A', A'')$ nuqtada bo'lgan ℓ yoyning kesishuvidan hosil bo'ladi: $\ell \text{ yoy} \cap s'' = B''$ va $AB = A''B'' = A'B'$.

3. Bissektor tekislikning izi va elituvchi chiziq yo'nalishlari aniqlanadi. Hosil bo'lgan $B'A'B''$ uchburchakning balandligini o'tkazib, u bilan qo'shib qolgan $QbisH$ quriladi. $QbisH$ ga B' dan s' proeksiyalash nur yo'nalishini o'tkazib, D' nuqta va undan $A''B''$ ga perpendikulyar o'tkazib, elituvchi chiziq yo'nalishi aniqlanadi:

$\Delta B'A'B''$ uchburchakning balandligi- $QbisH$ quriladi.

$B' \supset s' \cap QbisH = D'$ va $D' \supset$ elituvchi $\perp A''B''$ ($P1H$)

Bu uchta grafik amaldan iborat algoritmni, transformatsiyalash modeli (apparati) ni qurishning 2- algoritmi deb ataymiz.

Shunday qilib yordamchi to'g'ri burchakli proeksiyalashning transformatsiyalash modeli yoki apparatidan foydalanib, B nuqta kabi P tekislikning barcha nuqtalari va figuralarini osongina V tekisligiga asl ko'rinishida yoki kattaliklarida yoki uzunliklarida yoxud nuqta ko'rinishida tasvirlash mumkin bo'ladi.

⁴С.М.Колотов. Вопросы теории изображений. 84-87 стр. Издательство Киевского университета, 1972 г.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Mirzaliyev Zafar Eraliyevich, Xalimov Moxir Karimovich, Malikov Kozim Gofurovich, Abduxonov Botir Xusniddinovich. Методика использования нового механизма для построения аксонометрических проекций. Young scientist, ISSN: 2072-0297 International scientific journal, No.8 (142) / 2017 part II, -pp. 1-6 Kazan. <https://elibrary.ru/item.asp?id=28395835>
2. Muslimov Sh.N. Development of professional competitiveness of future teachers. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 7 No. 10, 2019. R. 111-116.
3. Dilshodbekov Sh.D. Modern Graphic Programs Methodical Possibilities in Teaching Engineering Disciplines // Eastern European Scientific Journal. – Germany, 2018. – P. 294-296.
4. Malikov K. Theory and practice of axonometry, Monograph, -p. 64-66. 2018.
5. Malikov K. THEORY AND PRACTICE OF CONSTRUCTION OF AXONOMETRIC PROJECTS European Journal of Research and Reflection in Educational Science Volume 8 Number 9, 2020 ISSN 2056-5852. – P. 224-231.
6. Malikov Kozim Gafurovich. Axonometry New Practical Graphical Methods For Determining System Parameters. PSYCHOLOGY AND EDUCATION (2021) 58(2): 5710-5718 ISSN: 00333077.

TASVIRIY SAN'ATNING INSON MA'NAVIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMYATI

XOLMATOVA FERUZAHON MUHAMMAD UMAR QIZI
TDPU, Tasviriy san'at va amaliy bezak san'ati mutahassisligi II-bosqich
magistiranti.

Annatsiya: Maqolada tasviriy san'atning inson hayotidagi ahamiyati va inson ma'naviyatini rivojlantirishdagi ro'li haqida fikr yuritilgan. Tasviriy san'atni o'qitish orqali yoshlarga xalqimiz tarixidan boxabar qilish, Vatanga muhabbat tuyg'usini o'stirish omillari haqida bayon qilingan. Shuningdek tasviriy san'at asarlarini badiiy-psixologik tahlil qilish haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: olam, rassom, inson, tasviriy san'at, tarbiya, ta'lim, asar, obraz, go'zallik, nafosat, an'ana, qadryat, milliylik, sadoqat, zamon, makon, talqin, tahlil, ijod, sujet, falsafiy g'oya, ramz, fikr, madaniyat, ma'naviyat, tarix, janr, yo'nalish, uslub, rang, ranglar gammasi.

Аннализация: в статье рассматривается значение изобразительного искусства в жизни человека и его роль в развитии человеческой духовности. Рассказывается о факторах воспитания чувства любви к Родине, приобщения молодежи к истории нашего народа посредством обучения изобразительному искусству. Также дается информация о художественно-психологическом анализе произведений изобразительного искусства.

Ключевые слова: мир, художник, человек, изобразительное искусство, воспитание, образование, произведение, образ, красота, изысканность, традиция, ценность, национальность, верность, время, пространство, интерпретация, анализ, творчество, сюжет, философская идея, символ, мысль, культура, духовность, история, жанр, направление, стиль, цвет, цветовая гамма.

Annatment: the article discusses the importance of Fine Art in human life and its role in the development of human spirituality. It is explained about the factors of teaching fine arts to young people from the history of our people, to cultivate a sense of love for the motherland. It also provides information on the artistic and psychological analysis of works of Fine Art.

Keywords: world, artist, Man, fine art, upbringing, education, work, Image, beauty, elegance, tradition, dignity, nationality, loyalty, Time, Space, interpretation, analysis, creativity, plot, philosophical idea, symbol, thought, culture, spirituality, history, genre, direction, style, color, color gamut.

“Ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy etirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim.”

Ta'lim va tarbiya-bu huddi insonning ikki qo'liga o'xshaydi. Bu ikki tushuncha bir-biri bilan chambarchas bog'langan bo'lib, bir-birini to'ldirib turadi. Ta'limni inson bolaligida yaxshi o'zlashtira olmasa albatta kelajagiga o'z ta'siri o'tkazadi, lekin umri davomida ta'limni o'zlashtirib olishi uchun bugungi kunda barcha sharoitlar yetarli. Lekin tarbiya har qanday zamonda,

har qanday makonda muhim ahamyatga ega. O'sib kelayotkan yosh avlod nafaqat ota-onaning balki yurtning kelajagi ekanligini hisobga olsak tarbiya hayotimizda katta ahamiyatga egadir. Yoshlarning tarbiyasiga nafaqat ota-ona, yoki ta'lim muassasalarigina emas balki davlat ham ma'suldir.

Yosh avlodni tarbiyasida adabiyot, musiqa, teatr, raqs, xalq amaliy san'ati, me'morchilik bilan birga tasviriy san'atning ham o'rne juda katta. Tasviriy san'at qadimdan inson tarbiyasida katta ahamiyatga ega bo'lgan. San'atning qaysi turini olmag barchasi insonni tarbiyasida, psixalogiyasida,

dunyoqarashini kengaytirishda xizmati beqiyos. Insonning his-tuyg'ulari, kechinmalari, tasavvur va xayollarini chiziq, rang, oq-qora bo'yoqlarda, hajmli yoki hajmsiz, rangli yoki rangsiz shakllarda biror yuza yoki makonda aks ettirish san'atiga tasviriy san'at deyiladi.

Ajdodlarimiz yaratgan tasviriy, amaliy bezak san'ati, shuningdek, me'morchilik yodgorliklari tarixning jonli va ishonchli ko'zgusi sanaladi. San'atning mo'jizali sirlari shundaki, san'atkorlar yaratgan ijod namunalari sarhad tanlamaydi. Shuning uchun ham odamlar qaysi millatga mansub bo'lmasin, qaysi hududda yashamasin san'at olamidani birdek bahramand bo'lishadi. San'atkorning ezgulik tarqatuvchilik vazifasi esa hamma mintaqalarda o'zgarib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son Farmoni bilan qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha xarakteristik strategiyasi", 2017-yil 31-maydagi PQ-3022-son "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirish va takomillashtirishka doir chora tadbirlar to'g'risida", 2017-yil 16-avgustdagi PQ-3219-son "O'zbekiston Badiiy akademiyasi faoliyatini rivojlantirish va yanada takomillashtirishka doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida", 2018-yil 26-avgustdagi PQ-3920-son "O'zbekiston Respublikasida madaniyat va san'at sohasini innovatsion rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishka xizmat qilmoqda.

Inson tasviriy san'at asarlarini diqqat bilan kuzatib, uni tahlil qilib, undagi g'oya va falsafani tahlil qilar ekan, uning ma'naviyati rivojlanadi, dunyoqarashi va tafakkuri kengayadi. Afsuski ko'pgina insonlar tasviriy san'at asarlarini estetik

zavq olish uchun tomosha qilishadi. Har bir asarda ma'lum bir g'oya, falsafa, badiiy yechim, hikmat va rassomning tomoshabinga aytmoqchi bo'lgan so'zlari yashiringan. Tomoshabinning vazifasi esa asarni tahlil qilib, uni ichki mohiyatiga kirishi va ma'naviy ozuqa olishi zarur.

Tasviriy san'at asarlarini tahlil qilish asarning mohiyatini ochishda katta ahamiyatga ega. Tasviriy san'at asarlarini kompozitsion tahlil, badiiy-psixologik tahlil, qiyosiy tahlil qilishimiz mumkin. Har bir tahlil asarning g'oyasini ochishka xizmat qiladi. Bugungi kunda zamonaviy tasviriy san'atda bir qancha rassomlar salmog'li ijod qilib kelishmoqda. Ularga misol qilib, A.Nur, D.Mamedova, O.Qozoqov, J.Umarbekov, A.Aliqulov, B.Jalolov, N.Oripova, R.Xudoyberganov, L.Ibrohimov, Sh.Abdullayeva, A.Mirzayev kabi rassomlarimiz o'z ijodi bilan O'zbekiston tasviriy san'ati rivojiga o'z hissalarini qo'shib kelmoqdalar.

Mashhur rassomlarimizdan biri D.Mamedova ijodiga mansub bo'lgan "kutish" asarini badiiy-psixologik tahlil qilib ko'ramiz.

Dilorom Mamedovaning ijodi boshqa rassomlarning ijodidan asarlarida milliylik, falsafiy g'oya, sujetlarning boyligi, ranglar gammasi bilan ajralib turadi. Dilorom Mamedova o'z yo'nalishiga ega, o'z fikriga ega taniqli rassomlarimizdan biridir. Uning ijodida vatanga muhabbat, sadoqat tuyg'usi yaqqol sezilib turadi. O'zbekiston tabiatini, urf-odatlarini, qadryatlarini, an'alarini, insonlarini shuqadar mahorat bilan tasvirleydiki, tomoshabin asardan ko'z uzolmay qoladi, o'zi bilmagan holda rassomning dunyosiga g'arq bo'ladi.

Dilorom Mamedovaning kutish asari rangtasvirda ishlangan bo'lib, asar keng ma'noga ega. Asarni badiiy-psixologik va

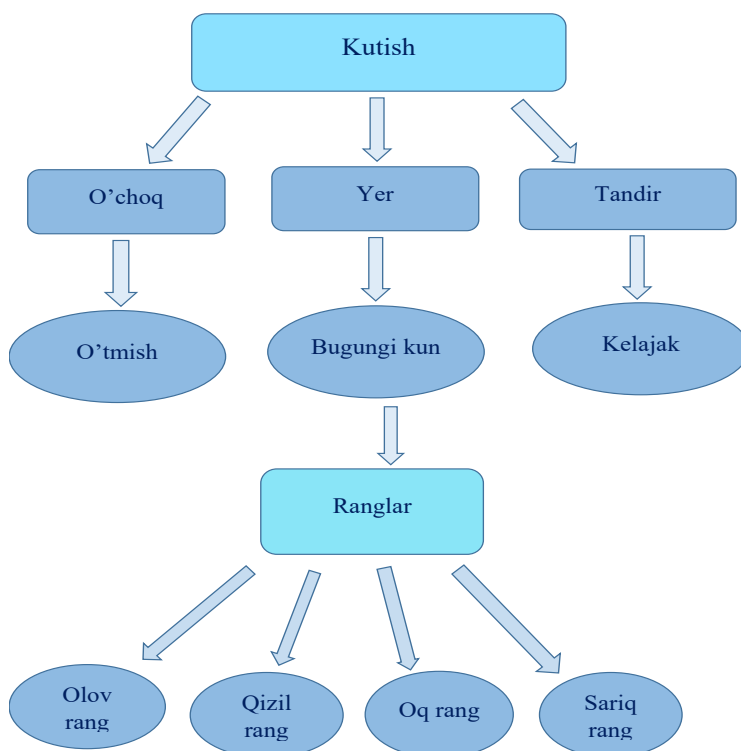
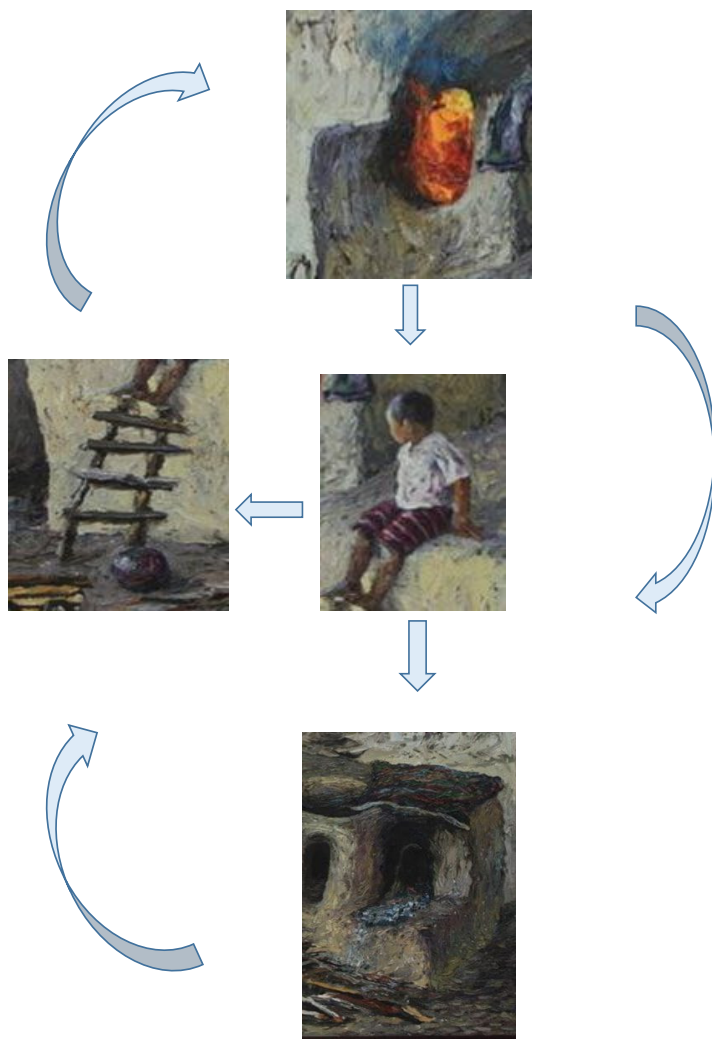
D.Mamedova “Kutish”

1.	Asar nomi	Kutish
2.	Asar muallifi	Dilorom Mamedova
3.	Tasviriy san’at turi	Rangtasvir
4.	Janr	Maishiy
5.	Yil	2014-yil
6.	Material	Xolst, Moybo‘yoq
7.	Hajmi	170x210

ramziy jihatdan tahlil qiladigan bo’lsak, unda insonning 3 ta zamoni ko’rishimiz mumkin. Huddi insonning butun umrini birga asarida ramziy jihatdan tasvirlagandek.

Asarni modellashtish

Asarda biz eng avvalo milliy ruhini, qadryatlar tarannumini, vatanga bo'lgan muhabbatni ko'rishimiz mumkin. Asarda go'yo insonning 3 xil zamoni tasvirlanayotkandek. Yer undagi Narvon, o'yinchoqlar hozirgi zamoni tasvirlagan. Narvon bizni kelajakka eltadigan orzu-maqсадlariz pillapoya, bolalar to'pi-bu olamni tasvirlangan. O'choq esa o'tmishni ifodalayotkandek go'yo. Sababi o'choqning o'ti o'chkan, kulga aylangan va sovigan. Huddi inson qariganda hayotimizdagi haxshi-yomon kunlari, sinovli kunlari o'tkandek. O'choqning boshi ko'rpacha bilan berkitilgan, huddi o'zbek millatining "yopiqliq qozon yopiqligicha qolsin" degan maqolini eslatadi. Ya'ni o'zbek xonadonida uydagi gaplar qadimdan faqat uyda qoladi, tashqariga olib chiqilmaydi. Uning tepasida qalampirmunchoq, ustida elak bilan tasvirlangan. Buning ramziy ma'nosi o'tmishda hayot achchiq sinovlari ila elakdan o'tkazgan, sinagan. Bu har bir insonning boshidagi qismati.

Tandir esa kelajak hayotimizni tasvirleyotkandek. Kelajagimiz ham huddi tandirni ko'rinishidek bizni chorlaydi, lekin uni ichida taqdir olovi bizni qanday sinovlar ila pishirishini, bizga qanday rizq

berishi, bizning taqdirimiz qanday bo'lishini bilmaymiz.

Asarda biz yosh o'g'il bolani ko'ramiz. U nigohlari bilan yorug'likka tomon qaramoqda. Ya'ni u yaxshilikdan umidvor. U oq kiyimda tasvirlangani ham shuning ramzidir. U yerda emas tepada o'tirishi, uning o'yinchoqlaridan u kelajakda oila boshi bo'lishi, erkakning muqaddasligi tasvirlangan.

Asardan hulosa qilib aytishimiz mumkinki, bizning xalqimizda qadryatlarimiz, urf-odatlarimiz qadrlidir. Ularning avlodlardan-avlodga o'tishi ham bejiz emas. Inson o'tmishi qanday bo'lmasin faqat oldinga qarashi va yaxshilikni kutishi kerakligi tasvirlangan.

Tasviriy san'at asarlari insonlarni komillikka yetaklaydigan kuchdir. Tomashabin san'at asarlarini tomosha qilar ekan albatta uni tahlil qilishi, rassomning dunyosiga kirishi, undagi g'oyani, fikrni anglashka harakat qilishi lozim. Inson ovqatlanish orqali o'z jismini oziqlantiradi. Lekin faqatgina jismimizni emas, ruhimizni ham oziqlantirmog'imiz kerak. Ruhimizni tasviriy san'at asarlari tomosha qilish orqali ham oziqlantirishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekistonda erkin va farovon yashaylik! –T.: TASVIR nashryot uyi, 2021, -52 b.
2. Abdullayev N. Jahon san'ati tarixi. (O'quv qo'llanma)-T.: Davr-press.-2007. 71-b.
3. Axmedov M.B. va Xasanova M.Z. Qalamtasvir. –T.: IJOD-PRINT, 2021, -188 b.
4. Bo'latov S.S, Soipova M.S. Badiiy tahlil tamoyilari.(monografiya)-T.: Fan va texnologiya. -2016, -262 b.
5. Oydinov N. Tasviriy san'at tarixi.-T.: Ijod nashryot uyi. -2007, -80 b.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR MUHITIDA TA'LIMDA KORPORATIV HAMKORLIK JARAYONLARINI PEDAGOGIK LOYIHALASHTIRISH MAZMUNI VA MODEL I

MAMATOV DILMUROD NARMURATOVICH
Yangi asr universiteti O'quv va ilmiy ishlar bo'yicha prorektor

Ishlab chiqarish loyihalarini muvaffaqiyatli amalga oshirishda o'qituvchi halqiluvchirolo'ynaydi. Yaxshirejalashtirish va jarayonni muammosiz davom ettirish uchun mahorat talab etiladi. O'qituvchining loyihalardagi roli talaba darajasi va qobiliyatlari va loyiha maqsadlariga qarab ko'rsatma rovidan ko'proq yordam beruvchi roligacha bo'lishi mumkin. O'qituvchilar mahsulot qanday bo'lishi kerakligi haqida ko'rsatmalar va modellarni taqdim etishlari kerak, bunda talabalar ular bularni aniq nusxalashlari shart emas, balki ular nima kutilayotganini va nima uchun ekanligini tushunishlari lozim. Talabalarning faolligini ta'minlash uchun o'qituvchini rejalashtirish talabalarning o'zlari qaror qabul qilishlari va bir-biri bilan yaqindan hamkorlik qilish usullarini o'z ichiga olishi kerak. O'qituvchi talabalarga rollarni aniqlashda va ularni tarqatishda, aniq maqsadlar va mezonlarni taqdim etishda, loyiha uchun zarur bo'lgan til va mazmuni modellashtirishda yordam berishi mumkin shu asosida va talabalar doimiy fikr-mulohazalar va ko'nikmalarini mustahkamlab boradilar. Biroq, hamma talabalar ham shunday avtonom ishlay olmaydilar va o'qituvchilar uchun nazoratni bo'shatish ko'pincha qiyin. Bunday holatlarda juda aniq mahsulotga ega bo'lgan yanada mukammal tuzilgan o'quv reja

loyihalaridan foydalanish zarur bo'ladi¹.

O'qituvchilar uchun qiyinchiliklar

Yaxshi loyihalarni ishlab chiqishdagi qiyinchiliklarga qo'shimcha ravishda, o'qituvchilar korxonalaridagi ishlab chiqarish jarayonlarini to'g'risida aniq tushunchalarga ega bo'lishi lozimligi faqatgina nazariya bilan cheklanib qolmasligi tushuniladi. Ishlab chiqishda oliy ta'lim muassasasi jamoa va auditoriyadagi to'siqlarga duch kelishi mumkin. Misol uchun, loyihalar ko'pincha standartlashtirilgan test jadvallari yoki qat'iy o'quv dasturi ruxsat bermaydigan vaqtni o'z ichiga oladi. Ba'zi o'qituvchilar (yoki ma'murlar) shovqinli ishlab chiqarish xonalariga dosh berolmaydilar, shuning uchun talabalarni nazorat qilishdan voz kechishadi. O'qituvchilar uchun yana bir qiyinchilik — bu yetarli yordamni qanday ta'minlashni tushunishidir, chunki talabalar juda ko'p aralashishlarni yoqtirmasliklari mumkin. Shuningdek, ular yangi texnologiyalarni o'rganishlari va jarayon va mahsulotni qanday baholashni o'rganishlari kerak bo'lishi mumkin. Bu barcha qiyinchiliklarni vaqt va amaliyot bilan yengib o'tish mumkin.

¹ San Mateo County Office of Education. (2001). The multimedia project: Project-based learning with Multimedia. Retrieved February 11, 2005, from the World Wide Web: <http://pblmm.k12.ca.us>.

Bo'lajak mutaxassisni texnika, texnologiyaga oid nazariy va amaliy bilimlarni egallashi va bilim olish metodlarini, fanning tarixini bilishi, o'zlashtirilayotgan kasbiy faoliyati bo'yicha amaliy ko'nikma va malakalarni mukammal o'rganishi lozim.

Umumtexnik tayyorgarlik o'qituvchiga texnik obyektlar tuzilishini va ularni qo'llashning umumiy qonuniyatlari, ishlab chiqarishning turli sohalari istiqbollari va texnika taraqqiyotining yo'llarini bilishga, texnika va texnologiyani yangilashga hamda rivojlantirishga imkon beradi. Umumkasbiy fanlariga oid bilimlar o'qituvchining ixtisosligi bo'yicha nazariy va amaliy tayyorgarligini ta'minlaydi. Bu tayyorgarlikning mazmuni davlat ta'lim standartlari hamda talabalarni o'qitishning maqsadi va dasturiy talablari tomonidan belgilanadi [2].

Bo'lajak mutaxassisning asosiy funksiyalari quyidagilar: ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantirish (mehnat, texnologik madaniyat, aqliy, jismoniy, axloqiy, ekologik, huquqiy, estetik, ma'naviy), tashxis qilish, boshqarish, nazorat qilish, muhandislik, tadbirkorlik, konstruktor-texnologik, tashkilotchilik, ixtirochilik-ratsionalizatorlik va boshqalar. Bulardan kelib chiqqan holda bo'lajak mutaxassisga quyidagi kasbiy, malakaviy va shaxsiy talablar qo'yiladi: bilim, ko'nikma, tajriba, psixologik-pedagogik qobiliyat (hohish, istak); pedagogik mahorat, pedagogik kompetentlik va o'zini tuta bilishi; kasb ta'limi metodikasini hamda pedagogik loyihalashtirishni tashkil etish. bo'lajak mutaxassis pedagogik loyihalashtirish ko'nikmalariga ega bo'lishi lozim [89].

"Loyihalashtirish" termini pedagogikaga texnika sohasidan kirib kelgan bo'lib, reja tuzish ma'nosini anglatadi. Pedagogik jarayonni loyihalashtirish zaruriyati ta'lim mazmunining murakkabligiga bog'liq bo'ladi.

Ta'limda loyihalashtirish o'qituvchi tomonidan talabning muammoni izlash, uni hal etish bo'yicha faoliyatini rejalashtirish va tashkil etishdan boshlab ommaviy baholash uchun uni hal etish usulini (intellektual yoki moddiy mahsulotni) taqdim etishgacha mustaqil harakat qilishini ta'minlovchi maxsus (laboratoriya sharoitlarida) tashkil etilgan maqsadli o'quv faoliyatidir.

Loyihalashtirish metodi sanoat va turli muassasalar, real jamiyat muammolari o'rtasidagi interfaol jarayonga qaratilgan. Bu jarayonda ta'limni turmush, tabiat, ishlab chiqarish bilan bog'lash imkoniyati mavjud. Loyihalashtirish metodi real hayot muammosini hal etish maqsadida rejali o'quv mashqi sifatida qo'llanilishi mumkin. U o'qituvchi rahbarligi ostida maqsadga yo'naltirilgan faol ta'lim oluvchilar uchun mo'ljallangan. Shuningdek, loyihalash metodi talabalarning xayotiy faoliyati va o'quv faoliyatidagi aloqadorligi ta'minlanganidagina qo'llanilishi mumkin. Bu qiziqish hissini yaratadi va ta'lim oluvchi uchun zaruriy motivatsiyani ta'minlaydi. Jamoada ishni rejalashtirish va bajarish bilan bog'liq bo'lgan ish loyihasi bevosita tajriba o'rnini bosa oladi.

Loyihalar quyidagicha berilishi mumkin. Bunda:

- qurilma yoki mexanizmni rejalashtirish va tayyorlashni o'z ichiga oladigan loyihalar;

- ishlab chiqish jarayonlarini

takomillashtirishni koʻzda tutish uchun moʻljallangan. Zamonaviy metodlar va ularni tatbiq qilish orqali takomillashtirish texnologiyani qabul qilish – yuqori natijaga erishish va mehnat samaradorligini oshirishga qaratilgan;

- yangicha yondashuv, uslub yoki asbob-uskunalarini tadqiq qilish. Bunday loyihalar mahalliy materiallar, qolaversa, baʼzi mahalliy muammolarni hal etadi;

- reja, dizayn va ishchi chizmasi va smetalarini tayyorlash;

- materiallarni ishlab chiqarish jarayonidagi salbiy oʻzgarishlarni oldini olish;

- baʼzi loyihalar boshlanishidan yakunlanishigacha boʻlgan barcha jihatlarini hisobga olgan holda zamonaviy qurilma prototipini ishlab chiqarishga qaratiladi.

Loyiha har doim real hayotiy vaziyatga qaratilgan boʻlishi, jamiyatning baʼzi ehtiyojlarini qondirishi va uning qabul qilinishida talabalar ishtirok etishi zarur.

Loyiha tanlanishi atrofdagi sohalar va ularga boʻlgan ehtiyojlardan kelib chiqib, oʻqituvchi oldindan tushunarli boʻlgan zaruriy materiallarga ega boʻlishi va talabalarni shu maʼlumotlar bilan taʼminlashi – talabalar loyihalarni erkin tanlash huquqiga ega boʻlishini belgilaydi. Bu oʻqituvchiga oldindan sarflanadigan materiallarga buyurtma berishga imkon bermaydi va barcha vazifalar bajarilishini kafolatlamaydi. Aksincha, taʼlim olishda talabalarni masʼuliyatga undaydi va ularga oʻz ehtiyojlari va oʻquv maqsadlariga erishishini kafolatlaydigan loyihalarni tanlashga imkon beradi. Talaba oʻqituvchi rahbarligida loyihani rejalashtirishi va bajarilishiga javob beradi. Toʻgʻri tanlangan

loyiha – bilim va koʻnikmalarga tayangan holda ish koʻrishga, ayniqsa, qoʻyilgan maqsadga erishish hamda natijani amalga tatbiq qila olishga imkon beradi. Loyiha bilimlar, intellektual qobiliyatlar va koʻnikmalarning tatbiq qilinishini oʻz ichiga olishi, tushunarli, zaruriy materiallar narxi va vaqt nuqtayi nazaridan toʻgʻri taqsimlangan, talabaning bilim darajasi, qobiliyatiga va layoqatiga mos boʻlishi, ularning imkon darajasidan yuqori boʻlmashini taʼminlaydi [4].

Loyihani tanlash bosqichlari:

- 1) muammoning qoʻyilishi;

- 2) muammoni yechishga qaratilgan maqsad va vazifalarni belgilanishi;

- 3) muqobil qarorlarning taklif qilinishi;

- 4) eng yaxshi qarorning saralanishi;

- 5) sarf-harajatlarni hisobga olgan holda batafsil loyihalashtirishni bajarish;

- 6) tarkibiy qismlarni tayyorlash va yigʻish;

- 7) dastlabki qabul qilingan vazifaning yechimini topish uchun test oʻtkazish va baholash;

- 8) loyiha hisobotini tayyorlash.

Loyihaning rejalashtirilishida talaba oʻquv maqsadlariga javob beradigan loyihani tanlab, keyin loyiha rejasini ishlab chiqadi. Bu reja quyidagilarni oʻz ichiga oladi:

- loyihaning tasviri yoki eskizi;

- foydalanish mumkin boʻlgan axborot manbalari;

- loyihani bajarish uchun zaruriy boʻlgan uskuna, material va sarf-harajatlar, shu bilan birga harajatlar smetasi;

- loyihani bajarish texnologik xaritasi;

- loyihani baholash mezonlari.

- Oʻqituvchi vazifasi. Oʻqituvchi va

talabalar munosabatlari o'quv xonasidagi oddiy o'qitish jarayonidan farqli ravishda hamkorlikda va norasmiy bo'lishi, talabalarning imkoniyatlariga ko'ra loyihani erkin tanlashga yordam beradi. O'qituvchidan butun loyiha davomida rahbar sifatida ish ko'rishi va talabalarni loyihani bajarishga to'g'ri yo'naltirishi, mustaqil fikrlashga undashi talab etiladi.

Raqamli texnologiyalar muhitida ta'limda korporativ hamkorlik jarayonlarini pedagogik loyihalashtirish, professional ta'lim jarayonlariga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini pedagogik loyihalashtirish orqali tatbiq etishda asosiy vazifalar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- yangi axborot texnologiyalarini professional ta'lim jarayoniga tatbiq etishning zaruriy moddiy-texnika bazasini yaratish;

- professional ta'lim jarayoni uchun zamonaviy axborot texnologiyalarini loyihalash va qo'llash;

- bo'lajak mutaxassisning zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish;

- zamonaviy texnologiyalar asosida professional ta'lim jarayonlarini loyihalab, samaradorlikka erishish.

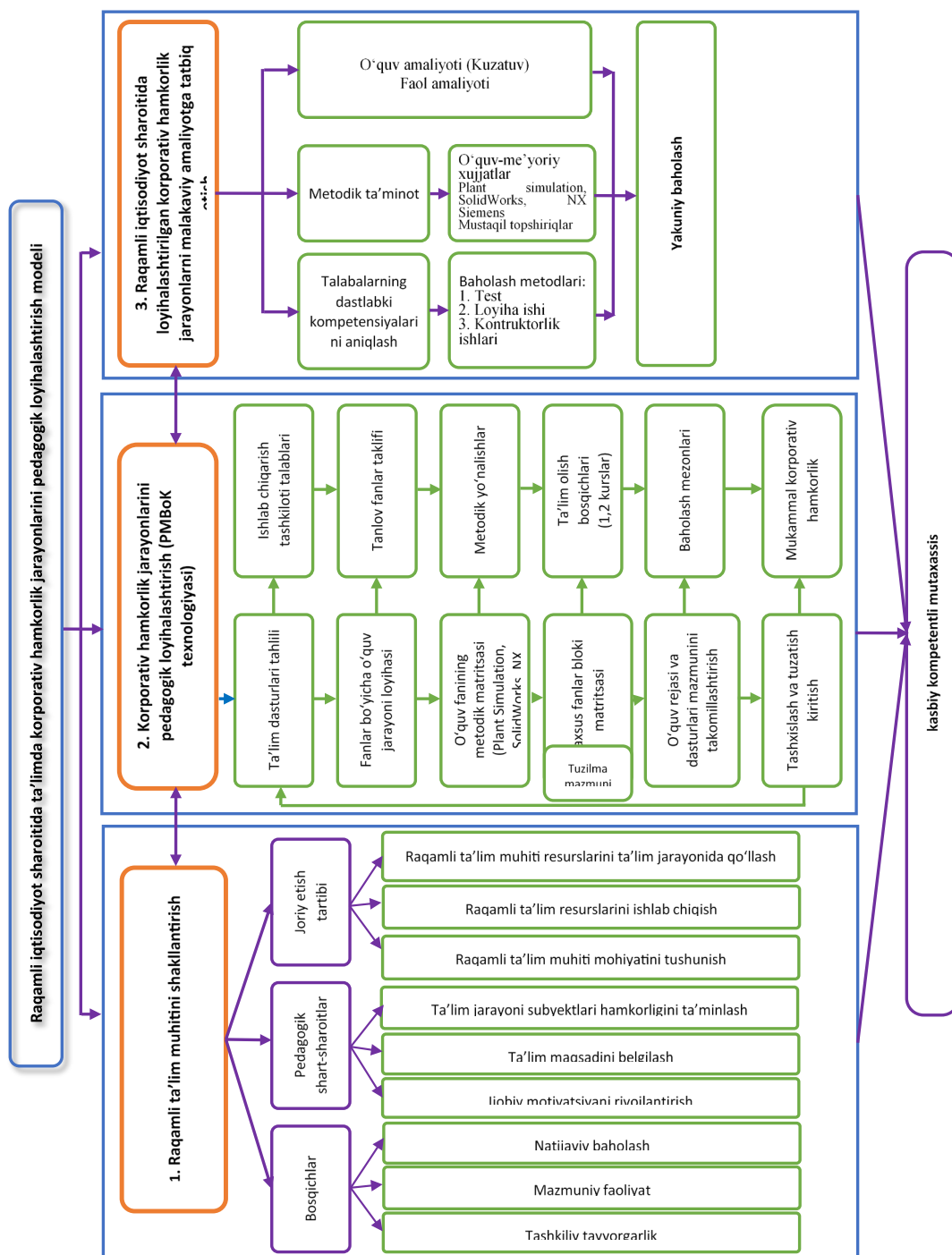
Ishlab chiqilgan elektron ta'lim resurslarini loyihalash orqali professional ta'lim jarayoniga qo'llashda quyidagilarga tayangan tizim taklif etildi: professional ta'limning maqsadiga mosligi; o'quv faoliyati bayoni; axborotlarni taqdim etish darajasi; manbaning mazmuni va tuzilishi; ko'rinishi va dizayni; qo'shimcha illyustratsiya.

Elektron ta'lim resurslarini loyihalash va yaratilish jarayonini quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin [89,96]:

1. Elektron ta'lim resurslarini loyihalash va yaratish konsepsiyasini ishlab chiqish.
2. Loyihalash.
3. Taqdim etish shakllari va axborot bloklarining dizayni(interfeys).
4. Ta'lim-tarbiyaviy resurslarni joylashtirishga tayyorlash.
5. Tayyorlangan resurslarning tuzilmaviy elementlarini to'ldirish.
6. Yaratilgan ta'lim-tarbiya elektron resurslarini tajribada sinash.
7. Elektron resurslarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish.

Tadqiqot ishimizda taklif etilayotgan "Raqamli texnologiyalar muhitida ta'limda korporativ hamkorlik jarayonlarini pedagogik loyihalashtirish modeli" ta'limni raqamlashtirish sharoitida zamonaviy mutaxassisga qo'yilgan talablar va uni amalga oshirish tadqiq qilingan (2.1-rasm). Ta'limda korporativ hamkorlik jarayonlarini pedagogik loyihalashtirishda dastlab uning raqamli ta'lim muhitiga e'tibor qaratildi va uni shakllantirish maqsadida uni bosqichlari aniqlandi, pedagogik shart-sharoitlari, joriy etish imkoniyatlari o'rganildi. Ta'limda korporativ hamkorlik jarayonlarini pedagogik loyihalashtirish jarayoni ko'rib chiqildi.

Raqamli texnologiyalar muhitida ta'limda korporativ hamkorlik jarayonlarini pedagogik loyihalashtirish jarayonlarini pedagogik amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari aniqlandi va amalda joriy etildi. Tadqiqotimizda "Raqamli texnologiyalar muhitida ta'limda korporativ hamkorlik jarayonlarini pedagogik loyihalashtirish

1-rasm. Raqamli texnologiyalar muhitida ta'limda korporativ hamkorlik jarayonlarini pedagogik loyihalashtirish modeli

modeli” ishlab chiqildi.(1-rasm.)

Aksiologik, tizimli yondashuvlar nuqtayi nazaridan raqamli ta’lim muhitini biz bo’lajak mutaxassislarni axborot bilan ishlash usullariga o’rgatish metod va vositalariga ega bo’lgan, talabaning o’qituvchi bilan o’zaro hamkorligi asosiga qurilgan ta’lim jarayoni sifatida tushunamiz. Raqamli ta’lim muhitini shakllantirishdan maqsad nafaqat axborotlashgan jamiyatda zarur bilim, ko’nikma va malakalarni egallash, balki talabalarning psixik faolligi, o’quv faoliyatiga qiziqishi, yangi bilim olish jarayoniga munosabatini, hamda ta’lim-tarbiya bo’lgan emotsional kayfiyatini sezilarli darajada oshirishdir.

Shunday qilib, quyidagi xulosaga kelish mumkin, bo’lajak mutaxassisni axborot madaniyatini shakllantirish – ongli tashkil qilinadigan va boshqariladigan jarayon bo’lib, tajriba-izlanish natijalari asosida ishlab chiqilgan model majmuasi bo’lajak

mutaxassisning axborot madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot ishimizda ta’limni axborotlashtirish sharoitida taklif etilayotgan “Raqamli texnologiyalar muhitida ta’limda korporativ hamkorlik jarayonlarini pedagogik loyihalashtirish modeli” tajriba-sinov ishlarida o’zini hayotiyiligini ko’rsatdi. Kasb ta’limi jarayonini loyihalashtirishda dastlab uning raqamli texnologiyalar muhitiga e’tibor qaratildi va raqamli texnologiyalar muhitini shakllantirish maqsadida uni bosqichlari aniqlandi, pedagogik shart-sharoitlari, joriy etish imkoniyatlari o’rganildi. Kasb ta’limi jarayonini pedagogik loyihalashtirish jarayoni ko’rib chiqildi. Raqamli texnologiyalar muhitida loyihalashtirilgan kasb ta’limi jarayonlarini pedagogik amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari aniqlandi va amalda joriy etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. San Mateo County Office of Education. (2001). The multimedia project: Project-based learning with Multimedia. Retrieved February 11, 2005, from the World Wide Web: <http://pblmm.k12.ca.us>.
2. Thomas, J. (2000). A review of research on project-based learning. San Rafael, CA: Autodesk Foundation.
3. Маматов Д., Исянов Р.Г. Умумкасбий фанларни ўқитишга лойиҳалаш методини адабтациялаш. Глобал олий таълим тизимида илмий тадқиқотларнинг замонавий услублари. Халқаро илмий конференция. 9 апрел 2015 й. Навоий. –2015.4–шўба.
4. Маматов Д.Н. Электрон ахборот таълим муҳитида касбий таълим жараёнларини педагогик лойиҳалаштириш, Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, 2017 й., 52 бет

ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ФАОЛИЯТ ЮРИТАЁТГАН ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИНГ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ОШИРИШДА ПЕДАГОГИК ДИАГНОСТИКАДАН ФОЙДАЛАНИШ АФЗАЛЛИКЛАРИ

ХОЛМАТОВА ЗИРОАТ АНВАРОВНА

**Қўқон давлат педагогика институти,
Педагогика кафедраси мудири, (PhD) доцент**

Аннотация: Мақолада таълим тизимида педагогик диагностика моделини такомиллаштириш бир неча ўзаро алоқадор, педагогик, психологик ва ижтимоий жиҳатдан маълум даражада мустақил тушунчаларнинг ўзаро муносабатидан ташкил топиши таҳлил этилган.

Калит сўзлар: ўқитиш сифати, педагогика, социология, психология, компетенция, мулоқатчанлик, маданиятлилик, ишчанлик, эмпатия, квалификация

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 2015 йил 25 сентябрдаги 70 - Бош Ассамблеясида қабул қилинган 2016-2030 йилларга мўлжалланган “Барқарор Ривожланиш Мақсадлари”, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 15 февралдаги “2016-2030 йилларга мўлжалланган “Барқарор Ривожланиш Мақсадлари”ни Ўзбекистон Республикасида амалга ошириш” тўғрисидаги 111-Ф-сонли Фармойиши таълим тизимида фаолият юритаётган педагог кадрларнинг компетентлигини оширишга меъёрий-ҳуқуқий асос сифатида хизмат қилмоқда. Мазкур Қонун ва қонун ости ҳужжатларида таълим муассасалари томонидан Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни талаблари ҳамда таълимнинг белгиланган давлат таълим стандартларига риоя этилишини назарда тутди. Бунда таълимнинг демократиялашуви, инсонпарварлашуви ва ижтимоийлашуви, таълим олувчиларнинг ҳуқуқий ва иқтисодий билимлари даражасини, шунингдек ўқув жараёни самарадорлигини оширишга катта эътибор қаратилган бўлиб, ўқитиш сифати ҳамда мамлакатда амалга оширилаётган чуқур

иқтисодий-ижтимоий ислохотлар, ривожланган демократик давлат барпо этиш талабларига жавоб берувчи кадрлар тайёрланишини таъминлаш муҳим аҳамият касб этиши кўрсатилган.

Ўқитиш сифатини диагностика қилиш бўйича тадқиқотлар комплекс характерга эга бўлганлиги сабабли унинг методологик асослари педагогика, социология, психология фанлари назариясига таянади.

Таълим тизимида педагогик диагностика моделини такомиллаштириш бир неча ўзаро алоқадор, педагогик, психологик ва ижтимоий жиҳатдан маълум даражада мустақил тушунчаларнинг ўзаро муносабатидан ташкил топади. Улар: ўқитиш сифати, диагностика, модель, моделлаштириш, моделни такомиллаштириш тушунчаларидир.

Ўқитиш сифати – ижтимоий-педагогик ҳодиса бўлиб, Ўзбекистон жамиятида таълимнинг ҳолати ва натижаланганлигини аниқловчи ҳодисадир.

Ўзбекистонда ўқитиш сифати таълим-тарбия соҳасида амалга оширилаётган барча ислохотлар ҳамда ўқув-тарбия жараёнининг пировард натижаси сифа-

тида доимий назоратдаги устувор вазифа ҳисобланади. Мамлакатимизда мустақилликнинг илк кунларидан бошлаб таълим мазмунини тубдан ислоҳ қилиш, тайёрланаётган кадрлар сифатининг республикада амалга оширилаётган чуқур иқтисодий ва ижтимоий ислохотлар талабларига, шунингдек таълим, фан, техника ва технологиялар ривожланишини таъминлаш мақсадида илгари сурилган бош ғоялардан бири “Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори” сифатида қайд этилиб, “Фарзандларимиз биздан кўра кучли, билимли, доно ва албатта бахтли бўлишлари шарт” деган концептуал ғоя орқали амалиётга жорий этилмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонунида давлат таълим стандартлари (ДТС) таълим мазмунига ҳамда сифатига қўйиладиган талабларни белгилаши, давлат таълим стандартларини бажариш Ўзбекистон Республикасининг барча таълим муассасалари учун мажбурийлиги таъкидланган. Шу сабабли ўрта махсус ва бошланғич профессионал таълим педагогик диагностикадан фойдаланиш механизмларини такомиллаштириш мазкур жараён субъекти бўлмиш педагог кадрларнинг компетенциялари билан боғлиқ ҳолдаги масалалар сирасига киради.

“Компетенция” ва “компетентлик” атамалари ўзакдош бўлиб, улар Ғарб илмий адабиётида XX асрнинг охирида пайдо бўлди. “Компетенция” атамаси миллий педагогикада “Компетенция” атамаси “педагогик маданият”, “касбий лаёқатлилиқ”, “квалификация” атамалари билан маънодош ҳисобланиб келинди.

«Компетенция» - муайян муаммо ва масала, ҳодиса борасида шахснинг билим, тажриба, мутасаддиликка эга бўлиши ва уларни ҳал қилишга етадиган са-

лоҳияти тушунилади.

“Компетентлик”- воқеа-ҳодисалар, масалалар ечими тўғрисида хабардор бўлиш, муайян нуфузга эга бўлишни ўзида ифода этади.

Илмий тадқиқотларда компетенция педагогик ҳодиса сифатида эътиборан тадқиқ этила бошланди.

Ўқитувчининг кўп қиррали фаолияти ва унинг қобилияти, ижодкор ва фидоий бўлиши ҳамда шогирдларни баркамол инсонлар қилиб тарбиялаш масаласи давлат сиёсати даражасидаги долзарб масалалардан биридир. Шу сабабли замонавий ўқитувчилар педагогик компетенциясига мос бўлишлари лозим.

Таълим жараёнини инновацион ташкил этишда замонавий ўқитувчининг компетентлигини шартли равишда қуйидаги турларга ажратиш мумкин:

- Ўқитувчининг касбий компетенцияси
- Ўқитувчининг шахсий компетенцияси
- Ўқитувчининг умуминсоний, маданий компетенцияси
- Ўқитувчининг махсус компетенцияси

Ўқитувчининг касбий компетенцияси:

- педагогика ва психологияга доир билимларга эга бўлиш;
- ўз устида тинимсиз ишлаши;
- таълим жараёнини режалаштириш, баҳолаш ва қайта алоқани ўрната олиш;
- ўқувчиларда мотивацияни шакллантириш;
- ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ)ни билиши;
- таълим муҳитига янгилик киритиши;
- ўз фанини мукамал билиши;
- хорижий тилларни билиши ва бо-

шқалар.

Касбий компетенциянинг шаклланиш босқичлари:

1. Ўз-ўзини таҳлил қилиш ва зарур нарсаларни англаш;

2. Ўзини ривожлантиришни режалаштириш мақсад, вазифа белгилаш;

3. Ўзини намоён этиш ва камчиларини тузатиш.

Ўқитувчининг шахсий компетенцияси:

- Мулоқатчанлик;
- Бағрикенглик;
- Етакчилик;
- Фаоллик ва ташаббускорлик;
- Мослашувчанлик;
- Соғлом турмуш тарзига амал қилиш;
- Маъсулиятлилик;
- Ишчанлик;
- Инсонпарварлик.

Ўқитувчининг умуминсоний, маданий компетенцияси:

- Маълумотлилик;
- Маданиятлилик;
- Умуминсоний қадриятларга эгаллик;
- Миллий маданиятга эга бўлиш;
- Мамлакатнинг ижтимоий ҳаётида иштирок этиш;
- Бошқа миллатларнинг маданиятини ҳурмат қилиш.

Ўқитувчининг махсус компетенцияси:

- Фанига доир махсус методларни билиш;
- Таълимни табақалаштириш;
- Ўқувчилар эҳтиёжини билиш;
- Турли ёш хусусиятларини билиш;

Таълим-тарбия сифатини ошириш жараёнида янги мазмун ва моҳиятга эга бўлган замонавий ўқитувчининг компетентлиги яратувчанлик, ижодкорликка

интилиш ҳисси билан йўғрилган.

Замонавий ўқитувчи таълим сифати ва узлуксизлигини таъминлаш ва ўзининг касбий даражаси ва малакасини доимий равишда ошириб бориши, инновацион технологиялардан фойдаланиш асосида ўқув жараёнини узлуксиз такомиллаштириб бориши, касбий масалаларни ечишга мойил бўлиши шарт.

Таълим жараёнини инновацион ташкил этишда ўқитувчининг ижтимоий кўникмалари қуйидагиларда ўз ифодасини топмоқда:

- фаолиятни режалаштириш, ташкил этиш, унга ижодий ёндашиш;
- ўз-ўзини намоён қилиш, вазиятни таҳлил қила олиш;
- педагогик жараён иштирокчилари билан ижтимоий мулоқотда бўлиш; ўз устида тинимсиз ишлаш;
- вазиятни баҳолаш ва муаммоларни ечиш, бошқарув кўникмасига эга бўлиш ва бошқалар.

Таълим жараёнини инновацион ташкил этишда мутахассиснинг педагогик ишга тайёрланганлигининг зарур ва етарли даражасини таъминлайдиган асосий талаблари ҳисобланади:

- педагогика ва психологияга оид билимларга эга бўлиш, ўз устида ишлаш, таълим жараёнини режалаштириш, баҳолаш, қайта алоқани ўрнатиш;
- таҳсил олувчиларда дидактик мотивацияни шакллантириш; таҳсил олувчи шахсининг ривожланиш хусусиятларини билиш;
- АКТ ва хориж тилларини ўзлаштириш ва амалиётда қўллаш олиш; умуминсоний ва умуммаданий қадриятлардан хабардор бўлиш ва улардан фаолияти мобайнида фойдаланиш; мамлакатнинг ижтимоий ҳаётида иштирок этиш;
- таълим муҳитига янгилик кири-

ЎҚУВЧИЛАРДА “ЮМШОҚ” КЎНИКМАЛАР (SOFT SKILLS) ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ МЕТОД ВА УСЛУБЛАРИ

САНАҚУЛОВ С.И., БОБОЖОНОВ Д.Ў.

Аннотация: Мақолада “Soft skills” компетенцияларини шакллантиришнинг ўзига хос мураккаб жиҳатлари, таълим-тарбия жараёнида бу кўникмаларнинг ривожлантиришнинг замонавий шакллари ва тайёрланаётган кадрлар учун зарур бўладиган компетенцияларнинг таркиби ва таснифига оид халқаро тажриба ва бу борадаги изланишлар ҳамда асосланган таклифлар келтирилган.

Annotation. IES that needs to be formed in them, serves as a key guarantee for young people studying in vocational education programs to be competitive in the labor market.

Калит сўзлар: “Soft skills”, таълим натижалари, компетенциялар, ўқитиш, баҳолаш, меҳнат бозори, амалиёт, маҳсулдорлик, “юмшоқ” ва “қаттиқ” кўникмалар.

Keywords: Professional education, labor market, competence, competencies, knowledge manipulation, economic, and social dividends.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил

6 сентябрдаги «Профессионал таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-5812-сонли Фармонида профессионал таълим тизимида тайёрланаётган кадрларнинг реал иш ўрнида зарур бўладиган замонавий билим, малака ва кўникмаларга эга бўлиши ҳамда меҳнат бозорини муносиб ўрин эгаллашларига кўмаклашувчи таълим дастурларини жорий этиш вазифаси қўйилган эди¹.

Қатор халқаро тадқиқот институтлари ҳамда илмий жамоатчилиги томонидан реал иш ўрнида зарур бўладиган замонавий билим, малака ва кўникмалар сифатида касбий кўникмалар билан

бирга “юмшоқ кўникма” (“soft skills”) лар ҳам ғоят муҳим ўрин эгаллашига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Жумладан, бутунжаҳон иқтисодиёт форумининг таҳлилларига кўра, 2025 йилга бориб барча ишчиларнинг 50 фоизи қайта тайёрлашга мухтож бўлади. Чунки жаҳон иқтисодиётида пандемия шароитида масофадан ишлаш, рақамлаштириш ва қўл меҳнати жараёнининг автоматлашуви (роботлаштириш) жараёнининг тезлашиши кузатилмоқда.

Келгуси 5 йил ичида 85 миллион иш ўрни машиналар билан алмаштирилиши кутилмоқда. Шу билан бирга, меҳнат бозорини янги воқеликка мослаштириш жараёнида 97 миллион янги иш ўрни пайдо бўлиши мумкин².

Айнан шу сабабларга кўра охир-

¹ <https://lex.uz/ru/docs/4500926/> Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Профессионал таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2019 йил 6 сентябрдаги ПФ-5812-сон Фармони

² <https://tass.ru/ekonomika/9772811>. В ВЭФ сообщили, что к 2025 году будут утрачены 85 млн рабочих мест. исследование Всемирного экономического форума (ВЭФ) The Future of Jobs 2020 ("Будущее рабочих мест, 2020).

ги пайтларда профессионал фаолиятда янги кўникмаларни тез ўзлаштириш ва меҳнат бозори талабларига мослашишга бўлган эҳтиёж ортиб бормоқда.

Онлайн ўрганиш имкониятларига қизиқишнинг ортиши, хусусан турли онлайн платформалар аудиториясининг кенгайиб бораётгани, абитуриентлар сонининг кескин ўсиши ушбу тенденцияларнинг ҳаққонийлиги ва яқин истиқболда ҳам узлуксиз давом этишидан далолат бермоқда.

Мисол учун “Соурсера таълим платформи” абитуриентлари сони яқин икки-уч ой ичида аввалгидан 4 баробарга ошган³.

Соурсера — бу Стенфорд университетининг компьютер фанлари профессорлари Эндрю Ин ва Дафни Коллер томонидан асос солинган оммавий онлайн таълим лойиҳаси ҳисобланади. Лойиҳа доирасида ўқув материалларини Интернетда онлайн курслар тўплами шаклида нашр этиш ишлари амалга оширилади.

Муҳим жиҳати шундаки, ушбу платформада жойлаштирилган энг муҳим ва асосий онлайн курслар сифатида “Ижтимоий психология”, “Ўйлаб кўринг, қандай баҳслашиш ва ишонтириш мумкин? (мантик)”, “Иррационал хулқ атвор психологияси”, “Стартаплар яратиш”, “Ижодкорлик, инновациялар ва ўзгаришлар”, “Ахборотларнинг интеллектуал таҳлили” кабилар ўрин олган.

Бу ҳолат глобаллашган халқаро меҳнат бозорларидаги ишчи кучи — мутахассисларга бўлган талаб ва эҳтиёж шахсий фазилатлар, инсон хулқ атвори, ҳиссий интеллект ва бошқа психологик

омилларга боғлиқ тарзда шаклланаётганидан далолат беради.

Айнан шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 20 декабрдаги Олий Мажлисга мурожаатномасида “Ўқувчиларда эркин, танқидий ва креатив фикрлашни, жамоада ишлаш ва мулоқот кўникмаларини шакллантириш зарур”, деб алоҳида таъкидланди⁴.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги “Таълим-тарбия тизимини янада такомиллаштиришга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 4884-сонли қарори⁵, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги “Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 6108-сонли Фармонида ҳам амалиётга йўналтирилган таълим дастурларини жорий этиш, профессионал таълимнинг таълим дастурлари ва ўқитиш материаллари тўпламларини меҳнат бозорининг талаблари асосида иш берувчилар билан биргаликда ишлаб чиқиш ва тизимли равишда такомиллаштириб бориш каби устивор вазифалар ҳам айнан шу тенденцияларни ривожлантириш зарурати туфайли юзага келди .

⁴ <https://uza.uz/uz/posts/prezident-murozhaatnomasining-mazmun-mohiyati>

⁵ <https://lex.uz/ru/docs/5085887>. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги “Таълим-тарбия тизимини янада такомиллаштиришга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 4884-сонли қарори

⁶ <https://lex.uz/ru/docs/5085999>. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги “Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 6108-сонли Фармони.

³ <https://inis.mephi.ru/coursea.htm>. Образовательная платформа Coursera. <https://www.coursera.org/>

Ушбу вазифалардан келиб чиқиб, профессионал таълим тизимида компетенциявий ёндашувга асосланган таълим дастурларини тизимли равишда жорий этиш бўйича олдинги тадқиқотларимизда (“Профессионал таълимда “юмшоқ” компетенцияларни жорий этишнинг долзарб масалалари”⁷, “Профессионал таълим муассасалари ўқувчиларида ассертивлик кўникмаларини шакллантиришнинг ўрни ва аҳамияти”⁸, “Профессионал таълимда “юмшоқ” компетенцияларни жорий этишнинг долзарб масалалари”⁹, “Тадбиркорлик кўникмаларини шакллантиришда юмшоқ кўникмалар «soft skills»нинг ўрни ва аҳамияти”¹⁰) “Hard skills - (инглиз. “қаттиқ” малака) касбий компетенциялар ҳамда “Soft skills” - (инглиз. “юмшоқ”, “мослашувчан” малака) универсал (умумий) компетенциялар тушунчаси ва унинг таркибий қисмлари, келажак компетенцияларини аниқлаш жараёнида адекватлик ва интерференция ҳолатларини чуқур таҳлил қилиш, устивор-доминант компетенциялар рўйхатини шакллантириш, инновацион ёндашув асосида ёшларнинг қобилият ва иқтидорларини юзага чиқарувчи индикаторларни аниқ белгилаб олиш масалалари ёритилган эди.

Мазкур тадқиқотларда “юмшоқ кў-

⁷ Санакулов С.И. “Касб-хунар таълими” илмий-услубий, амалий, маърифий журнал. 2020 йил, 4-сон.

⁸ Холмухамедов М.М. Санакулов С.И. “Касб-хунар таълими” илмий-услубий, амалий, маърифий журнал. 2020 йил, 4-сон.

⁹ Санакулов С.И. Наманган давлат университети илмий ахборотномаси - Научный вестник НамГУ. 2020 йил, 5-сон

¹⁰ Холмухамедов М.М. Санакулов С.И. “Узликсиз билимлендириш” илмий методологик журнал. 2020 йил, 6/1-сон.

никма” (“soft skills”)ларнинг профессионал таълимдаги ўрни ва аҳамияти илмий, методологик ва педагогик жиҳатдан асосланган бўлса, эндиги вазифамиз Халқаро миқёсда бу борадаги турли ёндашув ва қарашларни илмий – назарий ва амалий жиҳатдан тадқиқ қилишдан иборат бўлади.

Бу ўринда соҳа мутахассислари томонидан ўтказилаётган тадқиқотларнинг аксариятида кун тартибидаги асосий муаммо “soft” компетенциялари таркибига аниқлик киритиш ва уни шакллантиришнинг самарали воситаларини аввало таълим жараёнига, кейинчалик реал иш ўрнида, амалиётда қўллаш билан боғлиқдир.

Жумладан, ушбу масалада Россия Ёшлар Иттифоқи тренерлар Ассоциацияси томонидан 14 та муҳим “юмшоқ” кўникмалар рўйхати тақдим этилган ва уларни шакллантириш, ривожлантириш билан боғлиқ муҳим тадқиқотлар эълон қилинган¹¹.

Энг муҳими мазкур тадқиқотда “юмшоқ” кўникмалар қаерда ва қайси жараёнда фойдали бўлади ҳамда уларни ривожлантириш учун қандай замонавий усуллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқлиги юзасидан асосланган таклифлар берилган.

Ушбу рўйхатдан қуйидаги “soft” кўникмалар ўрин олган:

1. Коммуникативлик;
2. Танқидий фикрлаш;
3. Мижозлар хизматига шайлик;
4. Лойиҳаларни бошқариш;
5. Мураббийлик ва менторинг;

¹¹ <https://trends.rbc.ru/trends/education/5e90743f9a7947ca3bbb6523>. Что такое soft skills и как их развивать. Полный гид. Подробнее на РБК: <https://trends.rbc.ru/trends/education/5e90743f9a7947ca3bbb6523>

6. Муаммони ечиш;
7. Қарор қабул қилиш;
8. Ҳиссий интеллект;
9. Хушмуомилалик;
10. Билимларини бошқариш
11. Ноаниқлик шароитида ишлаш;
12. Сифатли (йўқотишларсиз) ишлаб

чиқариш;

13. Экологик маданият;
14. Ўз-ўзини таҳлил қилиш ва намо-

ён қилиш

Ўз навбатида ушбу “юмшоқ” кўникмалар қуйидагича таърифланган ва уларни ривожлантириш (шакллантириш)нинг ўзига хос методлари тақдим этилган:

Жумладан, коммуникативлик — ахборотни етказа олиш кўникмаси бўлиб, инсоннинг ўзаро мулоқот жараёнида ўзидаги билим тва ахборотни бошқаларга қулай ва тушунарли тарзда етказиш ёки улар билан фикр алмашиш жараёнини мақсадга мувофиқ тарзда (ҳар иккала томон манфаатларига мос равишда) ўз ичига олиши алоҳида таъкидланган.

Мазкур кўникмани ривожлантириш (шакллантириш) услублари сифатида қуйидагилар келтирилади:

Маълум бир мақсадни кўзлаган ҳолда кўпроқ мулоқот ўтказиш;

Мижозлар билан тез-тез музокаралар ўтказиш, барча йиғин ва тадбирларда тақдимотлар ёки маърузалар билан фаол иштирок этиш;

Мунозара жараёнларига кўшилиш ёки муҳокамаларда албатта ўз фикрини айтиш;

Дўстлар ёки ҳамкасблар билан мунозаралар ва иш жараёни бўйича муҳокамаларга вақт ажратиш.

Коммуникативликни ривожланти-

риш, тақдимот қилиш ва нотиклик санъатини шакллантиришга қаратилган адабиётлар билан танишиш.

Худди шу тартибда танланган “юмшоқ” кўникмалар таснифи ҳамда уларни ривожлантириш усуллари ўзига хос тарзда қуйидагича баён этилган:

Танқидий фикрлаш — ахборотни қайта ишлаш ва истемол қилишга мувозанатли ёндашиш қобилияти. Биз доимо ахборот оқимидамиз. Унда мувозанатни (фокусни) йўқотиш ёки манипуляция қурбони бўлиш осон. Танқидий фикрлаш кўникмаси ахборотни текширишга ва қайта ишлашга, фактлар ўртасидаги муносабатни излашга, рационал фикрлашга, тўғри қарор қабул қилишга ва кучли далилларга асосланган хулосаларни шакллантиришга ёрдам беради.

Ривожлантириш (шакллантириш) услублари.

Ахборотларни кузатиш ва мантиқий хулоса чиқаришни мунтазам ривожлантириш;

Ҳамкасбларнинг, дўстларнинг фикрлари (муайян ахборотга нисбатан)ни эслаб қолиш ва уларнинг қандай муносабатда бўлишларини кузатиш;

Ахборот (унинг ишончилигига) нисбатан савол беришни ўрганиш;

Янгиликларга нисбатан танқидий фикрлаш методларини қўллашни ўрганиш;

Ахборот текширишнинг оддий методларини ўзлаштириш.

Танқидий фикрлашга ўргатадиган адабиётлар билан танишиш.

Мижозлар хизматида шайлик - бу максимал фойда билан мижозлар эҳтиёжини қондириш, уларга сифатли хизмат кўрсатиш кўникмаси. Қисқа вақт ичида мижозлар ҳошиш-истакларини аниқлаш

қобилияти. Мисол учун, мижознинг дўконга бориши учун вақти йўқ бўлса, унинг уйига маҳсулотни (хизматни) етказиб беришни таклиф этиш мумкин. Мижозга ғамхўрлик қилиш ва унинг вақтини тежаш имконини берадиган барча шарт-шароитларни яратишга интилиш содиқ харидорлар сонининг кўпайишини таъминлайди. Бу кўникма меҳнат бозорида, товар ва хизматларда рақобатбардошликни оширади. Ривожланаётган бозор иқтисодиётига эга мамлакатда эса бу айниқса жуда қадрланади.

Ривожлантириш (шакллантириш) услублари.

Мижозлар аудиториясига аниқлик киритиш ва уларнинг ўзига хос хусусиятларини таҳлил қилиш лозим.

Мижозларда қандай муаммолар борлиги, уларни қандай ҳал қилиш мумкинлиги ҳақида мулоҳаза қилиш ва оптимал ечимларни топишга ҳаракат қилиш керак. Ўз ҳаётигиздаги турли муаммоларни қандай ҳал этсангиз, мижозлар сиз ишлаб чиқараётган маҳсулот (кўрсатаётган хизмат) бўйича мавжуд талаб ва эҳтиёжлари ортидаги муаммоларни ҳам шу тартибда ҳал этиш йўллари кидириш ва амалга ошириш лозим бўлади.

Лойиҳаларни бошқариш – Муайян лойиҳани бошқариш кишидан лойиҳа моҳияти ва мақсадини чуқур англашни, лойиҳа иштирокчилари (бажарувчилари) билан тизимли мулоқотни йўлга қўя олиши, лойиҳанинг барча таркибий қисмлари ўртасидаги боғлиқликни яхши тушиниши керак. Лойиҳа атрофида турли одамлар, масалан, мижоз, ёрдамчилар, пудратчилар, ташқи таъсир этувчи кучлар, давлат ва жамоат ташкилотлари шаклида ҳамкорлар тўпланади.

Лойиҳаларни бошқарувчи шахс мана шу тизимнинг ўртасида туриши лозим. Чунки лойиҳа муваффақияти унинг бошқарувчисига боғлиқ. Барча ривожланган давлатларда бизнес ҳам, жамоат ва давлат идоралари ҳам лойиҳа бошқарувига ўтмоқда, шунинг учун лойиҳаларни бошқариш қобилияти барча ёшдаги одамлар учун зарур бўлиб қолмоқда.

Ривожлантириш (шакллантириш) услублари.

Амалга оширилаётган ишлар боришини лойиҳалар шаклида амалга ошириш лозим. Лойиҳада одатда аввало мақсад, амалга ошириш муддатлари ва босқичларни аниқланиши керак. Ишни муваффақиятли якунига етказиш, лойиҳани оптималлаштириш ҳақида ўйлаб кўриш, кўпроқ фойда олиш ёки ресурсларни тежашга ҳаракат қилиш керак. Мисол учун, агар ишни ўз вақтида бажариш учун вақт етмаётган бўлса, ишни вақтидан илгарироқ бошлаш учун кийимларни олдиндан тайёрлаб қўйиш, овқатланиш ва йўл учун кетадиган вақтни қисқартириш, ҳаракат йўналишини ўзгартириш каби оптимал вариантларни қўллаш лозим бўлади.

Қарор қабул қилиш.

Қарор қабул қилиш — амалга ошириш мумкин бўлган вариантлардан онгли равишда энг яхши ечимни танлаш қобилиятидир.

Бу маҳорат сизга мақсадларингизга тез ва максимал фойда билан эришишга ёрдам беради. Масалан, агар сизга иккита қизиқарли вақанция таклиф қилинган бўлса, сиз уларнинг энг мақбулини танлай олишингиз керак, мисол учун, агар улар сиз учун у қадар қулай бўлмаса ҳеч бирини танламаслигингиз ҳам мумкин. Бу жараёнда сизнинг қарорингизнинг

тўғри бўлиши (келажакда ҳам) муҳимдир.

Ривожлантириш (шакллантириш) услублари.

Қарор қабул қилиш кўникмаларини ривожлантириш учун сиз иложи борича кўпроқ вариантларни кўриб чиқишни, ҳар бир аниқ вазиятни тўғри белгилашни ва энг яхшисини танлашни ўрганишингиз керак. Агар сиз ишда муаммога дуч келсангиз, раҳбариятга муаммонинг ўзини эмас, унинг ечимини таклиф қилишни ўрганиш керак.

Юқоридаги тадқиқотлардан маълум бўладики, “soft” компетенцияларни туркумлаш ва таснифлашда, доминант хусусиятларига баҳо беришда асосий эътибор шаклланишнинг тадрижий босқичларига ва таълим натижасига қаратилмоқда.

Бунда энг муҳим жиҳат “юмшоқ” (soft skills) компетенцияларнинг “қаттиқ” (hard skills) кўникмалар билан бири-бирини тўлдириб турувчи, умумий мақсадга эришиш, муаммонинг мукамал ечимини топишга уйғун таъсир кўрсатувчи компетенциялар мажмуаси сифатида қаралаётганидир.

Мисол учун, малакали архитектор учун бино ва иншоотлар дизайни, чизмасини яратиш ва унда қўлланадиган компьютер дастурларида ишлай олиш, қурилиш жараёнини ташкил этиш, қурилиш материалларини танлаш ва унинг сифатини баҳолай олиш кўникмалари қай даражада муҳим бўлса, жамoadошлари билан мулоқот қила олиш, креатив фикрлаш, бошқаларни англаш, ассертивлик каби компетенциялар ишнинг якуний натижаси учун шу даражада муҳим ҳисобланади.

Ўз навбатида ўзаро мулоқот жараёни

ҳар бир кишидан зарур билим, кўникма, малака ва тажриба талаб қилади. Бу кўникмалар инсоннинг кундалик ҳаётида ҳам, иш жараёнида ҳам жуда муҳим.

Хусусан, иш жараёнидаги мулоқот — ишдаги муаммоларни ҳал қилиш ва мақсадларга эришиш учун ҳамкасблар, мижозлар ва менежерлар билан мулоқот қилиш ва музокара ўтказиш учун ғоят муҳим бўлса, тақдимот қилиш ва нотиклик санъати - аниқ ва равшан, равон ва содда тилда сўзлаш қобилиятини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга.

Шу маънода мутахассиснинг иш фаолиятидаги ижтимоий-шахсий (soft) натижалари – бу таълим натижаси сифатида шаклланган кадриятлар маҳсули бўлиб, таълим олувчиларга, таълим жараёнининг бошқа иштирокчилари ва таълим жараёнига нисбатан кадриятлар муносабатининг таркибий қисми сифатида талқин этилади.

Чунки шахсий фазилятлар билан чамбарчас боғлиқ бўлган умумий кўникмалар ҳар қандай касбда муҳим саналади.

Айниқса, бугунги замонавий касбий фаолиятда танқидий фикрлаш, муаммоларни ҳал қилиш, нотиклик, ишбилармонлик билан мулоқот қилиш, жамoadа ишлаш, рақамли алоқа, фаолиятни ташкил этиш кўникмалари эга кадрлар энг мослашувчан ҳисобланади, бундай мутахассислар меҳнат одоб-ахлоқи, шахсий интизом, масъулиятни ҳам яхши ҳис эта оладилар.

Айни пайтда келажак компетенциялари сифатида эътироф этилаётган мослашувчанликнинг энг муҳим кўникмалари - ижодкорлик, мулоқот, ҳамкорлик, танқидийлик замирида ҳам касбий кўникмаларга нисбатан худди шундай

“OLIY TA’LIM TASHKILOTLARIDA TALABALARNING KOGNITIV MUSTAQILLIGINI TAKOMILLASHTIRISH”

RAHMONQULOVA HABIBA SODIQOVNA-O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti Roman-german filologiyasi fakulteti Nemis tili amaliy fanlar kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborot texnologiyalarini o‘qitish vositasi sifatida qo‘llanilishining talabalarning mustaqil ta‘lim olishidagi ahamiyati asosan internetga bog‘liq ekanligi bayon etilgan bo‘lib, asosan mustaqil ta‘limni ommaviy ochiq onlayn kurslar yordamida tashkil etish yoritilgan.

Аннотация: В данной статье объясняется важность использования информационных технологий как средства обучения при самостоятельном обучении студентов, в основном в сети Интернет, и описывается организация самостоятельного обучения посредством Массовых открытых онлайн-курсов.

Abstract: This article explains the importance of using information technology as a learning tool for self-study students, mainly on the Internet, and describes the organization of self-study through Massive Open Online Courses.

Kalit so‘zlar: mustaqil ta‘lim, innovatsion texnologiya, interfaol usul, masofaviy ta‘lim, OOOK, Udacity¹, Coursera.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, инновационные технологии, интерактивный метод, дистанционное обучение, MOOK, Udacity, Coursera, HTML.

Keywords: independent learning, innovative technologies, interactive method, distance learning, MOOC², Udacity, Coursera.

Mamlakatimizni 2017 — 2021-yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi doirasida o‘tgan davr mobaynida davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan isloh etishga qaratilgan 300 ga yaqin qonun, 4 mingdan ziyod O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari qabul qilindi.

Shuningdek, inson huquqlarini ta‘minlash, davlat organlarining hisobdorligi va ochiqqligini kuchaytirish hamda fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalarining roli, aholi va jamoat birlashmalarining siyosiy faolligini oshirish

bo‘yicha tizimli ishlar amalga oshirildi. Jahon miqyosidagi murakkab jarayonlarni va mamlakatimiz bosib o‘tgan taraqqiyot natijalarini chuqur tahlil qilgan holda keyingi yillarda “Inson qadri uchun” tamoyili asosida xalqimizning farovonligini yanada oshirish, iqtisodiyot tarmoqlarini transformatsiya qilish va tadbirkorlikni jadal rivojlantirish, inson huquqlari vamanfaatlarini so‘zsiz ta‘minlash hamda faol fuqarolik jamiyatini shakllantirishga qaratilgan islohotlarning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash maqsadida Prezidentimiz tomonidan 2022 yil 28 yanvarda “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi

¹ Udacity, Inc. – Sebastian Thrun, David Stavens va Mike Sokolsky tomonidan asos solingan notijorat ta‘lim tashkilot bo‘lib, ommaviy ochiq online kurslarni (OOOKlar) taklif qiladi.[2]. Thrunning so‘zlariga ko‘ra, Udacity nomining kelib chiqishi kompaniyaning "siz uchun talaba" bo‘lish istagi bilan bog‘liq.[3][4] Dastlab u universitet uslubidagi kurslarni taklif qilishga qaratilgan bo‘lsa-da, endilikda ko‘proq professional uchun kasb-hunar kurslariga e‘tibor qaratmoqda.

² MOOCni platformalari: 1-platforma COURSERE(<http://www.coursera.org/>)-MOOC platformalarinig yuzi hisoblanadi. U platforma 2012-yili Stanford universitetining kompyuter fanlar o‘qituvchisi tomonidan yaratilgan. Coursera platformasi unchalik yetakchi bo‘lmasa ham, ammo lekin o‘tish setrategiyasining to‘g‘ri yo‘nalishini ko‘rsatib beradi. Bu kursda 200 dan ziyod ta‘lim muassalariga professorlari, o‘qituvchilari manashu platforma resurslari bilan ko‘pincha ishlaydilar. Kurslari: muhandistlik, fizika, gumatitar fanlar informatika va boshqalar misol bo‘ladi. Interfeyz tili ingliz, kurs tili ingliz, asosiy va boshqa tillar deyarli boshqa tilda subtidlar mavjuddir.

O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-conli farmoni imzolandi. Unga asosan quyidagi yettita ustivor yo'nalish belgilab olindi:

inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish;

mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish;

milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash;

adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish;

ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish;

milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda umumbashariy muammolarga yondashish;

mamlakatimiz xavfsizligi va mudofaa salohiyatini kuchaytirish, ochiq, pragmatik va faol tashqi siyosat olib borish.

Jumladan, Taraqqiyot strategiyasi va uni 2022 yilda amalga oshirish bo'yicha "yo'l xaritasi"da mamlakatimizni rivojlantirishning 7 ta ustivor yo'nalishi doirasida 100 ta maqsadlarga erishish nazarda tutilgan hamda 2022 yil "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili"da amalga oshirishga oid 398 banddan iborat Davlat dasturi tasdiqlandi. 46 maqsadda Oliy ta'limga qamrov darajasini 50 foizga yetkazish va ta'lim sifatini oshirish, 47 maqsadda 2026 yilga qadar 10 ta salohiyatli oliy ta'lim muassasasini QS va THE xalqaro reytinglariga kirishga maqsadli tayyorlash belgilab berilgan.

Ushbu maqsadlarni amalga oshirish jarayonida Ta'lim muassalarida axborot texnologiyalari asosida interaktiv o'qitishni tadqiq qilish va ta'lim sifati hamda samaradorligini oshirish muhim o'rin tutadi. Ta'lim sohasidagi so'nggi yangiliklardan biri bu onlayn elektron kurslar orqali masofadan o'qitish imkoniyatidir. Ta'limning Internet samolyotiga o'tishi 2000-yillarda ochiq

Internet kurslari paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'lib, taniqli jahon universitetlari bepul kirish uchun yozilgan ma'ruzalarni nashr etishni boshladilar. Bunday ta'lim xizmatlariga talab juda yuqori bo'lib chiqdi va 2008 yilda allaqachon MOOCs (Massive Open Online Courses; English MOOC - Massive Open Online Course) deb nomlangan ta'limning tubdan yangi usuli shakllandi.

MOOC qisqartmasi to'rt xil atamadan iborat.

Massive(Ommaviy): Onlayn ta'limning ushbu shakli geografik joylashuvi bilan cheklanmagan ko'plab talabalarni qamrab oladi. Open(Ochiq): onlayn o'qitish hamma uchun bepul.

Online(Onlayn): masofaviy o'qitish kurslari onlayn aloqa vositalari yordamida amalga oshiriladi. Barcha materiallar elektron shaklda bema'lol mavjud.

Course(Kurs): har bir alohida ishtirokchi uchun farq qilishi mumkin bo'lgan aniq maqsadlar, ish qoidalari va vaqt cheklovlari bilan ma'lumotlarning tizimli va tartibli taqdimoti.

MOOCni boshqa onlayn kurslardan, shuningdek an'anaviy ta'lim olish usullaridan farq qiladigan narsa nima?

MOOC nafaqat masofaviy ta'lim kurslari, balki u turli xil faoliyat turlarini o'z ichiga olgan alohida o'qitish metodikasidir. MOOC - bu zamonaviy pedagogik kontseptsiyalar va texnologiyalar asosida qurilgan, ommaviy, osonlikcha kengaytiriladigan xususiyatga ega, asosan bepul (lekin mumkin bo'lgan qo'shimcha pullik funktsiya yoki funktsionallikka olib keladi) va Internetda yoki zamonaviy tarmoq axborot texnologiyalaridan foydalangan holda amalga oshiriladi. Shu bilan birga, uning o'zi norasmiy ta'limning yangi shakllari va usullarini tatbiq etib, aralash ta'limning zamonaviy texnologiyasiga aylanmoqda.

MOOClar doirasini tavsiflash uchun

ularning bugungi kunda eng keng tarqalgan tasniflari va tipologiyalariga bir nechta yondashuvlarni taqdim etamiz. Ushbu yondashuvlar bugungi kunda amalda qo'llaniladigan muayyan kursning o'ziga xos xususiyatlarini aniq ochib beradi.

Hozirgi kunda talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etishga katta e'tibor qaratilmoqda. Talabalarning mustaqil ta'lim olishlarini tashkil etishda yuqorida biz ko'rib chiqqan MOOClar juda qo'l keladi, chunki ommaviy ochiq onlayn kurslardan talaba o'ziga kerakli bo'lgan ma'lumotlarni oson topish imkoniyatiga ega.

Udacity - Sebastyan Thrun, Devid Stavens va Maykl Sokolskiy tomonidan ta'limni demokratlashtirish maqsadida asos solingan xususiy ta'lim tashkiloti. Kompaniya Stenford universitetida kompyuter fanlari dasturini kengaytirish natijasida 2011 yilda paydo bo'ldi.

Udemyda 150 000 dan ortiq onlayn kurslar mavjud. Dunyoning millionlab talabalari bu yerda Python, Web Development, Javascript, Excel va boshqa kurslarni mustaqil o'rganmoqdalar. Saytga kirish <https://www.udemy.com> orqali amalga oshiriladi. Xulosa qilib aytganda, axborot texnologiyalarini ta'limda o'qitish vositasi sifatida qo'llash talabalarni mustaqil ta'lim olishida katta ahamiyatga ega ekan.

Bundan tashqari talabalarning kognitiv mustaqilligini ta'minlash maqsadida qilinadigan ishlar ro'yhatini shakllantirdik ulardan keng ko'lamda foydalanish talabalar bilan yaqindan ishlashga va ularni sifatli ta'limga yo'naltirish uchun qo'llanma sifatida qo'l kela oladi:

1. An'anaviy bo'lmagan dars shakllaridan foydalanish³.

2. Trening sessiyalarining noan'anaviy

shakllaridan foydalanish.

3. O'yin shakllarini qo'llash, o'qitish usullari va texnikasi.

4. Monologik hamkorlikdan dialog bilan o'tish (mavzu - mavzu). Bunday o'tishning barcha bilimlarini o'z-o'zini bilish, o'z-o'zini belgilash va barcha muloqot qatnashchilarini o'z-o'zini anglashga hissa qo'shadi.

5. Muammoli yondashuvni keng tarqalgan holda ishlatish (kognitiv va amaliy vazifalar, muammoli masalalar, vaziyatlar).

6. Talabalarning o'qish ishlarining barcha shakllaridan foydalanish. Talabalarni o'rganishning shakllari: jamoaviy, guruh, individual, frontal, juftlik.

7. Interfaol o'qitish usullarining o'ziga xos og'irligini oshiring.

8. Turli xil didaktik vositalardan muntazam foydalanish: sinov vazifalari; didaktik kartalar; Muammo masalalari; Terminologik krossvordlar va boshqalar.

9. Mualliflik huquqini rivojlantiruvchi didaktik texnikani ishlab chiqish va amalga oshirish.

10. Talabalarni rag'batlantirish va rag'batlantirishning barcha usullaridan foydalanish. Motivatsiyada ular odamlarni faoliyatga rag'batlantiradigan va ularga aniq ma'nolarini berishadi. Shaxsiy ehtiyojlar va sabablarning barqaror kombinatsiyasi uning diqqat markazini belgilaydi. O'quvchilar o'z-o'zini rivojlantirishda barqaror ijobiy, yangi bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari mumkin. Talabalarni o'z-o'zini rivojlantirishni rag'batlantirish Ta'lim va ehtiyojlar tufayli - ta'lim faoliyatining asoslarini mastalash yoki paydo bo'lgan muammolarni bartaraf etish istagi dolzarb bo'lishi yoki eng muvaffaqiyatli bo'lish istagi dolzarb bo'lishi kerak.

Xulosa

Rivojlangan mamlakatlarda ta'limni modernizatsiya qilishning asosiy yo'nalishi o'quvchilarning o'quv-tarbiyaviy ishlarini boshqarish tizimini optimallashtirish,

² Источник: <https://tltaudit.ru/uz/statins/metody-i-priemy-aktivizatsii-roznavatelnoi-deyatelnosti/> Мой Стиль © Женский журнал о стиле и красоте

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA PIRLS XALQARO TADQIQOT TOPSHIRIQLARINING AHAMIYATI

MAVLONBEK ARABOVICH DONIYAROV
JDPU Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrası o'qituvchisi

Anotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirishda PIRLS xalqaro tadqiqot topshiriqlarining ahamiyati yuzasidan mulohazalar yuritilgan. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantiribgina qolmasdan, ularning fikrlashini, narsalarning chuqur ma'nosini ko'ra oladigan, tevarak-atrofdagi voqelikni yetarlicha idrok eta oladigan madaniyatli shaxsni tarbiyalaydi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinf o'quvchilari, PIRLS, o'qish savodxonligi, o'qib tushunish, tinglab tushunish.

Аннотация: В статье рассматривается значение международных исследовательских задач PIRLS в развитии читательской грамотности учащихся начальных классов. Учитель начальных классов не только развивает читательскую грамотность учащихся, но и воспитывает культурного человека, умеющего видеть свое мышление, глубокий смысл вещей, умеющего адекватно воспринимать окружающую действительность.

Ключевые слова: Учащиеся начальной школы, PIRLS, грамотность чтения, понимание прочитанного, понимание на слух.

Annotation: The article discusses the importance of the international research tasks of PIRLS in the development of reading literacy among primary school students. The primary school teacher not only develops the reading literacy of students, but also brings up a cultured person who knows how to see his own thinking, the deep meaning of things, who knows how to adequately perceive the surrounding reality.

Key words: Primary school students, PIRLS, reading literacy, reading comprehension, listening comprehension.

Dunyoda ta'lim sohasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu borada o'quvchilarning qobiliyat va iqtidorlarini umumiy o'rta ta'lim muassasalarining boshlang'ich sinfdan boshlab aniqlash va rivojlantirish maqsadida o'qish va matni tushunish savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro PIRLS (Progress in International Reading and Literacy Study) dasturidan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.¹ Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish va matni tushunish darajasini takomillashtirish ustida tizimli hamda maqsadga yo'naltirilgan faoliyatni

tashkil etish bugungi kunning dolzarb vazifasidir. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish savodxonligi va matni tushunish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi ta'limiy jarayonni tashkil etishning pedagogik va metodik imkoniyatlarini yanada kengaytirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Respublikamizda uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, o'quvchilarning o'qish savodxonligi darajasini rivojlantirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish hamda joriy etishga katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-

Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash (Boshlang'ich sinf o'qituvchilari, metodistlar va soha mutaxassislari uchun metodik qo'llanma). Ta'lim inspeksiyasi huzuridagi Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi. Toshkent, 2019-yil, 92 bet.

quvvatlash va ro'yobga chiqarish, bolalar va yoshlar o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish, ularni jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish"² kabi muhim vazifalar belgilab berildi. Bu esa, ilg'or xorijiy tajribalarni boshlang'ich ta'limga keng joriy etish, o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholashning milliy tizimini takomillashtirish, ularda mustaqil o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga doir interfaol topshiriqlar tizimi, o'qish va matnni tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishning metodik mexanizmini ishlab chiqish, texnologik bosqichlarini aniqlashtirishni taqozo etadi.

Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-son Qarorida³ belgilab berilganidek boshlang'ich sinf o'quvchilarida mantiqiy tafakkur yuritish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga doir interfaol mashqlar va testlar to'plamlari, boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish va matnni tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish mezonlari va ko'rsatkichlari ishlab chiqish ko'zda tutilgan.

Jahonda ta'lim sifatini yuqori darajaga ko'tarish masalasi har bir davlatning maorif sohasidagi asosiy maqsadlardan biriga aylandi. Xususan, O'zbekiston Respublikasida ham 2019-yildan buyon O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish "Milliy markazi" o'z faoliyatini olib bormoqda.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон Фармони

³ Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 8 декабрдаги «Халқ таълими тизимида таълим сифатини баҳолаш соҳасидаги халқаро тадқиқотларни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 997-сон Қарори

Milliy markazning tashkil etilishi bilan birga o'quvchilarning qobiliyat va iqtidorlarini umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 1-sinfidan boshlab aniqlash va rivojlantirish, o'quvchilarning savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro baholash dasturlari va tanlovlarida ishtirok etishini ta'minlash dasturi ham ishlab chiqilgan. Dastur ta'lim sifatini oshirish, xalqaro aloqalarni rivojlantirish, o'quvchi-yoshlarning ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash hamda rag'batlantirish maqsadini ko'zda tutadi. Unga ko'ra, boshlang'ich 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish darajasini baholash uchun – (PIRLS) Progress in International Reading and Literacy Study), 4 va 8-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan o'zlashtirish darajasini baholash bo'yicha (TIMSS) Trends in International Mathematics and Science Study), 15 yoshli o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga qaratilgan (PISA) The Programme for International Student Assessment) hamda rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitish va ta'lim olish muhitini hamda o'qituvchilarning ish sharoitlarini o'rganish uchun (TALIS) The Teaching and Learning International Survey kabi xalqaro tadqiqotlar tashkil etilishi qayd etilgan.

PIRLS xalqaro baholash dasturida bugun 50 dan ortiq davlat ishtirok etib kelmoqda. Bunda turli davlatlardagi boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnni o'qish va uni qabul qilish bo'yicha tayyorgarligi hamda o'quvchilarning turli yutuqlarga erishishiga sabab bo'luvchi omillar aniqlanib, baho beriladi. Bu o'z o'rnida xalq ta'limi sohasi xodimlari, olimlar, metodistlar, boshlang'ich sinf o'qituvchilari, ota-onalar va jamoatchilik

vakillari uchun katta ahamiyatga ega. Xo'sh, savolga javobni quyidagi jadvalda ifoda bu tadqiqotlardan maqsad nima o'zi? Mazkur etamiz.

Xalqaro baholash dasturlarining nomlanishi va mazmuni

T/r	Xalqaro dasturlar nomi	Mazmuni
1	TIMSS-(Trends in International Mathematics and Science Study)	15 yoshli o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi Fanlardan savodxonlik darajasini baholash dasturi.
2	TALIS-(The Teaching and Learning International Survey)	ta'lim va ta'lim tizimlarining xalqaro tadqiqoti bo'lib, o'qituvchilarning ish sharoitlari va maktablarda qanday sharoitlar mavjudligini aniqlovchi xalqaro taqqoslash.
3	PISA-(The Programme for International Student Assessment)	15 yoshli o'quvchilarning savodxonligini (o'qish, matematika, tabiiy fanlar) hamda bilimlarini amaliyotda qo'llash qobiliyatini baholovchi test.
4	PIRLS – (Progress in International Reading and Literacy Study)	Boshlang'ich 4-sinf o'quvchilarining matnini o'qib, tushunish darajasini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqot dasturi.

PIRLS – boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matnni o‘qib tushunish darajasini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqot dasturidir. Boshqacha qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qib tushunish ko‘nikmalarini qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma‘lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradigan, o‘qish va o‘qitishni yaxshilash uchun ta‘lim sohasidagi davlat siyosatiga oid ma‘lumotlarni taqdim etadigan yirik xalqaro baholash dasturidir. 2016 yildan boshlab qo‘shimcha tanlov asosida PIRLS tizimi joriy qilingan bo‘lib, u o‘quvchilarning onlayn o‘qish savodxonligini baholashga mo‘ljallangan. Internet o‘quvchilar uchun ma‘lumotlar olishning boshlang‘ich yo‘li hamda maktab fanlari doirasida izlanishlar olib borish uchun markaziy manba hisoblanadi.

Shuningdek, PIRLS o‘quvchilar

tomonidan maktabda va maktabdan tashqari ta‘lim olishning katta qismini tashkil etuvchi, ya‘ni badiiy tajriba orttirish, axborot olish va undan foydalanish ko‘nikmalarini baholash kabi ikkita keng qamrovli maqsadlarni ifodalaydi.

O‘qish savodxonligini rivojlantirishga yordam beradigan mashqlar:

MALIKA VA MALLA TOVUQ

Malika tovuqxona eshigidagi qulfnı burab, eshikni ochdi-da, hovliga rang-barang bulutlar singari otilib chiqayotgan tovuqlarga qarab ohista jilmaydi. Ular qanotlarini qoqqancha Malikaning uydan olib chiqqan ovqat qoldiqlarini cho‘qiy boshlashdi. Odatdagidek, malla tovuq eng yaxshi bo‘laklarni olar va o‘zini xo‘jayinlarcha tutib, shovqin qilgan qanotlarini qoqqan holda o‘ziga xalaqit berishga uringan har qanday tovuqni cho‘qishga tushardi.

- Nima uchun boshqa tovuqlar malla tovuqqa o'zini shunday tutishiga qo'yib berishadi? – deb so'radi Malika onasidan kunlardan birida.

- Tovuqlar galasida bir- biriga bo'ysunishining o'z tartibi bor. Bu tabaqalanish deyiladi, – tushuntirdi onasi. Eng qo'rqmas va kuchli tovuq har doim bosh bo'ladi. U boshqa tovuqlarni cho'qishi mumkin, lekin uni cho'qishga hech kim jur'at etolmaydi. Bu galadagi mavqe jihatdan undan keyingi tovuq bosh tovuqdan tashqari barcha tovuqlarni cho'qishi mumkin. Bu tartib shu tariqa eng quyisigacha davom etishi mumkin, galadagi so'nggi tovuqqa achinish mumkin. Tovuqlar hukmron boshchilarni yaxshi ko'rishadi.

Malika boshqacha fikrda edi. Tulki yoki boyqushlarning tovuqlarni olib ketmasligi uchun u har oqshom tovuqxona eshigini qulflar edi. Bu uning odatiy vazifasi hisoblanardi. Malikalarning katta oilasida hammaning o'ziga belgilangan vazifasi bor edi. Kun botishi bilan malla tovuqdan tashqari hamma tovuqlar xursand holda tovuqxonaga qaytishdi. U o'zini eshik tomonga kelayotganday ko'rsatar, oxirgi daqiqalarda kutilmaganda o'zini boshqa tomonga urar va Malikaning quvlashini atay kutib turardi.

Malla tovuqning boshqa "hazil"i ham bor edi. U hovlining o'rtasida turib olar, Malika uni tutish uchun yetarlicha yaqinlashganda qanotlarini shunday kuchli silkitardiki, qiz unga tegina olmasdi va tovuq yana qochardi. Oxir-oqibat, malla tovuq Malikani yetarlicha sarson qildim, deb qaror qabul qilgach, tinchgina xatakka kirib ketardi. Malika uning orqasidan tovuqxona eshigini taraqlatib yopganida uning kichik qizil ko'zlari g'alaba nashidasidan porlab turardi. Malika malla tovuq yoqtirgan ozuqasini xatakka ichiga qo'yib, uni aldashga harakat

qilib ko'rar, ammo tovuq bunga aldanmasdi. Malika uni qo'rqitish uchun idishlarning qopqoqlarini taqillatar, ammo bu faqatgina boshqa tovuqlarni qo'rqitardi, shunday qo'rqitardiki, keyin ular ikki kungacha tuxum qo'yisholmay yurishardi.

Malika otasining oldiga maslahatga keldi. – "Men bu malla tovuqni jazolashim kerak", – dedi u.

- Men uni kechasi hovlida qoldiraman, tulkilar va boyqushlar bilan o'zi kurashsinchi. Shundan so'ng u mening buyrug'im bilan tovuqxonaga kirishni o'rganadi.

- Malika, – dedi otasi, uning yuziga qarab:

-Tovuq boyqush va tulkiga qarshi kurasha olmaydi. Bizga hamma tovuqlarimiz qimmatli. Tovular qancha ko'p bo'lsa, tuxumlar ham shuncha ko'p bo'ladi. Otasi jilmaydi. "Undan tashqari, bu sening muammongni hal qilmaydi. Shunchaki malla tovuqning o'rnini galadagi boshqa tovuq egallaydi", – shunday deb otasi o'z ishiga qaytdi. Malika oshxonaga yo'l oldi.

- Oyi, menga ishim yoqmayapti, menga boshqasini bering.

-Xo'sh, bu oson. Tushlik tayyorlashing mumkin, – dedi onasi.

Malika xontaxta ustidagi o z i q - ovqatlar uyumiga qaradi, katta oilasini ovqatlantirish uchun ularni yuvish, to'g'rash va pishirish zarur edi.

-Xohlasang idish-tovuqlarni yuvishing mumkin. Malika kecha kechqurundan beri yuvilmay taxlanib yotgan idish-tovoq va likopchalarga qaradi.

-Yoki chaqaloqqa qarab turishing mumkin.

Malika o'sha paytda yuziga, sochlariga vakiyimlariga shirin bananni surtayotgan singilchasiga qaradi. Malika orqaga, oshxona eshigi tomonga, chekindi.

-Men sen bilan o'z ishlarimni

almashishishni juda xohlardim, – qichqirdi uning orqasidan onasi.

Kechqurun malla tovuqning orqasidan quvlab yurib, Malika devorning ortida, yaqinida uchib yurgan boyqushni ko‘rdi. Katta qanotlarini yoyib, boyqush tezlik bilan o‘zini pastga, o‘t-o‘lanlarga urdi, tirnoqlari bilan sichqonni ushlab oldi va tepaga ko‘tarilib, qorong‘ulikda g‘oyib bo‘ldi. Birdan Malikada fikr tug‘ildi.

U ertasi kuni sim va oq matodan ikkita katta qanot yasadi, uzun tayoqqa mustahkam qotirdi va rejasini akasi Temurga tushuntirdi. Kechqurun, odatdagiday Malika malla tovuqning orqasidan quvlab yurganda, Temur Malika yasagan tayoq bilan hovliga chiqdi. U xuddi hujum qilayotganday malla tovuq tomonga qarab qanotlarini silkitardi. Tovuq yugurishdan to‘xtadi, hurpayib oldi, umidsizlik bilan qaqag‘lardi hamda hujumni qaytarish uchun g‘azab bilan qanotlarini qoqardi, ammo oq qanotlar hamon yaqinlashardi. Malla tovuq qaqag‘lashdan to‘xtadi, yerga yopishib yotdi va imkoni boricha hamla qilayotganni cho‘qishga tayyorlanib, tumshug‘ini osmonga ko‘tardi. Shu payt Malika oraga tushdi. Malika oq qanotlarga baqirdi. U qo‘llari bilan qanotlarni urib uni haydashga tushdi. Akasi qanotlarni tepaga ko‘tardi. Keyin qanotlar yana pastga sho‘ng‘idi, ammo Malika yana hujumni qaytardi. Malla tovuq Malikaning oyog‘i tagiga pisib, munchoqdek ko‘zlari bilan atrofda nima bo‘layotganini kuzatar edi. Oxir-oqibat qo‘rqinchli qanotlar yengilib, uchib ketdi. Malika engashib, qo‘lini cho‘zdi. Malla tovuq u tomonga shoshib yugurdi va tumshug‘ini mehr bilan Malikaning qo‘liga qo‘ydi.

Malika tovuqni tovuqxonaga olib ketarkan, patlarining tagidan, uning jajji yurakchasi tez-tez urayotganini sezdi. Malika tovuqning yuragi tinchlanguncha

bag‘riga bosib turdi, keyin ehtiyotkorlik bilan, uni tovuqxonaga qo‘yib yubordi va akasiga qarab tabassum qildi.

Endi sen tovuqlar galasining eng katta yetakchisidan, – kuldi Temur.

MATN YUZASIDAN SAVOLLAR

1. Hikoyaning boshida Malika nima qilayotgan edi?

- A) tovuqni quvlayotgan edi;
- B) tovuqlarga don berayotgan edi;
- C) tuxum qidirayotgan edi;
- D) patlar to‘playotgan edi.

2. Muallif qanday qilib senga malla tovuqning fe‘l-atvorini ko‘rsatib bermoqda?

A) Malla tovuq qanday ko‘rinishda ekanligini tavsiflayapti;

B) Malla tovuqning yoqtiradigan ovqati haqida hikoya qilyapti;

C) Malla tovuq qayerda yashashi haqida hikoya qilyapti;

D) Malla tovuq o‘zini qanday tutayotgani haqida hikoya qilyapti.

3. Nega Malikaning onasi galaning quyisidagi tovuqqa rahmi keldi?

Nima uchun tovuq Malikaga turli “hazil” o‘yinlar qilardi?

4. Nega Malika tovuqxonaga eshigini taqillatib yopardi?

- A) Malika g‘azablanardi;
- B) Eshik qiyin yopilardi;
- C) Tulki yaqinlashayotgan edi;
- D) Malla tovuq qochib ketmoqchi edi.

5. Malika malla tovuqning tovuqxonaga kirishini xohlardi. U qo‘llagan qaysi ikkita vosita ish bermadi?

FUNKSIONAL SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISHDA O‘QITUVCHI KASBIY KOMPETENTLIGI

KUDRATOVA AZIZA ISMATILLAYEVNA
Samarqand VXTXQTMOHM

Annotatsiya. Maqolada “kompetentsiya”, “kompetentlik” tushunchalarining metodologik tahlili keltirilgan. O‘quvchilarda funksional savodxonlikni shakllantirishda o‘qituvchining kasbiy kompetentligi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. Kompetentsiya, kompetentlik, funksional savodxonlik, ta’lim sifati, o‘qituvchi kasbiy kompetentligi.

Аннотация. В статье дан методологический анализ понятий «компетентность», «компетенция». Проанализирована компетентность учителя в формировании функциональной грамотности учеников.

Ключевые слова. Компетентность, компетенция, функциональная грамотность, качество образования, профессиональная компетентность учителя.

Annotation. The article provides a methodological analysis of the concepts of "competence", "competence". The competence of the teacher in the formation of functional literacy of students is analyzed.

Keywords. Competence, competence, functional literacy, quality of education, professional competence of a teacher.

Mamlakatimizda umumiy o‘rta va maktabdan tashqari ta’limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, o‘sib kelayotgan yosh avlodni ma’naviy–axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko‘tarish, o‘quv–tarbiya jarayoniga ta’limning innovasion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” PF–5712 sonli prezident Farmonida ta’lim tizimida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan vazifalar belgilab berildi:

- mamlakatimiz o‘quvchilarining 2030-yilga kelib, PISA xalqaro baholash tadqiqotlari dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakati qatoriga kirishiga erishish;

- uzluksiz ta’lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash, shuningdek professional kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish;

- o‘qitish metodikasini takomillashtirish,

ta’lim–tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma–bosqich tatbiq etish;

- xalq ta’limi sohasiga zamonaviy axborot–kommunikasiya texnologiyalari va innovasion loyihalarni joriy etish;

- xalq ta’limi muassasalarining moddiy–texnika bazasini mustahkamlash va byudjetdan mablag‘ bilan ta’minlashning samaradorligini oshirish;

- yoshlarni tarbiyalash va ularning bandligini ta’minlashda maktabdan tashqari ta’limning zamonaviy usullari va yo‘nalishlarini joriy etish;

- davlat–xususiy sheriklikni rivojlantirish hisobiga davlat ta’lim tizimida raqobat muhitini kengaytirish;

- yoshlar ta’lim–tarbiyasi uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora–tadbirlarni o‘z ichiga olgan beshta tashabbusni amaliyotga tatbiq etish;

- xalq ta’limi tizimida faoliyat ko‘rsatishning jozibadorligini oshirish maqsadida umumiy o‘rta ta’lim muassasalari xodimlarining mehnatiga haq to‘lash, moddiy

rag‘batlantirish va ijtimoiy himoya qilish darajasini bosqichma–bosqich oshirib borish [4].

Yuqorida qayd etilgan vazifalar ijrosini ta‘minlash hamda ta‘limda islohotlarni amalga oshirish asosida o‘quvchilarda funksional savodxonlikni shakllantirishda

o‘qituvchi kasbiy kompetentligi katta ahamiyat kasb etadi.

Monitiring natijalariga ko‘ra umumiy o‘rta ta‘limda professional kadrlarga bo‘lgan ehtiyoj 2021-o‘quv yili Respublikada 59,9% ni, 2022-o‘quv yilida 47,32% ni tashkil etdi.

1-jadval.

2021-2022-o‘quv yillarida xalq ta‘limi tizimida professional kadrlarga bo‘lgan ehtiyoj monitoringi.

Umumiy soni	Oliy toifa	1 toifa	2toifa	Mutaxassis	O‘rta maxsus
481 604	2,7%	11,4%	26%	46,4%	13,5%
509443	7,83%	17,78%	27,07%	35,07%	12,25%

2022-o‘quv yilida oliy toifali o‘qituvchilar 5,13%, birinchi toifalilar 6,38% ga oshgan. Bir jihatni inobatga olishimiz kerakki, bugungi kunda oliy va birinchi toifali o‘qituvchilarning asosiy faoliyati o‘quvchilarda fundamental bilimlar bazasini shakllantirishga yo‘naltirilgan.

O‘quvchilarning maktab dasturi doirasida olgan bilimlarini real hayotiy vaziyatlar hamda muammolar yechimini topishda qo‘llay olish ko‘nikmalari (funksional savodxonlik) shakllantirishi o‘qituvchining kasbiy kompetentligi darajasini belgilab beradi.

O‘qituvchining kasbiy kompetentligi tushunchasi “kompetensiya” va “kompetentlilik” tushunchalarini anglash darajasi bilan bog‘liq.

Kompetensiyaviy yondashuv ilk bor Angliyada, kasbiy sohaning maqsadli buyurtmasi sifatida vujudga kelgan. O‘tgan asrning 70-yillarida AQShda biznes sohasida “kompetensiya” va “tayanchkompetensiyalar” tushunchalari muvaffaqiyatli kasb egasi sifatlarini aniqlash muammolari bilan bog‘liq holda qo‘llanilgan. Yevropa ta‘lim fondi 1997 yilda kompetensiyani “nimanidir yaxshi yoki samarali bajara olish”, “ishga qabul

qilinayotganda talab qilinadigan talablarga muvofiq”, “o‘ziga xos mehnat vazifalarini bajara olish qobiliyati” deb izohlagan [10].

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da kompetensiyaga – muayyan organ yoki mansabdor shaxsning rasmiy hujjatlarda belgilangan vakolatlar doirasi, vakolat; shaxsning biror bir sohadan xabardorligi, shu sohani bilish darajasi, deb ta‘rif berilgan [14].

Kompetensiya (lot. competo — erishyapman, munosibman, loyiqman) — 1) muayyan davlat organi (mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organi) yoki mansabdor shaxsning qonun, ustav yoki boshqa hujjat bilan belgilangan vakolatlari, huquq va burchlari doirasi; 2) u yo bu sohadagi bilimlar, tajriba [14].

Vazirlar Maqkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son qarori bilan tasdiqlangan Umumiy o‘rta ta‘limning Davlat Ta‘lim Standartida kompetensiya tushunchasi mavjud bilim, ko‘nikma va malakalarni kundalik faoliyatda qo‘llay olish qobiliyati sifatida ta‘riflangan [2].

Oliy ta‘limning Davlat ta‘lim standartida kompetensiya va kompetentlilik tushunchalariga quyidagicha ta‘riflar berilgan:

kompetensiya – bilim, malaka va shaxsiy sifatlarni ma'lum sohada muvaffaqiyatli faoliyat uchun qo'llay olish;

kompetentlilik – shaxsning muayyan ta'lim yo'nalishi yoki mutaxassisligi bo'yicha olgan bilim, malaka va ko'nikmalari hamda shakllangan shaxsiy hislatlarini mehnat faoliyatida muvaffaqiyatli qo'llay olish qobiliyatidir [5].

O'zbek tilidagi «-lik» qo'shimchasi ma'lum sifatga egalik darajasini bildiradi. Shuning uchun «kompetentlilik» atamasi ma'lum sifatlardan va ularga egalik darajasini belgilash uchun qo'llaniladi. Kompetentlilik – deganda ko'pincha shaxsning faoliyat yuritishga umumiy qobiliyati va uning kasbiy tayyorgarligida namoyon bo'luvchi ta'lim jarayonida o'zlashtirilgan bilim va tajribalarga asoslangan integrallashgan sifatlari tushuniladi [11].

A.V.Xutorskiy o'z ishlarida “kompetensiya” va “kompetentlilik” tushunchalarini aloxida ta'riflaydi [13].

Kompetensiya – shaxsiy xususiyatlar (bilim, ko'nikma, malaka, idrok, faoliyat) ning o'zaro yig'indisi bo'lib, samarali faoliyat sifatini belgilaydigan zaruriyatdir. Kompetentlilik – kompetensiyaga ega insonni boshqarish tushuniladi, professionallik faoliyati predmetiga tegishli xususiyatlarini o'z ichiga oladi.

N.A.Muslimov kompetentlilikni quyidagicha ta'riflagan: «kompetentlilik bu talabaning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega kasbiy faoliyatining amalga oshirilishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi hamda ularni kasbiy faoliyatda qo'llay olishi bilan ifodalanadi» [15].

A.X.Mahmudov esa, kompetentlilikka quyidagicha ta'rif bergan: «kompetentlilik bu doimo o'zgarib borayotgan sharoitlarda yoki mutaxassisning kasbiy faoliyatini samarali olib borishga imkon beruvchi shaxsga xos

integrallashgan sifatlardir».

Kompetensiya – u yoki bu kasb egasiga zarur bo'lgan sosio lingvistik qonuniyatlar, tamoyillar, talablar, qoidalar, burch, vazifa hamda majburiyatlar, shuningdek shaxsiy deontologik me'yorlar yig'indisini anglatadi, kompetentlilik esa shaxs amaliy faoliyati bilan bog'liq bo'lib, kompetensiya meyorlarini jamiyat talablaridan kelib chiqqan holda kreativlik asosida ish tajribasida namoyon etish mahoratidir [16].

Professionallik va kompetentlilik bir-biriga o'xshash bo'lsada, har xil ma'noga ega bo'lgan atamalardir. Professionallik deganda nafaqat ma'lum bilimlar, balki mehnatga bo'lgan munosabat, ishning o'ziga xos xususiyatlari tushuniladi. Rivojlangan kompetensiyalar darhol seziladi, chunki professional pedagog o'z ko'nikmalarini rivojlantirishga harakat qiladi, muayyan maqsad va natijalarga erishishga intiladi, ishchan qadriyatlar ishlab chiqaradi va bular odatda ish jarayonining standartiga mos keladi. Kompetentlilik esa biroz murakkab mazmunga ega, sababi, nafaqat bilimlarning mavjudligini, balki shu bilan birga ularni qo'llash qobiliyatini ham taqozo etadi. Kompetentlilik faqat keng qamrovli baholash va kuzatish paytida aniqlanishi mumkin. O'qituvchining kompetentliligini shakllantirish uchun asosiy narsa bu maxsus kasbiy ta'limdir. Kelajakda amaliyotda olingan bilim va ko'nikmalar boshlang'ich kompetensiya darajasini to'ldiradi. Bularning barchasi formula shaklida taqdim etilishi mumkin: Kompetentlilik = Bilaman + Qila olaman + Istayman + Men qilaman. Kasbiy kompetensiya shakllanishi bosqichma-bosqich va doimiy tarzda amalga oshiriladigan jarayondir [12].

Tadqiqot tahlillari asosida shuni ta'kidlashimiz mumkinki, o'qituvchining professional kompetentliligi uning kasbiy (ta'limiy, texnologik, metodologik)

tayyorgarlik darajasi hamda o'quvchilarning bilim olishga motivasiyaning kuchliligi bilan baholanadi.

O'quvchilarda funksional savodxonlikni shakllantirishda o'qituvchining kabi kompetentligini o'rganishni quyidagi uch yo'nalishda amalga oshirishni talab etadi:

- tarkibiy tuzilishiga ko'ra (funksional savodxonlik, o'qituvchi, kasbiy kompetentlik tushunchalarining o'zaro bog'liqligi);

- funksionalligiga ko'ra (amaldagi tatbiqi);

- genetik (faoliyatni o'tmish, bugun va kelajakda o'rganish asosida o'qituvchining kabi kompetentligini rivojlantirish) [9].

O'quvchilarda funksional savodxonlikni shakllantirishda o'qituvchining kasbiy kompetentligini o'rganish asosan Ye.V.Baxarevaning "Umumta'lim maktab o'quvchilarida funksional savodxonlikni shakllantirishda o'qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish" mavzusidagi dissertasiya ishidan foydalanildi [6].

Ye.V.Baxareva o'z tadqiqotlarida o'quvchilarda funksional savodxonlikni shakllantirishda o'qituvchining kasbiy kompetentligini quyidagi mezon va ko'rsatkichlar asosida baholagan:

- 1) O'quvchilarda funksional savodxonlikni shakllantirishda o'qituvchining kasbiy kompetentligi rivojlanish darajasi. Ko'rsatkich sifatida o'qituvchining fan metodologiyasi, psixologik-pedagogik kompetensiyasi, ta'lim jarayoni valeologiyasi sohasidagi kompetensiyasi, kommunikativ, tadqiqotchilik, o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyalari qaraladi.

- 2) O'z kasbiy kompetensiyasini oshirishga bo'lgan motivasiya darajasi. Ko'rsatkichlar sifatida maqsadga yo'nalganlik, qat'iyyatlik, innovatsiyalarga ochiqlik, vijdonan yondashuv kompetensiyalari qaraladi.

- 3) O'quvchilarning funksional savodxonlik darajasi. Ko'rsatkichlar: tayanch

kompetensiyalarining shakllanganligi, tanlov erkinligiga asoslangan harakatlar mustaqilligining shakllanish darajasi.

O'qituvchining yuqorida ko'rsatilgan ko'rsatkich va mezonlarga egalik darajasi uning o'quvchilarda funksional savodxonlikni shakllantirishda kasbiy kompetentlik darajasini baholash imkonini beradi.

Ye.V.Baxareva tomonidan taklif etilgan o'qituvchining kasbiy kompetentligining mezon va ko'rsatkichlariga kreativ yondashuv va vatanparvarlik hamda insoniylikni qo'shgan bo'lar edik.

O'qituvchining kreativligi faoliyatiga ijodiy yondashishini ta'minlaydi hamda o'quvchilarini ham shunga undaydi. Vatanparvarligi va insoniyati ta'lim oluvchilarda ilm-fan tabiat qonunlarini buzilishiga yo'l qo'ymasligi va insoniyat manfaati uchun xizmat qilishi kerakligini o'rgatadi, vatanparvarlik g'oyasini singdiradi.

O.Ye. Lebedev o'quvchilar funksional savodxonligini shakllantirish uchun "ularda muammolarni mustaqil yechish ko'nikmalarini rivojlantirish lozim" deb hisoblaydi [9] ya'ni:

- 1) O'rganishga o'rgatish:

- umumiy o'rta ta'lim me'yorlari asosida ta'lim olish ehtiyojini shakllantirish;

- ta'lim muhitiga moslashish hamda maktab va maktabdan tashqari manbalardan foydalanishga o'rgatish;

- ta'limiy - kognitiv muammolarni yechishga o'rgatish;

- talimiy jarayon bilan bog'liq bo'lgan kommunikativ muammolarni yechishga o'rgatish.

- 2) Amaldagi jarayonlarni tushuntirib berishga o'rgatish:

- amaldagi jarayonni anglash ehtiyojini rivojlantirish;

- amaldagi jarayonni izohlash, ularning aniq va noaniq xossalari ajratish hamda ro'y berayotgan o'zgarishlarni anqlashga

o'rgatish;

- tizimlashtirishga o'rgatish;
- amaldagi jarayon ilmiy qoidalaridan

foydalanishga o'rgatish.

3) Ma'lum bir vaziyat bilan bog'liq bo'lgan amaliy masalalarni yechishga o'rgatish:

- turli (ta'limiy, ilmiy–ommabop, iqtisodiy, xabar, reklama va b.) ma'lumot xarakteriga ega matnlar bilan ishlashga o'rgatish;

- turli vaziyatlarda o'zini tutish madaniyatini shakllantirish;

- amaliy jarayonlarda texnik (laboratoriya, ish va b.) qurollardan foydalanishga o'rgatish;

- nostandart xarakterdagi amaliy masalalar yechishda shakllangan bilimlardan foydalanishga o'rgatish;

- o'z yutuqlaridan quvonib, keyingi faoliyatga rag'batlantiruvchi motivasiyani shakllantirish.

4) Qadriyatlarni asrashga o'rgatish:

- shaxsiy qadriyatlarni shakllantirishga o'rgatish;

- mavjud (ijtimoiy, ma'naviy, moddiy) qadriyatlarni farqlashga o'rgatish.

5) O'quvchilarni kasbiy tayyorlash:

- qiziqishi va qobiliyatlarini anglash, kelajakda o'z o'rnini topish uchun kasblar olamida muljal olishga o'rgatish;

- tanlangan kasbi va kasbiy ta'lim uchun kerak bo'ladigan tayanch bilimlarni shakllantirish.

Ye.V.Baxareva va O.Ye.Lebedevlarning qarashlarini umumlashtirsak, o'qituvchi o'zining kasbiy kompetentligini takomillashtirsagina o'quvchilarda yuqorida ta'kidlangan ko'nikmalarni rivojlantirish asosida funksional savodxonlikni shakllantira oladi.

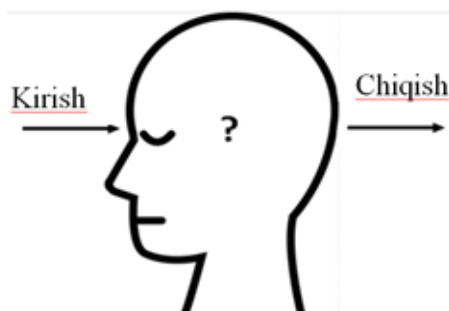
A.A.Ibragimov o'zining izlanishlarida o'qituvchi o'zining rivojlanish individual ta'lim trayektoriyasini tuzish asosida faol

hayotiy, kasbiy pozitsiyasini shakllantirish, dunyoqarashini o'zgartirish, kompetentligini muntazam oshirishga harakat qilishini asoslab bergan. Keltirilgan faktlarga ko'ra, individual ta'lim trayektoriyasi pedagoglarda motivlarining mustahkamlanishiga, kasbiy kompetentligini uzluksiz rivojlantirishning qulay va samarali vositalarini tanlash hamda amalga oshirishga sharoit yaratilishiga hamda individual xususiyatlari, qiziqishlari, kasbiy qiyinchiliklari, ehtiyojlari, shaxsiy motivlari, tajribasi, malaka darajasi va ijtimoiy imkoniyatlari oshishiga xizmat qiladi [7].

O'rganilgan tahlillar asosida o'qituvchi kasbiy kompetentligining shakllanish va rivojlanish modelini takomillashtirdik. (1-rasm)

Hozirgi pedagogika fanida o'qituvchining amaliyotchilik, tadqiqotchilik, tashkilotchilik, vositachilik, ijrochilik singari vazifalari borligini qayd etilgan bo'lib, ana shu vazifalarni to'la uddalaydigan o'qituvchigina bugungi yosh avlodning barkamol shaxslar sifatida shakllanishiga ta'sir ko'rsata oladi deb ta'kidlanadi.

Nemis klassik falsafasi asoschisi Immanuel Kant fikriga ko'ra “materiallarni yodlash orqali aqlli, chiroyli so'zlash va xuddi bilimli insondek taassurot qoldirish mumkindir balki, lekin bunday yo'l bilan ma'lum bir vaziyatlar bo'yicha keng dunyoqarashni shakllantirish mumkin emas. Chunki bunday ta'limda o'rganilayotgan sohaga chuqur kirib borilmaydi, haqiqiy aql-idrok, zehn yo'qoladi. Bunday kishi esa buyuk ishlar qilishga qodir bo'lmaydi” [8].

1-rasm. O'qituvchi kasbiy kompetentligining shakllanish va rivojlanish modeli.

Savol tug'iladi, biz funksional savodli avlodni tayyorlashga tayyormizmi? Agar o'qituvchi tomonidan o'quvchi boshida qanday aqliy jarayonlar kechayotganligi tahlil qilinmasa uning intellektini aniqlash imkoni bo'lmaydi.

Eslab qolish va yodlashga asoslangan ta'lim taraqqiy jamiyat poydevorini qurushga xizmat qilmaydi. Agar o'quvchilar maktabda olgan bilimlarini o'zlashtirmasalar, o'zlashtira ololmasalar yoki nima uchun o'zlashtirayotganliklarini anglab yetmasalar, sifatli ta'lim va funksional savodxonlik haqida gapira olmaymiz.

Shuni ta'kidlash lozimki, (2-rasmda) so'roqbelgisi(“?”)o'rnin o'ldirish maqsadida

o'qituvchi o'quvchilarida darsning avvalida a) “Bu bilimlar menga kerakmi?”, dars davomida b) “Bu menga qiziq”, dars so'ngida v) “Men buni qila olaman”, natijada g) “Men bu bilimlarni hayotimda qo'llayman” va eng muhimi ye) “Men buni yangi innovasion loyhasini yarata olaman” kabi g'oyalarni shakllantirishi lozim. Buning uchun bolalar shaxsiyatini kamol toptirish, ularning aql-idrokining o'sishini qo'llab-quvvatlash, bilimlarga nisbatan tanqidiy munosabatlarni shakllantirishga ko'maklashish, ayniqsa ularni doimiy o'zgarib borayotgan dunyoga moslashishga qodir bo'lgan bilimli insonlar qilib tarbiyalashda o'qituvchilarning kasbiy kompetentligi muxim ahamiyat kasb etadi.

O'quvchilarda funksional savodxonlikni shakllantirishda o'qituvchining kasbiy kompetentligiga uning pedagogik mahorati, psixologik–pedagogik, kommunikativlik, tadqiqotchilik, o'z–o'zini rivojlantirish, ta'lim jarayoni valeologiyasi sohasidagi kompetensiyalari, maqsadga yo'nalganlik, qat'iyyatlilik, innovatsiyalarga ochiqchilik, vijdonan yondashuv kompetensiyalari, tayanch kompetensiyalarining shakllanganligi, tanlov erkinligiga asoslangan harakatlar mustaqilligining shakllanish darajasi kiradi.

Ta'lim tizimida “funksional savodxonlikni” shakllantirish va rivojlantirish uchun quyidagilarni amalga oshirish lozim:

- a) O'quv jarayonida:
 - motivasion ta'lim muhiti yaratish;
 - axborot kommunikasion texnologiyalar bazasini zamon talablariga mos yangilash;
 - o'quvchilarning mustaqil ta'lim olishlarini rag'batlantirish;
 - loyiha ishi va tadqiqotlar o'tkazish asosida ta'limni tashkil qilish; ta'lim jarayonida

o'quvchining qobiliyat va imkoniyatlari inobatga olish;

baholash mezonlarini ishlab chiqish; ta'limda ota–onaning ishtirokini ta'minlash;

b) Tashkiliy–metodik jarayonda: ta'lim muassasalarida “funksional savodxonlik tushunchasi, uni shakllantirish va rivojlantirish” mavzusida doimiy ilmiy–amaliy seminar, treninglar tashkil etish;

funksional savodxonlik sohasidagi jahon tajribalarini ommaviy axborot vositalarida yoritib borish;

o'qituvchilar uchun funksional savodxonlikni shakllantirish va uni baholash yuzasidan metodik ko'rsatmalar tayyorlash;

internet saytlari va telegram kanallarida funksional savodxonlikka doir sinflar kesimida topshiriqlar joylashtirib borish;

keysalar yaratish va ular bilan ishlash ko'nikmalarni rivojlantirish;

umumta'lim maktablari uchun STEAM pedagoglarni tayyorlash.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. O'RB–637–son. 23.09.2020. – T., 2020. – 40 b. // <https://lex.uz/docs/5013007>.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-aprel “Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb–hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida”gi № 187–sonli Qarori. // www.lex.uz.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018- yil 8-dekabr “Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora–tadbirlari to'g'risida” 997- sonli Qarori. // www.lex.uz.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenining 2019-yil 29-aprel “O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF–5712-sonli Farmoni. 29.04.2019 y. QHMMB: 06/19/5712/3034–son.
5. Oliy ta'lim Davlat ta'lim strandarti. –T. 2021. <https://lex.uz/docs/5705038>
6. Бахарева Е.В. Развитие профессиональной компетентности и формирование функциональной грамотности преподается в начальной школе. // Диссертация на исследование ученой степени кандидата педагогических наук. - М. 2009. - 120 с.
7. Ibragimov A.A. Xalq ta'limi xodimlari malakasini oshirish tizimini ko'p vektorli yondashuv asosida takomillashtirish: Ped. fan. bo'yicha fal. dok. (PhD) dissertatsiyasi. – Samarqand, 2018. - 215 b.
8. Кант И. Критика практического ума. -М. 2019. – 215 с.
9. Лебедев О.Е. Управление образовательными системами. Учебно-методическое пособие для вузов. - М.: Литературное агентство “Университетская книга”, 2004. - 136 с. Ризкулова К.Д. Система формирования социолингвистической компетентности будущих учителей английского языка. // накладка. ф. ф. док. дисс. – Т., 2017. – 365 с.
10. Совет Европы: Симпозиум на тему «Ключевые компетенции для Европы»: Док. DECS/SC|Sec (96) 43.– Берн, 1996 г.
11. Temurov S.Y. Bo'lajak matematika o'qituvchilarida kasbiy kompetentlikni shakllantirishning nazariy asoslari. Monografiya. –T.: «Fan va texnologiya», 2014. – 136 b.
12. Tojiboyeva G.R., Pulatova D.T. Pedagogik kompetentlik: nazariya va amaliyot. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 1 | ISSUE 3 | 2020. ISSN: 2181–1385. Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2020: 4.804
13. Хуторский А.В. Инновации в государственной образовательной школе. Метод обучения. Сборник научных трудов / – М.: ГНУ ИСМО РАО, 2006. – 290 с.
14. O'zbek tilining izohli lug'ati. –T.: Davlat ilmiy nashriyoti, 2 jild. 2006. –671 b.
15. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish. Monografiya. – T.: Fan. – 2004. – 127 b., // Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy–metodik asoslari. Ped. fan. dokt. diss. – T. 2007. – 349 b.
16. Rizkulova K.D. Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari sosiolingvistik kompetentligini shakllantirish tizimi. // ped. f. f. dok. diss. – T., 2017. – 365 b.

O‘ZBEKISTONDA GEOGRAFIYA TA’LIMI METODIKASI BO‘YICHA OLIB BORILGAN TADQIQOTLAR TAHLILI

**ABDULLAYEV MADIYAR DANIYAROVICH-Chirchiq davlat pedagogika
universiteti Geografiya kafedrasida mustaqil izlanuvchisi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistondagi geografiya ta’limi metodikasining tahlili, geografiya ta’limi metodikasining yo‘nalishlari kesimi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarning tarkibi, ilmiy tadqiqot ishlari dinamikasi va ushbu sohaga bo‘yicha ilmiy tadqiqot olib borgan tadqiqotchilarning ilmiy ishlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: geografiya ta’limi, pedagogik texnologiyalar, metodika, tabiiy geografiya, iqtisodiy va ijtimoiy geografiya, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

Аннотация. В данной статье анализируются методика географического образования в Узбекистане, состав исследований, проводимых в области методики географического образования, динамика научных исследований, а также научная работа исследователей, проводивших научные исследования в этой области.

Ключевые слова: географическое образование, педагогические технологии, методика, естественная география, экономическая и социальная география, информационно-коммуникационные технологии.

Annotation. This article analyzes the methodology of geography education in Uzbekistan, the composition of research conducted in the field of geography education methodology, the dynamics of scientific research, and the scientific work of researchers who have conducted scientific research in this field.

Key words: geography education, pedagogical technologies, methodology, natural geography, economic and social geography, information and communication technologies.

Jahon ta’limida har qanday fanni ta’lim oluvchilar yaxshi o‘zlashtirishi va hayotiy kompetensiyalarga ega bo‘lishi uchun ilmiy tadqiqotlar katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqotlarning asosiy maqsadi esa fanni o‘qitishning sifat va samaradorligi oshirish hisoblanadi. Shu tariqa ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, metodlar, axborot kommunikatsiya texnologiyalari va har bir fanga doir didaktik materiallardan samarali foydalanish imkoniyatlari oshib boradi.

Geografiya ta’limi metodikasining rivojlanishi yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish, ilg‘or metodlarni qo‘llash bilan bog‘liqdir. Ushbu muammolarning yechimini topish ko‘p jihatdan geografiya

ta’limi metodikasi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlardagi asoslanadi.

Bugungi kunda geografiya ta’limi metodikasi bo‘yicha olib boriladigan tadqiqot ishlarining asosini “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi tog‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni, “2022-2026 yillarda Xalq ta’limi tizimini rivojlantirishning milliy dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni va umumiy o‘rta ta’limning fan dasturlari tashkil etishi zarur.

Har qanday pedagogik tadqiqotda maqsad muhim o‘rin tutadi. Geografiya ta’limi metodikasining asosiy maqsadi fan

sohasining dolzarb muammolarini aniqlash, ma'lumotlar to'plash, ularni tahlil qilish va mavjud muammolar yechimini topishga qaratilganligidir. Shuningdek, geografiya ta'limi metodikasi bo'yicha olib boriladigan tadqiqot ishlarida yangi ilmiy-metodik ish mahsulini yuzaga chiqarib, tadqiqot nihoyasida uni amalda namoyish etishi kabi maqsadni ham keltirib o'tish mumkin.

Geografiya ta'limi metodikasining asosiy vazifasi sifatida umumta'lim maktablari, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim va malaka oshirish ta'limi uchun geografiya fanini o'qitishda ilg'or axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, yangi pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, o'yinlar asosida o'qitish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqish orqali ta'lim sifatini takomillashtirishdir.

Mazkur soha bo'yicha ilmiy tadqiqot olib boradigan tadqiqotchi sohaning metodologiyasi, ilmiy-tadqiqot ishlariga oid bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lishi kerak. Bu esa har qanday ishining natijalarini baholash, tadqiqotchilarning ish tajribasini o'rganish va ijodiy izlanishi uchun muhim omil hisoblanadi.

Har bir fanda tadqiqot metodlarini ishlab chiqish, tadqiqotlarni o'tkazish va ilmiy tadqiqot metodlari asosida olib borish asosiy omil sanaladi.

Geografiya ta'limi metodikasida ilmiy tadqiqot metodlari ikkita katta guruhga bo'linadi.

1) nazariy metodlar – to'plangan ma'lumotlarni umumlashtirish va nazariyalar tuzish bosqichida foydalaniladi.

2) eksperimental-empirik metodlar – bu pedagogik tadqiqotlarni olib borish jarayonida qo'llaniladi. Eksperimental-empirik metodlarning asosiy xususiyati to'g'ridan-to'g'ri amaliyotga qaratilganligi bilan izohlanadi. Shuningdek bunda o'qituvchilarning ish tajribalarini o'rganish

muhim hisoblanadi.

Nazariy metodlar quydagilardan iborat:

- matematik-statistik metod;
- qiyosiy tahlil metodi;
- tarixiy tahlil metodi;
- tizimli-tarkibiy tahlil metodi;
- adabiyotlar bilan ishlash metodi [2].

Eksperimental-empirik metodlar quydagilardan iborat:

- kuzatish metodi;
- so'rovnoma o'tkazish metodi.

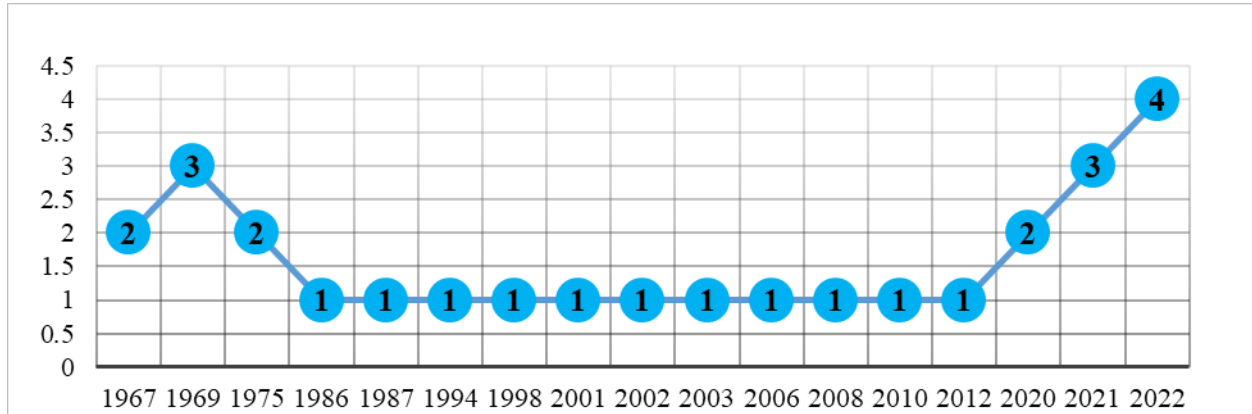
Geografiya ta'limi bo'yicha tadqiqotlarni olib borishda davlat ta'lim standartlari, fan dasturlari, darsliklar va metodik qo'llanmalarni o'rganish va tahlil qilish muhim hisoblanadi. Shuningdek, to'plangan bilim, ko'nikma va malaka asosida ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalangan holda tadqiqot ishlarida katta samaraga erishish mumkin.

Geografiya mamlakatimiz ta'lim muassasalarida geografiya fanini o'qitishni takomillashtirish bo'yicha qator ilmiy ishlar olib borilgan bo'lsa-da, o'quvchi va talabalarning o'quv bilish faoliyatini tashkil etishda zamonaviy pedagogik va kompyuter texnologiyalarini o'quv jarayoniga joriy etish masalasi hanz dolzarb muammo hisoblanadi.

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining bir qator tadqiqotchilari geografiya ta'limi metodikasi bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan. Bu borada XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab hozirgi kunga qadar muayyan darajada yutuqlarga erishildi va bu tadqiqotlar o'z natijasini ko'rsata boshladi (1-jadval).

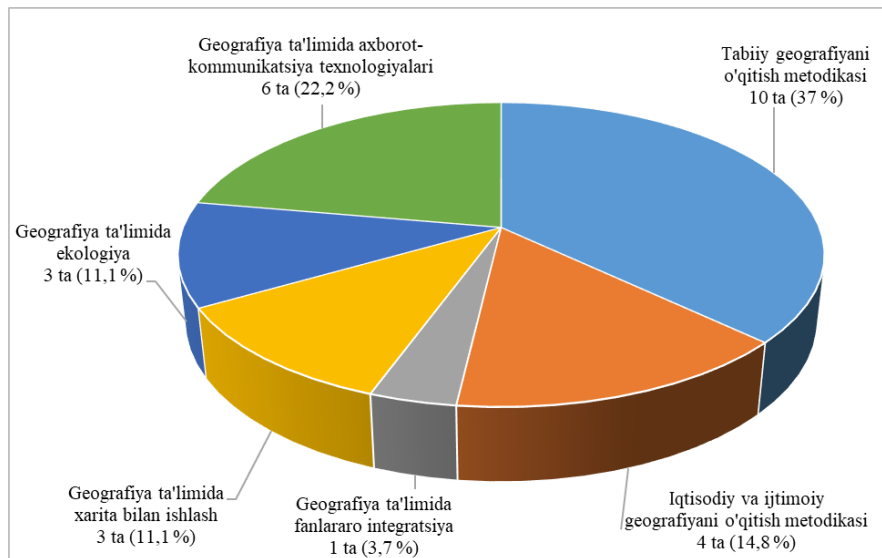
O'zbekistonda 30 ga yaqin geografiya ta'limi metodikasi bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari himoya qilingan.

Ushbu tadqiqotlarda eng ko'p izlanish "Tabiiy geografiyani o'qitish metodikasi" yo'nalishi bo'yicha olib borilgan. Shuningdek, "Geografiya ta'limida ekologiya" va "Geografiya ta'limida xarita bilan ishlash" 3

1-rasm. O‘zbekistonda geografiya ta’limi metodikasi bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari dinamikasi

tadan tadqiqot ishlari ko‘rishimiz mumkin. yo‘nalishida esa 1 ta ilmiy tadqiqot ish olib
 “Geografiya ta’limida fanlararo integratsiya” borilgan (2-rasm).

2-rasm. O‘zbekistonda geografiya ta’limi metodikasi bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarining yo‘nalishlar kesimidagi tarkibi

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rish mumkinki, mavzulari geografiya ta’limi metodikasining turli yo‘nalishlarida olib borilgan. “Geografiya ta’limida axborot kommunikatsiya texnologiyalari” yo‘nalishida 6 ta va “Iqtisodiy va ijtimoiy geografiyani o‘qitish metodikasi” yo‘nalishida esa 4 ta ilmiy ish bajarilgani holda umumiy tadqiqot ishlarining 37% ini tashkil etmoqda. Bu yo‘nalishlarda olib boriladigan ilmiy ishlar salmog‘i kelgusida yanada ortishi kuzatiladi.

XX-asrning 60 va 70-yillarida 7

nafar tadqiqotchi ilmiy tadqiqot ishlari himoya qilgan. Ushbu tadqiqotlarda ilk himoyalarni 1967 yilda O.Mo‘minov va T.Abdullayeva tomonidan amalga oshirilgan. Shuningdek, 1969 yilda M.Nabixonov, P.Musayev, M.Jo‘raboyevlar, 1975 yilda esa M.Asomov va H.Ubaydullayevlar tomonidan dissertatsiyalar himoya qilingan.

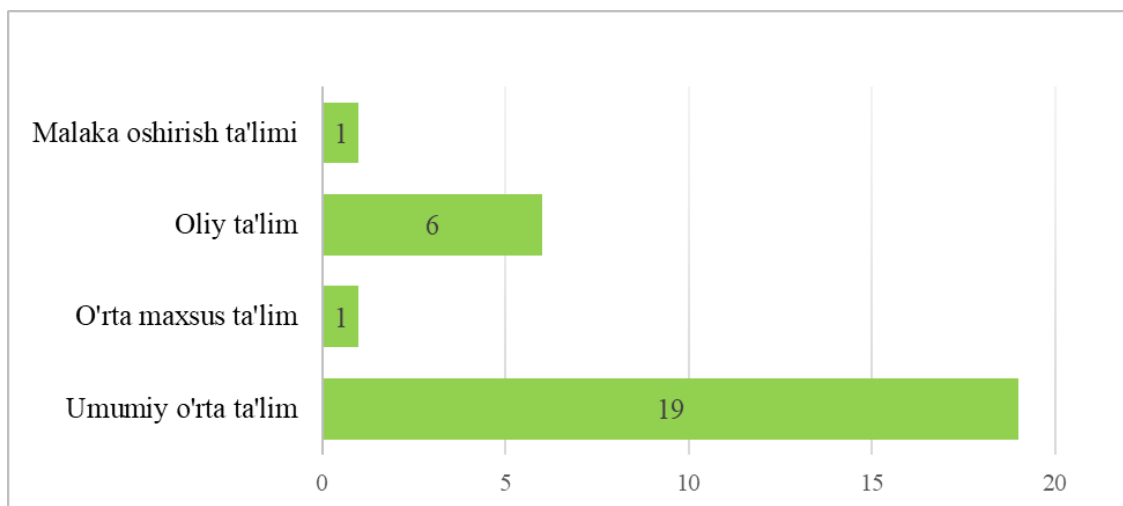
1986-2012 yillar oralig‘ida 11 nafar dissertant o‘z tadqiqot ishlari yakuniga yetkazgan. Ta’kidlash o‘rinliki, so‘nggi yillarda geografiya fanini o‘qitishga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqot ishlari nisbatan

ortgan.

Xususan, 2020-2022 yillar oralig'idagi qisqa vaqtda 9 nafar dissertant ilmiy tadqiqot ishlarini muvafaqiyatli himoya qilgan. Geografiya ta'limi metodikasi bo'yicha tadqiqotchilar safi so'nggi yillarda tobora kengayib bormoqda.

Geografiya ta'limi metodikasi bo'yicha

olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarining asosiy qismi umumiy o'rta ta'lim (19 ta) ga tegishlidir. Keyingi o'rinda oliy ta'limda ta'lim oluvchilarga mo'ljallangan tadqiqot ishlari 6 tani tashkil etadi. Eng kam tadqiqot ishlari o'rta maxsus va malaka oshirish ta'limiga oid ekanligini ko'rishimiz mumkin (3-rasm).

3-rasm. O'zbekistonda geografiya ta'limi metodikasi bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarining ta'lim muassasasi turiga tegishliligi

Ta'lim jarayonida o'qituvchining bilim saviyasi yuqori bo'lsa, o'quvchilarning ham bilim saviyasi yuqori bo'lishini inobatga olgan holda ta'lim beruvchilarga oid tadqiqot ishlarini jonlantirish maqsadga muvofiqdir.

Alohida ta'kidlash joizki, geografiya ta'limi bo'yicha tadqiqot ishlari bilan bir qatorda fan bo'yicha yaratilgan o'quv-uslubiy adabiyotlarning ham ahamiyati yuqori.

O'zbekistonga geografiya o'qitish metodikasi sohasida XX-asrning ikkinchi yarmidan so'ng yirik olimlar yetishib chiqdi. Ular oliy ta'lim muassasalarining geografiya o'qitish metodikasi yo'nalishi talabalariga mo'ljallangan quydagi o'quv qo'llanmalarni chop ettirgan:

- O.Mo'minov – “Geografiya ta'limi metodikasi”(1986), “Oliy geografiyada ta'limida kompyuter texnikasidan foydalanish” (1992);

- M.Jo'rayev – “Geografiyani o'qitishda predmetlararo aloqa” (1983);

- P.Musayev, R.Qurbonniyozov – “Geografik o'yinlar” (1990);

- R.Qurbonniyozov – “Geografiya o'qitish metodikasi” (2001);

- O.Abdug'aniyev – “Geografiya darslarida texnika vositalaridan foydalanish” (1995);

- H.Vahobov, A.Zaynitdinov – “Geografiya o'qitish metodikasi” (2000);

- H.Vahobov, N.Alimqulov, N.Sultonova – “Geografiya o'qitish metodikasi” (2021);

- H.Vahobov, O.Mirzamahmudov – “Geografiya o'qitish metodikasi” (2016);

- Z.Abdiyeva – “Geografiya fanida noan'anaviy dars uslublaridan foydalanish” (2003);

Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun

darsliklar mustaqillik yillarida P.G‘ulomov, A.Abdulqosimov, A.Soatov, H.Vahobov, P.Baratov, M.Mamatqulov, P.Musayev, J.Musayev, A.Qayumov, I.Safarov, M.Tillaboyeva, Sh.Sharipov, N.Safarova, V.Rafiqov, V.Federko, MAvezov, J.Ismatov, E.Nazaraliyeva, M.Hojiyeva va boshqalar tomonidan yaratilganligini e’tirof etish lozim.

Umuman olganda ushbu tadqiqot ishlari geografiya ta’limi uchun muhim qo‘llanmalar sifatida hamon o‘z ahamiyati va mavqeyini yo‘qotmagan. Hozirgi kunda esa geografiya ta’limi metodikasi bo‘yicha ilmiy tadqiqot olib borish uchun bir qator dolzarb muammolar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baranskiy. N.N. Metodika prepodavaniya ekonomicheskoy geografii. –M.: Uchpedgaz, 1960
2. Vaxobov X., Alimkulov N., Sultanova N. Geografiya o‘qitish metodikasi. – T.: Nodirabegim, 2021. – 360 b.
3. Gadoyev K. Berdiyeva S. O‘zbek geografiya fani fidoyilari. “O‘zbekiston”. 2015. – 228 b
4. Ishmuhammedov R , Yuldashev M. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – T.: Nihol, 2013 yil
5. Qayumov A., Safarov I., Tillaboyeva M., Fedorko V. Jahon iqtisodiy-ijtimoiy geografiyasi. Darslik. – T.: O‘zbekiston. 2019
6. Qurbonniyozov R. Geografiya o‘qitish metodikasi. Geografiya ta’limi uchun o‘quv qo‘llanma. – Urganch. 2001. – B. 212 143
7. Mo‘minov O. Geografiya ta’limi metodikasi. – T.: “O‘qituvchi”, 1986. – B. 208
8. Tojiyev M., Ziyomuhamedov B. Pedagogik texnologiya. Navoiy kutubxonasi nashriyoti. – T.: 2013. – B. 7-10

БЎЛАЖАК ТАРИХ ЎҚИТУВЧИЛАРИДА ИНФОРМАЦИОН-АНАЛИТИК КОМПЕТЕНТЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ ВА ОМИЛЛАРИ

СИДДИҚОВ ИЛЁСЖОН БАХРОМОВИЧ

Фарғона давлат университети доценти, фалсафа фанлари доктори (DSc)

Аннотация: Ушбу мақолада бўлажак тарих ўқитувчиларида информацион ва аналитик компетентликни интеграциялаш, уларни ўзаро алоқадорликда ривожлантириш вазифалари, ҳозирги замон ахборотларни чуқур аналитик таҳлил қила оладиган кадрларга кучли эҳтиёж, бундай жараёнда юксак салоҳиятли ва рақобатбардош кадрларга бўлган талаб ортиб бориши баён этилган. Олий таълим муассасаларида бўлажак тарих ўқитувчиларини тарбиялаш ҳажмини кенгайтириш билан бирга сифатли ва самарадор таълимни ташкил этиш орқали замонавий билим ва кўникмаларга, бугунги замон талаб қилаётган компетентликка эга бўлган кадрларни тайёрлаш тизимини ҳам қайта кўриб чиқиш бўйича муҳим тавсиялар келтирилган.

Калит сўзлар: информацион ва аналитик компетентлик, ақл генератори, медиа маданият, гуманистик дунёқараш, ижтимоий ҳаёт, аналитик таҳлил, самарадор таълимни ташкил этиш, интеграцион таълим, аналитика.

Аннотация: В данной статье описаны задачи интеграции информационно-аналитической компетентности у будущих учителей истории, развития их во взаимоотношениях, острая потребность в кадрах, способных к глубокому аналитическому анализу информации, и возрастающая потребность в высокопотенциальных и конкурентоспособных кадрах в такой процесс. . Помимо расширения масштабов подготовки будущих учителей истории в высших учебных заведениях, путем организации качественного и эффективного обучения, мы пересмотрим систему подготовки кадров, обладающих современными знаниями и навыками, компетенциями, требуемыми сегодняшним временем. Важными выходными рекомендациями являются предоставлена.

Ключевые слова: информационно-аналитическая компетентность, генератор сознания, медиакультура, гуманистическое мировоззрение, социальная жизнь, аналитический анализ, организация эффективного образования, интегрированное образование, аналитика.

Annotation: This article describes the tasks of integrating informational and analytical competence in future history teachers, developing them in a mutual relationship, the strong need for personnel capable of deep analytical analysis of information, and the increasing demand for high-potential and competitive personnel in such a process. . In addition to expanding the scope of education of future history teachers in higher education institutions, by organizing quality and effective education, we will revise the system of training personnel who have modern knowledge and skills, the competence required by today's times. important exit recommendations are provided.

Keywords: informational and analytical competence, mind generator, media culture, humanistic outlook, social life, analytical analysis, organization of effective education, integrated education, analytics.

КИРИШ

Бугунги кунда кучли мутахассис сифатида касбий билим ва кўникмалар билан бирга информацион ва аналитик тафаккур кўникмаларини ҳам ривожлантириш талаби ҳам юзага чиқмоқда. Бу эса, бўлажак тарих ўқитувчиларини тайёрлаш тизимини янгича ёндашувлар билан бойитиш, унга хорижий тажрибани кенг

қўллаш ва амалиёт дарсларига алоҳида урғу берган ҳолда уларни ахборотларга таҳлилий тафаккурини ривожлантириш устуворлик касб этмоқда.

Бунинг учун аввало “компетенция”, “компетентлик”, “аналитик компетентлик”, “информацион компетентлик”, “интеграция”, “интеграцион таълим”, “информацион-аналитик компетентлик”

тушунчаларининг мазмун-моҳияти, концептуал асосларини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ иш бўлади.

“Компетенция” атамаси фанда илк бор XX асрнинг 50–60-йилларида қўлланган. Инглизча “компетенсе” тушунчаси луғавий жиҳатдан бевосита чуқур билимга асосланган қобилият, лаёқатлилик даражасини англатади¹. Мазмунан эса “фаолиятда назарий билимлардан самарали фойдаланиш, юқори даражадаги касбий малака, маҳорат ва иқтидорни намоён эта олиш”ни билдиради. Кўплаб олимлар томонидан “компетенция” ва “компетентлилик” тушунчаларига берилган таърифларда компетенция муайян фаолиятда талаб қилинадиган хулқ-атвор, ўзини тутиш, компетентлилик эса ушбу талабга мослик даражаси, яъни компетенцияни намоёйиш қилишнинг пировард натижаси деб талқин қилинади.

Мазкур мақолада бўлажак тарих ўқитувчиларида бўлажак тарих ўқитувчиларида информацион ва аналитик компетентликни интеграциялаш, уларни ўзаро алоқадорликда ривожлантириш вазифалари таҳлил қилинган.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Таълимга компетент ёндашув бўлажак кадрларда ҳосил бўлган компетенциялардан шахсий, касбий ва ижтимоий ҳаётда учрайдиган турли вазиятларда самарали фойдаланишга ўргатишни кўзда тутаяди. Бунда кутилмаган ноаниқ, янги, муаммоли вазиятларга дуч келинганда тегишли билим, кўникма, малакалардан

фойдалана олишга алоҳида эътибор қаратилади. Шу боис ҳар бир фанни ўқитиш жараёнида унинг мазмуни ҳамда хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда унга доир компетенциялар шакллантирилади.

Бўлажак кадрларда компетенциявий ёндашувни шакллантириш ва ривожлантириш муаммосини профессор А.Абдуқодиров шундай таъкидлайди, компетентлиликни ривожлантириш – бу инсоннинг бутун умри давомида тўхтамайдиган жараён². Педагог олимларимизнинг тадқиқотларида касбий ва педагогга хос компетентлиликнинг ўзига хос жиҳатлари ёритиб берилган. Жумладан, Н.А.Муслимов ўзининг тадқиқот ишларида касбий компетентлиликни олти сифат кўринишида келтириб ўтганлар:

1) Мотивацион хислатлар (инсоннинг бутун ҳаёти давомида шаклланиб, ривожланиб боровчи танлаган касбига бўлган еҳтиёжлари, мотивлари ва мақсадларни қамраб олади);

2) Интеллектуал салоҳият (барча расмий ҳужжатлар асосида ўқитувчи ахборот ва маълумотларни узатишга, билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришга интилади);

3) Иродавий сифатлар (мақсадга интилувчанлик, ички ва ташқи тўсиқларни, жисмоний ва ақлий зўриқишларни енга олишлик, ўзини тута билиш ва ташаббускорлик хислатлари);

4) Амалий кўникмалар (психологик, педагогик, методик ва техник-технологик қобилиятлар, амаллар, индивиднинг фаолият ва мулоқотнинг турли соҳаларидаги кўникмалари);

5) Ҳиссий сифатлар (ўз ҳиссиётларини бошқаришнинг зарурий малакаларини

¹ Нарзиева Н. Формирование исследовательских компетенции у учащихся на основе интегративного подхода // XV Международная научно-практическая конференция. World science: problems and innovations. Мцнс «Наука и просвещение». 30-ноября 2017. – Пенза, 2017. Часть 3. – С. 114

² Абдуқудусов О. Интегратив ёндашув – чуқур билим, яхши фазилатларни шакллантириш омили/–Т.: Халқ таълими Ж, 2000-№5. -Б.10.

шакллантирилиши (қаҳр, ғазаб, безовталик, аразлаш, ҳасад, ҳамдардлик, уялиш, мағрурлик, кўрқиш, кўнгилчанлик, муҳаббат ва бошқалар)ни бошқариши ҳамда ўз ҳиссий ҳолатларини ва уларни келтириб чиқарувчи сабабларни тушуниши);

б) Ўз-ўзини бошқара олиш (мақсадларни ва уларга еришиш воситаларини танлашдаги еркинлик, виждонийлик, ўз фаолиятига танқидий ёндашув, ҳаракатларнинг кенг қамровлилиги ва англанданлиги, ўз хулқини бошқаларники билан қиёслаб бориши, келажакка ишонч, ўз жисмоний ва психологик ҳолатини талаб даражасида тутиб туриши ва бошқара олиши)³. Демак, компетентлик чуқур билимга асосланган қобилият, лаёқатлилик даражасини англатади ва бўлажак касбий фаолиятдаги билим ва кўникмаларнинг ривожланган даражеси ва малаканинг юксак кўриниши ҳисобланади.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Аналитик компетентликнинг асоси бўлган аналитик фикрлаш тарзи фақат айтиш мумкин бўлган нарсага чегара ўрнатиш масаласидагина қарши бўлган. Мантиқий тузилган тилда, метафизик гаплар шакланган бўлиши мумкин эмас, негаки унда янглишишга олиб келадиган ҳеч нарса бўлмаслиги керак. Муаммо моҳияти шундаки, киритилаётган ўзгартиришлар жуда осон тушуниладиган, аввал олинган маълумотлар билинмас бўлиши керак. Яъни аналитик тафаккур услуги мантиқий парадоксларни истисно қилиш йўли билан тушунтиришга мойил.

Бўлажак тарих ўқитувчиларида аналитик компетентликни ривожлантиришда кўр-кўрона, догматик равишда эмас, онгли танқидий тафаккурнинг аҳа-

мияти катта. Бунда аввало шуни таъкидлаш жоизки, айнан аналитик фикрлаш танқидий тафаккур тараққиётининг энг олий намунаси. Демак, ана шу аналитик тафаккурнинг ривожланишидаги тарихий жараёнларга оид турли қарашлар, ёндашувлар, концепциялар орасидаги зиддиятлар мавжудлигига эътибор берилса, талабада танқидий тафаккурни ривожлантириш унча қийин муаммо эмас.

Аналитик тафаккурни ривожлантириш учун аввало ушбу тафаккурнинг ўзи қандай бўлишини аниқлаб олишимиз керак. Аслида, асл аналитик тафаккурда скептицизм элементлари бўлиши зарур. Масалан, «Пиррон асос солган скептицизмнинг танқидий тафаккур тараққиёти учун аҳамияти беқиёс бўлган. Бўлажак тарих қўитувчиларида атрнқидий тафаккурни оживожлантириш тарихий жараёнларга танқидий кўз билан қараш, тарихий жараёнларни таҳлил этиш, бир-бири билан солиштириш, манбаалар усмтида ишлашга ундайди. Бу эса уларда аналитик компетентликни ривожлантиради.

Шунинг учун ҳам бўлажак тарих ўқитувчиси учун танқидий фикрлаш тарзи, тарихий жараёнларга нисбатан танқидий қараш, ёндашув жуда керакли кўникмалардан ҳисобланади. [3].

МУҲОКАМА

Тадқиқотчи Ш. Ҳасанов фикрича, «аналитик фикрлаш тарзи – таҳлилий фикр юритиш санъати, бирор муаммо, масала, ахборот, воқеа-ҳодисани ўрганиш жараёнида у ҳақида атрофлича, аниқ, тегин, чуқур, мазмундор, мустаҳкам тўхтамга келиш қобилияти. Аналитик тафаккур эгаси таҳлил қилинаётган объектни ҳар томонлама синчиклаб ўрганади: мураккаб ахборотларни қисмларга ажратади, ҳар бир сўз, жумла, деталь, нарса устида жиддий фикр юритади, қисмларни

³ Муслимов Н.А. ва б. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. – Т.: “Фан ва технология” 2013. –Б. 128

ўзаро мантикий боғлайди, мақбул хулосага келади ва керакли қарорлар қабул қилади. Аналитик қобилият эгаси ҳар қандай ҳодиса устида фикр юритганда нарса-ҳодисанинг ташқи маъносини уқиш билангина чекланмай, унинг ички – ботиний маъно қатламларини ҳам аниқлашга уринади. Натижада таҳлил этилаётган объект юзасидан атрофлича тушунча юзага келади.

Тадқиқотчи олима М.Мирқосимова фикрича, «аналитик фикрлаш тарзи мантикий тафаккур хусусиятларини ҳам қамраб олиши, тафаккур суръатининг тезлиги, масалага турли жиҳатлардан ёндашишни талаб этиши, қамровлилиги, муаммонинг асосланган ечимини топиш сингари жиҳатлари билан устуворлик қилади.

Бўлажак тарих ўқитувчиларида ривожлантириш талаб этилаётган тарихга танқидий-таҳлилий муносабат мураккаб фикрлаш услуби бўлиб, унинг шаклланиши ахборотни пассив қабуллашдан бошлаб муайян муаммолар ечимига мустақил келишга қадар турли босқичларни босиб ўтади. Демак, биз бўлажак тарих ўқитувчиларини юксак аналитик тафаккурга эга мутахассислар сифатида тарбиялай олишимиз учун унда аввало танқидий фикрлаш қобилиятини уйғотиш ва ривожланиш учун шарт - шароит яратишимиз керак. Бунда тарих таълимида танқидий рух, тафаккур тарзи энг муҳим ва зарурий шарт-шароит, замин, асос бўлиб хизмат қилади.

ХУЛОСА

Бўлажак тарих ўқитувчиларида ин-формацион-аналитик компетентликни ривожлантиришда жуда самрали бўлган 8 та педагогик талаб мавжуд. Уларга:

1. Талабага информацияни киритиб қўйиш керак бўлган объект (идиш) си-

фатида эмас, балки шахс (субъект) сифатида, яъни шаклланган, ўз фикр ва мулохазаларига, эътиқоди, қарашлари, интилишлари, иродаси, характерига эга бўлган субъект сифатида қараш. Мазкур талаб ўқитувчи ўз қарашларини талабанинг ўзида мустақил шаклланиб бўлган дунёқарашнинг ўрнига, уни йўқ деб ҳисоблаб ёки ўчириб ташлаб эмас, балки унинг учун қадрли бўлган қарашлар ва таълимотлар билан мувофиқлашувини назарда тутиб, унга пайванд қилиш тарзида иш юритишини тақозо этади.

2. Бу бор шароитдан иложи борича яхши фойдаланишга ҳаракат қилиш талабидир.

3. Педагогнинг талаба билан баҳам кўрмоқчи бўлган билимлари унинг ўзига яхши тушунарли ва маъқул келган бўлиши, бир сўз билан айтганда унинг ўзидан келиб чиқадиган бўлиши зарур.

4. Педагогнинг ўзи ҳам қандайдир ёт информацияни талабага узатувчи оддий бир автомат (радио, компьютер, телеэкран ва ҳ.к.) эмас, балки ўзи ўтадиган дарс мавзулари бўйича ўз фикр ва қарашларига эга бўлган, ўз ғоя ва мақсадларини мустақил шакллантириш, ифодалай оладиган ва аналитик тафаккури кучли бўлган эркин ва ижодкор шахс бўлиши талабидир.

5. Педагогнинг талабаларга бермоқчи бўлган билим ва ахбороти кўпчиликни қизиқтирадиган, жалб этадиган равишда ташкилланиши кераклигини билдиради.

6. Педагог ўз талабаларига дарс жараёнида ўзи билан эркин фикр алмашинув, мулоқот қилиш учун имконият яратишини тақозо этади. Яъни ўқитувчи ўз талабаларининг ўзига саволлар билан эркин мурожаат қилишлари, керак бўлса, ўз фикр ва мулохазаларини билдиришлари учун шароит яратиши ва шунга рағбат-

лантириши керак.

7. Педагог дарс материалларини талабаларнинг ўзлаштиришлари учун тегишли объектив ва субъектив шароитлари мавжудлигини ҳисобга олган ҳолда танлаши ва ташкиллаши мақсадга мувофиқ.

8. Педагог ўзига талаба кўзи билан қарай билиши, улар орқали ўз нуқсонларини пайқашдан қўрқмаслиги ва, керак бўлса, ўзини ўзгартириши жоиз. Бунинг

учун у ҳар бир талабани шахс сифатида кўра олиши, уларнинг иззат нафсига тегмаслика ҳаракат қилиши зарур.

Хулоса қилганда, таълимнинг бугунги вазифаси эса талабаларни кун сайин ошиб бораётган ахборот-таълим муҳити шароитида мустақил фаолият кўрсата олишга, ахборот оқимидан онгли аналитик фикрлаш тарзи орқали оқилона фойдаланишга ўргатишдан иборат.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Тошкент: “O‘zbekiston”, 2021. –Б. 224.
2. Тимоти Ж.Уинтер(Абдулҳаким Мурод) XXI асрда ислом: постмодерн дунёда қиблани топиш. –Тошкент: Шарқ, 2005. –Б. 335.
3. Иўлдошев Қ. Янгиланган педагогик тафаккур ва умумтаълим мактабларида адабиёт ўқитишнинг илмий-методик асослари: Пед. фан. докт. ... дисс. – Т., 1997. – 256.
4. Иўлдошев Ж.Ф., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари.– Т.: Ўқитувчи, 2004. – 104 б.
5. Кремер Г. Ислом – дин ва давлат: исломда дин, ҳуқуқ ва сиёсатнинг ўзаро муносабати // Ислом ва дунёвий-маърифий давлат/ масъул муҳаррир З. Мунавваров. –Тошкент: Имом ал-Бухорий халқаро жамғармаси, 2003. –Б. 60.
6. Жамолдинова О.Р. Ёшлар соғлом турмуш маданиятини ривожлантиришда узвийлик ва улуксизлик тамойиллари амал қилишининг педагогик механизмларини такомиллаштириш: Автореф. ... пед. фан. док. – Т., 2015. – 86 б.
7. Жамолов С. Илмнинг ўн тўрт қаноти. –Тошкент: Ғофур Фулом, 2018. –Б. 8.

ИНКЛЮЗИВ ТАЪЛИМ ШАРОИТИДА ЎҚУВЧИЛАР МОТИВИНИ ХАВФСИЗ ҲАЁТГА МУВОФИҚЛАШТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРИ

КОБИЛОВА ШАХНОЗА ХУДАЙШУКУРОВНА

Чирчиқ давлат педагогика университети Педагогика факультети Махсус педагогика кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада инклюзив таълим жараёнини ташкил этишда мотивацион омиллардан мақсадли ва самарали фойдаланишнинг имкониятилари, унинг педагогик-психологик механизмлари, ҳамда ўқувчилар ҳаёт хавфсизлиги билан боғлиқ жиҳатлари ёритилган бўлиб, модел таклиф этилган.

Калит сўзлар: мотив, модел, педагогика, инклюзив, имконияти чекланган ўқувчи, психологик, таълим сифати, эҳтиёж, ҳаракат, психологик хусусият ва жараён, мослашиш даражаси, таълимга интеграция, кундалик ҳаётда хавфсиз хатти-ҳаракат, таълим, истиқбол, педагогик жараён, стереотип, ассимиляция.

Аннотация: В данной статье освещаются возможности целенаправленного и эффективного использования мотивационных факторов в организации процесса инклюзивного образования, его педагогико-психологических механизмов, а также аспекты, связанные с безопасностью жизни обучающихся, и предлагается модель .

Ключевые слова: мотив, модель, педагогика, инклюзивность, учащийся с ОВЗ, психологический, качество обучения, потребность, действие, психологические характеристики и процесс, уровень адаптации, интеграция в образование, безопасное поведение в повседневной жизни, воспитание, перспектива, педагогический процесс. , стереотип , ассимиляция.

Annotation: This article highlights the possibilities of purposeful and effective use of motivational factors in the organization of the process of inclusive education, its pedagogical and psychological mechanisms, as well as aspects related to the safety of life of students, and proposes a model.

Keywords: motive, model, pedagogy, inclusiveness, student with disabilities, psychological, quality of education, need, action, psychological characteristics and process, level of adaptation, integration into education, safe behavior in everyday life, upbringing, perspective, pedagogical process. , stereotype, assimilation.

КИРИШ

Имконияти чекланган бола (ўқувчи) ларнинг хавфсиз ҳаётга тайёргарлигини шакллантиришга ҳисса қўшадиган энг муҳим таркибий қисмлардан бири бу, шахс фаолиятини рағбатлантириш бўлиб, уни ижтимоий – психологик омилларига эътибор қаратиш лозим.

Ижтимоий-психологик омилларни юзага чиқаришда шахс мотиви муҳим рол ўйнайди.

Мотивация лотинча сўздан олинган бўлиб, - ҳаракатга ундаш, инсон ўз эҳтиёжларини фаол равишда қондириш қобилияти, ҳамда хулқ-атворини бошқа-

радиган, унинг йўналишини, ташкилийлигини, фаоллиги ва барқарорлигини белгиловчи физиологик ва психологик динамик жараёндир[18].

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Психологик-педагогик адабиётлар (Л.И.Божович, И.А.Зимняя, А.Н.Леонтьев, Е.П.Ильин, С.Л. Рубинштейн, Е.В. Сидоренко ва бошқалар) таҳлилига кўра мотивация мураккаб ва кўп қиррали категория сифатида кўриб чиқилади, бу унинг моҳиятини, табиатини ва тузилишини тушунишга ёндашувларни турличалиги билан изоҳланади[4,7,10,14,16,18].

Мотивация муаммосининг ривожланиши, биринчи навбатда, инсон фаолияти манбаларини, унинг фаолиятига туртки берувчи кучларини таҳлил қилиш билан боғлиқ. Шу нуктаи назардан дастлаб мотивация фаолият манбаси ва рағбатлантириш тизими сифатида талқин қилинади.

Мотивация А.Н.Леонтьевнинг концептуал моделида фаолият тузилишида мавжуд бўлган ўзаро боғлиқ компонентлар (эҳтиёж - мотив - мақсад, ҳаракат - операция) тизими сифатида эътироф этилса, С.Г.Рубинштейн нуктаи назарича мотив шахс ривожланишининг ажралмас қисми бўлиб, дунёга, ўз фаолиятига ҳиссий ва қадрият муносабатини шакллантиришга йўналтирилган эҳтиёжларни юзага чиқаради дейди[17].

Л.И.Божович, И.А.Зимняя ва А.К.Маркова нуктаи назарича ўқув мотивацияси ўқув фаолиятига киритилган мотивациянинг алоҳида тури сифатида қаралади. Ўқув мотивациясининг рағбатлантирувчи таркибий қисмларидан бири, бу мотивацион муҳитни мураккаб жараёнларини ажралмас кўринишларидан бири сифатида тавсифланади[5,8,21].

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

А.Г.Асмолов фикрича, ўқув фаолияти полимерланади ва иерархияни ташкил этувчи мураккаб мотивлар тизими томонидан бошқарилади. Мотивация тизимининг қуйидаги таркибий қисмлари мавжуд[3].

1) Таълим ва когнитив мотивлар (янги билим ва ҳаракат усулларини ишлаб чиқиш ва ўзлаштиришга эътибор бериш);

2) Ижтимоий мотивлар:

а) идеаллар ва ижтимоий қадриятларга эътибор бериш (А.К. Маркова);

б) жамият олдидаги бурч ва жавобгарлик мотиви (М.В. Матюхина);

в) мансублик мотивлари - (инглиз

тилидан аффилиатсион - қўшилиш) - бошқа одамлар билан муносабатлар ўрнатиш ёки сақлаб қолиш истаги, улар билан алоқа қилиш ва мулоқот қилиш истаги;

д) жамиятда хавфсиз хулқ-атвор тури мотивлари;

э) ўз-ўзини ривожлантириш ва ўз-ўзини тарбиялаш мотивлари - ўз-ўзини ривожлантириш ва билим ва малакаларни ўзлаштириш усулларини доимий равишда такомиллаштиришга йўналтириш (А.К.Маркова, А.Б.Орлова, Л.Ф.Фридман);

3) ташқи мотивлар:

а) моддий мукофот мотиви;

б) хавфсизлик ва барқарорликка интилиш мотиви;

в) нуфуз ва мақом мотивлар;

д) муваффақиятсизликдан қочиш мотиви.

4) Ички мотивлар. А.К.Маркова, Т.А.Матис, А.Б.Орловлар фикрича, инсон ўзининг хулқ-атвори ва амалга ошираётган фаолиятидан қониқиш олганида вужудга келади:

а) ўз автономияси ёки шахсий сабаб-оқибат мотиви;

б) ўз малакасининг мотиви ва эркин танлаш имконияти.

Л.И.Божович, И.А.Зимняя, А.Н.Леонтьев, Е.П.Ильин, С.Л. Рубинштейн, Е.В.Сидоренко, Х.Хекхаузен мотивларни йўналиши ва мазмунига кўра қуйидагича таснифлайдилар:

- ижтимоий (бурч, масъулият, таълимнинг бутун жамият учун аҳамиятини тушуниш);

- когнитив (кўпроқ билиш истаги, билимдон бўлиш);

- профессионал қиймат (истикболли ва қизиқарли ишни олиш имкониятларини кенгайтириш);

- эстетик (ўрганиш - завқ, одамнинг

яширин қобилиятлари ва истеъдодлари очилади);

- коммуникатив (инсоннинг интеллектуал даражасини ошириш ва янги таълим орақлари орқали ижтимоий доирасини кенгайтириш имконияти);

- мақом-позицион (жамиятда ўқитиш ёки ижтимоий фаолият орқали интилиш маъқулланади);

- анъанавий-тарихий (жамиятда пайдо бўлган ва вақт ўтиши билан мустақкамланган стереотиплар);

- утилитар-когнитив (қизиқадиган алоҳида мавзунини ўрганиш ва ўз-ўзини тарбиялаш истаги);

- онгсиз мотивлар (қабул қилинган маълумотларнинг маъносини тўлиқ нотўғри тушуниш ва когнитив жараёнга тўлиқ қизиқиш йўқлиги асосида) [5,9,11,20].

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

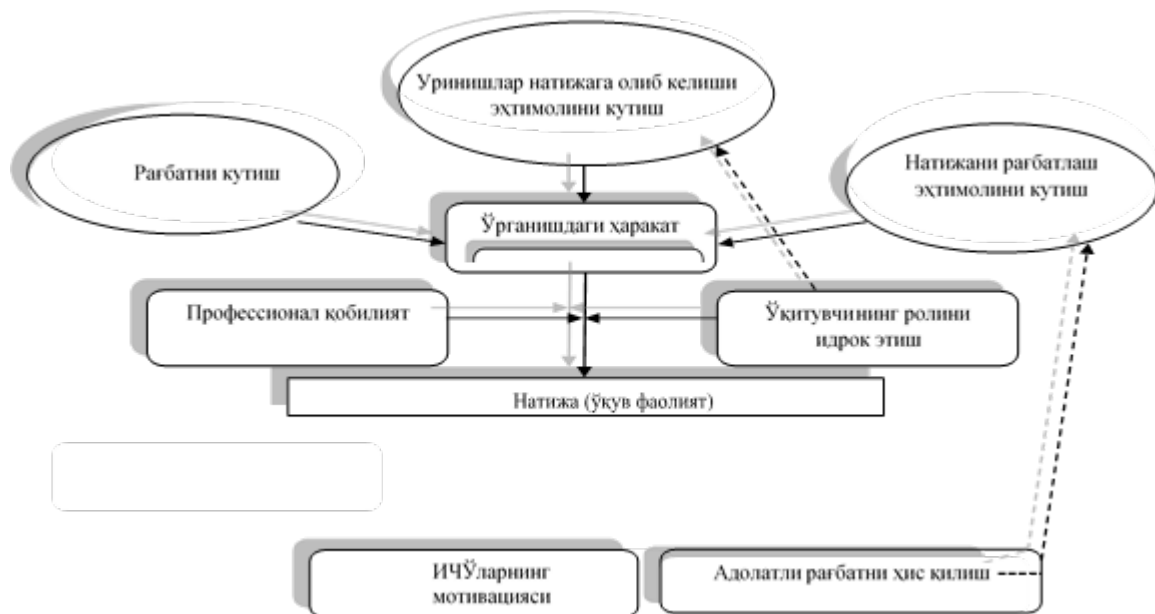
Ушбу мотивларни йўналиши ва мазмунига кўра инклюзив таълим жараёни-

да тахсил олаётган имконияти чекланган бола (ўқувчи)ларнинг ҳаёт фаолиятида катта аҳамият тутиб, уларни ижтимоий фаоллигини оширишга хизмат қилади.

Шу нуқтаи назардан инклюзив таълим муҳитида имконияти чекланган бола (ўқувчи)лар ҳаёт хавфсизлигини мотивацион рағбатлантирувчи фаолиятини ривожлантириш зарурияти мавжуд.

Инклюзив таълимдаги рағбатлантирувчи фаолият - бу имконияти чекланган бола (ўқувчи)лар хавфсизлигини ва жамиятда ижтимоий мослашувини шакллантиришнинг мақсадли педагогик жараёни ҳисобланади.

Портер-Лоулернинг процессуал мотивлар тоифасига кирувчи хусусиятларидан келиб чиқиб, биз унинг асосий таркибий қисмларига эътибор қаратган ҳолда, имконияти чекланган бола (ўқувчи)лар учун қўллаш имкониятини таҳлил этамиз.

1-расм. Имконияти чекланган бола (ўқувчи)ларни процессуал мотивацияси

Мотивациянинг ишлаб чиқилган моделига кўра, у беш компонентни аниқлайди, улар қуйидагиларни ўз ичига олади: имконияти чекланган бола (ўқувчи)лар томонидан сарфланган саъй-ҳаракатлар, уларнинг идроклари, олинган натижалар, олган билими ва улардан қониқиш даражаси. Шундай қилиб, имконияти чекланган бола (ўқувчи)лар томонидан қилинган ўқув жараёнидаги саъй-ҳаракатларнинг даражаси, уларнинг рағбат ва бу ҳаракатлар сифати, ҳам миқдори ҳақиқатдан кутилган натижага олиб келишига ишонч даражаси билан белгиланади.

Таъкидлаш лозимки, керакли даражадаги ишлашга эришиш маълум ички мукофотларга олиб келиши мумкин: бу ўзига ишончи, кучли томонлари ва маълум бир соҳадаги малакаси, ўзини ўзи қадрлаши, бажарилган вазифалардан қониқиш ҳисси ҳосил бўлиши мумкин ва лавозимга кўтарилиш, иш ҳақини ошириш, бонуслар ёки раҳбарларнинг розилиги каби ташқи мукофотлар.

Адолат назарияси қоидаларига асосланиб, имконияти чекланган бола (ўқувчи)лар маълум натижаларга эришганликлари учун оладиган рағбатнинг адолатлилигига, ўзларининг шахсий баҳоларига эга бўлишлари мумкин. Бу ерда қониқиш, имконияти чекланган бола (ўқувчи)ларнинг натижаси бўлиб, ўзлари учун қанчалик давлат ва жамиятга керак эканлигини ҳис этади.

Инклюзив муҳитда таълим олаётган имконияти чекланган бола (ўқувчи)ларнинг мотивацияси шунчаки сабаб-оқибат муносабатлари занжирини элементи эмас, балки ўзаро боғлиқ

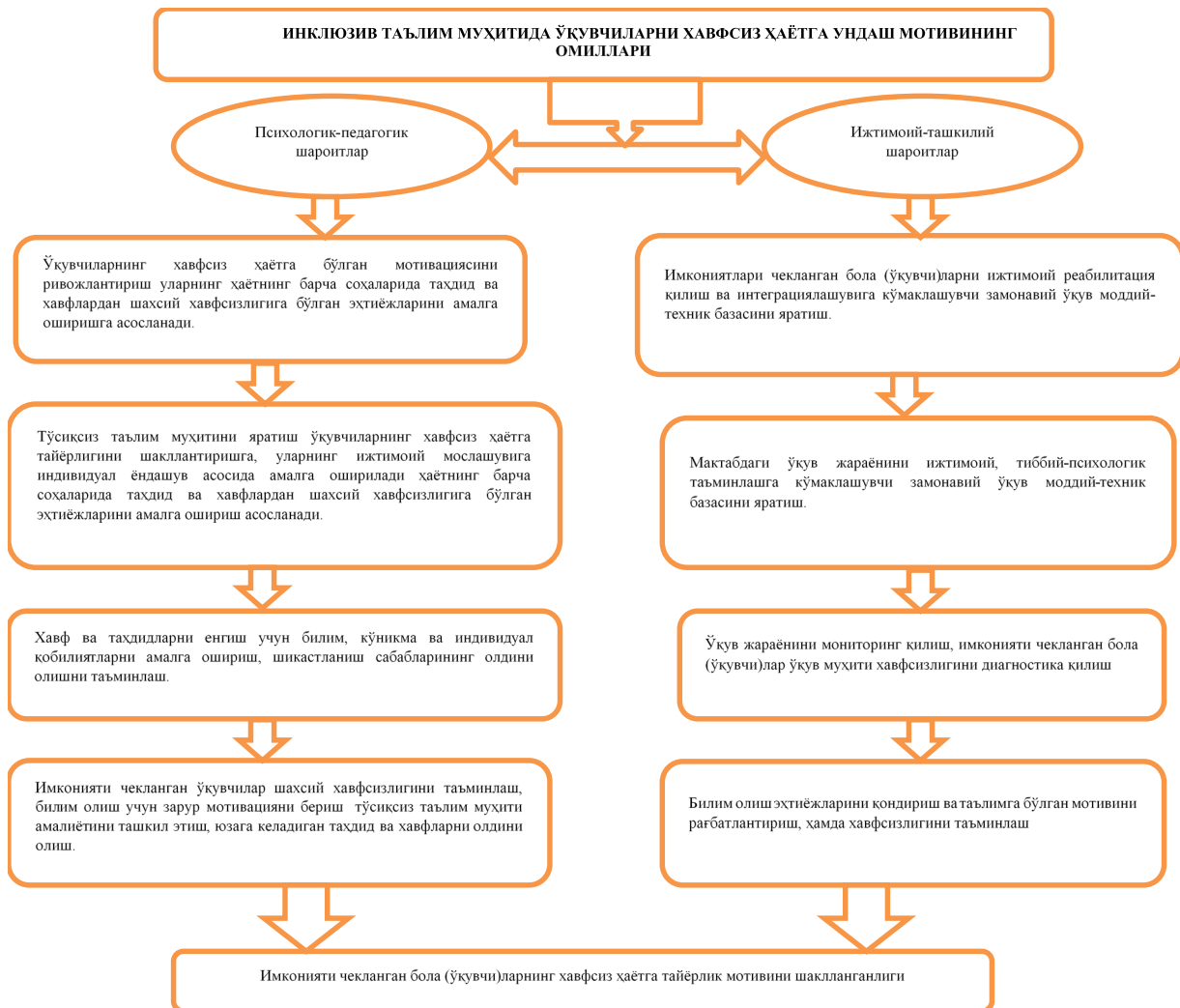
тушунчаларни (қониқиш, мукофот, натижалар, қобилиятлар, ҳаракатлар ва идрок) тизимга бирлаштириш муҳимлигини кўрсаткичидир.

Ушбу шартни амалга ошириш инклюзив муҳитда таълим олаётган имконияти чекланган бола (ўқувчи)ларнинг эҳтиёжлари ва қизиқишлари, интилишлари ва ҳис-туйғулари, муносабати ва идеаллари, муносабатларида мотивларни шакллантирадиган хавфсиз хулқ-атворни улар шахсида ривожлантириш мотивацион ёндашувини тақозо этади.

Инклюзив муҳитда таълим олаётган имконияти чекланган бола (ўқувчи)лар учун мотивациянинг ҳақиқий манбаси - бу шахсий хатти-ҳаракатларни хавфсиз турига мослашувини шакллантиришга ёрдам берадиган ички мотивлардир. Шу сабабли, ўрганиш мотивларига (ички рағбатлантирувчи кучлар) ҳал қилувчи аҳамият берилди, улар инклюзив тайёргарлик жараёнида ўз ривожланишини, бошқалар билан биргаликда ва бошқалар учун ҳаракат қилишни, янги, номаълум нарсаларни билишни ўз ичига олади.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, имконияти чекланган бола (ўқувчи)ларнинг хавфсиз ҳаётга тайёргарлигини шакллантириш учун мақсадли инклюзив фаолиятни шакллантириш тизимида маълумотларни қайта ишлаш ва психологик тартибга солишнинг барча босқичларида ўқув мотивацияси жараёни зарурий шарти ҳисобланиб, мақсад, вазифалар ва уни амалга ошириш учун зарур бўлган натижага эришиш йўлла-

2-расм: Инклюзив таълим муҳитида ўқувчиларни хавфсиз ҳаётга йўналтириш мотиви

рини белгилаб олиш зарур.

Мотивацион омилларни классификациясини замон талаби нуқтаи назаридан мувофиқлаштириш ва амалиётган реализация этишнинг инновацион дастурини яратиш, имконияти чекланган бола (ўқувчи)ларнинг хавфсиз ҳаётга тайёргарлигини шакллантиришнинг мураккаб ва кўп босқичли жараёнини янада тезлаштириш имкониятини бе-

риб самардорлик мезонини белгилайди. Шунингдек, бу жараён имконияти чекланган бола (ўқувчи)ларнинг жамиятга мослашиш даражаси ва таълимга интеграциясини асоси бўлиб, кундалик ҳаётда хавфсиз хатти-ҳаракатларнинг стереотиплари ассимляциясини юзага чиқаради, ҳамда инклюзив таълим жараёнида хавфли ва фавқулодда вазиятлар, шунингдек, ҳаётнинг бар-

ча соҳаларида юз берадиган таҳдид ва рини мувофиқ ишлашини таъминлай- хавфлардан ҳимояланиш механизмла- ди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Kobilova Sh.X. Inklyuziv ta'lim muhitini yaratishda pedagogik ta'lim innovatsion klasterining roli / Inklyuziv ta'limning dolzarb masalalari: muammo va ularning yechimlari mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Toshkent, 2022, 5-dekabr, 233-235 b.
2. Usarov J.E., Kobilova Sh.X., Boboxonova M. Inklyuziv ta'lim va uning ijtimoiy-pedagogik omillari / Pedagoglar malakasini oshirish tizimiga innovatsion yondashuv: Xalqaro tajribalar va rivojlanish istiqbollari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. Guliston, 2022, 6-7-aprel, 275-277 b.
3. Асмолов, А.Г. Формирование универсальных учебных действий в основной школе: от действия к мысли / А.Г. Асмолов, Г.В. Бурменская, И.А. Володарская и др. // Система заданий: пособие для учителя / под ред. А.Г. Асмолова. – М.: Просвещение, 2010. – 159 с.
4. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. — СПб. [и др.] : Питер, 2008. — 398 с.
5. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. — СПб. [и др.] : Питер, 2008. — 398 с.
6. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. — СПб. [и др.] : Питер, 2008. — 398 с.
7. Зимняя И.А. Педагогическая психология- https://ipk74.ru/upload/iblock/Odd/Odd_5585a08f22073fe6c59fc7a5f5e37.
8. Зимняя И.А. Педагогическая психология- https://ipk74.ru/upload/iblock/Odd/Odd_5585a08f22073fe6c59fc7a5f5e37.
9. Зимняя И.А. Педагогическая психология- https://ipk74.ru/upload/iblock/Odd/Odd_5585a08f22073fe6c59fc7a5f5e37.
10. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб., 2000; Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб., 1999.
11. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб., 2000; Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб., 1999.
12. Кобилова Ш.Х. Инклюзив таълимда психологик-педагогик фаолият мувофиқлиги ҳамда унинг истиқболлари // European Journal of Interdisciplinary Research and Development. Nov. 2022, Vol. 9, 40–46 b.
13. Кобилова Ш. Инклюзив таълим маконини барқарорлаштириш ҳамда унинг педагогик шарт-шароитларини мувофиқлаштиришнинг муаммо ва ечимлари / Ta'lim, fan va innovatsiya. № 6., 2022. Б. 116-119
14. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. 3-е изд. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972; Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб., 1999.
15. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. 3-е изд. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972; Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб., 1999.
16. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии в 2-х т. / С.Л. Рубинштейн: – Т. 2. – М.: Педагогика, 1989. – 328 с.
17. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб., 1999.
18. Свободная энциклопедия Википедия [Электронный ресурс]. – Ре-жим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
19. Сидоренко Е. В. Мотивационный тренинг. – СПб., 2000; Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. Т. 1, 2. – М., 1986.
20. Сидоренко Е. В. Мотивационный тренинг. – СПб., 2000; Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. Т. 1, 2. – М., 1986.
21. Формирование интереса к учению у школьников / Под ред. А.К. Марковой. – М., 1986. – 217 с.

TEXNIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA MUHANDISLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING KONTSEPTUAL ASOSLARI

NURULLAYEV USMON ALLAQULOVICH
Jizzax politexnika instituti “Transport vositalari muhandisligi”
kafedrası katta o'qituvchisi

Аннотация: Ushbu maqolada kompetensiyalarga asoslangan ta'limning hozirgi tendentsiyalaridan biriligi va texnika oliy ta'lim muassasalarida o'qitishning muhandislik kompetensiyalari va ehtiyojlari bilan bog'liqligini ko'rsatilgan. Bo'lajak muhandis bitiruvchilar va ish bilan ta'minlaydigan sanoatning ko'nikmalari va ehtiyojlari o'rtasidagi munosabati ko'rib chiqilgan va ko'p jihatdan bitiruvchilarning malakasi yo'qligi va ularning professionallardan farq qilishi bilan bog'liqligi yoritilgan.

Калит сўзлар: Kompetensiya, muhandis, texnika, ta'lim, ehtiyoj, talaba.

Аннотация: В данной статье представлена одна из современных тенденций компетентностного образования и ее взаимосвязь с инженерными компетенциями и потребностями преподавания в технических вузах. Рассмотрена взаимосвязь между навыками и потребностями будущих выпускников инженерных специальностей и отраслью-работодателем, а также освещены многие аспекты, связанные с отсутствием навыков у выпускников и их отличиями от профессионалов.

Ключевые слова: Компетенция, инженер, техника, образование, потребность, студент.

Abstract: This article presents one of the current trends in competence-based education and its relationship with engineering competencies and the needs of teaching in technical universities. The relationship between the skills and needs of future engineering graduates and the industry-employer is considered, and many aspects related to the lack of skills of graduates and their differences from professionals are highlighted.

Key words: Competencies, chemical engineering, education.

Kirish (Introduction). Prezident Shavkat Mirziyoyev 2023 yil 20 dekabr kuni Toshkentdagi Kongress-xollda Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnoma yo'lladi. U o'z chiqishida kelgusi 2023 yilgi «Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili» deb nom berishni taklif qildi va quyidagilarni ta'kidladi.[1]

“Men bu fikrlarni o'rganib, bir narsaga amin bo'ldim. Aholimiz bizdan maktab, bog'cha va shifoxonalar ko'paytirish, ta'lim va tibbiyot sifati oshirish; mahallada yo'l, suv, elektr, transport muammolari hal qilish; ish o'rinlarini ko'paytirish, tadbirkorlikka yangi imkoniyatlar yaratishni; adolat ta'minlash, ovoragarchilik, byurokratiya, eng asosiysi, korruptsiyani yo'q qilishni kutmoqda. Ko'tarilgan masalalar aniq va o'rinlidir. Qanchalik qiyin bo'lmasin, biz bu muammolarni yechishimiz shart”, “Hech kim chetdan kelib — men har safar

shu masalani aytaman-hech kim chetdan mahallaga kelib, rayonga kelib, viloyatga kelib, O'zbekistonga kelib, bularni hal qilib bermaydi, hech qachon. Faqat va faqat o'zimiz qilishimiz kerak. O'zimiz rejalarimizni hozirgi zamonga [moslab], munosib qaror, farmon, qonunlarimizni chiqarishiz kerak. Odamlarimizning tashabbusi, shijoati va salohiyatini ishga solish uchun barcha sharoitlarni yaratish asosiy vazifalarni bo'lib qolishi kerak”.¹

Hozirgi kunda talabalarni o'rgatish masalalarini hal etishga qaratilgan pedagogik oqimlardan biri kompetensiyaga asoslangan ta'limdir.

Talabalarning malakasi kasbiy vazifalarni

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2023 yil uchun Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi

bajarish uchun turli kombinatsiyalarda qo'llaniladigan bir qator atributlarga (bilimlar, qadriyatlar, qobiliyatlar va munosabatlar) ega bo'lishidan kelib chiqadi. Shunday qilib, talaba - bu ishni tegishli standartga muvofiq bajarish uchun zarur bo'lgan fazilatlar (bilimlar, qadriyatlar, ko'nikmalar va munosabatlar) ega bo'lgan shaxs hisoblanadi. Konsepsiyaning tabiati shundaki, u turli narsalarni (atributlar va vazifalarni) kontseptual tizimda birlashtiradi. Bunda u faqat bajarilishi kerak bo'lgan vazifalarga yoki muhandislik kompetentsiyani ta'minlaydigan umumiy atributlar yoki qobiliyatlarga e'tibor qaratadigan an'anaviy konsepsiyalardan tashqariga chiqadi, ular turli kontekstlarda qanday qo'llanilishi kerakligi hisobga olinmaydi.[3]

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Konsepsiyaning o'zaro bog'liqligidan tashqari yana ikkita element: yaxlit ehtiyoj va kontekst hamda madaniyatni hisobga olish zarur. Muhandislik kompetensiyasi standartlarga asoslangan ta'lim yaxlit bo'lishi kerak, chunki ular muvaffaqiyatli ish faoliyatini tushuntirishda ko'plab omillarni birlashtiradi. Talabalar qanday shaxsiy fazilatlar va kognitiv qobiliyatlar orzu qilinganligi haqidagi o'zboshimchalik bilan emas, balki muvaffaqiyatli shaxsiy hayot va funktsional jamiyat uchun psixologik shartlarni sinchkovlik bilan ko'rib chiqish bilan belgilanishi kerak.[5,24]

Ikkinchi element madaniyat va kontekst bilan bog'liq. Tadqiqotchilar o'z kasbi va ish joyi haqidagi madaniy tushunchalarini oshirar ekan, ular buni o'zlarining texnik bilimlari, ko'nikmalari va munosabatlari bilan uyg'unlashtirib, o'zlari duch kelgan vaziyatlarda qanday harakat qilish kerakligi haqida yaxshi ma'lumotga ega bo'lgan shaxsiy mulohazalar qila oladilar. Savolga javob berishda bu me'yoriy jihatga ega

ekanligi aniq: Bu vaziyatda qanday harakat qilish kerak? Darhaqiqat, har bir qaror qabul qilinganda, odamlar o'z kasblaridagi raqobatning mohiyatini aniqlay olish kerak.

Muhandislik kompetentsiyaga asoslangan ta'limning asosiy maqsadi - bu "Talaba biron bir faoliyatni amalga oshirishda ko'zlangan maqsadidan va sub'ekt o'zi bilgan narsalaridan foydalanishi yoki boshqarishi kerak bo'lgan resurslarning aniq ifodasi" deb tushuniladigan samaradorlikdir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, muhim narsa ma'lum bilimlarga ega bo'lish emas, balki undan foydalanishdir. Ushbu mezon ta'lim muassasalarini odatda o'qitish deb hisoblagan narsalarni qayta ko'rib chiqishga majbur qiladi. Shu nuqtai nazardan, talabaning malakali yoki qobiliyatsizligini aniqlash uchun, ba'zan kontekstga bog'liq bo'lmagan bir qator o'quv maqsadlarini rasmiy ravishda bajarish o'rniga, ishlash mantiqiy bo'lgan real sharoitlarni hisobga olish kerak.[7,155]

Muhandislik kompetentsiya tushunchasi birlik ma'nosini beradi va bilim elementlari faqat butunlik nuqtai nazaridan ma'noga ega ekanligini anglatadi. Darhaqiqat, uning tarkibiy qismlari bo'linishi mumkin bo'lsada, ular alohida-alohida kompetentsiyani tashkil etmaydi: Kompetentsiyalarning muhim xususiyati nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlikdir, ya'ni agar nazariy bilimlarga ishning o'ziga xos shartlaridan kelib chiqqan holda yondoshilsa va ularni asl vaziyatlar sifatida aniqlash mumkin bo'lsa.

Kompetentsiya tushunchasi birlik ma'nosini berishi bilan birgalikda bilim elementlari faqat yaxlitlik nuqtai nazaridan ma'noga ega ekanligini va insonning bilim, ko'nikma, odatlar, munosabatlar va qadriyatlar tizimini birlashtirish va safarbar qilish qobiliyatini anglatadi. [4]

Muhandislik kompetentsiyaga asoslangan o'qitish jarayoni mutlaqo yangi bo'lib, asosan muhandisning baholash

natijasini olish uchun o'quv xizmatini olish zarurati va o'quv tizimini modernizatsiya qilish jarayonlarida paydo bo'lgan ko'rinadi, ular kompetensiyalar harakatida juda to'g'ri ma'lumot beruvchi sifatida ko'rishadi. O'quv dasturlarini loyihalashning ma'lumotlarini optimallashtirish va o'qitish jarayonini muvaffaqiyatli ishlashga yordam beradigan imkoniyatlarni yaratish atrofida tashkil etiladi.

Muhandislar ega bo'lishi kerak bo'lgan malaka turlari.

Asosiy ko'nikmalar, shuningdek - bu kasbni o'rganish uchun zarur bo'lgan intellektual ko'nikmalar; ular kognitiv, texnik va uslubiy ko'nikmalarni o'z ichiga oladi, ularning ko'pchiligi oldingi ta'lim bosqichlarida (masalan, og'zaki, yozma va matematik modullardan to'g'ri foydalanish) egallanadi.

Malaka talabiga asosiy ko'nikmalarni kiritish bizdan barcha o'quvchilar bosqichlari, yo'nalishlari va fanlarning har birida egallashlari kerak bo'lgan fundamental bilim nima ekanligini ko'rib chiqishni va ular orasida zaruriy ustuvorliklarni belgilashni talab qiladi.

Umumiy yoki muhandislik kompetensiyalar bitiruvchi kasbidan qat'iy nazar ega bo'lishi kerak bo'lgan sifatlar sifatida qaraladi. Bitiruvchi mehnat bozoriga kirishdan oldin ega bo'lishi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va ko'nikmalarning umumiy jihatlarini to'plashi kerak. Ular kasbning umumiy asosi yoki murakkab javoblarni talab qiladigan kasbiy amaliyotning o'ziga xos holatlariga ishora qiladi. Umumiy ko'nikmalar nafaqat texnik, balki insoniy xususiyatga ega bo'lishlari kerak. Ular inson bo'lishning oddiy haqiqati uchun barchamizga ega bo'lgan qobiliyat va resurslardir.[6,3221]

Umumiy kompetensiyalar uch guruhga bo'lingan:

a) Kognitiv kompetensiyalarni, uslubiy

ko'nikmalarni, texnologik qobiliyatlarni va lingvistik qobiliyatlarni o'z ichiga olgan instrumental kompetensiyalar.

b) Individual kompetensiyalar va ijtimoiy ko'nikmalarni o'z ichiga olgan shaxslararo ko'nikmalar.

c) Murakkab tizimlarni boshqarish bilan bog'liq shaxsning ko'nikma va kompetensiyalari bo'lgan tizimli kompetensiyalar.

Nihoyat, o'ziga xos kompetensiyalar kasbiy amaliyotning o'ziga xos asosi bo'lib, muayyan ijro shartlari bilan bog'liq.

Umumiy kompetensiyalardan farqli o'laroq, o'ziga xos kompetensiyalar bo'lajak bitiruvchilar oliy ta'lim muassasalarida bo'lishlari davomida egallashlari kerak bo'lgan va bitiruvchilarning shaxsiy tajribasi bilan belgilanishi kerak bo'lgan sifatlar sifatida belgilanadi.

Muayyan muhandislik kompetensiyalari ikkita katta guruhga bo'linadi: Bitiruvchilar egallashlari kerak bo'lgan intizomiy tayyorgarlik bilan bog'liq bo'lganlar va akademik intizomiy kompetensiyalar deb ataladi va bo'lajak bitiruvchilar ega bo'lishi kerak bo'lgan kasbiy tayyorgarlik bilan bog'liqdir.

Intizomiy ta'limning birinchi bloki "Bilim" bilan, ya'ni bitiruvchilar o'qish davomida o'qitiladigan fanlar bo'yicha egallashlari kerak bo'lgan nazariy bilimlar bilan bog'liq bo'lsa, kasbiy tayyorgarlikning ikkinchi bloki qobiliyati, ko'nikma bilan bog'liq bo'ladi va talabning oliy ta'lim muassasaida bo'lish davrida o'zlashtirilishi kerak bo'lgan amaliy bilimlardir.

Muhandis ega bo'lishi kerak bo'lgan ko'nikmalar haqida gapirish uchun birinchi navbatda o'sha kasb va uning mutaxassislariga ta'rif berishimiz kerak.

Muhandislik - bu matematika, fizika va boshqa tabiiy fanlar bo'yicha o'qish, tajriba va amaliyot orqali olingan bilimlar tegishli

mezonlar bilan materiallar va energiyadan insoniyat manfaati uchun foydalanishning iqtisodiy usullarini ishlab chiqish uchun qo'llaniladigan kasbdir.

Boshqa tomondan, ilmiy darajani taqdim etuvchi institutlar va ilmiy tadqiqot institutlari bitiruvchilari ega bo'lishi kerak bo'lgan fazilatlar va malakalarini taqdim etishlarini ko'rsatadi. Masalan, muhandislik kasbiga intilayotgan talabalarga taqdim etayotgan malaka talablarida quyidagi darajalarni egallashi kerak bo'ladi:

Uning asosiy faoliyati qatoriga quyidagilar kiradi.

1. Kasbiy kompetensiyalar:

Loyihaviy-konstruktorlik faoliyati bo'yicha:

- transport vositalari (yer usti transport tizimlari), uzellari, qismlari, yig'ma birliklari va detallarining loyahasini ishlab chiqish;

- bajarilayotgan tajriba-konstruktorlik va amaliy ishlar mavzusi bo'yicha matematik, informatsion va imitatsion modellarni ishlab chiqish va tadqiqot qilish;

- loyihaviy va dasturiy hujjatlarni ishlab chiqish;

- amaliyotda axborot texnologiyalarining xalqaro va kasbiy standartlarini, zamonaviy paradigma va metodologiyalarni, instrumental va xisoblash vositalarini tayyorgarlik ixtisosligiga mos ravishda ko'llash qobiliyatlariga ega bo'lishi kerak.

Ishlab chikarish-texnologik faoliyati bo'yicha:

- namunaviy texnologik jarayonlarni ishlab chiqish va ularni qo'llash;

- ilmiy va amaliy faoliyatda avtomatlashtirilgan tizimlarning instrumental vositalari va muhitlarini rivojlantirish va ulardan foydalanish;

- konstruktorlik byurosi, sinov sexida usta, katta usta, ishlab chiqarish mexanigi va b.;

- ishlab chiqarish faoliyati sifatini

boshqarish jarayonlarini ishlab chiqish va tatbiq qilish;

- ishlab chiqarish jarayonlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan ishlab chiqarish jarayonlari va resurslarini rejalashtirish;

- kasbiy etika kodeksiga rioya qilish qobiliyatlariga ega bo'lishi kerak.

Bundan tashqari, ushbu hujjatda quyidagilar takidlanadi:

Avtoransport sohasi korxonalarida rahbar, bosh muhandis, bosh mexanik, moddiy texnik ta'minot bo'yicha bosh mutaxassis, yangi texnika va texnologiya bo'yicha muhandis, transport vositalariga texnik xizmat ko'rsatish ta'mirlash muhandisi, mehnat muxofazasi, texnika xavfsizligi va yongin xavfsizligi bo'yicha bosh mutaxassis, kadrlar tayyorlash bo'yicha bosh mutaxassis, transport bo'yicha muhandis, avtomobil transporti ekspluatatsiyasi bo'yicha muhandis, sinovchi-muhandis, master va boshqaruv tushunchalariga asoslanadi.[13,463]

Muhandis bazan kundalik ishlarida u turli muhitlarga duch keladi; Ba'zan o'z transport korxonalarida ishlarida, Shuningdek, kasbingiz bilan bog'liq sohalarda mutaxassislar bilan muloqot qilishingiz kerak bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Har qanday mamlakat aholisi o'zining kasbiy faoliyatidan foyda oladi, bu esa atrof-muhitning ifloslanishini nazorat qilish, tabiiy resurslarni boshqarish va saqlash, energiyadan samarali foydalanish va hayotni yanada qulayroq qiladigan yangi mahsulotlarni ishlab chiqish kabi milliy muammolarni hal qilishga ta'sir qiladi.

Ushbu kichik hajmlga hujjatlarga ko'ra, bitiruvchilar uchun ish bozori quyidagilardir.

“Avtomobil sanoatida va davlat, xususiy sektorda katta muvaffaqiyat bilan ishlaydi.

U asosan texnika jabhasidagi ta'lim yo'nalishi bo'lib, u - avtomobil transporti vositalarini ishlab chiqarish, ulardan foydalanish, texnik xizmat ko'rsatish va

ta'mirlashning korxonalarda ishlaydi. Shuningdek, ularga xizmat ko'rsatadigan korxonalarda yoki korxonalarda o'z faoliyat yuritadilar.[10,27]

Shuningdek, texnologik innovatsiyalar kabi boshqa turdagi xizmatlarni taqdim etishdan tashqari, maqsadi transport korxonalarini loyihalash bo'g'liq bo'lgan muhandislik firmalari tomonidan ham talab qilinadi.

Ish imkoniyatlari an'anaviy bo'lishiga qaramay, o'rta muddatli istiqbolda transport muhandisi yangi materiallar, jarayonlarni avtomatlashtirish kabi mutaxassisliklar bo'yicha va barcha ko'p tarmoqli loyihalarda muhim ishtirok etadi. Ularning rivojlanishi uchun ko'p qirrali va ijodiy mutaxassislar talab qilinadi.[11,41]

Muhandislik darajasini o'rgatadigan muassasalarining malaka talablari yoki Internet sahifalari orqali ushbu darajalarga da'vogarlar qamrab olishi kerak bo'lgan kirish talablarini taqdim etadilar va yaqindagina institutni tugatgan talabning ideal bitiruv profilini ko'rsatadilar. Masalan, muhandis bitiruvchilarning bandligini o'rganish shuni ko'rsatadi:

Ariza beruvchining xususiyatlari.

Ushbu kasbni o'rganishga qaror qilgan talaba quyidagilarga ega bo'lishi qulay:

Muxandislik grafikasi va kompyuterli loyixalash

Mexanika

Elektrotexnika va elektronika

Transport vositalari konstruksiyasi

Ishonchlilik nazariyasi va diagnostika asoslari

Issiqlik texnikasi va ichki yonuv dvigatellari

Texnik tizimlarni boshqarish

Malaka talablarida ko'rsatilgan maqsadlarga erishish uchun talaba majburiy va ixtiyoriy bo'lgan ko'p sonli fanlarni terminal paketlari orqali egallay olishi kerak.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Taklif qilinadigan va talab qilinadigan narsalar o'rtasidagi farqni ko'rib chiqamiz.

Avtomobilsozlik ishning kelajagi texnologiyalarni (masalan, Toshkent, Andijon, Jizzax va Xorozim avtomobil sanoatida va boshqa korxonalar ishlanmalari) yaratish bo'yicha harakatlar amalga oshirilmayotganligini ta'kidlaydi. Tanqidiy massani yaratishga qodir, ammo ular mintaqaning iqtisodiy kelajagida dolzarb bo'ladi. Ular shuni ko'rsatadiki, katta texnologik tendentsiyalar transport ishlab chiqarish sohalarida o'sishni ko'rsatadi, bu lekin etiborga olinmaydi. Kelayotgan boshqa inqilob energiyadan foydalanishni yanada samarali foydalanish va qazib olinadigan yoqilg'ilarni siqib chiqaradigan yangi manbalarni izlash uchun yuqorida aytib o'tilgan texnologiyalar bilan axborot texnologiyalarini uyg'unlashtirish bilan bog'liq bo'ladi. Korxonaga yangi shaxsni jalb qilishda kompaniya tegishli savol uning o'tmishda nima qilganini tushuntirish yoki uning qancha diplomi borligini tekshirish emasligini, tegishli savol bizni biz uchun nima qilishiga ishonitirish ekanligini ko'rsatadi. Kelajak, Shuning uchun: Insonning o'tmishdagi muvaffaqiyatlari bevosita ish joyidagi ko'nikmalarni yaxshi boshqarish bilan bog'liqdir.[8,15]

Xuddi shu korxonalar tomonidan o'tkazilgan boshqa bir tadqiqotda, mintaqada izlanayotgan malaka profili jamoada ishlash qobiliyati, muloqot va shaxslararo munosabatlar ko'nikmalari, shuningdek qaror qabul qilish qobiliyatida ko'rsatilganligi ta'kidlangan.[15,557]

Ta'lim muassasalari tomonidan taklif qilinadigan bilimlar va bitiruvchilarni ishga oladigan korxonalar tomonidan talab qilinadigan qarashlar o'rtasida ba'zi farqlar mavjud.

Ayrim muhandislar va ish beruvchilari

o'rtasida o'tkazilgan so'rovlarda quyidagilar aniqlandi:

a.- Korxonalar uchun ishga qabul qilishda asosiy nuqta bitiruvchilarida yetishmayotgan ingliz tilidan foydalanish hisoblanadi.

b.- Shuningdek, kompyuter dasturlari va tizimlarining yomon boshqaruvi haqida shikoyatlar bo'lgan. Ish beruvchilar uchun kompyuter boshqaruvi mutaxassislarni yo'llash uchun hal qiluvchi nuqtadir.

c.- Ular tajriba etishmasligidan shikoyat qiladilar.

d.- Motivatsion munosabatlarning yo'qligi, shaxsiy munosabatlardagi muvaffaqiyatsizliklar.

e.- Kamchilikli tasvir (xavfsizlik va tartibning yo'qligi, yomon og'zaki va yozma muloqot)

f.- Yaxshi professional tayyorgarlik.

g.- Ish beruvchilar, odatda, davlat yoki xususiy maktab o'quvchilari o'rtasida aniq farq yo'qligiga ishonishadi. Garchi ular ishga qabul qilish vaqtida o'tkazilgan suhbatlar oldidan munosabatlarga oid savollarda xususiy maktablarda ma'lum bir tarzda

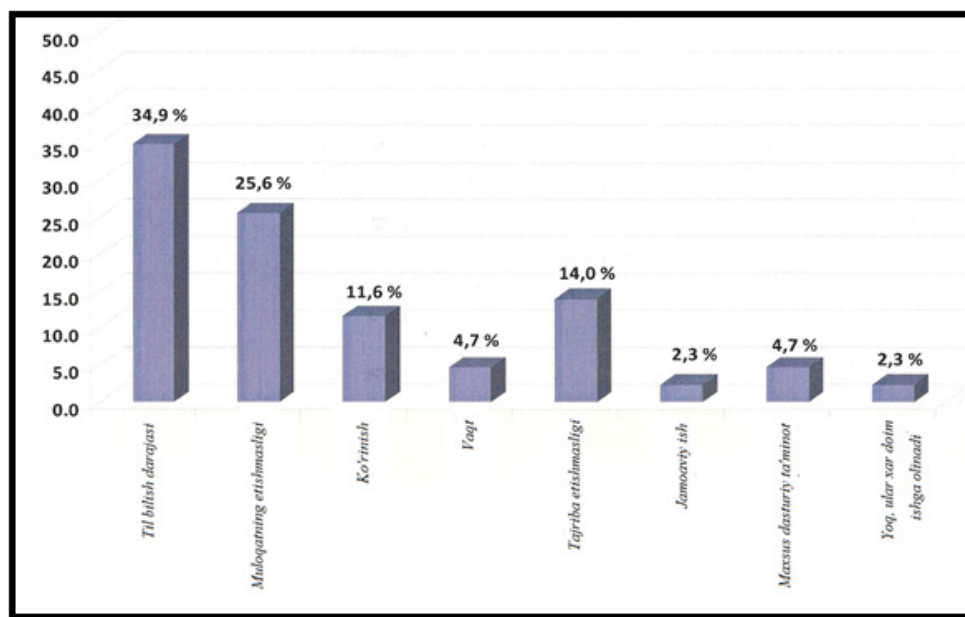
yaxshiroq tayyorgarlik ko'rish mumkin deb o'ylashsa ham.[12,69]

Xuddi shu muhandislik yo'nalishi bitiruvchilarning ish beruvchilari o'rtasida o'tkazilgan o'rganishlar natijasida bitiruvchilarning ayrim zaif tomonlarini va ularning ishga qabul qilinmaslik sabablarini aniqladi. 1-rasmga qarang.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Ushbu tadqiqotlarda ajralib turadigan narsa shundaki, kasbiy mahorat deb ataladigan tayyorgarlik haqida hech qanday shikoyatlar yo'q. Matematikani o'qitish sifati yoki fizika bo'yicha bilimlarning etishmasligi yoki mutaxassislik fanlari yoki tanlov fanlari bo'yicha o'qitish darajasi, muhandisini boshqa mutaxassisdan ajratib turadigan asosiy bilimlar haqida hech qanday da'volar yo'q.

Tadqiqotda bitiruvchilarning 82 foizi o'z kasblaridan mamnun ekanliklari va ular yana uni tanlashlari kerakligi ko'rsatilgan, chunki 76 foizi o'zlarining kasbiy rivojlanishidan mamnun.

Muhandislarning tayyorlanmaganligi

1-Rasm. Bitiruvchilarning ish beruvchilari o'rtasida o'tkazilgan o'rganishlar natijasi.

haqidagi shikoyatlar ko'proq boshqa ko'nikmalarning yomon tayyorlanishiga ta'sir qiladi, masalan, umumiy ko'nikmalar (oldingi tajriba yo'qligi, chet tilini yomon bilish, etakchilik etishmasligi, yomon jamoaviy ish va boshqalar) va hatto asosiy ko'nikmalar (ijtimoiy va fuqarolik ko'nikmalari, axborotni qayta ishlash va muloqot qobiliyatlari, til bilan muloqot qilish qobiliyatlari va boshqalar) bo'yicha keltirilgan.

Muhandislik kompetentsiyalar ko'proq o'ziga xos dasturning umumiy profilini e'lon qilishning bir qismidir, masalan, butun muayyan kursning umumiy malaka talablari bilan bog'liqligini aniqlash uchun so'rovnomalar o'tkazish kerak.[9,13]

Masalan kurs yoki fan qamrab olmoqchi bo'lgan yoki u hissa qo'shadigan ushbu umumiy malaka talablaridagi muhandislik kompetentsiyalari qanday?

Muhandislik ishini loyihalash uchun

sub'ekt bajarishi kerak bo'lgan vazifalarni bayon qilish kerak, so'ngra har bir topshiriq uchun topshiriqni bajarish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, munosabat va qadriyatlarni hisobga olish kerak.

Muhandislik kompetentsiyasi yo'nalishini ko'rib chiqishda, ob'ektga oid bilim yoki asosiy ma'lumot sifatida qaraladigan bilimlar kompetentsiyaning faqat bir qismi ekanligi va bu faqat amalga oshirish uchun ajralmas bo'lgan ko'nikma, munosabat va qadriyatlar bilan birlashtirilganligi aniq. Bu mos yozuvlar muammosini hal qiladi.

Bundan tashqari, tadqiqotlarning yarmidan kamrog'i haqiqiylik va ishonchlik o'lchovlarining dalillarini taqdim etdi. Bu natija ko'rsatadiki, kompetentsiyalarni o'lchashda professional standartlarni o'rnatish zarurati aniq va kelajakdagi tadqiqotlar haqiqiylik va ishonchlik o'lchovlari haqida hisobot berishi kerak bo'ladi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2023 yil uchun Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi.
2. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B Innovatsion ta'lim texnologiyalari. - T.: "Sano-Standart" nashriyoti, 2015. - 145-b.
3. Ishmuxamedov R. Abdukodirov A. Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-ukituvchilari uchun amaliy tavsiyalar).-T.: Iste'dod, 2008.- 16 b.
4. Abduraimov Sh. S. "Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash sifatini ta'minlashda tarmoqlararo integratsiyaning pedagogik imkoniyatlarini takomillashtirish" mavzusidagi dissertatsiyasi. Toshkent.-2017.
5. Allen, D. E., Donham, R. S., & Bernhardt, S. A. (2011). Problem-Based Learning. *New Directions for Teaching and Learning*, 2011, 21-29. <https://doi.org/10.1002/tl.465>
6. Sobirovich, S. S., & Allakulovich, N. U. (2020). The implementation of integration in specific and general professional sciences-as a pedagogical problem. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/ Egyptology*, 17(6), 3217-3224.
7. Wainmaier, C., Viera, L., Roncaglia, D., Ramírez, S., Rembado, F. y Porro S. Competencias a promover en graduados universitarios de Carreras científico tecnológicas: La visión de los docentes, *Educación Química*, 17(2), 150-157, 2005.
8. Askarov, I. B (2017). The main stages of preparing future vocational education teachers for research activities. *Eastern European Scientific Journal*, (5).
9. Askarov, I. B. (2017). Management and planning of the process of formation of research skills and abilities of future teachers of vocational education. *School of the Future*, (2), 10-15.
10. Askarov, I. B. (2017). Basic approaches and principles of preparing future vocational education teachers for research activities. *Current Research in the Modern World*, (2-6), 25-32.
11. Askarov, I. B. (2016). Preparation for research activities of the future teacher of vocational training. In *Teaching Excellence* (pp. 39-42).
12. Нуруллаев, У. А. (2021). Укитишнинг муаммоли шакли ва унинг ўқув жорий этишнинг назарий-методик жиҳатлари. *Academic research in educational sciences*, 2(2), 68-73.
13. Аскарлов, И. Б., & Умиров, И. И. (2021). Технологии, методы и средства электронного обучения. *Academic research in educational sciences*, 2(CSPI conference 1), 459-464.
14. Умиров, И., & Хамракулов, Ё. (2021). Elektron ta'limning o'ziga xos xususiyatlari hamda ularning qiyosiy tahlili. *Общество и инновации*, 2(10/S), 555-560.

TALABALAR MUSTAQIL TA'LIM FAOLIYATINIING TASHKILY MASALALARI

XALIMOV MOXIR KARIMOVICH – Nizomiy nomidagi TDPU dotsenti,
SHOKIROVA SHAHODAT OLIM QIZI – Qarshi davlat universitetining
Pedagogika instituti 2- bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada chizma geometriya va muhandislik grafikasi fanidan talabalar mustaqil ta'lim faoliyatiniing tashkiliy masalalari bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Аннотация. В данной статье даны рекомендации по вопросам организации самостоятельной учебной деятельности студентов по начертательная геометрии и инженерной графике.

Annotation. This article gives recommendations on the organization of independent educational activities of students in descriptive geometry and engineering graphics.

Kalit so'zlari: malaka, fazoviy tasavvur, tafakkur, pedagogika, mustaqil ish, mustaqil ta'lim, qobiliyat, faollik, metodika, test, model, detal.

Ключевые слова: компетентность, пространственное воображение, мышление, педагогика, самостоятельная работа, самостоятельное обучение, умение, деятельность, методика, тест, модель, деталь.

Key words: competence, spatial imagination, thinking, pedagogy, independent work, independent learning, skill, activity, methodology, test, model, detail.

Kredit-modul tizimida ta'lim-tarbiya jarayonining ahamiyatini oshirishda talabalarning mustaqil ta'limi muhim o'rin egallaydi.

Mustaqil ta'lim – auditoriyada olingan bilim, ko'nikma, malakalarni mustahkamlash hamda fanga oid (xususi) kompetensiyalarini rivojlantirish, qo'shimcha ma'lumot yoki materialni mustaqil o'rganish maqsadida tashkil etiladigan o'qitish shakli tushiniladi.

Mustaqil ish – o'qituvchining topshirig'i va uning rahbarligida o'quv vazifasini hal etadigan ta'limning faol metodi. Mustaqil ish bu qo'yilgan maqsad bilan bog'liqlikda talabalarning aniq faoliyatini tashkil etish va amalga oshirishdir. Talabaniing mustaqil ishlari uning yuqori darajadagi faollik, ijodiylik, mustaqil tahlil, tashabbuskorlikka asoslangan faoliyatidir.

Mustaqil ta'limni tashkiliy masalalari bo'yicha O'zbekistan Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31 dekabrda "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish

chora-tadbirlari to'g'risida"gi 824-son Qarori hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining 2021-yil 16-iyuldagi "Oliy ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 311-son buyrug'i asos qilib ishlab chiqiladi.

Mustaqil ta'limning eng muhim maqsadi talabalar mashg'ulotlarga tayyorlanishi va olingan bilim, malaka va ko'nikmalarni mustahkamlash jarayonida ularning individual faolligini oshirishga qaratilgan faoliyatni tashkil etishdir.

60112300-Technologik ta'lim bakalavriat ta'lim yo'nalishidagi "Chizma geometriya va muhandislik grafikasi" fani bo'yicha o'quv rejada 2- semestrda 30 soat ma'ruza, 30 soat amaliy hamda 90 soat mustaqil ta'lim miqdorida taqsimlangan (1-jadval).

Mazkur maqolada talabalar mustaqil ta'limining asosiy shakllari va ularning mazmuni, mustaqil ishni amalga oshirishda talaba bajarish lozim bo'lgan vazifalar, mustaqil ishni bajarish bo'yicha maslahatlarni tashkil etish, ularni nazorat qilish va baholash tartibi bayon etilgan.

II-semestr					
№	Mustaqil ta'lim mavzulari		Shakli	Dars soat	Ajratilgan ball
1	Chizmachilik va chizma geometriya kursiga kirish	O'rta Osiyoda grafika fanlarining shakllanishi va taraqqiyoti.	Mustaqil o'zlashtirish, taqdimot tayyorlash.	9	1,5
Grekl alifbosi va uning yozilishi.					
Burchak va aylanalarni teng bo'laklarga bo'lish usullari.					
2, 3, 4 choraklarda joylashgan nuqta va to'g'ri chiziq kesmalarini fazoviy tasvirlari va epyurlari.					
2	Epyurni qayta tuzish usullari	Tekislikning eng katta og'ma chiziqlari va ular yordamida metrik masalalar yechish.	Buyruqdan foydalanish usullarini yorituvchi ishlanma tayyorlanadi	9	1,5
Epyurni qayta tuzish usullari		Epyurni qayta tuzish usullari (aylantirish, almashtirish va tekis-parallel ko'chirish)da izlari bilan berilgan tekisliklarni proeksiya tekisliklariga nisbatan proektsiyalovchi va parallel vaziyatga keltirish.			
3	Tekislikning sirtlar bilan kesishuvi	Ko'pyoqliklarni umumiy vaziyatdagi tekisliklar bilan kesishishi va kesim yuzasining haqiqiy kattaligini aniqlash.	Nazariy manbaalar asosida mustaqil o'zlashtiriladi, doklad tayyorlanadi	9	1,5
Aylanish paraboloidi va giperboloidi bilan tekislik hamda to'g'ri chiziqlarning kesishishi.					
Ko'pyoqliklarning, ko'pyoq va aylanish sirtlarining o'zaro kesishgan chiziqlarini aniqlash.					
4	Konus kesimlari va ikkinchi tartibli egri chiziqlar Prayeksion chizmachilik	Ovoidlar. Arximed spirali, sinusoida, aylana evolventasi, konxoida, strofoida, Bernulli lemniskatasi.	Mustaqil o'zlashtirish, konspekt yozish, manbaalar bilan ishlash.	9	1,5
2-tartibli egri chiziqlarni proektiv xususiyatlariga asoslanib chizish.					
Tutashma elementlari va uning amaliy tadbig'i.					
Buyumni o'zaro perpendikulyar 6ta tekislikka proektsiyalashning nazariy asoslari. «Monj sistemasi» ning mohiyati.					

Jumladan, chizma geometriya va muhandislik grafikasi fanini o'qitishda asosiy masala bilan bir qatorda, boshqa masalalar ham (agar bu masalalar asosiy masalani hal qilishga xalaqit bermasa) hal qilinishi kerak. Bunday masalalar quyidagilardan iborat:

- o'tilayotgan mavzuni ma'lum sabablar bilan o'zlashtira olmagan talabalarga shu mavzuning nazariy masalalarini qo'shimcha ravishda tushuntirish;
- nazariy materialni bilgani holda, bu materialda berilgan detal chizmasini chizishda amalda tatbig'ini bilmagan talabalarga amaliy yordam berish;
- yakka tartibda og'zaki so'rash yo'li bilan talabalarining o'tilgan nazariy materialni qanchalik bilishini aniqlash;
- talabalar berilgan ishni bajarayotganlarida qanday qiyinchiliklarga uchrayotganini aniqlash va tahlil qilish;
- talabalar auditoriyada va auditoriyadan tashqarida mavzuga oid adabiyotlardan qanday foydalanayotganliklarini aniqlash;
- talabalar INTERNET resurslaridan mavzuga oid ma'lumotlarni olishda qanday foydalanayotganliklarini aniqlash va b.

Ma'lumki, talabalarining asosiy o'quv dasturini o'zlashtirish jarayonida uning talabalariga javob beradigan natijalarga erishish talabalarining o'z-o'zini tarbiyalash rolini oshirish va o'qituvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, ularni tarbiyalash uchun mas'uliyatini oshirish bilan bog'liq.

Talabaning o'z-o'zini tarbiyalashi ikki bosqichni o'z ichiga oladi:

talabalar bilan o'zaro ta'lim jarayonida o'z-o'zini tarbiyalash (talabaning o'quv faoliyati);

to'liq mustaqil o'quv va kognitiv faoliyat;

Talabaning o'z-o'zini tarbiyalash faoliyatining maqsadi - ma'lum bir mavzu

bo'yicha bilimlarni o'zlashtirish, bu bilimlarning ma'nosini tushunishni nazarda tutadi.

O'quv jarayonida rivojlanish uchun quyidagi shartlar zarur:

talabalarining kognitiv faolligini; mustaqilligini va ijodiy harakatlarini rag'batlantirish;

o'quv jarayonida muammoli, kognitiv izlanish muhitini yaratish;

o'quv materialini mazmunining etarli darajada o'zgaruvchanligini ta'minlash;

o'rganishdagi qiyinchiliklarni bosqichma-bosqich oshirish va ular rivojlanishida o'quvchilarga talablarni oshirish.

Ta'lim jarayonida ongli ravishda yaratilgan bu shart-sharoitlar pedagogik bo'lib, talaba shaxsining ijodiy rivojlanishiga yordam berishi kerak.

Mustaqil o'quv va kognitiv faoliyatni shakllantirishga yordam beradigan omillar orasida yetakchi o'rinlardan birini mustaqil ta'lim hisoblanadi. Talabaning o'zi uchun mustaqil ta'lim unga kiritilgan bir qator harakatlarni bajarishni o'z ichiga oladi, bular o'z faoliyatining maqsadini bilish, o'quv vazifasini qabul qilish, unga shaxsiy ma'no berish, boshqa manfaatlar va mehnat shakllarini ushbu vazifani bajarishga bo'ysundirish, vazifa, o'quv faoliyatini o'z vaqtida taqsimlashda o'zini o'zi tashkil etish, amalga oshirish jarayonida o'z-o'zini nazorat qilish va boshqa ba'zi tadbirlar.

Mustaqil ta'lim turli tashkiliy shakllarda amalga oshirilishi mumkin. Masalan, yakka tartibda, juftlikda, kichik guruhlarda va butun guruhda. Ushbu shakllarning har biri talabalarining umumiy tashkiliy, axborot, kognitiv va muloqot qobiliyatlarini yaratish va rivojlantirish uchun mo'ljallangan. Hozirgi bosqichda mustaqil ta'lim o'quv dasturining majburiy qismi va o'quv jarayonining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib,

uning natijasi fan bilimlari, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishdir.

O'qituvchi talabalarining mustaqil ta'lim maqsadlarini aniq tushunishlarini, eng yaxshi ish namunalari bilan tanishishlarini, bunday natijalarga erishish usullarini o'zlashtirishlarini, o'z faoliyatining asosiy bosqichlarini amalga oshirishlarini va ularga ob'ektiv baho berishlarini ta'minlashi kerak.

Chizma geometriya va muhandislik grafikasi kursining asosiy maqsadlaridan biri ham talabalar o'rtasida mustaqil ta'lim faoliyatining oqilona usullarini shakllantirishdir, ya'ni fikrlash, tasavvur, idrok, e'tibor, xotiraning faol ishiga jalb qilish. Bu faoliyatni nimadir rag'batlantirishi va yo'naltirishi kerak, ya'ni bilimlarni o'zlashtirish jarayoni va aqliy harakatlarni o'zlashtirish jarayonini boshqarishda birlikni ta'minlash kerak. Chizma geometriya va muhandislik grafikasini o'rganadigan turli kurslari uchun mustaqil faoliyat tizimi turli yo'llar bilan amalga oshirilishi kerak.

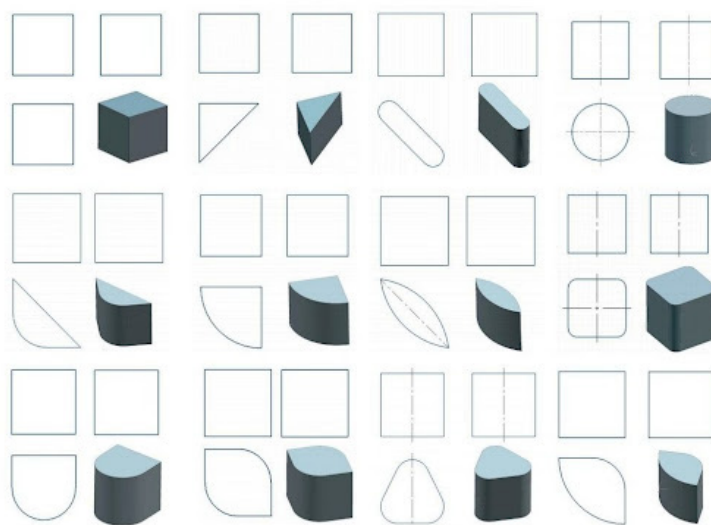
Mustaqil ta'limning eng keng tarqalgan usul bu darslik materialini o'rganish orqali yangi bilimlarni olishdir. Bu metodning mohiyati shundan iboratki, har bir talaba mavzuga oid bo'lim yoki bobni o'qib chiqqach, undagi faktlarni, misollar va ulardan

kelib chiqadigan nazariy umumlashmalarni (qoidalar, xulosalar, qonunlar va boshqalar) tushunadi va o'zlashtiradi. Bu usul dars o'rnini bosishi mumkin, bular ma'ruza, amaliy, suhbat va boshqalar. Bilimlarni o'zlashtirish bilan bir vaqtda talabalar kitob bilan ishlash ko'nikmasiga ega bo'ladilar.

Quyida biz "Modelni o'zaro perpendikulyar uchta tekislikka proyeksiyalash" mavzusini misol qilib oldik. Darsning maqsadi geometrik jismlar yordamida uchta o'zaro perpendikulyar proyeksiya tekisliklarida tekis shakllar, geometrik jismlar proyeksiyalash asoslari haqida bilimlarni shakllantirish. Mavzuni o'rganish boshlanishida talabalar proyeksiya, proyeksiya tekisligi, proyeksiyalovchi nur, proyeksiya ob'ekti, ob'ekt proyeksiyasi kabi tushunchalar bilan tanishadilar, proyeksiya turlari, chizmani qurishda qaysi proyeksiyalash usuli qo'llanilishi, geometrik jismlar va ularning rivojlanish, shaklning shakllanishi haqida umumiy tushunchalarga ega bo'ladilar.

Shundan so'ng o'qituvchi talabalarga geometrik jismlarning yaqqol tasviri asosida uchta ko'rinishi bajarilgan tayyor chizmalarni beradi (1-chizma).

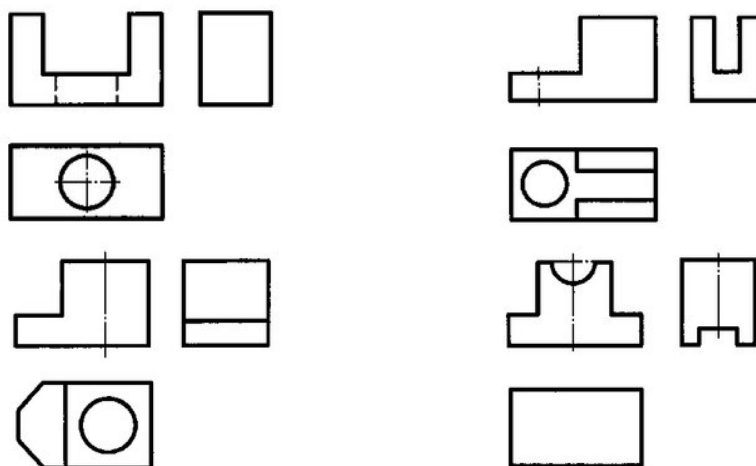
Talaba 1-chizmadagi chizmalarni

1-chizma

o'rgangandan so'ng bevosita shu geometrik jismlardan tashkil topgan oddiy modellarning

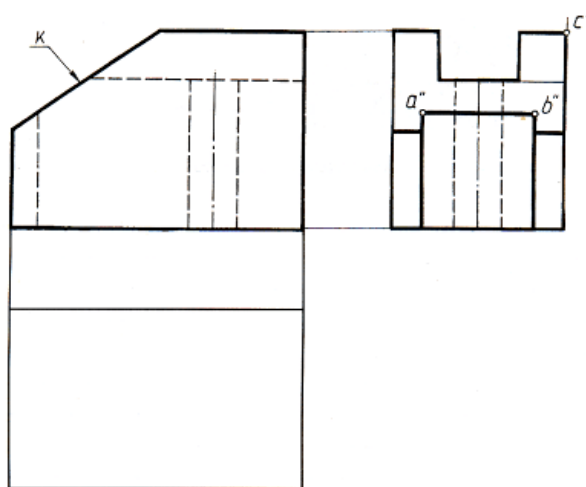
yetishmovchi chiziqlarini aniqlashni talab qiluvchi 2-chizmani beradi.

2-chizma

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki talabalar bunday topshiriqlarni bajarishi natijasida o'zlarida mustaqil fikrlash, fazoviy tafakkur va tasavvur qilish rivojlanadi.

O'qituvchi yuqoridagi topshiriqlardan so'ng 3-chizmadagi, ya'ni modelning ikki ko'rinishi asosida uning yetishmovchi ko'rinishini topish (aniqlashtirish)ga oid topshiriqni beradi.

3-chizma

Bunday mustaqil topshiriqlarning maqsadi talabalarning geometrik jismlar, oddiy modellar yordamida uchta o'zaro perpendikulyar proyeksiyalar tekisliklarida proyeksiyalash haqida bilimlarini oshirishdan iborat. Mavzuni o'rganish natijasida talabalar proyeksiya, proyeksiya tekisligi, proyeksiyalovchi nur, proyeksiya ob'ekti, ob'ekt proyeksiyasi kabi muammolarni bilan tanishadilar, proyeksiya turlari, chizmani

qurishda qaysi proyeksiyalash usuli, geometrik jismlar va xulosalar, usullari haqida umumiy ma'lumotlarga ega bo'ladilar hamda ma'lumotlar qidirishga majbur bo'ladilar.

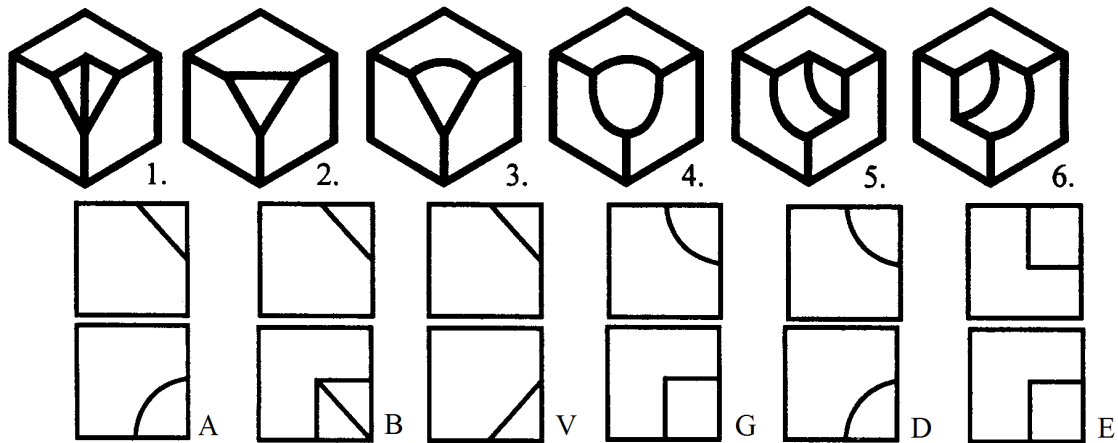
Bu topshiriqlar qatorida dars so'nggida talabalarga dars davomida olingan bilim, malakasini tekshirish yoki talaba o'z-o'zini bilimni tekshirish maqsadida qisqa testlardan foydalanish mumkin. 4-chizmada talaba modelning yaqqol

tasviri asosida uning ko'rinishlarini aniqlashi talab etiladi. Bunda talaba yuqorida egallagan bilimlari asosida topshiriqni bajaradi.

O'qituvchi bunday topshiriqlarni 4-5 talabalardan iborat kichik guruhlarda o'tkazishi optimal hisoblanadi, shuning uchun guruhda talabalar bo'lingani maqsadga muvofiqdir. Bu

vaqtda o'qituvchi ularning ishlarini kuzatadi, talabalar tomonidan bajarilgan topshiriqlardagi kamchiliklarni tahlil qilib, kerakli ko'rsatmalar berib boradi.

Bo'lingan har bir guruhda kamida bitta talaba fanni yuqori o'zlashtirgan, ya'ni iqtidorli bo'lishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki

4-chizma

iqtidorli talabalar mustaqil ishlaganda qoida tariqasida topshiriqni qisqa vaqt ichida bajarishga muvaffaq bo'lishadi, buning natijasida ular boshqa talabalarga yordam berishga vaqt topadilar. Guruhlarda topshiriqlarni ishlab tugatgandan so'ng, talabalar mustaqil o'zlarini doskaga chiqib, topshiriqqa oid o'z fikr-mulohazalarini tushuntirib, o'z muammosi

yechimini o'rtoqlashadilar. Guruhlarda muloqot qilish va topshiriqni birgalikda tahlil qilish natijasida talabalar mustaqil ravishda nafaqat geometrik jismlarning, balki oddiy model va detal proyeksiyalarini qurishni o'rganadilar, bilimlarni amaliyotda qo'llaydilar, grafik ko'nikmalarini oshiradilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Гервер В.А. Развитие творческой графической деятельности школьников (на примере обучения черчению): Дисс...в виде научного доклада ... док-ра пед. наук. – М., 1992.
2. Найденова Л.В. Педагогические условия развития у учащихся самостоятельности как качества личности (На материале обучения черчению в школе): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01: Москва.
3. Халимов Мохир Каримович. Роль самостоятельной работы в профессиональной подготовке будущих педагогов. Young scientist, ISSN: 2072-0297 International scientific journal, No. 4 (108) / 2016 part II, -pp. 845-856 Kazan.
4. Xalimov, Moxir Karimovich, Shokirova, Shahodat Olim qizi. Chizma geometriya va muhandislik grafikasi fanidan talabalarning auditoriyadan tashqaridagi mustaqil faoliyatini tashkil qilish va boshqarish texnologiyasi. Orient Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, Scientific Journal Impact Factor Advanced Sciences Index Factor, 2022-yil, may. <https://oriens.uz/journal/article/chizma-geometriya-va-muhandislik-grafikasi-fanidan-talabalarning-auditoriyadan-tashqaridagi-mustaqil-faoliyatini-tashkil-qilish-va-boshqarish-texnologiyasi>.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHISINING NUTQIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA XALQARO BAHOLASHNING O‘RNI

**SAIDOVA MOHINUR JONPO‘LATOVNA - BuxDPI Boshlang‘ich ta‘lim
dotsenti, pedagogika fanlari doktori (DSc)
QANDIMOVA NASIBA RAMAZONOVNA- Buxoro davlat pedagogika
instituti Ta‘lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta‘lim)
yo‘nalishi, 1-bosqich magistranti**

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiluvchi qator topshiriqlar va topshiriqlar mazmunining milliy dastur bilan uzviyligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, xalqaro baholash dasturi, matn ustida ishlash, kompetensiya, savodxonlik darajasi, PIRLS.

XXI asrga xos xalqaro baholash dasturlari asosida o‘quvchilar bilimni baholash, o‘qitish va ta‘lim olishning zamonaviy usullaridan maqsadli foydalangan holda ularni yuqori darajadagi fikrlash ko‘nikmalariga ega bo‘lishlarini ta‘minlashga xizmat qiladi. O‘quvchilarni fikrlash chegarasidan tashqariga chiqishga, ijodiy, samarali va odobli fikrlashga undaydi. Binobarin, mazkur muammolarning har birini qamrab oluvchi mavzular, ko‘rsatmalar, sinfxona muhiti, baholash mexanizmi va texnik qo‘llanmalardan foydalanish kabi masalalarda turli xil yondashuvlarga asoslanilgan holda kafolatlangan natijani ta‘minlash, ko‘zlangan maqsadga erishishni nazarda tutadi.

– PIRLS (Progress in International Reading and Literacy Study) – boshlang‘ich 4-sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasini baholash.

PIRLS – boshlang‘ich 4-sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasini baholash ta‘rifiga ko‘ra, o‘qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma‘no hosil qila olish qobiliyatidir [3, 12 b.].

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasini baholashga asoslangan ta‘lim-tarbiya jarayonida dars maqsadlari o‘quvchilarning o‘quv-biluv faoliyatiga asoslangan holda belgilanadi, bu esa ta‘lim-tarbiya jarayonida yuqori natijaga erishishni kafolatlaydi, o‘qituvchi hamda o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligi va o‘quv harakatlarini aniq baholash imkoniyatini yaratadi.

O‘quvchilar bilimni baholashda PIRLS tadqiqotlarining topshiriqlaridan foydalanish (“Xalqaro tadqiqotlarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini baholash” metodik qo‘llanmasi) va unda belgilangan baholash mezonlariga amal qilish ularda:

– o‘qish savodxonligining maqsadiga erishishda badiiy tajriba orttirish va axborot olish va undan foydalanish;

– ko‘p qirrali, murakkab vazifalarni amalga oshirishga o‘rganish;

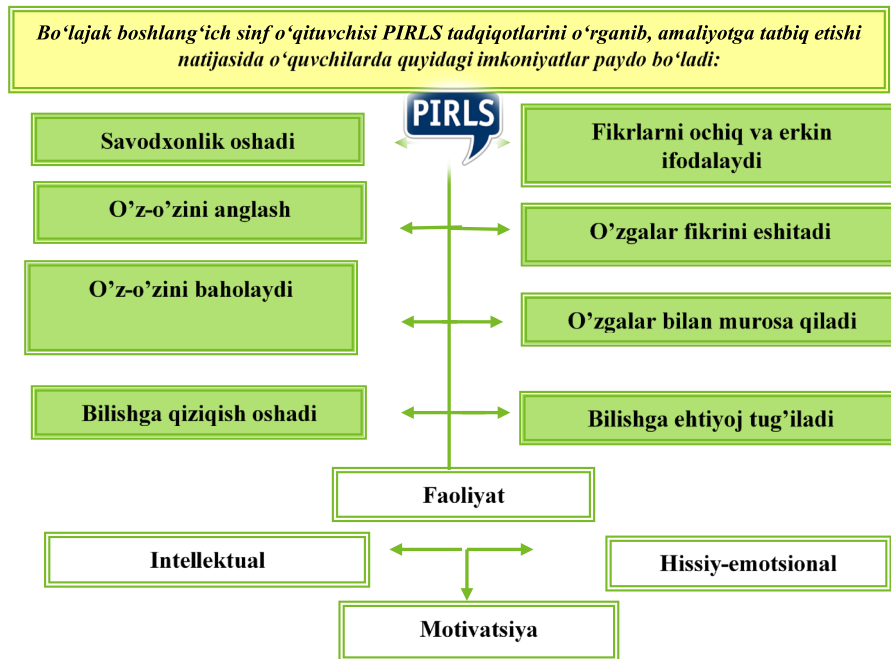
– har bir muammo xususida chuqur fikrlash va o‘z bilimni oshirib borishni boshqara olish;

– o‘z tengdoshlari, o‘qituvchilar va mutaxassislar bilan chuqur mulohazani talab etuvchi muhim vazifalarni bajarishda hamkorlik qila olish;

– qarorlar qabul qilish, muammolarni hal etish va yangi fikrlar yaratishda texnologiyalardan foydalana olish kabi kompetensiyalarni shakllanishiga ko‘maklashadi.

Matnni tushunish jarayonida quyidagilarga erishiladi:

1. Matnni o‘qish asosida diqqatni jamlash va aniq ma’lumotlarni to‘plash.
2. Xulosa chiqara olish.
3. G‘oya va axborotlarni tahlil qilish va uyg‘unlashtirish.
4. Kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilish kabilar (1-rasm).

1-rasm. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kitobxonlik ko‘nikmalarini baholashda PIRLS tadqiqotlaridan foydalanish imkoniyatlari.

- Yuqoridagi imkoniyatlardan foydalanish natijasida matnni to‘liq tushunish, matn elementlarini baholash, g‘oyalar va axborotlarni tahlil qilish, muloqot qilish, ijodiylik va qiziquvchanlik, tanqidiy fikrlash va tizimli fikrlash, axborot va ommaviy o‘quv va kognitiv faoliyatning sinovdan o‘tgan mazmuni va turlarini yetarli darajada yoritish;

- xalqaro testlar mazmunining aksariyat ishtirokchi mamlakatlarda o‘rganilayotgan materialga maksimal darajada mos kelishi;

- testlarning o‘zaro aloqasini ta‘minlash;

- o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga muvofiq, test ishlab chiqilgan yutuqlarni baholash;

- ommaviy tadqiqotlar uchun talablarga

muvofiqligi.

- axborot vositalaridan foydalanish, shaxslararo hamkorlik, muammolarni aniqlash, shaklga solish va yechimini topish, o‘z-o‘zini yo‘naltirish, ijtimoiy mas‘uliyat kabi hayotiy ko‘nikmalar shakllana boradi.

Bugungi kun pedagogi o‘quvchilarni nutqini rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlarni bilishi va uni tavsiya qila olishi lozim (Ona tili va o‘qish savodxonligi darsligidagi “Maktab” mavzusi asosida):

1-topshiriq: “MAQSADIM UCHUN 5 TA YO‘L” o‘yini (Nutqiy kompetentsiya: o‘qish va tushunish OTMT.1.NK.ON.3). Har bir o‘quvchiga maqsadini yozishga qaratilgan individul topshiriq tarqatiladi.

Namuna uchun o'quvchilarga topshiriq qog'ozchasi ko'rsatiladi. Metodning maqsadi tushuntiriladi. Savollar bilan murojaat qilinadi.

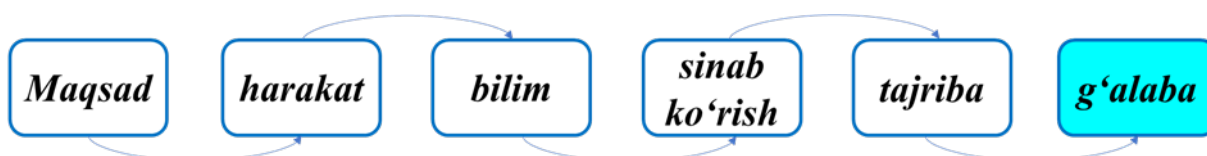
1. Maqsadning o'zi nima?
2. Maktabdan ta'lim oli-shingizni asosiy maqsadi nima?
3. Siz qaysi kasb egasi bo'lmoqchisiz?

Mazkur topshiriq bolani oldiga maqsad qo'yishga, maqsad sari intilishga yaxshi kasb tanlashga, kasblarni o'zaro qiyosiy tahlil qilishga, qolaversa, eng yaxshi kasb egasi bo'lish uchun nimalarga e'tibor berish kerakligini o'rgatadi.

Fikrlar umumlashtiriladi va yig'ilgan g'oyalar bir tizimga solinadi. Maqsadga erishish uchun tinimsiz mehnat va harakat lozimligi xulosalanadi. Yakuniy natija

maqsad va g'alaba uyg'unligi tushuntiriladi (Nutqiy kompetensiya: o'qish va tushunish OTMT.1.NK.A.O'T.4 M).

O'quvchilar fikrlarini tizimga solib natijaga erishish uchun: maqsad, harakat, bilim, sinov, tajriba ketma-ketligi zarur ekanligi xulosalanadi.

2-topshiriq: "Bu nima?" metodi. Metodni qo'llashda ekranda "?" tasviri, atrofida bulutlar hosil bo'ladi. Bulutlarda yashiringan tasvirga tegishli jumlar mavjud.

O'quvchilarga birin-ketin jumlar ochib ko'rsatiladi. Har bir jumladan keyin o'quvchi tanlangan tasvirning nima ekanligini topishi va shu so'zga doir chiroyli gap ayta olishi kerak.

3-topshiriq: "Case study" metodi orqali o'quvchilarning o'z fikrini tahlil qilishga o'rgatish. Berilgan so'zlarga mos chiroyli bog'lanishli gap hosil qilish lozim. So'zlar: doska, sinf xonasi, kitob, qo'ng'iroq, soat.

1. Doskadan biz _____ Doskada _____.

_____ tayyorlanadi.

Doskaning _____

_____ turlari bor.

Bizning sinf xonamiz _____

_____.

Sinfirmizda _____

_____.

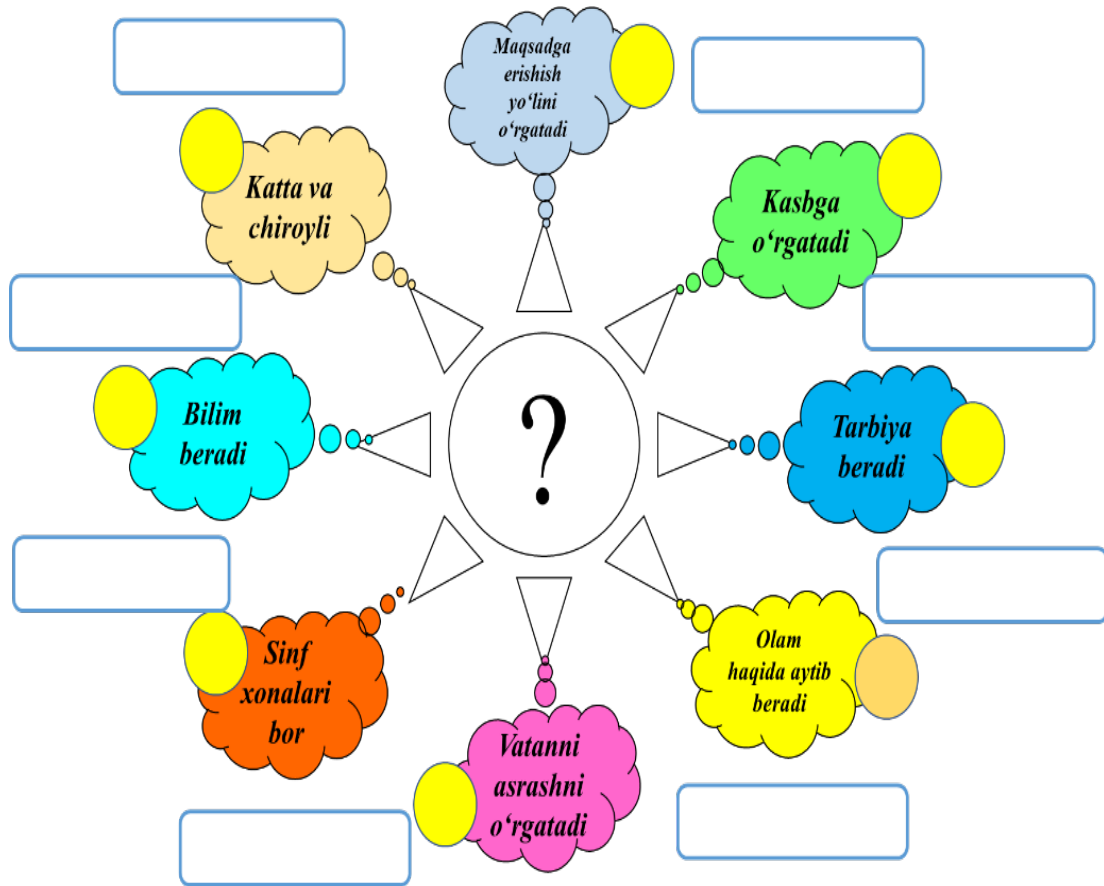
Men sinfdagi _____,

_____,

_____.

_____.

Orzuyimdagi sinfim _____

Oxirida “maktab” degan tasvir topiladi. Fikrlar umumlashtiriladi.

_____ tayanch so‘zlarga doir fikrlarni davom ettirish
4-topshiriq. Dskada 3 guruhga bo‘linib, lozim.

O‘quv qurollari	Maktab va sinfdagi jihozlar	Maktabda kimlar ishlashi va o‘qishi
1.	1.	1.
2.	2.	2.
3.	3.	3.
4.	4.	4.
5.	5.	5.

Dskaga yig‘ilgan fikrlarga doir “Moslikni top o‘yini” o‘tkaziladi. Har bir qatordagi tayanch tushunchalarni o‘zaro bog‘lab, mantiqli bog‘langan gap tuziladi (Nutqiy kompetentsiya-OTBMT. ON.2).

O'quv qurollari	Maktab va sinfdagi jihozlar	Maktabda kimlar ishlashi va o'qishi
1. Kitob	1. Stol	1. O'qituvchi

1. Kitob 1. Stol 1. O'qituvchi

Birinchi qatorda berilgan so'zlar o'zaro bog'lanib yaxlit gap tuziladi.

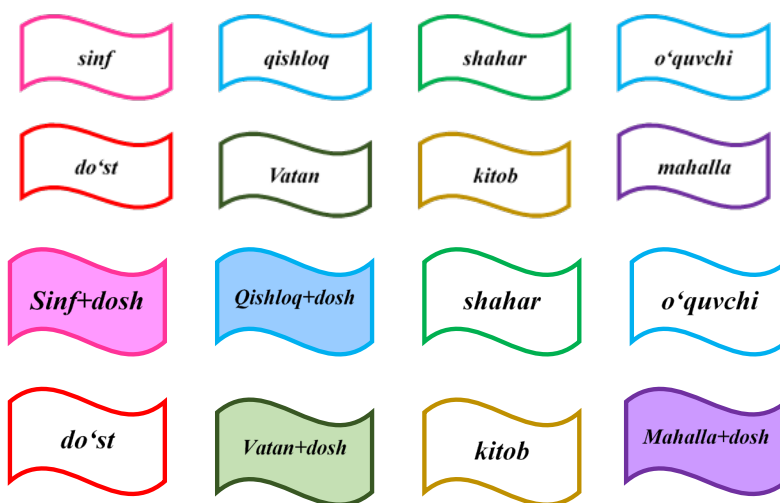
1. O'qituvchi mavzuga doir kitoblarni stol ustiga qo'ydi.

2. O'qituvchimiz stol ustidagi kitoblar

ichidan rasmiy kitobni olib menga berdi.

3.

5-topshiriq: Berilgan qaysi so'zlarga partadosh so'zidagi -dosh qo'shimchasini qo'shish mumkin. Aniqlab yozing. (Lingvistik kompetensiya-OTBMT.L.M.1)

Qoida yodlanadi: Misollar bilan fikrlar mustahkamlanadi.

Qoida: -dosh qo'shimchasi orqali yangi so'z yasash mumkin.

Topilgan so'zlar orqali bog'lanishli matn tuziladi (Nutqiy kompetensiya-yozma nutq-OTMT.1.NK.YN.5).

6-topshiriq: Sinkveyn metodi. (Nutqiy kompetensiya-yozma nutq-OTMT.1.NK.YN.5).

<p>“Sinkveyn” metodi haqida ma'lumot yoziladi. MAKTAB tushunchasini sinkveyn qoidalariga moslab tahlil etish.</p> <ol style="list-style-type: none"> Ot. (1 ta so'z) (Maktab); Sifat. (2 ta so'z) (Katta, shinam); Fe'l. (3 ta so'z) (Ta'lim beradi, bilim beradi, o'rgatadi); Gap. (Maktab bizga bilim va tarbiya beradi). Sinonim. (Ta'lim dargohi). 	
---	--

OILADA VA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNING ISHCHANLIK MALAKALARINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI.

ERONQULOVA XOLNISO XOLTO'RAYEVNA
Termiz davlat pedagogika instituti 2-kurs magistiri

Annotatsiya: Mazkur maqolada oilada va maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning ishchanlik malakalarini rivojlantirish yo'llari hamda dolzarb muammolari haqida to'liq ma'lumot keltirilgan.

Kalit so'zlar: Ishchanlik malakalar, ko'nikmalar, rivojlantirish yo'llari, maktabgacha ta'lim tashkilotlari, tarbiyachilar, tarbiyalanuvchilar, ota-ona, mahala, maktab, ta'lim-tarbiya, o'yin va o'qitish.

“Jamiyat” va “Oila” tushunchalari bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Bu bog'liqlik jamiyatning oilalarsiz mavjud bo'lmisligi hamda o'z navbatida oilaning ma'lum bir jamiyat tarkibida vujudga kelishi va yashovchanligida ko'rinadi. Oila hamda jamiyat o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar ikki tomonlama aloqadorlik xususiyatiga ega. Har bir oila umumjamiyat talablari asosida faoliyat yuritadi. Jamiyat taraqqiyotining rivoji esa uning bag'rida mavjud bo'lgan oilalarning ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy qiyofasining shakllanganlik darajasiga bevosita bog'liqdir. Chunonchi, ijtimoiy borliqning oilalar zimmasiga qo'yadigan talablari uning manfaatlariga zid bo'lmisligi kerak, aksincha, oilalar farovonligi, tinchligini ta'minlashga yordam bersa, oilalar tomonidan ijtimoiy talablarning qo'llab-quvvatlanishi, ularning amaldagi ijrosini ta'minlash ko'rsatkichi vazifasi yuqori bo'ladi.

Ilmiy-pedagogik, psixologik, fiziologik hamda falsafiy asarlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, oila bola uchun eng muhim tarbiyaviy muhit bo'lib, bu muhitda shaxs kamoloti uchun muhim hisoblangan xulq-atvor, iroda, tavsif va dunyoqarash shakllanadi.

Bola oila timsolida jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy qiyofasini ko'radi, jamiyat talablari mohiyatini ilk bora shu

kichik jamoa orasida anglaydi.

Oilaviy munosabatlar farzandlarning aqliy, ruhiy kamolotini ta'minlab qolmasdan, ota-onalarda o'ziga xos faollikni ham yuzaga keltiradi. Xususan, farzandlarning bevosita ta'siri tufayli ularning qiziqish hamda faoliyatlari doirasi kengayadi, o'zaro aloqalari boyib boradi, real hayot mazmunini chuqurroq anglash, ya'ni farzandlar kamoloti, kelajagi timsolida o'z umri davomiyligini ko'rish holati yuz beradi.

Shaxsning ma'naviy sifatlarga ega bo'lishi, unda ma'naviy bilimlarga nisbatan ehtiyoj va qiziqishning paydo bo'lishi oila tarbiyasi asosida amalga oshadi. Oilada qaror topgan sog'lom ma'naviy-ruhiy muhit farzandlarining yetuk, barkamol bo'lib voyaga yetishlari uchun beqiyos ahamiyatga egadir.

Sharqda azal-azaldan oila tarbiyasiga yuksak baho berib kelingan. Totalitar tuzum davrida esa oilaning shaxs tarbiyasida tutgan o'rni inkor etilib, uni ijtimoiy borliq vositasida tarbiyalashga harakat qilingan edi.

Milliy istiqbolga erishuvdan so'ng o'zlikni anglash tuyg'usining qaror topganligi, o'tmishqadriyatlarini o'rganishga bo'lgan qiziqishning ortganligi, oilaning shaxs kamolotida tutgan o'rni va ahamiyatini xolisona baholash imkonini beradi. Bu borada O'zbekiston Respublikasining birinchi

Prezidenti I.A.Karimov quyidagi fikrlarni bayon etadi: “Oila, turmush va vijdon qonunlari asosiga quriladi, o‘zining ko‘p asrlilik mustahkam ma‘naviy tayanchlariga ega bo‘ladi, oilada demokratik negizlarga asos solinadi, odamlarning talab ehtiyojlari va qadriyatlarini shakllanadi. O‘zbekiston xalqining aksariyati o‘zining shaxsiy farovonligi to‘g‘risida emas, balki, oilaning, qarindosh urug‘lar va yaqin odamlarning omon-esonligi to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qilishni birinchi o‘ringa qo‘yadi. Bu esa uning oliy darajadagi ma‘naviy qadriyati inson qalbining gavharidir”.

Ota-onalar o‘z ijtimoiy burchini bajarar ekanlar, farzandlarni mehnat qilishga, uni tashkil etuvchilarga nisbatan mehr-muhabbat tuyg‘usini shakllantirishga, ularni ijtimoiy foydali mehnatga tayyorlash, turli ko‘rinishdagi munosabatlarni uyushtirish vaqtida tartib-intizomga amal qilish, ijtimoiy-me‘yorlarga o‘ishmay rioya etish, sog‘lom turmush tarzini yaratish, o‘z shaxsiy hayotlari mazmunini belgilashdan maqsad, so‘z va faoliyat birligini ta‘minlash borasida har tomonlama ijobiy ibrat namunasini ko‘rsatadi.

Shaxs shakllanishiga ta‘sir etishning ijtimoiy-ruhiy asosiga ega oila jamiyatning ajralmas bo‘lagi sifatida ijtimoiy vazifalarni bajarish bilan birga o‘ziga xos xislatlarni ham aks ettiradiki, bunday xislat psixologik qarama-qarshilik hamda tavsiflar to‘qnashuvidan iborat ijtimoiy munosabatlardan toliqqan inson organizmining ishchanlik qobiliyatini qayta tiklash uchun zarur bo‘lgan mo‘tadil iqlimni hosil qila oladi. Aynan shu tufayli inson oilada o‘zini erkin his etadi. Bu tuyg‘u xalqimiz ruhiyatidagi o‘ziga xos xususiyatlardan biridir.

Oila tarbiyasida ob‘ektiv va sub‘ektiv omillarning roli katta. Ob‘ektiv

omillar sirasiga: oilaning moddiy ta‘minoti va farovonligi, shu bilan birga maishiy turmush darajasi, oila byudjetining mavjud holati, undan oqilona foydalanish borasidagi tajriba, sog‘lom ruhiy muhitning barqarorligi va hokazolar kirs; oiladagi shaxslararo munosabatlar mazmuni, oila a‘zolarining fiziologik-psixologik, madaniy jihatdan komillik hamda ma‘lumot darajasi, ularning qiziqish va ehtiyojlari o‘rtasidagi mutanosiblik, oilaviy hayotni tartibga solish borasidagi o‘zaro yordam, hamkorlik, birlik tamoyillariga tayanish va shu kabilar sub‘ektiv omillar sirasiga kiradi.

Bolalarda ijtimoiy-dunyoviy bilimlarni egallashga bo‘lgan intilish, ijtimoiy faollikning shakllanishida ota-onalarning samarali ishtirok etishi hal qiluvchi omil bo‘lib, bu oila tarbiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirishdagi zarur sharoitlardan biridir.

Oila tarbiyasida bolalar hayotini to‘g‘ri uyushtirish, ularni vaqtdan to‘g‘ri va unumli foydalanishning asosiy garovidir. Bolaning oiladagi vaqtini o‘yin, mehnat va o‘qish faoliyatlariga to‘g‘ri taqsimlash nihoyatda muhimdir.

Oila jismoniy va psixologik jihatdan sog‘lom, ma‘naviy barkamol, mehnatga hamda oilaviy hayotga tayyor shaxsni shakllantirib berish lozim. Oila tarbiyasi mazmuni bolalarga ijtimoiy tarbiyaning mashhur yo‘nalishlari-jismoniy axloqiy, aqliy, estetik, mehnat, ekologik, iqtisodiy, huquqiy, siyosiy-g‘oyaviy hamda jinsiy ta‘lim berish, ularda faoliyat ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdan iboratdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 30 sentyabrdagi “Maktabgacha ta‘lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–3955-

son qarori, O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi Prezidentimizning 2019 yil 8 maydagi qarorlari ham maktabgacha tarbiya tizimini takomillashtirish va oilada bola tarbiyasini takomillashtirish bo'yicha muhim me'yoriy hujjat bo'lib hisoblanadi.

Bolalar dunyoqarashini shakllantirishda turli omillar turlicha ta'sir etadi. Bu omillar ichida oila eng asosiysi hisoblanadi. Zero, bolada tasavvur, tushunchalarning shakllanish jarayoni aynan oilada boshlanadi va bu davr dunyoqarashni shakllanishning mazmunini hajm jihatidan eng salmoqli bosqichdir. Shuning uchun ham tushuncha va tasavvurlarni shakllantirishda maktabgacha yoshidagi davri asosiy davr hisoblanadi. Dunyodagi mashhur, komil kishilar (Forobiy, Ibn Sino, Amir Temur, Jomiy, Navoiy, Bobur) aynan madaniyat va san'at sohasida ham o'ziga xos salohiyatga ega bo'lganlar. Bizning tarixiy o'tmishimizda bunga ibratli misollar ko'p. Shuning uchun ham bolalarda oiladan boshlab dastlabki tasavvur va tushunchalarni shakllantirish, unda ibratli namunalardan ham oqilona foydalanish bo'lajak ma'naviyatli, madaniyatli, intellektual salohiyati yuqori insonni tarbiyalashning dastlabki, ayni paytda eng muhim jabhasidir.

«Oila jamiyat tizimlari asosida yashasada, oilaviy munosabatlar nisbatan mustaqil hodisadir».

Shuning uchun ham oila, oilada farzandlar ta'lim-tarbiyasi barcha zamonlarda muhim masalalardan sanalib kelingan.

Oila va oilaviy munosabatlar, ularning jamiyatning, oilaning tamaddudi (sivilizatsiyasi) dagi o'rni haqida tarixiy manbalar mavjud. Qur'oni Karim, Hadisu shariflar, shuningdek «Avesto»

kabi muqaddas manbalarda bu haqda ibratli hikmatlar mavjud. Ayniqsa, Sharq mutafakkirlari bu masalalarga alohida e'tibor bilan qaraganlar. Abu Nasr Forobiyning «Fozil odamlar shahri», Abu Rayhon Beruniyning «Mineralogiya», «Geodeziya», «Hindiston», «O'tgan avlodlar obidalari», Abu Ali ibn Sinoning «Axloq», «Axloq fani», «Oila xo'jaligi», Burhoniddin Marg'loniyning «Hidoya», Alisher Navoiyning «Hayrat-ul Abror» va «Mahbub-ul qulub», Zahiriddin Muhammad Boburning «Boburnoma», Kaykovusning «Qobusnoma», Abdurauf Fitratning «Oila», Rizouddin ibn Fahrudining «Oila» asarlarini bu e'tibor va e'tirof yo'lidagi sa'yi-harakatlari natijasi sifatida qarash mumkin.

«Oiladagi o'zaro munosabatlar madaniyat malakasi tasavvuf falsafasida ham alohida o'rin tutadi. Bu falsafaning yirik vakillari bo'lgan Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Naqshband, Najmiddin Kubro tariqatlarida ota va onalar o'zaro munosabatlarining farzandlar kamolatidagi roli alohida ta'kidlab o'tilganligini ko'ramiz». Shuningdek, oila tarbiyasiga oid qimmatli fikrlar ulug' mutafakkirlar imom al-Buxoriy, at-Termiziylarning asarlarida ham zikr etilgan.

NATIJALAR.

Tarbiyachi ota-onalar bilan ish olib borishda ishlashning xilma-xil shakl va metodlaridan foydalanishi lozim. Ota-onalar bilan ishlashga shaxsiy ishlar jamoa bilan birgalikda olib borilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Biz quyida ota-onalar bilan ishlashning asosiy shakllari bilan tanishib chiqamiz :

1. Bolajonlarning uylariga borish – bu oila bilan aloqa qilishning eng samarali shakllaridan biridir. Bunda tarbiyachi bolaning ota-onasi, uning yashash sharoiti, moddiy imkoniyatlari bilan tanishishga

imkon topadi.

2. Ota-onalarni tarbiya muassasasiga chaqirish. Bundan maqsad, faqatgina bolaning xulqi, savodliligi va boshqa xususiyatlari bilan ota-onani tanishtirish emas, balki shu bilan birgalikda ota-onalarga pedagogik va ruhiy maslahatlar berib, ularga bolani oilada tarbiyalashlariga yordam ham qilishdir.

4. Ota-onalar majlisini o'tkazish. Bu shakldagi aloqa maxsus ish rejasi orqali amalga oshiriladi.

5. Ota-onalarni maxsus pedagogik va psixologik bilimlar bilan qurollantirish maqsadida ular bilan suhbat va ma'ruzalar o'tkaziladi.

6. Savol-javoblar kechasi. Ishning bu shakli guruhdagi bolalarning xususiyati, karakterini yaxshiroq o'zlashtirish imkonini beradi.

7. Ota-onalarning tarbiya borasidagi ilg'or tajribalar bilan fikr almashish, o'rtoqlashish. Bu narsa quyidagi mavzuda bo'lishi mumkin:

a) yoshlarni qanday qilib mehnatga tayyorlash mumkin?

b) bolaning kundalik rejimi haqida.

v) "Ota-onalarning obro'si" haqida, "Oilada yoshlarga axloqiy tarbiya berish" va hokazolar to'g'risida anjumanlar o'tkazish.

ota-onalarni tarbiya sohasidagi adabiyotlar bilan tanishtirish.

"Ota-onalar, sizlar uchun" degan mavzuda og'zaki jurnal.

faol ota-onalarning tarbiyaviy ish tajribalari bilan boshqa guruh rahbarlarini tanishtirish kabi ishlar olib borilishi lozim.

Tarbiyachining ota-onalar bilan olib boradigan ishlari g'oyat keng, ko'p qirrali bo'lib, bu ishlar faqat tarbiya maskani miqyosi bilan cheklanmaydi, aksincha turar joylardagi va talabaning ota-onasi ishlab turgan korxonadagi jamoatchilik bilan ham

yaqin aloqada bo'lishni taqozo etadi.

MUHOKAMA

Oilada, shuningdek, atrof-muhit muhofazasiga oid tarbiyaviy ishlar ham tashkil etiladiki, bu holda bolalarda "inson-tabiat-jamiyat" tushunchalari o'rtasidagi o'zaro muvofiqlik borasidagi g'oyalarning qaror topishiga zamin hozirlaydi. Oila muhitida tashkil etilayotgan hovli sahnini supurib-sidirish, gulzor tashkil etish, ko'chatlar o'tkazish hamda ularni parvarish qilish, axlatlarni suv havzalariga tashlamaslik, o'simlik va hayvonlarga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo'lish kabi harakatlar bolalarda tabiatni asrashga nisbatan mas'ullik tuyg'ularini shakllantiradi.

Oilaviy hayotning me'yorida bo'lishi ko'p jihatdan oila byudjetining holatiga ham bog'liq. Shu bois oila a'zolari mehnati evaziga yaratilayotgan moddiy mablaolarni tejab-tergab, ulardan oqilona foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu esa bolalarni yoshlikdan pul bilan muomila qilishga o'rgatish, o'zining shaxsiy hamda oila a'zolarining buyumlari, shuningdek, oila a'zolari mulkiga nisbatan mas'uliyatli yondashishga ko'niktirib borish, imkonini beradi. Bolalarga pulning inson mehnatiga to'lanadigan qiymat ekanligini tushuntirib berish uchun oilaning eng muhim ehtiyojlari uchun ishlatilish lozimligini uqtirish ularning iqtisodiy tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan bo'lar edi. Oilada tashkil etiladigan iqtisodiy tarbiya bolalarda iqtisodiy savodxonlikni hamda iqtisodiy tafakkurni shallanishida muhim o'rin tutadi. Bolalarda iqtisodiy tafakkurni hosil qilishda ota-ona, oilaning katta yoshli a'zolarining namunasi katta tarbiyaviy ta'sir kuchiga egadir.

Oilada sharoitida uyushtirilayotgan suhbatlar orasida huquqiy mavzudagi suhbatlar alohida diqqatga sazovordir.

Ommaviy axborot vositalari orqali aholi e'tiboriga havola etilayotgan huquqiy mavzudagi ko'rsatuv maqolalar, eshittirishlar shuningdek, ommabop huquqiy adabiyotlar hamda ularda ilgari surilayotgan g'oyalar yuzasidan o'tkaziladigan suhbatlar, bolalarda huquqiy tasavvur, idrok, tafakkur, savodxonlik, faollik, mas'ullik, e'tiqod va salohiyatni qaror topishiga olib keladi. Oila muhitida bolalarga ularning burchlari to'g'risidagi ma'lumotlarni berib borish, o'z navbatida, huquqlardan foydalanish yo'llarini ko'rsatib berish bu borada yaxshi samaralar bera oladi.

Oila bolalarda vatanparvarlik, insonparvarlik tuyg'ularini hosil qiluvchi o'ziga xos maskan sanaladi. Bolalar "Vatan" "Xalq" tushunchalarning mohiyatini dastlab ana shu maskanda o'zlashtirib oladilar. Zero, oilaning o'zi Vatanning bir bo'lagidir. Oila sha'nini himoya qilish, uni saqlash to'g'risida qayg'urish Vatan sha'ni, el-yurt manfaati uchun kurashish tuyg'ulari bilan uzviy boo'liq bo'lishiga erishish oilada tashkil etilayotgan ijtimoiy-siyosiy tarbiyaning asosi bo'lishi lozim.

Yuqorida qayd etilgan tarzda oila tarbiyasini tashkil etish komil insonni tarbiyalab voyaga yetishishlarida ota-ona, oilaning boshqa a'zolarining dunyoqarashlari, hayotiy yondashuvlari va ma'naviy dunyosi o'ziga xos o'rin tutadi. Shuningdek, ota-onalarning muayyan darajada pedagogik bilimlarga ega bo'lishlari ham ahamiyatlidir. Oila va ta'lim muassasalari o'rtasida tashkil etilgan hamkorlikning bosh g'oyasi ota-onalar uchun pedagogik yordam ko'rsatishdan iboratdir. Farzand dastlabki ma'lumot va ijtimoiy me'yorlarga amal qilish borasidagi ko'nikmalarga ham oilada odatlanadi. Chunki oilaviy-ijtimoiy munosabatlar: xususan, madaniy-maishiy, iqtisodiy-moliyaviy, mulkiy munosabatlar

hamda mehnat faoliyatini tashkil etishda farzandlar o'zlari sezmagani, mohiyatini tushunib yetmagan holda mazkur munosabatlar jarayonida ishtirok etadilar demakki, ijtimoiy munosabatlar bilan to'qnash keladilar, natijada bu tarzda muloqotlarning doimiy, qisqa muddatlarda takrorlanib turishlari uchun ota-onalar, farzandlarning huquq, burch, majburiyat va mas'uliyatlarini tushunib yetishga yordam beruvchi ijtimoiy ob'ektiv shart-sharoitlarni yaratadi.

Shu jihatdan pedagogika fani oldiga milliy va huquqiy xususiyatlarni inobatga olgan holda tarixan tarkib topgan oila-ta'lim muassasasi jamoatchilik imkoniyatlarini aniqlash hamda ulardan unumli foydalanish talabi o'rta qo'yilmoqda.

Oila tarbiyasining farzandlarga tarbiya berish, ularda ma'naviy ma'daniyatni shakllantirish imkoniyatlarini aniqlash yuzasidan bir qator tadbirlar amalga oshiriladi. Bu borada ota-onalar bilan olib borilgan ishlar hamda o'tkazilgan tadbirlardan ayrimlarini namuna sifatida keltiramiz:

1. Ota-onalar bilan olib borilgan ishlar:

a) Ota-onalar bilan o'tkazilgan suhbatlar.

Suhbatlar yakka hamda umumiy tarzda olib boriladi. Ilk suhbat chog'ida o'quvchilarni ma'naviy jihatdan tarbiyalash, ularda ma'naviy ma'daniyatni qaror toptirish muvaffaqiyatini ta'minlash kafoloti bo'lgan ota-onalar va farzandlarining ijtimoiy onglilik hamda faollik darajasini aniqlashga yordam beruvchi anketa so'rovlari o'tkazish mumkin. So'rovnoma ikki xilda bo'lib, ulardan birinchisi, har bir o'quvchining umumiy portretini tasvirlovchi, diagnostik tavsifga ega, ikkinchi turdagi so'rovnoma esa ota-onalarning ijtimoiy tarbiyani yo'lga qo'yish, farzandlar ma'naviy ma'daniyatini

shakllantirishga ularning shaxsiy munosabatlarini aniqlashga xizmat qiluvchi so'rovnomalardir.

Dastlabki suhbat hamda ota-onalar tomonidan to'ldirilgan so'rovnomalarning natijalarini tahlil etish ular bilan tashkil etiladigan tadbirlar yo'nalishi va mazmunini belgilab beradi.

XULOSA

Shaxs shakllanishiga ta'sir etishning ijtimoiy-ruhiy asosiga ega oila jamiyatning ajralmas bo'lagi sifatida ijtimoiy vazifalarni bajarish bilan birga o'ziga xos xislatlarni ham aks ettiradiki, bunday xislat psixologik qarama-qarshilik hamda tavsiflar to'qnashuvidan iborat ijtimoiy munosabatlardan toliqqan inson organizmining ishchanlik qobiliyatini qayta tiklash uchun zarur bo'lgan mo'tadil iqlimni hosil qila oladi. Aynan shu tufayli inson oilada o'zini erkin his etadi. Bu tuyg'u xalqimiz ruhiyatidagi o'ziga xos xususiyatlardan biridir.

Oila tarbiyasida ob'ektiv va sub'ektiv omillarning roli katta. Ob'ektiv omillar sirasiga: oilaning moddiy ta'minoti va farovonligi, shu bilan birga maishiy turmush darajasi, oila byudjetining mavjud holati, undan oqilona foydalanish borasidagi tajriba, sog'lom ruhiy muhitning barqarorligi va hokazolar kirsa; oiladagi shaxslararo munosabatlar mazmuni, oila a'zolarining fiziologik-psixologik, madaniy jihatdan komillik hamda ma'lumot darajasi, ularning qiziqish va ehtiyojlari o'rtasidagi mutanosiblik, oilaviy hayotni tartibga solish borasidagi o'zaro yordam, hamkorlik, birlik tamoyillariga tayanish va shu kabilar sub'ektiv omillar sirasiga kiradi.

Bolalarda ijtimoiy-dunyoviy bilimlarni egallashga bo'lgan intilish, ijtimoiy faollikning shakllanishida ota-onalarning samarali ishtirok etishi hal

qiluvchi omil bo'lib, bu oila tarbiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirishdagi zarur sharoitlardan biridir.

Oila tarbiyasida bolalar hayotini to'g'ri uyushtirish, ularni vaqtdan to'g'ri va unumli foydalanishning asosiy garovidir. Bolaning oiladagi vaqtini o'yin, mehnat va o'qish faoliyatlariga to'g'ri taqsimlash nihoyatda muhimdir.

Oila jismoniy va psixologik jihatdan sog'lom, ma'naviy barkamol, mehnatga hamda oilaviy hayotga tayyor shaxsni shakllantirib berish lozim. Oila tarbiyasi mazmuni bolalarga ijtimoiy tarbiyaning mashhur yo'nalishlari-jismoniy axloqiy, aqliy, estetik, mehnat, ekologik, iqtisodiy, huquqiy, siyosiy-g'oyaviy hamda jinsiy ta'lim berish, ularda faoliyat ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iboratdir.

Oila muhitida tashkil etiladigan jinsiy tarbiya bolalarni jinsiy jihatdan chiniqtirish, ularni tozalik va ozodalikka o'rgatish, o'z sog'ligi uchun g'amxo'rlik qilish va mas'uliyatli bo'lishlarini ta'minlashga qaratilgan harakatlar mazmunini ifoda etadi. Bolalarning sog'lom bo'lishlarida ularning kundalik hayotiy rejimiga amal qilishlari nihoyatda muhimdir. Ota-onalar yoki oilaning katta avlod vakillari bolalarning dam olishlari va mehnat qilishlarini tartibga solishga ahamiyat berishlari kerak.

Oila tarbiyasida bolalarning aqliy jihatdan tarbiyalash ham muhim o'rin tutadi. Bu boradagi dastlabki vazifa ota-ona tomonidan bolaning qiziqish va ehtiyojlarini ko'ra bilish asosida tasavvur, idrok, tafakkur, xotira hamda diqqatni takomillashtirishga yordam beruvchi mash'ulotlarga jalb etishdan iboratdir. Shuningdek, ma'lum yo'nalishlar bo'yicha bolada qiziqishni uyo'ota olish, uni rivojlantirib borish ham talab etiladi. Bu borada ota-ona yoki oilaning boshqa a'zolari dunyoqarashi, ehtiyoj va

qiziqishlari doirasi hamda ular tomonidan ko'rsatilayotgan namuna tarbiyaviy omil bo'lib xizmat qiladi. Oila muhitida bolaning aqliy jihatdan tarbiyalanib borishida konstruktorlik o'yinlari (kubiklar yordamida uylar qurish, kesmalar asosida fano (tasvir) lar hosil qilish va boshqalar), fikr doirasini kengaytirishga yordam beruvchi sport o'yinlari (shaxmat, shashka)ni tashkil etish turli mavzulardagi krassvord va rebus topishmoqlarini hal qilish teatr, muzey va ko'rgazmalarga tashrif buyurish hamda ilm-fan, texnika va texnologiya taraqqiyoti yuzasidan suhbatlarning uyushtirilishi bu borada o'zining ijobiy samarasini beradi.

Axloqiy tarbiya oila tarbiyasining o'zagini tashkil etadi. Oilada uyushtirilajak axloqiy tarbiyaning maqsadi bolalarda eng oliy axloqiy sifatlar ota-ona hamda oilaning boshqa a'zolariga, shuningdek, atrofdagilarga nisbatan mehr-muhabbat, kattalarga hurmat, kichiklarga muruvvat, kamtarlik, to'g'ri so'zlik, mehnat sevarlik, saxovat, insonparvarlik, adolat, vijdon, or-nomus, o'urur, intizom, ijtimoiy burchni anglash va hokazolarni shakllantirishdan iboratdir. Shaxsda mazkur sifatlarning qaror topishida oiladagi muhit, oila a'zolarining psixologik jihatdan o'zaro yaqinliklari, ehtiyoj, qiziqish va hayotiy yondashuvlaridagi umumiylik, bir-birlarini har qanday vaziyatda qo'llay olishlari, ota-onalari tomonidan barcha farzandlarga nisbatan qo'yilayotgan talablarning hamda ularga ko'rsatilayotgan e'tiborning bir xil bo'lishi oila tarbiyasida ijobiy natijalarga erishishning omillari sanaladi. Oilada muayyan an'ananing qaror topganligi, unga oila a'zolari tomonidan bildirilayotgan hurmat, shuningdek keksa avlod vakillarining shaxsi, ularning ijobiy sifatlari, mehnatda erishgan (garchand u oddiy bo'lsa ham) yutuqlari, atrofdagilar bilan munosabati borasidagi suhbat yoki

xotiralarning tashkil etilishi bolalarda hayotiy e'tiqodning shakllanishini ta'minlaydi.

Oilada tashkil etilayotgan estetik tarbiya bolalarda go'zallikni his qilish, undan zavqlanish, tabiat go'zalliklaridan bahra olish asosida his-tuyg'u, idrok, tasavvur hamda qarashlarni yuzaga keltirish va ularni hayotni sevishtirishga o'rgatishdek vazifalarning ijobiy hal etilishini nazarda tutadi. Bolalar yoshligidanoq soxta go'zalliklar (yarim yalano'och yoki yalano'och badan, me'yorida ortiq qo'llanilgan pardoz, urfga kirib borayotgan kosmetik operatsiyalar "mahsuli", o'ta darajadagi yaltiroq mato yoki taqinchoqlar) go'zallikni timsoli emasligini anglab yetishlari lozim. Bola tasavvurida haqiqiy, tabiiy go'zallik (yamyashil tabiat, nafis qor uchquni, nozik gullar, beo'ubor osmon, viqorli tog'lar, tiniq zilol suv buloqlari tonggi musaffo havo, bepoyon dalalar, qushlar ovozi, sharqiroq suv, kamalak jilosi, shuningdek ochiq, xushsurat chehra, chiroyli tabassum, shirali ovoz. Ta'sirchan badiiy va san'at asarlari, yuksak mahorat bilan yaratilgan o'yinchoqlar, yarashqli liboslar va boshqalar) ning namoyon bo'lishi uchun shart-sharoit yaratib berish maqsadga muvofiqdir. Bolalarda haqiqiy go'zallikni his etish tuyg'usi tabiat bao'rida, muzey, ko'rgazma va kino-teatrlarda bo'lish tufayli shakllanadi. Shu bois maktabgacha tarbiya hamda boshlano'ich sinf o'quvchilari bilan tabiat bao'riga, ko'rgazma va kino teatrlarga uyushtirilgan sayohat hamda tashriflar katta tarbiyaviy kuchga egadir.

Mehnat tarbiyasi ham oila tarbiyasining asosiy yo'nalishlaridan biri sanaladi. Shaxsning mustahkam tavsif va qat'iy iroda egasi bo'lib voyaga yetishida mehnatning ahamiyati kattadir. Bolalarni oilada to'g'ri tarbiyalashda oila xo'jaligining yuritish ishiga jalb qilib turish kata ahamiyat kasb etadi. Bolalar tomonidan

O‘ZBEKISTONDA OLIY TA’LIM MUASSASALARI BOSHQARUVIGA YANGICHA TAMOYILLARNI JORIY QILISH ZARURATI VA IMKONIYATLARI

AZAMOV JASURBEK MURODOVICH
Qo‘qon davlat pedagogika instituti, dotsenti yu.f.d (PhD)

Annotatsiya: Maqolada mamlakatimizda so‘ngi yillarda oliy borilayotgan tub islohotlar oliy ta‘lim tizimini ham isloh qilish zaruratini, chunki islohotlarni ko‘zlangan natijalar asosida olib borishga qodir kuchli va salohiyatli kadrlarni tayyorlash juda muhimligi hisoblanishi. Bugungi globallashtirilgan olamda, bozor munosabatlari sharoitida oliy ta‘limni bozor mexanizmlariga moslashtirish, OTMlar faoliyati va boshqaruvini zamonaviylashtirish va ularga avtonomiya tamoyillarini joriy qilish kerakligi kelib to‘g‘risida xulosalar berilgan.

Калит сўзлар: innovatsion yondashuv, integrallashuv jarayoni, benchmarking, tuning metodi.

Аннотация: В статье рассматриваются кардинальные реформы, происходящие в нашей стране в последние годы, необходимость реформирования и системы высшего образования, так как считается очень важным подготовить сильные и потенциальные кадры, способные осуществить реформы, исходя из намеченных результатов. В современном глобализованном мире в условиях рыночных отношений сделаны выводы о необходимости адаптации высшего образования к рыночным механизмам, модернизации деятельности и управления вузами, внедрения в них принципов автономии.

Ключевые слова: инновационный подход, процесс интеграции, бенчмаркинг, метод настройки.

Annotation: In the article, the fundamental reforms that have been going on in our country in recent years, the need to reform the higher education system as well, because it is considered very important to train strong and potential personnel who are able to carry out the reforms based on the intended results. In today's globalized world, in the conditions of market relations, conclusions are given that it is necessary to adapt higher education to market mechanisms, to modernize the activity and management of HEIs, and to introduce the principles of autonomy to them.

Keywords: innovative approach, integration process, benchmarking, tuning method.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida oliy ta‘limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma‘naviy-axloqiy fazilatlariga ega, «mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, oliy ta‘limni modernizatsiya qilish, ilg‘or ta‘lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida xalqaro tajribalardan kelib chiqib, oliy ta‘limning ilg‘or standartlarini joriy etish, jumladan o‘quv dasturlarida nazariy bilim olishga yo‘naltirilgan ta‘limdan amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta‘lim tizimiga bosqichma-bosqich o‘tish, oliy ta‘lim muassasalarining akademik mustaqilligini ta‘minlash»¹ga doir

ko‘plab vazifalar dolzarblik kasb etmoqda. SHuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 11 iyuldagi PQ-4391-son «Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida»²gi qarori mazkur jarayongan doir ilmiy-tadqiqot ishlari va boshqa tashkiliy masalalarni ijrosini yangi bosqichga olib chiqdi.

So‘ngi yillarda mamlakatimiz ta‘lim

¹ «Ўзбекистон республикаси олий таълим тизими 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5847-сон Фармони. 2019 йил 8 октябрь, (Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 09.11.2021 й., 06/21/3/1037-сон)

² «Олий ва ўрта махсус таълим тизимига бошқару-внинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирла-ри тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президен-тининг ПҚ-4391-сон Қарори. 2019 йил 11 июль.

tizimida islohotlar olib borilayotgan, keng imkoniyatlar ochilgan bo'lsada, bartaraf etilishi zarur bo'lgan ko'plab muammolar talaygina. Davlat rahbari tomonidan ta'limga alohida e'tibor qaratilayotganligi, mazkur islohotlarning boshida prezidentning o'zi turishi ham jamiyat uchun ta'limiy islohotlarning nechog'lik zaura ekanligini ko'rsatadi. Davlatimiz rahbari fikricha, «ilmni, tarbiyani to'g'ri qilsak, hamma sohalarni malakali mutaxassislarining o'zlari rivojlantiradi». SHuningdek, O'zbekiston milliy universitetida 2019 yil 24 may kuni bo'lgan prezident va ilm-fan vakillari uchrashuvida SHavkat Mirziyoyev yagona yo'l ta'limni isloh qilish va ilm-fanni rivojlantirish ekanligini alohida ta'kidlagan edilar. Zero, «mamlakatimizda ilm-fanni yanadaravnaqtoptirish, yoshlarimizni chuqur bilim, yuksak ma'naviyat va madaniyat egasi etib tarbiyalash, raqobatbardosh iqtisodiyotni shakllantirish borasida boshlangan ishlarni jadal davom ettirish va yangi, zamonaviy bosqichga ko'tarish maqsadida 2020 yilga «Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili» deb nom berishni taklif etaman»³. Ta'kidlash joizki, «Respublikamizda uzluksiz ta'limning joriy etilishi ta'lim sohasining boshqaruvi organlari zimmasiga bir qator vazifalarni hal etish va ularni doimo takomillashtirib, rivojlantirib borishni taqozo etmoqda. Bu o'rinda ta'lim jarayonini sifatli me'yoriy-huquqiy hujjatlar bilan o'z vaqtida ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Oliy ta'lim tizimida boshqaruvni liberallashtirish, markazlashtirilgan boshqaruvdan voz kechish, oliygohlarga akademik mustaqillikni berish va moliyviy erkinlikni yaratish orqali tizimda raqobatni vujudga keltirish lozim. SHuningdek, oliy ta'lim muassasalarida o'z imkoniyatlaridan

kelib chiqqan holda ta'lim jarayonini tashkil etish, ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va muntazam yangilab borish, umuman olganda standart o'quv dasturlaridan voz kechgan holda kreativlikni oshirish kerak.

Bugungi kunda ta'lim rivojlangan mamlakatlarda eng muhim iqtisodiy manbalardan biri ekanligi tan olingan. «O'zbekistonda ta'lim tizimini boshqarishda ham qator kamchiliklar mavjud. Ta'lim sohasini boshqarishni bitta vazirlikka yuklatish vaqti keldi. AQSH va Rossiya kabi mamlakatlar tajribasi buni ko'rsatib turibdi. Ta'lim muassasalari boshqaruvini takomillashtirish, ularning mustaqilligini kuchaytirish uchun rektor, prorektorlarni tayinlashda o'quv yurti jamoasi fikrini hisobga olish, rahbariyatning 5 yil ishidan so'ng faoliyatlarini baholash kerak»⁴. Iqtisodiyot hozirgi paytda tobora ko'proq ishchining malakasiga bog'liq bo'lib, bu borada umuman ta'limning o'rni, shuningdek, kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlashning ahamiyati ortib bormoqda. Boshqa tomondan, bu o'zgarishlarni o'rganish va o'rgatish kerak. Bu ta'lim muassasalaridagi o'qituvchilarning vazifasidir. Jamiyat taraqqiyoti uchun o'qituvchi o'zgarishlardan xabardor bo'lishi, ulardan saboq olishi va o'quvchilarda ushbu qobiliyatni rivojlantirishi ayniqsa muhimdir. Buning uchun oliy ta'limda o'qituvchi o'zgarishlarning qurboniga emas, balki ularning manbai va ko'rsatuvchisiga aylanadigan yangi mentalitetni (fikrlash tarzini) shakllantirish kerak.

Bugungi kunda davlat va jamiyat boshqaruvida, ayniqsa joylarda professional kadrlar tanqisligi, aholi sonining o'sish sur'ati, oliy ta'lim tizimi infratuzilmasi va salohiyatining joriy holati navbatdagi va fundamental o'zgarishlarni taqozo etmoqda.

³ Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. –Тошкент: Ўзбекистон, 2020. –Б.12.

⁴ <https://kun.uz/67316320//Олий таълим муаммола-ри: таққос ва статистика>.

«Birinchidan, oliy ta'lim tizimini izchil nomarkazlashtirish, davlat nazorati va ishtirokini keskin qisqartirish, ma'muriy mustaqillik bilan cheklanmasdan, akademik mustaqillik berish uchun jiddiy qadamlarni qo'yish kerak. Vazirlikning ta'lim sifatini va davlat shartlari ijrosini nazorat qilish funksiyasini saqlab qolgan holda, ma'muriy boshqaruv funksiyalaridan voz kechish kabi irodali qarorlar qabul qilinishi kerak. Vazirlik ixcham va yuqori professional tarkibga ega bo'lishi va muvofiqlashtiruvchi rolni bajarishga o'tishi lozim.

Ikkinchidan, masofaviy ta'limni to'liq joriy qilish vaqti ham keldi. Buning uchun yetarli infrastrukturallarni yaratish, qonunchilik va protseduralarda masofaviy ta'limga keng yo'l ochish, o'quv yurtlari undan keng foydalanishlari uchun shart-sharoitlarni yaratish zarur. Bu bitiruvchilarni oliy ta'lim bilan to'liq qamroviga erishish masalasini keyingi 10-15 yilda emas, 3-5 yil ichida hal etish, qolaversa, oliy o'quv yurtlarining to'lov-shartnoma miqdorini optimallashtirish imkonini ham beradi.

Uchinchidan, oliy ta'lim xizmatlari bozorini yaratish maqsadida barcha ishtirokchilar uchun tushunarli, teng va adolatli shartlarni joriy qilish zarur. Davlat tomonidan qo'yiladigan shartlarini bajara oladigan, qonunchilikka amal qilishga tayyor barcha ishtirokchilarga sohaga investitsiya qilish imkoniyati yaratilishi kerak.

To'rtinchidan, ta'lim standartlarini qaytadan ko'rib chiqish, ta'lim sifatini nazorat qilishning zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini joriy qilish lozim. Kerak bo'lsa, buning uchun dunyoning nufuzli universitetlaridan boshqaruvni rivojlantirish bo'yicha maslahatchilar, menejerlarni yollash, eng asosiysi hukumat tomonidan zarur mablag'lar ajratilishi zarur.

Qolaversa, vazirlik oldida oliy ta'limni mehnat bozori bilan bevosita bog'lash, diplomlar beriladigan yo'nalishlarni qayta ko'rib chiqish, ilmiy salohiyatni oshirishni

rag'batlantirish bilan bog'liq qator mashaqqatli vazifalar ham turibdi.

Oliy ta'lim boshqaruvida xalqarolashuvni ta'minlash yangi ming yillikdagi oliygohlarning dolzarb vazifalaridan biriga aylanadi. Janubiy Koreyaning Pusan CHet Tillar Universiteti professori hamyurtimiz Azamat Akbarov fikricha, «Oliy ta'lim tizimining jozibadorligi xalqarolashuv darajasi bilan isbot qilinadi. So'nggi 41 yil ichida dunyoda xalqaro talabalar soni 8,3 barobar oshdi va ular soni qariyb 5 million kishiga yetdi. YuNESKOning bashoratlariga ko'ra, 2025 yilga borib, xorijiy talabalar 7 millionga yetadi. Oliy ta'limni xalqarolashtirish qisqa vaqt ichida maksimal iqtisodiy foyda keltirib, mamlakatning geosiyosiy mavqeini mustahkamlaydi. Masalan, 2013–2014 o'quv yilida Frantsiya chet ellik talabalarni jalb qilish uchun ajratilganidan 1,5 barobar ko'p pul topdi: stipendiya va subsidiyalar uchun 3,5 milliard dollar sarflandi, chet ellik talabalar esa yashashlari, yo'l xarajatlari va sayohatlari uchun 5,4 milliard dollar sarflashgan. 2014–2015 yillar mobaynida chet ellik talabalar Buyuk Britaniya universitetlarida o'qish uchun 4,8 milliard dollar to'lashdi, turli xil tovarlar va xizmatlar uchun ular bunga qo'shimcha yana 5,4 milliard dollar sarflashdi va bu bilan 207 ming ish o'rniga imkon berishdi»⁵. Hozirgi kunda Osiyo davlatlari ham oliy ta'lim muassasalarini xalqarolashtirish va bu orqali talabalar tarizmini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratishmoqda.

So'ngi yillarda O'zbekistonda bitiruvchilarni oliy ta'lim orqali qamrab olish ko'lami kengaymoqda. 2016 yilda bitiruvchilarni oliy ta'limga qamrab olish 9 foiz bo'lgan bo'lsa 2020 yilda bu ko'rsatkich 25 foizni tashkil etdi. Bu jarayon davom etsa o'quvchilarni oliy dargohlarga qabul

⁵ <https://buyukkelajak.uz/uz/olij-talimning-tanazzulimillatnin//Олий таълимнинг таназзули миллатнинг кулашидир ёхуд олий таълим вазирига очик хат>.

qilish ko'rsatkichlarini yanada oshishiga va adolatli raqobat muhitini shakllanishiga olib keladi. «Oliy ta'limning qamrovi va sifatini oshirishga alohida e'tibor qaratiladi. Keyingi yildan boshlab oliy ta'limga ajratiladigan davlat grantlari soni kamida 25 foizga oshiriladi»⁶. SHuningdek, «ta'limning notizim olib borilishi xavfi mavjud, ya'ni o'qitiladigan kurslar majmuasi soha o'qituvchilarining bor-yo'qligiga asoslanib tanlanadi. Ko'p hollarda chiroyli nomlangan kurslar ortida ob'ektiv shaklda eski mazmun yotadi. Dasturlarni shakllantirish jarayonida, aksar oliy o'quv yurtlari bilimlar tizimi haqida o'ylamasdan, balki ta'lim xizmatlarining kompetent bo'lmagan iste'molchisining talablarini qondirishga urinishadi»⁷. Oliy ta'lim muassasalari menejmentida kadrlar bilan ishlar va ularni yoshartirish masalalari ham dolzarb muammolardan biridir. O'zbekistonda bitiruvchilarni oliy ta'limga qamrab olish ko'rsatkichlari ortib borishi bilan birga professor-o'qituvchilarining yosh ko'rsatkichlari ham yuqorilab bormoqda.

SHu maqsadda oliy ta'lim boshqaruvini takomillashtirish, boshqaruvga yangicha tamoyillarni olib kirishga doir islohotlar ham olib borilmoqda. Jumladan, 2019 yil 11 iyulda oliy ta'lim sohasi boshqaruv tizimini takomillashtirish to'g'risida «Oliy va o'rta maxsus ta'lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Prezident Farmoni hamda «Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Prezident Qarori imzolandi. Natijada oliy ta'lim muassasalarini bosqichma-bosqich o'z o'zini moliyalashtirish tizimiga o'tkazish

jarayoni boshlandi. Bu esa oliy ta'lim boshqaruvi uchun yuksak mas'uliyatni yuklaydi. Rahbariyat moliyaviy masalalarni mustaqil hal qilish huquqiga ega bo'lgandan keyin unda akademik erkinlik shakllanadi va boshqaruvda o'zgarishlar qilish va xodimlarni rag'batlantirish masalasida bir qator imkoniyatlar paydo bo'ladi. Jumladan,

- professor o'qituvchilar va ishchi xodimlarga ustamalar va moddiy rag'batlantirish miqdorlarini mustaqil belgilash;
- ijtimoiy himoiyaga muhtoj talabalarni moddiy rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash;
- ta'lim dasturlarini, o'qitishning yangicha shakl va metodlarini joriy etish, qayta tayyorlash va malaka oshirish sarf-harajatlarini mustaqil belgilash;
- o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda to'lov-kontrakt asosida o'qitish qiymatini mustaqil belgilash.

SHuningdek, O'zbekistonda oliy ta'lim boshqaruvidagi yuqoriga bo'ysunish, yuqoridan kelgan buyruqni so'zsiz bajarish talabi, mantiqsiz ishlarni bajarilishini va mantiqsiz faoliyatni yo'lga qo'yilishiga olib keladi. Bunday yuqoriga bo'ysunish va o'ta markazlashgan va standartlashtirilgan ta'lim va boshqaruv oliy ta'limni akademik mustaqilligini yo'qqa chiqarmoqda. «O'zbekistonda oliy ta'limning eng ayanchli muammosi talabalarining iqtisodiyot talablariga bog'liq bo'lmagan bilimlari saviyasining pastligidir. Bu holatning arab davlatlarida sodir bo'lgan vaziyatga — ko'p sonli oliy ma'lumotli hisoblanadigan, biroq ishsiz yosh aholining mavjudligiga olib kelishi xavfi mavjud»⁸. Oliy ta'lim boshqaruvi muassasa talabalarining sifatli bilim olishi, erkinligi, qiziqishlarini rag'batlantirish va yo'naltirish, ishchi hodimlarga qulay ish sharoitlarini ta'minlash, huqularini himoya qilish, bir so'z bilan aytganda oliygohda yuqori sifatli hizmatni taklif etish o'rniga yuqoridan

⁶ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси// Халқ сўзи. 2020 йил 30 декабрь.

⁷ <https://buyukkelajak.uz/uz/olij-talimning-tanazzulimillatnin/> Олий таълимнинг таназзули миллатнинг кулашидир ёхуд олий таълим вазирига очик хат.

kelgan topshirig' u buyruqlarni bajarish, yuqori uchungina ishlash, oliy ta'limdagi asosiy faoliyat qog'ozlar bilan ipshlash va majlislardan iborat deb bilish tizimi ta'limni yanada tanazzulga yaqinlashtirmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 3 dekabrda «Oliy ta'lim muassasalarini bosqichma-bosqich o'zini o'zi moliyalashtirish tizimiga o'tkazish to'g'risida»gi 967-sonli qaroriga muvofiq, OTMlarning mustaqilligi, akademik erkinliklar, resurslarni mustaqil boshqarish, strategik qarorlarni ishlab chiqish va amalga oshirish uchun asos yaratib, davlat aralashuvining roli kamaymoqda. Oliy ta'limdagi institutsional o'zgarishlar universitetlarning erkinlik darajasini kengaytirishga qaratilgan, chunki xaridorlarning turli guruhlariga taqdim etiladigan turli xil ta'lim shakllariga talab va taklifni tartibga solish jarayonida bozor mexanizmlari ko'pincha ma'muriy mexanizmlarga qaraganda samaralidir. SHunday ekan, oliy ta'lim boshqaruvini erkinlashtirish va institutsional avtonomiya tamoyillarini olib kirish strategik qarorlar qabul qilish va amalga oshirishda samara beradi.

Yana bir ahamiyatli jihati, malakali kadrlartayyorlash bilan bog'liq muammolarni hal etish, shubhasiz, o'quv jarayonini qayta tashkil etishdan kelib chiqishi kerak. Kelgusi ta'lim tendentsiyasi raqamlashtirish bilan uzviy bog'liq. Bu esa mehnat bozorini o'zgartiradi va yangi vakolatlarining paydo bo'lishi uchun sharoit yaratadi. Demak, oliy ta'limga yangicha yondashuvlarni olib krish, unga munosabatni o'zgartirish bilan birga uni transformatsiyalash jarayonini olib borish, xalqaro standartlarni bosqichma-bosqich qo'llashga doir islohiy jarayonlarni ham yo'lga i qo'yish davr va ijtimoiy taraqqiyot talabidir.

Xulosa qilganda, mamlakatimizda so'ngi yillarda oliy borilayotgan tub islohotlar oliy ta'lim tizimini ham isloh qilish zaruratini oshirib yubordi. CHunki islohotlarni ko'zlangan natijalar asosida olib borishga qodir kuchli va salohiyatli kadrlarni tayyorlash juda muhim hisoblanadi. Bugungi globallashtirish, OTMlar faoliyati va boshqaruvini zamonaviylashtirish va ularga avtonomiya tamoyillarini joriy qilish kerakligi kelib chiqadi.

⁸ <https://daryo.uz/k/2019/05/28/savodli-bo'lishmas-diplomga-ega-bo'lish-muhim-ozbekistonda-oliy-ta'lim-muamm> (Саводли бўлишмас, дипломга эга бўлиш муҳим. Ўзбекистонда олий таълим муаммолари хақида)

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. «Ўзбекистон республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5847-сон Фармони. 2019 йил 8 октябрь, (Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 09.11.2021 й., 06/21/3/1037-сон)
2. «Олий ва ўрта махсус таълим тизимига бoshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari tўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-4391-сон Қарори. 2019 йил 11 июль.
3. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. –Тошкент: Ўзбекистон, 2020. –Б.12.
4. <https://kun.uz/67316320//Олий таълим муаммолари: таққос ва статистика>.
5. <https://buyukkelajak.uz/uz/olij-talimning-tanazzuli-millatnin//Олий таълимнинг таназзули миллатнинг қулашидир ёхуд олий таълим вазирага очиқ хат>.
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси// Халқ сўзи. 2020 йил 30 декабрь.
7. <https://buyukkelajak.uz/uz/olij-talimning-tanazzuli-millatnin// Олий таълимнинг таназзули миллатнинг қулашидир ёхуд олий таълим вазирага очиқ хат>.
8. <https://daryo.uz/k/2019/05/28/savodli-bo'lishmas-diplomga-ega-bo'lish-muhim-ozbekistonda-oliy-ta'lim-muamm> (Саводли бўлишмас, дипломга эга бўлиш муҳим. Ўзбекистонда олий таълим муаммолари хақида)

МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР АСОСИДА ЎСМИРЛАРНИ ОИЛАГА ТАЙЁРЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

НОРҚУЛОВ ХУСНИДДИН ДЎСБЕКОВИЧ - педагогика фанлари номзоди, доцент “Маҳалла ва оила” илмий-тадқиқот институти бўлим бошлиғи

Аннотация: Мазкур мақолада ўсмирларни миллий қадриятлар асосида оиллага тайёрлаш ва ўз навбатида оилаларда соғлом муҳитни таркиб топтириш орқали оила мустаҳкамлигини таъминлашга хизмат қилиши, миллий қадриятлар бўйича зарур чора-тадбирлар амалга оширилади, шунингдек, қадриятларга таянган ҳолда ўсмирларни юксак одоб-ахлоқ тамойиллари асосида тарбиялаш, уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш орқали мустақил оилавий ҳаётга тайёрлаш муҳимлиги баён этилган.

Калит сўзлар: миллий ва оилавий қадриятлар, урф-одатлар, оила тарбияси, ўсмирларни оиллага тайёрлаш, оиллада соғлом муҳит, фарзанд тарбияси, ота-она, оила мустаҳкамлиги.

Аннотация: В данной статье подготовка подростков к семье на основе национальных ценностей и в свою очередь, путем создания здоровой среды в семьях служит обеспечению крепости семьи, реализуются необходимые меры согласно национальным ценностям, а также воспитания подростков на принципах высокой нравственности на основе ценностей, констатируется их важность подготовки к самостоятельной семейной жизни путем повышения социальной активности.

Ключевые слова: национально-семейные ценности, традиции, семейное воспитание, подготовка подростков к семье, здоровая семейная среда, воспитание ребенка, родители, стабильность семьи.

Annotation: In this article, the preparation of teenagers for a family based on national values and, in turn, by creating a healthy environment in families, serves to ensure family stability, the necessary measures are being implemented in accordance with national values, as well as the upbringing of teenagers based on the principles of high morals based on values, their the importance of preparing for independent family life by increasing social activity is stated.

Key words: national and family values, traditions, family upbringing, preparation of teenagers for family, healthy environment in the family, child upbringing, parents, family stability.

Ҳар бир миллат ўзига хос қадриятларини вужудга келтириб, даврлар ўтиши билан уларнинг янги-янги жиҳатларини шакллантириб, сайқаллаштириб бораверади. Миллий қадриятлар ҳар бир халқнинг тарихий тафаккури натижасидир. Миллий қадриятлар такомиллаштирилиб, кейинги авлодга замон билан ҳамнафас ҳолда етказилса, миллат тараққиётида аҳамияти каттадир. Акс ҳолда, миллий қадриятларнинг таназзули - миллатнинг таназзулидир, десак муболаға бўлмайди.

“Қадриятлар – жамиятда кишилар ўртасида обрўга, эътиборга, ҳурматга, нуфузга эга кишилар, муносабатлар, ҳолатлар, моддий нарсалар ва маънавий бойликлар мажмуаси” [1, 142]. “Қадрият инсон ва жамият маънавиятининг тарки-

бий қисми, оламдаги воқеалар, ҳодисалар, жараёнлар, ҳолатлар, сифатлар, талаб ва тартибларнинг қадрини ифодалаш учун ишлатиладиган тушунча” [2, 707]. “Қадрият - воқеликдаги муайян ҳодисаларнинг умуминсоний, ижтимоий-ахлоқий, маданий-маънавий аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланадиган тушунча” [3, 509], - деган таърифлар берилган. Миллий қадриятлар – ҳар бир миллат учун аҳамиятга эга бўлган ўзига хос хусусиятлардир.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш, давлат ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлигини кучайтириш масалалари бўйича видеоселектор йиғилишидаги маърузасида: “Агар жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса,

унинг жони ва руҳи маънавиятдир. Биз янги Ўзбекистонни барпо этишга қарор қилган эканмиз, иккита мустақкам устунга таянамиз. Биринчиси – бозор тамойилларига асосланган кучли иқтисодиёт. Иккинчиси – аждодларимизнинг бой мероси ва миллий қадриятларга асосланган кучли маънавият” [4], - деб таъкидлаган.

Миллий қадриятларда ҳар бир миллатнинг тарихи, урф-одатлари, маънавияти ва маданияти билан боғлиқ жиҳатлари намоён бўлади. Шу жумладан, ўзбек халқининг ҳам узок тарихга эга миллий қадриятлари шулар жумласидандир. Ўзбек халқининг миллий қадриятлари ва қадриятлар тизими, миллатимизнинг тарих силсилалари, замона зайллари, турли ижтимоий ва сиёсий жараёнлар таъсирида шаклланиб келди. Миллий қадриятларимиз миллатнинг келиб чиқиш хусусиятлари ва ҳудудий макони билан боғлиқ ҳолда шаклланди.

Зотан, ҳар бир миллат ўз қадриятларининг яратувчисигина эмас, балки уни асраб авайловчи ва келажакка етказувчиси ҳамдир. Миллий қадриятларнинг сақланиши учун ҳар бир миллатнинг ўзи масъулдир. Бу эса масъулликнинг фақат алоҳида шахсларга эмас, балки бутун миллатга ҳам хос намоён бўлишини аниқлатади.

Оилада болага саломлашиш, тўғри овқатланиш, кийиниш маданиятидан тортиб, ўзидан катталар ва тенгдошлар билан ўзаро ижобий мулоқот, жамоа орасида ўзини тутиш, нонни эъозлаш, сувни тоза сақлаш, ёши улуғларнинг йўлини кесиб ўтмаслик, ота-онанинг ҳурмати-ни жойига қўйиш, устоз-мураббийларни ҳурмат қилиш, табиат ва атроф-муҳитни тоза сақлаш каби маънавий-маърифий ўғитларни турли ривоят, мақол, ҳикмат ва насиҳатлар орқали сингдириб борилади.

Шарқона миллатимизга хос бўлган адолатлилик, тўғрилиқ, ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, самимийлик,

садоқатлилик, дўстга содиқлик, илмлилик, меҳр-оқибатлилик, меҳмондўстлик ва тўғрилиқ сингари фазилатлар шахсий намуна сифатида ота-оналар орқали фарзандга сингдирилади. Бу қадриятлар оилавий қадриятлар асосида сингдириб борилса бирмунча осон кечади дейиш мумкин. Чунки, оилада ота-она томонидан кундалиқ ўғит ва вазифалар сифатида ҳам шакллантириб борилади.

Ўз навбатида миллий қадриятлар сирасига пиру-бадавлат нуроний онахонлару-отахонларимизни эъозлаш, уларнинг доно айтган фикрлари, ўғитлари, панд-насиҳатларини олиш, кексайганда уларга тиргак бўла олиш сингари миллий қадриятлар ҳам ўз кучини йўқотгани йўқ. Ота-оналарга қарилик чоғида моддийлик эмас, балки оила аъзолари томонидан берилган меҳр-муҳаббат, самимийлик, ширин сўз орқали қалбини кўтариш ва далда бериш муҳимдир.

Қадриятлар трансформатсияси шароитида ўсмирлар тарбиясида айрим муаммоли масалалар ҳам кўзга ташланмоқда. Бу борада Президентимиз Шавкат Мирзиёев: “Ёш оилалар орасида арзимас сабаблар билан ажралишлар кўпайиб бормоқда. Бегуноҳ болалар етим бўлиб, меҳр ва эътиборга энг ташна вақтида ота-она тарбиясидан четда қолмоқда... Яна бир ноҳуш ҳолатни бугун афсус билан айтмоқчиман: оилаларда носоғлом муносабатлар, қайнона-келин, эр-хотин ўртасидаги жанжаллар, хотин-қизларимиз орасидаги ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари борлиги шахсан мени каттиқ изтиробга солмоқда” [5, 487], – деб барча оилалардаги мазкур муаммоли масалаларга қарата ўз фикрини билдирди.

Демак, ўсмирларни оилавий ҳаётга тайёрлаш борасида уларнинг ёш ва индивидуал хусусиятлари эътиборга олинмаётганлиги, тарбиявий ёндашувнинг тўғри йўлга қўйилмаганлиги каби муаммолар оилавий ажримларнинг кўпайиб кети-

шига сабаб бўлмоқда. Бу ўз ўзидан маълумки, улар онгига миллий ва оилавий кадриятларнинг яхши сингдирилмаганлигидир.

Зеро, бу борада ота-оналарнинг ўзлари фарзанд тарбияси ҳақидаги билимлар билан доимо қуролланишлари талаб этилади. Айнан эр-хотиннинг оилани барпо этиш мотивлари ва мақсадлари ҳақида билимга эга эмаслиги, умумий кадриятларни тушунишнинг йўқлиги, мустаҳкам оилавий анъаналарнинг шаклланмаганлигидир.

Оилавий кадриятлар ва уни мустаҳкамлаш борасидаги масалалар ҳукумат меъёрий ҳужжатларида ҳам ўз аксини топган. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 14 мартдаги “Хотин-қизлар билан ишлаш ва оилаларда маънавий-ахлоқий кадриятларни мустаҳкамлаш бўйича мутахассис тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 200-сон қарори [6] қабул қилиниб, бунда оилавий кадриятларни мустаҳкамлаш, эрта никоҳ ва ажрашишларнинг олдини олиш бўйича самарали чораларни кўриш масалалар белгилаб берилган.

Маълумки, бу борада амалга оширилган ижобий ишлар билан бир қаторда, кадриятларимизга ёт бўлган мафкураларнинг кириб келишига асосий сабаблар қилиб қуйидагиларни келтириш мумкин:

- ёшларнинг кадриятларимизнинг моҳияти ва аҳамиятини англаб етмаслиги;

- нафақат ўсмир-ёшлар, балки айрим катта ёшли инсонларнинг ўзларида ҳам кадриятларга нисбатан эътиборларининг сусайиб бораётганлиги;

- “Оммавий маданият”нинг ижтимоий тармоқлар орқали кенг ёйилиши натижасида кадриятларимизга ёт бўлган мафкураларни сингдиришга ҳаракат қилинаётганлиги;

- кадриятлар, урф – одат ва анъаналарнинг асл мазмун-моҳияти ёш авлод

онгига илк даврдан сингдириб борилмаётганлиги ва ҳоказолар.

Ғуломхон Ғофуров миллий анъаналарга бағишланган мақолаларидан бирида миллий кадриятларнинг қуйидаги кўринишларини тилга олган: 1) табиий кадриятлар; 2) иқтисодий кадриятлар; 3) ижтимоий-сиёсий кадриятлар; 4) маънавий кадриятлар; 5) ахлоқий кадриятлар [7, 2]. Жумладан, “Ота-боболаримиз илм ўргатиш билан бирга фарзандларимизга авлоддан-авлодга ўтиб келаётган миллий-маънавий, ахлоқий кадриятларни сингдирганлар” [8, 13].

Ҳикматлар ва мақоллар умрининг кўрки бўлиб, уларни қадимдан ота-боболаримиз ўз ҳаётий тажрибаларидан келиб чиқиб яратганлар ва бизгача қадрланиб, халқ оғзаки ижоди орқали етиб келган. Миллий маданият ва маънавият соҳасида кўплаб ишларни амалга оширган В.Н.Телиянинг таъкидлашича, мақоллар халқнинг кундалик ҳаёти билан боғлиқ маданий кадриятларнинг асрлар давомида анъанавий тарзда аждодлардан авлодларга ўтиб келаётган улкан манбаидир [9, 241].

Халқимиз томонидан Наврўз байрами кенг нишонлаб келинаётгани бу, ўзбек халқининг миллий кадриятларини ўзида намоён этади. Наврўз байрамида тайёрланадиган сумалак сайиллари, қўшиқлар, ҳар хил миллий таомларни тайёрланиши ўзбек миллатининг тарихан бой урф-одатларидан дарак беради. Наврўз байрамининг яна энг муҳим томони шундаки, миллий кадриятларимизни келажак авлодга замон билан ҳамнафас қилиб етказишдир.

Наврўз байрамнинг яна бир ўзига хос хусусияти шундаки, халқимизга, миллатимизга хос юксак инсонийлик, меҳр-мурувват, оқибат, кадр-қиммат, саховатпешалик, бағрикенглик, самимийлик каби олижаноб кадриятлар асарлар оша ўтиб, сайқалланиб, янгича маъно касб этиб,

яшаб келмоқда.

Наврўз – янгиланиш, яшнаш, яша-риш байрами, табиатнинг уйғониши билан боғлиқ янги куннинг бошланиш байрамидир. “Наврўз” сўзи форс тилидан олинган бўлиб, “Нав”–янги, “Рўз” – кун, яъни “Янги кун” деган маънони англатади. 21 март кеча ва кундуз тенглашган кун – янги йил – Наврўз байрами сифатида Шарқ халқлари томонидан кенг нишонланади. Наврўз жуда қадимий байрам эканлиги ҳақида Абу Райҳон Бериунининг “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” [10, 92], Умар Ҳайёмнинг “Наврўзнама” [11, 15] асарларида кенг ёритилган. Ушбу асарларда байрамнинг пайдо бўлиш тарихи, у билан боғлиқ урф-одатлар, расм-русумлар ҳақида қимматли маълумотлар берилган.

Маълумки, миллий қадриятлар билан бир қаторда умуминсоний қадриятлар ҳам ўсмирларни оилага тайёрлашда ўз хусусиятлари ҳамда тарбиявий аҳамияти билан ажралиб туради.

Иқтисодий қадриятлар. Иқтисодий муносабатлар жараёнида шахслар ўртасидаги ўзаро манфаатларни ҳисобга олиш, ҳалоллик, поклик, бағрикенглик, ишончлилик каби фазилатларнинг амал қилинишини англатадиган тушунча – иқтисодий қадриятлар дейилади.

Ижтимоий-сиёсий қадриятлар ичида энг зарурийлари – эркинлик, тенглик, биродарлик инсоният томонидан ҳамisha эъзозлаб, қадрланиб келинган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида бу борада: “Ўзбекистон Республикаси демократия, умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, қадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади. Демократик ҳуқуқ ва эркинликлар Конституция ва қонунлар билан ҳимоя қилинади” [12].

Маънавий қадриятлар инсоннинг барча хатти-ҳаракатларида, фаолияти-

да, хулқида, одоб-ахлоқида, инсонлар билан ўзаро муносабатларида, одамларнинг фалсафий, диний, сиёсий, ахлоқий, ҳуқуқий қарашларида, тафаккури ва дунёқарашларида намоён бўлади.

Ахлоқий қадриятлар асарлар давомида шаклланиб, ривожланиб келган. Айниқса, Ислом динидаги маънавий қадриятлар, алломаларнинг маънавий ахлоқий манбалари ва фикрлари миллий маънавийтимизга асос сифатида хизмат қилмоқда. Булар иймон эътиқодлилик, андишалилик, ҳалоллик, поклик, бировнинг ҳаққига хиёнат қилмаслик, ота-онага меҳрибонлик, инсонни қадрлаш, устозларга ҳурмат, меҳмондўстлик, саховатпешалик каби қадриятлардир.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, Ислом динининг муқаддас китоби Қуръонда таърифлаб берилган илоҳий қадриятлар халқимизнинг маданиятига ниҳоятда катта таъсир кўрсатган. Қуръондан кейинги муқаддас манба сифатида Имом Бухорий, Ат-Термизий каби буюк ҳадисшуносларнинг Ислом маданиятига қўшган хиссаси бекиёсдир. Айниқса, тасаввуф таълимотида комил инсоннинг ахлоқ кодекси ишлаб чиқилган бўлиб, Алишер Навоий каби буюк мутафаккирларнинг тасаввуфий қарашларида комил инсон ҳақидаги қарашлари диний қадриятлар мезони сифатида тушунтирилади. Ислом динидаги маънавий қадриятларнинг асл инсонпарварлик, маърифатпарварлик, умуминсонийлик, бағрикенглик каби қадриятларининг моҳиятини ёшларга тўғри тушунтириш бугунги кунда нафақат миллат балки, умуминсоният олдидаги муҳим масалалардан биридир.

Минг йиллар давомида халқимизнинг юксак маънавият, адолатпарварлик, инсонпарварлик, маърифатпарварлик каби эзгу фазилатлари бугунги давр ўсмирлари учун ўзига хос андоза мактабини ўташи керак. Буюк бобокалонларимиздан мерос бўлиб қолган бебаҳо маънавий бойлик

– асл қадриятларимизнинг сарчашмаларидир. Айниқса, Хожа Аҳмад Яссавий, Хожа Баҳоваддин Нақшбанд, Имом ал Бухорий, Имом ат Термизий, Амир Темура, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Бобур Мирзо каби алломаларимизнинг умрбоқий асарлари бизни аввало бой ўтмишимиз, асл қадриятларимиз ва бошқа миллий-маънавий бойликларимиздан баҳраманд қилади. Бугунги ўсмир-ёшлар ана шу маънавий бойликларимиздан беминнат фойдаланишлари мумкинлиги қайта-қайта эътироф этилади.

Она тилимиз бутун миллий қадриятларимизнинг асоси, таянч нуқтасидир. Абдулла Авлоний ўзининг “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарида миллий қадриятларимизнинг ажралмас қисми бўлган тилимиз софлигини асраш, ўзлгимизни йўқотмаслик ҳақида ёзган эди: “Ҳифзи лисон деб ҳар бир миллат ўз тили ва адабиётини сақламагини айтилуру. Ҳар бир миллатнинг дунёда борлигин кўрсатадурғон ойинайи ҳаёти тили ва адабиётидур. Миллий тилни йўқотмак миллатнинг руҳини йўқотмакдур. Ҳайҳот! Биз Туркистонликлар миллий тилни сақламак бир тарафда турсин, кундан кун унутмак ва йўқотмакдадурмиз. Тилимизнинг ярмига арабий, форсий улангани камлик қилиб, бир четига рус тилини ҳам ёпишдурмакдадурмиз. Дуруст, бизга ҳукуматимиз бўлғон рус лисонини билмак ҳаёт ва саодатимиз учун ош ва нон каби лозимдур. Лекин ўз еринда ишлатмак ва сўзламак лозимдур” [13, 21].

Ҳикматлар ва мақоллар қадимдан ота-боболаримиз томонидан шакллантирилиб ва бизгача қадрланиб, халқ оғзаки ижоди орқали етиб келган. Масалан, “Бир болага етти маҳалла – ҳам ота, ҳам она”, “Андишанинг оти – кўрқоқ”, “Болали уй – бозор, “Бош омон бўлса, дўппи топилади”, “Маслаҳатли тўй тарқамас”, “Ер-хотиннинг уруши-дока рўмолнинг қуриши” каби мақолларида миллийлиги-

миз, халқимизнинг ўзига хос фазилатлари, одоб-ахлоқи, дунёқараши, ижтимоий ҳаёт тарзи ва ҳоказолар акс эттирилган. Мақоллардан фойдаланиш орқали ўсмир-ёшлар қадрият турларини қадрлаши, жамоа бўлиб ишлаш малакаларини мустаҳкамлаши мумкин.

Қадриятларни мустаҳкамлашда ота-оналарнинг масъулиятини оширишда қуйидаги ишларни амалга ошириш тавсия этилади:

- ота-она оила аъзолари, фарзандлари ўртасидаги ўзаро ҳурмат ва меҳр - оқибат риштараларини сақлаш ва ривожлантиришда кўмаклашиш;

- ота-оналарнинг фарзандлар таълим-тарбияси учун масъуллигини кучайтириш;

- оилада фарзандларнинг ота-онага бўлган ҳурмат ва эҳтиромини, уларга ғамхўрлик қилиш бурчини кучайтириш бўйича тадбирларни ташкил этиш;

- ўсмирни инсонларга ёмонлик қилмаслик, аксинча кўлидан келганча яхшилик қилиш кўникмаларини ва уларга муруват кўрсатиш туйғуларини шакллантириш;

- болани тўғри йўлга йўналтириш борасида, ўзлари уларга ўрнатилган бўлишлари, ота-онанинг яхши одоб, хулқ эгаси эканлиги, ҳар бир хатти-ҳаракатидан кўриниб туриши, болаларга намуна сифатида хизмат қилиш;

- эр-хотин, ота-она ва фарзанд ҳамда қариндошлар ўртасидаги муносабатларнинг маънавий ва ҳуқуқий мажбуриятлари юзасидан суҳбатлар ташкил этиш;

- ота-онанинг ўзлари тўғри сўзли бўлиши, боланинг қилаётган яхши ишларига қараб, мукофотлаш ёки хатога йўл қўйса танбеҳ бериш;

- боланинг олдида одиллик билан, меҳрли бўлиб, устозларча иш олиб бориш ғоявий-ахлоқий тарбиянинг энг муҳим асосларидан ҳисобланади.

Юқоридаги масалалардан хулоса ўр-

нида келтириш мумкинки, юртимизда миллий кадриятлар халқимизнинг азалий орзу-умиди бўлган ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини қуриш, юртимизнинг келажаги учун суянч ва таянч бўладиган баркамол ўсмир-ёшларни вояга етказиб, тарбиялаш имконини беради.

Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш борасида жамоатчилик ташкилотлари ўртасида узвий ҳамкорлик, ягона ёндашув тизимининг йўқлиги муаммонинг асосий илдизини ташкил этади. Шу сабабли, мазкур йўналишда, биринчи навбатда, ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш энг асосий долзарб вазифалардан бири бўлса, оилаларни мустаҳкамлаш, оилавий кадриятларни сақлаш ва оилалардаги ижти-

мой-маънавий муҳитни соғломлаштириш борасида ҳам манзилли ишлашни ташкил этиш, шунингдек, ажрим ёқасига келиб қолган ёш оилаларни аниқлаб олиш ва уларнинг муаммоларини кенг жамоатчилик вакилларини жалб этган ҳолда ҳал қилиш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Оилада фарзандларни тарбиялаш, уларни миллий, умуминсоний, маънавий кадриятлар ва анъаналардан баҳраманд қилиш, билим даражаларини ошириш учун мамлакатимизда барча имкониятлар мавжуд. Ўсмир-ёшлар оилада улғаяр экан, унинг барча характерида, хулқ-атворида атроф-муҳит ва оилага бўлган муносабат, келажакда ўзининг оила қуриши, фарзандлар тарбиялаши ҳақидаги фикрлари ҳам такомиллашиб бораверади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мустақиллик изоҳли илмий-оммабоп луғати. (А. Жалолов ва Қ.Хонназаров умумий таҳрири остида). – Т.: “Шарқ”, 2000, Б. 142.
2. Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати. “Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи”. Т; 2010. Б. 707.
3. Тарбия энциклопедияси. 2010. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, Б.509.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Маънавий-маърифий ишлар тизими тубдан такомиллаштириш, бу борада давлат ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлигини кучайтириш масалалари бўйича видеоселектор йиғилишидаги нутқи. Тошкент – 2021.
5. Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. “Ўзбекистон”, 2016. Б. 487.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 14 мартдаги 200-сонли қарори. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 16.03.2018 й., 09/18/200/0906-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 08.01.2022 й., 09/22/10/0006-сон).
7. Ғофуров Ғ. Миллий анъаналар // Халқ сўзи, 1993 йил. 11 февраль, Б. 2
8. Жалолов Ғ. Оила, маҳалла ва мактаб ҳамкорлиги. Тарбия. №2 (6), 2006. Б.13
9. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингво-культурологический аспекты. – М.: Школы «Языки русской культуры», 1996. – С. 241.
10. Абу Райҳон Беруний. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. Т.: “Фан”, 1968. Б.92.
11. Умар Ҳайём. Наврўзнома. Т; “Меҳнат”, 1990, Б.15.
12. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. 13-модда. 1992 йил 12 август.
13. Абдулла Авлоний “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” -Т.: “Ўқитувчи”, 1967. Б.21.

